ઘર કુટુંબીઓને શિક્ષણ લેવા યોગ્ય, સંસારોપયોગી સંપૂર્ણ વિષયોથી ભરપૂર ગ્રંથ.

સતીમંડળ.

અને

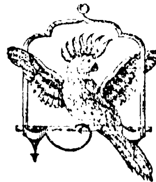
સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મ.

રચી પ્રગટ કર્ત્તા,

કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

ધ્રોળ—કાઠિઆવાડ.

સતીમંડળ ભૂમંડળે, પ્રકાશિ ચારે પાસ;
સુબોધ આપીકુબોધને, ક્ષણમાંકરશેનાશ.

અમદાવાદ

"વિજય પ્રવર્ત્તક" પ્રેસમાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૯—સને ૧૮૯૩.

કીંમત રૂા. ૨-૮-૦

અર્પણપત્રિકા.

મેહેરબાન સ્વદેશપ્રેમી રા. રા. છોટાલાલ સેવકરામ કચ્છાધિશ મહારાજા મહારાવશ્રી ખેંગારજી સવાઈબહાદૂરનાસેક્રેટરી.—નિવાસ શ્રી કચ્છભૂજ.

મહાશય!

આપ એક મહાન દેશી રાજ્યના વિદ્વાન, ઉત્સાહી, અને શાણા સલાહકાર છો. રાજ્યનીતિમાં નિપૂણતા દર્શાવી રાજ્યનું હિત કરવા સદા યત્ન કરો છો તથા પ્રજા જનના ઉત્કર્ષ અર્થે વિદ્યાદિ સાધનો પ્રફૂલ્લિત કરવા, સદા ઉત્કંઠિત રહો છો અને એવો રૂડો યત્ન કરી આપે રાજ્યમાં તથા પ્રજામાં સારી કીર્ત્તિ સંપાદન કરેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રી વર્ગ ધર્મનીતિવાળી કેળવણી પામી, પોતાના કર્ત્તવ્ય કર્મને સમજીને વર્ત્તે અને દંપતિ પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિમાં આવે, એવું જોવાને સદા ઉત્સુક રહો છો તથા એવા સાધનરૂપ ગ્રંથો પ્રસાર કરનારને ઉત્તેજન આપી અપાવી, ઉત્સાહવાન કરો છો. એ આદિ આપના અનેક ગુણ અને ઉજ્જવળ કીર્ત્તિથી આકર્ષાઇ દંપતિના શિક્ષણ અને સુખના સાધનરૂપ આ ગ્રંથ આપને ઉલ્લાસ સહિત માન પૂર્વક અર્પણ કરી અત્યાનંદ પામું છું.

તા. ૨૨-૧-૯૩

સેવક આપનો.

કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાચીનકાળમાં ભારત ભૂમિની સ્ત્રીઓ વિદ્યા, સ્ત્રીધર્મનીતિ અને આત્મજ્ઞાન વગેરેમાં કુશળ હતી. પતિ અને કુટુંબ પ્રત્યે કર્ત્તવ્યકર્મ સમજતી અને વર્ત્તતી હતી. કેટલીકે તો વિદ્યા, ધર્મનીતિ વગેરેમાં પોતાની એવી તો અલૌકિક શક્તિ દર્શાવેલી છે, કે જેની કીર્ત્તિનાં કીર્ણો આજે પૃથ્વીમાં ચોપાસ પ્રસરી રહ્યાં છે. એજ આર્ય મહિલાની ઓલાદની અબળાઓ આજે વિદ્યા અને ધર્મનીતિથી વિમુખ થઈ અજ્ઞાનતામાં અવતાર ગાળે છે. તેમને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી આપી જ્ઞાનવાન કરવાની તથા તેમને વાંચવા જેવાં પુસ્તકો હાલ બહુ થોડાં છે. તે વધારવાની જરૂર છે. વગેરેપર વિચાર કરતાં સ્ત્રી વર્ગને શિક્ષણ લેવા સર્વ રીતે ઉપયોગી થઇ પડે, એવા અનેક વિષયોવાળું પુસ્તક તૈયાર કરવાની મારી જીજ્ઞાસા ઘણા વખતથી ઉત્પન્ન થઇ હતી, તે હાલ ઘણા યત્ને પાર પાડવા ફતેહમંદ થયો છું.

આ પુસ્તકમાં પ્રથમ સતી ચરિત્રો દાખલ કર્યાં છે, કેમકે સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રો એ સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર સુધારવાને ઘણી મદદ કરે છે. એથી મન ઘણુંજ સુધરે છે અને મોટાઇનો દૈવભાવ પ્રકાસે છે. હાલ સ્ત્રી કેળવણીનો વધારો થતો જાય છે, પણ તેની જોડે સ્ત્રીઓના કોમળ હૃદયમાં સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોની ઉંડી છાપ પાડવાને ઉપયોગી થઇ પડે, એવા જુદા જુદા સદ્‌ગુણો ધરાવનારી અનેક સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોનાં પુસ્તકોનો જોઇએ તેવો ફેલાવો થયો નથી. માટે આ પુસ્તકમાં સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રોનો અપૂર્વ સંગ્રહ આપ્યો છે.

એ પછી સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મ દાખલ કર્યા છે. તેમાં પતિપત્ની અને કુટુંબીઓએ પરસ્પર વર્ત્તવાના ધર્મો તથા સ્ત્રી ઉપયોગી અનેક અગત્યના વિષયો દાખલ કરી, આ પુસ્તક કુટુંબમાં ઉપયોગી થઇ પડે એમ કરવા બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. સુજ્ઞો ! દુનિયામાં કોઇ સર્વજ્ઞ નથી, કપાળે કપાળે જુદી મતિ છે અને મનુષ્ય માત્ર ભૂલ ભરેલું છે. એ મુજબ આ પુસ્તકમાં કોઇ પ્રકારનો દોષ જણાય, તો એ તરફ દૃષ્ટિ નહિં કરતાં, હંસરૂપ બની અસારને તજી સારને ગ્રહણ કરવા લક્ષ આપશો. આ પુસ્તકનું કદ પ્રથમ જાહેર ખબરમાં જણાવ્યા કરતાં પાછળથી ઘણા નવા વિષયો વધારી લગભગ દોઢું કર્યું છે. એમ કરતાં મહેનત અને ખરચ વધારે થયાં, છતાં સુજ્ઞ ગ્રાહકોને મૂળ કીંમતેજ દોઢો લાભ આપ્યો છે. પ્રુફ સુધારવામાં ભાઇ જટાશંકર લીલાધરે મહેનત લઇ મદદ આપી છે. એ માટે એ ભાઇનો મોટો આભાર માનું છું.

આ પુસ્તક સ્ત્રીપુરૂષ અને બાળક સર્વે કુટુંબીઓ વાંચી, સાંભળી ઉપયોગી જ્ઞાન લે અને પોતાની જીંદગી સુધારી પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિએ આવે, એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

તા–૨૨–૧–૯૨ માહાશુદ ૫ વસંતપંચમી.

કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

અનુક્રમણિકા.

सतीमंडळ.

સતી સીતા.

બંગાળામાં આવેલા બહાર પ્રાંતના ઉત્તર ભાગને તીરહુત કહે છે. તે અસલ મિથીલા નામથી ઓળખાતો. તેનો વિસ્તાર નેપાળની ઉત્તર સીમા સુધી છે. તે ભાગ ઘણો ફળદ્રુપ અને રમણિય છે. તેમાં જનકપુર કરીને હાલ ગામ છે, તે અસલ રાજનગર હતું. તેમાં જનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણો ધર્મશીલ હતો. તે નિત્ય એક ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને દાનધર્મ કરતો. તેને કંઇ સંતાન નહોતું. એક વખતે પદમાક્ષ નામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણને રાજાએ કેટલીક જમીન ધર્માદા આપી હતી. તે જમીન ખેડતાં તેમાંથી એક પેટી નીકળી, તે જોઇ એ વિદ્વાને વિચાર્યું કે મને રાજાએ ભૂમિ દાનમાં આપી છે; તેથી આ પેટીપર મારો હક નથી. એ પેટી તો રાજાને જઇ આપું. એમ વિચારી ભર સભામાં રાજાને જઈ આપી. રાજાએ તો સભામાંજ તરત ઉઘાડી તો માંહે એક રૂપ સુંદર કન્યા દીઠી. આ જોઇ રાજા ઘણો રાજી થયો. આ બ્રાહ્મણને રાજાએ ઘણું સોનું આપ્યું. પુરોહિત શતાનંદે તે કન્યાનું નામ (હળપુણીથી જડી માટે) સીતા એવું પાડયું.

સીતાને જનકે પોતાની પટરાણી અનુસૂયાને સોંપી. કન્યા દિવસે દિવસે મોટી થતી ગઇ. સાતેક વર્ષની થઇ તેવામાં જમદગ્નિ ઋષિના પુત્ર પરશુરામ જેણે એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી હતી, તે કામથી કંટાળીને મિથીલાપૂરમાં આવ્યા. રાજા તેને આવતા જોઇ આસનપરથી ઉઠી સામો લેવા ગયો. તેડી લાવી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી સિંહાસનપર બેસાડયા. વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું. ભોજનનો વખત થતાં પોતાની ફરસી, ભાથાં અને મોટું ધનુષ એ ચોક વચ્ચે મૂકી જમવા ગયા. એવામાં સીતાએ રમતાં રમતાં આવી ધનુષ ઉપાડી તેનો ઘોડો કરી રમવા માંડયું. પરશુરામ તથા જનક રાજા ભોજન કરી બહાર આવ્યા તો સીતાને ધનુષનો ઘોડો કરી રમતી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા, ને રાજાને કહ્યું કે હે રાજેંદ્ર! આ કોઈ અદ્‌ભૂત કન્યા છે? આ ધનુષ મહાદેવનું આપેલું છે. તે ઘણું ભારે હોવાથી કોઇથી ઉપાડી શકાતું નથી, તે આ કન્યાએ સહેજમાં

ઉપાડયું. માટે તેનો વર પણ તેવોજ બળીઓ શોધવો જોઇએ. માટે પ્રતિજ્ઞા કરો કે એ ધનુષ જે ચઢાવી શકે એવો પુરૂષ સ્વયંવરમાંથી મળી આવે તેને કન્યાદાન આપવું. આ પ્રમાણે કહી ઋષિ બદ્રિકાશ્રમમાં તપ કરવા ચાલી નીકળ્યા.

આહા! મહાત્મા પરશુરામનાં આવાં વચનો દેશને કેટલાં બધાં લાભ કરતા છે! હાલ કેટલાંક માતા પિતાઓ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીનાં લગ્ન કરવામાં જોડ કજોડનો વિચાર નહીં કરતાં "લાકડે માકડું વળગાડી દે છે" ને તેમનો આખો ભવ બાળે છે. તેમણે આ મહાત્માની શિખામણ લક્ષમાં લેવાની છે. જનક રાજાએ પરશુરામની શિખામણ પ્રમાણે, જ્યારે સીતા પરણવા લાયક ઉમરની થઈ, ત્યારે દેશો દેશના રાજાઓને આમંત્રણ પત્રો મોકલી સ્વયંવરની તૈયારી કરી.

અયોધ્યા નગરીના રાજા દશરથને રામચંદ્રજી નામે જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતા. તે મહા તેજસ્વી, વિદ્યાકળામાં કુશળ અને શૂરવીર હતા. મારીચ અને સુબાહુ નામે રાક્ષસો વિશ્વામિત્ર ઋષિને યજ્ઞમાં અડચણ કરતા હતા. તેને મારી યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે રામચંદ્રજીને તેડી લાવ્યા. સાથે લક્ષ્મણ પણ હતા. આ વખતે તેમની ઉમર બાર વર્ષની સુકુમાર હતી. એવડી નાની વયમાં તેમણે એ દુષ્ટ વિકાળ રાક્ષસો વગેરેને મારી યજ્ઞનું અચ્છી રીતે રક્ષણ કર્યું. તેમના પ્રતાપ બળથી સલ્યાની અહલ્યા થઇને ગૌત્તમને પુનઃ પ્રાપ્ત થઇ. આ વખતે જનકપૂરમાં થતા સ્વયંવરમાં દેશો દેશના રાજા અને ઋષિ વગેરે સૌ જતા હતા. તેમાં વિશ્વામિત્ર ઋષિ પણ પોતાના શિષ્ય મંડળ અને રામ લક્ષ્મણને સાથે લઇ ચાલ્યા. ઋષિએ મિથિલાપૂરના દરવાજા બહાર એક સુંદર સરોવરને તીરે એક રમણિય વાડીમાં પોતાનો મુકામ રાખ્યો. ઋષિ સાથેના શિષ્યો અને રાજકુમારો સરોવર તીરે સુંદર વાડીમાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યા. એવામાં સીતા પોતાની સખીઓ અને દાસીઓને સાથે લઈ અંબા ભવાનીની પૂજા કરવાને સારૂ ત્યાં થઇને નીકળી. તેણે રાજકુમારોને દીઠા. તે તેમની સુંદર કાન્તિ જોઇ મોહમાં પડી, મનમાં વિચારવા લાગી કે "મારા પિતાએ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પૂરી કરવાનું સામર્થ્ય આમાં હોય તો કેવું સારૂં! ઇશ્વર પતિ આપે તો આવોજ આપજો."

હવે જનક રાજાને વિશ્વામિત્ર ઋષિ આવ્યાના ખબર થયા, કે તરત

પુરોહિત શતાનંદ, વશિષ્ઠ વગેરેને સાથે લઈ મળવાને ગયા. વિવેકનાં વચ-
ને। અને પૂજનથી સત્કાર કરી ખબર અંતર પૂછ્યા. પાસે ઉભેલા રૂપ
સુંદર સુકુમાર રાજકુમારોને જોઇ જનકે પૂછ્યું. હે મહા મુનિ! આ બે
કુમાર કોણ છે? વિશ્વામિત્રે ઉત્તર આપ્યો કે જેણે સિદ્ધાશ્રમમાં રાક્ષસો-
ને મારીને અમારો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત કરાવ્યો તથા સલ્યાની પાછી
અહલ્યા કરીને ગૌતમને મેળવી તે આ દશરથના પુત્રો છે. તે અહીં મહા
ધનુષ જોવાની જીજ્ઞાસાથી આવ્યા છે. આ સાંભળી રાજા ઘણો ખુશી થ-
યો, અને રામ લક્ષ્મણને મળ્યો. સર્વ મંડળને ગામમાં લાવી ઉતારો
આપ્યો. બીજે રોજ રત્ન જડીત સુશોભિત મંડપમાં એક બાજુએ સો-
નાના હીરા માણેક જડીત સિંહાસનોપર મોટા મોટા રાજાઓ ઠાઠમાઠથી
બિરાજેલા છે; બીજી બાજુએ તમામ ઋષિ મંડળ શ્વેત વસ્ત્ર અને ભસ્મ
ધારણ કરી વેદનાં પુસ્તકો સાથે લઇ બેઠું છે; વચ્ચોવચ્ચ મહા પ્રચંડ
ધનુષ પડેલું છે; એવી રીતે સભા ચિકાર ભરાઇ બેઠી છે. તેમાં ઠરાવેલે
સમયે રાજા જનકનો ભાટ ઉઠીને બોલ્યો કે હે નરેંદ્રો! "જનક રાજાએ
પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે આ ધનુષ ચઢાવી શકે તેને મારી કન્યા પરણા-
વવી. માટે મહા શૂરવીર અને પરાક્રમીઓ ઉઠો? અને આ ધનુષ ચઢા-
વીને રૂપવંતી કન્યાને વરો?" આ સાંભળીને ઘણા રાજાઓનાં તો ગાત્ર
શિથિલ થઇ ગયાં. કોઈ કહે હુંતો જનકનો સગો થાઉંછું, તો મારે આવ્યા
વગર કેમ ચાલે? માટે આવ્યો છું. કોઇ કહે હુંતો આ સ્વયંવર જોવા
આવ્યો છું. એમ એક બીજા બહાનાં કાઢવા લાગ્યા. આ વખતે રાવણ
બોલ્યો હે જનક! તેં શી પ્રતિજ્ઞા કરી છે? જનકે કહ્યું જે આ કામઠું
ચઢાવે તેને મારી કન્યા પરણાવવી. એવું મેં પણ લીધું છે. જો કોઇથી
એ કાર્ય નહિ થાય તો મારી કન્યામે આખો ભવ કુંવારી રાખવી પડશે.
આ વચનો રાવણે સાંભળી કહ્યું કે એમાં તે શું? લે આ ચઢાવ્યું, એમ
કહી જેવો એક હાથે કામઠું ને બીજે હાથે પણછ તાણવા જાય છે, કે
એકદમ અમળાઈ ભોંયપર પડયો; ને તેનાપર ધનુષ પડ્યું. આવો મામ-
લો જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. જનક રાજા પણ શોકાતુર થયો. એ વખતે
વિશ્વામિત્ર ઋષિની પાસે બેઠેલા રામચંદ્રજી ઋષિની આજ્ઞા લઈ ઉઠયા.
ઉઠતાંજ ધનુષને થોડા શ્રમે એવું તાણ્યું કે સહેલથી તેના કટકે કટકા થઈ
ગયા. આ જોઇ સભાજનોએ જયજયકારનો આનંદથી ઘોષ કરી મૂકયો.

જનકને પણ તેથી સવામણ લોહી ચઢે એટલો આનંદ થયો. સીતાને પણ ધારેલો વર મળ્યો તેથી તે પણ ઘણી ખુશી થઇ. સૌ સભાજનો દેખતાં સીતાએ જે ફુલનો હાર તૈયાર કરી રાખ્યો હતો, તે રામચંદ્ર સન્મુખ આવી તેની કંઠમાં નાંખ્યો. જનકપૂરમાં ઘેર ઘેર આનંદ, મંગળ થઈ રહ્યું. આ વધામણી દશરથને આપવા દૂતો દોડયા. આવા શુભ સમાચાર અયોધ્યામાં સાંભળી સર્વ ઠેકાણે આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો.

દશરથ રાજા અયોધ્યાથી જાન લઈ જનકપૂર આવ્યા. તેનો રાજાએ પ્રીતિપૂર્વક સત્કાર કર્યો. લોકપ્રિય રામચંદ્રની વિવાહની ક્રિયા વશિષ્ઠ ઋષિએ વિશ્વામિત્ર અને શતાનંદને આગેવાન કરી કરવા માંડી. મંડપમાં વિધિ પ્રમાણે વેદી કરી તેમાં મંત્ર વડે અગ્નિનું સ્થાપન કર્યું. અગ્નિ દેવની સમક્ષ રામ સીતાને સોળે શણગાર સજાવી બેસાર્યાં. એ વખતે જનક રાજાએ રામને કહ્યું, “આ મારી દીકરી સીતા તમારી ધર્મપત્ની થઇ છે. માટે હે ભગવન્! તેનો તમે હાથ ઝાલો! એ પતિવ્રતા સૌભાગ્યવતી તમારી છાયા નીચે રહી તમને અનુસરીને ચાલશે.” એમ બોલી રામચંદ્રના હાથમાં પાણી મૂક્યું. એટલે આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઇ, દેવોનાં દુંદભી વાગ્યાં. ઋષિ મુનિઓએ આશીર્વાદ આપ્યો. ચોતરફ ગીતવાદિત્રાદિનો ધ્વની થયો. અપ્સરાઓ નાચવા લાગી; અને ગાંધર્વો મધુર રાગથી ગાવા લાગ્યા. થોડા રોજ જાન ત્યાં રહ્યા બાદ અયોધ્યે આવી માતા કૌશલ્યા, સુમિત્રા, અને કૈકેયી વીગેરેને વર વધૂ પગે લાગ્યાં. પછી દેવપૂજન કરી બીજા વૃદ્ધ જનોને નમન કર્યું.

આ પ્રમાણે આનંદ મંગળમાં દિવસો ગાળેછે; તે રંગમાં ભંગ થયા જેવું થયું. બિચારી સીતાને સંતાપના દહાડા આવ્યા. એક વખતે અયોધ્યાવાસી મહાજનોએ મળી દશરથ રાજાને કહ્યું કે, આપ યુવરાજ સ્થાપો, કે આપને ઘડપણમાં રાજકાજમાં સહાયતા કરે, અને રાજનો અનુભવ આપના હાથ નીચે લે, વળી છેવટ ગાદી સંબંધી કોઇને તકરાર રહે નહીં. આ અરજીપરથી રાજાએ રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજે રોજ અભિષેક કરવાનું મુહૂર્ત હતું. તે પ્રસંગ જોઈ દશરથ રાજાની પ્રિય સ્ત્રી કૈકેયીએ પોતાની દાસી મંથરાના શીખવવાથી ઉશ્કેરાઈ રાજાએ આગળ આપેલું વચન પાળવાની આ વખતે માગણી કરી કે, મારા પુત્ર ભરતને રાજ આપો, ને રામને ચૌદ વરસ વનવાસ કાઢો. આ સાંભળી દશ-

રથ રાજા દિગ્મૂઢ બની ગયો. તેણે કૈકેયીને ઘણું ઘણું સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહી, ત્યારે તે તેણે કબૂલ કર્યું. આથી કૌશલ્યાને ઘણું માઠું લાગ્યું. લક્ષ્મણનો મિજાજ ગયો. અને તે પ્રમાણે ન કરવાનું કહ્યું. આખા શહેરમાં હાહાકાર થયો. વનમાં નહિ જવા રામચંદ્રને ઘણા લોકોએ સમજાવ્યું; પણ તેનું મન જરાએ ડગ્યું નહીં. તેણે તો પિતાનું વચન પાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો, તે કદી ફેરવ્યો નહી. રામ પોતાની પ્રિય સ્ત્રી સીતાની રજા લેવા તે અંતઃપુરમાં ગયા. "ખરેખર સંસારમાં પુરૂષનું ખરૂં સુખ દુઃખ ઘણું કરીને સ્ત્રીપર આધાર રાખેછે. જો કદી કોઈ કજાત સ્ત્રીથી સંબંધ બંધાયો તો પુરૂષ મોટો ચતુર અને રાજા જેવો વૈભવી હોય, તોપણ તે કાયર કાયર થાયછે. તો પછી કોઈ ગરીબ એવી સ્થિતિમાં આવી પડે તો તેના દુઃખનો પારજ શો ! તે અબળા તેના દુઃખનું કારણ થઇ પડેછે, અને તેથી આખરે તો આખો સંસાર બગડી તે ઉપર કંટાળો આવેછે; પણ તેજ સ્ત્રી જો સુંદર, સરળ સ્વભાવની અને સદ્ગુણી હોય તો તે પોતાના પતિના દુઃખમાં ભાગીયણ થઇ પતિનું દુઃખ ઓછું કરેછે. તેની સુજનતાથી તેનો થાક અને ઉદાસી દૂર થાયછે. પ્રિય, મોહક અને મધૂર ભાષણથી તેનું મન સદાચરણ ભણી વાળેછે. તેના સુસ્વભાવ વડે પતિના ત્રણે તાપ શમાવી નાખેછે, તથા તે તેની પાસે હોયછે ત્યારે તેને સર્વાંગ હર્ષ વ્યાપી રહેછે. તેના સ્મિત લલિત મુખદર્શનથી મનની સર્વ ચિંતા દૂર થઈ પુરૂષ એમ સમજે છે કે મને આનંદ આપવા સારૂંજ પરમેશ્વરે તેને ઉત્પન્ન કરીછે." તો સીતા જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીથી જુદા પડવાની વિદાયગીરી માગતાં રામને પોતાની છાતી કેટલી કઠણ કરવી પડી હશે ? તેનો ખ્યાલ વાંચનારે મનમાં કરી જોવો.

રામે ઉદાસીન ચહેરે અંતઃપૂરમાં આવી બધી હકીકતથી સીતાને વાકેફ કરી કહ્યું કેઃ—"હે પ્રિયા ! તારા તરફથી મને રજા મળવી જોઇએ." આ વચનો સાંભળતાંજ જેમ કોઇ કેળને કુહાડાના ઘાથી કાપી નાખે ને એકદમ ભોંયપર પછડાઇ પડે; તેમ સીતા અચેત થઈ પડી ગયાં. થોડીવારે તેનો જીવ શુદ્ધિમાં આવ્યો. ત્યારે કહ્યું, "હે સ્વામીનાથ ! શું તમે મને મૂકીને જવાનું કહોછો ? ત્યારે રામે કહ્યું, અરે પ્રિયા ! તમને સાથે રાખવાનું બને તેમ નથી; માટે જો તમારી ઇચ્છા અહીં રહેવાની હોય તો અહીં રહો, અને તમારે પિયર જવાની ઇચ્છા હોય તો પિયર

જજો. મારે વસ્તીમાં નહીં પણ વનમાં રહેવાનું છે. સાથે ગાડી ઘોડા નથી, દાસદાસીઓ નથી, અન્ન વસ્ત્ર વગેરે સુખના પદાર્થો રખાશે નહીં. તેથી કંદમૂળ, ફળફૂલ ખાઈને કે અપવાસ કરીને દિવસ કાઢવા પડશે. જંગલમાં રહેવાને ઘર નથી, પણ ઝુંપડીમાં રહેવું પડશે. સૂવાનું પથારી કે ખાટલો નથી; પણ ઘાસની પથારી કે ભોંયપર સૂવું પડશે. તમો સુકુમાર રાજ કન્યા છો, તો તમારાથી એ સંકટ કેમ સહન થશે? વળી ચૈત્રવૈશાકનો તાપ ને લૂના ભડકા, અષાડમાં વરસાદની હેલી, વિજળીના ચમકારા, ગર્જનાના ગડગડાટ, મોટા પર્વતો, કોતરો, જંગલની ગીચ ઝાડી તેમાં વાઘ, વરૂ, વણીયર, સિંહ, ચિતા, રીંછ, અને સર્પ વગેરે જંગલી ફાડી ખાનારાં જનાવરોનો ભયંકર અવાજ સાંભળી મોટા શૂરવીર પુરૂષો પણ હબકી જાય; ત્યાં તમારા જેવી કોમળ સ્ત્રીઓનું ગજુ શું? વળી ત્યાં ઘાતકી રાક્ષસોનો ભય ઘણોછે. માટે મારી મરજી એમ છે કે, તમે પરણીને આવ્યા પછી પિયર ગયાં નથી, તો ત્યાં જાઓ તો તમને, મને અને તમારાં માતપિતા બધાંને ખુશી થવા જેવું છે. મુદત પૂરી થયે હું આવી તમને તેડાવી લઇશ. આ સાંભળી સીતા ઉંડો નિશ્વાસ નાંખીને બોલ્યાં, હે સ્વામિનાથ! "આપ જુદા પડવાની વાત કરોછો, એ મારાથી ખમાતું નથી. આપ જ્ઞાતા છો એટલે વધારે શું કહું, એમ કહી આંસુ ભરી આંખે નમ્રતાથી બોલ્યાં, પ્રાણનાથ! મને જંગલનાં સર્વ દુઃખો જાણિતાં છે, પણ આપની સાથે રહેવાથી એ સર્વે દૂર થશે; એમ હું જાણુંછુ. જંગલનાં વિકાળ ફાડી ખાનારાં સર્વ જાનવરો આપને જોતાંજ પીઠ ફેરવશે. મને સાથે રાખવાથી આપને દુઃખ થાય એમ હોય તો મારો અંત લાવી જાઓ, એટલે હું સર્વ દુઃખથી વિરામ પામીશ; કેમકે ધણી વિનાની એકલી સ્ત્રીપર ઘણીક આફતો અને આળો આવેછે. તે વિના વળી જે ઝુરણુ લાગે તે તો જુદુંજ. માટે આપની દાસીની અરજ છે કે મને સાથે રાખશો. ત્યાં આપની જે વલે તે મારી વલે થશે. આપની નિરંતર સેવા મળશે, ત્યાં પછી શી કમી? આપની હાજરીને લીધે મને ઝુંપડી તે મહેલ, જંગલ તેજ બાગબગીચા અને ભાજીપાલો તે ઉત્તમ પકવાન જેવું લાગશે. કડવાં ફળો, કંદ, મૂળ ઇત્યાદિ મને અમૃતફળ જેવાં સ્વાદીષ્ટ લાગશે. કદી એ ચીજો નહીં મળે, તોપણ આપના મધુર શબ્દો સાંભળવાથી તેનો બદલો વળી રહેશે. જાનવરોનાં ચામડાં તથા ઝાડની છાલનાં વસ્ત્રો પહેરવા માટે

મને દીલગીરી લાગતી નથી, કારણ કે **પાર્વતી દેવી જેવીએ પોતાના ધણી શિવને ખાતર તેવાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં.** આપ વિના મારી જીંદગી નકામી છે, પરંતુ આપ પાસે હો તો ઈંદ્રનો પણ મને ડર લાગવાનો નથી. આપ વિના અત્રેના મહેલો, પર્વત, હવા અને વસ્તી ભયંકર સ્મશાન જેવાં લાગશે. આપની સાથે જેજે વસ્તુ આનંદ પમાડે, તેજ વસ્તુ આપની ગેરહાજરીમાં દુઃખદાયક થશે. અરે પ્રાણપતિ! સ્ત્રીનો સર્વથી મોટો દેવ તેનો પતિ છે. વેદમાં કહ્યું છે કેઃ—"જે સ્ત્રી આ દુનિઆમાં પોતાના પતિની પાછળ તેના છાયાની માફક ફરીને તેની સેવા કરશે, તે બીજી દુનિયામાં પણ તેની સાથેજ રહેશે." માટે હે પ્રાણાધાર! મને આપની સાથે લઈ જઈ આપના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવા દો. આપના વિના રાજ-મહેલની મજા ભોગવવા કરતાં આપની સાથે રહેવાથી જંગલના સર્વ ભય છતાં મને વધારે સારૂં લાગશે. માટે મને સાથે તેડી જાઓ; અગર મારી જીંદગીનો અંત આવ્યા પછી જાઓ. જો એમના એમ જશો તો પાછા મળવાની આશા રાખશોમાં.

અહા! પતિ પત્નીમાં કેવો પ્રેમ!! પોતાના કરતાં પતિના સુખની વધારે કાળજી અને તેનાં છેવટનાં વફાદારીનાં વચનો સાંભળી રામે સીતાને સાથે આવવાની આજ્ઞા કરી. મહેલ બહાર નીકળ્યાં એટલે લક્ષ્મણ જે તેને મળવાને આતુર હતા, તેણે પગે પડીને ઘણી આજીજી સાથ અરજ કરી કે હું પણ આપની સાથે આવું છું. મને સાથે આવવાની આજ્ઞા આપો. આવાં પોતાના નાના ભાઈનાં નમ્ર અને આજીજીનાં વચનો સાંભળી રામે વિચાર કર્યો કે સ્ત્રી સાથે છે, અને વનવાસમાં ઘણાં સંકટ પડવાનો સંભવ છે. તો એકથી ભલા બે, એમ ગણીને તેને પણ હા પાડી. ત્રણે જણ સાથે દશરથ રાજાની આજ્ઞા લેવાને ગયાં, ત્યાં વશિષ્ઠ ગુરૂ પણ બેઠા હતા, તેને ત્રણે જણ પગે પડ્યાં. રામે રજા માગી એટલે કૈકેયીએ ત્રણેના હાથમાં વલ્કલ (ઝાડની છાલો વગેરેનાં વસ્ત્ર) આપ્યાં. આ જોઇ સીતાને વિચાર થયો કે આ શી રીતે પહેરાશે? આમ વિચારતાં આંખમાં ઝળઝળીઆં આવ્યાં. તે જોઈ દશરથ ને વશિષ્ઠગુરૂ બંનેનો મિજાજ તપી ગયો. દશરથ રાજાએ ક્રોધ કરી કહ્યું કે, હે કુભારજા! આ શો જુલમ માંડયો છે? રામને તો જાણે મારા વચનથી વનવાસ મળ્યો છે, પણ સીતા તથા લક્ષ્મણે શો ગુનો કર્યોછે? કે તેને તું વલ્કલ આપી બેઠીછે? એ તો એ-

મની મરજીથી સાથે જાયછે, તેને વલ્કલ કેમ અપાય? એ પછી વશિષ્ઠ ઋષિ કૈકેયીને ધિક્કાર આપી બોલ્યા,—"હે પાપીણિ! તારા રાજ્યમાં તારો ભરત સુદ્ધાં પણ રહેશે નહીં, તો પછી તું આ ઉજડ ગામમાં એરંડાની પેઠે માલ્યા કરીશ શું? આ વગેરે બંનેએ ઘણાં કઠણ વચનો કહ્યાં.—

રામ સીતા અને લક્ષ્મણ એ ત્રણે અયોધ્યા છોડી દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યાં. માર્ગમાં ઘણી વહેતી નદીઓ, નિર્મળ સરોવરો, લીલા ઘાસથી શોભતા પર્વતો, અનેક પશુ પક્ષીના કલ્લોલથી કાનને મિઠાસ આપતાં વનો, વગેરે જોતાં જોતાં ને ઓળંગતાં ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર આવ્યાં; ત્યાં રાક્ષસોની હરકત વધારે હોવાથી પંચવટીમાં આવી પોતાનો મુકામ કર્યો. આ આશ્રમમાં કોઈવાર ધર્મ ધુરંધર રઘુનંદન, સીતા અને લક્ષ્મણને ધર્મોપદેશ કરતા; અને કોઇવાર સંસારોપયોગી વાતો કરતા. કોઈવાર સ્વામિના વચનામૃતથી, કોઇવાર દિયરની વાક્ચાતુરીથી તો કોઇવાર ગીત રાગથી, કોઈવાર વાઘ બકરીની રમતથી એમ સીતાજી આનંદથી દિવસો નિર્ગમન કરે છે. ઈશ્વિરની ગતિ ન્યારી છે. તેની ગતિની કોઈને ખબર પડતી નથી. તે પળમાં રાયને રંક અને રંકને રાય બનાવે છે, જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ કરે છે, ગામ ત્યાં અરણ્ય અને અરણ્ય ત્યાં મોટું વિશાળ શહેર બનાવી દે છે. મહાન પવિત્ર અને સાધુ સ્ત્રી પુરૂષો હોય છે તે પીડા પામે છે અને મહા પાતકી ને ક્રુર હોય છે તે સુખમાં માહાલતાં જોવામાં આવે છે; આથી તેની અદ્‌ભૂત અને કળી ન શકાય એવી કળા છે. રામ સીતા અને લક્ષ્મણ એક દિવસે વાઘ બકરીની રમતથી આનંદ લેતાં હતાં, ત્યાં એ વખતે બે મૂખવાળો સોનેરી રંગવાળો ચમત્કારિક મૃગ નાસતો સીતાની નજરે પડયો. તેના સોનેરી રંગના ચામડાનો ચળકાટ જોઈ તેના ચામડાની કાંચળી કરવાનું સીતાને મન થયું. તેથી તેણે રામને વિનંતી કરી કહ્યું કે, હે સ્વામિનાથ! આપણે જ્યારે અયોધ્યે જઈશું, ત્યારે વનવાસની નવાઈની ચીજોમાં આ મૃગચર્મની ચોળી લઈ જઈશું; માટે તે લાવી આપો. રામે કહ્યું કે, એ ખરો મૃગ ન હોય, એમાં મને સંદેહ રહે છે; કારણ કે આ વનની આજુ બાજુ રાક્ષસો રહે છે તો વખતે તેમનું કંઇ કપટ હોય? માટે એ વાત તું છોડી દે. આમ રામચંદ્રજીએ ઘણું કહ્યું, પણ અંતે સીતાનો ઘણો આગ્રહ જોઈ રામ હાથમાં બાણ લઇ તેની પાછળ ગયા. એક બાણ માર્યું કે

એ કપટરૂપી મૃગલે ચીસ પાડી કે દોડ લક્ષ્મણ ! ! આવો શબ્દ સીતા તથા લક્ષ્મણને કાને પડયો. એટલે સીતાએ કહ્યું કે, લક્ષ્મણજી ! તમે તમારા ભાઈની મદદે જાઓ. લક્ષ્મણે કહ્યું કે, ચિંતા ન કરો. મારા મોટા ભાઈ રામ કદી સંકટમાં હોયજ નહીં. એ હમણાં મૃગચર્મ લઇને આવશે. હું તમને આ વનમાં એકલાં આશ્રમની અંદર મૂકીને કેમ જઇ શકું ? આમ ઘણી રીતે કહ્યું, પણ સીતાજીએ નહીં માનવાથી, લક્ષ્મણજી હાથમાં ધનુષ ધારણ કરી રામને શોધવા ચાલ્યા.

આ કાવતરૂં રાવણનુંજ હતું. તેણે પ્રથમથીજ આ પેચ રચી રાખ્યો હતો. તે પાર પાડવાનો આ લાગ જોઈ પોતે બ્રહ્મચારી વેશે સીતાના આશ્રમ આગળ આવી "ભિક્ષાન્ન દેહી." આ પ્રમાણે બોલી પર્ણકૂટીને બારણે આવી ઉભો. જેવાં સીતા અન્ન દેવા આવ્યાં કે તેનું પાંગોઠું પકડી ઉપાડી પોતાના વિમાનમાં બેસારી લંકાનો રસ્તો લીધો. સીતા આ અકસ્માત આપત્તિ જોઈ હબકી ગયાં. તેણે ઘણા કલ્પાંત સાથ છૂટા કેશે ચોધાર આંસુએ રૂદન કરવા માંડયું. રૂદન કરતાં તેને એક વિચાર સૂઝયો. તેથી પોતાના અંગપરના અલંકારો એક પછી એક રસ્તામાં નાખવા માંડ્યા, તે એવા વિચારથી કે રામ લક્ષ્મણને શોધવા નીકળે, ત્યારે તેને એ નિશાનીઓ હાથ આવવાથી જાણે કે તે આ રસ્તે ગયાંછે. પંપા સરોવર પાસે આવેલા ઋષિમુખ પર્વત ઉપર બેઠેલી વાનર ટોળીને એક આભૂષણ હાથ આવ્યું, તે તેણે સાચવી રાખ્યું. રાવણે સીતાને લંકામાં લાવી મહેલના એકાંત ભાગમાં રાખી દાસીઓને હુકમ કર્યો કે જે જોઇએ તે તેને પૂરૂં પાડજો. મારા વિના કોઇને તેની પાસે આવવા દેશો નહીં, એટલે તે પોતાની મેળે મારો સ્વીકાર કરશે. બે દિવસ પછી રાવણે આવી સીતાને સમજાવવા માંડી કે, હું તને મારી પટરાણી કરૂં; તું આ કુબેરની લંકાની માલેક થા. આ મહેલ, આ વૈભવ, આ સુખ અને મારૂં બળ તો તું જાણે છે. આ પાસે તારી વનવાસની મઢી તે શી વિશાતમાં છે ? માટે તું મારો સ્વીકાર કર. આ વખતે સીતાએ તો નીચુંજ જોઈ એવું મૌન્ય ધારણ કર્યું કે પથ્થર બોલે તો તે બોલે. આખરે રાવણે કંટાળીને હુકમ કર્યો કે, આને આપણી અશોકવાડીમાં રાખો, અને તે મારે વશ થાય તેવા ઉપાયો કરો. તેની પાસે બીજા કોઇને આવવા દેશો નહીં, તેની બરાબર ચોકી રાખજો.

હવે રામ લક્ષ્મણ મૃગચર્મ લઈ આશ્રમમાં આવી જુએ છે તો સીતાને ન દીઠાં. તેથી બંને ઘણા શોકાતુર થયા, અને તરત સીતાની શોધ કરવાને નીકળ્યા. રસ્તામાં પડેલી કેટલીક નિશાનીઓપરથી તેણે જાણ્યું કે સીતાને રાવણ હરણ કરી ગયો છે. તેની શોધ કરી લાવવાની હિંમત હનુમાને કરી. તેણે લંકામાં જઈ તપાસ કરી તો સીતા અશોક વનમાં આસોપાલવના ઝાડ તળે રાક્ષસીઓની વચ્ચે વાઘથી ઘેરાએલી હરણીની માફક રામનું સ્મરણ કરતાં બેઠેલાં દીઠાં. રામે પોતાની નિશાની દેખાડવાને સારૂ પોતાના નામવાળી વીંટી હનુમાન સાથે મોકલી હતી. તે એવા કારણથી કે આ નવો માણસ રામનો મોકલેલો છે, એવું જાણી તેની વાતપર વિશ્વાસ આવે. હનુમાન એ વીંટી લઈ આસોપાલવના ઝાડ પર ચડી ચિકિત્સા જોવા લાગ્યો. એટલામાં રાવણ ઘણીક દાસીઓ સાથે આવ્યો. સીતા તેને જોઈ થરથર કાંપવા લાગ્યાં. રાવણે તેને મધુર વચનોથી કહ્યું કે, હે સુંદરી? તું શા માટે દુ:ખ ભોગવે છે અને રૂદન કરે છે? તું મારાથી ડરીશ નહીં. હવે અહીં કોઈ તારૂં આવવાનું નથી, માટે હવે પેલા જોગટાનો મેળાપ થવાની આશા મૂકીને મારી સાથે હસી બોલ, ઉંચું ઉપાડીને જો, આ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેર અને મારી સાથે બેસી આ મદ્યપાન કરી સુખથી આનંદ કર. તું જે કહીશ તે હું તનુમનથી કરીશ. આવાં વચનો સાંભળી સીતાએ રોમાંચિત થઈને ક્રોધ કરી કહ્યું કે, હે લંકાપતિ! "તું તારી કીર્તિને પરસ્ત્રીપર કુદૃષ્ટિ કરી ઝાંખ ન લગાડ. મારી તને એટલીજ અરજ છે કે દયા કરી મને મારા સ્વામીને સ્વાધીન કર, કે તેથી હું તારો ઉપકાર જીંદગી પર્યંત નહીં ભૂલું. તું નક્કી જાણજે કે હું મરતાં સૂધી પણ મારૂં શીળ છોડનાર નથી. આવાં સીતાનાં વચનો સાંભળી રાવણે ક્રોધ કરી દાસીઓને કહ્યું કે, જો એ બે માસમાં સમજે તો ભલે; નહીં તો એનું માથું કાપીને તેનું માંસ મારા ભોજન સારૂ લાવજો. આ ધમકીથી સીતા કંઈ ડર્યાં નહીં, પણ એમ વિચાર્યું, કે રોજ ક્લેશ થાય તેના કરતાં મરવું સારૂં. એમ વિચારી વનમાંથી કાષ્ટ એકઠાં કર્યાં અને બળી મરવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ પાસે અગ્નિ મળે નહીં. તેથી આમ તેમ ફાંફાં મારી ઇશ્વર સ્તુતિ કરી કે, હે દીન દયાળ? ભક્તવત્સલ, મારાપર આ શો તારો ગજબ! મેં પિયરમાં માત પિતા, [illegible]રામાં સાસુ સસરા કે અતિથિ અભ્યાગત કોઇને પણ

દુઃખ દીધું નથી. ફક્ત મારા સ્વામીની ઇચ્છા ઉપરાંત મૃગ મારીને મૃગ ચર્મ લાવવાનો મેં દુરાગ્રહ કર્યો, એજ મારો અપરાધ છે. તેને માટે મેં ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું. આવા પ્રકારે દુઃખો ભોગવવા કરતાં તો આ નાશવંત દેહનો ત્યાગ કરીને તારે શરણ રહેવું એ ઉત્તમ છે. હવે રોજ રોજ મારાથી દુઃખો સહન થતાં નથી, માટે હે કૃપાનિધે! તું મારાપર દયા કરી મને સંહાય થા. અને મારાપર એકદમ વિજળી પાડ અથવા તો એ દુષ્ટ–બુદ્ધિ રાવણને એવી બુદ્ધિ આપ કે તે મને મારી નાંખે. મને વિચાર થાય છે કે આપઘાત કરવો એ મોટો અધર્મ છે, પણ કદી એ તારી ઇચ્છામાં ન આવતું હોય ને તારે આપઘાતજ કરાવવો હોય, તો આ સ્થળે કાષ્ટ એકઠાં કર્યા છે; પણ પાસે અગ્નિ નથી તે આપ. એટલે બળી મરૂં, ને તારે શરણે આવું. એવી રીતે સ્તુતિ કરી રહી કે હનુમાને ઉપરથી. વીંટી નાંખી. તેના અવાજથી તે બેબાકળી બની તેને અંગારો સમજી લેવા દોડી. હાથમાં લઇ જુએ છે તો **“શ્રી રામ”** એવા શબ્દો કોતરેલા દીઠા. આ જોઇ વિચારવા લાગી કે અહીં પ્રિયપતિની વીંટી ક્યાંથી? શું તેનો દુષ્ટોએ નાશ કર્યો! કે શું રામે મારાપરથી પ્રેમ ઉતાર્યો? એમ અફસોસ કરતાં મધ્ય રાત્રિ થઇ. ચોકી કરનારાઓ ભરનિદ્રામાં સૂતા છે. ફક્ત સીતાજી જાગે છે. એટલે હનુમાને રામચરિત્ર ગાવા માંડ્યું. તેથી સીતા વધારે આશ્ચર્ય પામ્યાં. તે વિચારવા લાગ્યાં કે આ બધું રાક્ષસી કૃત્ય છે. માટે હવે કોઇપણ રીતે મારે આ દેહનો ત્યાગ કરવો અને આ કપટી દુનિઆથી જુદાં પડવું. પોતાની પાસે કંઇ સાધન મળે નહીં; તેથી પોતાના ચોટલાના કેશવડે ગળામાં ફાંસો ઘાલી મરવાની તૈયારી કરે છે, તેટલામાં હનુમાન તરત હેઠે ઉતરી સામે હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. તેણે પગે લાગી કહ્યું કે, માતુશ્રી! રામ લક્ષ્મણ બંને ભાઇઓ ક્ષેમકુશળ છે. તેઓ કિષ્કિંધામાં છે. મને તમારી શોધ કરવાને મોકલ્યો છે. હું ત્યાં જઇ બધી ખબર આપીશ, ને તેઓ મોટું સૈન્ય લઈ અહીં આવી રાવણનો સહકુટુંબ નાશ કરી તમને તેડી અયોધ્યે જશે. તમો કશી ચિંતા ન કરો. આવાં હનુમાનનાં વચનામૃતો સાંભળી સીતાને ધીરજ આવી. રામના ખબર અંતર પૂછ્યા. હનુમાનને જતી વખતે પોતાના માથાનો મણીનો ચાક ચોટલામાંથી કાઢી આપીને કહ્યું કે, આ મારી નિશાની રઘુપતિને આપજો. એ જોઈ તેને ખાતરી થશે કે તમે મને મળ્યા છો.

આ પ્રમાણે થયા પછી અને હનુમાનના ગયા પછી રાવણે આવી સીતાને ધમકાવવામાં, પીડા કરવામાં, અને ફોસલાવવામાં કશી મણા રાખી નહીં. છેવટ રામ લક્ષ્મણના જેવાં કૃત્રિમ માથાં બનાવી તેનાં સામાં મૂક્યાં કે લે, આ તારા વહાલા. મેં તેને મારી નાંખ્યા. હજુ જો તું મારી ઇચ્છાને તાબે નહીં થાય તો તારી પણ તેજ દશા થશે. આ દેખાવથી સીતા ઘણું રૂદન અને કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. પણ તેટલામાં વિભીષણની સ્ત્રી શર્માએ આવી તેના કપટની વાત જણાવી દીધી. એટલે તેના જીવને શાંતિ થઈ. વળી સીતાને સમજાવવાને દાસીઓ મોકલી કહાવ્યું કે, તું રામ ને રાવણમાં તફાવત રાખ માં, કારણ જે રામના દેહમાં ઇશ્વરનું વ્યાપકપણું છે, તેજ ઇશ્વિર રાવણમાં પણ વ્યાપક છે. માટે તું નકામો મમત છોડી રાવણનો સ્વીકાર કર. તેના ઉત્તરમાં સીતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હે દુષ્ટ! તું આ પાપી રાવણને મારા પ્રાણપ્રિય રામચંદ્રજીની બરોબર ગણે છે? સોનું માત્ર તો એકજ હોયછે, પરંતુ તેના જુદા જુદા અલંકારો બનેછે. તેમાં જે અલંકાર જ્યાં પહેરવા યોગ્ય હોયછે, ત્યાંજ પહેરાય છે. જો તેથી ઉલટી રીતે પહેરવામાં આવે તો લોકમાં નિંદા ને હાંસી થાયછે. રામ એ તો સત્ય વસ્તુ છે. તેના આગળ દૈત્ય બુદ્ધિ કશા કામની નથી. માટે તારી વૃથા ભ્રમણા છે, તે છોડી દઈ રાવણને કહે કે અને રામ પાસે મૂકી આવે. આવાં સીતાનાં વચનો સાંભળી દાસી નિરાશ થઈ, રાવણને જઈ કહ્યું કે, એમાં અમારૂં ડહાપણ કે જોર ચાલે તેમ નથી.

હવે હનુમાનજીએ રામચંદ્રજી પાસે સર્વ સમાચાર આપ્યા કે તેણે એકદમ લશ્કર લઈ લંકામાં પડાવ નાંખ્યો. ત્યારે રાવણની સ્ત્રી મંદોદરી જે મહા પતિવ્રતા હતી, તેમજ ચતુર હતી, તે પોતાના પતિના આવા કૃત્યથી ઘણી શોકાતુર થઈ, અને પતિ પાસે જઇ ઘણી આજીજી કરી કહ્યું કે, "મહારાજ! રામચંદ્રજી ઘણા બળવંત છે, ને સાક્ષાત્ ઇશ્વરનો અવતાર ગણાય છે. તમે આ કૃત્ય કેવળ નીતિ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ કર્યુંછે. માટે તમારા કુટુંબનો નાશ થશે. આપનું અને અમારૂં સર્વેનું સારૂં ચાહતા હો તો રઘુપતિને તેની સીતા પાછી આપો, અને પગે પડીને માફ માગો. તેથી એ મહા દયાળુ પુરૂષ તમારા બધા અપરાધ ક્ષમા કરશે. અને ઉલટું આપને ચિરંજીવીપણું આપશે. માટે આટલી મારી અરજ સ્વીકારો તો સર્વેનું શ્રેય થાય એવું છે. મંદોદરીનાં આ વચનો માન્ય કર્યા નહીં.

તેણે તો વળી રામને નિરાશ કરવાને સીતાનું ડોકું કૃત્રિમ બનાવી લોહીનું ભર્યું રામને મોકલ્યું. આ વાતની જ્યારે સીતાને ખબર થઇ ત્યારે તેણે રામને કહાવ્યું કે, પ્રાણાધાર ? આ પાપીથી મને બળાત્કારે તો સ્પર્શ થવાનોજ નથી. તોપણ જ્યારે આખર સમય આવશે ત્યારે મારી આબરૂ રાખવા સારૂ હું પ્રાણ ત્યાગ કરીશ; પરંતુ આપ તેને શિક્ષા કરવામાં પાછી પાની કરશો નહીં. સીતાનાં આવાં વચનોથી રામને ઘણો આનંદ થયો. રામે ઘણીક લડાઈઓ કરી તેના પુત્રપરિવારને મારી તેનો પણ નાશ કર્યો. એટલે વિભીષણ સીતાને તેડી લાવી રામને સોંપી પગે લાગ્યો. વિભીષણને લંકાનું રાજ્ય સોંપ્યું. રામ સીતાને લઈ પોતાની નગરી અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં સીતાએ અગ્નિ સોંસરા નીકળી જઈ પોતાના સતીત્વની ખાંતરી રામને કરી આપી. આ જોઈ રામ ઘણા ખુશી થયા. સર્વ મંડળ અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યું. તેથી સર્વ પ્રજા રાજી થઇ. ઘેર ઘેર આનંદ ઓચ્છવ થઈ રહ્યો. ઠામઠામ ધવળમંગળ ગવાવા માંડ્યાં. ઘણેક દિવસે સીતા ગર્ભવંતી થઇ, ત્યારે આખી નગરીમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. તેવામાં એક ધોબીએ પોતાની સ્ત્રીને મેણું માર્યું કે એતો રામજ, જે પર ઘેર રહેલી સીતાને પોતાના ઘરમાં રાખે, હું તને કદી ઘરમાં રાખું નહીં. આ વચનો રામને કાને પડવાથી તથા પેલી દુષ્ટ કૈકેયી અને બીજી દાસીઓ એક દિવસે સીતા પાસે બેસી લંકાના ખબર પૂછવા લાગી. તેમાં એવું પૂછ્યું કે રાવણનું સ્વરૂપ કેવું હતું, તે તમે ચિત્ર વિદ્યામાં કુશળ છો તો ચિત્રી બતાવો. સીતા બિચારી ભોળી હતી. તેના પેટમાં કંઈ કપટ કે પાપ નહોતું. તેથી તેણે કહ્યું કે,—" મેં મારી નજરે આખા રાવણને કદી જોયો નથી, કેમકે હું નીચેથી ઉંચું કદી જોતી નહોતી, પણ તેના પગનો અંગુઠો માત્ર મેં જોયોછે. તેપરથી હું તમને ચિતરી બતાવું છું. એમ કહી તેનું ચિત્ર કાગળપર ચિતરી બતાવ્યું.

આ ચિત્ર કૈકેયી પોતાના હાથમાં લઇ બીજા ઓરડામાં સૌ બેઠાં હતાં ત્યાં આવી કહેવા લાગી કે, જુઓ! સીતાને રાવણપર કેવી પ્રીતિ છે! એનું મુખ જોયા વગર તો વહુને અન્ન પણ ભાવતું નથી. માટે તેનું મુખ જોવાને આ ચિત્ર પાડી રાખ્યું છે. આ વાત સાંભળીને તો રામને અગ્નિમાં ઘી રેડ્યા જેવું થયું. રામ જાણતા હતા કે સીતા પવિત્ર છે. તોપણ લોક નિંદાની બીકથી સીતાને વનમાં મૂકી આવવાને લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી. એ

માટે લક્ષ્મણે, ભરતે, શત્રુઘ્ને વગેરેએ રામને ઘણું ઘણું કહી વિનતી કરી કે, આ કામ અયોગ્ય છે. રામે કહ્યું કે, મારી ખાત્રી છે કે સીતા નિર્દોષ છે, પણ લોકમાં મારી નિંદા થાય તે ખોટું. માટે એમ કર્યા વગર બીજો ઉપાય નથી. પછી લક્ષ્મણે પોતાના મોટા ભાઇની આજ્ઞા માન્ય રાખી સીતાને રથમાં બેસારી ચિત્રકૂટ પર્વતપર જ્યાં વાલ્મિકિ ઋષિનો આશ્રમ હતો, તેથી થોડે દૂર સીતાને મૂક્યાં. આ પ્રમાણે પોતાને પતિ તરફથી દુઃખ આવી પડ્યાં છતાં લક્ષ્મણને મૂકી જતી વખતે રામને કહાવ્યું કે, હે પ્રાણનાથ! "હું આપની દાસી છું. બીજા લોકોના રક્ષણની સાથે આ વનમાં પણ મારૂં રક્ષણ કરનાર તમેજ છો. તમેજ મારૂં સર્વસ્વ છો. હું તમારી સુકીર્ત્તિ સાંભળી ઘણી ખુશી થઇશ." વગેરે વગેરે વચનો કહાવી મોકલ્યાં. આહા સાધ્વી! ધન્ય છે તારા નેક પ્રેમને! તારાં જેવી ધીરજ આ ધરણીપર કોણ ધારણ કરી શકશે?

આ અઘોર વનમાં સીતા ગર્ભવંતી અવસ્થામાં સખત તડકામાં એકલાં બેઠાં રૂદન કરે છે. એ વખતે વાલ્મિકિ ઋષિના શિષ્યો દર્ભ લેવાને આવ્યા. તેની દૃષ્ટિ સીતાપર પડી કે તેણે પાસે જઈ ધીરજ આપી આસના વાસના કરી શાંત કરી. પછી આ હકીકત ઋષિ પાસે જઈ કહી. ઋષિએ આવી સીતાને પોતાને આશ્રમે તેડી જઈ પોતાની પત્નીને સોંપ્યાં. કેટલેક દિવસે તેને બે પુત્રો જન્મ્યા. ઋષિએ તેમાંના એકનું નામ 'લવ અને બીજાનું નામ કુશ પાડ્યું. તે પાંચ વર્ષના થયા, ત્યારે તેને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા માંડયો. આઠમે વર્ષે જનોઇ દીધું. તેઓને અનેક શાસ્ત્રોનો અને અસ્ત્ર શસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવ્યો. સીતા પણ તેમને નિત્ય સદુપદેશ આપતાં. જેમ જેમ ઉમર વધતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું પરાક્રમ અને બુદ્ધિ ખીલતાં ગયાં. ઋષિની પણ તેમનાપર અત્યંત પ્રીતિ હતી.

રામચંદ્રજી મહા જ્ઞાની, એકપત્નિવ્રતવાળા અને તત્વવેત્તા પુરૂષ હતા. તેમણે સીતાને વનવાસ મોકલ્યાં તે ફક્ત લોક નિંદાના ભયથીજ, પણ તેના અંતઃકરણમાં સીતા ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો, તે દુર થયો નહોતો. મનુષ્ય એકદમ ઉતાવળે લાગણીથી સાહસ કરી દે છે, પણ પછી વખત જતાં શાંત થાય છે; ત્યારે ખરો વિચાર ઉત્પન્ન થઈ કરેલા કામથી પસ્તાવો કરી દિલગીર રહ્યા કરે છે. તે પ્રમાણે રામચંદ્રજીને પણ નિરંતર દિલગીરી રહેતી. તે દૂર કરવાને વશિષ્ઠ ગુરૂ વગેરે ઋષિઓની

સલાહથી રામે અશ્વમેધ યજ્ઞ આદર્યો. યજ્ઞનો ઘોડો રીત પ્રમાણે છોડી મૂક્યો. પાછળ તેનું રક્ષણ કરવાને કેટલુંક સૈન્ય લઈ શત્રુઘ્નને મોકલ્યા. એ ઘોડો. ફરતો ફરતો વાલ્મિકિ ઋષિના આશ્રમ પાસે આવ્યો. તે લવ કુશના જોવામાં આવતાં તેણે બાંધી મૂક્યો. આ વખતે લવકુશની ઉમર પંદરેક વર્ષની હતી, પણ સાદો ખોરાક, ચોખી હવા, ક્ષત્રી બીજ, અને ઋષિ તથા સીતા જેવી સાધવી માતાના શિક્ષણથી મહારથી થયા હતા. શત્રુઘ્ને ઘોડો છોડી મુકવાનું ઘણુંએ કહ્યું, પણ તેણે માન્યું નહીં. અંતે લડાઈ કરી શત્રુઘ્નને હરાવી જખમી કર્યા. આ ખબર રામ લક્ષ્મણ-ને થતાં તેઓ મોટું લશ્કર લઇ આવ્યા, અને સામ સામે લડવાને તૈ-યાર થઇ ઉભા. લવ કુશનાં મુખ જોઇને રામને પિતૃપ્રેમ ઉપજ્યો. રા-મના જાણવામાં આવ્યું કે એતો મારા પુત્રો છે. લવ કુશે આ હકીકત પોતાની માતાને કહી, ત્યારે સીતાએ જાણ્યું કે એતો મારા પ્રિય સ્વા-મીનાથ છે. એ ખબર ઋષિને કરવાથી ઋષિ તેમને પોતાને આશ્રમે તેડી લાવ્યા. બધી વાત ત્યાં નિવેદન કરી, કહ્યું કે તમારી આ સાધ્વી પત્ની સીતાનો અનુગ્રહ કરો. આ પરથી રામચંદ્રજી સીતાને તથા પો-તાનાં બે સંતાનોને આનંદભેર ભેટયા. ત્યાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. સી-તાને તથા પોતાનાં બે સંતાનોને ઋષિ પાસેથી રજા માગી અયોધ્યે મોટી ધામધુમ સાથે તેડી લાવ્યા. નગરીમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પછી-થી આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં અને સૌ સુખી થયાં. આહા! કેવો પતિ પત્નિમાં પ્રેમ? કેવું સીતાનું સતીત્વ કે પોતાને અનેક દુઃખો આવી પડ્યાં, પતિનો વિયોગ થયો, તિરસ્કાર થયો વગેરે અનેક આપ-ત્તિઓ આવી પડતાં છતાં પોતાનું વ્રત કદી પણ ભંગ થવા દીધું નહીં!! ધન્ય સીતા તારી સાધુતાને!! તારી પવિત્રતામાં તો આડો આંકજ! આવાં પવિત્ર મનનાં જોડાં જે દેશમાં હોય તે દેશને પણ હજારવાર ધ-ન્ય છે!! અહો દેવ! આ ભારતભૂમિપર આ પવિત્ર મનનાં જોડાં ફરી પ્રગટ કર, એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સુકન્યા.

સુકન્યા—મનુનો પુત્ર શર્યાતિ નામે રાજા હતો તેની આ પુત્રી થાય. એ રાજાને ફક્ત આ એકજ બાળક હતું. તે કન્યા સ્વરૂપે સુંદર અને મનોહર હતી, તેમજ વિદ્યાકળામાં પણ કુશળ હતી. શર્યાતિ રાજાના શહેરથી થોડેક છેટે માનસરોવરના સરખું એક સુંદર મોટું સરોવર હતું. તેનું પાણી સ્વચ્છ અને મિષ્ટ હતું. અંદર અનેક પ્રકારનાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં. આજુબાજુ ચોતરફ સાગ, સીસમ, દેવદાર, તમાલ, કેતકી, કેવડો, આસુપાલવ, આંબા, કેળ, પીપર, પીપળા, વડ, કદમ, લીંબુ, બદામ, ફણસ, સોપારી, જાંબુ, આંબલી, લીંમડા વગેરે ઝાડોની ઝાડી ઝુકી રહી હતી. તેમાં હરણ, હંસ, મેના, પોપટ, મોર, કોયલ, કાકાકૌવા, કબૂતર, ચકવા, ચકવી, સારસ, સિંહ, ચિત્તા, વાઘ, સાબર, રોઝ અને રીંછ વગેરે પશુપક્ષીઓ આનંદથી આમ તેમ વિહાર કરતાં હતાં. તેમાં ગુલાબ, જાઈ, જુઇ, મોગરો, ચંબેલી, કરેણ, કેતકી, ગુલદાવદી વગેરે અનેક પ્રકારનાં ફૂલ તથા ફળ અને કંદમૂળથી એ વન ભરપૂર અને સુશોભિત હતું. આવા મનોહર રમણિય વનમાં મહાત્મા ભૃગુઋષિના પુત્ર ચ્યવન મુનિનો આશ્રમ હતો. આ તપસ્વી મુનિના તપોબળથી એ આશ્રમમાં રહેલાં પશુપક્ષીઓ કોઇ કોઇને પીડા કરી શકતાં નહોતાં. સર્વે હળીમળીને આનંદથી મગ્નપણે રહેતાં. તેમાં મુનિ દૃઢ આસન કરી પ્રાણાયામ કરી, સર્વે ઇંદ્રિયોને જીતી અન્ન જળનો ત્યાગ કરી એકાગ્ર ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરતા હતા. ઘણાક કાળે તેનાપર રાફડો થઈ ગયો હતો તે માથે ઝાડો ઉગી ગયાં હતાં. ફક્ત રાફડામાં બે છિદ્રો જણાતાં હતાં.

એક સમયે શર્યાતિ રાજા પોતાની રાણીઓ અને સુકન્યા સહિત તે મુનિના આશ્રમવાળા વનમાં સુંદર સરોવર હતું, ત્યાં વિહાર કરવા આવ્યો. રાજારાણી તે સરોવર અને આજુબાજુના વનમાં રમવા લાગ્યાં. સુકન્યા પોતાની સખીઓ સાથે ફળફૂલ વીણતી ને રમતી ચ્યવન મુનિના રાફડા પાસે આવી. રાફડામાં જુએ છે તો તેમાં બે છિદ્રો જોવામાં આવ્યાં. તેમાં પતંગીઆ જેવાં બે તેજ તેના જોવામાં આવ્યાં. બાળા તેને જોઈ આ શું હશે એમ જાણી બાળકપણાથી તે છિદ્રોમાં સળીઓ ખોસી. તેથી તે મુનિની દૃષ્ટિએ દેવ કન્યા સરખી સુંદર કેશવાળી સુકન્યા

જોવામાં આવી. તેણે કહ્યું બાળા, આ શું કરેછે? તું અહીંથી જા. હું તપસ્વી છું. તું સળીઓ ખોસ માં. આ બોલવું સુકન્યાના સાંભળવામાં આવ્યું નહીં. તેથી તે સળીઓ તેમાંજ ખોસી રાખી. આથી કરી મુનિની બંને આંખો ફૂટી ગઈ, અને લોહીની ધારા વહેવા લાગી; ત્યારે સુકન્કાએ જાણ્યું કે આમાં કંઇ હશે. એમ ધારી તે તો પાછી પોતાની રમતની ધુનમાં રમવા લાગી.

ચ્યવન મુનિ આંખો ફૂટવાથી મહા ક્રોધાયમાન થયા. મુનિના તપોબળના પ્રતાપે તે રાજાના સૈન્યમાંનાં મનુષ્યોનાં મળ મૂત્ર બંધ થઈ ગયાં. તેથી આખું સૈન્ય બહુજ વેદનાયુક્ત થઇ અકળાવા માંડયું. આ વાત રાજા પાસે ગઇ, ત્યારે રાજાએ જાણ્યું કે આ વનમાં તો મહાત્મા ચ્યવન મુનિનો આશ્રમ છે. તે મહા તપસ્વિ છે. તેનો કોઇએ અપરાધ જાણે અજાણે કર્યો હશે, તેમાં કશો સંશય નથી. તે અપરાધનુંજ આ ફળ હોવું જોઇએ. મુનિનો કોણે અપરાધ કર્યો છે એ તપાસવા માંડયું, પણ સૈન્યમાં સૌએ કહ્યું કે અમારામાંથી કોઇએ અપરાધ કર્યો હોય એવું અમે જાણતા નથી. આમ સર્વને પૂછતાં સુકન્યાએ કહ્યું કે, હે પિતાશ્રી! તે મહાત્મા તપસ્વિ ચ્યવન મુનિના આશ્રમમાં મેં રમતાં રમતાં લતાઓથી વિંટાએલ અતિ મજબુત છિદ્રોવાળો એક રાફડો દીઠો. તેમાં બે પતંગીઆંની પેઠે બે તેજ જોવામાં આવતાં તેમાં મેં પતંગીઆની શંકાએ બે શળીઓ ખોસી. તે વખતે રાફડામાંથી કંઇ શબ્દનો ગણગણાટ થતો હતો. તે મારા સાંભળવામાં આવ્યો હતો. એ શબ્દ સાંભળતાંજ હું આશ્ચર્ય પામી. તે રાફડામાં શું હશે, શળીઓ ખોસવાથી શું થયું, અને શું વાણી થઇ, એ મારા સમજવામાં આવ્યું નથી.

સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજાએ નક્કી કર્યું કે મહાત્મા ચ્યવન મુનિનો કંઈ પણ અપરાધ આથી થયો છે. એમ જાણી તરત તે રાફડા પાસે આવી, અંદર મુનિ દુઃખ પામતા હશે એમ જાણી, ઉપર જે રાફડો બંધાઇ ગયો હતો તે ફોડાવી નાંખ્યો. રાજા બે કર જોડી નમ્રતા પૂર્વક લાંબો થઈ ઋષિના પગમાં પડયો. દંડવત પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, હે મહા મુનિ! મારી બાળ કન્યાએ રમતાં રમતાં રમતની ધુનમાં અજાણપણે આપનો અપરાધ કર્યો છે. તે કૃપા કરી ક્ષમા કરો. આપ જેવા મહાત્માને ક્રોધ હોય નહીં. મુનિએ કહ્યું, હે રાજન!

હું કદી ક્રોધ કરતો નથી. તારી પુત્રીએ મારી આંખો ફોડી, તોપણ મેં શાપ દીધો નથી. મારી નિરાપરાધીની આંખો ફોડી દુ:ખ આપ્યું. તે પાપથી આ તને અને તારા સૈન્યને દુ:ખ થયું છે, એમ હું ધારૂં છું. હું વૃદ્ધ છું અને વળી આંધળો થયો, હવે મારી ચાકરી કોણ કરશે? રાજાએ કહ્યું કે, તમો ચિંતા ન કરો. હું આપની સેવામાં મારા ચાકરો આપીશ. આપ ક્ષમા કરો.

મુનિએ કહ્યું—રાજન્! ઘડપણ મહા બુરૂં છે, વળી તેમાં અંધાપો એથી ઘણી વિપત્તિ પડે છે. તે અવસરે ચાકરો જોઇએ તેવી રીતે મરજી કદી સાચવી શકેજ નહીં. તે અવસરે તો સંબંધમાં જોડાએલ મનુષ્ય સિવાય બીજા કોઇથી જોઇએ તેવી મરજી સાચવી શકાતી નથી. મારી આ અવસ્થા થઇ, હું તપસ્વિ છું, હવે મારે યોગ સાધનામાં સંબંધમાં જોડાએલા મનુષ્ય વિના પૂર્ણ હરકત આવી પડી. મારા યોગમાં ભંગ થશે. તમારા ચાકર શું મારૂં કરી શકે? જો તમે ક્ષમા માગતા હો, અને મારા તપમાં ભંગ કરવાને ન ઇચ્છતા હો; તો આ તમારી પુત્રી સુકન્યાનું કન્યાદાન મને આપો. એમ કરવાથી તમારૂં આ લોક ને પરલોકમાં કલ્યાણ થશે. કારણ હું ઉત્તમ નિયમવાળો તપસ્વિ છું.

રાજા મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી ચિંતાતુર થઇ કંઇ બોલ્યા વગર વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારી દેવપુત્રી સરખી કન્યા આ વૃદ્ધ અંધને શી રીતે આપી શકું? જાણતાં છતાં આવી સુકોમળ કન્યાના સુખનો નાશ કેમ કરાય? આ મુનિને કન્યાદાન આપું તો મારી કન્યાનો જન્મારો શી રીતે જાય? ના, ના, તે કન્યા તો તેના જેવાજ સદ્‌ગુણી ને યુવાન પુરૂષને શોધી આપવી જોઈએ. ભલે મને દુ:ખ રહ્યું, પણ આ કન્યા મુનિને તો આપવી નહીં. આવો વિચાર કરતો ને ખેદ પામતો રાજા પોતાને ઘેર ગયો. રાજસભા બોલાવી મંત્રી મંડળનો અભિપ્રાય લેવા માંડયો. તેમાં મંત્રીઓએ કહ્યું કે, મહારાજ! આ ધર્મ સંકટ આવ્યું છે. આવી રૂપવંતીને સુકોમળ કન્યા આ વૃદ્ધ અંધ મુનિને કેમ અપાય! તેના દિવસ વનમાં કેમ જાય! આ પ્રમાણે રાજા અને મંત્રી મંડળ ચિંતામાં ગરકાવ હતું. ત્યાં અકસ્માત સુકન્યા આવી ઉભી રહી. તેણે કહ્યું, પિતાજી! આજ આપ કેમ આનંદમાં જણાતા નથી? એવડી બધી આપને શું ચિંતા આવી પડી છે? તેમ મંત્રી મંડળ પણ કેમ ચિંતાતુર દેખાય

છે? હું હમેશાં જ્યારે આવું છું, ત્યારે સર્વ આનંદમય દેખું છું. આજે કંઈ છે ખરૂં. માટે પિતાજી! તમારી પ્રિય બાળાને કૃપા કરી જણાવો, શું મુનિએ આપનું કહેલું માન્યું નથી? તમે મારે માટે આટલું બધું દુઃખ પામી વ્યાકુળ શા માટે થાઓ છો? હું તે મુનીશ્વરના આશ્રમમાં જઇ મારાથી પીડા પામેલા તેને ધીરા પાડી મારૂં શરીર તેને અર્પણ કરીશ. હું તેની અહોનિશ સેવા કરી તેમને તપ કરવામાં મદદગાર થઇશ અને તે જે રીતે પ્રસન્ન થશે તે હું કરીશ. આપ ચિંતા ન કરો. આ મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે. તેમાં અટકાવ નહીં કરતાં મારી પ્રાર્થના માન્ય કરશો.

શર્યાતિ રાજાએ સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી મંત્રી મંડળ સાંભળતાં કહ્યું કે, પ્રિય પુત્રિ! તું હજુ બાળા છે. વળી અબળા જાતિ છે. તેથી વનમાં રહી અંધ અને વૃદ્ધ મુનિની શી રીતે સેવા કરીશ? હું મારા સુખ સારૂં વૃદ્ધ અને આંધળા ઋષિને તારા સરખી મનોહર, રૂપ લાવણ્યતાવાળી કન્યાને કેમ આપું? માબાપે કન્યાને સ્વરૂપે સુંદર, વયે જુવાન, ગુણની કેવળ ખાણ, સર્વ વિદ્યામાં કુશળ, પાપ અને દારિદ્ર જેના કુળમાં પણ ન હોય, ધન, ધાન્ય, વગેરે સંપત્તિથી ભરપૂર હોય એવા વરને શોધી કન્યાદાન આપવું જોઇએ. તું બુદ્ધિશાળી છે. માટે હઠ ન કર. બાળા! તારાં વિશાળ નેત્ર અને મનોહર સ્વરૂપ ક્યાં, અને આ વનમાં રહેનાર વૃદ્ધ મુનિ ક્યાં! હે કમળ સરખાં નેત્રવાળી! તે નિરંતર પર્ણકુટીમાં રહેનાર છે. તેને મારાથી તારો પતિ કેમ કરી શકાય? મારૂં અને સૈન્યનું ભલે મૃત્યુ થાય, અને સર્વસ્વ નાશ થાય, તોપણ શું થયું? જે બનવાનું હશે તે બનશે, પણ હું ધીરજ નહીં છોડું. પુત્રિ તું સ્થિર થા! હું અંધને કદી આપીશ નહીં.

સુકન્યાએ પિતાશ્રીનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન મુખે કહ્યું, પિતાજી! તમો મારે માટે કશી ચિંતા કરશો નહીં. તમો સુખેથી એ તપસ્વિ મુનિને મારૂં કન્યાદાન આપો. મને એથી ઘણો સંતોષ થશે, તમે ગમે તેટલું કરશો, પણ હવે હું બીજા સાથે વરનાર નથી. મેં મારા મનથી તેને પતિ કરી લીધો છે. મારે તો હવે તેજ પતિ છે. એ સાથે રહેવાથી હું ઘણો સંતોષ પામીશ. મનુષ્ય વગરના વનમાં હું તપ કરી પૂર્ણ ભક્તિવડે પતિ સેવામાં તત્પર રહીશ. હું સતી ધર્મમાં પ્રવિણ રહી,

યોગ્ય આચરણ કરીશ. પિતાજી! મને આ અસાર સંસારના ભોગ વિલાસની ઇચ્છા નથી. મારૂં ચિત્ત સ્વચ્છ છે. આ સંસારની માયા ખોટી છે. પિતા, માતા, કુટુંબ, પરિવાર, ભાઈ, બેન, રાજપાટ. એ બધું અચળ નથી. સર્વ આ દેખાતું જગત નાશવંત છે. મૃત્યુ કોઇને છોડતું નથી. માટે આ સંસારમાં અવતરી ધર્મકર્મ, પતિ સેવા વગેરેમાં તત્પર રહી જેટલું બને તેટલું કરી લેવું જોઇએ. અંતે તે સાથે આવશે. માટે હે પિતા! મારે માટે કશી ચિંતા રાખશો માં. આ મારા નિશ્ચયમાં ભંગ કરશો નહીં. મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આવા તપસ્વિ મહા મુનિ જેવા મારે પતિ થશે. તેની સેવાવડે મારો ઉદ્ધાર થશે. એ મહા મુનિને ઉપરથી અંધ અને વૃદ્ધ જાણી, અંધ અને વૃદ્ધ જાણશો નહીં. તે જ્ઞાન ચક્ષુએ કરી સર્વ દેખે છે, અને તપોબળે કરી તે યુવાન છે. એ તમો નક્કી જાણજો. માટે આ મુનિને મારૂં કન્યાદાન આપો.

સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા અને મંત્રિમંડળ સૌ ઘણા આશ્ચર્ય પામ્યા, અને ઘણા પ્રસન્ન થયા. રાજા અને મંત્રિમંડળે ઋષિના આશ્રમમાં જઇ તેમને પ્રણામ કરી કહ્યું કે, હે મુનિ! આપની સેવા કરવા આ મારી પુત્રી આપને અર્પણ કરૂંછું. તે આપ વિધિસર ગ્રહણ કરો. આ પ્રમાણે કહી શર્યાતિ રાજાએ વિવાહની વિધિ કરી.મુનિને કન્યાદાન આપ્યું. તેથી મુનિએ રાજી થઇ આશીર્વાદ દીધો. રાજાએ પહેરામણી આપવા માંડી તે મુનિએ લીધી નહીં. રાજા તથા સૈન્યનો રોગ મટી ગયો. સૌએ ખુશી થતાં પોતાને ઘેર જવાની તૈયારી કરી. ત્યારે સુકન્યાએ કહ્યું કે, પિતાજી! મારાં ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઘરેણાં વગેરે સર્વ અલંકારો લઇ જાઓ. હું મુનિની સ્ત્રી તપશ્ચર્યાને યોગ્ય વેષ ધારણ કરી મારા પતિની સેવા કરીશ. તેથી ત્રિલોકમાં આપની કીર્ત્તિ અચળ રહેશે. હું પરલોકના સુખને માટે અમારા પ્રિય પતિની અહોનિશ સેવા કરીશ. અને જેમ સતી સીતા, સાવિત્રી, અનસૂયા, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, વગેરે સતીઓએ પોતાના પતિમાં પ્રેમ રાખી પોતાનું શિયળ ભંગ થવા દીધું નથી, તેમ હું મારા પ્રિયપતિ ચ્યવન મુનિની ધર્મ પત્નિ થઇછું, તો હું મારૂં શિયળ સાચવી પતિ સેવામાં તત્પર રહીશ. હું મારો પતિવ્રતા ધર્મ ગમે તે થશે પણ ચુકીશ નહીં. આપ મારે વિષે કંઈ પણ ચિંતા કરશો નહીં.

સુકન્યાનાં આવાં વચનો સાંભળી રાજાને હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં,

વલ્કલ અને મૃગચર્મ પહેરેલાં જોઇ રાણીઓ પણ હર્ષનાં આંસુ પાડી રોવા લાગી. આ વખતે સર્વ વ્યાકુળ ચિત્તે થઈ ગયાં. સુકન્યાને મુનિ પાસે રાખી તેની રજા લઈ સર્વ શહેરમાં આવ્યાં. રાજાના ગયા પછી ધર્મમાં એક નિષ્ઠાવાળી સુકન્યા અગ્નિહોત્રના કાર્યમાં પતિને મદદ કરી સેવા કરવા લાગી. નિત્ય વનમાં જઈ ફળ ફૂલ, કંદ, મૂળ અને લાકડાં વગેરે લાવી હાજર કરતી. નાહાવાને પાણી, પહેરવાને વસ્ત્ર અને બેસવાને મૃગચર્મ એ સર્વ તૈયાર રાખતી. પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે નિત્યકર્મ કરવાની જવ, તલ, દર્ભ, પંચપાત્ર, ભસ્મ, કમંડળ વગેરે સામગ્રી લાવી સમીપે મૂકતી. નિત્યકર્મ થયા બાદ નિત્ય નિમિત વખતે ભોજન કરાવતી અને સુવાને વખતે શય્યા તૈયાર કરતી. આ પ્રમાણે થયા પછી પતિની આજ્ઞા લઇ પોતે ફળાહાર કરતી. આ સિવાય પતિ જે આજ્ઞા કરે તે કરવા તૈયાર રહેતી. પતિને નિત્ય નિવૃત્તિના પ્રસંગે પતિવ્રતાના ધર્મ પૂછતી. ઉષ્ણકાળમાં પંખાથી પવન નાંખતી અને શીતકાળમાં અગ્નિ સળગાવી તપાડતી. બે ઘડી રાત્રિ હોય તે વખતે પતિથી પહેલાં ઉઠતી ને સર્વ સામગ્રી નિત્ય પ્રમાણે કરતી. આશ્રમમાં કોઇ પણ અતિથિ આવે તો તેનો પ્રેમપૂર્વક આદરસત્કાર કરતી. પતિને સદા સંતોષી પોતે આનંદમાં રહેતી.

એક પ્રસંગે સૂર્ય પુત્ર અશ્વિનીકુમાર રમતાં રમતાં ચ્યવન મુનિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. તે વખતે મનોહર રૂપવંતી સુકન્યા સ્નાન કરી આવતી હતી. તે તેના જોવામાં આવી. દેવકન્યા સરખી તે કન્યાને જોઈ અશ્વિનીકુમારે પાસે જઇ કહ્યું, હે સુંદરી, ઉભી રહે. હું પૂછું તેનો જેવો હોય તેવો ઉત્તર આપજે. તું કોની દીકરી છે? તારો પતિ કોણછે? તું આ સરોવરમાં સ્નાન કરવા કેમ આવીછે? તું લક્ષ્મી જેવી મહા તેજસ્વી છે! તારા સુકોમળ પગ પૃથ્વીપર મૂકી ચાલેછે, તેથી મારા મનમાં ઘણો ખેદ થાયછે. સુંદરી, તું વિમાનમાં બેસવાને યોગ્ય છે, તે તુ આ પગે કરી વનમાં કેમ ચાલેછે? સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કર્યા વગર આ વલ્કલ કેમ પહેરે છે? અને આ વનમાં કેમ આવી છે? સખી સાથે કેમ નીકળતી નથી? તું કોઈ રાજ્ય કન્યા છે કે અપ્સરા છે? તારો જે માબાપને ઘેર જન્મ થયો હશે તેનાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું. તારો પતિ પણ માહા ભાગ્યશાળી હોવો જોઇએ. સુંદરી જે હોય તે સત્ય કહે.

સુકન્યાએ અશ્વિનીકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે,—હે મા-

હાત્મા ! હું શર્યાતિ રાજાની કન્યા છું. મહાત્મા ચ્યવન મુનિની પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. મારા પિતાએ મુનિ સાથે પરણાવી છે. મારા પતિ મોટા તપસ્વી છે, પરંતુ તે અંધ અને વૃદ્ધ છે. તેથી હું અહોનિશ પતિ સેવામાં હાજર રહું છું. હું સ્નાન કરવા ગઈ હતી, ત્યાંથી આશ્રમમાં જાઉં છું. આપ કોણ છો ? અહીં શા માટે આવ્યા છો ? મારા પતિ આશ્રમમાં છે. ત્યાં આપ પધારી અમારો આશ્રમ પવિત્ર કરશો. અશ્વિનીકુમારે તેનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે,—પતિવ્રતે ! તારા પિતાએ આ તપસ્વીને કન્યાદાન કેમ આપ્યું ! આકાશમાં વાદળાંની ઘટા હોય ને તેમાં જેમ વિજળીનો પ્રકાશ સારો દેખાય છે, તેમ તું આ ઘટ અને શોભાયમાન વનમાં વિજળીની પેઠે શોભેછે. તારા જેવી સુંદર અંગવાળી કન્યા અમે આજ સુધી ક્યાંએ દીઠી નથી. હે સુંદર કેશવાળી, તું ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરવાને યોગ્ય છો. આ વલ્કલ અને મૃગચર્મ ધારણ કરવાને તારૂં અંગ યોગ્ય નથી. અરે ! ખરેખર દૈવની ગતિ ન્યારી છે. તેની અદ્ભૂત કળા કોઈના જાણવામાં આવતી નથી. તારા જેવી વિશાળ નેત્રવાળી આ વનમાં રહી, અંધ અને વૃદ્ધ પતિને સેવવા યોગ્ય નથી. તું શા માટે આ વનમાં દુઃખ ભોગવે છે ? આ પતિ સાથે તું શોભતી નથી. તારી અવસ્થા યુવાન છે. તેને આવો અંધ અને વૃદ્ધ પતિ વિધાતાએ આપ્યો. ખરેખર વિધાતા પણ ઓછી સમજણી લાગેછે. આવા પતિ સાથે તું કેમ રહી શકેછે ? આવા પતિની સેવા કરી તારી અવસ્થા શા માટે ફોકટ કાઢેછે ? તારૂં ભરણપોષણ કરવામાં પણ તે અસમર્થ છે, માટે ભાગ્યહીન પતિ શા માટે સેવેછે ? આથી તું શું સુખ પામેછે ? તું રાજ્યકન્યા થઈ સંસાર સુખ જાણેછે છતાં દુર્ભાગિણી થઈ આ મનુષ્ય વગરના વનમાં ફોકટ વખત શા માટે કાઢેછે ? તું સંસાર સુખ ભોગવવા માટે અમારા બેમાંથી એકને પતિ કર. આ વૃદ્ધ અને અંધને છોડી, દેવતાઓના સુશોભિત બાગમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવ.

સુકન્યા તેમનાં આવાં વચન સાંભળી ક્રોધાવેશમાં આવી કોપાયમાન થઈ ગઈ, પરંતુ ધીરજ રાખી બોલી કે,—દેવ, આ તમે સૂર્ય પુત્ર થઈ શું બોલો છો ? શું તમે દેવતાઓમાં માન પામેલા ધર્મિષ્ઠ સ્વભાવવાળી સતી સ્ત્રીઓના ધર્મ જાણતા નથી ? હું મારા સતી ધર્મમાં વર્તનારી, તેને આવાં વચન તમારે કહેવાં યોગ્ય નથી. મારા પિતાએ મને યોગ્ય ધર્મ

પાળનાર મહાત્મા ચ્યવન ઋષિને આપી છે. તેની હું ઇશ્વિરભાવથી સેવા કરૂં છું. આ સૃષ્ટિમાં ગમે તો દેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ હોય, તોપણ સતી સ્રીને પોતાના સ્વામીનાથ સિવાય કોઇ વાહાલો નથી. સતીને પોતાનો સ્વામી ગમે તેવો મળ્યો હોય, તો પણ તેને તેજ ઇશ્વિર છે. એવી ભાવના રાખી નિત્ય તેની આજ્ઞામાં રહી સેવા કરે તોજ સ્ત્રીનું કલ્યાણ છે. કસ્યપથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મના સાક્ષી સૂર્યદેવ ત્રણે લોકમાં સાક્ષી રૂપે જોયા કરે છે. તેના આપ પુત્ર તેમને દુષ્ટ સ્ત્રીઓએ આચરેલો માર્ગ બતાવો છો! આવી રીતે બોલવું આપ સરખાને યોગ્ય નથી!! સારા કુળની કન્યા પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી બીજો ગમે તેવો પુરૂષ હોય, તોપણ તેને ભજેજ નહીં, કે સામું પણ જુએ નહીં. તમે દેવ આ અસાર સંસારમાં ધર્મનો નિર્ણય સારી પેઠે જાણો છો. છતાં આવા અઘટીત વાક્યો બોલો છો. સદ્ગુણી પુરૂષના મોંમાં આવાં વચન કદી ઘટે નહીં. ખેર! તમે સતીનો ધર્મ જાણો છો, માટે તમારી જ્યાં ઇચ્છા હોય, ત્યાં તરત જતા રહો. નહીં જાઓ તો હું તમને શાપ દઇશ.

અશ્વિનીકુમાર તેમનાં આવાં વચન સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા. આ સતી શાપ આપશે અને મુનિશ્વર કોપ કરશે, એમ જાણી કહ્યું કે, પતિવ્રતે! અમે તમારી પરીક્ષા જોવા માટેજ આવાં વચનો કહ્યાં છે, માટે ક્ષમા કરો. અમે તમારો ધર્મ જોઇ અત્યંત પ્રસન્ન થયા છીએ. માટે વરદાન માગો. તમારા કલ્યાણ માટે તમે જે માગશો તે અમે આપીશું. અમે દેવતાઓના મોટા વૈદ્ય છીએ, માટે તમારા પતિને અમારા જેવોજ યુવાન, રૂપાળો, અને દેખીતો કરીશું. અમારા જેવુંજ તેનું રૂપ થઇ જશે. અમે ત્રણે એક સરખા થઇ જઇશું. તેમાંથી તમે તમારા પતિને શોધી લેજો.

અશ્વિનિ કુમારનાં આ વચન સાંભળી સુકન્યા વિસ્મય પામી પોતાના પતિ પાસે જઈ કહ્યું કે, સૂર્યના પુત્ર બે અશ્વિનિકુમાર નામના દેવ આપના આશ્રમમાં આવ્યા છે, તે કહેછે જે તારા પતિનું શરીર અમારા જેવું દિવ્ય કરી દઇએ. પછી અમારા ત્રણમાંથી પતિ શોધી લેજે. એ અદ્ભુત કાર્ય વિષે શું કરવું તે કહો. આ કાર્યમાં કંઇ પ્રપંચ જેવું હોય તો હું જાણતી નથી, કારણ દેવતાઓની માયા જાણવી અશક્ય છે. માટે જેવી આપની મરજી હોય તેમ કરીએ. ચ્યવનમુનિએ આ સાંભળી કહ્યું કે, તું અહીં તેડી લાવ. તેમના કહેવા પ્રમાણે હા પાડવી. તેમાં શંકાવું નહીં–પતિની

આજ્ઞા પ્રમાણે તેમને આશ્રમમાં તેડી લાવી. ઋષિએ અશ્વિનીકુમાર સાથે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું કે તરત ત્રણેનું સ્વરૂપ સરખું થઇ ગયું. પછી ત્રણેએ કહ્યું, હે સુંદરી! તને આ ત્રણેમાં જે પ્રિય અને વધારે સ્વરૂપવાન લાગે તેને પતિ કરી લે. આવાં તેમનાં વચન સાંભળી ત્રણેનાં સરખાં રૂપ જોઈ ઘણી વિચારમાં પડી કે આ ત્રણેમાં મારા પતિ મુનિ કયા હશે? અને આમાં બે અશ્વિનીકુમાર કયા હશે? રખેને દેવતાઓએ ઈંદ્રજાળ રચી હોય! હું મારા પતિને છોડી બીજાને કદી વરવાની નથી. એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. નહીં તો મારે મરવું પડશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જગદંબાદેવીની પ્રાર્થના કરી કે, દેવી! તારી પુત્રીપર દયા કરી મારા પતિવ્રત ધર્મનું તું રક્ષણ કરજે. આ પ્રમાણે ધ્યાન કરવાથી દેવીએ હૃદયમાં પ્રેરક થઇ જ્ઞાન આપ્યું. તેના વડે વિચાર કરી એ ત્રણેમાંથી પોતાના પ્રિય પતિ ચ્યવન મુનિને શોધી વરી. સુકન્યાનો પતિવ્રતા ધર્મ જોઇ અશ્વિનીકુમાર ઘણા રાજી થયા. ચ્યવન મુનિએ અશ્વિનીકુમારને કહ્યું કે, દેવ! તમે મારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. મારો અંધાપો અને વૃદ્ધપણું દૂર કરી યુવાની સાથે સ્વરૂપને પણ આપ્યું. માટે જે ઘણી ઉપકાર કરે તેને સામો ઉપકાર ન કરે તેને ધિક્કાર છે. માટે આપ માગો, તે હું આપીશ. ચ્યવન મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી અશ્વિનીકુમારોએ કહ્યું કે, અમારે દેવતાઓ સાથે સોમપાન કરવાની ઇચ્છા છે. જ્યારે બ્રહ્માએ મેરૂ પર્વત ઉપર યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે ઈંદ્રે અમને વૈદ્યપણાને લીધે અધમ જણાવી સોમનું પાત્ર લેવા ના પાડી માટે એ તમારાથી બને તો અમને સોમપાન કરાવશો તેથી અમને ઘણોજ સંતોષ થશે. ચ્યવન મુનિએ શર્યાતિ રાજાનાં યજ્ઞમાં તે પ્રમાણે કરાવી દેવાની હા પાડી. તેથી તેઓ ખુશી થઈ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા.

એક વખતે શર્યાતિ રાજાની સ્ત્રીએ રાજાને પોતાની પુત્રી કેવી સ્થિતિમાં હશે તેનો તપાસ કરવો જોઇએ, એવું કહેવાથી શર્યાતિ રાજા રથમાં બેસી મુનિના આશ્રમમાં આવ્યો. ત્યાં દેવ સરખા કાન્તિવાળા તેજસ્વી માહામુનીશ્વરને જોયા. આ જોઈ રાજા ઘણો વિસ્મય થયો, ને વિચારવા લાગ્યો કે, પુત્રીએ કાંઈ નીચ કર્મ કર્યું કે શું? જગત્‌માં જેની પુત્રી નીચ થાય, તેના જીવતરને ધિક્કારછે. મનુષ્યને સર્વ પાપના ફળ રૂપ દીકરી દુઃખ દેવા વાસ્તેજ જન્મેછે. મેં મારા સ્વાર્થ સારૂ વૃદ્ધ અને અંધને દીકરી દીધી એ મેં ઘણુંજ નીચ કર્મ કર્યું. હવે મારે શું કરવું? એ પ્રમાણે રાજા ચિંતા કરવા લાગ્યો.

તેવામાં દૈવ ઈચ્છાથી સુકન્યાની દૃષ્ટી તેનાપર પડી ત્યારે પ્રેમથી કહ્યું કે, પિતાજી ! આ સ્વરૂપે સુંદર ને વયે જુવાન મુનિને જોઈ શું વિચાર કરોછો? તમે કેમ ચિંતામાં ગરકાવ લાગોછો? સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા ક્રોધાવેશમાં બોલ્યો—પુત્રિ ! ચ્યવન મુનિ ક્યાં છે ? અને આ યુવાન કોણ છે ? તે તરત જણાવ, મને ઘણો સંદેહ પડ્યો છે. આવાં પિતાનાં વચન સાંભળી તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાના પ્રાણપતિ મુનિશ્વર પાસે લાવી બોલી, પિતાજી ! આ તમારા જમાઈ ચ્યવન મુનિ છે. તેમાં કંઇ સંશય રાખશો માં. અશ્વિનીકુમારની કૃપાથી આવો સુંદર દેહ થયો છે. હું તમ સરખા ધર્મિષ્ઠ રાજાની પુત્રી થઈ, મારો પ્રાણ જાય તો પણ કદી પાપ કર્મ કરૂં નહીં. આ ભૃગુ પુત્ર મહાત્મા ચ્યવન મુનિને સર્વ વૃત્તાંત પૂછો. તે કહી સંભળાવશે. પછી ચ્યવન મુનિએ રાજાને સર્વ વાત કહી સંભળાવી. તેથી રાજા ઘણો ખુશી થયો. અશ્વિનીકુમારને ઉપકારના બદલામાં સોમપાન કરાવીશ, એવું વચન આપ્યું છે; માટે યજ્ઞની તૈયારી કરો. આ પ્રમાણે સાંભળી રાજા ખુશી થયો. વશિષ્ઠ વગેરે ઋષિઓને તેડાવી યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. યજ્ઞ ચાલતો હતો ત્યાં ઈંદ્રાદિ સહિત સર્વ દેવતાઓ આવ્યા. તેમાં અશ્વિનીકુમાર પણ આવ્યા. અશ્વિનીકુમારને જોઇ ઇંદ્રે કહ્યું, કે આને સોમપાન કરવાનો અધિકાર નથી, છતાં કોણ તેડી લાવ્યું છે? દેવતાઓ કંઇ બોલ્યા નહીં. પછી મહા મુનિ ચ્યવન મુનિએ સોમપાત્ર ઉપાડી અશ્વિનીકુમારને દેવા માંડ્યું. ત્યારે ઇંદ્રે તેનો અટકાવ કર્યો. ત્યારે ચ્યવન મુનિયે કહ્યું કે તે સૂર્ય પુત્ર છે, માટે તે કેમ યોગ્ય નથી તેનો નિર્ણય કરવો જોઇએ. મેં તેને અધિકારી ઠરાવ્યા છે. તો હું તો તેને આપીશ. આ પ્રમાણે ઘણો સંવાદ ચાલ્યો. તેમાં ઇંદ્રને પોતાના તપોબળથી હરાવી અશ્વિનીકુમારોને સોમપાન કરાવ્યું. આ મહાત્મા મુનિનું તપોબળ જોઈ સર્વ દેવતાઓ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી યજ્ઞ સમાપ્ત થયો અને સૌ સૌને આશ્રમે ગયા.

તારા.

આ સતી તારા કિષ્કિંધાના રાજા વાલીની સ્ત્રી અને અંગદની માતા થાય. આ ઘણી રૂપાળી, વિવેકી, જ્ઞાનસંપન્ન અને મહા પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તેનો પતિ વાલી પોતાના ભાઇ સુગ્રીવને દગો દઇ રાજ્ય દબાવી પડયો હતો. જ્યારે રામ લક્ષ્મણ સીતાની શોધ સારૂ ઋષિમુખ પર્વતપર આવ્યા, ત્યારે સુગ્રીવે તેમને સીતાની અલંકાર વગેરે જે નિશાનીઓ પડી હતી, ને વાનરોએ છુપાવી રાખી હતી તે આપી. તેમજ સીતાને લંકાપતિ રાવણ લઈ ગયો છે એવા સમાચાર અહિં મળ્યા. સીતાની શોધ કરવામાં ને ત્યાં જઈ લડાઇ કરી લાવવામાં મદદ કરવા સુગ્રીવે જણાવ્યું, તેથી રામ લક્ષ્મણ તેનાપર ઘણા રાજી થયા. સુગ્રીવે પોતાનું દુઃખ નિવેદન કર્યું. તેપરથી રામચંદ્રજીએ તેને મદદ કરી વાલી સાથે લડાઇ કરી તેને મારી કિષ્કિંધાનું રાજ્ય અપાવ્યું. રણક્ષેત્રમાં પોતાના પતિ વાલીના મરણના ખબર થતાં સાધવી સ્ત્રી તારા પોતાના પુત્ર અંગદને સાથે લઈ જ્યાં વાલીનું શબ પડયું હતું ત્યાં આવી શબ પાસે બેસી કલ્પાંત સાથ મહા રૂદન કરવા લાગી; અને રામચંદ્રજીને કરજોડીને કહેવા લાગી કે હે રઘુપતિ ! મારા પ્રાણપતિને શા માટે માર્યો ? હું પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિધવા કરી, મારો શૃંગાર ઉતાર્યો. માટે હવે મને એક બાણ મૂકી મારો, એટલે મારો પ્રાણ પણ મારા પતિના પ્રાણ સાથે સ્વર્ગમાં મેળાપ કરે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ વિના એકલું રહેવું શાસ્ત્રમાં કહેલું નથી. સ્ત્રીને પતિ એજ પ્રાણ છે. પતિ વિનાની સ્ત્રીતો પ્રાણ છતાં પ્રાણ વગરની સમજવી. સ્ત્રીને પતિ વિના જીવવું વૃથા છે. માછલી જેમ જળ વિના તરફડી મરણ પામે છે, જેમ જળ વિનાની નદી સુકી, ભયંકર, અને નકામી છે; તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી તેવીજ નકામી ને શોભા રહિત છે. આ સંસારમાં સ્ત્રીને પતિ એજ સર્વસ્વ છે.

હે સારંગપ્રાણ ! તમે મારા સર્વસ્વનો નાશ કર્યો. તમે મને લુખી ને શોભા રહિત કરી. જીવ વિનાનો દેહ એ મધ વિનાના મધપુડાના ખોખાના જેવો છે. તેમ મને મધ વિનાના ખોખાના જેવી કરી. મારો મધ રૂપી પતિ જતો રહ્યો. હવે હું જીવીને શું કરૂં ? હે પ્રભુ ! મને તરત બાણ મારો. આ પ્રમાણે પતિવ્રતા તારા રૂદન સાથ કલ્પાંત કરવા લા-

ગી. આ જોઇને ગમે તેવા કઠણ કાળજાના મનુષ્યનું પણ હૃદય પીગળી ગયા વિના રહે નહીં. આવા વિલાપથી રણક્ષેત્રમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. સૌ તેના રૂદનથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ કહ્યું,—પતિવ્રતે ! તું શું કામ વૃથા રૂદન અને કલ્પાંત કરે છે? જે ભાવિ બનવાનું હોય છે, તે વૃથા થતું નથી. સુંદરી ! તું કોનો શોક કરે છે? જો તું આ દેહનો શોક કરતી હોય તો, દેહ તો આ તારી પાસેજ પડ્યો છે. આ શરીર પંચમહાભૂતનું બનેલું છે. તે કર્માનુસારે થાય છે, અને જાય છે. તેનો ધીર અને જ્ઞાનવાન શોક કરેજ નહીં. વળી તું કહેશે કે, હું તો આત્માને રડું છું, તો એતો મોટો અવિવેકજ સમજવો જોઇએ. આત્માતો અખંડ, અજ, અવિનાશી, અને એક ચૈતન્ય દષ્ટારૂપ છે. એ અપરિછિન્ન છે. દુ:ખ રહિત છે. માટે એતો સુખ સાગર અમર આત્મા છે. તેનો શોક કરવો વૃથા છે. નાશવંતનું દુ:ખ શું ધરવું? ને અખંડનો શો શોક કરવો? વગેરે ઉપદેશ આપ્યો.

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના ઉપદેશથી તારાને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તેનો શોક જતો રહ્યો. તેણે ઉઠી રઘુપતિના ચરણમાં શીશ નમાવ્યું. રામચંદ્રજીએ આશીર્વાદ આપ્યો કે, હે તારા ! તારૂં નામ આ જગતમાં અમર રહેશે. આ પ્રમાણે કહ્યા પછી વાલીના શબને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. સુગ્રીવે તેની ક્રિયા કરી. તારા પોતાના પતિવ્રતપણાએ કરી આ જગતમાં અમર નામ રાખી ગઇ છે. તારાના અંગદ જેવા મહા શૂરવીર ધીર પુત્રે રામચંદ્રજીને લંકાપતિ સાથે લડવામાં ઘણી સહાયતા કરી હતી. રાવણ સાથે વિષ્ટિ કરવાને તેને મોકલ્યો હતો. પણ રાવણે નહીં માનવાથી તે સાથે જબરી લડાઇ કરી પોતાની નામના મેળવી હતી. જેને આજે લોકો "અંગદવિષ્ટી" કરી કહે છે. આ બધો પ્રતાપ તારા જેવી સાધ્વી માતાનોજ, કે તેના પેટે અવતરી, તેના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. આહા ! ઉત્તમ માતાનો કેવો પ્રતાપ ! સાધ્વી તારા ! તારી સાધુતાને ધન્ય છે !

સરસ્વતી.

સરસ્વતિ એ આપણા જગત્ પિતા બ્રહ્માનાં પુત્રી. એની માતાનું નામ સાવિત્રી. સરસ્વતી રૂપગુણે અનુપમ અને મનોહર હતાં. તે સર્વ કાર્ય પોતાની જાતે કરી શરીર આરોગ્ય રહે તેમ કરતાં. તે ઘણી કાળજી અને મહેનતથી પોતાના પિતાજી પાસે તથા સનક, સનકાદિકે જેવા ઋષિઓ જે તેના ભાઇ થાય તે પાસે વિદ્યા ભણવા લાગ્યાં. ભણતાં ભણતાં વિદ્યામાં એટલાં તો પારાંગત થયાં કે છેવટ તેમણે પોતાની પ્રવિણુતા ને બુદ્ધિ બળવડે કેટલીક નવીન વિદ્યાઓ શોધી કાઢી. અર્વાચીન જે ઈશ્વર ભજનમાં અને આત્માનંદ ભોગવવામાં સંગીત શાસ્ત્રનો ગાયનકળાનો ઉપયોગ થાય છે, તેને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરનાર અને પ્રવર્તક તેજ હતાં. તેણીએ સંસ્કૃત વાણીને ઉત્પન્ન કરી છે. તે સમયે તે મોટી મોટી દેવ સભામાં વિદ્યા જ્ઞાનનાં વ્યાખ્યાનો (ભાષણો) આપતાં, અને કુશળ વ્યવહાર જ્ઞાન શીખવતાં. અંક સંખ્યાનું ગણિત, હિસાબની ગણતરી તથા મૂળાક્ષર અને વ્યંજન તેણેજ ઉભા કર્યા છે, કે જેનાથી કરી આપણને આજે વાતચીત કરવાની આટલી સગવડ થઇ છે. એ મૂળાક્ષરવડે આપણે દુર દેશાવરનું ને આગળ પાછળનું સર્વ જાણી શકીએ છીએ. તે સરસ્વતી દેવી પોતાને લાયક વિદ્વાન વર ન મળવાથી બ્રહ્મચર્ય એટલે કુમારી અવસ્થામાંજ રહ્યાં હતાં. એ પ્રમાણે આજે યુરોપાદિ દેશોમાં થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં આર્ય સ્ત્રીનું મહત્વ પુરૂષ પ્રમાણેજ હતું. અર્વાચીન સ્ત્રીઓની પેઠે દાસત્વ દશામાં નહોતી. એવું આ આર્ય ભૂમિની ભૂષણ રૂપ દેવી સરસ્વતીના ચરિત્ર ઉપરથી જણાઈ રહે છે. સરસ્વતી વિદ્યા વિશારદ ગણાવાથી આર્યોમાં તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે દેવી એવા માનપ્રદ ઉપનામને પામ્યાં હતાં. એ સર્વ પોતાના આત્મ બળવડેજ તેણે મેળવ્યું હતું. અર્વાચીન કાળમાં પણ આ દેશમાં સર્વ કુટુંબની અંદર સરસ્વતી દેવી તરીકે પૂજાય છે. તથા તેને વિદ્યાની આદિ માતાના નામથી સૌ કોઈ જાણે છે. આ દેશની અંદર પ્રત્યેક વર્ષ દીવાળી પરજ હિસાબી ચોપડાઓ બદલાય છે, ત્યારે તે રોજ શારદા— સરસ્વતી પૂજન થાય છે. તેમજ પ્રથમ તેમાં શારદાય નમઃ એવો શબ્દ લખવામાં આવે છે. પછી બીજું લખવું શુરૂ થાય છે. ગ્રંથકાર પણ

ગ્રંથ રચતાં પ્રથમ તેમની સ્તુતિ કરે છે. આ દેવીના નામની સરસ્વતી નદી છે. તે સરસ્વતીમાં લોકો સ્નાન કરી પવિત્ર થાય છે. એવું પ્રાચીનથી ચાલ્યું આવે છે. એવું એ સરસ્વતી દેવીનું મહાત્મ્ય છે. એ બધું તેણે પોતાના સત્ય જ્ઞાનથીજ મેળવ્યું હતું. આહા! દેવીનું કેવું આત્મબળ! અહો! ભારત વર્ષમાં આવી ભાર્યાઓ ફરી ક્યારે પ્રગટ થશે? હે દેવી! તું ફરી આ દેશપર કૃપા કરી જન્મ ધર, અને પ્રાચીનની નાશપામતી વિદ્યાનો જીર્ણોધાર કર! મંગળ! મંગળ! અસ્તુ.

સુલોચના.

સુલોચના શેષ કન્યા હતી અને લંકાપતિ રાવણના પુત્ર ઈંદ્રજીતની પત્ની થાય. આ સાધ્વી રૂપે, ગુણે અને વિદ્યાએ અનુપમ હતી. એના રૂપ આગળ તો રતી અને ઇંદ્રાણી પણ કશા લેખામાં ન હતી. તે પતિની આજ્ઞાને અનુસરી તેમની સેવામાં તત્પર રહેતી. તેમજ સાસુ, સસરા અને નણંદ વગેરે સંબંધીઓપર સ્નેહ રાખતી અને નમ્રપણે પ્રીતિથી વર્તતી. આવાં તેમનાં શુભ આચરણથી સંબંધીઓ પણ તેમનાપર સ્નેહ રાખતા. જ્યારે તેનો સસરો લંકાપતિ રાવણ સીતાનું હરણ કરી લાવ્યો, ત્યારે સુલોચનાએ પોતાના પ્રાણપતિ ઈંદ્રજીતને કહ્યું કે,—પ્રાણેશ! સીતા જેવી સતીને તમારા પિતા હરણ કરી લાવ્યા છે, એ તેણે મોટો અપરાધ કર્યો છે! જનકની તનયા અને રામચંદ્રજીની રાણી જે લક્ષ્મી રૂપ ગણાય છે, તે ઉપર કુદ્રષ્ટી કરી, તે પાપથી રાજ્ય ખોશે. એટલુંજ નહીં પણ જીવ્યાની પણ આશા રાખશો નહીં. પરસ્ત્રીની અભિલાષા રાખતાં કુળનો પણ નાશ થાય છે. જે કોઈ સાધુ ઉપર દ્વેષ કરે, ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કરે, માબાપનો તિરસ્કાર કરે, પરસ્ત્રીનો સંગ કરે, બ્રાહ્મણના બ્રહ્મત્વનો નાશ કરે, જીવની હિંસા કરે, ઈશ્વિર ચરિત્રની નિંદા કરે,

અને સદ્ ગ્રંથનો નાશ કરે, તે પાપી જન આ પૃથ્વીમાં અપજશ મેળવી વહેલો મરણ પામે છે. માટે હે પ્રાણપતિ! તમારા પિતાને આ બુરૂં સૂઝયું છે. તે ખરેખર નાશ થવાની નિશાની સમજવી.

ઇંદ્રજીતે સુલોચનાનાં આવાં વચનો સાંભળી કહ્યું કે,—પ્રિય સુંદરી! તું સત્ય કહે છે! હું શું કરૂં! એ મારો પિતા છે. એટલે તે ભલું ભૂડું કરે તોપણ મારાથી કંઈ પણ તેને કહેવાય નહીં. હું બધું સમજું છું, પણ એ બધું મનમાં સમજી બેસી રહ્યો છું. મારો હાલ કશો ઉપાય નથી. જો બીજો કોઇ હોય તો તે નહીં સાંખતાં તેને શિક્ષા કરૂં. માટે પ્રિયા! તું કંઇ શોચ ન કર. જે ભાવી હશે, તે થશે. જે જીવે જેવું કર્મ કર્યું હશે, તેને તેવું સૂઝશે; અને તેને તેવું સુખ, દુઃખ, શત્રુ મિત્ર વગેરે થશે.

એ પ્રમાણે સુલોચના અને ઇંદ્રજીત વચ્ચે પરસ્પર વાત ચિત થઈ, સીતાને પાછી સોંપી દેવાને રાવણ પાસે અંગદ વિષ્ટી કરવા આવ્યો, પણ તેણે માન્યું નહીં. અંતે મોટી લડાઈ થઈ. તેમાં કુંભકરણ અને ઘણું લશ્કર મરાઇ ગયું, અને છેવટ ઇંદ્રજીત જેવા શૂરવીર પુરૂષનું પણ મરણ થયું. આ વખતે સુલોચના સતી પોતાના રંગમહેલમાં રૂપાને હીંડોળે બેઠી હીંચતી હતી. ગંધર્વ, કિન્નરની કન્યાઓ દાસીઓ હતી, તેઓ તેમની સેવામાં હાજર હતી. કોઈ ચમર લઈ ઉભી છે, તો કોઇ પંખો લઇ ઉભી છે, કોઇ પુષ્પહાર લાવી પહેરાવે છે, તો કોઇ હાર ગુંથે છે, કોઈ ઉપભોગ લાવી હાજર કરે છે, તો કોઈ ખમાં! ખમાં! કરે છે. એમ સુલોચના આનંદમાં પતિ સ્મરણ કરતી બેઠી હતી. તેવામાં રંગમાં ભંગ પડયો. ધડાક કરતો ઇંદ્રજીતનો હાથ ચોકમાં આવી પડયો. દાસી આવો ધડાકો સાંભળી દોડી ગઈ જુએ છે તો વિપરીત દીઠું. જેમ અમૃતમાં ઝેરનું બિંદુ આવીને પડે, તેમ આ વખતે થઇ રહ્યું. દાસીએ ઉદાસીન ચેહેરે આવી કહ્યું કે,—બાઇ સાહેબ! આજ આપનું નશીબ ફૂટયું! આકાશ માર્ગેથી ન જાણવામાં આવે એવી રીતે તમારા સ્વામીનો હાથ આ ચોકમાં પડયો છે તે મારા જોવામાં આવ્યો. એવું સાંભળતાંજ સુલોચનાને મોટી ફાળ પડી. હાય! ગજબ! કરતી કે બેબાકળી થઇ ઉઠી ઉભી થઈ. સખીઓને સાથે લઈ ચોકમાં ગઇ. જુએ છે તો પોતાના સ્વામીનો હાથ દીઠો. હાથની પાંચે આંગળીએ રત્ન જડીત પાંચ વીંટીઓ

હતી અને મણી કંકણુ સહિત બાજુબંધ હતો. સુલોચના આ પ્રમાણે જોતાંજ મૂર્છામાં આવી ધરતીપર ઢળી પડી. થોડી વારે સચેત થઇ વિલાપ કરતી, માથું, શરીર, હાથ અને છાતી પૃથ્વી સાથે પછાડવા લાગી, અને હાય! હાય! ના પોકારથી કલ્પાંત કરવા લાગી. જેમ લોભીનું બધું ધન જાય, જેમ મત્સને પાણીનો વિયોગ થતાં તરફડવા લાગે; એમ પતિ વિજોગે શેષ કન્યા અપાર રૂદન કરી તરફડવા લાગી. સખીઓએ શિખામણ દેતાં સાવચેત થઇ બેઠી. સ્વામીનો હાથ ઉપાડી હૃદય સાથે ચાંપ્યો. આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં. રૂદન કરતાં તે બોલી, હા, હા, સ્વામીનાથ! આ શું કર્યું? પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ રામને જીતવાની તમારી હામ હતી. તે રામને તમે પ્રાણ સોંપી તમારૂં તમે કલ્યાણ ઇચ્છયું. પ્રિય પ્રાણાધાર, તમે કેમ મરણ પામ્યા? હવે હું કોને શરણે રહીશ? સ્વામીનાથ! મને તમારા મરણની વિગત લખી દેખાડો. હાથ પાસે ખડીઓ, કલમ મૂકી કહ્યું કંથ! તમને કોણે માર્યા? હાથ આકાશ માર્ગે અહીં આવ્યો અને ધડ કયાં રહ્યું છે? જો હું શુદ્ધ પતિવ્રતા હોઉં, તો મારા સત્યથી જેવું થયું હોય તેવું લખી દેખાડો. હાથમાં ચૈતન્ય આવ્યું. કલમ લઇ પત્રમાં લખ્યું કે,—હે પ્રિયે! "સૌમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ જે મહા તપસ્વી, પુન્ય પવિત્ર, નિદ્રાજીત, મિતાહારી, શુદ્ધ, સત્યવાદી અને બ્રહ્મચારી છે, તે મારૂં શીશ લઇ જ્યાં રામચંદ્રજી છે, ત્યાં ગયેલ છે, મારૂં ધડ રણમાં પૃથ્વીપર પડયું છે, અને એક હાથ આ ચોકમાં ઉડીને તને ખબર આપવા આવ્યો છે. હું આ સંસાર રૂપી માયા નદી ઓળંગી ગયો છું, અને તારી વાટ જોઉં છું. મેં શ્રી જગદીશને મિત્ર કર્યા છે. મેં કૃપણુતા તજી મારૂં શીશ અર્પણ કર્યું છે. માટે હે સાધ્વી! હું આ દુઃખરૂપ સંસાર છોડી શ્રી ભગવાનને શરણે ગયો છું. શ્રી જગદીશને ચરણે રહેતાં સર્વ દુઃખ ટળી હું બ્રહ્માનંદ સુખ પામ્યો છું."

એ પ્રમાણે હાથે લખી દેખાડયું. એ વાંચીને સુલોચના સતી અશ્રુપાત કરવા લાગી. એ વખતે પશુ, પક્ષી સર્વ ગર્વ તજી રોવા લાગ્યાં. તે પાસેની સખીઓની શિખામણથી શાંત થઇ, સ્વામીના હાથને પાલખીમાં બેસારી સ્વામી સાથે સહગમન કરવા તેનું શીશ લેવા કેટલી સખીઓ અને વિદ્વાનો સાથે ચાલી. પ્રથમ સસરા—રાવણની સભામાં આવી, તેને પાયે પડી પોતાના સ્વામીનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું, અને હાથ અને

પત્ર દેખાડ્યો. આ જોઇ રાવણ મૂર્છા ખાઇ પૃથ્વીપર પડ્યો. મંદોદરી વગેરે રાણીઓ મોટે સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. ચારે તરફ હાહાકાર થઇ રહ્યો. આખી નગરી શોકાતુર થઈ ગઈ. સૌ કોઈ વિચારવા લાગ્યા કે હજુએ કોણ જાણે શું એ થશે! રાવણ રૂદન સાથ કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. અરે દૈવ! તેં શું કર્યું? અરે! મારો ઇંદ્રજીત જેવો પાટવી કુમાર ગયો! અરે! મારૂં સર્વસ્વ ગયું! અરે! શું મારૂં ઘરસૂત્ર ઉજડ થયું? હાય! હવે હું શું કરીશ? આ પ્રમાણે તેણે ઘણો અફસોસ કર્યો.

મંદોદરીએ સુલોચનાને કહ્યું કે,—અરે બાપ! તું રામ પાસે જઇ શીશ માગી લાવ! તે ઘણા દયાળુ, ધર્મ ધુરંધર, જેને સીતાજ એક પત્ની છે, એવા એકપત્નીવ્રતવાળા છે, જેને બીજી સ્ત્રીઓ મા, બેન સમાન છે. જેને એક બાણ, એક વચન, સત્ય કરવાવાળા, એવા રામચંદ્રજી છે; તે તને શીશ આપશે. તે પાસે જવામાં કંઇ ભય નથી. પછી રાવણને સુલોચનાએ કહ્યું કે,-જે પર સ્ત્રીનો અભિલાપ કરે છે, તેનું કલ્યાણ થાય નહીં. આ પ્રમાણે વચન કહી, હસ્ત રાખેલી પાલખીને આગળ કરી પોતે પાછળ ચાલી. સાથે બૃહસ્પતિ સરખા વિદ્વાનો અને સહસ્ત્ર દાસીઓ લઇ રામચંદ્રજી પાસે ગઇ. જેમ સંતને ઘેર જવાથી વિશ્રાંતિ મળે તેમ સુલોચનાને શ્રી રામચંદ્રજીના મુકામપર આવતાં વિશ્રાંતિ વળી.

સુલોચનાએ આવતાં વેંતજ રામચંદ્રજીને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. તે ચોધાર અશ્રુ પાડી રૂદન કરવા લાગી. શ્રી રામચંદ્રજીએ કરૂણામય વચને કહ્યું, હે પુત્રિ! હવે ઉઠ. તું જે માગે તે હાલજ આપું. પછી સુલોચના સન્મુખ આવી બે હાથ જોડી ઉભી રહી, અને ગદ ગદ કંઠે રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરવા લાગી. હે મહારાજ! મારા સ્વામીનું શીર આપો, મારે પતિ સાથે સહગમન કરવું છે. મેં મારા નાથના મરણના ખબર ઘણીવાર થયાં જાણ્યા છે, માટે હવે મારે વિલંબ થાય છે. મારા પંચ પ્રાણ તો પ્રથમથીજ ગયા છે, પણ દેહ નિમિત શીર માગવા આવી છું, તે દયા કરીને આપો. રામચંદ્રજી આ પ્રમાણે સાંભળી ઘણા ખુશી થયા, અને કહ્યું કે,—હે શેષ કન્યા! તને ધન્ય છે! સૌ નદીઓમાં જેમ ગંગા શ્રેષ્ટ છે, તેમ તું સાધ્વી સૌ સ્ત્રીઓમાં રત્ન રૂપ છે. સાધ્વી! તેં કેમ જાણ્યું અહીં શીશ લાવ્યા છે? ત્યારે સુલોચનાએ ચોકમાં પડેલા હસ્તે જે પત્ર લખ્યો હતો તે પત્ર અને હસ્ત દેખાડ્યો. આ જોઈ સૌ

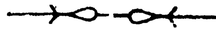
આશ્ચર્ય થયા, પરંતુ કપીઓએ કહ્યું કે,—એ મરેલ હસ્તે પત્ર લખ્યો એ અમે માનીએ નહીં. જો આ મસ્તક હસે તો, અમે સાચી વાત માનીએ, અને તો અમને વિશ્વાસ આવે; ત્યારે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે,—એ પત્ર સાચો છે. સતી શું ન કરે? પતિવ્રતા સ્ત્રીનો મહિમા ઘણો પ્રસિદ્ધ છે. પછી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી સુગ્રીવે મસ્તક આપ્યું. તે સુલોચનાએ લઈ હૃદય સાથે ચાંપી અપાર રૂદન કર્યું, અને ચીરનો છેડો પાથરી તેમાં શીશ મૂકી બે કર જોડી પ્રાર્થના કરી. હે પ્રાણવલ્લભ! પ્રાણજીવન!! મારી લાજ રાખો! સભા દેખે તેમ એકવાર હાસ્ય કરો! હે સ્વામી! મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. પ્રભુ! સ્નેહ લાવી દાસીપર દયા કરો. સ્વામી! મારા પતિવ્રતાના ધર્મનું અતુલ્ય બળ આજે રામચંદ્રજીને દેખાડો. આ પ્રમાણે તેણે કહ્યું, પણ શીર હસ્યું નહીં. ત્યારે સુલોચનાએ કહ્યું, શું કરૂં! હુંએ પ્રથમ ચૂકી. જો મારા પિતાને તેડાવત તો તે આવી સહાયતા કરત, અને પ્રભુ કરત તો મરણ પામત નહીં. એવું સાંભળતાંજ શીર ખડખડાટ હસ્યું. જમણું નેત્ર ઉઘાડીને ચારે તરફ જોયું. આ જોઈ સર્વે ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા. રામચંદ્રજીને સુગ્રીવે પૂછ્યું. મહારાજ! સતીએ એ શું કહ્યું? કે જેથી મસ્તક હસ્યું, રામચંદ્રજીએ જવાબ આપ્યો કે, સતીના બોલવાનો ભાવાર્થ એવો હતો કે જો આ યુદ્ધમાં તેના પિતાને તેડાવત, તો એ શેષ તેણીના પતિની સહાયતા કરત. પરંતુ શબે હાસ્ય કરીને એમ બતાવ્યું કે જે શેષ (લક્ષ્મણ) તારો પિતા કહેવાય છે, તેણે તો મને મારીને વિપરીત કર્યું!!! લક્ષ્મણજી શેષનો અવતાર છે. આવું રામચંદ્રજીનું સાંભળી લક્ષ્મણજીએ સુલોચના સામું જોઇ ઘણું રૂદન કર્યું. પછી રામચંદ્રજીએ તેને ઉપદેશ આપી શાંત કર્યા.

સુલોચના શીશ લઇ ચાલી. જ્યાં ઇંદ્રજીતનું ધડ પડ્યું હતું ત્યાં આવી સમુદ્ર કિનારે ચંદન કાષ્ટની ચિતા ખડકાવી, સમુદ્ર સ્નાન કરી, પતિને ચિતામાં પધરાવી વિધિ પ્રમાણે શાસ્ત્ર ક્રિયા કરી. પછી ચિતાને પ્રદક્ષિણા કરી પોતે અંદર બેઠી કે, અગ્નિ પ્રગટ થતાં દંપતિ બળી ભસ્મ થઇ આ જગતમાં અમર કીર્ત્તિ રાખી ગયાં.

"विनाशकाळे विपरीत बुद्धिः" આ પ્રમાણે દુષ્ટ દુરમતિ મહા બળવાન રાવણે પરસ્ત્રીની ઇચ્છા કરી, તો તેના પાપથી કુંભકરણ જેવા ભાઈ, ઇંદ્રજીત જેવા મહા બળીઆ પુત્ર અને સુલોચના જેવી સતી સ્ત્રી એ વગેરે કુટુંબનો નાશ થયો. લંકા લૂટાણી, અને છેવટે પોતાનો પણ

પ્રાણ ગયો. ખરે! પાપનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી!

સુલોચના જેવી સાધ્વી સ્ત્રીનો ઇંદ્રજીત જેવા રાક્ષસને સંગ થયો, ત્યારથીજ એ સતીએ પોતાના પતિને અનેક રીતે ઉપદેશો આપી સુધાર્યો હતો, અને સર્વ રીતે લાયક કર્યો હતો; પરંતુ પોતાના દુરમતિ પિતા રાવણની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી શકતો નહીં. એ દુરમતિના પાપ પ્રતાપે સર્વેનો નાશ થયો. એના પાપનું ફળ સર્વ કુટુંબને પણ ભોગવવું પડયું—અરે! કુટુંબમાં કોઈ આવા દુર્મતિ થાશો માં.

દેવી અનસૂયા.

અનસૂયા દેવી દેવહૂતી તથા ભગવાન્ કર્દમ ઋષિનાં દીકરી થાય. તેના ભાઇનું નામ કપિલદેવ હતું. તેણે પોતાની પૂજ્ય માતુશ્રી દેવી દેવહૂતીનો નિરંતર ઉપદેશના બળથી અપાર સંસાર સાગરના પારથી ઉદ્ધાર કર્યો, તથા તેણે સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવ્યું. મહા સતી અનસૂયાનું પાણી ગ્રહણ ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત મહાત્મા અત્રિ ઋષિ સાથે થયું હતું. એ સતી સર્વ સતીજનોમાં શિરોમણી હતાં. જગતની સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર કરવામાં પોતાનું બહુ સામર્થ્ય વાપરી ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત થયાં. એટલુંજ નહીં, પરંતુ ત્રૈલોક્યનાં માતા મહા સતી પાર્વતીજીએ મહા પ્રભુ ચંદ્ર મૌલિ સદાશિવને સતીઓ વિષે પ્રશ્ન પૂછતાં તેણે પતિવ્રતાઓની ગણતરીમાં તેને પહેલી પંક્તિએ લેખ્યાં છે.

એક વખતે વિચિત્ર ચરિત્રવાળા પવિત્ર મહાત્મા અત્રિ ઋષિ કોઈ કારણસર બહાર ગયા હતા. તે સમયે સતીના સતીત્વની પરીક્ષા લેવા સારૂ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેષ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રભુ જુદો વેશ ધારણ કરીને તેમના આશ્રમમાં પધાર્યા. આ પ્રમાણે જોઇ સતીએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે મન, વચન, કર્મ અને કાયાથી પોતાનાં હૃદયના ઇશ્વર અત્રિ ઋષિમાં ઇશ્વર બુદ્ધિથી અને પોતાના ધર્મથી, કુળના ધર્મથી તથા સત્ય ધર્મ પાળવાની ચતુરાઇથી એ ત્રણે દેવોને છછ માસનાં બાળક રૂપ બનાવી દીધા હતા. વળી ત્યાર પછી તે ત્રણે દેવો તેના પુત્રપણાને પામ્યા હતા. આ વાત આજ સુધી સતીજનો અને કુળવાન કન્યાઓના અંતઃકરણને ખેંચે છે.

દેવ ઇચ્છાથી એક સમયે જ્યારે મહા દુઃખદાયક દુષ્કાળ પડયો, ત્યારે તમામ વનસ્પતિ સૂકાઇ ગઇ, પાણીનાં નવાણો સૂકાઈ ગયાં, ઝાડપરથી

ખરી ગયેલાં પાંદડાઓના ઢગથી આખું જંગલ સુનું અને ભયાનક જણાવા લાગ્યું, ફળ, ફૂલ, પાંદડાં, કંદ, મૂળ અને પાણી વગેરે ન મળવાથી વનની અંદર મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, અને કીટ વગેરે પ્રાણીઓ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. તેવે સમયે અત્રિ ઋષિ પોતાના ઇષ્ટ દેવ સદાશિવનું સ્વરૂપ હૃદયમાં ધારણ કરી સમાધિમાં મગ્ન થયા, ત્યારે સતી અનસૂયાજી ભૂખ, તરસ, રોગ, વાયુ, વરસાદ, ટાઢ, તડકો વગેરે કાંઈ ન ગણકારતાં પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રાણનાથની મન, વચન અને કર્મથી સેવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યાં. એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના સ્વામીના ચરણ કમળની સેવાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષથી આવી સો દુકાળી પણ તેને જણાઈ નહીં, જ્યારે સો દુકાળીમાં એક વર્ષ ઓછું હતું, ત્યારે પોતાના પ્રાણપ્રિય સ્વામીનાથ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા, અને પાણી લાવવાની આજ્ઞા કરી કે તરત આજ્ઞા માથે ચડાવી હાથમાં કમંડળ લઈ ઉતાવળે ઉતાવળે પાણીની શોધ કરતાં ચાલ્યાં. હજુ થોડે છેટે ગયાં નહીં ત્યાં પાછળથી કોઇ વખતે નહીં જોયેલાં એવાં દેવીએ કહ્યું, હે સતી! પ્રાણપતિના ચરણની સેવામાં તત્પર રહેનાર તું ક્યાં જાય છે? તારા કમળ સરખા કોમળ ચરણવડે આ તપેલી પૃથ્વીપર આમતેમ કેમ ફરી ઘણો શ્રમ લે છે? પ્રિય સખી! આ અપાર અને અમોઘ વાયુ તારી ચાલવાની ગતિ અટકાવે છે છતાં તું બીન અટકયે કેમ વ્યાકુળ ચિત્તે દોડી જાય છે, હે કોમળ અંગવાળી! આવી આતુર તું શા કારણથી રહે છે!

દેવીના આવાં વચન સાંભળી અનસૂયા પોતાના પ્રાણપતિને પાણી પહોંચાડવું હતું, તેમાં વિલંબ થાય માટે તે સામું પણ ન જોતાં બોલ્યાં કે, આપ કોણ છો, ક્યાંથી આવો છો, અને અહીં આપનું પધારવું શા કારણથી થયું છે? હું આપને ઓળખતી નથી. તે જાણવાને હું હાલ રોકાઇ શકું તેમ નથી, કારણ મારા પ્રાણનાથે મને પાણી લાવવાની આજ્ઞા કરી છે; માટે વધારે વખત મને નથી, તેથી ક્ષમા કરશો. હું પાણી લાવી, આપનો યથાશક્તિ આદર સત્કાર કરીશ. આવાં વચન સાંભળી દેવીએ કહ્યું, સતી! આટલુંએ બહુ થયું. હાલ દુઃખકારક સો દુકાળી ચાલે છે; માટે સો સો યોજન સુધી ક્યાંએ પાણી મળશે નહીં. તેથી વૃથા શ્રમ ન કર. આવાં દેવીના તરફથી નિરાશાનાં વચન સાંભળી વ્યાકુળ ચિત્તે કહેવા લાગી. હો પ્રભુ! હે દીનનાથ!! હું હવે શું કરૂં, ક્યાં જાઉં, અને કેમ કરી પ્રાણનાથને પાણી લાવી આપું? અરેરે! હું હત ભાગ્યવાળી, આજ

સો વરસે પ્રાણપતિ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા તેને પાણી લાવી આપી રાજી રાખવા શક્તિવંત નહીં થાઉં ! હાય ! મારાં કમનશીબ ! ! હે ભગવતિ ભાગીરથી ! દેવી નર્મદા ! યમુના ! ! અને હે મોક્ષદાતા સરસ્વતિ ! આ તમારી પુત્રી પોતાના પ્રાણપતિ સારૂ પાણી લેવા આવી છે, પરંતુ ક્યાંએ મળતું નથી માટે બે કરજોડી પ્રાર્થના કરૂં છું કે મને કૃપા કરી મારા સ્વામી સારૂ એક કમંડલુ પાણી આપો. અરે ! સો દુકાળી જરાએ જણાઈ નહીં. આજ સુધી મારા સ્વામીનું કમંડલુ પાણીથી ભરેલું હતું અને હાલ થોડી વારમાં ખાલી થઈ ગયું. એ ખરેખર મારા પ્રાણપતિના તપનો પ્રભાવ હોવો જોઇએ. મારા પ્રિય સ્વામીને તરસ લાગી કે તરત પાણી ન મળવાનું દુઃખ ક્યાંથી આવ્યું ? હો દેવ ! આ દુઃખ કેમ આવ્યું ? આ પ્રમાણે બોલતાંજ મૂર્છા આવી સ્તબ્ધ થઈ પડી.

દેવીએ આ બધું જોયા કર્યું. તરત પાસે આવી કહ્યું, પ્રિય પુત્રી અનસૂયા ! તું શોક શા માટે કરે છે ? અહીં એક ખાડો કર. હું ભાગીરથી ગંગા છું. મેં તારી પાસે રહેવાની ઈચ્છાથીજ તારા પતિનું કમંડલુ પાણીથી ભરપૂર રાખ્યું હતું. હાલ હું પ્રસન્ન થઇ પ્રત્યક્ષ આવી છું. તારા પતિની તરસ મટાડવા આ ઠેકાણે પ્રગટ થઇશ. દેવીનાં આવાં વચનથી ઉઠી, એક ખાડો કર્યો કે તે તરત ગંગાજળથી ભરાઇ ગયો. તેમાંથી કમંડળુ ભરી, પ્રાર્થના કરી કે, દેવી ! આપના પ્રગટ થયાના ખબર મારા પ્રાણપતિ સાંભળશે, તો તેમને નહાવાની ઈચ્છા થશે; માટે આપ ત્યાં સુધી અહીં રહેશો, એવી આપની પુત્રીની માગણી છે. દેવી બોલ્યાં, પુત્રી ! તું તારા પતિપર ઘણો પ્રેમ રાખી તેની અત્યંત સેવા કરે છે. એવા તારા પતિવ્રત ધર્મના પ્રભાવે તેં મને વશ કરી છે, તો પણ તું મને તારા પતિપૂજાનું એક વર્ષનું પુણ્ય આપે, તો હું અહીં રહીશ. અનસૂયાએ આ વચન કબૂલ કર્યું, પછી પોતાના પ્રાણનાથ પાસે ગયાં; અને નિર્મળ ગંગાજળ પીવા આપ્યું. સંસારના રોગને મટાડનાર ગંગાજળ પી અત્રિ ઋષિએ કહ્યું કે, તમે આ પાણી ક્યાંથી લાવ્યાં ? અનસૂયાએ આ વખતે પોતાનું મહાત્મ્ય ન કહેતાં બે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે, સ્વામીનાથ ! આપના તપના પુણ્ય પ્રતાપે અહીં થોડે છેટે ભાગીરથી ગંગા પ્રગટ થયાં છે. ઋષિ આ સાંભળી ઘણા આશ્ચર્ય થયા, અને ત્યાં સ્નાન કરવા ગયા. સ્નાન કર્યા પછી પોતાના આશ્રમમાં પધારવા પ્રાર્થના કરી. તેપરથી દેવી ભાગીરથીએ કહ્યું કે, "જો અનસૂયા પોતાના પતિવ્રતપણાનું એક વર્ષનું

પુણ્ય મને આપે, અને જગતપતિ મહા પ્રભુ સદાશિવ તમારાથી પ્રસન્ન થઇ અહીં રહે, તો મારે અનસૂયા પાસે રહેવા જેવું બીજું કાંઇ પ્રિય નથી.” ઋષિએ તે પ્રમાણે કરી સદાશિવને પ્રસન્ન કરી આશ્રમમાં રાખ્યા, અને ભાગીરથી ગંગાને પણ રાખ્યાં.—(આજે પણ દક્ષિણમાં અત્રીશ્વર અને અત્રિગંગા નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ પાણી ગમે તેવો દુકાળ પડે તો પણ સૂકાતું નથી.)

સતી અનસૂયાને એક વખતે ઇંદ્રાદિ દેવોએ બે હસ્ત જોડી પ્રાર્થના કરી કે, “માતુશ્રી! સતી નર્મદાએ પોતાના પતિના કાર્ય માટે પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે સૂર્યનારાયણને ઉદય થતાં અટકાવેલ છે. તેથી ઘણું દુઃખ પેદા થયું છે. તે દૂર કરવાને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશે આજ્ઞા આપી છે કે તમો સતીઓમાં શિરોમણિ અને ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત કીર્ત્તિવાળાં સતી અનસૂયાજી પાસે જાઓ. એ તમારૂં દુઃખ દૂર કરશે.” એ ઉપરથી અમે આપને આશ્રમે આવ્યા છીએ, તો આપ તેનો ઉપાય કરશો. આ પ્રમાણે દેવોની પ્રાર્થના સાંભળી અનસૂયાજીએ કહ્યું કે, તમો ધીરજ રાખો, હું એ પતિવ્રતાની મરજી પ્રમાણે તેમને રાજી કરી તમારૂં દુઃખ દૂર કરીશ. એમ કહી સતી અનસૂયા પ્રતિષ્ઠાનપૂરમાં રહેનાર કૌશિકને ઘેર ગયાં. નર્મદા દૂરથી અનસૂયાજીને આવતાં જોઇ ઉભાં થઈ સામે લેવાને ગયાં. પ્રેમથી ભેટી પગે લાગી ઘરમાં તેડી લાવ્યાં. આસને બેસારી વિધિ પૂર્વક પૂજન વગેરે આદર સત્કાર કર્યો. સતી અનસૂયા પ્રસન્ન મુખે બોલ્યાં—સતી નર્મદા! તું કુશળ છો? તારા પ્રાણપતિના મુખ દર્શનથી આનંદમાં છો? તારા કલ્યાણના ઉદયની સિદ્ધિના મૂળરૂપ ધર્મ કુશળ છે? તું તારા પ્રાણપતિને દેવો કરતાં પણ અધિક માન આપે છે? પુત્રિ! પતિના ચરણની સેવા એજ સત્કુળમાં ઉત્પન્ન થનારી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ છે. જેને પતિ એજ પ્રાણ છે, જેને સદ્‌ગુણો એજ આભૂષણ છે, સાસુ સસરો એજ જેને તીર્થ રૂપ છે, નણદો એજ જેને બેનો છે, જેને દેર એ દીકરા બરોબર છે, દેરાણી એ દીકરી બરોબર છે, જેઠાણી એ જેને માતા તુલ્ય છે, જેને શીલ એજ ધન છે, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓજ જેને બેનપણીઓ છે, જે મન, વચન, કર્મ અને કાયાથી પતિને પરમેશ્વરની પેઠે પૂજે છે, પોતાના પ્રાણ જતાં સૂધી પણ પતિનું હિત કરે છે, પતિના સુખે સુખ અને તેના દુઃખે દુઃખ જે માને છે, જેને પતિનું મૂખ જોવાનુંજ વ્યસન છે, તેના ગુણો સાંભળવાનીજ ઇચ્છા હોય છે, પતિ ગમે તો દુર્ગુણી, લૂલો, લંગડો, કે રોગી

વગેરે અનેક ખોટ ખાંપણુ કે દોષવાળો હોય, તોપણુ તેની મન, વચન અને કર્મથી અવગણુના કરતી નથી, પતિનેજ તન, મન, અને ધન સમજે છે, એવી જે પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને દેવ, દાનવો, અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રભુ આધિન હોય, એમાં નવાઈજ શી ? એવી જે સ્ત્રી હોય તેજ સતી, તેજ પવિત્રતા, તેજ કુળવાન કન્યા, અને તેણેજ બંને કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેણેજ આ પૃથ્વીને પવિત્ર કરી એમ સમજવું. તેને લીધેજ મૃત્યુલોકને દેવોએ વખાણ્યો છે. પ્રિય પુત્રિ ! તારા સ્વાભાવિક પ્રેમથી, શીલથી, આચરણુથી, તારા વૃત્તાંતથી તું પણુ સતીઓમાં ઉત્તમ છે. તું કેને વંદવા યોગ્ય કે માનવા યોગ્ય નથી ? નર્મદા પોતાનાં આ પ્રમાણે અનસૂયાજીને મૂખે વખાણુ સાંભળી શરમાઈ ધીરેથી બોલ્યાં—ત્રણુ લોકને પવિત્ર કરનાર માતુશ્રી ભગવતિ અનસૂયા ! હું તો આપ જેવી સતીજનોના ચરણુની રજ રૂપ છું. દીનદાસીને વખાણી ઉંચે શું ચડાવો છો ? આપ જગતજનની છો. ત્રૈલોકનાં આભૂષણુ રૂપ સદાચરણુવાળાં સતી પાસે બેસવા, બોલવાને હું કોણુ માત્ર છું. ? આપ કરૂણુાવાળાં દેવીએ મારા ક્યા સત્કર્મથી દયા કરી દીનદાસીને દર્શન આપ્યું ? આપના દર્શનથી હું પૂર્ણુ ભાગ્યશાળી સમજું છું. મારો જન્મ અને જીવિત આજે સફળ થયું. આપનું દર્શન આજે મને આનંદ આપે છે. બૃહસ્પતિ, શુક્રાચાર્ય, વ્યાસ, વાલ્મીકિ વગેરે મૂનિઓએ સ્તુતિ કરેલાંની હું શું સ્તુતિ કરૂં ! આપ મારાપર આજ્ઞા કરી મને કૃતાર્થ કરશો ? આ પ્રમાણે બોલી સતી નર્મદા હાથ જોડી ઉભાં. ભગવતિ અનસૂયાએ કહ્યું, પુત્રિ ! મને પ્રસન્ન કરવાને ઇચ્છા ધરાવતી હો તો તેં તારા પતિના કાર્ય માટે સૂર્યનારાયણુને અસ્ત કરેલ છે, તેથી ત્રિલોક દુઃખી થાય છે. માટે તેના સુખ માટે આજે ઉદય થાય તેમ કરવું જોઇએ. આ વચનો સાંભળી નર્મદા બોલ્યાં—દેવી ! માંડવ્ય મુનિના શ્રાપથી મારા પતિનું અમંગળ થાય તેવું છે. તેથી સૂર્યોદય થતાં અટકાવ્યો છે. હવે આપની મરજી હોય તે પ્રમાણે મારે કબૂલ છે. અનસૂયાએ કહ્યું કે, સખી ! તું આવી મોટી આપત્તિને કબૂલ કરી ત્રણુ લોકના તાપને દૂર કરીશ તો તારૂં કાંઇ પણુ અમંગળ (પતિ મરણુ) થશે નહીં, અને થશે તો હું મારા પતિસેવાના પ્રતાપે તારા સ્વામીનાથને સજીવન કરીશ. આવાં અનસૂયાનાં વચન સાંભળી સતી નર્મદાએ બે હાથ જોડી સૂર્યનારાયણુની પ્રાર્થના કરી કે, સૂર્યોદય થયો. સૂર્યોદય થતાંજ નર્મદાના પતિનું મરણુ થયું; સતી નર્મદાએ ધણો

કલ્પાંત કરવા માંડયો, ત્યારે અનસૂયાજી ધીરજ આપી બોલ્યાં. પ્રિય પુત્રિ! "બીજાં જપ તપ આદિ કર્મોથી તો શું પણ મારા પ્રાણનાથની પૂજાના પ્રતાપથી મને જો કાંઇ પણ બળ મળેલું છે, તો હમણાંજ તારા પતિને સજીવન દેખીશ. માટે તું શોક કર માં." એમ કહી તેને શાંત કરી, બોલ્યાં કે;—"જો શીલથી, રૂપથી, બુદ્ધિથી અને વાણીની મીઠાસથી મારા પ્રાણપતિને રાજી રાખ્યા હોય, તો એજ મારા સત્યથી આ સતીનો પતિ રોગ રહીત બની સજીવન થઇ તેની સ્ત્રી સાથે હજારો વર્ષ સુધી સુખ ભોગવો. જો મારા પતિનેજ એક ઇશ્વર માનતી હોઉં, જો મન વચન કર્મથી મારા પતિની પૂજામાં પ્રીતિ રાખતી હોઉં તો આ બ્રાહ્મણ સજીવન થાઓ." સતી અનસૂયા એમ બોલ્યાં કે સતી નર્મદાનો પતિ સજીવન થઇ અનસૂયાજીના ચરણમાં પડયો. સતીએ તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે પુત્ર! સુખ સંપત્તિ, પુત્ર પરિવાર વધો, અને ચીરંજીવી રહો! દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. સર્વ ઠેકાણે જયજયકારનો ધ્વની થયો. દેવોએ રાજી થઈ વરદાન માગવા કહ્યું. આવાં દેવોનાં વચન સાંભળી અનસૂયા બોલ્યાં કે જો તમે મારાપર પ્રસન્ન થયા હો, તો હરિહર અને બ્રહ્મા મારે ત્યાં પુત્રપણાને પામો. દેવોએ તેમ કરવા કબૂલ કર્યું. છેવટે પુત્રપણાને પામી માતુશ્રીને માન આપી સંતોષ્યાં.

આ સિવાય રામચંદ્રજી જ્યારે વનવાસમાં હતા, ત્યારે અત્રિ ઋષિના આશ્રમમાં સીતાજી સાથે આવ્યા, સીતાજીની કુશળતા પૂછી અનસૂયાજીએ ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે, સીતા, તું રાજપુત્રી છે, તો હું વનવાસ કેમ જાઉં, એવું અભિમાન છોડી પોતાના પતિ રામ સાથે વનમાં ફરે છે, એ ઘણું સારૂં કરે છે. પુત્રી! તને ધન્ય છે, પતિ તીક્ષ્ણ સ્વભાવનો, નિર્ધન, રોગી, વગેરે દોષવાળો હોય તો પણ સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પ્રિય હોય છે, તે સ્ત્રી આ લોકમાં પરમ સુખ પામી સ્વર્ગવાસ કરે છે. હે પ્રિય પુત્રિ! સ્ત્રીને અખંડ તપ એ પતિ સેવાજ છે. જે સ્ત્રી કામને વશ થયેલી, પતિને આજ્ઞા કરનારી, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં ફરનારી, પતિ ગુણવાન કે ગુણરહીત હોય તોપણ, તારી પેઠે પાછળ જતી નથી, એવી અધર્મિ સ્ત્રીઓ નર્કને પ્રાપ્ત થાય છે. તારા જેવી વિવેકી ને ધર્મી સ્ત્રી હોય છે, તેજ સ્વર્ગને પામે છે; અને સતીત્વના પ્રભાવે ત્રિલોકના જ્ઞાનને પણ પામે છે, માટે તું તારા પ્રાણપ્રિય સ્વામીને અનુસરીને ચાલજે. તેથી તું ત્રિલોકમાં ધર્મ, યશ ને કીર્તિને પામીશ. આ

પ્રમાણે અનસૂયાજીએ આશીશ આપી. પછી સીતા રામ રજા માગી ચાલતાં થયાં. આહા! કેવો સતીનો પ્રતાપ! ખરે! સતીત્વ બળની તુલ્ય જગત્‌માં કંઈ નથી!!

સતી સાવિત્રી.

આ સાધ્વી જગત્‌ની આદિ માતા અને આપણા આદિ કારણ બ્રહ્માનાં પરમ પવિત્ર પત્ની થાય. તે દેવી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં નિપુણ હતાં. તેમને વિદ્યા દેવી સરસ્વતી જેવી પરમ પવિત્ર પુત્રી અને સનક, સનત્કુમાર, સનન્દન અને સનાતન એ ચાર પવિત્ર પુત્રો થયા. આ પાંચે બાળકો પોતાના પિતા બ્રહ્મા અને સાક્ષાત્ દેવીરૂપ સાવિત્રી માતાના હાથ નીચે ઉછરી પરમ જ્ઞાનવાન થયાં હતાં. આવી સાધ્વી માતાના પ્રતાપ બળથીજ આ પાંચે બાળકો જગત્ વિખ્યાત અને પૂજ્ય થયાં છે. આ મહા પુણ્ય પવિત્ર જ્ઞાન સંપન્ન દેવીએ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ પોતેજ એકલાએ નહીં લેતાં ઘણીક ઋષિપત્નીઓ વગેરે સ્ત્રીઓને આપી તેમને જ્ઞાનવાન બનાવી હતી. તેમજ તે નિત્ય નિવૃત્તિને પ્રસંગે મહિલા મંડળને એકઠું કરી તેમના નીતિ ધર્મ, તથા પતિવ્રતાના ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં આટલુંજ કરી એ દેવી બેસી રહેતાં નહિ પરંતુ પોતાના સાક્ષાત્ ઇશ્વરરૂપ પતિ બ્રહ્માને ધર્મ શાસ્ત્રો રચવામાં સહાયતા આપતાં. એવું કેટલાક ગ્રંથોમાંથી માલમ પડે છે.

આ સાધ્વી માતા પોતાની અને પતિની નિવૃત્તિના પ્રસંગે ધર્મ ચર્ચા કરી તેમાં પોતાને જે શંકાઓ માલમ પડતી તેના ખુલાસા પતિ પાસેથી મેળવતાં. તેમજ પવિત્રતા સ્ત્રીઓના ધર્મ પૂછતાં, નિરંતર પોતાના પતિની સેવામાં તત્પર રહેતાં. અને નિત્ય તેમની પૂજા કરી સામવેદના મંત્રે સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરતાં તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે "હે સ્વામિન! આપ પ્રકાશ સ્વરૂપ, ભરણ પોષણ કરનાર, મસ્તકને વિષે ચંદ્ર સ્વરૂપ છો, એવા પ્રાણનાથ તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. વળી તમે શાંત સ્વરૂપ છો. દાંત એટલે સર્વ ઇંદ્રિઓને વશ કરનાર છો, સર્વ દેવના સ્થાનરૂપ તમને નમસ્કાર કરૂં છું. આપ સાક્ષાત્ પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છો, સતી સ્ત્રીને પ્રાણથી પણ વહાલા છો, એવા તમને હું નમસ્કાર કરૂં છું. તમે પૂજવા યોગ્ય હૃદય અને જ્ઞાનના આધાર રૂપ છો. મને પરમ આનંદ સ્વરૂપ છો, બ્રહ્મા પણ તમે છો, અને વિષ્ણુ તથા મહાદેવ તે પણ તમે છો. સર્વ જગત્‌ના

આધાર નિર્ગુણ બ્રહ્મ તે રૂપી પતિ તમો છો. હે નાથ! મારાથી જ્ઞાન કે અજ્ઞાનવડે જે દોષ થયા હોય તે ક્ષમા કરજો. હે સહાયક! રે દયા સિંધુ! હું આપની દાસી છું. મારામાં કંઇ દોષ હોય તે ક્ષમા કરશો."

આ પ્રમાણે નિત્ય કર્યા પછી તે પોતાના બીજા કાર્યમાં લાગતાં, વગેરે વગેરે વર્ણન ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કરેલું છે. આ દેવી આદ્યશક્તિ સ્વરૂપ ગણાયાં છે. તેના ગુણનો શું પાર આવે? તે ખરેખર નમન કરવા યોગ્ય છે. એના ચરિત્ર ઉપરથી અર્વાચીન સ્ત્રીઓએ શિક્ષણ લેવાનું છે કે સાવિત્રી જેવાં સાક્ષાત્ જગદંબા પણ પોતાના સ્ત્રી ધર્મમાં કેવાં પ્રવિણ રહેતાં. પોતાનો પરણેલો "ધર્મસ્વામી" પ્રત્યેનો ધર્મ કેવો જાણતાં. તેનામાં નીતિ, સત્ય, ન્યાય, વિજ્ઞાન, સમય સુચકતા અને સંવાદ પ્રશ્નોત્તર કરવાના ગુણ બ્રહ્માના પ્રમાણેજ હતા. આમાંના ઘણા તો બ્રહ્માના શિક્ષણ બળનું ફળ હતું. બ્રહ્મા પણ તેમની યોગ્યતા સાચવી માન આપી તે સાથે વર્તતા, અને તેને પોતાનુંજ બીજું સ્વરૂપ છે એમ જાણતાં અર્વાચીન કાળમાં કેટલાક પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીને સુધારી જ્ઞાનવાન કરવામાં બેદરકાર રહે છે. ભાઇ ભણેલાં તો બાઇ મનનાં બગડેલાં અભણ, આથી બંનેનાં મન ફદી મળેજ નહીં અને જ્યાં મન ન મળે ત્યાં સંસાર સુખ ક્યાંથી મળે? માટે જેઓ સમજુને જ્ઞાનવાન છે તેમણે તો આપણા આદિ મૂળ બ્રહ્માનો દાખલો લઈ પોતાની સ્ત્રીને જેમ બને તેમ પોતા જેવી કરવા લક્ષ રાખવું જોઇએ. આમાં જેટલું ધ્યાન ઓછું તેટલું પોતાનેજ સુખ ઓછું સમજવું. માટે તે કેવી રીતે સમજે, સુધરે અને એકાત્મ થાય એ સંબંધી પૂર્ણ વિચાર કરી વર્તવું જોઇએ. તોજ પ્રાચીન સતીઓના જેવા કંઈ ગુણ પ્રકાશ પામે. અને પરસ્પરનું કલ્યાણ થાય. ત્યારેજ માતા સાવિત્રીના જેવા સ્તુતિ કરવાના ઉમળકા અંતઃકરણમાં સ્ફૂરે. અહો! આર્ય માતા સાવિત્રી! તારી આર્ય પુત્રીઓનાં અંતઃકરણ નિર્મળ કરવા તેમને સદ્બુદ્ધિ પ્રેર!

મદાલસા.

આ સાધ્વી સ્ત્રી ગાંધર્વ લોકના રાજા વિશ્વસુદ્ધા ગાંધર્વની કુંવરી થાય. તેનો વિવાહ અયોધ્યાના રાજા શત્રુજિતના કુંવર ઋતુધ્વજ સાથે કર્યો હતો. આ કુંવરી રૂપે રંભા કરતાં પણ અધિક હતી. તેના પિતાએ તેને બાળપણથીજ વિદ્વાન પુરૂષો પાસે રાખી અનેક શાસ્ત્રમાંથી ધર્મ, નીતિ,

સંગિત, કાવ્ય વગેરે વિદ્યાનું જ્ઞાન અપાવી પ્રવિણ કરી હતી. તે એક દિ-
વસે પોતાની સાહેલીઓ અને દાસીઓ સાથે અશોકવનમાં રમવાને ગઈ
હતી. ત્યાં અકસ્માત પાતાળકેતુ નામનો રાક્ષસ આવી ચડ્યો. તે મદાલ-
સાનું રૂપ અને ચાતુર્ય જોઇ મોહમાં પડ્યો. તેણે યુક્તિ રચી. મદાલસાને
ઉપાડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ બાળા પોતાની રમતની ધુનમાં લાગેલી
હતી, ત્યાં ઘણા દાસ, દાસીઓની ચોકી હતી તેમાંથી તે પાપી રાક્ષસ યુ-
ક્તિથી તેને ઉપાડી નાઠો. અકસ્માત આ શો ગજબ થયો ! આ જોઇ
દાસદાસીઓ આજુબાજુ શોધ કરવા લાગ્યાં, પણ કશો પત્તો લાગ્યો ન-
હીં; ત્યારે આ ખબર નગરીમાં તેના પિતાને આપ્યા. આ ખબર સાંભળી
તેનાં માતપિતા ઘણું કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. આજુબાજુ અને દેશદેશાંતર
શોધ કરવાને માણસો દોડાવ્યાં, પણ કશો તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં; ત્યારે
તે બિચારાં માબાપ રોઈ ટળવળી બેસી રહ્યાં.

હવે મદાલસાએ રસ્તે જતાં વિચાર્યું કે ભાવિ પદાર્થ ટળે નહીં. એ-
માં કોઇનો વાંક નથી મારા નશીબનોજ વાંક. ઠીક જે ઇશ્વિરે બનાવ્યું તે
ખરૂં. આમ વિચારતી, કલ્પાંત કરતી, ચોધાર આંસુએ છૂટા કેશ મૂકી
રૂદન કરવા લાગી. આ પ્રસંગે કૈલાસપતિ શિવ અને પાર્વતીજી કૈલાસ ત-
રફ વિમાનમાં બેસી જતાં હતાં. તેમણે આ બાળીકાનું મહા રૂદન સાંભ-
ળ્યું. આ સાંભળી કરૂણાળુ પાર્વતીજીએ શિવજીને કહ્યું, પ્રાણનાથ ! કોઇ
બાળકી મહા સંકટમાં હોય એવું જણાય છે. શિવજીએ કહ્યું, સતી! ના-
રીનું નારીએ રક્ષણ કરવું જોઇએ. જો તમને દયા આવતી હોય તો, તમે
એ દૈત્યને મારી તેનું રક્ષણ કરો. પાર્વતીજી પોતાનાં પતિનાં આવાં વ-
ચન સાંભળી બોલ્યાં કે,—મદાલસા ! તું રોઇશમાં ! તારો પતિજ તારા
હરનારને મારી તને પરણશે, અને તને સુખ આપશે. (અમરસૈન્ય રા-
જાનો પુત્ર ઋતુધ્વજ પરણશે.) રાક્ષસ અને મદાલસા એ બંનેએ સતીનાં
આ વચનો સાંભળ્યાં. રાક્ષસ આ સાંભળી મદાલસાને પાતાળમાં પોતાને
ઘેર લઇ ગયો. તેનું ઘર અનેક મણીઓથી શણગારેલું તેજસ્વી હતું. પા-
સે એક સુંદર સરોવર તેને કિનારે સુશોભિત સુગંધમય વાટિકા, જેમાં અ-
નેક પ્રકારનાં તરૂવરો રોપેલાં હતાં. માંહે અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ કોલા-
હલ કરતાં હતાં, પરંતુ આ ઘરમાં બધે જોતાં શુન્યકાર લાગતું હતું. તે-
માં ફક્ત આ બે જણ શિવાય કોઈ દીસતું નહોતું. મદાલસા આ પ્રમાણે
જોઈ મહારૂદન કરવા લાગી. રાક્ષસ ઘણું ઘણું કહી સમજાવી પટાવી

શકી રાખવાનો ઉપાય કરવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારના સુખ વૈભવ વગેરેની લાલચ આપી લપટાવવાનો ઉપાય કર્યો, પણ તે સઘળુ નિષ્ફળ ગયું. મદાલસાએ તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે ગમે તો પ્રાણ જાય તોપણ શું, પણ કદી મારૂં શીળ ભંગ થવા દઈશ નહીં. માટે તેને એક વિચાર સૂઝ્યો કે, જો હું પરણવાનો પ્રપંચ કરી વાર લગાડીશ તો પાર્વતીજીનું વચન કદી પણ સિદ્ધ થયા વગર રહેનાર નથી. તેનો ભાઇ ગાલવ ઋષિનો યજ્ઞ ભંગ કરવા જતાં ઋતુધ્વજને હાથે મરાણો છે. તેનું વેર ઋતુધ્વજપર છે. માટે હું આ વખતે યુક્તિ કરી તેને યાદ આપું કે તેને તેનો ભાઈ સાંભરે કે તરત વેર લેવા દોડે. તેથી મને ઘણો વખત મળે, તેમાં પાર્વતીજીનાં વચનો સિદ્ધ થઇ આવશે. આવો વિચાર કરી મુખ આનંદમય કર્યું. મદાલસાને હસતી જોઈ રાક્ષસ માયાફંદમાં પડ્યો. મદાલસાએ કહ્યું કંઈ ઉતાવળનું કામ નથી. તમારા કુટુંબે મને જોઇ નથી, માટે તેને તેડાવો. એટલે તે સૌ મંગળ ગીતો ગાઇ વિધિસર વિવાહ કરે.

આ પ્રમાણે કુટુંબનું નામ સાંભળતાંજ પોતાના ભાઇને ઋતુધ્વજે માર્યાનું વેર સાંભરી આવ્યું, કે તરત ક્રોધાંધ થઈ અશ્રુ પાડવા લાગ્યો. ઋતુધ્વજને મારવા જવા તૈયાર થયો. મદાલસાને એક કુન્ડલા નામે નાગની કન્યા વિકુન્ડલાને સોંપી, જ્યાં ગાલવ ઋષિના યજ્ઞ રક્ષણાર્થે ઋતુધ્વજ હતો ત્યાં પ્હોંચ્યો; ત્યાં અનેક પ્રકારથી રાક્ષસી કૃત્યો કરી હાહાકાર મચાવ્યો તેમાં અંતે લડાઈ કરી ઋતુધ્વજે હરાવ્યો એટલે હથિઆર છોડી નાઠો. તેની પૂંઠે ઋતુધ્વજ ઇંદ્રનો આપેલો ઘોડો લઈ ગયો. પાતાળકેતુ પાતાળમાં નાશી ગયો અને ગુપ્ત ઠેકાણે સંતાઇ બેઠો. ત્યાં ઋતુધ્વજ પણ પાતાળમાં ગયો અને પાતાળકેતુનો શોધ કરવા લાગ્યો. શોધ કરતાં કરતાં જ્યાં મદાલસા હતી તે ઘર પાસે આવ્યો. આ ઘરની અને આજુબાજુની શોભા જોઇ ઘણોજ ખુશી થયો. રાજકુંવરને આવતો જોઇ, વિકુન્ડલા દાસીએ દોડી જઇ મદાલસાને ખબર આપ્યા કે, રાણીજી ! કોઇ રાજકુંવર આવેછે ! આ સાંભળી મદાલસાએ જાણ્યું કે માતા પાર્વતીજીનાં વચન સત્ય ઠર્યાં. હવે એ પાપીને નિશ્ચે એ મારશે અને તેજ મારો પાર્વતીજીનો કહેલો પતિ થશે. એવું જાણી દાસીને જળપાત્ર ભરી સાંમે મોકલી. દાસીએ જઇ કહ્યું, રાજન ! શોક મૂકી દઇ અહીં પધારો. તમને મારી મહારાણી બોલાવે છે. ઋતુધ્વજ આ સાંભળી વિસ્મય થયો, કે જેની દાસીનું રૂપ આવું મનોહર છે તો તેની રાણીનું તો કેવુંએ હશે.

એવું વચારી દાસી સાથે ગયો. તેણે આસન આપી વિધિસર પૂજા કરી. તે ઘરની રચના નિહાળી ઘણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે પૂછ્યું કે આ ઘર કોનું છે, કોણે બાંધ્યું છે, આ સ્ત્રીના વરનું નામ શું છે, આવડા મોટા ઘરની અંદર તમે બેજ કેમ છો; તથા આ ઘર શુન્યકાંર કેમ દીશે છે? દાસીએ કહ્યું,-રાજન! આ ઘર વિશ્વકર્માએ બાંધ્યું છે, તેમાં પૂર્વે દેવતાઓ વસતા હતા. પછી ઇંદ્રે આ ઘર કંઠલધાર દૈત્યને સોંપ્યું. ત્યારથી વિશ્વદેવ થયા, ને કંઠલધાર અહીં રહ્યો. એ રાજાની કુંવરી હું છું. મારા પિતાને તાળકેતુ અને પાતાળકેતુએ માર્યો. એ બંને વૃક્ષકેતુના દીકરા મહા વિકાળ છે. તેણે ઘરની બધી રિદ્ધિસિદ્ધિ લૂટી લીધી. મને દાસી બનાવી. એ દુષ્ટ દૈત્યે ત્રણ ભુવન લૂટી અહીં ભર્યુંછે. મને અહીં રાખીછે એ મારી પીડા કોણ જાણે? ગાલ્લવ ઋષિનો યજ્ઞ ભંગ કરવા જતાં ઋતુધ્વજે તાળકેતુને માર્યો, અને પાતાળકેતુ તેનાથી હારીને સંતાઇ ગયોછે. આ મદાલસા નામે સ્ત્રી વિશ્વાવસુ ગાંધર્વની પુત્રીને એ પાતાળકેતુ હરી લાવ્યો છે. તે હજુ પરણી નથી. મને ઘર સાચવવા રાખી છે. આ કન્યા આપને યોગ્ય છે. તો આપ પરણો.

ઋતુધ્વજે કહ્યું,—હુંજ ઋતુધ્વજ છું ને મેંજ તાળકેતુને માર્યો છે. અહીં પાતાળકેતુની પાછળ આવ્યો છું. તે પાપી ક્યાં છે? એ મને દેખાડો. મદાલસાએ જાણ્યું કે આ કોઈ બળવંત છે. એમ વિચારી અંતરપટ કર્યો. સામ સામી આંખો મળવાથી એક બીજાનું દુઃખ દૂર થયું. મદાલસાએ કહ્યું કે,—તમો મારા પતિ થશો, એવું મહા સતી પાર્વતીજી કહી ગયાં છે. ઋતુધ્વજે કહ્યું કે તું ચિંતા ન કર. હું તને હરી લાવનાર પાપીને મારીશ. એટલામાં નારદજી પધાર્યા તેનું વિધિથી પૂજન કર્યું. નારદજીએ કહ્યું કે,—હું તમોને પરણાવવા આવ્યો છું. માટે શિઘ્ર થાઓ. તમો પરણી આ અશ્વ ઉપર બેસી વિદાય થાઓ. એમ કહી બ્રહ્મ કુમાર નારદજીએ ચોરી રચી શાસ્ત્ર વિધિએ ગાંધર્વ લગ્ન કર્યું. વિકુન્ડલા પાસે કન્યાદાન અપાવ્યું. નારદઋષિ ત્યાંથી ચાલતા થયા, અને રાજા રાણી પણ ગાલ્લવ ઋષિને આશ્રમે ગયાં. આ જોઇ ઋષિઓ ઘણા ખુશી થયા, અને આશીર્વાદ આપ્યો. આ ખબર ઋષિએ અયોધ્યે આપ્યા, અને શત્રુજિતે મદાલસાના પિતા વિશ્વસુદ્ધાને કહાવ્યું. આ સાંભળી સૌ ખુશી થયાં. મદાલસાના પિતાએ અયોધ્યે આવી તેનો ફરીથી વિવાહ કરી કન્યાદાન આપ્યું. મદાલસાએ પોતાના હાથનો મણી ઋતુધ્વજને હાથે બાંધ્યો, અ-

ને કહ્યું કે,—સ્વામી! "આ મણી તમથી હું વેગળો દેખીશ તો તેજ ક્ષણે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. માટે કોઇને આપશો નહીં." આપણો દુશ્મન પાતાળકેતુ અન્ન જળ લીધા વગર શોધતો ફરે છે. તે જુઠી વાત ઉડાડશે માટે સાવચેત રહેજો.

આ પ્રમાણે થયા પછી રાજા એક દિવસે વનની અંદર મૃગયા રમવા ગયો. ત્યાં એક સરોવરને તીરે ઉતારો કરી પાણી પીવા ગયો કે મણીનું તેજ જળમાં પડયું. તે દેખી પાણીમાંથી બે નાગ નીકળ્યા. તેવોજ ઋતુધ્વજ પાછો ફરી ધનુષ્ય લઈ નાગને મારવા જાય છે કે, નાગોએ કહ્યું, મહારાજ! અમે તમારા મણીનું તેજ જોઈ હર્ષ પામી અહીં આવ્યા છીએ. તમે મનુષ્ય માત્રમાં અધિક છો. માટે તમે અમારી સાથે મિત્રાચારી કરો. એમ કહી ઘણાજ અધરા સોગન ખાધા. ઋતુધ્વજે કહ્યું. તમે કોના દીકરા છો? તેણે કહ્યું અમે નાગની જાત છીએ, પાતાળ અમારૂં ગામ છે, અરજક નાગના દીકરા છીએ, ચંદ્રચુડામણી અમારૂં નામ છે, અને અમો મોટા પુરૂષને નમતા રહીએ છીએ. આપણે આજ મિત્ર થયા છીએ. રાજન! તમો નિત્ય અહીં આવજો. અમે તમને સ્વર્ગ સમાન સુખ દેખાડીશું. તમે ગાલવ ઋષિના યજ્ઞનું રક્ષણ કર્યું. તેથી તમે પૃથ્વીમાં પંકાયા છો. તમે દેવને પણ વાહાલા છો. માટે મિત્ર! તમે સર્વ પ્રકારે સત્કારને યોગ્ય છે. અમે તમારો વિયોગ ઘડી પણ સહન નહીં કરી શકીએ. તમે જે રોજ અહીં નહીં આવો, તે રોજ અમારે અપવાસ થશે. એટલું કહી નાગકુમાર પોતાને સ્થાનકે ગયા. પછી દરરોજ ઠરાવેલે વખતે ત્રણે જણ એકઠા થતાં, અને નવીન નવીન મેવા મીઠાઈ વગેરે અલૌકિક સ્વાદનું ખાવાનું ખાઈ સુખ આનંદમાં રહેતા. ઋતુધ્વજને એક દિવસે મદાલસાએ પૂછ્યું કે,—પ્રાણપતિ તમો નિત્ય કયાં જાઓ છો? પરંતુ તેનો જોઇએ તેવો ઉત્તર મળ્યો નહિ.

હવે પાતાળકેતુને મદાલસાને પરણી લઈ ગયાના ખબર થયા કે શોકાતુર થયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે તેને ખોળીને મારૂં તે પછી અન્ન જળ લઉં. આવું પણ લઇ યોગીને વેશે પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યો. તેવામાં રસ્તે નારદજી મળ્યા તેણે પૂછ્યું કે તું કયાં જાય છે? રાક્ષસે કહ્યું હું મદાલસાને શોધવા જાઉં છું. તે કયાં છે? નારદજીએ કહ્યું તું મને બહુ વાહાલો છે, માટે તને જણાવું છું કે તે અયોધ્યામાં શત્રુજીતને ઘેર છે. આ પ્રમાણે કહી ચાલતા થયા. પાતાળકેતુ ભિક્ષુકને વેશે મદાલસાને મંદીર

આવ્યો ને વિચાર કર્યો કે જો હું તેને હરી જાઉં તો એ સતી સત્ય પાળે છે, તો તે કદી મારે તાબે થશે નહીં. અને જો અસુર વિચારે બળ કરૂં તો એ સતી શાપ દઇ બાળી ભસ્મ કરે. માટે હુંએ ન ભોગવું અને ઋતુધ્વજે ન ભોગવે ને મદાલસાનું મરણ થાય એમ કરૂં, ત્યારેજ મારી દાઝ ઓલવાય. એમ વિચારી ઋતુધ્વજને હાથે બાંધેલો મણી કપટથી લેવાનો વિચાર કર્યો. જ્યાં સરોવર તીરે ત્રણે જણા એકઠા મળતા હતા ત્યાંથી થોડે દૂર જઈ કોઈ દુઃખમાં ડુબેલો હોય નહીં, તેની પેઠે ઋષિને વેશે કપાળે હાથ દઇ બેઠો. થોડીવાર થઇ કે ઋતુધ્વજ સ્નાન કરવાને આવ્યો. તેની નજર પેલા ઋષિપર ગઇ, કે તેણે પૂછ્યું કેમ મહારાજ! દુઃખી દીસો છો? તેણે કહ્યું હું વરૂણ લોકમાં રહું છું. મારૂં નામ અતિતેજ છે. એક બ્રાહ્મણને ઘેર રૂપ જોબનવંતી કન્યા છે. તે સાથે મારા પુત્રનો વિવાહ કરવો છે. પરંતુ એ કન્યાએ પણ લીધું છે કે, હું મદાલસાનો મણી જોઉં તો પરણું. તે મદાલસા અયોધ્યામાં પરણી છે. તેના પતિનું નામ ઋતુધ્વજ છે. તે મણી લેવાને હું આવ્યો છું તો મને તે ગામનો રસ્તો દેખાડશો. શત્રુજિત રાજા ઘણો સત્યવાદી છે ને તેનો પુત્ર પણ તેવોજ છે. મારા જેવા ગરીબ ઋષિનું એટલુંએ કામ નહીં કરે? આવાં એમનાં વચન સાંભળી ઋતુધ્વજે કહ્યું કે, તમે જેને જોવા જાઓ છો તે તો મારૂં નામ. મણી પણ મારી પાસે છે, પણ તે કોઇને અપાય તેમ નથી; કેમકે મદાલસા જો એ જાણે તો ઘણું ખોટું થાય. આ કાવતરાખોરે કહ્યું, રાજન! મારૂં કામ થયા પછી હું તમને તરત એ પાછો આપી જઇશ. હું જે વચન આપું છું તે બરાબર પાળીશ. વળી તેણે કહ્યું કે મને આજે નાગ કુંવરો મળ્યા હતા તેણે કહાવ્યું છે કે, આજે અમે અનુપમ વસ્તુ લાવીશું માટે તમે સંધ્યાકાળ સુધી રોકાજો. તમો પાછા જશો નહીં. આ સાંભળી રાજાએ પોતાના હાથનો મણી છોડી આપ્યો. એટલે તરત એ પાપી પોતાનું ધાર્યું હવે કામ થશે એથી હર્ષ પામતો નાગકુંવરો પાસે આવ્યો. તેને કહ્યું કે, ઋતુધ્વજે કહાવ્યું છે કે, આજે મારે કામ છે માટે મૃગયા રમવા આવશો નહીં. આમ બંને સ્થળે ખોટા સંદેશા કહ્યા. નાગ કુંવરોએ જાણ્યું કે તેણે કહાવ્યું હશે તેથી તેઓ પણ સરોવર તીરે આવ્યા નહીં. અને ઋતુધ્વજ જાણે અવશ્ય આવશે એવું જાણી સાંજ સુધી વાટ જોઇ રોકાણો.

આ પાપી દૈત્ય આ પ્રમાણે દગાનું કામ કરી તરત બ્રાહ્મણને વેશે

અયોધ્યે ગયો, અને ઋતુધ્વજનું નામ લેતો રોતો રોતો ને કલ્પાંત કરતો રાજમહેલ પાસે આવ્યો. આ ખબર શત્રુજિતને થતાં બેબાકળો થઈ પૂછવા લાગ્યો કે હે બ્રાહ્મણ! તું જેવી હોય તેવી વાત કર! તેપરથી તેણે કહ્યું કે તારા કુંવર ઋતુધ્વજને સરોવરમાં મગરે ગળ્યો તે મેં નજરો નજર જોયો છે. તે વખતે ત્યાં હું હતો. આ સાંભળી રાજા રોવા લાગ્યો. કેટલાકે કહ્યું કે આ વાત કદી ખરી ન હોય, એ જુઠું બોલે છે. મદાલસાએ વેશ ધારીને બોલાવી પૂછ્યું કે તેની નિશાની શું છે? તે બતાવ. મેં જે એંધાણી બાંધી છે, ત્યાં સુધી તે મરે નહીં, ત્યારે તેણે મણી છોડી બતાવ્યો કે, મદાલસાએ સત્ય માન્યું; ને તરત તેનું કાળજુ ફાડી જીવ સુરલોકમાં ગયો. આ દૈત્ય પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પડી સમજી રાજી થયો, અને પોતાના ભાઇનું વેર વળ્યું એમ સમજી ચાલતો થયો. શત્રુજિતે મદાલસાને મહેલ આવી જોયું તો તેને મરેલી દીઠી, ત્યારે પુત્ર મરણનો નિશ્ચય થયો કે તરત મૂર્છા આવી ધરતીપર પડયો. છાતી, માથું, અને શરીર પૃથ્વીપર પછાડવા લાગ્યો. હાય હાય! ગજબ થયો! મારો વહાલો પુત્ર અને વાહાલી પુત્ર વધૂ એ બંને ગયાં! હવે હું શું કરીશ! હે દૈવ, તેં આ શું કર્યું? એવી રીતે કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. આખી નગરી આ બનાવ જોઇ શોકાતુર થઈ. રાણીઓ છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી. આ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે અફસોસ અફસોસ વ્યાપી રહ્યો. મદાલસાના મડદાને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. સૌ શોક સાગરમાં ગરકાવ છે.

એટલામાં ઋતુધ્વજ આવ્યો. નગરીમાં પેસતાંજ સર્વ સ્થળે શુન્યકાર જેવું શાંત લાગ્યું. કોઈના ચહેરા ઉપર નૂર નહીં. નગરીમાં પેસતાંજ જેણે તેને જોયો તેઓ રાજન પાસે દોડતા આવી વધામણી આપી કે મહારાજ! કુંવરજી તો આ આવ્યા. આ સાંભળી જેમ મડદામાં જીવ આવે ને સૌને આનંદ થાય તેમ થયું. એક તરફ ખુશી થઇ તો બીજી તરફ મદાલસા મરી જવાથી ઋતુધ્વજને ઘણું લાગશે, ને તે કેમ રહી શકશે એ પણ વિચાર થયો; ત્યાં ઋતુધ્વજ આવી પહોંચ્યો. સર્વ સ્થળે ઉદાસી કેમ છે, આનું કારણ પૂછતાં યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. જેવું મદાલસાનું મરણ થયું સાંભળ્યું કે એકદમ વ્યાકુળ ચિત્તે રોવા લાગ્યો. મૂર્છા આવી ધરતીપર ઢળી પડયો. થોડી વારે શુદ્ધિ આવી, કે તરત સ્મશાનમાં જઇ મદાલસાની ચિતા ભસ્મ હતી, તેને પ્રદક્ષિણા કરી પોતાની પામરીમાં પોટલો બાંધી માથે લીધો. હા! મદાલસા ક્યાં છે? તું કેમ

બોલતી નથી? અરે! આમ દગો દેવાય? અરે શું! તું અબોલા લઇશ? નહી, નહીં, પ્રિયાને આમ ઘટે નહીં! હે નારી! કેમ બોલતી નથી? સાધ્વી! હે પતિવ્રતે! જવાબ આપ! આમ વારંવાર પોકારતો, પત્નિના સ્નેહમાં ગરકાવ રહેલો યોગી વેશે દેશદેશ, પર્વતે પર્વત, નદીએ નદી, વને વન, તીર્થે તીર્થે, ગુફાએ ગુફાઓ અને સમુદ્રે સમુદ્ર પોતાની પ્રિય ભામનીનુંજ સ્મરણ કરતો, અશ્રુપાત કરતો, ફરવા લાગ્યો. તેના માતપિતા અને સગા સહોદર વગેરેએ ઘણું કહ્યું કે તને કહે તો મદાલસા જેવી હજાર સ્ત્રીઓ પરણાવીએ; પણ તું પાછો ફર. તેણે કહ્યું, હું શું પાછો ફરૂં? મને તો મદાલસા લાવી આપો તો પાછો ફરૂં. અંતે કોઇનું માન્યું નહીં, ત્યારે સૌ દીલગીર થતાં પાછાં ગયાં. ઋતુધ્વજે બધે ફરી એક વનમાં સામો ભસ્મનો પોટલો મૂકી આસન વાળી મદાલસાનું સ્મરણ કરતો બેઠો. હવે નાગ કુંવરો સવારે મિત્ર ન મળવાથી અયોધ્યે આવ્યા ત્યાં આવા માઠા સમાચાર સાંભળી મૂર્છામાં પડ્યા. શુદ્ધિ આવતાં રૂદન કરતા મિત્રની શોધ કરવા ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં ઘણી મુદતે મેળાપ થયો. ઋતુધ્વજે કહ્યું, ભાઇ! શું મદાલસાને લાવ્યા છો? નાગે કહ્યું, ભાઇ! એ હવે ક્યાંથી આવે? તમે રાજપાટ અને માતપિતા મૂકી આ શું કર્યું! ભાઇ! કહો તો, મદાલસા જેવી હજાર લાવી આપું. પણ તમે ઉઠો. ઋતુધ્વજે કહ્યું, અરે! ક્યાંય મદાલસા ન મળે! હરિહર ને બ્રહ્મા મળીને ઘડે તોપણ તેવી ન થાય. તમો તમારે મંદીર ખુશીથી જાઓ, અને સુખેથી આનંદમાં રહો. મને જ્યારે મદાલસા કહેશે, સ્વામીનાથ! પધારો, ત્યારે હું મારો જોગ ઉતારીશ. એટલું કહી ભસ્મ ગાંસડી મૂકી આસન વાળી બેઠો. મદાલસા! ઉઠ ઘેર જઇએ! કેમ બોલતી નથી? શું નિર્દય થઇ? એવું ઘેલું ઘેલું બોલવા લાગ્યો. નાગપુત્રોએ ઘણોએ ઉપાય કર્યો, પણ તેનું કાંઇ વળ્યું નહીં. અંતે તેઓએ પણ તે સાથે અન્નઉદક નહીં લેતાં રહેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પ્રથમ જઇ પોતાના પિતાને જણાવ્યું કે, પિતાજી! અમારો મિત્ર મદાલસાના કારણથી જોગી થયોછે તો અમને પણ જોગીજ સમજવા. અમે અમારી કાયા એમાંજ પાડીશું. તેના પિતાએ કહ્યું, એમાં શું છે? તમો આટલા દિવસ કેમ બોલ્યા નહીં? આ સિવાય બીજું પણ કામ હોય તો કહો. ફિકર ન કરો હું મદાલસાને લાવી આપીશ. ચાલો જઇ ત્રિપુરારીને રીઝવીએ. એજ કૃપાળુ મદાલસાને લાવી દેશે.

આ સાંભળી નાગપુત્રો ખુશી થયા. અરજકે સાથે અનેક અપ્સરાઓ લઇ જઈ ગાન, તાન અને નૃત્યથી ભોળાશંભુને ખુશી કર્યા. શંભુ પ્રસન થઇ બોલ્યા, હે અરજક! માગ, માગ. તારે જે ઇચ્છા હોય તે માગ, હું આપીશ. તેણે કહ્યું કે, પ્રભુ! મદાલસા જીવતી થાય! શંકરે 'તથાસ્તુ' કહી કહ્યું કે,—તમે યમુનાજીને તીરે જઈ પિતૃશ્રાદ્ધ કરી ત્રણ પિંડ આપજો. તેમાં મધ્યનો પિંડ ભાંગજો, તેમાંથી ત્રણ ફેણનો ખગધારી નીકળશે. એટલું કહી શિવજી કૈલાસ પ્રત્યે પધાર્યા. અરજકે પોતાના કુંવરોને ઋતુધ્વજને તેડી લાવવા મોકલ્યા, અને પોતે યમુનાજી શ્રાદ્ધ કરવા ગયો. શ્રાદ્ધ કરી શિવજીના કહેવા પ્રમાણે કરતાં તેમાંથી મદાલસા પતિનું સ્મરણ કરતી બહાર નીકળી. રસનાએ એક ઋતુધ્વજનુંજ રટણ લાગી રહ્યું હતું. બહાર આવી બોલી હું ક્યાં આવીછું? મારા પ્રાણનાથ ક્યાં ગયા? સ્વામીનાથ, કેમ બોલતા નથી? શું મારી પરીક્ષા લો છો? આમ બોલતી બેબાકળી થઇ આજુબાજુ જોવા લાગી. અરજકે કહ્યું, સતી! ધીરજ રાખો. એમ કહી પછી જે વાત બની હતી તે કહી બતાવી, ત્યારે મદાલસા તેને પાયે પડી દંડવત કર્યા અને કહ્યું કે, મારો પતિ જે વનમાં છે તેની વાટ બતાવો. મારા પતિ જોગી થઇ ક્યાં બેઠાછે? અરજકે કહ્યું, તું મારી સાથે પાતાળમાં ચાલ, ત્યાં તારો પતિ તને મળશે. પછી નાગે પોતાને ઘેર તેડી જઈ સ્ત્રીઓની સાથે એકાંત સ્થળમાં રાખી સારી બરદાસ કરી.

નાગકુંવરો ઋતુધ્વજને ઘણું ઘણું સમજાવી અરજક પાસે લાવ્યા, પરંતુ તેતો એક મદાલસાના સ્મરણ સિવાય કશી વાત પણ કરતો નથી. આ પ્રમાણે તેને વિદેહી જેવો બનેલો જોઇ અરજક ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. ઋતુધ્વજે તો ત્યાંથી આજ્ઞા માગી ઉઠી ચાલવા માંડ્યું, ત્યારે અરજકે કહ્યું કે, તમે મનમાંથી શરમ છોડી તમારે મન પ્રસન્ન ગમે તે માગો. ઋતુધ્વજે કહ્યું કે, હું જે માગું તે ઇંદ્રથી પણ ન દેવાય, ત્યારે વૃથા શું માગું? અરજકે કહ્યું, ભલે તમને જેથી સુખ થાય તે માગો. હું આપીશ. આપરથી તેણે મદાલસા રાણીને માગી કે મને જો તે જીવતી કરી આપો તો તેજ જોઇએ છીએ. અરજકે કહ્યું, રાજન! પેલી કોટડી પાસે મદાલસા એવું નામ લઈ હાક મારો. જો તેમાં હશે તો બોલશે. જેવી હાક મારી કે કોટડીનાં કમાડ ભડાક દેતાં ઉઘડી પડ્યાં ને અંદરથી હાથ જોડી મદાલસા નીકળી ઋતુધ્વજને ગળે બાઝી પડી. બંને થોડી વાર બોલ્યા ચાલ્યા વગર સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. બંનેને હર્ષનાં અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. આ જોઇ

નાગ મિત્રો પણ ઘણા રાજી થયા. મિત્રોનો અને તેના પિતાનો બંનેએ ઘણો ઉપકાર માન્યો. પછી ત્યાંથી રજા લઈ અયોધ્યે ગયાં, ત્યાં માત-પિતા અને આખી નગરી તેમને આવ્યાં જોઇ ઘણાં ખુશી થયાં. ઠેરઠેર આનંદ ઓચ્છવ થઇ રહ્યો.

પાતાળકેતુ ફરીવાર અતિતનું રૂપ લઇ આવ્યો. તેની માયા નાગે અને ઋતુધ્વજે જાણી લીધી જે આ મદાલસાને મારનારો છે, પણ તેને નહીં મારતાં મૂકી દીધો. વળી એકવાર અતિતોને જમવાનું કહ્યું હતું તેમાં પણ અતિતના વેશે આવ્યો, અને સર્વ ભોજન સામગ્રી માયા કરી ખાઈ ગયો. એ ઋતુધ્વજના જાણવામાં આવતાંજ તેના કેશ પકડી પૃથ્વીપર પછાડયો અને શીશ છેદી નાંખ્યું. તેવોજ ચીસ પાડતો મરણ પામ્યો. સર્વે ઠેકાણે જયજયકાર થયો, અને સૌ સુખી થયાં. પછી શત્રુજિત ઋતુધ્વજને રાજ સોંપી વનમાં તપ કરવા ગયો. ઋતુધ્વજે પ્રજા ને પુત્ર સમ પાળી તેની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી પ્રજા પ્યારો થયો. મદાલસા સદા પતિ સેવામાં પ્રવિણ રહેતી અને પોતાનો પતિવ્રતા ધર્મ પાળી પ્રેમમાં ગરક્રાવ રહેતી. ઋતુધ્વજનો પણ તેવોજ પ્રેમ હતો. આ જોડું કદી પણ વિખુટું પડતું નહીં. આહા! કેવો પતિ પત્નિમાં પ્રેમ! ધન્ય છે દંપતી તમોને અને તમારા પ્રેમને! ભારતભૂમિની ભામનિઓ! તમારામાં આવો પ્રેમ ફરી ક્યારે પ્રગટ થશે? હે ઈશ! તું એમને આવી પ્રેરણા કર. જેથી તેમનો સંસાર સુખરૂપ થાય અને જન્મ લેખે લાગે.

તારામતિ.

પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિપર અચળ પ્રેમ હોય છે. તે સુખ દુઃખમાં પણ સરખી પ્રીતિ રાખે છે. ગમે તો પતિ તરફથી અનેક દુઃખો આવી પડે, ગમે તો તિરસ્કાર કે વિયોગ થાય તો પણ પોતાની નેક ટેક છોડી પ્રીતિમાં અભાવો લાવી પોતાની સાધુતાનો ભંગ કરતી નથી. તારા પણ તેવીજ સ્ત્રી હતી. તેને પતિને લીધે ઘણું સંકટ સોસવું પડયું છે. પારકે ઘેર વેચાઇ દાસીપણું કરવું પડયું છે. વિયોગ થયો, શીર કપાવાનો વખત આવ્યો તોપણ તે સદા પતિપર એકજ તરેહનો ભાવ રાખી રહી છે, અને પોતાનું પાતિવ્રત્ય સાચવ્યું છે. આ સાધ્વી સ્ત્રીના પતિનું નામ હરિશ્ચંદ્ર જે મહા સત્યવ્રતને માટે પંકાયો છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પોતાના કુળ

ગુરૂ વિશ્વામિત્ર ઋષિને પોતાનું રાજપાટ, ધન, માલ મિલકત, વગેરે સર્વ-સ્વ આપી દઇ ફક્ત સ્ત્રી પુરૂષ અને એક બાળક એ ત્રણ વસ્ત્ર સહિત બહાર નીકળ્યાં. આ પ્રમાણે બધું દાનમાં અર્પણ કર્યું પણ ઉપર દક્ષિણા જોઇએ, તે આપવા પોતા પાસે કંઇ મળે નહીં, ત્યારે છેવટ પોતાની સ્ત્રી-ને કાશીમાં એક બ્રાહ્મણને ત્યાં વેચી અને પોતે ત્યાંના એક ચંડાળને ત્યાં નોકર રહી તેનાથી જે દ્રવ્ય આવ્યું તે ઋષિને દક્ષિણા તરીકે આપ્યું. અને પોતાનું વચન સત્ય કર્યું.

હરિશ્ચંદ્ર રાજા પોતાના ધણી ચંડાળના તરફથી ત્યાંના મશાણમાં જે શબ બાળવા આવે તેનાપરનું વસ્ત્ર અને કર લેવા રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે તેમનું કામ કરતાં ઘણોક કાળ વિત્યો, તેમાં સ્ત્રી પુરૂષ બંને કોઇ કોઇને મળ્યાં નહોતાં. બંને એક નિષ્ટાથી પોતાના ધણીનું કામ બજાવવામાં પ્રવિણ રહેતાં. આમ વચમાં ઘણો કાળ જવાથી અને દુઃખી હાલત થઈ જવાથી તે બંનેમાં કોઇ કોઇને ઓળખતું નહોતું. આવી દશાએ તેઓ પહોંચ્યાં હતાં તો પણ તેણે પોતાની નેક ટેક છોડી નહોતી કે મન બગાડ્યું નથી. એક વખતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી તારાના પુત્ર રોહિતને અધરાત્રે સર્પ ડંશ થયો અને તત્કાળ મરી ગયો. દુઃખમાં દુઃખ આવી પડ્યું. જે બિચારી પુત્રનું મુખ જોઇને આશાએ દિવસો કાઢતી હતી, તે આશા પણ નિષ્ફળ થઈ. માથે દુઃખના ડુંગરા ઉગવા લાગ્યા. આ આવી પડેલા દુઃખથી પુત્રને ખોળામાં લઇ મહા છાતીફાડ કલ્પાંત કરી રૂદન કરવા લાગી. અરેરે! આ શું ગજબ! હાય, હાય! હું હવે નિરાધાર થઇ! અરે! મારો હૈયાધારણ નાશ પામ્યો! અરે! હું હવે શું કરીશ! હું ક્યાં જાઉં? અરે! દુષ્ટ સર્પ! તેં આવા કોમળ નિરપરાધી બાળકનો જીવ કેમ લીધો? આથી તને શું ફળ મળશે? શું અપરાધ વગરના લોકને પણ દુઃખ દેવું એજ ક્રુર પ્રાણીઓનો સ્વભાવ છે! સર્પરાજ! ક્યાં ગયો? મને પણ તું ડંસ કર, તેથી અમે બંને મા દીકરાને ઘણો અંતરાય પડે નહીં: પ્રિય પુત્ર! એકવાર બોલ! મને નિરાધાર મૂકી ક્યાં જાય છે? તારા વિના બીજા કોનું સુંદર હસતુમુખ જોઈ તારા પિતાના વિયોગનું દુઃખ વિશારીશ? પુત્ર! ઉઠ! એકવાર કાલું કાલું બોલી ઉત્તર આપ. નહીંતો પુત્ર! હું પણ તારી પાછળ આવું છું! આ પ્રમાણે સ્મશાનમાં પુત્રને ખોળામાં લઇ વિલાપ કરતી બેઠેલી સ્ત્રીને જોઇને, હરિશ્ચંદ્રે આવીને કહ્યું, અરે! તું કોણ છે? આ અર્ધરાત્રીને સમયે ક્યાંથી આવી છે? શું મારા

ધણીનો કર આપ્યા વગર તારા પુત્રના શબને બાળવા ઈચ્છે છે? હું મારા ધણીનો કર ઉઘરાવવા માટેજ આ સ્મશાનની ચોકી તરવાર લઇ કરૂં છું, માટે તું પ્રથમ કર આપ. પછી તારા પુત્રને બાળજે. તારામતિ આવાં વચન સાંભળી નિશ્વાસ નાંખી બોલી કે, મારી પાસે કર આપવાને કંઇ નથી. માટે દયા કરી મારા પુત્રને બાળવાની રજા આપો. અરે રે! સર્વે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજાની સ્ત્રી ક્યાં, અને આ વિકટ દશા ક્યાં! અરે! આ દશામાં મારા પુત્રને બાળવાને માટે સ્મશાનનો કર આપવાને પણ શક્તિમાન નથી. આહા! દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે! હો દૈવ! તું કરે તે ખરૂં!

આવાં વચન રાજાએ સાંભળ્યાં કે તે મૂર્છિત થઇ પૃથ્વીપર પડયો. ઘણીવારે સંજ્ઞા આવી, ત્યારે સ્ત્રી સામું જોતાં ફરી મૂર્છાગત થયો. કેટલીક વારે ચૈતન્ય આવ્યા પછી હરિશ્ચંદ્ર દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગ્યો. પુત્ર! તું ક્યાં અંતરધ્યાન થયો! તારી બિચારી માતા સામું દયા વિનાનો થઇ કેમ જોતો નથી? પ્રિય પુત્ર! એકવાર મનોહર આનંદ આપનારી મધુરી કોમળ વાણી બોલ! આ તારી માતાને ધન્ય છે, કે આજ સુધી તારા બોલ સાંભળવાના સુખનો અનુભવ કર્યો, પરંતુ મેં તો તારા બોલ આગળ સાંભળેલા, તે યાદ કરી આટલા રોજ કાઢયા. આ સમયે તું મને મળ્યો છે. પરંતુ એક વચન પણ બોલતો નથી. જીવન આધાર! તારા પિતા સામી એકવાર દ્રષ્ટી કર! નહીં તો હું તને થોડા વખતમાંજ સ્વર્ગમાં ભેળો થઈશ. આ પ્રમાણે ઘણો વિલાપ કરી, નિશ્વાસ નાંખી પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, પ્રિયા! તું તારા જે પ્રાણનાથનું સ્મરણ કરે છે, તેજ વજ્રમય હૃદયનો આ હું હરિશ્ચંદ્ર છું. હે પ્રભુ! મારૂં રાજાપણું ક્યાં! અને આ ચંડાળની ચાકરી ક્યાં! મારા જેવો કોઈ પણ પૃથ્વીમાં દુઃખીઓ હશે નહીં. પ્રિયા! તું મારા પ્રાણથી પણ પ્રિય છે, અને આ મારો પુત્ર પણ મારા પ્રાણથી અધિક છે, તોપણ હું મારા ધણીનો કર લેવાને ચૂકીશ નહીં. જે પોતાના શરીર, સગા, પુત્ર, કે સ્ત્રી સારૂ પોતાના ધણીનું અહિત કરે છે, તે મહા અધમમાં અધમ ગણાય છે. માટે તું જા, બ્રાહ્મણ અગર બીજા કોઇ પાસેથી યાચના કરી મારૂં પોષણ કરનાર ચંડાળનો કર આપ, કે તેથી મારો ધર્મ સચવાય.

તારામતિ પોતાના સ્વામીના કહેવા પ્રમાણે ધીરજ નહી છોડતાં કાશી તરફ ચાલી. રસ્તામાં કોઇ મુએલ બાળક પડેલું દીઠું તેને પોતે દયાથી

ઉપાડી જોવા લાગી. તેટલામાં પાછળથી સિપાઇઓ દોડતા આવ્યા, ને તેને પકડી લીધી; ને કહેવા લાગ્યા કે આજ સ્ત્રી રાજાના બાળકને મારનારી છે. માટે તેને પકડી રાજા પાસે લઈ ચાલો. આ પ્રમાણે બોલી પકડી રાજા પાસે લાવ્યા. રાજાએ જાણ્યું કે આજ સ્ત્રી મારા બાળકને મારનારી છે. માટે તેને ફાંસીએ ચડાવો. ફાંસી દેવાને કાળસેન ચંડાળને હુકમ કર્યો. એ ચંડાળે નોકર હરિશ્ચંદ્રપર હુકમ કર્યો. હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ જાણ્યું કે આ મારી સ્ત્રી નિરપરાધી છે તોપણ પોતાના ધણીનો હુકમ ભંગ કેમ થાય? એમ વિચારી તેણે તારામતિને મારવા તરવાર ખુલ્લી કરી. તે વખતે સ્ત્રીએ કહ્યું કે,—"પ્રાણપતિ! તમારા હાથથી નાખેલી તરવાર ગળામાં મોતીની માળા જેવી લાગશે. માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ઘા કરો. રાજાએ કહ્યું કે, જો મેં નિષ્કપટ થઈ મારા ધણીની આજ્ઞા પાળી છે તો આપણું ઇશ્વર કલ્યાણ કરશે. આપણે સૌ થોડા વખતમાં સ્વર્ગમાં એકઠાં થઈશું. આ ખડગ આપણા વિયોગને વધારેવાર સહન કરશે નહીં." આ પ્રમાણે બોલી જેવી તરવાર ઉગામી ઘા કરવા જાય છે, તેટલામાં સાક્ષાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશે આવી હાથ પકડ્યો, અને કહ્યું, હે રાજન! તું પ્રાણ જતાં સુધી પણ તારો ધર્મ ચૂક્યો નથી, તેથી તને ધન્ય છે! ધન્ય છે! એટલું બોલી તેને કેટલાંક વરદાન આપ્યાં, અને પુત્રને સજીવન કર્યો. તેઓ સૌ પાછાં રાજધાનીમાં ગયાં ને સુખથી દિવસો ગાળ્યા. આહા! સ્ત્રી પુરૂષની સત્યતા માટે કેટલી ટેક! અરે ધન્ય છે! તારામતિ, તારા પતિપરના નિર્મળ પ્રેમને! કે પોતે અને પુત્ર પતિને માટે વેચાયાં, પતિને માટે અનેક પ્રકારથી ખાવાપીવા અને વસ્ત્ર વગેરેથી પીડા ભોગવી, પુત્રવિયોગ થયો, છેવટ પતિ હાથે તરવારથી કટકા થવાને પણ તૈયાર થઈ. આટલું બધું દુઃખ પડવા છતાં પણ તેની પતિ તરફના પ્રેમની દોરી કદી તૂટી નહોતી. આ સાધ્વી સ્ત્રી પારકે ઘેર વેચાઈ દાસી બની હતી, તોપણ તેણે પોતાનું શીળવ્રત ભંગ થવા દીધું નહોતું. તેમ પતિપર જરા પણ અભાવ ન લાવતાં પ્રેમ અને પાતિવ્રત્યમાં અટળ અને અચળ રહી હતી. આહા! સાધ્વી તારા જન્મને ધન્ય છે, કે તેં તારો ધર્મ એક ટેક રાખી બરાબર બજાવ્યો. અને પતિનું વચન પણ સત્ય કરવામાં સહાયતા કરી, તેં તારી ફરજ બજાવી. ખરે! આવી સ્ત્રીને ધન્ય છે!

સુભદ્રા.

આ સાધ્વી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની બેન થાય. તેનો વિવાહ પાંડુપુત્ર અર્જુન સાથે કર્યો હતો. સોનું અને સુગંધ કદી સાથે ન હોય, અને હોય તો પછી તેનાં શું વખાણ કરવાં! તેમ આ જોડું સોનું ને સુગંધ સાથે મળ્યા જેવું જોડાયું હતું. જેવી સુભદ્રા રૂપ ગુણે અને જ્ઞાન વગેરેમાં સંપૂર્ણ હતી, તેમ અર્જુન પણ તેવાજ હતા. આ પતિ પત્નીનું જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્યજ મળ્યું હતું. બંનેમાં પરસ્પર પ્રેમ ઘણોજ હતો. એક વખતે સનકાદિ ઋષિ સર્વ સ્ત્રીઓનો પતિવ્રતા ધર્મ જોતા જોતા સુભદ્રાનું સતીત્વ સાંભળી તેમના પવિત્ર સ્થાને આવ્યા. સતીએ તે મહાત્માનું યથાવિધિ પૂજન કરી, નમસ્કાર કર્યા અને ભોજન કરાવ્યું. નમસ્કાર કરતાં તેના કપાળનો ચાંડલો ઋષિના અંચલે ચોપડાયો. આ જોઈ અન્ય સ્ત્રીઓએ તેનાપર આળ ચડાવ્યું. સુભદ્રા ખરેખર સતી હતી. તેણે કહ્યું, હું પતિ સેવા અને ઈશ્વર ભક્તિ સિવાય બીજું કશું જાણતી નથી. ત્યારે તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું કે; જો તું સતી હોય તો તારૂં સતીત્વ બતાવ ! આ પરથી સુભદ્રાએ સૂર્યનારાયણની આરાધના કરી કે, હે જગતના શાક્ષીરૂપ પ્રભુ ! જો હું શુદ્ધ પતિવ્રતા હોઉં તો મને આ કલંકથી મુક્ત કરો ! સૂર્યદેવે કહ્યું, હે સતી ! તું મુંઝા માં ! આજ સૂર્ય ઉગતા પહેલાં આ નગરીના ચારે દરવાજા બંધ થઇ જશે. ત્યારે જે ખરી સતી હશે, તેજ ચાળણીએ કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી કૂવામાંથી પાણી કાઢી દરવાજાને છાંટશે અને દરવાજા તેથી ઉઘડશે. તે તારા સિવાય કોઇથી બનશે નહીં. તે પ્રસંગે તુ ખરી સતી ઠરશે.

સૂર્યદેવના કહેવા પ્રમાણેજ શહેરના દરવાજા બંધ થયા. ઢંઢેરો પીટાયો કે જે સતી સ્ત્રી હોય તેણે આ ચાળણીને કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી કૂવામાંથી પાણી સીંચી દરવાજાને છાંટવું.

આ પરથી ઘણીક સ્ત્રીઓ ભેળી થઈ. એ પ્રમાણે કરવા માંડયું પણ કોઈથી તેમ થયું નહીં. ત્યારે સતી સુભદ્રાએ આવી સૂર્યનારાયણની પ્રાર્થના કરી ચાળણીને કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી કૂવામાંથી તે વડે પાણી સિંચવાનું કર્યું, ત્યારે સ્ત્રીઓ હસવા લાગી કે શું આનાથી નીકળશે ? પણ તે તો ખરી સતી હતી. તેથી જેવું તે પ્રમાણે તેણે કર્યું કે પાણી નીકળ્યું, અને ત્રણ દરવાજાને છાંટયું કે ભડાક કરતાં ત્રણે ઉઘડી પડયાં, આ

જોઇ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા અને સતીનાં સૌ વખાણ કરવા લાગ્યા. ચોથો દરવાજો બંધ રાખ્યો. તે એવા કારણથી કે, વખતે કોઇ સ્ત્રી બહાર ગામ ગયેલ હોય ને તે આવે ત્યારે એમ કહેશે કે એમાં શું ? એતો હું હોત તો તે પ્રમાણે કરી દરવાજા ઉઘાડત. આવો ખોટો ગર્વ કરે તે માટે પરીક્ષા લેવા સારૂ બંધ રાખ્યો, પણ તે કોઈ બીજી સ્ત્રીથી ઉઘડયો નથી. આજે પણ ચંપાનગરીમાં સતી સુભદ્રાનું ચરિત્ર ગવાય છે તેમાં આ વાત આવે છે.

આ સતીને પેટે મહા પરાક્રમી અને ધીરવીર પુત્ર અભિમન્યુ જન્મ્યો. તે નાની વયમાંજ મહાભારત જેવી મોટી લડાઇમાં સાત કોઠાની લડાઈ લડયો. તેમાં તેણે પોતાનું વીરપણું બતાવી આપ્યું છે. સાત કોઠાની લડાઇનું જ્ઞાન તેને માતાના ગર્ભમાંજ થયું હતું એવું મહાભારતમાં જણાવેલું છે. જ્યારે અભિમન્યુ લડતાં રણમાં પડયો, ત્યારે સુભદ્રાએ ઘણોજ વિલાપ કર્યોછે. જે સાંભળીને મોટા મોટા ધીરવીર અને કઠણ કાળજાના પુરૂષોનાં હૃદય પણ પીગળી ગયાં હતાં. અને તડોતડ હથિઆર છોડી સ્તબ્ધ બની અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા હતા. આવા તેના આક્રંદથી કૌરવ પાંડવ બંનેના લશ્કરમાં હાહાકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. તેના વિલાપથી ભીમ જેવા મહાભડવીર પુરૂષે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જેણે અભિમન્યુને માર્યો છે, તેને આજ સાંજ સુધીમાં મારી તેનું લોહી પીઉં તોજ મારે જીવવું, નહીં તો મારે બળી મરવું. તેનાજ અત્યંત વિલાપથી અર્જુન જેવા બાણાવળી અને તમામ સૈન્યને મહાશૂર ઉત્પન્ન થયું. તેણે કરી કૌરવોનો સંહાર થયો.

સાધ્વી સુભદ્રામાં પારલૌકિક ઉચ્ચ ભાવ ઘણોજ વખાણવા લાયક હતો. એવું તેના વિલાપ સમયનાં વચનોથી જણાઈ આવેછે. તેણે વિલાપ કરતાં કહ્યું છે કે,—"હે વત્સ ! સંયતવ્રત મુનિયો બ્રહ્મચર્યથી, અને પુરૂષો એક પત્નિ પરિગ્રહથી જે ગતિ મેળવે છે, તે ગતિ તમે મેળવો. ભૂપાળો, સરદારો, અને ચાર વર્ણના મનુષ્યો પુણ્યના સંરક્ષણથી જે સનાતન ગતિને મેળવે છે, તે ગતિને તમે મેળવો. જેઓ ગરીબપર દયા દેખાડે છે, જેઓ સત્ય સંવિભાગ કરે છે, જેઓ પિશુનતાથી નિવૃત્ત થાય છે, જેઓ સર્વદા યજ્ઞાનુષ્ઠાન, ધર્માનુશીલન, અને ગુરૂ સેવામાં લાગેલા છે, અતિથિઓ જેની પાસેથી વિમૂખ થતા નથી, જેઓ ઘણા કષ્ટમાં પડયા છતાં, અને પુત્ર શોકાગ્નિમાં દગ્ધ થવા છતાં, પોતાની ધીરજથી રક્ષા કરેછે, જેઓ

સર્વદા માબાપની સેવામાં લાગેલા છે, અને જેઓ પોતાની પત્નિમાં નિરત હોયછે, જેઓ મત્સર વગરના થઇને સર્વ ચાકરોના પ્રતિ સમદૃષ્ટિ રાખેછે, અને સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાનતૃપ્ત, જીતેંદ્રિય સાધુઓ વગેરેને જે ગતિ મળેછે, તે ગતિ તમોને પણ મળો." આહા !! શું ઉચ્ચભાવ !

સતી સુભદ્રા અને સતી દ્રૌપદી એ બંને એકજ સંબંધમાં હતાં, પણ તેમાં કોઇ દિવસે પણ જરા વિક્ષેપ જેવું થયું નથી. તેમજ કુંતાજી જેવાં સાધ્વી સાસુજીને પણ કોઇ પ્રસંગે જરા કટુ વચન કહ્યું નથી. તે સદા સાસુજીની આજ્ઞાને અનુસરીને ચાલતાં, અને માન્ય રાખી સેવા કરતાં. સુભદ્રા પણ પોતાની પુત્ર વધૂ ઉત્તરાકુંવરીનાપર પણ પોતાની દીકરીના જેવો ભાવ રાખી રાજી રાખતી. તેમજ કુટુંબ પ્રત્યે કદી કડવી થતી નહીં. વગેરે તેમની વર્ત્તણુક ઉત્તમ હતી.

આહા ! ધન્ય છે માતાદેવકીજીને, કે જેના પેટે આવું પુત્રી રત્ન પેદા થયું !

લક્ષ્મીજી.

આ દેવી સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ દેવી હતાં. તેનો જન્મ ભૃગુઋષિને ત્યાં થયો હતો. આ સતી બાલ્યકાળથીજ ચતુર, હુશિઆર અને બુદ્ધિવાન હતાં. અર્વાચીન કાળમાં જેમ કેટલાક પોતાની પુત્રીમાં ઉત્તમ બુદ્ધિ લક્ષણ જણાતાં છતાં તેમને કેળવણી આપી સદ્ગુણી બનાવવામાં બેદરકાર રહેછે, તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું. પ્રાચીનકાળમાં તો માબાપો પોતાનાં બાળકોને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી આપી ઉત્તમ લક્ષણવાળાં બનાવવાને ઘણી કાળજી રાખતાં. તે નીતિ નિયમાનુસાર ઋષિએ લક્ષ્મીજીને અનેક ધર્મ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરાવી મહા ધર્મ, નીતિવાળાં અને સદ્ગુણી કર્યાં હતાં. જેવાં આ સતી જ્ઞાનમાં અલૌકિક હતાં તેવાંજ તે સદ્ગુણી, સ્વરૂપે સુંદર, તેજસ્વી, અને મનોહર હતાં. આ દેવીમાં અલૌકિક શક્તિ અને સદ્ગુણ જોઇ બીજા ઋષિમુનિઓ તેને સાક્ષાત્ દેવીનો અવતાર છે, એમ ગણી માન આપતા. ભૃગુઋષિને ત્યાં આવું પુત્રિરત્ન પેદા થવાથી તેના હર્ષનો પણ પાર નહોતો. તેના આશ્રમમાં પણ લક્ષ્મીજીના જન્મ પછી સર્વ ઠેકાણે અલૌકિકજ દેખાવ નજરે પડવા લાગ્યો હતો. આશ્રમમાં ઋષિ મુનિઓ અને પશુપક્ષીઓ સર્વ આનંદમય દીશતાં હતાં. વનની શોભા પણ અધિક

અધિક થવા લાગી હતી. આ સર્વ રચનાથી આજુબાજુના યોગીઓ અને મુનિઓ પ્રસન્ન ચિત્તે ધ્યાન, ધારણા અને યોગ સાધના કરવા આવવા લાગ્યા. એક વખતે આશ્રમનો પ્રભાવ સાંભળી મહામુનિ નારદજી ભૃગુઋષિને ત્યાં આવ્યા. ઋષિએ આ મુનિનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો. આ વખતે લક્ષ્મીજી પોતાની સખીઓ સાથે આશ્રમમાં રમતાં હતાં. તે મુનિની નજરે પડ્યાં. મુનિ લક્ષ્મીજીનું તેજ, અને લક્ષણ જોઈ ઘણા પ્રસન્ન થયા. તેણે વિચાર્યું કે આ પુત્રી ખરેખર ઈશ્વરી સ્વરૂપ છે, અને તેનો વિવાહ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન સાથે કરવો યોગ્ય છે. એમ ધારી પોતાના મનની વાત તેણે ભૃગુઋષિને જણાવી કે, ઋષિ! આ તમારી પુત્રી ખરેખર શક્તિ રૂપ છે. એ તેનાં રૂપ, તેજ અને લક્ષણથી સિદ્ધ થાય છે. માટે તેનો વિવાહ તો શ્રી વિષ્ણુભગવાન સાથે થવો જોઇએ. આ સાંભળી ઋષિએ તેમ કરવા હા પાડી. નારદમુનિ ત્યાંથી ચાલી જ્યાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન હતા ત્યાં આવ્યા અને કહ્યું જે તમારી અર્ધાંગના થવાને લાયક કન્યા ભૃગુઋષિને ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલ છે; માટે તેને શાસ્ત્રવિધિએ લગ્ન કરી ગ્રહણ કરો.

શ્રી વિષ્ણુભગવાનની મહત્તા મોટી હતી. તેમના હાથમાં જેમ રાજ બળ હતું, તેમજ તેમાં આત્મબળ પણ અધિક હતું. તેમનામાં પ્રાણી માત્રનું પાલન કરવાની પ્રૌઢ શક્તિ હતી. અને સમય સુચકતા પણ પ્રબળ હતી. પ્રાચીનકાળે પોતાને યોગ્ય પત્ની શોધી પરણવું એમ હતું. નહીં કે ગમે તેવી અને ગમે તેટલી લાવી ઘરમાં બેસારી દેવી એટલે થયું કે મોટા કહેવાતા કુળમાંથી લાવી પરણવી, એમ નહોતું. તે કાળે તો **स्त्री रत्नं दुष्कुलादपि** એટલે નઠારા કુળમાંથી પણ સ્ત્રી રત્ન લેવું. એવો અને મનુ ભગવાનના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક પત્નિવ્રતનો સર્વોત્તમ ધર્મ માન્ય હતો. તે પ્રમાણેજ શ્રી વિષ્ણુભગવાને પણ પોતાની સ્ત્રી શોધવાની તજવીજ નારદમુનિ મારફતે કરાવી હતી. નારદમુનિએ તજવીજ કરતાં શ્રી વિષ્ણુભગવાનને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય લક્ષ્મીજીને ભૃગુઋષિને ત્યાં શોધી કાઢ્યાં. નારદમુનિએ લક્ષ્મીજી વિષે વાત કરી એટલે શ્રી વિષ્ણુભગવાન ભૃગુઋષિનો આશ્રમ સમુદ્ર કિનારે વનમાં હતો ત્યાં જાતે નિહાળવાને ગયા. લક્ષ્મીજી સર્વ પ્રકારે પોતાને યોગ્ય છે એવી ખાત્રી કરી તેને વરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. ઋષિ પણ શ્રી વિષ્ણુભગવાન સાથે પોતાની પુત્રીનો સંબંધ થવાથી ઘણા ખુશી થયા. શ્રી વિષ્ણુભગવાન પોતાની સાથે અનેક દેવતાઓ, શંકર અને બ્રહ્માદિ સહિત ઋષિને ત્યાં પરણવા આવ્યા. ઋષિએ શાસ્ત્રવિધિથી કન્યા-

દાન દીધું. આ જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જોડાવાથી સર્વ દેવમંડળ ઘણું ખુશી થયું. આ જોડું મોટી વયે પરસ્પરની પ્રસન્નતાથી પરણ્યું હતું, તેથી તેમના વચ્ચે પ્રીતિની સુદૃઢ ગાંઠ ગુંથાઇ હતી.

લક્ષ્મીજી પરણ્યાં પછી પતિની અહર્નિશ સેવામાં રહેવા લાગ્યાં. તે પતિને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. તેમજ તેને પોતાના પતિ પ્રાણ કરતાં અધિક પ્રિય હતા. શ્રી વિષ્ણુભગવાને મહેનત કરી લક્ષ્મીજીને કેટલુંક વિશેષ જ્ઞાન આપી આત્મજ્ઞાન વગેરેમાં કુશળ કર્યાં હતાં, તેથી તેનામાં કેટલીક શક્તિ વધી હતી. લક્ષ્મીજી વિષ્ણુ ભગવાનની બીજીજ પ્રતિમા હતી; કેમકે તેનામાં નીતિ, સત્ય, ન્યાય, વિજ્ઞાન, સમયસુચકતા, આત્મબળ અને સંવાદ પ્રશ્નોત્તર કરવાના ગુણો તેના જેવાજ હતા. વિષ્ણુભગવાને પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે કેમ વર્તવું; કેવા સહવાસથી રહેવું, તથા તે કેવી રીતે સમજે, સુધરે અને એકાત્મ થાય એ સર્વ તેણે લક્ષ્મીજી સંબંધે સાચવ્યું હતું; તેથી તે સ્ત્રી નીતિમાં શ્રેષ્ઠ યોગ્યતાને પામ્યાં હતાં. લક્ષ્મીજી પણ પોતાના સ્ત્રીધર્મ પ્રમાણે પતિ પ્રત્યે વર્તતાં. તે ગાયનકળામાં ઘણાં કુશળ હતાં. એ જ્ઞાન તેણે પોતાના પતિ શ્રી વિષ્ણુભગવાન પાસેથી મેળવ્યું હતું. આ સતી ગૃહ કાર્યમાંથી પરવાર્યા પછી સ્ત્રીસમાજમાં જઈ સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોનો ઉપદેશ આપી તેના ધર્મનું જ્ઞાન તેમના હૃદયમાં ઠસાવવા પ્રયત્ન કરતાં, અને તેમની શંકાઓનું સમાધાન કરી સર્વને સંતોષ પમાડતાં. તેમજ પતિ સાથે મહાત્માઓની સભામાં જઈ શાસ્ત્ર ચર્ચામાં ભાગ લેતાં. એવાં એ વિદ્યા, કળા, ગાયન, ધર્મનીતિ વગેરેમાં કુશળ હતાં.

શ્રી વિષ્ણુભગવાનને લક્ષ્મીજી ઘણાં પ્રિય હતાં તેથી તેમનું વચન કદી તેઓ ભંગ કરતા નહીં. એક વખતે સર્વ દેવો સાથે વિમાનમાં બેસી જતાં હતાં. ત્યાં રસ્તામાં એક રમણિય મનહર વન લક્ષ્મીજીએ જોયું. આ વનની રમણિયતા જોઈ સતી ઘણાં ખુશી થયાં. તેણે પોતાના પ્રાણપતિને જણાવ્યું. પ્રાણનાથ ! આ વન મનને શાંત કરે એવું છે, માટે થોડો વખત અહીં વિશ્રાંતિ લઇએ. સતીના કહેવાપરથી શ્રીવિષ્ણુએ સર્વ દેવો સહિત મુકામ રાખ્યો. આ વનની ભવ્યતા અને સુંદરતા જોઇ લક્ષ્મીજીને અહીં નગરી રચાવી રહેવાની ઇચ્છા થવાથી વિષ્ણુએ વિશ્વકર્મા પાસે ભવ્ય રચનાવાળી નગરી રચાવી. તે નગરી આજુબાજુના તીર્થક્ષેત્રોમાંથી ગૌતમ ઋષિ જેવા વિદ્વાન પવિત્ર બ્રાહ્મણોને બોલાવી અર્પણ કરી. એ ઋષિ બ્રાહ્મણોની જીવિકા માટે વાણીઆ, સોની વગેરે ધંધો કરનારી જાતોને ઉત્પન્ન

કરી ગોઠવણ કરી આપી, એ નગરીનું નામ લક્ષ્મીજીના નામ પરથી **"श्रीमाळनगर"** પડ્યું. તેમાં રહેનારા તથા બ્રાહ્મણો તે શ્રીમાળીબ્રાહ્મણ, શ્રીમાળી વાણિઆ, શ્રીમાળી સોની કહેવાણા. આ સર્વ પ્રજાપર લક્ષ્મીજીની ઘણી કૃપા હતી. હાલ આ પ્રજા કાળે કરી ઘણા દેશોમાં વિખરાઇ જઇ વસી છે, પરંતુ એ સઘળાનું મૂળસ્થાન એ નગરી છે; અને તેમની ઇષ્ટ દેવી **श्रीमहालक्ष्मी** છે. આજે પણ એ સર્વ પ્રજા એ લક્ષ્મીજીનેજ માને છે, પૂજે છે. એ નગરને હાલ ભિન્નમાળ કરીને કહેછે. તે મારવાડમાં ઉદે-પૂર, જોધપૂરની પાસે છે.

સતી લક્ષ્મીજી પ્રજા સુખાર્થે ઘણાં કાર્યો કરવામાં પ્રયત્ન કરતાં તેમજ પતિને સલાહ અને મદદ આપી તે પાસે કરાવતાં. દીન દુઃખીઓની દાઝ હૈયે ધરી તેમને સુખી કરતાં. તેનામાં રૂપ, ગુણ, અને દયાળુતા ઘણી હતી તેથી આજે પણ કહેવાય છે કે,—**"આ બાઇ તો લક્ષ્મી જેવી છે."** મતલબ કે તેના જેવા ગુણો છે. આવા તેના ઉત્કૃષ્ટ ગુણોથી તેને આર્ય પ્રજા આજે **"देवी"** ગણી પૂજે છે, માને છે અને સ્મરણ કરે છે. ઘરની સર્વ સમૃદ્ધિનું મૂળ જે ધન-તેને લક્ષ્મીરૂપ માને છે. જેના ઘરમાં ધન ઘણું તેને લોકો લક્ષ્મીવાળો છે એમ કહે છે. એટલે તે લક્ષ્મીની કૃપાવાળો છે એમ કહેવાય છે. લક્ષ્મીની કૃપાને સૌ કોઇ પ્રજા ચાહે છે, પરંતુ આર્ય લોકોની તો પૂજ્ય દેવી છે. દીવાળીના બેસતા નવા વર્ષે મોટી ધામધૂમ અને આ-નંદ ઓચ્છવ કરી લક્ષ્મી દેવીનું પૂજન કરવામાં આવે છે, આવી આવી એ મહાલક્ષ્મી દેવીની ઘણી મહત્તા છે. આ બધું તેણે પોતાના આત્મ બ-ળથીજ મેળવ્યું હતું. દેવી તારા આત્મબળને ધન્ય છે! તારો મહાન પ્ર-તાપ આર્ય દેશમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે!!

સતી પાર્વતીજી.

આ મહા સતી દક્ષપ્રજાપતિ જનક રાજાની પુત્રી થાય. જનક રા-જાએ તેને બાળપણમાં વેદ, ન્યાય વિજ્ઞાન, યોગાભ્યાસ વગેરેનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. આ શિક્ષણથી તે આગળ જતાં ઘણાં ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિનાં નીકળી આવ્યાં. તેણે ઘણો વખત તપશ્ચર્યા કરી હતી. તેનો વિવાહ મહા પ્રભુ સદા-શિવ સાથે કર્યો હતો. આ દેવી જાણે સદાશિવની બીજીજ મૂર્ત્તિ હોય નહીં, તેમ જ્ઞાન ગુણે એકજ રૂપ હતાં. તેઓ વચ્ચે એટલો તો ગાઢો પ્રેમ હતો

કે તેઓ પરસ્પરની આજ્ઞા ઉલંઘન કરતાં નહીં; એટલુંજ નહીં પણ એ પ્રેમની ગાંઠ એટલી તો સુદૃઢ બની હતી કે, પોતાના પ્રીતિપાત્ર શિવજીને જે અનુકૂળ તેજ પોતાને અનુકૂળ અને જે તેને પ્રતિકૂળ તેજ પોતાને પ્રતિકૂળ હતું. એ સતીએ પતિની અનુકૂળતા માટે પોતાના પ્રિય પ્રાણની પણ દરકાર રાખી નથી. એવો તેમનો પ્રેમ સુદૃઢ હતો. દક્ષ પ્રજાપતિએ જ્યારે મહા યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે તેણે સર્વ દેવોને આમંત્રણ કર્યું, પરંતુ શિવજીને દ્વેષથી કર્યું નહીં; તેમજ યજ્ઞ મંડપમાં તેમનું સ્થાન પણ કર્યું નહીં. આ પ્રમાણે પોતાના પતિ સદાશિવ તરફ પોતાના પિતાનો દ્વેષ જોઈ સતીને ઘણું માઠું લાગ્યું. પતિનું થયેલું અપમાન સહન ન થઇ શકવાથી સતીએ જનકને કહ્યું કે;:—

अतस्तवोत्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः ।
जगद्दस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते. ॥

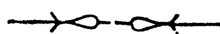
અર્થ—તું શિવજીનો દ્વેષ કરે છે, માટે તારાથી ઉત્પન્ન થયેલ આ કલેવર (શરીર) પણ મારા કામનું નથી. તેથી હું તેને છોડી દઉંછું. ખરાબ અન્ન ભૂલથી ખવાયું હોય, તો પછી તે ઓકી કહાડવું. એમ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે.

આ પ્રમાણે કહેતાંજ તેજ સ્થળે યોગબળે દેહનો ત્યાગ કરી પોતાના પતિવ્રત્ય ધર્મનું ગૌરવ બતાવી આપ્યું; એટલુંજ નહીં પણ ફરીથી એજ પતિને વરવા માટે શૈલ્ય રાજ હિમાચળની પવિત્ર પત્ની મેનાને પેટે જન્મ ધારણ કર્યો. માતા મેનાએ તેને બાળપણમાં તત્વજ્ઞાન, પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રોનું તથા સ્ત્રી ધર્મ નીતિ, ગૃહકાજ અને સદાચરણ વગેરેનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. તે જ્યારે યોગ્ય વયે આવ્યાં ત્યારે પાઠશાળામાં કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાને, તથા સ્ત્રીચરિત્રોનું ભાપણ આપી તેના સદ્‌ગુણોની ઉંડી છાપ તેમના હૃદયમાં પાડવાને પ્રયત્ન કરતાં. તેમજ સ્ત્રી સમાજમાં જઈ સ્ત્રીઓને ધર્મ નીતિનો ઉપદેશ આપતાં. તે જ્યારે પરણવા લાયક ઉમરનાં થયાં ત્યારે પુનર્જન્મમાં પણ એજ પતિને વરવા માટે બાર વર્ષ સુધી દુષ્કર તપ કર્યું. છેવટ તપનું ફળ પ્રાપ્ત ન થવાથી ચિતા ખડકાવી તેમાં પોતાના કોમળ દેહની આહુતિ આપવા તૈયાર થયાં. તેટલામાં શિવજી પ્રત્યક્ષ આવી મળવાથી તેના મનને શાંતિ થઈ. શિવજીના આવ્યા પછી પાર્વતીજી શાસ્ત્ર વિધિએ પરણી પતિ સાથે કૈલાસ પ્રત્યે ગયાં. એ રીતે સ-

તીએ પોતાના સતીત્વ બળથી બંને જન્મમાં એજ સ્વામીની સંગિની થઇ રહેવાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી પોતાના પ્રેમની પવિત્રતા બતાવી આપી.

સદાશિવ પણ પત્ની પ્રેમમાં ઓછા ગુંથાયા નહોતા. જ્યારે સતીએ દેહ ત્યાગ કર્યો, ત્યારે શંકરને તે ખબર મળતાંજ દક્ષ પ્રજાપતિને ત્યાં આવી તેના યજ્ઞનો ભંગ કરી દક્ષનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું, આ વખતે તેને એટલો તો ક્રોધ ચડ્યો હતો કે ચારે તરફ ત્રાહે ત્રાહે થવા લાગ્યું. જ્યારે દેવોએ મળી સ્તુતિ કરી ત્યારે ક્રોધાગ્નિ શાંત થયો. સતીના દેહ ત્યાગથી તેને ઘણો શોક થયો. તેનાં અસ્તિની પોટલી બાંધી તીર્થે તીર્થે ફરી હિમાલયપર આવી બાર વર્ષ સુધી અઘોર તપ કર્યું. છેવટ પોતાની પૂર્વ પત્નીને પરણ્યા. ખરેખર આનું નામજ પ્રેમ ! આવાં પ્રેમાળુ જોડાંને ધન્ય છે, કે જેઓ પરસ્પરના સુખ દુઃખનાં પ્રસન્નતાથી ભાગ લે છે.

શિવજી ગાવા બજાવવામાં અને નૃત્યમાં કુશળ હતા. તેણે પોતાની પ્રાણ પ્રિયા પાર્વતીજીને એ કળા શીખવી હતી, તેથી બંને પ્રસંગોપાત એક બીજાનું મનરંજન કરતાં. સતી પતિ સેવા, સ્તુતિ, જપ, તપ, દયા, દાન, અધ્યાત્મ જ્ઞાન વગેરેના પ્રબળ પ્રતાપથી જગત્ જનની—**"મહાસતી"** ના પદને પામી ત્રૈલોક્યમાં પ્રસિદ્ધિને પામી દેવી રૂપે પૂજાવા લાગ્યાં. આ દેવી પ્રજા જનની પીડા ટાળવા પોતાના પતિને સમજાવી તેમને સુખ થાય તેમ કરતાં દુષ્ટોનો સંહાર કરી સુજનોને સુખી કરતાં એવાં એ દયાળુ અને ન્યાયી હતાં. તે પોતાના પતિને હરેક કાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા આપતાં. તે પોતાના અનેક ઉત્તમ ગુણો અને શક્તિથી આર્ય પ્રજામાં એટલામાં તો માનને પામ્યાં છે કે, આર્ય પ્રજા તેનું નામ સ્મરણ અને પૂજન કરી પવિત્ર થતી માનેછે, અને માનવું જોઇએ, કેમકે ઇશ્વર પાર્વતીજીના દયાળુપણાના અને તેની અદ્ભૂત શક્તિના દાખલા આર્યા વર્ત્તમાં અને આર્ય શાસ્ત્રોમાં થોડા નથી. એ સૌ કોઈ જાણેછે, માટે આ ઠેકાણે નકામું લખી લંબાણ કરતા નથી.

દેવહૂતિ.

આ સાધ્વી સ્ત્રી મનુની પુત્રી થાય. તેની બુદ્ધિ બાળપણથીજ તીવ્ર હતી. તેની આવી બુદ્ધિ જોઇ તેના પિતાએ તેને વધારે ખીલવી પ્રફુલ્લિત કરવા ધર્મ શાસ્ત્ર, ન્યાય વિજ્ઞાન વગેરે વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. આથી

તેની સ્વાભાવિક બુદ્ધિમાં ઘણો વધારો થયો. આ સતી જેવી જ્ઞાન ગુણમાં ઉત્કૃષ્ટ હતી, તેવીજ રૂપમાં વિદ્યુત સરખી તેજસ્વી હતી. તેનાપર તેના માત પિતાની અત્યંત પ્રીતિ હતી. તેઓ તેને ઘણાં ચાહતાં અને તે જે રીતે સુખી થાય તેમ કરવા ઇચ્છતાં હતાં. હાલ જેમ કેટલાંક માબાપ પોતાની પુત્રીમાં ગમે તેવાં જ્ઞાન ગુણ કે રૂપ જુએ છે, તોપણ તેને યોગ્ય પતિ મેળવી આપવામાં બેદરકાર રહે છે, તેમ દેવહૂતિનાં માબાપ તેવાં નહોતાં. તેણે તો પોતાની પુત્રીના જ્ઞાન, ગુણ, રૂપ અને સ્વભાવને મળતાજ જ્ઞાન, ગુણ અને સ્વભાવવાળા પતિ મહાત્મા કર્દમ મુનિને શોધી તે સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ વિવાહ કર્યો હતો. પરસ્પર સરખા ગુણ સ્વભાવ મળવાથી પતિ પત્ની નિત્ય મગ્ન રહેવા લાગ્યાં. જ્યાં આવાં જોડાં જોડાય ત્યાં સુખ સંપત્તિની શું સીમા રહે? ત્યાં પ્રેમની પવિત્ર ગાંઠ કેમ ન ગુંથાય? ગુંથાયજ.

"સંગત તેવી અસર" તે પ્રમાણે પતિ પત્નીમાં કંઇ ગુણ કે જ્ઞાનની ન્યૂનાધિકતા હોય છે, તો પરસ્પરના સહવાસથી એક બીજાના ગુણોનો પાસ લાગ્યા વગર રહેતો નથી. તેવી રીતે દેવહૂતિને પતિના કેટલાક ગુણોનો પાસ લાગ્યો હતો. તે હમેશાં પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય વગેરે કરી પતિ સાથે ઇશ્વરારાધનામાં તત્પર રહેવા લાગી. નિત્ય કર્મ કર્યા પછી નવરાશમાં પતિ પાસેથી તત્વજ્ઞાન મેળવવાને પ્રયાસ કરતી. સતી ને બ્રહ્મ જ્ઞાન ઘણું પ્રિય હતું. તેથી પ્રસંગોપાત પતિને પ્રશ્ન કરી ખુલાસો મેળવી સંતોષ પામતી. એક વખતે કર્દમ મુનિએ વનમાં એકલાં તપ કરવા જવા ધાર્યું; ત્યારે સતીએ કહ્યું કે, સ્વામિનાથ! આપ તપ કરવા પધારો છો, તો હું અહીં કોની પાસેથી જ્ઞાન મેળવું? મારા જ્ઞાનોપદેશ માટે કોઇને રાખી જવાની આજ્ઞા કરો. આપરથી ઋષિએ પોતાના યોગ બળથી જાણ્યું કે, સતીને પુત્રની ઇચ્છા થઈ. તે પણ જ્ઞાન દાન આપે તેવાની, આમ જાણી ઇચ્છા પૂરી કરવા હા પાડી. તેઓ પરસ્પર સંપૂર્ણ પ્રેમથી બંધાએલાં હતાં. જ્યાં નિરંતર પ્રેમનોજ પ્રકાશ પડી રહેછે, જ્યાં પવિત્ર મન મળેલાં છે; ત્યાં સ્વર્ગ સુખ પણ કંઇ વિસાતમાં નથી, ત્યાં એક બીજાનું ધાર્યું થવું એમાં શું નવાઇ! વળી જ્યાં દંપતિ પવિત્ર મનનાં છે, અને ઇશ્વર તરફ ભક્તિભાવ વાળાં છે, તેના મનોરથો સફળ થવાને વાર લાગતી નથી, કેમકે પ્રભુ સદા ભક્તાધિન છે. તે નીતિ નિયમાનુસાર એ પવિત્ર મનનાં તપસ્વી દંપતિને ત્યાં પરમ કરૂણા કર મંગળમય પ્રભુએ જ્ઞાન સ્વરૂપ પાંચમા અવતાર રૂપે જન્મ લીધો. તેનું નામ કપિલદેવ પડ્યું.

તે મહા તેજસ્વી હતા. તેણે મનુષ્ય તારક સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવ્યું. તેનો એવો ઉપદેશ છે કે;—

"निरहंकार अर्थात् देहादिमां अहं बुद्धिशुन्य अखंडभक्ति द्वारा परब्रह्मने मेळवाय छे."

"બ્રહ્મ. વિદ્યા એ આત્મનિષ્ઠયોગી પુરૂષના શ્રેયનું કારણ છે, તેનાથીજ સુખ દુઃખની નિવૃત્તિ થાયછે. ચિત્તજ જીવનનું બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે. વિષયમાં આસક્ત થયાથી ચિત્ત જીવનું બંધન થાયછે અને પરમેશ્વરમાં સંલગ્ન ગયાથી મુક્તિ મળે છે." વગેરે, વગેરે. ખરેખર આ ઉપદેશ જ્ઞાનપ્રદ છે. ! !

મંગળમય ભગવત્ સ્વરૂપ કપિલ મુનિએ પોતાની માતુશ્રી દેવહૂતિજીને મુક્તિ પમાડવા પુત્ર પ્રેમથી યોગેશ્વર જ્યાં ભક્તિથી સિદ્ધિને પામે એવું જે સિદ્ધપૂર ક્ષેત્ર, જ્યાં જ્ઞાન સ્વરૂપ સરસ્વતી પ્રવાહ રૂપે વહે છે, ત્યાં તેણે બ્રહ્મ વિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી દેવહૂતિજી જ્ઞાનમાં ગળી જઈ મુક્તિને પામ્યાં. ધન્ય છે કપિલ દેવજીને, કે જેણે મનુષ્યતારક સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવી માતાને મુક્તિ પમાડી. સુપુત્ર તો તેવાજ હોવા જોઇએ ! ! દેવહૂતિ જ્યાં મુક્તિને પામ્યાં, ત્યાં આજે બિંદુસર—બિંદુ સરોવર છે. તેમાં સ્નાન કરવાનું ઘણું પુણ્ય ગણાય છે. આ ક્ષેત્રને માતૃ ગયા—માતુને મુક્તિ પમાડવાનું સ્થાન કહે છે. અહીં કપિલદેવ, તથા દેવહૂતિનો આશ્રમ છે.

દેવયાની.

આ સતી શુક્રાચાર્યની કન્યા અને યયાતિ રાજાની ધર્મ પત્ની થાય. તે વિદ્યુત સરખી તેજસ્વિની અને સૌન્દર્યવાન હતી. તેમજ તે ચતુર અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેને શર્મીષ્ઠા નામે એક રાજ પુત્રી બેનપણી હતી. એક વખતે દેવયાની પોતાની આ બેનપણી અને બીજી કેટલીક સખીઓને સાથે લઇ નદીએ સ્નાન કરવા ગઈ. સ્નાન કર્યા બાદ ઉતાવળે ભૂલથી શર્મીષ્ઠાનાં વસ્ત્રો પહેરાઇ ગયાં. આ જોઈ શર્મીષ્ઠાએ કહ્યું કે, તું ઋષિબાળા છતાં મારાં વસ્ત્રો કેમ પહેરે છે ? તેં મારૂં અપમાન કર્યું. માટે હું આ વાત મારા પિતાને જણાવી તને તથા તારા પિતા શુક્રાચાર્યને ગામમાંથી કાઢી મૂકાવીશ. એમ કેટલીક તકરાર કરી શર્મીષ્ઠાએ બીજી સખીઓને સાથે લઈ દેવયાનીને કૂવાગાં નાંખી દીધી. આ ખબર શુક્રાચાર્યને થયા. તેણે ક્રોધ કરી રાજાને

કહ્યું કે, તારી પુત્રીએ મારી કન્યાને વગર અપરાધે સહેજ વાત સારૂ કૂ-વામાં નાંખી દીધી. માટે હું શ્રાપ દઇ તને અને તારા રાજને બાળી ભસ્મ કરીશ. ઋષિનાં આવાં વચનથી રાજા ઘણો ગભરાયો. રાજાએ કહ્યું, મારાપર કૃપા કરી આટલો અપરાધ ક્ષમા કરશો, એવી હું પ્રાર્થના કરૂં છું. આ અપરાધ બદલ આપ જે કહેશો તે કરવા હું તૈયાર છું. રાજાનાં આવાં દીન વચન સાંભળી શુક્રાચાર્યે કહ્યું, તારી પુત્રીએ મારી પુત્રીનો અપરાધ કર્યોછે, માટે તે પોતાના પતિનો સંગ કર્યા વગર આખો ભવ તેની દાસી થઇ રહે. આ વાત રાજાએ કબૂલ કરી. એટલે ઋષિ ત્યાંથી પોતાને આશ્રમે ગયા.

હવે દેવયાનીએ કૂવામાંથી બહાર નીકળવાને ઘણાંએ વળખાં માર્યાં, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહીં. તેવામાં યયાતિ રાજા મૃગયા રમવાને ગયેલ તે તૃષા લાગવાથી અકસ્માત આવી ચડ્યો. તેણે કૂવામાં જોતાં અંદર એક રૂપ સુંદર કન્યાને દીઠી. કન્યાએ કૂવા કાંઠે રાજાને દીઠો. અંદરથી દેવયાનીએ કહ્યું કે, રાજન્! મને કાઢો. રાજાએ પોતાનો જમણો હાથ લંબાવી તેનો જમણો હાથ પકડી કાઢી. દેવયાનીએ બહાર નીકળી તેનો ઘણો ઉપકાર માની કહ્યું કે, રાજન! તમે મને આજે જીવિત દાન દીધું અને વળી મેં આજ સુધી કોઇ પુરૂષનો હાથ પકડ્યો નથી. આજ તમેજ મારો જમણો હાથ તમારા જમણા હાથથી પકડી કૂવામાંથી કાઢી; માટે મારે તો હવે તમેજ પ્રાણાધાર ખરા પતિ છો. હવે મારે બીજો પુરૂષ ભાઈ બાપ સમાન છે. જો તમે મને નહીં વરો તો હું તમને હત્યા આપીશ. હું હવે કદી પણ બીજો પતિ કરી વ્રત ભંગ કરીશ નહીં.

રાજાએ કહ્યું કે, કુમારી! હું એમ કદી કબૂલ ન થાઉં. જો તારો પિતા શુક્રાચાર્ય વિધિસર મને પરણાવે તોજ હું તારી સાથે વરીશ. દેવયાનીએ એ વાત માન્યા રાખી. ઘેર જઇ તેણે પોતાના પિતાને વિતેલી સઘળી વાત કહી બતાવી. તેપરથી શુક્રાચાર્યે વિચાર્યું કે—દેવયાનીનું કહેવું વ્યાજબી છે. માટે મારે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવું ઘટીત છે. એમ વિચારી તેનાં લગ્ન યયાતિ રાજા સાથે વિધિસર કર્યાં. પછી ઋષિએ શર્મીષ્ઠાના પિતા પાસે જઇ કહ્યું કે, હવે તારી પુત્રિને પણ યયાતિ રાજા સાથે પરણાવ અને દેવયાનીની દાસી કરી મોકલ. દેવયાનીએ યયાતિ રાજા સાથે એવો કરાર કરાવી લીધો કે આ મારી દાસીને તમને એના કુંવારા ગ્રહ ઉતરે એવા કારણથી પરણાવું છું માટે તેનો તમારે કદી પણ સંગ ન કરવો. કરો તો મારામાં ને દાસીમાં પછી ફેર શો? દાસી કદી મારા પ્રમાણે હક

ભોગવવાને લાયક નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;:—"**સ્ત્રીને એકજ પતિ હોવો જોઇએ. અને પતિને પણ એકજ પત્ની હોવી જોઈએ. સ્ત્રીએ પતિવ્રત પાળવું એ તેનું ભૂષણ છે, અને પુરૂષે એક પત્નિવ્રત પાળવું; એ તેમનું ભૂષણરૂપ અને કલ્યાણકારક છે.**" વળી લગ્ન ક્રિયા થતી વખતે કોલકરારમાં તમે પ્રતિજ્ઞા કરી કહ્યું છે કે;:—"**હું તારા સિવાય બીજી કોઇ સ્ત્રીને નહીં ઇચ્છું.**" માટે તે પ્રમાણે વર્ત્તવા મારી સાથે બંધાએલા છો. આ દાસીને તો મારે લીધેજ વરાવવી પડે છે. જો તમોએ પ્રતિજ્ઞા તોડી મારો અર્ધાંગનાનો હક બીજાને આપશો, તો હું તે રોજથી મારા પિતાને ત્યાં જઇ રહીશ. યયાતિ રાજા દેવયાનીના કહેવા પ્રમાણે કરવા બંધાયો. શર્મીષ્ઠાને પરણાવી, એટલે તે દાસી થઇ રહી. દેવયાની પતિની આંજ્ઞાનુસાર રહી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તવા લાગી. પતિને રાજકાજ વગેરેમાં સલાહ અને સહાયતા આપી ઘણી ઉપયોગી થઇ પડી. સુખ અને આનંદમાં ઘણાં વર્ષ કાઢયાં. એક વખતે યયાતિ રાજાએ દૈવ ઇચ્છાથી ભૂલી શર્મીષ્ઠાનો સંગ કર્યો. તે રોજથી દેવયાની પિતાને ઘેર જઈ રહી. બાકીની જીંદગી ઇશ્વરારાધના માટે યોગિની દશામાં ગાળી સદ્ગતિને પામી.

લોપામુદ્રા.

આ પવિત્ર સતી વૈદિકકાળમાં વિદર્ભરાજાને ત્યાં અવતરી હતી. હાલ જેમ કુંવરીઓ રાજ વૈભવમાં પડી બાલ્યાવસ્થાનો અમૂલ્યકાળ એશ આરામ અને રમત ગમતમાં ગુમાવી જ્ઞાન વધારવામાં બેદરકાર રહે છે, તેમનાં માબાપ પણ એ તરફ ઓછું ધ્યાન આપેછે, તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું. એ કાળમાં પુત્ર પુત્રી યોગ્ય વયે આવતાં વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા પ્રથમ લક્ષ આપતા. આ રીતે લોપામુદ્રાને તેના પિતાએ ધર્મ, નીતિ વગેરે વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. તેથી એ ઘણી હુશિઆર અને સદ્ગુણી થઇ હતી. લોપામુદ્રાના પિતાની સમૃદ્ધિ અને શક્તિ ઘણીજ હતી. હમેશાં લોપામુદ્રા પાસે ઘણી દાસીઓ રહેતી, જેઓ તેને બગાસું આવતાં ચપટીઓ વગાડી ચેતવતી, છીંક આવતાં ખમાં ખમાં કરતી, હાં કહેતાં હજાર દાસીઓ આવી હાજર થતી, ઝગઝગાટ કરતા મણીમય મહેલમાં

સોનાના રત્ન જડીત હીંડોળે હીંચવાનું હતું, તેનું શરીર હીરા મોતીથી ભરેલ રેશમી સુંદર સાડી અને ઝવેરાતના વિવિધ અલંકારોથી આચ્છાદિત થઇ રહેતું. પોઢવાને છત્રી પલંગ હતો. કદી પાલખી વિના પગે ચાલતી નહીં. એશઆરામ માટે વાડી, ગાડી પુષ્કળ હતી. વગેરે વૈભવ હતો છતાં તે પોતાનો અમૂલ્ય વખત નકામો એશ આરામમાં ગુમાવતી નહીં. તેને વિદ્યાપર વિશેષ વાલપ હતી. તેથી ઘણો વખત વિદ્યા વધારવામાંજ ગાળતી અને પોતાનો જન્મ શી રીતે સફળ થાય તે સંબંધી ચિંતવન કરતી.

હાલ રાજાઓ પોતાની કુંવરીઓને મોટાં મનાતાં રજવાડામાં દેવામાં વધારે વડાઈ ગણેછે, પછી તે રાજકુમાર ગમે તેવા ગુણનો હોય, બે ચાર કે તેથી અધિક સ્ત્રીઓને પરણેલો હોય, તોપણ તેની દરકાર નહીં રાખતાં તેવા સાથે પરણાવી દુઃખરૂપી કૂવામાં નાંખે છે. તેથી અનેક બેગી એક આ બિચારી પણ સંસારનો કશો લહાવો ન લેતાં ઓઝલરૂપી કેદખાનામાં પડી સડે છે. તેમને નથી મળતું પતિ તરફનું પૂર્ણ સુખ કે નથી મળતું યોગ્ય રીતે હરવા ફરવાનું કે નથી મળતું પતિ સહવાસમાં રહી પ્રીતિ સંપાદન કરી પત્નિ ધર્મ બજાવવાનું સુખ. આથી તેઓ બિચારી જેમ તેમ કરી પોતાનો ભવ પૂરો કરેછે. પ્રાચીનકાળમાં તેમ નહોતું. તે વખતે તો રાજ સત્તા કે સમૃદ્ધિ બળ વગેરે કશું નહીં જોતાં માત્ર જ્યાં પોતાની પુત્રી સુખી થાય ત્યાં એક પત્નિની ઇચ્છા રાખવાવાળા ગુણવાન પતિને શોધી પુત્રીની પ્રસન્નતા પ્રમાણે પરણાવવામાં આવતી. તે રીતેજ લોપામુદ્રાને રાજ સમૃદ્ધિ વગરના પણ તે સમૃદ્ધિને હઠાવે એવી તપ સમૃદ્ધિવાળા મહાત્મા મિત્રાવરૂણના પુત્ર અગસ્ત્યઋષિ જે મહાવિદ્વાન, તેજસ્વી, સદ્‌ગુણી અને તપસ્વી હતા તે સાથે પરણાવી હતી.

આ ઋષિની પ્રત્યક્ષ સમૃદ્ધિ જોઇએ તો પોતાના રક્ષણને માટે પલાસના લાકડાનો દંડ, પાણી પીવાને કમંડલુ, રહેવાને એક વનમાં ઝુંપડી અને પહેરવાને વલ્કલવસ્ત્ર, એટલુંજ ફક્ત હતું. તોપણ લોપામુદ્રા તેમાં વધારે સુખ માની રાજ વૈભવને તુચ્છકારી, પોતાના પિતા તરફથી સાસરવાસામાં રાજપુત્રીને યોગ્ય ઉત્તમ બાદશાહી વસ્ત્રાલંકાર વગેરે જે મળ્યું હતું, તે બધાને દૂર ફેંકી, પોતાના પતિની સમૃદ્ધિને યોગ્ય વલ્કલવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. વાઘ, વરૂ, ચિત્તા, વગેરે ફાડી ખાનારાં પશુઓના ભયંકર શબ્દોથી ગાજી રહેલા અરણ્યમાં પતિ સંગે રહેવામાં પૂર્ણ સુખ માની આનંદથી તેની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળી. જેણે કદી ટાઢ, તાપ, કે વરસાદ વેઠેલ

નહીં, કે પગે ચાલેલ નહીં; તેવી કોમળ અંગની સ્ત્રી મન, વચન અને કર્મથી સ્વામીની સેવામાં એક રૂપ થઈ દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગી.

આ સાંભળી કોને આશ્ચર્ય ન થાય? જે સ્ત્રી રાજ વૈભવમાં ઉછ-રેલી, તે• વનમાં યોગિનીને વિષે પતિ સંગે પોતાનું કર્ત્તવ્ય કર્મ કરવા ચાલી નીકળી!! આહા! શાબાસ છે, સતી તને! અને શાબાસ છે તારા માત-પિતાને કે તેમણે તારા જેવી પુત્રીને જન્મ આપ્યો!

સતી લોપામુદ્રા પતિની આજ્ઞાનુસાર રહી તેમની છાયા પ્રમાણે સ-દા ચાલતી. સ્વેચ્છાએ કંઇ પણ કરતી નહીં. નિત્ય પતિને ભોજન કરાવ્યા પછી કરતી, સુતા પછી સુતી અને ઉઠયા પહેલાં ઉઠતી. સ્વામી કંઈ પણ કારણથી કહે તો તે ધીરજથી સાંખી રહી સામો ઉત્તર પણ વાળતી નહીં. પતિને યોગ્ય સલાહ અને મદદ આપતી. કદી અસંતોષી થતી નહીં. વળી તેનો એક એવો મોટો નિયમ હતો કે:—"અતિથિ, ગાય, અનાથ, અને કુટુંબીઓને જમાડ્યા પછી જમતી." આ મહાન્ વ્રત તેણે જીંદગી પર્યંત પાળ્યું હતું. તે ઉત્સવ કે શુભકાર્યોમાં પતિની આજ્ઞા લઇ ધામ-ધુમથી કામે લાગતી અને પૂરૂં કર્યે મૂકતી એવી તે ખંતી અને ઉત્સાહી હતી. તેના ધ્યાન, જ્ઞાનનો વિષય માત્ર ઈશ્વર અને પતિજ હતો. તેણે પોતાના પતિ પાસેથી તત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તપશ્ચર્યા કરી દેહનો ક્ષય કર્યો હતો. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી ઋગ્વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાંછે. તેનાં ઘણાં પ્રમાણ વેદમાંથી મળેછે.

સતી લોપામુદ્રાને દઢસ્યુ નામે એક માહા તેજસ્વી પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે બાળપણથી ઇન્ધન એકઠાં કરતો હતો, તેથી તેનું નામ ઈધ્મવાહ પડયું હતું. અગસ્ત્ય ઋષિનો આશ્રમ એક જગ્યાપર નહોતો. સુતીક્ષ્ણ મુનિએ રામ-ને જે પ્રકારનો માર્ગ બતાવ્યો હતો, તેપરથી જણાયછે, કે તેનો આશ્રમ દંડકારણ્યમાં હતો. આ અરણ્ય ગોદાવરી નદીના ઉત્તર કિનારા ઉપર છે. મહાભારતમાં તો તેનો આશ્રમ ગયા પાસે હતો એવું જણાવેલું છે. સતી લોપામુદ્રાએ પતિ સંગે ઘણા દેશ વિદેશમાં મુસાફરી કરી હતી, તેમજ સમુદ્ર પર્યટન પણ કર્યું હતું. આ ઋષિએ ઘણી શોધો કરેલી છે. **"अगस्त्य समुद्र पी गया"** આમ જે કહેવાયછે, તેની મતલબ એવી જ-ણાય છે કે આ ઋષિ પૃથ્વીના ઘણા સમુદ્રમાં ફરી વળ્યા હતા. આ સ-ફરમાં તેણે પ્રથમ **હોડી—વહાણની** રચનાની શોધ કરી. આજ આપ-

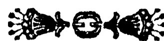
ણે જે વાહાણો સંખ્યાબંધ જોઇએ છીએ, એ બધોએ ઋષિની મૂળ શોધનોજ પ્રતાપ છે. એ વગેરેથી એ દંપતી ઘણી કીર્ત્તિ રાખી ગયાં છે.

સંજ્ઞા.

આ સાધ્વી કોણ! આપણા સૂર્ય દેવની સ્ત્રી. તે ઘણી વિદ્વાન હતી. તેણે વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાં છે. તેનામાં ધર્મ નીતિનું વિશેષ પરિબળ હતું. તેણે પ્રજામાં ધર્મ નીતિનો ફેલાવો કરવા ખાતર ઉપદેશ આપી ઘણો પ્રયત્ન કરેલો છે. આ સતી સૂર્ય દેવને ઘણી પ્રિય હતી. જ્યારે તેનો વિવાહ થયો ત્યારે તેણે પતિ પ્રત્યે કહેલ છે કેઃ—

"હે સ્વામિન્! તમો મારી સાથે રહી સુખને પામો. હું આપને સુખ આપનાર થઇશ. મેં અનેક પ્રકારનાં શુભ કર્મો કર્યા હશે, તેથી દેવતાઓએ મને આપ સરખા પતિ આપ્યા છે. હું બાળ, યૌવન, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તમારા કુટુંબનું પાલન કરીશ. હું સદા તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્તીશ. હું નિત્ય નિર્મળ રહીશ. સૌભાગ્યને જણાવનારાં હાથ, પગ, કાન, અને નાક વગેરેનાં આભૂષણો સદા પહેરી રાખીશ. મન, વચન, અને કાયાના કર્મથી આપનીજ સેવા કરીશ. હું તમારા ભેગી રહી સુખ દુઃખાદિ જે પ્રાપ્ત થશે, તે સર્વે સહન કરીશ. તમે જ્યાં રહો ત્યાં મને સાથે રાખશો. પ્રાણનાથ! મારૂં પાલન કરનાર આપજ છો. આપજ મને નમવા યોગ્ય છો." વગેરે, વગેરે તેણે કહેલું છે. આ સતી પોતાના નીતિના ઉપદેશથી તથા પતિ સેવાના પ્રતાપે જગતમાં અક્ષય કીર્ત્તિ રાખી ગઈ છે.

સ્વાહા.

આ સતી અગ્નિદેવની સ્ત્રી થાય. તે મહા રૂપ સુંદર મનોહર હતી તેમજ બુદ્ધિવાન, ઉત્સાહી, અને વિદ્વાન હતી. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી ઋગ્વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાં છે. તે વિષેનાં ઘણાં પ્રમાણો ઋગ્વેદ વગેરે શાસ્ત્રોમાં મળી આવેછે. આ દંપતિમાં પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ હતી, એવું અગ્નિદેવનાં પ્રિય વચનો વગેરેથી જણાઇ આવેછે. એક વખતે અગ્નિદેવે પોતાની પત્ની પ્રત્યે જે જણાવેલ છે, તેનું દેવી ભાગવતમાં આ પ્રમાણે વર્ણન છેઃ-

"સતી ! તું મને ઘણી પ્રિય છે. માટે તારૂં નામ મારી સાથે સદા જોડાએલું જોવાને ઇચ્છું છું. જે કોઈ મનુષ્ય તારૂં નામ "સ્વાહા" એવો ઉચ્ચાર કરી મને બળિદાન કે આહુતિ આપશે, તથા જે "સ્વાહા" એ નામનું વારંવાર સ્મરણ કરશે, તે મને ઘણો પ્રિય થશે, અને હું તેનાપર પ્રસન્ન થઇ તેનું કલ્યાણ કરીશ." આવું તેનું વચન છે. આપરથી આર્ય લોકોમાં યજ્ઞ, યાગ, કે હોમ કરતી વખતે પ્રથમ "સ્વાહા" એવો ઉચ્ચાર કરી બળિદાન કે આહુતિ આપવામાં આવેછે. આપરથી પરસ્પર કેટલો પ્રેમ હશે, એ સૌ કોઇ અનુમાન કરી જોશે. સ્વાહા પતિ સેવા કરી તેની પ્રીતિ મેળવી તે સાંથે પોતાનું અખંડ નામ રાખી પૂજ્ય થઇ ગઈ. એ સઘળો તેના આત્મ બળનોજ પ્રતાપ.

સત્યરૂપા.

આ દેવી આપણા આદિ પુરૂષ સ્વાયંભૂ મનુની પ્રિય પત્ની હતી. તેને શ્રીભગવાને પોતાની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિ સર્જવાને અર્થે ઉત્પન્ન કરી હતી, એવું પુરાણોમાં જણાવેલું છે. સત્યરૂપા ધૈર્યવાન, ધાર્મિક અને પવિત્ર મનની સ્ત્રી હતી. તેનું મુખ ચંદ્ર સરખું તેજસ્વી હતું. હાલની સ્ત્રીઓની પેઠે નવરા બેસી પરનિંદા કરવાનું તેને પસંદ નહોતું, તે અવકાશનો અવસર ગૃહકાર્ય અને આત્મજ્ઞાનનો વિચાર કરવામાં ગાળતી. નિંદાખોર અને આઘા પાછી કરી કલેશ કરાવનારને પોતાને ત્યાં પેસવા દેતી નહીં.

જ્યારે સ્વાયંભૂ મનુએ નૈમિષારણ્યમાં મહા તપશ્ચર્યા કરી, ત્યારે તે સાથેજ હતી. એ વખતે તેણે પતિની ઘણા પ્રકારે સેવા કરી પોતાનો પતિવ્રતાનો ધર્મ બજાવ્યો હતો. તેણે પતિ સાથે કેટલાંક વર્ષ ફળ ફૂલ, કંદમૂળ અને પાત્રાં ખાઇને, કેટલાંક વર્ષ પાણી પીને, કેટલાંક વર્ષ વાયુ ભક્ષ કરીને ઉગ્ર તપ કર્યું હતું. તે તપના પ્રતાપે પ્રભુ કૃપાથી તેના પવિત્ર પેટે પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ જેવા પ્રભુ રૂપ પુત્રો પેદા થયા. તથા આકુતિ, પ્રસૂતિ અને દેવહૂતિ જેવી દેવીરૂપ પુત્રીઓ પ્રગટ થઈ. જે આગળ જતાં મહા સતીઓ થઇ ગઈ છે. જેની કીર્ત્તિનાં કીર્ણો જગતમાં ચોપાસ પ્રસરેલાં છે. આવાં પવિત્ર બાળકોથી જોગમાયા સત્યરૂપા અજિત અને વિમળ થઇ. આ પાંચે બાળકોને સતીએ ઘણા પ્રકારનું ઉત્તમશિક્ષણ આપી સુલક્ષણાં કર્યાં હતાં. તેથી કરી તે આગળ જતાં જગતમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં. એ સઘળો સત્યરૂપા જેવી સાધ્વી માતાનોજ પ્રતાપ હતો. આવી માતાને ધન્ય છે, કે જેનાં બાળકો જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ થઇ માતાને શોભાવે. ! !

ગાર્ગી.

આ તત્વજ્ઞ સાધ્વી સ્ત્રી ઘણીજ બુદ્ધિશાળી, ઉત્સાહી, ચંચળ અને હુશિઆર હતી. જેને સદાચાર અને નીતિ એ શણગારરૂપ હતાં. તેણે અનેક શાસ્ત્રનું અવલોકન કર્યું હતું. તેની શિક્ષા, આચાર અને વ્યવહાર અધ્યાત્મિક હતો. તે જે કંઈ શિખતી ને કરતી તે ઇશ્વર ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને કરતી. બાહ્ય આડંબર ઉપર તેને અનાદર હતો. જે ઉપદેશ ઐહિક અને પારમાર્થિક મંગળજનક ન હોય, જે ઉપદેશ અને અભ્યાસ આત્માને શાંત કરે નહીં, તે ઉપદેશ અને અભ્યાસ તેને પ્રિય નહોતો. હૃદય જેવું અધ્યાત્મિક જળથી ધોવાય છે, તેવું બીજા કશાથી ધોવાતું નથી, એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. તેનું શિક્ષણ ઇશ્વર અને આત્મા સંબંધી હતું. તેનું ચિત્ત એક પરિબ્રહ્મ તરફ લાગેલું હતું. તેનો એવો ઉપદેશ છે કે:—

"ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ, અને જ્યોતિષ વગેરે આ સર્વમાં જેમાં અવિનાશી પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવું ન હોય તે સર્વ નેષ્ટ વિદ્યાછે. **"येनाहंनामृतास्यां**

किमहंतेनकुर्य्यां." જેનાથી અમૃતતત્વ નહીં મેળવી શકું, તેને લઇને શું કરૂં ?" ઉપલી વેદ પ્રેરણા અને ઉપદેશ આ આર્ય મહિલાના પવિત્ર હૃદયમાં મુદ્રાંકિત થયાં હતાં. તેનો મનોભાવ ઘણોજ ઉચ્ચ હતો. એ તેણે ઋગ્વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાં છે, તેપરથી જણાઇ આવે છે. આ પંડિતા તત્વજ્ઞાનમાં ઘણીજ પ્રસિદ્ધ હતી. મિથિલાધિપતિ જનકે પુષ્કળ તત્વજ્ઞાનીઓને બોલાવ્યા હતા. ત્યાં ગાર્ગી પણ આવી હતી. તેણે યાજ્ઞવલ્કય ઋષિની સાથે ઘણોજ તર્ક વિતર્ક કર્યો હતો. તેના આવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન પ્રબળથી સૌ ઋષિઓ છક થઈ જઈ વખાણ કરવા લાગ્યા હતા. તેણે પુષ્કળ દેશ ભ્રમણ કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનના વિષયમાં પોતાના અભિપ્રાય જણાવ્યા હતા. આ તત્વજ્ઞ પંડિતા આવા શ્રેષ્ટ જ્ઞાનના પરિબળથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધિને પામી ગઈ છે.

અફસોસ છે કે આખી પૃથ્વીમાં એક વખતે આર્યાવર્ત આવી તત્વજ્ઞ સાધ્વીઓના જ્ઞાનોદયથી ચોમેર ઝળકી રહ્યો હતો, તેજ આર્યાવર્તની મહિલાઓ આજે તેવા જ્ઞાનથી વિમુખ થઇ અજ્ઞાનતામાં અવતાર ગાળે છે. આ કેવા દુર્ભાગ્યની વાત છે! અરે! તે તો રહ્યું, પણ કેટલીક તો ધર્મ તે શું ? નીતિ તે શું ? અને જ્ઞાન તે શું ? એ પણ સમજતી નથી. આ શું થોડા ખેદની વાત છે!

રેણુકા.

આ સતી ત્રેતાયુગમાં થઈ ગઇ. તેના પિતા રેણુક રાજાએ તેનો વિવાહ જમદગ્નિ ઋષિ સાથે કર્યો હતો, અને બીજી પુત્રીનો સહસ્ત્રાર્જુન સાથે કર્યો હતો. રેણુકા પરમ પવિત્ર અને સાધુવૃત્તિની હતી. તેણે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હતો. પતિ પાસેથી તત્વજ્ઞાન મેળવી યોગ સાધનામાં પ્રવિણ થઇ હતી. આ પવિત્ર મનની સતીને પેટે પ્રભુરૂપ ગણાયેલા મહાત્મા પરશુરામનો જન્મ થયો. તેને સતીએ બાળપણમાં શિક્ષણ આપી ધીરવીર અને જ્ઞાની બનાવ્યા હતા. તે આગળ જતાં મહાન્ પંક્તિએ આવ્યા, એ બધો રેણુકા જેવી પવિત્ર મનની માતાનોજ પ્રતાપ હતો. ઉત્તમ માતાને પેટે ઉત્તમ પ્રજા થાય એ આપરથી સિદ્ધ થાય છે.

સતી રેણુકાજી પોતાના સતીત્વથી અંચલાની અંદર (લૂગડાના રૂમાલમાં.) ગંગામાંથી ગંગાજળ નિત્ય ભરી લાવતાં; પ-

રંતુ એક પ્રસંગે પતિ આજ્ઞાથી ગંગાજળ ભરવા ગયાં, ત્યાં ગંગા કિના-
રે ગાંધર્વનો રાજા પોતાની સ્ત્રીઓ અને અપ્સરાઓ સહિત ક્રીડા કરવાને
આવ્યો હતો. તેનો રાજસિ વૈભવ જોઇ દૈવ ઇચ્છાથી સતી પોતાની પતિ
સેવાની સમૃદ્ધિને ભૂલી ગઇ. તેના મનમાં રજોગુણી કલ્પનાઓ આવવા લા-
ગી. તેથી કરી તેનું સતીત્વ નષ્ટ થયું. તેથી તે દિવસે અંચલામાં જળ
ભરાયું નહીં. આ જોઈ સતી ઘણી ભયભિત થઈ વિમાસવા લાગી. અહો
દૈવ! તેં આ શું કર્યું? મને રજોગુણી કલ્પનાની પ્રેરણા કેમ કરી! મને
પતિ ભક્તિની સમૃદ્ધિ જે રજોગુણી સમૃદ્ધિને પણ હઠાવે એવી તે કેમ ભૂલ-
વી. અરે! મારા શા અપરાધે આમ થયું? અહો દૈવ! હું રાજ સમૃદ્ધિ તજી
આ પરમ દૈવતરૂપ ઋષિને પરણી, રાજ સમૃદ્ધિ કરતાં તપ સમૃદ્ધિને મેં મૂ-
ળથીજ વાહાલી કરી. મને પતિ સેવા ઘણી પ્રિય છે, એ સારૂંજ મેં મહેલને
બદલે ઝુંપડી પસંદ કરી, તે સારૂંજ મેવા મિઠાઇને બદલે ફળ, ફૂલ, કંદ,
મૂળ ખાવાં પ્રિય કર્યાં, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર તજી વલ્કલ ધારણ કર્યાં, છતાં
મને રજોગુણી કલ્પના કેમ આવી! અરે! મારા ઉપર દૈવ કોપ થયો કે
શું? અહો દૈવ તારી ગતિ ન્યારી છે! તને સૂઝ્યું તે ખરૂં. આ પ્રમા-
ણે ખેદ કરતી અને ભય પામતી આશ્રમમાં આવી. કાળ કર્મને સંજોગે
પોતાની વૃત્તિ ભ્રમિત થઇ. તેથી પતિ પાસે બે હસ્ત જોડી ઉભી રહી.

ઋષિએ કહ્યું, સતી! જળ ક્યાં છે? તેણે કહ્યું, પ્રાણાધાર! આજે
અંચલાની અંદર જળ આવી શક્યું નહીં, માટે કૃપા કરી પાત્ર આપો
ભરી લાવું. ઋષિ પ્રિયાનાં આવાં વચન સાંભળી આશ્ચર્ય થયા. તેણે યોગ
બળથી જાણી લીધું કે સતીની કલ્પના રજોગુણી થવાથી સતીત્વ નષ્ટ થ-
યું છે. આ જોઈ તેને ઘણો ક્રોધ ચડયો. નેત્ર રાતાં ચોળ થઇ ગયાં. પો-
તાના વસુ, પરશુ આદિ પાંચ પુત્રો હતા, તેમાં પ્રથમ વસુઓને કહ્યું કે,
આ તમારી માતાનો શીર છેદ કરો. વસુઓએ આ સાંભળી થરથરતાં ક-
હ્યું કે, પિતાજી! આવું દુષ્ટ અઘોર કર્મ કરવા અમારી છાતી ચાલતી ન-
થી. પછી ઋષિએ પરશુરામ જે ગંગા કિનારે તપ કરતા હતા, તેને બો-
લાવી આજ્ઞા કરી કે, પુત્ર! તારા ભાઇઓ અને આ તારી માતાનું શીશ
છેદી નાંખ. પરશુરામ પિતાની આજ્ઞા ભંગ નહીં કરતાં માન્ય રાખી તે
પ્રમાણે કરી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. ઋષિ પોતાને આવો આજ્ઞા પાળક
પુત્ર છે, એ જોઈ પ્રસન્ન થયા ને કહ્યું કે, પુત્ર! માગ માગ! હું તારા

પવિત્ર મનપર ઘણો ખુશી થયો છું. તું જે માગશે તે આપીશ. તારા જેવા આજ્ઞાપાળક પુત્રને ધન્ય છે! અને ધન્ય છે તારી માતાને જેણે તને જન્મ આપ્યો! પુત્ર! તું મારો આજ્ઞાપાળક પુત્ર છે, તેથી હું મારાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું.

પરશુરામે પિતાનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે, પિતાજી! મારી માતાજી અને ભાઇઓને સજીવન કરો, એજ માગું છું. પરશુરામના કહેવાથી ઋષિએ પોતાના તપોબળ અને યોગ માયાથી એ બધાંને સજીવન કર્યાં. જેમ કોઇ નિદ્રામાં હોય ને આળસ મરડી બેઠું થાય તેમ રેણુકાજી બેઠાં થયાં કે, પરશુરામે શીશ નમાવી માતાના ચરણમાં લાંબા પડી ક્ષમા માગી. "માતાજી! આપ તો સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ અને સતી છો. હું આપનું અપરાધી બાળક છું. મેં આ કામ મારા પિતાજીનું વચન ભંગ ન કરવા ખાતર કર્યું. તે દયા કરી ક્ષમા કરશો અને હવે મને દયા કરી રજા આપો કે હું તીર્થક્ષેત્રમાં જઇ તપ કરૂં, જેથી દૈવ મને ફરી આવો વખત ન આપે." રેણુકાજીએ કહ્યું, "પ્રિય પુત્ર! એમાં તારો કશો અપરાધ નથી. દૈવને જે ખેલ લોકોને બતાવવા ખાતર કરવો હોય છે તેજ થાય છે. તેમાં કોઇનું ડહાપણ ચાલતું નથી. તેં તારા પિતાની આજ્ઞા માની એ ઘણું સારૂં કર્યું. પુત્રે માતાપિતાની આજ્ઞા માનવી એ તેનો ધર્મ છે. તું એ માટે કશો શોચ કરીશ માં. તારા જેવો આજ્ઞાપાળક પવિત્ર મનનો મારે પુત્ર છે, એ જોઇ હું ઘણી ખુશી થાઉં છું અને મારાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું. પુત્ર! તું દીર્ઘાયુ રહે! અને તારો સર્વ સ્થળે જય થાઓ!" આ પ્રમાણે માતાનો આશિર્વાદ લઇ પરશુરામ તીર્થક્ષેત્રમાં તપ કરવા ચાલી નીકળ્યા.

આહા! ધન્ય છે આવી પરસ્પરના ધર્મ જાણનારી પવિત્ર મનની માતાને! કે પુત્રપર કોપ નહીં કરતાં તેણે પિતાની આજ્ઞા માની તેથી ઉલટાં ખુશી થયાં!! ધન્યછે! ધીર, વીર, ધાર્મિક, મોટા મનની માતા તારી મોટાઇને, કે મનમાં જરા પણ અભાવ આણ્યોજ નહીં! આ પ્રમાણે આજે થયું હોય તો મોટો કેર થયો ગણાય અને ગણાવો જોઇએજ. કેમકે આજે આવાં પવિત્ર મનનાં તપોબળી સ્ત્રી પુરૂષ નથી, કે ફરી સજીવન કરી શકે. તે કાળનાં સત્વગુણી તપોબળીની શક્તિ તો અલૌકિકજ હતી. તે જે કરવા ચાહતાં તે કરી શકવાને શક્તિવાન હતાં. તેમાંનું આજે કોઇથી અણું માત્ર પણ થઇ શકે નહીં, પરંતુ **આ પરથી ઘણું શિક્ષણ લેવાનું છે. પુત્રે માતા પિતાની યોગ્ય આજ્ઞાઓ માનવી એ તે-**

અનો ધર્મ છે. જે કોઇ પુત્ર માતપિતાની આજ્ઞા માનતા નથી કે તેમને માન આપી સેવા કરતા નથી તે કુપુત્ર ગણાઇ પાપ ફળને ભોગવે છે. માતા પિતાની યોગ્ય આજ્ઞા માની તેની સેવા કરવી એવું દુનિઆના સર્વે ધર્મનું ફરમાન છે. આ જગત્માં માતાપિતા એ પરમેશ્વરથી બીજે દરજ્જે પૂજ્ય છે. તો તેમની સેવા કરવી એ સુપુત્રનો ધર્મ છે.

જમદગ્નિ ઋષિનો આશ્રમ ગંગા કિનારે હતો. ત્યાં એક વખતે સહસ્રાર્જુન કેટલુંક સૈન્ય લઇ મૃગ્યા રમવાને આવ્યો. સાથે રેણુકાજીની બેન પણ હતી. રેણુકાજી પોતાની બેનને મળી ઘણાં ખુશી થયાં, કેમકે તે ઘણાં વર્ષે મળ્યાં હતાં. સતીએ બધાને મેમાની આપવાનું ધાર્યું. ઋષિએ સતીનો વિચાર જાણી લઇ સહસ્રાર્જુનને જમવાનું આમંત્રણ કર્યું. સર્વે સૈન્યને ભાવતાં ભોજન જમાડયાં. આ જોઇ સહસ્રાર્જુન આશ્ચર્ય પામ્યો કે, ઋષિની સમૃદ્ધિમાં ફકત આ નાની શી ઝુંપડી છે, તેમાંથી તેણે આ લાખો માણસોને જમાડયાં માટે ઝુંપડીમાં કંઇ ચમત્કાર હોવો જોઇએ. એમ વિચારી ગુપ્ત શોધ કરાવતાં અંદર "કામ દુધા ગાય" છે, એમ જાણવાથી તે લેવા તેની વૃત્તિ ફરી. ઋષિને એ ગાય આપવાને ઘણું સમજાવ્યા પણ તેણે એ આપવા ના પાડી કહ્યું કે, આ સિવાય તારે જે જોઇએ તે માગ. પણ રાજાએ માન્યું નહીં અને પોતાના બળ જોરથી લેવા સૈન્ય મોકલ્યું, પણ ઋષિની શકિત કાંઈ થોડી નહોતી, કે તેના ગાંજ્યા જાય. તેણે એ સામી લડાઇ કરી પોતાનું પરાક્રમ બતાવ્યું. અંતે પરશુરામે આવી સહસ્રાર્જુનને તથા તેના સર્વે સૈન્યને કાપી નાંખ્યું. પછી આવા દુષ્ટ બુદ્ધિના ક્ષત્રિઓનો એકવીશવાર નાશ કરી પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી. દુષ્ટોથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો. એ રીતે પરશુરામે બીજીવાર માતપિતાનું કાર્ય કર્યું. ધન્ય છે આવા સુપુત્રને, કે જેણે સદા માતપિતાને સુખજ આપ્યું અને પૃથ્વીની પ્રજાને પણ દુષ્ટના દુઃખમાંથી કાઢી સુખી કરી! એક કવિએ કહેલ છે કે:—

> જનની જણતો ભકતજન, કાં દાતા કાં શૂર;
> નહીં તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવે નૂર.

આ પ્રમાણે સતી રેણુકાજીએ પરશુરામ જેવા ઇશ્વરાવતાર ગણાયેલા પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપી પોતાનું "**નૂર**" બતાવી આપ્યું. આ સતી ધાર્મિક, અને યોગેશ્વરી હતાં. તેનો શિર છેદ થયા છતાં કદી પણ મ-

નમાં એ ભાવ નહીં લાવતાં પતિ પ્રત્યે સદા પ્રીતિ ભાવથીજ રહી. ધન્ય છે રેણુકા માતા તારા પવિત્ર મનને ! કે તું સદા એક ભાવથીજ રહી તેં તારા નેક ટેક અને પતિવ્રતપણાને બતાવી આપ્યું !!

રેવતી.

એ રેવત દેશના રાજા રૈવત—ઇંદ્રિધુમ્નની પુત્રી થાય. આ પુત્રી રૂપે, ગુણે અને જ્ઞાને અનુપમ હતી. તે જ્યારે લાયક ઉમરની થઈ, ત્યારે તેના પિતાએ ઋષિમંડળને બોલાવી પૂછ્યું કે, આ મારી પુત્રીનો વિવાહ કોની સાથે કરવો ? એવો લાયક વર બતાવો. આ પરથી સર્વ સભાએ પૂર્ણ વિચાર કરી જણાવ્યું કે, રાજન ! તારી પુત્રીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય વર એવો હાલ બીજો કોઇ રાજા નથી, પણ દ્વારિકામાં વસુદેવ છે, તેને શ્રી કૃષ્ણ અને બળભદ્ર એ બે પુત્રો ઇશ્વરાવતાર છે. તેમાં સૌથી મોટો બળભદ્ર છે. એ અતુલ પરાક્રમી, નીતિ, રૂપ, અને ગુણ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠછે. તે તારી પુત્રીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે. માટે તું તેને દે. તે પરથી રૈવત રાજાએ રેવતીનો વિવાહ બળરામ સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ કર્યો. આ જોડું સર્વ પ્રકારે એક રૂપજ હતું. તેમનાં અંતઃકરણો જોડાએલાં હતાં. માત્ર દેખવામાં શરીર જુદાં હતાં. સતીએ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિની ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તે પોતાના સતીત્વ પ્રભાવે પ્રજામાં એટલી તો માન પામી પૂજ્ય થઇ ગઇ છે કે, આજે લોકો દ્વારિકા, ગીરનાર વગેરે તીર્થક્ષેત્રમાં તેના નામના કુંડમાં સ્નાન કરવાથી પોતાને પવિત્ર થયાં માને છે, અને "**દેવી**" ગણી પૂજે છે.

તુળશી.

એક વૃંદા નામે સ્ત્રી જાલંધર દૈત્યરાજની સાથે પરણી હતી. આ સ્ત્રી મહાપતિવ્રતા હતી. જાલંધર તો કુટિલ સ્વભાવનો, ક્રોધી અને કામનું ધામ હતો, પણ તેણે પોતાની સ્ત્રીના સતીત્વ બળથી દેવોને હરાવી વશ કર્યા હતા. તેણે તેનાપર ઘણો જુલમ કર્યો તેથી સર્વ દેવોએ મળી વિષ્ણુ ભગવાનની આરાધના કરી. તેથી શ્રી વિષ્ણુએ આવી તેમને અભય વચન આપી કહ્યું કે, એ દૈત્ય વૃંદા સતીના સતીત્વથી જોર પર આવી ગયો છે. તેને હું યુદ્ધમાં મારી તમને સુખી કરીશ.

આ પ્રમાણે કહી શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને દેવો સહિત એ જાલંધર દૈત્ય રાજન સાથે યુદ્ધ કર્યું. યુદ્ધ કરતાં ઘણાં વર્ષ થઈ ગયાં પણ તેમાં કોઈ પાછું હઠે એવું જણાયું નહીં. તેથી શ્રી વિષ્ણુ એ દૈત્યનું યુદ્ધ બળ જોઈ તેનાપર પ્રસન્ન થઈ. તેને વરદાન માગવા જણાવ્યું. તેપરથી એ દૈત્યે માગ્યું કે, તમો લક્ષ્મીજી સાથે મારે ત્યાં આવી રહો. શ્રી વિષ્ણુ સર્વ વેર છોડી દઇ લક્ષ્મીજી અને સર્વ દેવો સહિત તેને ઘેર રહ્યા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ત્રૈલોક્યની રિદ્ધિ સિદ્ધિ તેને ત્યાં આવી મળવાથી તેને ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રમાણે ઘણાં વર્ષ તેણે વૈભવ ભોગવ્યો. એક સમે નારદ મુનિએ યુક્તિ રચી એ દૈત્યને દ્વાર આવી કહ્યું કે, દૈત્યરાજન્! મેં જેવી શિવકૈલાસની શોભા જોઇ છે, તેવીજ તારા શહેરની શોભા છે. આ જોઈ હું ઘણો ખુશી થયોછું, પરંતુ શંકરનાં સ્ત્રી પાર્વતી જેવાં સ્વરૂપવાન છે, તેવી મેં ચૌદ લોકમાં પણ કોઇ સ્ત્રી સ્વરૂપવાન જોઇનથી. તારી સ્ત્રી વૃંદા તો તે પાસે કશા લેખામાં નથી. એટલું કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યા, કારણ તેને તો સળગાવવાનુંજ કામ હતું. દૈત્યરાજન મૂર્ખ અને કામાંધ હતો, વળી દેવો તેને ત્યાં આવી રહ્યાથી તો તે ઘણોજ ફૂલાઇ ગયો હતો. તે તો સતી પાર્વતીને મેળવવા આકુળ વ્યાકુળ થયો. શંકર અને પાર્વતીની કેવી શક્તિ છે, એ એ મૂર્ખ જાણતો નહોતો. પણ વૃંદાને આ ખબર થતાં તેણે જણાવ્યું કે, પ્રાણનાથ! એ સતી શાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ છે. તેના સતીત્વનો પ્રભાવ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ તમારી કે કોઇની તાબે થાય એમ નથી. એનું સતીત્વ ભંગ કરવા ત્રૈલોક્યમાં પણ કોઇ સમર્થ નથી. તો તમારો તે શો ભાર છે! આવો દુષ્ટ વિચાર કરશો નહીં. જો મારૂં કહ્યું નહીં માનો તો ઘણું અનિષ્ઠ થશે. એ પ્રમાણે કહી સતીએ ઘણું ઘણું સમજાવ્યું, પણ એ દુષ્ટ એક ટળી બીજો થયો નહીં. **विनाश काले विपरीत बुद्धिः**—એ પ્રમાણે એ દૈત્યને અવળું સૂઝયું. તેણે તરત એક દૂતને બોલાવ્યો, અને કહ્યું કે, તું શંકર પાસે જઇ કહે કે, "પાર્વતી" આપને યોગ્ય નથી એ તો જાલંધરને યોગ્ય છે. માટે તેને મારી સાથે મોકલો. નહીં તો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાઓ. અગર કૈલાસ છોડી ચાલ્યા જાઓ. આ પ્રમાણે દૂતે શંકર પાસે આવી કહ્યું કે, શંકરે દૂતનો શીર છેદ કરવા હુકમ કર્યો. દૂત પોકાર કરી આજીજી કરવા લાગ્યો કે પ્રાણનાથ! એમાં મારો કંઈ અપરાધ નથી માટે મને કૃપા કરી છોડી મૂકો. શંકરે દયા કરી તેને છોડી મૂકયો કે તરત ત્યાંથી પલાયન કરી જાલંધર

પાસે આવી શંકરની શક્તિની વાત કરી કે, રાજન! શંકરની શક્તિ અદ્‌ભૂત છે. માટે તમો એ વિચાર માંડી વાળો. નહીં તો આમાંથી વિપરીત થશે.

આ સાંભળી દૈત્યરાજન ક્રોધાંધ થયો. તરત તેણે શંકર સામે શુંભનિશુંભને સાથે લઈ લડવાની તૈયારી કરી કૈલાસ પાસે આવ્યો. શંકર પણ દૈત્ય લડવા આવ્યાના ખબર સાંભળી તરત લડવા સામે આવી ઉભા. દૈત્યે પાર્વતીજીને હરવા અનેક યુક્તિઓ આદરી શિવજીને મોહમાં નાંખવાનો પ્રપંચ આદર્યો. તેમજ પાર્વતીજીને છળવા શિવજીનો વેશ ધારણ કરી શિવમંદિરના દ્વારમાં જઈ ઉભો. સતી પાર્વતીજીએ અંદરથી જાણ્યું કે પતિ આવ્યા હશે. એમ જાણી બહાર જોયું તો એ દુષ્ટ વેશ ધારી દૈત્યને દીઠો." તરત તેણે મંદિરમાં જઇ ક્રોધથી હરિહરનું સ્મરણ કર્યું કે, તરત ત્યાંથી દૈત્ય જીવ લઇ નાઠો. તેટલામાં શ્રી હરિએ આવી પૂછ્યું કે, સતી! મને કેમ બોલાવ્યો? સતીએ દૈત્યની વાત કરી બતાવી કહ્યું કે, તમે અને લક્ષ્મીજી એ દુષ્ટ દૈત્યને વશ થઈ કેમ તેને ત્યાં વસોછો? અને એ દુષ્ટને ઉછરંગ આપો છો દુષ્ટને ઉત્તેજન આપવાથી તો તે ઉલટો વધારે દુષ્ટ બને છે અને એ દુષ્ટ પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનું પ્રિય કરનારનું પણ બુરૂં કરવાને ચુકતો નથી. માટે એને ઉત્તેજન આપવાનું શું કારણ છે?" દાનવને વશ થવાનું કંઇ કારણ હોવું જોઇએ, પણ એ દુષ્ટ અજર કરવા લાયક નથી. એ અધમ પાપીનો તરત નાશ કરો.

પાર્વતીજીનાં આવાં વચન સાંભળી શ્રી હરિએ કહ્યું, સતી પાર્વતીજી! આપ મારાં પ્રાણરૂપ છે. આપને છળ કરનાર એ દુષ્ટનો હું હમણાં નાશ કરીશ. એ દૈત્ય ઘણો પાપી છે એ હું જાણુંછું. પણ હુ તેને મારી નહીં શકવાથી વશ થયોછું. માતુશ્રી! તેનું કારણ એ છે કે, તેની સ્ત્રી વૃંદા પ્રખ્યાત સતી છે. તેના સતીત્વ બળથી સર્વ દેવો ડરતા રહી તેની પાછળ ફરે છે. તમે જાણો છો કે, ત્રણ લોકમાં જેટલાં તીર્થ છે, તે બધાં પતિવ્રતા સ્ત્રીના પદમાં રહે છે. યોગ, યજ્ઞ, તપ ઈત્યાદિ ઘણાં સાધન સાધ્ય કરે, પણ સ્ત્રીને **"पतिव्रत"** એ એકજ ધર્મ છે. પતિવ્રતાના પુણ્ય પ્રતાપથી સઘળાં પાપો નાશ પામે છે. પતિવ્રતા વ્રતના પુણ્યથી તે પોતાના પતિને મહાબળ આપે છે. પતિનાં સઘળાં દુઃખો કાપે છે, તેજ વધારે છે, રાજા બનાવે છે, સર્વ સ્થળે જય અને મહાસુખ આપેછે. એટલુંજ નહીં, પણ સતી સ્ત્રી પોતે તરી પોતાના પતિને પણ તારે છે. વળી સતી સ્ત્રી ત્રૈલો-

ક્યને પણ આધાર રૂપ છે. સતી સ્ત્રી તો પૂર્વના પુણ્ય પ્રતાપથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીઓએ પતિવ્રત પાળી ચાલવું એવું વેદમાં પણ કહેલું છે. સતી વૃંદાના સતીત્વથી એ દુષ્ટ ઘણું જોર અને સુખ પામ્યો છે. તેને કોઈ દેવ પ્હોંચી નહીં શકવાથી હું, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, વરૂણાદિ સર્વ તેને વશ થયા છીએ. હે માતુશ્રી! એ સતીનું વ્રત ભંગ થયે તરત એ અસુરનો ઘાત થશે. એવું વચન આપી શ્રી હરિ ચિંતાતુર ચિત્તે દૈત્યદ્વાર આવ્યા.

શ્રી હરિ શરીરે વિભૂતિ ચોળી મોટા સંતનો આડંબર ધરી એક સુંદર વાડીમાં જઈ બેઠા. તેણે પોતાના પરાક્રમથી અનેક માયા કરી. એ માયાની મોહનીમાં સતીનું વ્રત ભંગ થયું. કે તરત સતી ચેતી ગઈ કે શ્રી હરિએ માયાજાળ પાથરી મારૂં વ્રત ભંગ થાય એમ કર્યું. એથી કોપ કરી થરથર કંપતી બોલી, અરે હરિ! એનું ફળ તમે ચાખશો. તમો તમારી સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખી થઇ વને વન ભમશો. તમને એ વખતે વાનર સિવાય કોઈ સહાયતા આપશે નહીં. એવો શાપ દીધો. શ્રી હરિએ કહ્યું કે, તું પુનઃ જન્મે મારે ત્યાં આવીશ. ત્યારે તું મને ઘણી પ્રિય થઇશ. સતી શ્રી હરિનું મન હરી લઈ બળી મરી સ્વર્ગને પામી.

સતીના શિયળ ભંગથી શ્રી હરિ ઘણા દુઃખી થયા. વિકળ ચિત્તે વનમાં રહ્યા અને વૃંદા, વૃંદા એમ વિલપના કરવા લાગ્યા. સતીએ વ્રત ભંગથી દેહ છોડયો તેથી જાલંધરમાં જે સતીનું તેજ હતું તે નાશ પામ્યું કે, શિવે તેને માર્યો. તેથી સર્વ દેવો ઘણા ખુશી થયા. શ્રી હરિએ માયા કરી સતીનું વ્રત ભંગ થાય એવું કર્યું, એ ફક્ત જાલંધરને મારી દેવોને દુઃખમાંથી છોડી સુખી કરવા ખાતરજ, કેમકે જાલંધર ઘણો પાપી અને દુષ્ટ બુદ્ધિનો હતો. તેણે પાર્વતી જેવી માહા સતીને પણ છળ કરવાનો પ્રપંચ કરયો હતો. શ્રી વિષ્ણુનું વિકળ ચિત્ત થયું હતું. તે મોહ દૂર કરવા લક્ષ્મીજીએ દેવોને ત્રણ બીજ આપ્યાં. એ બીજ વાવ્યાથી ત્રણ મોટી વનરાય થઇ. તેમાં વૃંદાએ પુનઃ જન્મ લીધો. તેનું નામ **"તુળશી"** પડયું, અને જે વૃક્ષ થયાં તેનું નામ પણ તુળશી વૃક્ષ પડયું એ જોઈ શ્રી હરિ ઘણા પ્રસન્ન થયા. વૃંદાનું સ્મરણ ભૂલી તુળશી એવો ઉચ્ચાર કર્યો કે, તેનો મોહ ઉતરી ગયો. શ્રી હરિને તુળશી ઘણાં પ્રિય થયાં. તે સાથે તેઓ સ્વધામ ગયા. પરંતુ પતિવ્રતાનો શાપ ટાળી શકયા નહીં તે શાપ તેને રામાવતારમાં ભોગવવો પડયો, અને જે પ્રમાણે સતીએ કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે સતી સીતાના વિયોગથી દુઃખ ભોગવી વને વન ભમવું

પડયું અને અંતે વાનરની સહાયતાથી સીતાને પામ્યા. આહા ! કેવો સતી સ્ત્રીનો પ્રતાપ !! સ્ત્રીઓને પતિવ્રત પાળવાથી કેટલા બધા લાભ છે ? અને શિયળ ભંગ થયે કેટલું નુકશાનછે? એ આપરથી સ્પષ્ટ સમજાઇ આવેછે.

અંશુમતિ.

એ તપોવનમાં રહેનાર સુવ્રત નામે મુનિની પવિત્રતા સ્ત્રી હતી. તેણે બાળપણમાં ભૃગુઋષિ પાસે વેદ, આત્મજ્ઞાન, પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રો વગેરેનું અધ્યયન કર્યું હતું. તેનામાં બુદ્ધિ ચાતુર્ય વખાણવા લાયક હતાં. તેની લાગણી મૂળથીજ પરગજુ હતી. તે પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય વગેરે પતિવ્રતાને કરવાનાં કાર્યોમાંથી પરવારી અવકાશમાં પતિની રજા લઈ દીન દુઃખીઓની વહારે ધાતી. તે ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, ન વસ્ત્રાને વસ્ત્ર અને રોગીને ઔષધ આપી તેમની પીડા ટાળવાને પ્રયત્ન કરતી. એવી તે પર દુઃખભંજન હતી. તેમજ મનુષ્યોમાં સદ્‌ગુણોની વૃદ્ધિ થાય એવા હેતુથી ઉપદેશ આપતી. તે પોતાના ઉપદેશમાં કહેતી કેઃ—

"સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર સમભાવ રાખી દયા કરો. દયા એ ધાર્મિક મનુષ્યોનું સામર્થ્ય છે. આપણાપર નિર્દયતા વપરાઇ હોય તો તેનો બદલો દયાથી આપો." જેમ ચંદનવૃક્ષને કુહાડી કાપે છે તો પણ તેને તે સુગંધી આપે છે તેમ પુત્ર પુત્રિઓને બાળપણમાં ગૃહરાજનાં કૃત્યોમાંથી થોડો કાળ કાઢી સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપો. પિતા, માતા, ગુરૂ, અને વડિલોની મર્યાદા સાચવી તેમને માન આપતા રહો. તમો નિત્ય વિવેક ભર્યાં પ્રીતિયુક્ત મધુર વચનો બોલો. મનુષ્યો વિષય સુખમાં લુબ્ધ થઇ પોતાની ઈંદ્રિયોથી કંઇ કંઇ અધર્મ અને અનીતિઓ કરે છે. તેટલા માટે ઈંદ્રિઓને અંકુશમાં રાખી ઈંદ્રિય દમન કરો. ઈંદ્રિયજીત થનારને હમેશ સુખ પ્રાપ્ત થશે. પરમાર્થ બુદ્ધિનો કદી અનાદર કરતા નહીં. જે કોઈ મનુષ્ય બીજાને દુઃખ દેતો નથી, પણ સર્વનું રૂડું ઇચ્છે છે, તે અક્ષય સુખ ભોગવે છે. મનોધર્મને દબાણમાં રાખો. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું એ તેના બંધનનું કારણ છે, અને તે પદાર્થથી વિરક્ત રહેવું, એ મોક્ષનું સાધન છે. માટે જ્ઞાનવડે કરી વિષયના પદાર્થથી પોતાના મનને અળગું રાખો. સદ્‌ગુણથી વર્તવા છતાં અત્યંત દારિદ્રમાં આવી પડાય, તો પણ દુર્ગુણ ઉપર ચિત્ત લગાડશો નહીં, કેમકે બીજે અવતાર ધારણ કરવામાં માતા, પિતા,

પતિ, પુત્ર, પુત્રિ કે સગાં સંબંધી કોઇ સાથી થતું નથી. જે વસ્તુ આત્માને વળગી રહે છે તે ફક્ત તેણે જે અહીં કર્યું હશે તેનાં પરીણામો એટલે કર્મ છે. માટે પોતાથી અળગો ન થાય એવો સોબતી જે સદ્‌ગુણ તેનો હમેશાં સંગ્રહ કરો. સદ્‌ગુણજ ખરો સાથી છે. તેજ તરવાનું સાધન છે, એમ જાણો. મોક્ષ મેળવવા માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ્ઞાનવડે મનન કરવું. ધર્મને વધારો-ધર્મનો નાશ થવાથી આ દેહમાં રહેલા આત્માને લગતાં પાપ અને ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય વર્ત્તણુક કરવાથી થતાં પુણ્યનો વિચાર કરીને તેમજ સદ્‌ગુણ તથા દુર્ગુણથી આત્માનું જન્માંતર થાય છે, તેનો બુદ્ધિથી વિચાર કરીને હમેશાં સદ્‌ગુણ ઉપર પ્રીતિ રાખી વિચાર, વાણી, અને કર્મથી હમેશાં પવિત્ર વર્તણુક રાખો. ઇશ્વર-પરબ્રહ્મ તે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલો છે. તેને મનુષ્ય જાણતા નથી, પણ મનુષ્ય જે જે કરે છે તેને તે નિહાળે છે; અને લક્ષમાં રાખે છે. આત્મા તેનો સાક્ષી છે અને તેના પોતાના આશ્રયનું સ્થળ છે તે મનુષ્યનો સર્વથી મોટો સનાતન સાક્ષી છે. તેના હુકમની અવજ્ઞા કરશો નહીં, અને તમારી મરજીમાં આવે તેમ વર્તશો નહીં. મનુષ્ય પોતાના હુકમને યોગે સુખ દુઃખ પામે છે. એ પોતાની વર્ત્તણુકનું ફળ ભોગવે છે. અધર્મથી સુખ મેળવવાની પાપ રૂપ ઇચ્છા સ્વપ્નમાં પણ કરવી નહીં—કારણ કે પાપ બુદ્ધિનાં માણસ કદાપિ તરત દુઃખ ન દેખે તોપણ વહેલાં મોડાં એ પાપનું ફળ દુઃખ ભોગવે છે અને તે જન્મો જન્મ નડે છે. માટે રોજ સવારમાં ઉઠીને પતિ તથા પરમેશ્વર પાસે એજ માગવું કે મને માઠી બુદ્ધિ આપશો નહીં. વગેરે, વગેરે, રીતે ચાલવાથી જરૂર પતિ અને પરમેશ્વર તમારાપર ઘણીજ પ્રીતિ કરશે. અંશુમતિના આવા ઉપદેશથી તે સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધિને પામી હતી. સૌ તેને માન આપી પુજ્ય ગણતાં હતાં. આ તેનો ઉપદેશ ઘણો મનન કરવા જેવોછે. ધન્ય છે આવી સતીને! કે જેણે પોતાની જીંદગી પરમાર્થ કારણે ગુજારી સફળ કરી.

મૈત્રેયી.

મહાત્મા યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિને મૈત્રેયી અને કાત્યાયની એ બે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં મૈત્રેયી સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હતી. તે જે કંઇ કરતી અને શીખતી તે ઇશ્વર અને પરલોકપર નજર રાખીને કરતી. તેણે અધ્યાત્મિક

જ્ઞાનરૂપી જળથી પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ કર્યું હતું. પોતે પતિ પાસેથી જ્ઞાનોપદેશ લેતી અને બીજાઓને સતધર્મે પ્રવર્તાવવા ઉપદેશ આપતી. તેણે પતિને ઈશ્વર સંબંધી જે જે પ્રશ્નો પૂછેલા છે, તે ઋગ્વેદમાં જણાવેલા છે. તે પરથી તેની વિદ્વતા અને ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન કેવું હતું તે જણાઇ આવે છે.

એક વંખતે મહાત્મા યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ જનકરાજનની સભામાં ગયા હતા. ત્યાં રાજાએ વૈરાગ્ય યોગ વિષે પ્રશ્ન કરેલો. તેપરથી રાજાને કહેવા કરતાં કરી બતાવવા પોતાના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. સભામાંથી ઘેર આવી પોતાનું સર્વ ધન, માલ, મત્તા, વગેરે બંને સ્ત્રીઓને પોતાની પ્રજા સંરક્ષણાર્થે વહેંચી આપવા માંડ્યું. ત્યારે મૈત્રેયી જે પતિ પ્રેમથી પૂર્ણ પાતિવ્રત્ય પાળનાર હતી, તેણીએ ઋષિને કહ્યું કે,—સ્વામીનાથ! મારે એ ધન શું કામનું છે? તમે ચાહો તો એ ધનપર પૂળો મૂકોની! હું તો જ્યાં આપ જશો, ત્યાં આપના ચરણની સેવા કરવામાંજ હાજર રહીશ. મારે તો એ ધન, માલ, મત્તા અને આખું જીવતર તમેજ છો. આ લોક, પરલોક તથા ઇશ્વર એ સૌ પણ તમેજ છો.

એ સાંભળી ઋષિએ કહ્યું, સતી! હું સંન્યાસ ધારણ કરીશ. માટે સંન્યાસીની સાથે સ્ત્રી કેમ રખાય? તો પણ તેણીએ માન્યું નહીં, અને દ્રવ્ય પણ લીધું નહીં. તેથી સર્વ દ્રવ્ય કાત્યાયનીને તેમણે આપી દીધું. સતી મૈત્રેયી સદ્‌ગુણનું પાત્ર અને પતિ પ્રેમમાં ગરકાવ હતી. તેથી યાજ્ઞવલ્કય ઋષિએ તેને એક રાત્રિમાં તત્વોપદેશ કરી જ્ઞાન આપી યોગ ધારણ કરાવ્યો. અને પોતે પણ યોગ ધારણ કરી લંગોટી વાળી **ॐतत्सत्परमात्मनेनमः** કરી બંને વિલક્ષણ સ્વરૂપે જનક પાસે જઈ ઉભા રહ્યાં. દરરોજના વેશ કરતાં સૌએ જુદોજ વેશ દીઠો, પરંતુ કાંતિ કંઈ છાની રહે નહીં. આ જોઇ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. રાજા તરત સિંહાસનપરથી ઉતરી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રમાણ કરી ચરણાર્વિંદમાં પડયો, અને કહ્યું કે,—આપ દયા કરી આ યોગીનો વેશ ત્યાગ કરો, ત્યારે ઋષિએ સૌ સાંભળતાં કહ્યું કે,—"રાજન! શું મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરી ફરી તેની સામું જોવું જોઇએ? શું હાથીના દંતૂશળ બહાર નીકળ્યા તે ફરી પાછા બેસે છે? સતી માયીક સંસાર તજી સહગમનની ઇચ્છા કરી નીકળેલી પાછી ફરે છે? નહીંજ. તે પ્રમાણે મેં ધારણ કરેલો વૈરાગ્ય યોગ કેમ તજી દઉં? હું તો આથી ઉલટો કૃતાર્થ માનું છું, અને ખુશી થાઉં છું કે, ઈશ્વરે મને આવો

અમૂલ્ય અવસર આપ્યો. કેમકે આ અસાર સંસાર વિષયોનો ભરેલો છે. જેમાંના વિષયો ભોગવતાં કોઇ પણ કાળે તૃપ્તી થતી નથી. તેમાંથી પ્રભુએ મને એકાએક છૂટો કર્યો. માટે રાજન! આ સંસારની જંજાળમાંથી છૂટેલો હું ફરી તેમાં ફસાવાને કદી ઇચ્છતો નથી. હવે તો મને અને આ યોગિની મૈત્રેયીને યોગજ પ્રિય અને કલ્યાણકારક લાગે છે. જ્ઞાન થયા પછી સંસાર રગડામાં રગડાઇ પડયાં રહેવું, એ જ્ઞાતાઓનું કામ નથી." વગેરે યોગ વિષે ઘણો ઉપદેશ કરી સ્ત્રી પુરૂષ બંને યોગીના વેશમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં.

આહા! શાબાસ છે! શાબાસ છે! યાજ્ઞવલ્કય અને મૈત્રેયી તમારી પવિત્ર લાગણીને! તમોએ પરસ્પરનો ધર્મ બજાવ્યો અને છેવટ સંસારની માયા તજી દેહનું કલ્યાણ કર્યું! સતી મૈત્રેયી! તારા પતિ પ્રત્યે પવિત્ર પ્રેમને પણ ધન્યછે! કે તું ધન, માલને તુચ્છ કરી એક પતિ સેવાનેજ શ્રેષ્ઠ ગણી યોગી બનેલા પતિ સાથે તેની સેવાને કારણે યોગિનીને વેશે ચાલી નીકળી, સત્ય પત્નિપણું બતાવી આપી, જીંદગીનું સાર્થક કર્યું. !!!

ઈલા.

આ મનુની કન્યા થાય. તેને વશિષ્ઠના પુત્ર શકિત સાથે પરણાવી હતી. તે ઘણી તેજસ્વિ, ધાર્મિક, નમ્ર સ્વભાવની અને પતિવ્રતા હતી. તેને પેટે પારાસર જેવા વિદ્વાન, તેજસ્વિ રાજનીતિજ્ઞ, અને ધર્મીષ્ઠ, પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. સતી ઈલાએ પારાસરને બાળપણમાં ઘણી પ્રકારનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપી નીતિનીપૂણ નરશ્રેષ્ઠ બનાવ્યા હતા. આ ઋષિના હૃદયમાં તેની માતાના શિક્ષણની ઉંડી છાપ પડી હતી. તેથી તેઓ આગળ જતાં ખંતી, ઉદ્યોગી, શોધક અને ગ્રંથકરતા નીકળ્યા. આ ઋષિએ પારાસર સ્મૃતિ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા. ખગોળ તથા નૌકાશાસ્ત્રમાં પ્રવિણતા મેળવી સમુદ્ર પર્યટન કરી ભરતખંડને લગતા બેટો શોધી કાઢયા હતા. આ કાર્યમાં તેની સ્ત્રી મત્સ્યગંધાએ ઘણી સહાય આપી કહેવાય છે. વગેરે કાર્યોથી તે ઘણા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. આ બધો તેની ઈલા જેવી સાધ્વી માતાના શિક્ષણ બળનોજ પ્રતાપ હતો.

ઈલાએ પોતાની પુત્રવધૂ મત્સ્યગંધાને દીકરીની પેઠે રાખી સારી સંભાળથી પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય અને ધર્મનીતિ વગેરેનો ઉપદેશ આપી એ

કાર્યોમાં કુશળ કરી હતી. તે જાણે મા દીકરી હોય, તેની પેઠે સાસુ વહુમાં પરસ્પર ઘણો સ્નેહ હતો. તે કદી વહુનું અપમાન થાય એમ કહેતી કે કરતી નહીં, તેમજ વહુ પણ સાસુને પોતાની માની પેઠે જાણી મર્યાદા સાચવી તેમને જે રીતે પ્રિય લાગે તેમ વર્ત્તતી કદીપણ સાસુ સામું બોલતી નહીં કે અપમાન થાય એવું કહેતી કે કરતી નહીં. આ પ્રમાણે હોવાથી સૌ તેમનાં વખાણ કરતાં અને તેમનો દાખલો આપતાં. આજની ભવાડા કરતી સાસુ વહુઓએ આ પરથી ઘણું શિક્ષણ લેવાનું છે.

ઇલાએ પતિની સેવા કરી તેમને અનુસરી ચાલી તેની ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તેમજ સગાં સ્નેહીઓમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘણી હતી. સૌ સ્ત્રીઓ તેમની સલાહ લઇ કાર્યો કરતી હતી. વગેરે તેના ઉત્તમ ગુણોપરથી તે ઘણી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

સુલીબા પંડિતા.

આ પંડિતા કાશી પાસે રામનગરના રહેનાર કૃષ્ણવર્મા નામે બ્રાહ્મણની પુત્રી હતી. કૃષ્ણવર્મા ઘણો વિદ્વાન હતો. તેણે પોતાની પુત્રીને શ્રુતિ, સ્મૃતિ, અને પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રોનો તથા જોતિષ અને વેદાંતનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. તેથી તે વિદ્વાન ગણાતી. તે શરીરે દુર્બળ, કોમળ, ઉજવળ અને સામાન્ય કદની હતી. તથા ગુણે બુદ્ધિવાન, નીતિવાન, ધાર્મિક અને પતિવ્રતા હતી. આવા તેના ગુણો જોઈ તેના પિતાએ તેના જેવાજ સ્વભાવવાળા અને ગુણવાળા એજ ગામના જગન્નાથ નામે શાસ્ત્રી સાથે તેને પરણાવી હતી. આ શાસ્ત્રી પણ વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ હતો. જોડું સરખું મળવાથી પરસ્પર આનંદમાં મગ્ન રહેતાં. સુલીબા પતિની મરજી સાચવી પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તતી. પતિ પણ સહૃદય, દયાળુ અને સારો વ્યવહાર રાખનાર હતો. તેથી સુલીબા પોતાને પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજતી હતી. તેણે સંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપી હતી. તેમાં કન્યાઓ અને વિધવાઓ શીખવાને આવતી તેને પોતે જાતે મહેનત લઇને ધર્મશાસ્ત્રો શીખવતી. તથા સ્ત્રી ધર્મનીતિનો ઉપદેશ આપી, તેમના હૃદયમાં ઉંડી છાપ પાડતી. તેણે "તત્વદર્શન" નામે ગ્રંથ બનાવ્યો છે. એમાં તેણે ધર્મનીતિ અને વેદાંત વિષે વિચાર જણાવ્યો છે.

એક વખતે બંને રામેશ્વર યાત્રાએ ગયેલ. ત્યાંથી વળતાં શ્રીરંગપ-

દૃણુ આવ્યાં. ત્યાં વિદ્વાનોની સભા મળી હતી. તેમાં જીવ અને બ્રહ્મ એ વિષયપર મોટો સંવાદ ચાલ્યો હતો. તેમાં આ સુલીબાએ સંતોષકારક પોતાનો વિચાર જણાવી, એ બધાને છક કરી નાંખ્યા. આ બાઇની આવી વિદ્વતા જોઈ વિદ્વાનોએ તેને **"पंडिता"** એવો માન ભરેલો ઇલ્કાબ આપ્યો. ત્યારથી એ "સુલીબા પંડિતા" એમ કહેવાણી. તેનો સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઘણો સારો ઉપદેશ હતો. તે વખતો વખત ઉપદેશ આપતાં કહેતી કેઃ— બેનો ! "આ શરીર અસ્થિ, માંસ, રૂધિર અને મળ, મૂત્ર વગેરે અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે. વળી તે પાણીના પરપોટાની પેઠે ક્ષણ ભંગુર છે. આ શરીરથી ગમે એટલા ભોગો ભોગવીએ તોપણ તૃષ્ણા નહીં છીપતાં ઉલટી વધે છે. એમ વારંવાર તૃષ્ણા છીપાવવાની લલુતામાં ને લલુતામાં કાળ આવી ઉપાડી જાય છે. તેમાં મુખ્ય કરવાનું કર્ત્તવ્ય રહી જાય છે તેથી અંતે પસ્તાવો થાયછે. અને જન્મ મરણનાં દુઃખો વારંવાર ભોગવવાં પડે છે. માટે આ શરીરથી પ્રથમ તો એ કરવાનું છે કે, સ્ત્રીને પતિ એજ ગતિ છે. તે ગમે તેવો હોય તોપણ અહોનિષ સુંદર રાજ ભવનમાં કે વનમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમની મરજી સાચવી ચાલવું અને તે જે રીતે ખુશ રહે તેમ કરવું. આ સિવાય પતિને પ્રેમથી બાંધવાનું એકે સાધન નથી. પતિની પ્રસન્નતા એજ સ્ત્રીઓનું પરમ દૈવત છે. સર્વ સુખ સાધનો, પુત્ર પરિવાર વગેરે સઘળું પતિની પ્રંસન્નતાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે મન, વચન અને કર્મથી એક નિષ્ઠા રાખી પ્રીતિ સહિત તે સાથે વર્ત્તવું, એ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ધર્મ છે. દૈવ ઇચ્છાથીજ સ્ત્રીનો પતિ ગુજરી ગયો હોય તેણે નહીં મુંઝાતાં એક ઈશ્વર ઉપર મન, વચન અને કર્મથી દૃઢ આસ્થા રાખી, સર્વ ઇંદ્રીયોને કબજે કરી સૌભાગ્યવતીનાં સર્વ ચિન્હો તજી બ્રહ્મચર્ય પાળવું. આથી ગમે તો તે વગર પુત્રની હશે તોપણ તે સ્વર્ગને પામશે. જેણે દાંત આપ્યા છે, તે ચાવણું પણ આપશે. તે દયાળુ પ્રભુ "કીડીને કણ અને હાથીને હારો" જેને જેવું જોઇએ તેને આપ્યું છે અને આપે છે. માટે ગુજરાનની બાબતમાં નિંદીત કર્મ કદી પણ નહીં કરવું. પોતાનું શીયળ સાચવી ઘર આગળ જે પ્રકારે ઉદ્યોગ થઇ શકે તે પ્રમાણે પવિત્રપણે કરી પેટ ભરવું. જે પોતાનું શીયળ ભંગ કરે છે, તે લોકમાં નિંદીત થઇ નર્કમાં પડે છે. માટે થોડા વખતના આ ક્ષણભંગુર દેહને અલ્પ સુખ સારૂં ભોગ તૃષ્ણામાં નહીં તણાવા દેતાં સ-

-માર્ગે વાળી મન પ્રવિત્ર કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનવડે પરિગ્રહ જાણવા પ્રયત્ન કરવો જેથી સદ્‌ગતિને પામશો."

આ પંડિતાએ ઘણાં વર્ષ પતિ સાથે સુખ વૈભવમાં કાઢયાં. એટલામાં તેના પતિને એકાએક પીડા ઉત્પન્ન થઇ. આ જોઈ તેને ઘણો ધાસ્કો પડ્યો. પતિની વેદના વધવા લાગ્યાથી ઘણા ઉપચારો કર્યા. પણ તે બધા વૃથા ગયા. થોડીવારમાં તો તેમણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. પંડિતા સ્વામીના શબની પાસે કેસ છૂટા મૂકી શોકથી આળોટવા લાગી. મૂખમાંથી લાંબા લાંબા નિઃશ્વાસો નિકળવા લાગ્યા. હૃદય વિદારક આર્તનાદથી ઘરમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. હિંદુરમણીને તેના પતિના મૃત્યુથી જે ભીષણયાતના થાયછે, તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. આજે સુલીબાની આંખનું તેજ નિર્વર્ણ થયું. તેનું હૃદય શુન્ય થઇ ગયું. જગત્ અંધકારમય દીશવા લાગ્યું. શોકથી નવી વિધવાની અસહ્ય પીડાથી વિધવા ઘણો કલ્પાંત કરવા લાગી. તેની પાસેનાં સગાં વાહાલાંએ કહ્યું કે, પંડિતા ! તું બુદ્ધિમંત છે તો આવો શોક ન કર ! મનુષ્યનું જીવન શોકમયજ છે. જગદીશ્વરે જે બનાવ્યું તે ખરૂં. તેમાં કોઇનું જોર બળ નથી. તું આવી જ્ઞાનવાન થઇ આવો કલ્પાંત કરે છે, એ ઠીક કરે છે ? પંડિતાએ કહ્યું, હૃદયેશ્વર ચિર નિદ્રામાં ઊંઘે છે. તે મને ઘણા ચાહતા હતા. હું દાસી જીવનમાં તેનાપર પ્રીતિ રાખતી હતી, અને હવે મરણ પછી પણ તેની સોબતી થઇશ. આ પરથી સૌએ જાણ્યું કે તેનો સતી થવાનો નિશ્ચય થયો છે. આ નિશ્ચય ફેરવવાને સૌએ બહુ સમજાવી, પણ ધીર શાંત સુલીબા એક ટળી બીજી થઇ નહીં. તેનો તો એકજ જવાબ હતો. હૃદયેશ્વર મારા ઉપર ઘણીજ પ્રીતિ રાખતા હતા. હું તેમને છોડીને રહેવા ઇચ્છતી નથી. મારા જીવનનું ખરૂં ભૂષણ અને મારા નયનનો જે મણી તે મેં ગુમાવ્યો છે. તે શું હું જીવનમાં ફરી મેળવી શકીશ ? જે આત્મા દાસીની ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખતા હતા, ઘણીજ કૃપા કરતા હતા, તેને શું હું ફરી જોઇ શકીશ? હું પતિના સંગમાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખ પામી છું. નિત્ય આનંદ ઉછરંગમાં રમી છું. અરેરે ! હવે હું પિયૂ વિના મનની વાત કોની પાસે કરીશ ? પિયૂ વિના ક્યાંએ ખરૂં માન મળતું નથી. હવે મારૂં સુખ વહી ગયું. મારો જન્મારો ધિક્છે. આજે હું સ્વામી વિના અમંગળ રૂપ થઇ. પ્રાણપતિ ! હું આપને ક્યાં આવી મળું ! આવાં તેનાં હૃદયવેધક વચનોથી સૌ શોકાતુર થયાં. ત્યારે તેણે કહ્યું, આજે સૌ સહૃદય થાઓ. મારા એક માત્ર સુખના રસ્તામાં કાંટા ન

નાંખો. દાસીને જે આટલું બધું ચાહતા હતા, તેની સાથે મને જવા દો. સૌ આ સાંભળી નિસ્તબ્ધ થયાં. ચિતા તૈયાર થઈ. તેનાપર જગન્નાથ શાસ્ત્રીનું શબ મૂકાયું. પંડિતાએ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યાં. એકી વખતે સર્વ પાસેથી લઈ ચિતા પાસે આવી, અલંકારો ઉતારી ગરીબગરબાંને વહેંચી આપ્યાં. આંખમાંથી પોતાને હાથે આંસુ લૂછી સૌને મધુર વચને શાંત પાડી પાગે પડી, અને બોલી, "સ્ત્રીઓને પતિ એજ જીવનનું તત્વ છે." એમ કહી પતિના પગને અડી, 'હૃદયેશ! કૃપા કરો! હું તમારા પગની નીચે બેસીને આવી શકુ. હું જન્મોજન્મ તમારી પત્નિ થાઉં અને સેવા કરૂં.' 'ઇશ્વર! તારી પુત્રીની આ સિવાય બીજી કંઇ ઇચ્છા નથી! આ પ્રમાણે બોલી ચિતાપર ચઢી. પતિના પગ ભક્તિભાવથી ખોળામાં લઇ આંખ મીંચી કે તેના આત્માએ જાણે તેજ વખતે સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો હોયની તેમ લાગ્યું. ચિતા સળગી તેનો દેહ થોડી વારમાં બળી ભસ્મ થયો.

મંદોદરી.

આ સાધવી મય દૈત્ય રાજાની પુત્રીને લંકાપતિ રાવણ સાથે પરણાવી હતી. તે મહા રૂપવાન, તેજસ્વિ, વિવેકી, નીતિવાન, ધાર્મિક, વિચારવંત, જ્ઞાની અને પતિવ્રતા હતી. તેને ઇંદ્રજીત નામે મહા બળીઓ પુત્ર થયો. રાવણ મંદોદરીને ઘણું ચાહતો અને પ્રીતિ રાખતો. રાવણ સ્વભાવે ક્રૂર, અહંકારી અને મહા બળીઓ હતો. તે રામની પત્નિ સીતાને હરી લાવ્યો એ વાત મંદોદરીના જાણવામાં આવતાં, તેણે પતિને કહ્યું કે, પ્રાણેશ! સતી સીતાને હરણ કરી લાવ્યા એ ઘણું માઠું કર્યું. હવે તમે એને રામને સોંપો, નહીં તો મારા જાણવામાં આવે છે કે, આપણું સર્વસ્વ જઇ કુળનો નાશ થશે. તમે સર્વને જીત્યા છે, પણ શ્રીરામને જીતી શકશો નહીં. જે પુરૂષ પરસ્ત્રીનો અભિલાષી છે, તે કદી સુખી થતો નથી. છાતી ઉપર પથ્થર બાંધીને સાગર તરી જાય એવો કોણ સમર્થ છે? જે વિષપાન કરે તે કદી અમર થાયજ નહીં. સર્પના મૂખમાં હાથ ઘાલતાં તે કેમ દંશ કરશે નહીં? માટે હે સ્વામી! તમે રામ સાથે વેર કરવામાં કેમ સુખી થશો! તમે કહો તો હું રામ શરણે જઇને સ્તુતિ કરી સર્વને મરણથી બચાવું. એ ઘણા દયાળુ છે, તો દયા કર્યા વગર રહેશે નહીં. રાવણે હસીને કહ્યું, સતી! તું શા માટે ચિંતા કરે છે? નીચ. ઉંચ, રાય અને

રંક કોઇને પણ મરણ મૂકતું નથી. પૂર્વે જે કર્મ કર્યા હશે, તે પ્રમાણે સંસારમાં સુખ દુઃખ ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી. જે થવાનું હશે તે થશે, પણ હું સીતાને પાછી નહીં આપું. આ પ્રમાણે થયા પછી મંદોદરી સીતા પાસે આવી તેને ચરણે પડી પગે લાગી. આથી જેમ ભાગીરથીને ગોતમી મળે, ઉમીઆને સાવિત્રી મળે, તેમ મંદોદરીને સીતા મળવાથી પરસ્પર ઘણાં ખુશી થયાં. મંદોદરીએ કહ્યું, દેવી! મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે, હું આપનાં આજે દર્શનને પામી! આપ જગત્ જનેતા છો અને રામચંદ્રજી જગત્ પિતા છે. વગેરે કહી અધ્યાત્મ જ્ઞાનના કેટલાંક પ્રશ્નો પૂછયા. તેપરથી સીતાજીએ તેને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી મંદોદરી બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન થઇ બ્રહ્મ સ્વરૂપ વિષે તેનું ચિત્ત લાગી ગયું. તેની સ્થિતિ બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં લાગેલી જોઇ સીતાજીએ બોધ આપવો બંધ રાખ્યો. મયદૈત્ય કુમારી અંતરમાં આનંદ રાખી સાવધાન થઈ ગદગદ કંઠે સીતાજીને ચરણે પડી બોલી. જગતની માતા કલ્યાણી! આપે મને આજે બ્રહ્માનંદનો લહાવો આપી મારો સંશય નિવૃત્ત કર્યો! મારો આજનો દિવસ ધન્ય છે કે, આપની સતસંગતિ થઈ. જેને એક આત્મ વિચાર થયો તેને સારા સારનો વિવેક થઇ સકળ અજ્ઞાન ટળી જાય છે. આ સમાન બીજો કાંઇ લાભ નથી. મંદોદરી આવું ઉત્તમ જ્ઞાન સીતાથી પામી. તેથી તેને ગુરૂરૂપ માની પ્રદક્ષિણા કરી આજ્ઞા લઇ સ્વમંદીર આવી પતિને પાયે પડી કહ્યું, સ્વામી! સતી સીતા સાક્ષાત્ વિશ્વની માતા છે, તમો તેપર કુદૃષ્ટિ કરશો તો કદી પણ કુશળ રહેશો નહીં. જેમ અગ્નિનો સ્પર્શ કરતાં બળીને ભસ્મ થવાય છે, તેમ તમે સતી સીતાનો અભિલાષ રાખી કુળનો નાશ આદર્યો છે, એ સતી અપાર જ્ઞાનવાન છે. એ કોઇ પણ કાળે તમારે વશ થશે નહીં. તે માટે રાજન! એ હઠ મૂકી દુરાચરણ તજો, પર સ્ત્રી અને પર ધનનો સ્પર્શ કર્યાથી ઘણું અનર્થ થયા વગર રહેતું નથી.

રાવણે કહ્યું, 'સતી! તું જે વચન કહેછે, તે ખરેખર સત્ય છે; પણ મેં રામ સાથે વૈર કર્યુંછે, એ ત્રૈલોક્યમાં સૌ જાણે છે. જો હવે મારો પુરૂષાર્થ મૂકી દઈ નમું તો મારૂં જીવ્યું વૃથા થાય. કાયર થવાથી જીવ્યાનું કંઇ સાર્થક નથી. પૃથ્વીમાં કોઈ અમર નથી. કલ્પ લગી કોઈ કદી જીવ્યો ને પુરૂષાર્થ લેશ પણ ન કર્યો, તેનું જીવ્યું વૃથા જાણવું. સંસારમાં સૌને એકવાર જ્યારે ત્યારે મરવું છે, પણ જેણે કંઇ પણ પરાક્રમ ન કર્યું, તે જીવ્યાને ધિક્કાર છે. જેણે જગતમાં અવતરી જશ, પરાક્રમ અને નામના

મેળવી, તેની આ લોકમાં સારી કીર્ત્તિ થાયછે; અને પરલોકમાં શુભ સ્થાન મળેછે. ઇશ્વરાવતાર રામચંદ્રજી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા અવતર્યા છે એ હું જાણુંછું. માટે હવે પુરૂષાર્થ કરી અમર નામ મેળવવું, પણ શરણે જવું નહીં. સુંદરી ! હું યુદ્ધજ કરીશ. મંદોદરીએ જાણ્યું કે આ માને એમ નથી. એમ જાણી સ્વમંદીર ગઈ. થોડીવારે યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં ઇંદ્રિજીત કુંભકરણ અને મંત્રિ, મરાણા. તેથી ગામમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. તે વખતે મંદોદરીએ આવી ઘણો કલ્પાંત કરી કહ્યું, સ્વામી ! તમે રામ સાથે વૈર કરી શા માટે કુળનો નાશ કરોછો ? અને શા માટે વગર મોતે મરવાનું ઇચ્છો છો ! તે સાથે વૈર કરી કોણ ઠરી ઠામ બેઠું છે ? તેને જીતાશે નહીં તો હળવા પડશો. સ્વામી ! તમે ત્રૈલોકય જીત્યું છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કામને જીત્યો નથી, ત્યાં સુધી સર્વ ફોકટ સમજવું. જોગી, મુનિ, તપસ્વિ અને અનેક રાણી જાયાને એ કામે છેતરી ફજેત કર્યાછે, રણમાં રખડાવ્યા છે, અને મહાન પુરૂષોનાં માન મૂકાવ્યાં છે. એવો કામ દુર્જય અને બળવાન છે. માટે આવું વિપરીત કામ છોડી દો. માહારાજ ! હવે ક્ષમા રાખો ! સીતા પતિવ્રતા છે તેને રામ શરણે જઇને સોંપી દો. તો તે નક્કી તમારૂં કલ્યાણ કરશે. એ શરણે આવનારને અભયદાન દે છે. એ તમારો એક પણ અવગુણ ગણશે નહીં. પછી તમો નિર્ભય થઇ સુખે રાજ્ય કરજો. જે પરનિંદા, પરધન, અને પરનારને તજેછે, તેના સંસારને ધન્ય છે. જે હિંસા અને અભિમાન તજેછે તેનું જ્ઞાન શોભેછે. જે સત્ય આચરણ આચરે છે તેને દેહ ધર્યાનો લાભ થાયછે. તમારે કંઈ વાતની કમી છે ! અણિમાદિક સિદ્ધિઓ પાયે નમી રહી છે. કલ્પ વૃક્ષ અને કામધેનુ સ્વાધીન છે. દેવો ચાકર થઇ રહ્યા છે. બ્રહ્માદિક પણ દેખીને મોહિત થાય એવી પદ્મનીઓ તમારી છાયામાં ઘણી છે. તોપણ તમે સીતાને હરી લાવ્યા. **विनाशकाले विपरीत बुद्धिः ॥** એ પ્રમાણે તમારી અંતકાળે બુદ્ધિ ફરી જણાય છે. અવશાનનો વખત આવેછે, ત્યારે વિવેક અને જ્ઞાન જતાં રહે છે. તમારાં આવાં કર્મથી નક્કી કુળનો નાશ થશે એવું લાગે છે. તમે કહોછો જે હું રામને જીતીશ, પણ એ મિથ્યા અભિમાન મૂકી દો. પ્રાણેશ ! તમને ખોળા પાથરીને કહું છું, જે તમે સીતા રામને સોંપો.

આ સાંભળી રાવણે કહ્યું, 'હું એ રામને નહીં નમું, અને સીતાને નહીં સોંપું. પછી જે થનાર હશે તે ભલે થાય. મંદોદરીએ જાણ્યું કે, જેવી વ્યભિચારણી સ્ત્રીની ભક્તિ, જેવો દાંભિકનો વૈરાગ્ય, જેવો પરદ્રોહી

જ્ઞાની, જેવી કપટીની પ્રીતિ, જેવો ભ્રષ્ટનો આચાર, જેવું લોભીનું દાન, એવું રાવણનું ડહાપણ અને જ્ઞાન છે. એ પ્રાણ છે ત્યાં સુધી નહીં માને. એમ વિચારી ચાલી ગઈ. થોડી વારે રાવણે સીતા પાસે આવી કહ્યું કે, "તું બે માસમાં મારે તાબે નહીં થાય, તો તારા પતિને મારી નાંખીશ. જો તાબે થશે તો તને હું મારી પટરાણી બનાવી ઘણું સુખ આપીશ. સીતા રાવણની આવી ધમકી સાંભળી બોલી. રાવણ! તું વગર વિચાર્યું બક્કમાં!! તું બે માસ તો શું, પણ બે હજાર વર્ષની મુદત આપીશ, તોપણ હું તારે તાબે થઇશ નહીં! એમાં તારૂં કંઈ વળવાનું નથી!! તું સમૃદ્ધિ, બળ અને પરાક્રમથી જગતમાં વિખ્યાત છે. તારે દુષ્ટ કર્મ કરી કીર્ત્તિને કલંક લગાડવું ઉચીત નથી. જે દૃષ્ટિથી તું તારી માતા **"नीकषा"** સામું જુએ છે. તે દૃષ્ટિએજ તારે પર સ્ત્રી સામું જોવું જોઇએ. મને મારા પતિ જેવું મૂલ્યવાન બીજું તું શું આપીશ! તું મને મારા પ્રાણપતિને સોંપ. તે તને ક્ષમા કરશે.

સીતાનાં આવાં કઠોર વચન સાંભળી રાવણે તેને મારવા ખડગ ઉપાડ્યું, કે મંદોદરીએ દોડી આવી ખડગ પકડી રાખી સમજાવી શાંત પાડ્યો. આ વખતે મંદોદરીએ સીતાને ઘણી સહાયતા આપી હતી. અને રાવણને ઘણી શીખામણ દીધી હતી. રાવણ મુંગાંમુંગાં હવન કરતો હતો. તે ભંગ કરવા અંગદે મંદોદરીને ચોટલે પકડી તેની સન્મુખ ઉભી રાખી. મંદોદરીએ પોતાને છોડાવવાને રાવણને કહ્યું, પતિ! મને છોડાવો! જુઓ રામ પોતાની સ્ત્રીને છોડાવવાને કેટલું બધું કરેછે. પતિએ સ્ત્રીને દુઃખમાંથી મૂકાવવી એ તેનો પરમ ધર્મછે. જે પતિ પોતાની સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરતો નથી તે નર્કને પામેછે. પતિને સ્ત્રી એજ સુખનું ધામછે અને સ્ત્રીજ સંસારનું નૂર છે. અને આ લોક પરલોકનો સાથી છે.' વગેરે કહી ઘણો કલ્પાંત કર્યો, ત્યારે ક્રિયા ભંગ કરી ઉઠી મંદોદરીને મૂકાવી. આ પછી રાવણ ક્રોધે ભરાઈ પોતે જાતે લડવા ચડ્યો. તેમાં તે મરાણો. મંદોદરી જ્યાં પતિનું શીશ પડ્યું હતું ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે આવી મોટા મુનિવરો અને જોગીઓ પણ પોતાની ધીરજ છોડી દે એવા કલ્પાંત સાથ વિલાપ કરવા લાગી.

'અરે સ્વામી! મેં ઘણું ઘણું સમજાવ્યા પણ માન્યું નહીં! અંતે સંતતી અને સંપત્તિ નાશ કરી તમારા દેહને પણ ખોયો. નાથ! તમે રામ સાથે ભલું વેર ભજવ્યું! તમારી કીર્ત્તિ ત્રિભૂવનમાં ઘેરે ઘેર ગવાશે.

૧૨

હવે સૃષ્ટિમાં તમારા જેવો પુરૂષ પાકવાનો નથી. પ્રાણપતિ ! તમારે અ-
ર્થેજ રામે અવતાર લીધો. અહો ! દૈવની ગતિ કેવી વિપરિત છે ! કે જેને
લોકપતિઓ પગે લાગતા, તે પુરૂષ આજે રણમાં પડ્યો છે ! !' મંદોદરીનો
વિલાપ સાંભળી રામે આવી કહ્યું, 'અરે પૂજ્યપાવની, સતી શિરોમણી ! તું
જ્ઞાનવંત થઇ, આ નાશવંત દેહનો શોક શા માટે કરેછે ! તું જ્ઞાન દૃષ્ટિએ
વિચારી ને જો કે, તેમાં શું સત્ય છે ! આ જગત્ સર્વ સ્વપ્નની પેઠે મા-
યાનું ચિત્ર છે. આ પંચ મહાભૂતની દેહ નાશવંત, વિકારી અને અશા-
સ્વત રૂપ છે, માટે આત્માનો તું વિચાર કર. તે તો અવિનાશી, અખંડ
અને અનુપ છે. માટે હે સતી માતા ! મોહ છોડી દઇ ધીરજ રાખો. રા-
મચંદ્રજીનાં આવાં વચનોથી તે શાંત થઈ. પતિની દહન ક્રિયા કરી, વગેરે
વગેરેથી તેણે પોતાનું પતિવ્રતાપણું બતાવી આપ્યું. આ તેના ચરિત્રમાંથી
ઘણું શિક્ષણ મળી આવેછે.

અરૂંધતી.

એ રામ અને તેના પૂર્વજોના રાજગુરૂ વશિષ્ટની સ્ત્રી. વશિષ્ટે તેને
જ્ઞાન કેળવણી આપી મહા સતી, બુદ્ધિવાન, ને જ્ઞાની બનાવી હતી. એ
સતીએ વેદપર ભાષ્ય કર્યું છે. એ પતિ પત્નિ બંને કેવળ ધર્મ સ્વરૂપજ
હતાં. તે પ્રથમ અવસ્થામાં વ્યવહારમાં નિપુણ હતી, પરંતુ પાછળથી ધર્મ
વૈરાગ્યથી પતિ સહવર્ત્તમાન હિમાલય ઉપર જઇ તપસ્વી થઇ અવસ્થા ગા-
ળી હતી. આપણે કોણ ને આ જગત્ શું એ તથા ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન
તથા દૈહિકને માનસિક ધર્મોની ભિન્ન સમજણ કે જે સનક, સનકાદિક
પૂર્વના મહાન ઋષિઓની હતી, તે એણે પ્રકાશિત કરી. તથા આર્યોને
જ્ઞાન માર્ગે દોર્યા. તેમજ વ્યવહારિક લાજ, મર્યાદાના વિષયપર વિવેચન
કરવામાં અને આર્યો ઉપયોગી બને એવું સમજાવવામાં પણ તેણે પતિ સા-
થે રહી ઘણો પ્રયત્ન કરેલો છે. તે પતિને ઘણી પ્રિય હતી. તેણે પતિને
સર્વ કાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા આપી સંતોષ્યા હતા. તેને શક્તિ નામે
પુત્ર હતો તેને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી વિદ્વાન બનાવ્યો હતો. એ શક્તિ
પારાસરના પિતા થાય. સતીને શક્તિ શિવાય બીજા પુત્રો હતા. તે બધા
મરણ પામતાં છતાં અતિ ધીરજ ધરી પતિને પણ ધીરજ આપતી. તે
પોતાના અનેક ગુણોથી આર્યોમાં પ્રસિદ્ધ થઇ માનને પામી ગઈ છે.

ઈંદ્રાણી.

આ ત્રૈલોક્ય પ્રસિદ્ધ સ્વર્ગના મહાન રાજા ઈંદ્રની સ્ત્રી થાય. આ સાધ્વી ઘણીજ સ્વરૂપવાન અને તેજસ્વિ હતી. તે પોતાના સ્વરૂપને માટે જગતમાં પંકાએલીછે. તે બુદ્ધિવાન, નીતિવાન, ધાર્મિક, જ્ઞાની અને પતિવ્રતા હતી. ઈંદ્રરાજાને નહુષ રાજા તરફથી એટલો પરિતાપ થયો કે તેની સીમા રહી નહીં. આખરે સતી ઇંદ્રાણીએ પોતાના સતીત્વ બળથી પતિનું રક્ષણ કરી તેને મોટા ભયથી મૂકાવ્યો. તેમજ જ્યારે ઇંદ્રને પોતાના પાપ કર્મથી ઘણો સંતાપ થયો, ત્યારે તે કાન્તિ રહિત થયો, ત્રાસ પામવા લાગ્યો, નિસાસા મુકવા લાગ્યો, ભાન વિનાનો થઈ ગયો, અને તેને કશામાં સુખ મળવા ન લાગ્યું એટલે તે મુંઝાઈ માનસરોવરના કમળ વનમાં જઇ સંતાયો, ત્યારે સ્વર્ગ મૃત્યુ લોકની સઘળી સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ટ એવી જે ઈંદ્રાણી તે પોતાના પતિના દુઃખથી દુઃખી થઇ પતિ પાસે જઇ કહ્યું,—'પ્રાણનાથ! તમારો કોઇ પણ શત્રુ બળ પામેલો નથી, તે છતાં તમે શા માટે દુઃખી સરખા દેખાઓ છો? દુઃખ થવાનું જે કારણ હોય તે મને કહો. મારાથી તમે કંઈ ગુપ્ત રાખશો નહીં. પતિએ પોતાની અર્ધાંગના સ્ત્રી પાસે સુખ દુઃખની વાત કરવી એ તેમનો ધર્મ છે, અને સ્ત્રીએ એ જાણી તેમાં ભાગીએણ થઈ જે ઉપાયથી એ મટે તે માટે પ્રયત્ન કરવામાં સહાયતા આપવી એ તેનો ધર્મ છે. માટે મને જે હોય તે કહો.'

ઇંદ્રે પોતાની પ્રિયાનાં આવાં મધુર વાક્યો સાંભળી કહ્યું,—પ્રિય સાધ્વી રાણી! "મારે કોઈ બળવાન શત્રુનો ભય નથી, તો પણ મને શાંતિવાળું સુખ મળતું નથી. હું ઘરમાં નિરંતર ભયને પામું છું. આનંદભુવન, અમૃત, અપ્સરાઓનો નાચ, ગંધર્વોનું ગાયન, અને મોટું વિલાસવન એ સઘળું મને કંઇ સારૂં લાગતું નથી. પ્રિયા! સર્વ સુખના ભંડાર જેવી તું છે. તે તારાથી તેમજ આ બીજી સ્ત્રીઓથી પણ મને લગારે આનંદ થતો નથી. મને રાત દહાડો એમ થાય છે કે,—હું ક્યાં જાઉં, અને શું કરૂં કે, જેથી મને સુખ થાય! આ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું બહારનું તો કોઇ કારણ જણાતું નથી, પણ મારા અંતરમાં રહેલું મારૂં દારૂણ પાપજ મને સંતાપ આપનાર છે. એમ લાગે છે."

ઈંદ્રાણી પોતાના પતિને આવું દુઃખ જાણી ઘણો સંતાપ પામી. તેણે સર્વ દેવ સભાને બોલાવી. સભા સમક્ષ સૂર્યનારાયણ સામે હિકરજોડી

બોલી કે,—હે જગત્ નિયંતા, સર્વ શક્તિમાન પવિત્ર પ્રભુ! જો મેં મારા પતિની એકાગ્ર ચિત્તે બરાબર નિયમ પાળી સેવા કરી હોય, જો મેં પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિવ્રત સાચવ્યું હોય, તો હે મંગળમય પ્રભુ! તારી પુત્રીપર દયા કરી તે મારા પ્રાણ પતિને આ પાપ દુઃખથી મુક્ત કરી સુખ આપો! સતીની આવી પ્રાર્થના પછી જાણે પ્રભુએ એના સતીત્વ સામું જોઇ કરૂણા કરી હોયની! તેમ ઇંદ્રને ત્યારથીજ સુખ થવા લાગ્યું, અને થોડા વખતમાં તો સર્વ પ્રકારે આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. એ રીતે સતી ઇંદ્રાણીએ પોતાના સતીત્વ બળથી પ્રભુ કૃપા મેળવી પતિને સુખી કરી પોતાનું સૌભાગ્યપણું દીપાવ્યું. વગેરે, વગેરેથી એ સતીના સૌભાગ્યપણાની આર્યોમાં એટલી તો મહત્તા છે કે,—લગ્નક્રિયા વખતે વર કન્યાને "ઇંદ્ર, ઇંદ્રાણીની સૌભાગ્ય દેવાય છે." એટલે ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીનું સૌભાગ્યપણું ઘણાકાળ રહ્યું, તેમ ઇશ્વર આ કન્યાનું સૌભાગ્યપણું લાંબો કાળ રાખો, એવો સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ આશિર્વાદ દે છે. સતી ઇંદ્રાણી તને ધન્ય છે! કે, તું પતિવ્રતાનો ધર્મ બજાવી સૌભાગ્યપણાની અખંડ કીર્ત્તિ રાખી ગઇ!

કુન્તાજી-પૃથા.

આ સતી સુરસેનયાદવની પુત્રી, વસુદેવની બેન ને શ્રીકૃષ્ણની ફૈઈ થાય. તેનું મૂળ નામ પૃથા હતું, પણ સુરસેને પોતાના મિત્ર કુન્તિભોજ રાજાને કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી તેને પુત્રી કરી રાખવા આપી. તેપરથી તેનું નામ કુન્તિ કહેવાયું. એ બાલ્યાવસ્થામાં કુન્તિભોજના કહેવાપરથી મહર્ષિ, સાધુસંત વગેરે અતિથિ આવે તેની બરદાસ કરતી. એક વખતે મહા મુનિ દુર્વાસા પધાર્યા. તેની સેવા કુન્તિએ ઘણીજ કરી. તે જોઇ દુર્વાસા ઋષિ ઘણા પ્રસન્ન થયા. તેથી જતી વખતે એ બાળાને બોલાવી કહ્યું, હે કન્યકે, બેટા! તેં મારી ઘણી સેવા કરી છે. તેથી હું ઘણો સંતોષ પામ્યો છું. માટે તારૂં હું શું પ્રિય કરૂં? મારો વિચાર છે કે, તને યથેચ્છ પુત્ર સંપાદન કરવા માટે કેટલાક દેવતાઓનાં મંત્રો આપું. તે તું જે દેવના મંત્રનો જપ કરીશ, તે દેવ તને પ્રત્યક્ષ થઇ તારી મનકામના સિદ્ધ કરશે; પણ ખરેખરી અડચણ વગર તારે તે દેવોનું આવાહન કરવું નહીં. અર્થાત્ તારે જે સમયે પુત્ર અવશ્ય થવો જોઇએ, એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ તેમાંથી ગમે તે દેવનું ચિંતવન કરી તેનો જપ કરવો, એટલે

તે પ્રગટ થઈ તને પુત્ર આપશે. એમ કહી ઋષિએ તેને યમ ધર્મ, સૂર્ય, વાયુ, ઈંદ્ર, અને અશ્વિનિકુમાર એ પાંચ દેવોના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. આશિર્વાદ દઈ દુર્વાસા ચાલી નીકળ્યા.

કુન્તિ લાયક ઉમરની થયે તેને હસ્તિનાપુર (દિલ્લી)ના રાજા પાંડુ સાથે પરણાવી. પતિને ઘેર ગયા પછી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તવા લાગી, પતિ અને સાસુ, સસરા વગેરેની ઘણી પ્રીતિ મેળવી હતી. પછી પ્રસંગ આવતાં જે જે દેવોના મંત્રોનો જપ કરી આવાહન કરવાનું દુર્વાસા મુનિએ જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે પ્રસંગ આવ્યે કરવાથી યુધિષ્ઠર, અર્જુન, ભીમ એ ત્રણ પુત્રો પોતાને થયા. અને સહદેવ, નકુળ એ બે પોતાની શોક્યના એમ પાંચ પુત્રો થયા. એ પાંચે પાંચ પાંડવોના નામથી ઓળખાય છે. એ જ્યારે નાના હતા ત્યારથી તે મોટા થઈ રાજ્ય કર્ત્તા થયા ત્યાં સુધી કુન્તિ માતાના હાથ નીચે ઉછર્યા હતા. તે પાંચે વચ્ચે કોઇ દિવસ વેર ઉત્પન્ન ન થાય ને ઉત્તરોત્તર તેમનો પરસ્પર પ્રેમ દૃઢ થાય એવા ઉત્તમ વ્યવહારથી સ્વાર્થ છોડી તે સર્વને એક સરખી કેળવણી આપી હતી. તેથીજ આ પાંચે ભાઇઓનો એક બીજા ઉપર પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ હતો. પરસ્પરમાં તેમનાં કદી પણ ઊંચા મન થયાં નહીં. વળી તેમના અંતઃકરણમાં માતા કુન્તિએ ધર્મ નીતિની એટલી તો સજડ છાપ બેસાડી હતી કે, તેમને દૈવ ઇચ્છાથી ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડયું, તોપણ તેમણે કદી પણ અધર્મમાં પગલું ભૂલથી પણ ભર્યું નહીં. નાનપણમાં નિરાશ્રિત છતાં પણ મોટે પ્રસંગે ધૈર્યથી ધર્મ માર્ગમાં નિશ્ચળ રહેતા. તેથી છેવટે તેમને સ્વર્ગ સમાન રાજ્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું. આ બધો પ્રતાપ કુન્તિ જેવી ધર્મવીર માતાના સુશિક્ષણનોજ હતો. આપરથી તેના મનનો ભાવ જણાઈ રહે છે.

પુત્રવધૂ—દ્રૌપદી જ્યારે પતિ સંગે વનમાં જવા તૈયાર થઇ ત્યારે માતા કુન્તિએ ઉપદેશ આપ્યો કે,—"પ્રિયવધૂ! દુઃખ આવ્યું છે, તેથી શોક કરીશ નહીં. તું સ્ત્રી ધર્મને જાણનારી, સુશીલા, સાધ્વી અને સદાચરણીછે. તારા ગુણથી બંને કુળ અલંકૃત થયાં છે, એટલા માટે સ્વામીના પ્રતિ કેવો વ્યવહાર કરવો જોઇએ, તે વિષયનો તમને ઉપદેશ આપવાની જરૂર નથી. સતી! કૌરવો પરમ ભાગ્યવાન છે, કારણ કે તારા કોપાનળથી તેઓ દગ્ધ થયા નથી. વત્સ! હું સર્વદા તારૂં શુભનું ધ્યાન કરૂંછું. તું ખુશીથી જા." આહા! કેવો ઉપદેશ!!!

ઉદ્યોગ પર્વમાં કુન્તિએ શ્રી કૃષ્ણને કહ્યું છે કેઃ—"લોકો સત્સ્વભાવથી જેવી રીતે માનનીય થઇ શકે છે, તેવી રીતે ધન, વિદ્યાથી માનનીય થઈ શકતા નથી. હે કેશવ! તમે વૃકોદર અને ધનંજયને કહેજો કે, ક્ષત્રિ કન્યા જેને માટે ગર્ભ ધારણ કરે છે, તેનો સમય પાસે આવ્યો છે; એટલા માટે જો તમે વિપરીતાચરણ કરશો, તો તેથી ઘણા ધિક્કારને પાત્ર થશો. તમો નૃશંસના જેવું કાર્ય કરશો તો હું તમારો હમેશાંને માટે ત્યાગ કરીશ. વખતે પ્રાણ સુદ્ધાં ત્યાગ કરવો પડે તોપણ ડરવું નહીં." એ રીતે તેણે વીરભાવ દેખાડ્યો છે. શાબાસ છે. વીરમાતા તને! જે માતાનો મનોભાવ વીરત્વ ભરેલો હોય તેના પુત્રો વીરપુરૂષ થાય એમાં નવાઇએ શું!!

વળી કહ્યું છે કેઃ—"મેં પુત્રોનું નિર્વાસન, અજ્ઞાનવાસ અને રાજ્યભ્રષ્ટ વગેરે દુઃખોથી અનુભવ મેળવ્યો છે. દુર્યોધને મને અને મારા છોકરાને ચૌદ વર્ષ સુધી અપમાન કર્યું છે. તેના કરતાં દુઃખનો વિષય બીજો કયો હોય? પરંતુ એવું કહેવાય છે કે, દુઃખ ભોગવ્યાથી પાપનો ક્ષય થાય છે. પછી પુણ્યનું ફળ સુખ ભોગવાય છે. એટલા માટે અમે હમણાં દુઃખ ભોગવીને પાપનો ક્ષય કરીએ છીએ. ત્યાર પછી સુખ ભોગવીશું. તેમાં સંદેહ નથી." આહા! કેવો મનો ભાવ!!!

આ સાધ્વી માતાની ભવિષ્યવાણી અંતે સત્ય ઠરી. પુત્રો રાજ્ય પદપર આવ્યા અને જયધ્વજ ફરકાવ્યો. અંતે એ મંગળમૂર્ત્તિ માતા સર્વ મંગળમય કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનરૂપી જળથી અંતઃકરણ ધોઇ, હિમાલય તળેટીમાં બ્રહ્મઆરાધન કરી સદ્‌ગતિને પામી જગતમાં અખંડ કીર્ત્તિ રાખી ગઈ.

ગાંધારી.

આ સાધવી ગાંધાર દેશના રાજાની કન્યા, તેનો વિવાહ હસ્તિનાપૂરના રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે કર્યો હતો. તે માયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન અને જ્ઞાની હતી. પતિ ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ હોવાથી તેના દુઃખે દુઃખી થવું એ પોતાનો ધર્મ જાણી, એક આંખે પાટો બાંધી રાખી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પ્રેમ પૂર્વક તેની સેવા કરતી—તેની આવી પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વ્યાસજીએ તેનાં ઘણાં વખાણ કર્યા છે. સતી ગાંધારીએ કુરૂક્ષેત્રની લડાઇ પેહેલાં પોતાના પતિ પ્રત્યે પુત્રનાં અધર્માચરણનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે,—"સ્વામી!

રાજ્ય લોભથી પાંડવો સાથે જુગટું રમી તેને છેતરી જીતવું, સાધવી દ્રૌપદીને સભા સમક્ષ સહન ન થઈ શકે તેવી રીતે દુઃખ દેવું, પાંડવોને કોપાયમાન કરવા, વનવાસ મોકલી નાશ કરાવવો, વગેરે પુત્રોના અધર્માચરણથી કુળના ક્ષય સાથ ઘણું અનિષ્ટ ફળ થશે, કેમકે અંતે **"ધર્મે જય ને પાપે ક્ષય"** થાય છે. આ વાક્ય કદી પણ જૂઠાં ન સમજવાં. કદી પણ અધર્મનો જય થતો નથી. આ દુર્યોધન ખરેખર કુટુંબ ક્લેશ કરી કુળનો ક્ષય થાય એવું કરે છે. પાંડવોમાં અને કૌરવોમાં ભિન્ન ભાવ હોવો ન જોઇએ. વગેરે વગેરે ઘણું કહ્યું છે. તેમજ પુત્રોને પણ ઘણું સમજાવ્યું પણ તેણે માન્યું નહીં. નહીં માનવાથી તેનું પરિણામ માઠુંજ આવ્યું. કૌરવો મરાણા, પાંડવોનો જય થયો. સતીએ પોતાના સો પુત્ર મરાણા સાંભળી ઘણો કલ્પાંત કર્યો. પોતાના પુત્રોએ દ્રૌપદીને ઘણું દુઃખ દીધું તે માટે તે પાસે જઈ ક્ષમા માગી. કૌરવનો સંહાર થવાથી કુન્તાજી, ગાંધારી અને દ્રૌપદીએ પરસ્પર ઘણો શોક કર્યો. અંતે તેણે પુત્ર શોકસાગરમાં ગરકાવ રહી પ્રાણ મુક્ત કર્યો.

આ સાધવીનો મનોભાવ ઘણો ઉચ્ચ હતો. તેણે પોતાની સો વહુઓને એવી ઉત્તમ કેળવી હતી કે તેઓ પરસ્પર કુસંપ કરી લડી હોય એવું કોઇના જાણવામાં આવ્યું નથી. આ વગેરે ગુણોથી તે જગતમાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ ગઇ છે.

સતી નર્મદા.

પ્રતિષ્ઠાનપૂરમાં રહેનાર સોમશર્મા નામે એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણને ફકત નર્મદા નામે એક પુત્રી હતી. એ પુત્રીનો જન્મ થતાંજ તેની માતા મરણ પામી, તેથી તેના પિતાએ તેનું પાલણપોષણ કરી પાંચ વર્ષની કરી. તેટલામાં દૈવઈચ્છાથી તે પણ મહા કાળજ્વરના દુઃખથી પીડાવા લાગ્યો, ત્યારે નર્મદાને પોતાના મિત્ર ચંદ્રચૂડને સોંપી, થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. ચંદ્રચૂડને કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી તેને પુત્રીની પેઠે પાળી પોષી મોટી કરી. વેદ, પુરાણાદિ શાસ્ત્રો, ઇતિહાસ, સંગીત, કાવ્ય, યોગ, ચિત્રકળા વગેરે વિદ્યા ભણાવી હુશિયાર કરી. જેવી તે હુશિઆર હતી તેવીજ સ્વરૂપે સુંદર, સ્વભાવે સરળ, વિવેકી, અને વિનયવાળી હતી. તેનું સગપણ તેના જેવાજ ગુણ સ્વભાવવાળા વર સાથે કર્યું, પણ તે મરણ પામ્યો.

એમ પાંચ વાર સગપણ કર્યું, તે પાંચે વર દૈવ ઇચ્છાથી પરણ્યા પહેલાં મરણ પામ્યા. તેથી નર્મદાએ ઘણો ખેદ પામી તપશ્ચર્યા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેણે એટલી તપશ્ચર્યા કરી કે તેના પ્રતાપથી તે એજ શરીરે સ્વર્ગમાં જવાને સમર્થ થઇ. એ નિત્ય દેવ સભામાં જઈ અનેક શાસ્ત્રો અને વેદાંતના મત મતાંતર વિષે સંવાદો ચલાવતી. એક સમયે વેદાંત વાદ ચલાવતાં એક પ્રશ્ન અધુરો રહ્યો, તેનો ઉત્તર કાલે આપીશ એમ કહી, ત્યાંથી ચાલતી થઇ. પણ કંઈ કારણે રસ્તામાંથી પાછી વળી દેવ સભામાં આવી. ત્યાં તેની મૂળની બેઠકને પવિત્ર કરતાં જોઈ, તેણે પૂછ્યું કે તમો આશું કરો છો? ઇંદ્રે તેના દૈવતના પ્રભાવથી અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું કે, દેવી ! તમારા ગુણ પ્રભાવે તમારે સ્વર્ગમાં આવવું એ કાંઇ અશક્ય નથી, પરંતુ પોતાના પતિની સેવા કર્યા વિના જપ, તપ, ઇશ્વર પૂજન, દાન, ધ્યાન, શમ, દમ, અને દયા ઇત્યાદિક હજારો વૃત્તથી પણ સ્ત્રી પવિત્ર થઈ શક્તિ નથી. તેથી આપ જે જગ્યાપર બેઠેલ છો, તે જગ્યા અપવિત્ર થવાથી પવિત્ર કરીએ છીએ. માટે આ વિષે આપ કૃપા કરી માફ કરશો.

ઇંદ્રિનું આવું વચન સાંભળી નર્મદા ગદગદ કંઠે થઇ બોલી—' દેવતાઓ ! મારાં માતપિતાએ પાંચ વાર સગપણ કર્યું, પણ દૈવ ઇચ્છાથી એ પાંચે વર વિવાહ થયા પહેલાં દેવલોકને પામ્યા. એમાં મારો શો અપરાધ. હવે દેવ સભા મને જે કલ્યાણનો માર્ગ હોય તે બતાવો ' દેવ સભાએ કહ્યું, 'દેવી નર્મદે ! એમાં તારો કંઇ અપરાધ નથી. હવે તમે પૃથ્વીપર જઇ " ત્રણ દિવસ સુધીમાં જે મારૂં પાણી ગ્રહણ કરશે, તેની જીવતાં સુધી મન, વચન, અને કર્મથી એકરૂપ થઈ સદા આજ્ઞામાં રહી સેવા કરીશ " એમ જાહેર કરો. એમ કરતાં જો કોઈ નહીં પરણે તો પછી તમે એ પાપથી મુક્ત થશો. સતી નર્મદાએ તેમનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ તેના તેજથી અંજાઈ જઇ તે સાથે વરવાની કોઇ હીંમત કરે નહીં. છેવટ એક આધિ, વ્યાધિથી ભરપૂર મહારોગથી ઘેરાએલા, સ્વભાવે ક્રુર, લોભી, વગેરે સર્વ ગુણથી ભરેલા કૌશિક નામે બ્રાહ્મણે હા પાડી. નર્મદાએ તેના રોગથી સુગ ન લાવતાં તથા લોકોની હાંસીની દરકાર નહીં રાખતાં તરત તે સાથે હર્ષભેર લગ્ન કર્યું. પછી પતિની પૂર્ણ પ્રેમથી નિર્મળ ભાવે સેવા કરવા લાગી. તેને રોગથી શરીરમાં લોહી, પરૂ વહેતાં હતાં, તેની સુગ ન લાવતાં સાફ કરી જે પ્રકારે તેનો રોગ મટે તેવા ઉપાય કરતી. વિનય વાણીથી મધુર વચનો બોલી સંતોષ પમાડતી.

કટુ વચન કે નિંદા જેવો એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારતી નહીં. મળ મૂત્ર સાફ કરી શરીરે તેલ મર્દન કરી સ્નાન કરાવી ભોજન જમાડતી. પતિ ક્રોધ કરે, મારે, તુચ્છકારે તોપણ પ્રેમ અને સરળ સ્વભાવથી વિવેક વચનો કહેતી—'પ્રાણાધાર! મારામાં કંઈ અપરાધ ભૂલથી થયો હોય તો ક્ષમા કરશો. આપને શું પ્રિય છે? આપ જે કહો તે કરવા તૈયારછું.' એવાં એવાં પ્રિય વચનો કહી તેનો ગુસ્સો ઉતારી ખુશી કરતી. મનુષ્ય ગમે તેવું હોય પણ તેને સદ્ગુણી યા દુર્ગુણી સોબત લાગે છે, તો તેને સદ્ગુણ યા દુર્ગુણની અસર લાગ્યા વગર રહેતી નથી. તેની પેઠે આ રોગી કૌશિક બ્રાહ્મણને મહાજ્ઞાની સતી નર્મદાનો સંગ થયો ત્યારથી તેની અજ્ઞાનતા ધીરેધીરે દૂર થવા લાગી. એક વખતે તેણે કહ્યું—સતી! મેં આ પૃથ્વીપર જન્મ લીધો, ત્યારથી તે આજસુધી ઘણાં પાપ કર્મ કર્યાં છે. તે પાપથી મુક્ત કરનાર ભાગીરથી ગંગા જેવું એકે ઉત્તમ તીર્થ નથી. માટે મને એ યાત્રા હરકોઈ પ્રકારે કરાવ.

સતી નર્મદા પતિનાં આવા વચન સાંભળી ઘણી ખુશી થઇ. પતિને સાથે તેડી જઇ અનેક તીર્થો કરાવી પ્રતિષ્ઠાનપુર તરફ આવતાં હતાં, ત્યાં રસ્તામાં મહા તપનિધાન માંડવ્ય મુનિને ચોરીના ખોટા બાનાથી શૂળીએ ચડાવેલ, તેની પાસે થઇ તે અંધારી રાત્રે નીકળ્યાં તેમાં અજાણતાં તેને અટકી જવાથી જરા પીડાયા હશે. તેથી માંડવ્ય મુનિએ તેને શ્રાપ આપ્યો—"હું આવા દુઃખમાં છતાં મને સ્પર્શ કરનાર સૂર્યોદયની વખતે યમદ્વાર જાઓ. અર્થાત્ મરી જશે." આવો કઠણ શ્રાપ સાંભળી નર્મદા ઘણી દીલગીર થઇ, સૂર્યનારાયણ સામે હાથ જોડી કહ્યું,—"હે ત્રિલોકના સાક્ષી! લોકબંધુ, વેદમૂર્ત્તિ, સંજ્ઞા અને છાયા દેવીના હૃદય દૈવત! દેવ દિનમણિ સૂર્યનારાયણ! જો આ તમારી પુત્રી જન્મથી માંડી પોતાના પતિનેજ પરમ દૈવત જાણતી હોય, તેનેજ ઇશ્વર બુદ્ધિથી પૂજતી હોય, તો ઉદયગિરિપર ઉગશો નહીં." સતીની પ્રાર્થનાથી તેના સતીત્વ પ્રભાવે કરી સૂર્ય ઉગતા બંધ રહ્યા. તેથી પ્રાણી માત્રને ઘણી પીડા થવા લાગી. તેથી દેવોએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ પાસે જઇ દુઃખ નિવેદન કર્યું. ત્રિગુણાત્મક પ્રભુએ કહ્યું—તમે સતી શિરોમણી અનસૂયાજી પાસે જાઓ. એ તમારૂં દુઃખ દૂર કરશે. તે ઉપરથી દેવોએ અનસૂયાજી પાસે જઈ દુઃખની વાત કરી. સતીએ દુઃખ દૂર કરીશ, એમ કહી ધીરજ આપી. પછી તે પ્રતિષ્ઠાનપુર નર્મદા પાસે આવ્યાં. સતી નર્મદાએ સતી માતા અનસૂયાજીને

આવતાં જોઇ સામે જઇ તેડી લાવી બેસાર્યાં. પ્રેમપૂર્વક આદર સત્કાર કર્યો. અનસૂયાજીએ કહ્યું—સતી નર્મદે ! તું કુશળ છે? તારા પ્રાણનાથના મુખ દર્શનથી આનંદમાં રહે છે? તારો પતિવ્રતા ધર્મ કુશળ છે? દેવી ! જે સ્ત્રી પતિની પૂર્ણ પ્રેમથી સેવા કરી પ્રાણ જતાં સુધી તેનું રક્ષણ કરે છે, સાસુ, સસરાને તીર્થ રૂપ ગણે છે, પતિને અનેક કાર્યોમાં સલાહ અને સહાયતા આપે છે, નિરંતર મધુર વચને બોલાવી સંતોષ પમાડે છે, તથા જે ચોરાશી લાખ અવતારમાં મનુષ્ય દેહ મેળવી જગતને સુખ અને હિત રૂપ કાર્યો કરે છે, તેને ધન્ય છે! જે જગતને ઉપકાર કરવામાં પ્રીતિવાળી થતી નથી, તેનાં જીવિત, ધન, ધામ, ધરા અને ગુણો વગેરે સર્વ વૃથા છે. જેણે સદ્ ધર્મે વર્ત્તિ બંને કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેનેજ કુળવાન કન્યા સમજવી. તેણેજ અસાર સંસારને સાર રૂપ કર્યો. વગેરે સુબોધ વચનો અનસૂયાજીએ કહ્યાં.

આ સાંભળી સતી નર્મદાએ કહ્યું,—ત્રિલોકયને પવિત્ર કરનાર ભગવતિ અનસૂયા માતા ! આપ જેવાં સતીઓના પગની હું રજ છું. હું કશા લેખામાં નથી. આપ દીન દાસીપર કૃપાદૃષ્ટિ કરી પધાર્યાં એ ઘણું સારૂં કર્યું. આપ મારા યોગ્ય આજ્ઞા હોય તે કહો. સતી અનસૂયાજીએ કહ્યું—દેવી નર્મદે ! તેં તારા પતિકાર્ય માટે સૂર્યોદય થતાં અટકાવ્યો છે, તેથી પ્રાણી માત્ર દુઃખી થાય છે, માટે સૂર્યોદય થાય તેમ કર. આવી મોટી આપત્તિને ગ્રહણ કરી સર્વનો ઉદ્ધાર કરીશ, તેથી તને કાંઇ દુઃખ થશે નહીં. તેનાં આવાં વચનથી નર્મદાએ સૂર્ય નારાયણની પ્રાર્થના કરી કે સૂર્યોદય થયો. સૂર્યોદય થતાંજ નર્મદાના પતિએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. તેથી નર્મદા વ્યાકુળ ચિત્તે શોક કરવા લાગી. તેને સતી માતાએ ધીરજ આપી શાંત પાડી બોલ્યાં,—"જો મેં રૂપથી, શીલથી, બુદ્ધિથી, વાણીથી અને કર્મથી મારા પ્રાણપતિને પ્રસન્ન રાખ્યા હોય, તો—આ બ્રાહ્મણ યુવાન, અને રોગ રહિત થઇ જીવતો થાઓ તથા તેની સ્ત્રી સાથે ઘણાં વર્ષ સુખ ભોગવો." આવાં વચનો કહેતાંજ એ સજીવન થયો. દેવોએ જયજયકાર કરી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી. સતી નર્મદા, અનસૂયા માતાને ચરણે પડી પગે લાગી. પછી અનસૂયામાતા આશીર્વાદ દઇ પોતાને આશ્રમે ગયાં.

પદ્મણી.

આ સાધ્વીનાં માબાપ જગન્નાથપૂરીમાં રહેતાં હતાં. તેનો બાપ

અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હતો. આ કન્યા અથાક સ્વરૂપવાન અને ગુણી હતી. તેનો વિવાહ જગન્નાથપૂરી પાસેના કિંદુબિલ્વ ગામમાં રહેનાર જયદેવ કવિ વેરે કર્યો હતો. જયદેવ કવિ ઘણા વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ હતા. આ સ્ત્રી મહા પતિવ્રતા હતી. તેનો પતિપ્રત્યે પ્રેમ ઘણોજ હતો. તેને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ હતી. જયદેવ કવિ ત્યાંના રાજા સાત્વીકનો આશ્રિત હતો. તેથી પદ્મણીને રાણીઓ પ્રસંગોપાત બોલાવતી. એક વખતે એવો બનાવ બન્યો કે રાણીનો ભાઇ મરી ગયો તે સાથે તેની સ્ત્રી બળી સતી થઈ તેની પ્રશંસા રાણી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે કરતી હતી કે, આહા! આજે આવી કોઇ પતિવ્રતા છે? બીજી સ્ત્રીઓ પણ રાણીની હાએ હા કરતી હતી, પણ આ વખતે પદ્મણી તે પાસે બેઠી હતી તે કંઇ બોલી નહીં. તે પરથી રાંણીએ જાણ્યું જે તેને ન બોલવાનું કંઈ કારણ હોવું જોઇએ. એમ ધારી તેને આગ્રહથી પૂછ્યું કે તમારો આ વિષે જે વિચાર તે ખરેખર જણાવો. તેથી પદ્મણીના મુખમાંથી સહજ રીતે એવું વચન નીકળ્યું કે,—
"જે ક્ષણમાં પતિનું મરણ સાંભળ્યું, તેજ ક્ષણમાં પ્રાણ તજી દેહ છોડવો એ ઉત્તમ છે. એને ખરી પતિવ્રતા કહેવી. પતિ સાથે શરીરનો દાહ કરી પ્રાણ તજવાની જરૂર નથી."

આવાં વચનથી રાણીને માઠું લાગ્યું. તેણે પદ્મણીની પરીક્ષા લેવા મનમાં આણ્યું. એક વખતે રાજા સ્વારી સહિત બહાર ગામ ગયો, તે સાથે જયદેવ કવિ પણ ગયા હતા. આવો લાગ જોઈ રાણીએ ગામમાં અફવા ફેલાવી કે જયદેવ કવિ જંગલમાં ફરવા ગયા હતા, ત્યાં વાઘે તેનો પ્રાણ લીધો આ વાત જે ક્ષણે પદ્મણીના સાંભળવામાં આવી, તેજ ક્ષણે તેનો પ્રાણ ગયો. આ બનાવથી ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. રાણી ભોંઠી પડી થરથર કંપતી વિચારવા લાગી જે હવે હું રાજાને શું જવાબ દઈશ. એવી વિલપના કરે છે, એટલામાં ઇશ્વર ઇચ્છાથી રાજા અને જયદેવ ગામમાં આવ્યા. જયદેવ ઘેર ગયા તો પોતાની પ્યારીએ પ્રાણ તજી દીધો છે, એમ જોઇ અશ્રુપાત કર્યો. રાજાએ આનું કારણ તપાસતાં પોતાની રાણીનો અપરાધ જણાયો. તેથી તેને ઘણે પ્રકારે ધિક્કાર આપ્યો. સતીની હત્યા કરી તેથી મોટું પાપ લાગ્યું. તેથી તેણે મરવા તૈયારી કરી. જયદેવે આવી શાંત પાડયો. પછી પોતાની સ્ત્રીના શબ પાસે બેસી અષ્ટપદીઓ (ગીત ગોવિંદ) એવા મધુર અને કરૂણારસમાં ગાઇ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી કે આજુબાજુ ઉભેલાં સર્વે માણસો રૂદન કરવા લાગ્યાં. આઠમી અષ્ટપદી

પૂર્ણ થતાં પદ્મણીએ આંખ ઉઘાડી જેમ કોઈ નિંદ્રામાંથી ઉઠી શરીર (આળસ) મરડે તેમ શરીર મરડી બેઠી થઇ પતિને આનંદથી પગે લાગી. આ જોઇ રાજા રાણી અને સર્વે ઘણાં ખુશી થયાં. તે રોજ મોટો ઓચ્છવ કર્યો. પતિવ્રતાના પતિ પરના અગાધ પ્રેમનાં અને તેના સતીત્વનાં સૌ વખાણ કરવા તથા જયદેવને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. આજુબાજુના રાજાઓએ જયદેવ કવિને તેડાવી મોટી મોટી ભેટો આપી. પદ્મણીના સતીત્વના પ્રતાપથી જયદેવ કવિની ઘણીજ કીર્તિ વધી ગઇ. જ્યાં જાય ત્યાં "જય પદ્મણીપતિ જયદેવ!!" એમ કહી લોક માન આપવા લાગ્યા, જયદેવે પોતાની સ્ત્રી માટે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી તેને ગીત ગોવિંદ કરીને કહે છે. તેનો પાઠ કરવાનો ઘણો મહિમા છે. આજે કલિંગ દેશમાં તો શ્રીકૃષ્ણના ઓચ્છવ વખતે અષ્ટપદીઓ ગાઇ આખી રાત્ર જાગરણ કરવાનો રીવાજ છે. અષ્ટપદીઓનું ઇંગ્રેજી ભાષાંતર સર વિલિયમ જોન્સને કર્યું છે. તેનાં ઘણા વખાણ થાય છે.

અહલ્યાજી.

પૂર્વે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ રચી ત્યારે આ રૂપે સુંદર મહા તેજસ્વિ કન્યા ઉત્પન્ન થઇ. તેનું નામ અહલ્યાજી પાડ્યું. સર્વે દેવો તેના રૂપ ગુણ પર મોહી તેને વરવાને ઇચ્છતા હતા, પરંતુ બ્રહ્માએ તેને સ્વયંવરથી ગૌતમ ઋષિ સાથે પરણાવી. આ ઋષિ મહા વિદ્વાન, તપનિધાન, અને તત્વજ્ઞ હતા. તે પોતાની પ્રબળ શક્તિથી સર્વમાં માન પામી ઋષિ મુનિઓમાં અગ્રેસર ગણાતા. સતી અહલ્યાજી પતિ ગૃહમાં આવી પતિસેવા, ગૃહ કાર્ય, ધર્મોપદેશ, ધર્મ નીતિવાળાં કૃત્યો, અને તપ, ઇશ્વરભક્તિ વગેરે કરવા લાગી તેથી સર્વ સતીઓમાં શ્રેષ્ઠતાને પામી. સવારમાં નામ સ્મરણ કરવા યોગ્ય પૂજ્ય થઇ તેને શતાનંદ નામે પુત્ર અને અંજની નામે પુત્રી એ બે સંતાન થયાં. આ પતિ પત્નીમાં પરસ્પર પ્રેમ ઘણો હતો. આ તપોબળી દંપતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠતાને પામ્યાં તેની કીર્તિ પૃથ્વીમાં પ્રસરી હતી. એ સર્વ પ્રકારે સુખી હતાં, તે સુખમાં ભંગ થવાનો વખત નજીક આવ્યો. ઇશ્વર ગતિ ગહન છે. તેની કળા કળી શકવાને કોઇ શક્તિવાન નથી. તે પળમાં ચાહે એ કરે. જગતનિયંતા કોઇનો ગર્વ રહેવા દેતો નથી. "સતી પીડાય" એ બરાબર છે. ને ધાર્મિક અને સત્યવાન-

ની પરીક્ષા લેવા તેમને અનેક સંકટરૂપ કસોટીપર ચઢાવે છે. તેમાં જે નહીં ગભરાતાં ધીરજ રાખી પોતાની નેક ટેક છોડતાં નથી તે પાર ઉતરી પ્રભુને પ્રિય થાય છે. અને તે જગતમાં દાખલારૂપ થઇ પડે છે.

અહો! આ પવિત્ર દંપતિને પણ કસોટીપર કસાવાનો અવસર આવ્યો. સતી કદી ચુકે નહીં, પણ ઈશ્વરની કળા આગળ કોઇનું ચાલતું નથી. દૈવઇચ્છાથી ઇંદ્રિમાં દુષ્ટ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ. તે ગૌતમ ઋષિની ગેર-હાજરીમાં તેનો તાદશ વેશ લઇ સતીને છળવા આવ્યો. સતીએ સુરમા-યાના છળકપટથી ભૂલી તેને પતિ જાણ્યા. જ્યાં એ પાપવૃત્તિવાળો પોતાની ધારણા પાર પાડવાનો પ્રપંચ કરે છે, ત્યાં ઋષિ ઘેર આવ્યા, કે સતીએ તરત ચેતી કપટીનું કપટ જાણી તેને ધિક્કાર આપ્યો. તથા ઋષિએ એ દુષ્ટ દુરાચારીને શાપ આપ્યોઃ—હે પાપી! તારા શરીરમાં સહસ્ત્ર ભગ થાઓ તથા તું ઘણા કાળ સુધી નપુસક રહે!" આવી શિક્ષાથી ઇંદ્રિ ઘણા કાળ દુઃખીઓ રહ્યો. ઋષિએ સતીને પણ ગુસ્સે થઇ શાપ આપ્યો કે,— "તું સુરમાયામાં ભુલી પતિને ઓળખ્યા નહીં કે કપટીનું કપટ જાણ્યું નહીં, માટે તું શલ્યા થજે!" પતિની એવી શિક્ષાથી સતીએ દીનપણે ક-હ્યું, પ્રાણનાથ! ક્ષમા કરો! હું કપટીનું કપટ જાણી શકી નહીં, મેં તો આપજ જાણ્યા હતા. માટે દીન અબળાપર દયા કરી અનુગ્રહ કરો! "હું પાછી આપનું દર્શન ક્યારે પામીશ?" ઋષિએ દયા કરી કહ્યું;—"સૂર્યવં-શમાં નારાયણ ભગવાન રામાવતાર ધરશે. તેના ચરણરજ સ્પર્શથી તારો ઉદ્ધાર થઈ તું પૂર્વ સ્વરૂપને પામી મને મળીશ." આ પ્રમાણે કહેતાંજ તે શલ્યારૂપ થઈ પડી. ઋષિ પ્યારી પત્નીના વિયોગથી ઘણા ઉદાસ ને દુઃખી થયા. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આ પ્રમાણે વિઘ આવી પડવાથી ઉદાસ થઈ આશ્રમ અને સર્વસ્વ તજી મૃગચર્મ અને કમંડલુ ફકત લઈ શોકાતુર ચિત્તે બદ્રીકા-શ્રમમાં આવી સતીનો ઉદ્ધાર થતાં સૂધી તપ કર્યા કર્યું.

સતીનો ઘણાંક વર્ષે શ્રી રામચરણ રજસ્પર્શના પ્રતાપથી ઉદ્ધાર થ-યો. સતી જડરૂપ મટી ચૈતન્યરૂપ પૂર્વ સ્વરૂપને પામી શ્રી રામચરણમાં સ-જળ નેત્રથી ગદગદ કંઠે થઈ પડી, તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે;—"હું આ-પના પ્રતાપથી પૂર્વ સ્વરૂપને પામી. માટે તમો જનક કન્યા સીતા જે સા-ક્ષાત્ લક્ષ્મી રૂપ છે તેને પામશો!" ઋષિએ સતીના ઉદ્ધાર થયાના ખ-બર યોગ બળથી જાણી તરત જ્યાં શ્રી રામચંદ્રજી, વિશ્વામિત્ર, લક્ષ્મણજી, અને અહલ્યાજી હતાં ત્યાં આવ્યા. સતી પતિને નિહાળતાંજ ગદગદ કંઠે

થઈ સજળ નેત્રે હર્ષભેર પ્રેમથી ભેટી પ્રણામ કર્યા. આ સ્થળે સર્વના મ-
ળવાથી હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. ઋષિ સર્વને ભેટી સતી અહલ્યાજીને પો-
તાને આશ્રમે તેડી લાવ્યા. સતી શ્રી રામચંદ્રના પ્રતાપથી પૂર્વસ્વરૂપને પા-
મી. એ દેવીના ગુણ પ્રતાપ વિના બનતું નથી. શ્રી રામચંદ્ર, ગૌતમ ઋષિ,
અને સતી અહલ્યાજી એ દૈવી ગુણનાં હતાં. તેઓનો પ્રતાપ આજે પૃથ્વી-
માં પ્રસિદ્ધ છે. સતીને પતિએ મોટી શિક્ષા કરી છતાં મનમાં કંઇપણ અં-
ટશ નહીં રાખતાં દીનપણથી માગ્યું કેઃ—"પ્રાણનાથ ! હું આપનાં દર્શન
ફરી ક્યારે પામીશ ?" આપરથી તેના પતિપરના અખંડ પ્રેમની તથા મો-
ટાઇના દેવભાવની ખાતરી થઈ શકે છે. તેમજ ગૌતમ ઋષિનો પણ પ-
ત્નીપર પ્રેમ તેવોજ હતો. તેણે તેના વિયોગથી ઉદાસ રહી તેને ફરી મ-
ળતાં સુધી તપશ્ચર્યા કર્યાજ કરી. સતી પતિને ફરી પામી તેની શિક્ષાને
કદી પણ મનમાં નહીં લાવતાં સદા પ્રેમ ભાવથીજ પતિ સેવામાં રહેવા
લાગ્યાં. એ પવિત્ર પતિ પત્ની ગૃહસ્થાશ્રમનું અમૂલ્ય સુખ ઘણાં વર્ષ ભો-
ગવી પૃથ્વીમાં પોતાનું અમર નામ રાખી ગયાં. આહા ! શાબાસ છે,
પવિત્ર દંપતિ તમારી મહત્વતાને ! ! ! આ પરથી સ્ત્રીઓએ ખૂબ સમજી રા-
ખવું કે દુરાચારી પાપીઓના પપ્રંચથી સાવધાન રહેવું. જરાપણ તેમના
સંબંધમાં આવી પતિનો ગુસ્સો વહોરી લેવો નહીં.

રૂકમણીજી.

એ સાધ્વી સ્ત્રી વૈદર્ભ દેશના ભિષ્મક રાજાની કુંવરી થાય. તે રૂપ
ગુણે અનુપમ અને મનોહર હતાં. તેનું લગ્ન મગધ દેશના ચેદીરાજ સાથે
કરવાનું તેના પિતાએ નક્કી કર્યું હતું, પણ રૂકમણીજીની ઇચ્છા એ સાથે
વરવાની નહોતી. તેણે તો પ્રથમથીજ શ્રીકૃષ્ણને પતિ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો
હતો. તે નિશ્ચય તેણે છેવટ સુધી ટકાવી રાખ્યો. તેના પિતાએ લગ્નનો
દિવસ નક્કી કર્યો. મગધ દેશથી ચેદીરાજ સૈન્ય સહિત વરવા આવવા ની-
કળ્યો; ત્યારે રૂકમણીજીએ વિચાર્યું કે જો શ્રીકૃષ્ણ મને આવી લઈ જઈ
નહીં વરે, તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ; પણ તેના સિવાય કોઇને પતિ કરીશ નહીં.
હવે એક તરફથી વિવાહની તૈયારી થઇ, અને બીજી તરફથી રૂકમણીજી-
એ શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખ્યો કે;—"હે નરશ્રેષ્ઠ ! કુળ, શીળ, રૂપ, વિદ્યા, વય,
ધન, સંપત્તિ અને પ્રભાવથી ઉપમા રહિત અને નરલોકના મનોભિરામ

તમો છો. તમને કઈ કુળવંતી, ગુણવંતી અને બુદ્ધિશાળી કન્યા વિવાહ કરીને પતિત્વમાં મુકરર કરવાની અભિલાષા નહીં કરે? તમો અહીં આવીને મને પત્ની સ્વીકારો. હે અંબુજાક્ષ! તમે વીર, હું તમારી વસ્તુ છું. ચેદીરાજ મને સ્પર્શ કરે નહીં, તે પહેલાં જલદી આવીને તેથી છોડાવો. મેં જો પૂર્વ જન્મમાં પૂર્તકર્મ અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ, પર્વણાદિ દાન તથા તીર્થ, નિયમ વ્રતાદિ, કિંવા દેવ, વિપ્ર, ગુરૂ અર્ચનાદિથી હમેશાં પરમેશ્વરની આરાધના કરી હોય તો શ્રીકૃષ્ણ આવીને મારૂં પાણિ ગ્રહણ કરો! દમઘોષ પુત્ર વગેરે બીજા મારૂં પાણિ ગ્રહણ નહીં કરો. હે અજિત! કાલે લગ્નનો દિવસ છે. માટે તમે આવીને ચેદિરાજ અને મગધ રાજાના સૈન્યને ઘેરીને તેના બળનો નાશ કરો. એકદમ વીર્યસ્વરૂપ શુલ્કથી બ્રાહ્મ ક્રિયાએ મને લગ્ન કરી વરો. જો કહો કે તું અંતઃપુરમાં છે, માટે તારી સાથે કેવી રીતે લગ્ન કરી શકાય? તેનો ઉત્તર એ છે કે લગ્નની પહેલાં મોટી કુળદેવીની યાત્રા થાય છે. તે યાત્રામાં કન્યાઓને નગર બહાર અંબિકાના મંદિરમાં જવું પડે છે. ત્યાં હું એ પ્રસંગે પૂજન કરવા આવીશ. તે સમયે મને એ અંબિકાના મંદિરમાંથી હરણ કરવું સહેલ પડશે." રૂકમણીજીએ ઉપર પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને લખી મોકલ્યું. તે વાંચી શ્રીકૃષ્ણે જાણ્યું કે જે સ્ત્રી મને પોતાને મને કરીને પતિ કરી ચુકી છે તેને હવે બીજાને હાથ જવા દેવી એ મોટું પાપ કહેવાય. માટે આ પ્રસંગે મારે જઇ તેનું હરણ કરી તેની ઇચ્છા પુરી કરવી એ મારો ધર્મ છે. આવો વિચાર કરી પોતે વૈદર્ભ દેશ આવવા નીકળ્યા. આવતાં જરા વિલંબ થયો જોઈ રૂકમણીજીએ પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેટલામાં એકદમ શ્રીકૃષ્ણે આવી પહોંચી તેને દેવી મંદિરમાંથી હરણ કરી લઈ જઇ શાસ્ત્ર વિધિએ લગ્ન કર્યું, અને પોતાની પ્રિયા કરી રાખી. દિનપ્રતિદિન પરસ્પરનો પ્રેમ વધતો ગયો. અનેક પ્રકારથી સુખાનુભવ કરવા લાગ્યાં. રૂકમણીજીએ પોતાના પ્રાણનાથની અનેક પ્રકારે સેવા કરી તેમનું મન પોતા તરફ હરણ કર્યું. આહા! રૂકમણીજીનો પોતાને યોગ્ય પતિ ખોળી તે સાથેજ વરવાનો કેવો દૃઢ નિશ્ચય!!

પાર્વતી (દે. સ્ત્રી).

આ સતી ભોજરાજાની ધારાનગરીમાં રહેનાર દેવશર્મા નામે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણની સ્ત્રી હતી. તે પર પુરૂષનું મૂખ કદી જોતી નહીં. હમેશાં

પ્રાતઃકાળમાં પતિ પહેલાં ઉઠી સ્નાન કરી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી ગૃહકાર્ય અને પતિ સેવામાં તત્પર રહેતી. દેવશર્મા નિત્ય સ્નાન, સંધ્યા અને અગ્નિહોમાદિ કાર્ય કરી ઇશ્વર ઇચ્છાથી જે પ્રાપ્ત થતું. તેમાં સ્ત્રી પુરૂષ ગુજરાન ચલાવતાં. પણ કોઈ પાસે ભિક્ષા માગતો નહીં, એવો એ પવિત્ર અને સંતોષી હતો. એક દિવસે ભોજરાજાએ કાળીદાસ પંડિતને પૂછ્યું કે, આપણા શહેરમાં કોઈ સતી સ્ત્રી છે? હોય તો તેની પરીક્ષા કરી મારે દર્શન કરવાં છે. કાળીદાસે કહ્યું—રાજન! આપણા શહેરમાં દેવશર્મા નામે કર્મકાંડમાં કુશળ બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પાર્વતી નામે છે, તે મહા પતિવ્રતા છે. તે પતિ સિવાય કોઈ પર પુરૂષનું મૂખ જોતી નથી. કાળીદાસનું આવું વચન સાંભળી ભોજરાજાએ પૂછ્યું,—તે સતી સ્ત્રી પાસે જવાનો કોઈ ઉપાય છે? પંડિતે કહ્યું—તેનો પતિ કોઇ પાસે યાચના કરી પ્રતિગ્રહ લેતો નથી,તોપણ તેને ઘણું ધન આપી ખુશી કરો; તો વખતે સતીનું દર્શન થાય, પણ હું ધારતો નથી કે તે ધનથી લલચાય, ભલે ઉપાય અજમાવી જુઓ. પછી બીજે રોજ દેવશર્માને તેડવા માણસ મોકલ્યું. દેવશર્માએ સતીને વાત કરી કે રાજાએ મને તેડાવ્યો છે માટે હું જાઉંછું. સતીએ કહ્યું—'પ્રાણનાથ! રાજા કંઇ દાન આપે તો પ્રતિગ્રહ કરશો નહીં. જો તમે ધન લેશો તો આપણું તમામ તપ ભંગ થશે. તે સતીનું કહેલું સાંભળી રાજા પાસે આવ્યો. તે ઇચ્છા રહિત હતો તેથી આશીર્વાદ દીધા ઉભો રહ્યો. એટલે ભોજરાજાએ નમન કરી સોનામોરના બે થાળ ભરાવી આપવા માંડ્યા. તે તેણે લીધા નહીં. આપરથી રાજાએ જાણ્યું કે તેને આટલું ધન ઓછું થતું હશે. એમ ધારી બીજા બે થાળ ભરાવી દેવા માંડ્યા. તોપણ નહીં લેતાં કહ્યું—રાજન! આ દ્રવ્યની રાજાઓનેજ જરૂર છે. એ અમારે કંઇ કામનું નથી. અમારે તો ખરૂં ધન તપ છે. અમને અમારા યજ્ઞ નારાયણ શેર બાજરી આપી રહે છે. તેમાં અમે આનંદ કરીએ છીએ. આપ મને બીજું કંઈ કામ હોય તો કહો. રાજાએ કહ્યું—બ્રહ્મદેવ! કામ પડચે કહીશ. પછી તે રજા લઇ પોતાને ઘેર આવ્યો. રાજાએ ફરી કાળીદાસને પૂછ્યું કે હવે શું કરવું? કાળીદાસે કહ્યું, એક ઉપાય છે તે એ કે એ સતીની સંન્યાસી ઉપર શ્રદ્ધા છે. તેને ઘણું માન આપે છે. માટે આપ સન્યાસીનો વેશ લઇ દંડ કમંડળ સાથે તેને દ્વાર "**भवति भिक्षान्नदेहि.**" એમ બોલી ભિક્ષાને નિમિત્તે જાઓ, તો દર્શન અવશ્ય થશે. એનો પતિ ઘેર છે તે ઓળખી કાઢે માટે તેને કાશીવિશ્વનાથપર અભિષેક

કરવા પહેલાંથી મોકલો. રાજાએ તે પ્રમાણે કર્યું ને સતીને દ્વાર જઈ ઉભો રહ્યો. સતી પાર્વતી રસોઇ કરતી હતી. તેણે રસોડામાંથી જવાબ આપ્યો. મહારાજ! રસોઇ તૈયાર થવાને ત્રણ ઘડીકાની વાર છે, ત્યાંસુધી આ પાસે શિવાલય છે ત્યાં બેસો; પણ સંન્યાસીએ કહ્યું હું તો અહીંજ બેસીશ. એમ કહેવાથી તેને આસન આપી ઘરમાં બેસાર્યા.

આ વખતે કેરીની ઋતુ હતી. તેથી સતીએ કેરીનો રસ કાઢવાનો ઇરાદો રાખેલો. રસોઇ તૈયાર થઈ એટલે સંન્યાસીને જમવા બેસાડવાની ભૂમિ લીંપી સ્વચ્છ કરી આસન નાખી બેસાડયા. કેરી ધોઇ શુદ્ધ કરી સંન્યાસી સારૂ રસ કાઢવા બેઠી. કેરીનાં ફળ અમૃત સરખાં રસથી ભરપુર હતાં છતાં તેમાંથી જરાપણુ રસ નીકળે નહીં; ત્યારે સતીએ આંબાનાં ફળ પ્રત્યે કહ્યું કેઃ—

હે રસાળ આંબાના ફળ! તું રસ કેમ મૂકતું નથી? હું બાલ્યાવસ્થાથી આજ પર્યંત પતિવ્રતા છું. હું સત્ય કહું છું કે, મેં પરપુરૂષ આજ સુધી નજરે દીઠો નથી. તેમ હૃદયમાં પણ કદી ધાર્યો નથી. તો શું આ નગરનો ભોજ રાજા સત્યવાદી છતાં પરદારા સાથે ચુકયો કે શું થયું? આટલું બોલતાંજ કેરીમાંથી રસની ધારા છુટી પાત્ર ભરાઇ ગયું. આ જોઈ સાંભળી રાજા ભયભિત થઇ કંપવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે જરૂર મને સતીએ ઓળખ્યો. હું કપટભાવથી તેનું સત્ય જોવા આવ્યો છું. તેથી જરૂર મને શાપ દેશે. એવું વિચારી સતીને ફરતી પાંચ પ્રદક્ષણા કરી પગે લાગી માફી માગી, અને જમ્યા વગર દંડકમંડલુ મુકી જવા માંડયું. એટલે સતીએ તેને જતાં અટકાવી જમાડયો, ને કહ્યું—રાજન! અમે તારી પ્રજા તારા સંતાનને ઠેકાણે છીએ. મેં પંદર વર્ષમાં આજે તને સત્યવાદી અને વળી પરસ્ત્રીસહોદર સમજીનેજ મારૂં મૂખ દેખાડયું છે. તેથી મારૂં સત્યભંગ થયું છે, એમ તું ના સમજ. તું સત્યવાદી અને પરસ્ત્રીલંપટ નથી પણ કપટ ભાવથી આવ્યો તેથીજ આંબાના ફળમાંથી રસ નીકળતો નહોતો. જ્યારે તેં તારા અપરાધની માફી માગી, ત્યારે ફળમાંથી રસ નીકળ્યો. આ પ્રમાણે વાત થયા પછી ભોજરાજા સતીનાં વખાણુ કરી તેને પગે લાગી ચાલી નીકળ્યો. પોતાના શહેરમાં આવી સતી સ્ત્રી છે, એ જોઈ ઘણો ખુશી થઈ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યો. આ રીતે સતીએ પોતાનું સતીત્વ ભોજરાજાને બતાવી આપ્યું. અહો! સતીના સતીત્વ આગળ સર્વ આધિન છે.!!!

શકુન્તલા.

આ સાધ્વી તેના પાળક પિતા કણ્વઋષિના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી પામી સદ્‌ગુણ સંપન્ન થઇ હતી. તે મહા મનોહર રૂપ લાવણ્યતાવાળી અને તેજસ્વી હતી. આ ઋષિનો આશ્રમ અનેક પ્રકારના વન વૃક્ષો, સુંદર પશુપક્ષીઓ વગેરેથી ભરપૂર રમણિય વનમાં હતો. શકુન્તલા એક વખતે પોતાની સખિઓ સાથે વન વૃક્ષની ઘટામાં પોતાની ગૃહવાટિકાનાં વૃક્ષો ઉછેરવા ઘડુલો લેઈ પાણી સીંચતી થોડો વખત વિશ્રાંતિ લેવા દ્રાક્ષકુંજની લતા મંડપમાં સખિઓ સાથે બેસી મૃગલીઓની રમતગમતથી આનંદ કરેછે, તેટલામાં મૃગયા કરવા નીકળેલો દુષ્યન્ત રાજા ફરતો ફરતો અકસ્માત આવી ચડયો. તેની દૃષ્ટિએ આ પવિત્રનયના, લતામૃગાનુરાગિની આશ્રમવાસિની તાપસ બાળા જોવામાં આવી. દુષ્યન્ત આ રૂપરાશિની બાળાને જોઇ મોહિત થયો. બંનેની દૃષ્ટિ મળતાં પરસ્પર પ્રેમે આકર્ષણ કર્યું. શકુન્તલા પણ તેને મનથી વરી ચૂકી. શકુન્તલાનો સંકલ્પ ઋષિના જાણવામાં આવતાં તેણે ધર્મવર દુષ્યન્ત સાથે પરણાવી. દુષ્યન્ત શકુન્તલા સાથે થોડો વખત રહ્યો. પોતાની પ્યારીને પાછળથી તેડાવવાનો નિશ્ચય કરી નિશાની માટે વીંટી આપી ચાલતો થયો. શકુન્તલા દુર્વાસા નામના ઋષિથી શાપિત હતી કે;–"તને દુષ્યન્ત ભૂલી જશે, જ્યારે તે પોતાની આપેલી નિશાનીની વીંટી જોશે, ત્યારે તું યાદ આવશે; નહીં તો યાદ આવશે નહીં." ઇશ્વર ઇચ્છાથી શકુન્તલાએ અભિજ્ઞાન વીંટી ખોઇ નાંખી. પણ તે જાણતી નહોતી કે મેં ગુમાવી છે. દુષ્યન્ત શકુન્તલાને શાપ પ્રભાવથી ભૂલી ગયો. તેથી ઋષિએ તેને તેની સખિઓ અને શિષ્ય સાથે દુષ્યન્ત પાસે મોકલી. તે વીંટી ગુમાવીને વિશ્વમોહિત કરનારૂં મનોહર પવિત્રરૂપ લઇને પોતાને જન્મેલા પુત્ર સાથે વલ્કલ પહેરી પવિત્રનયના લતામૃગાનુરાગિની, આશ્રમવાસિની તાપસબાળા દુષ્યન્તની સામે આવી ઉભી રહી બોલી;—"રાજન ! હું તમારી પત્નીછું, અને આ બાળક તમારો પુત્ર છે." રાજાએ તેની વાતપર વિશ્વાસ કર્યો નહીં. ધર્મવીર દુષ્યન્ત જે રૂપ રાશિ જોઇને તે દહાડે મોહિત થયો હતો, તે રૂપરાશિ હમણાં દુષ્યન્તની આંખ મનને વિમુગ્ધ કરે છે. દુષ્યન્ત શકુન્તલાને શાપ પ્રભાવથી ભૂલી ગયો છે ખરો, પરંતુ જે આંખ તે દહાડે શકુન્તલાને જોઈને પોતાના મનને ઉન્મત કરતી હતી, આજ પણ તેની તે આંખ

અને તે મન રહેલું છે, તો કેમ આજે શકુન્તલા તેની પાસે અલ્પાશા થઇને ઉભી છે ? આ બધું ત્યાં જેટલાં ઉભાં હતાં તેઓ ધ્યાન લગાડીને જોતાં હતાં. દુષ્યન્ત પણ તે રૂપ જોઇને મુગ્ધ થાયછે, ને વિચાર કરેછે કે;-

માલિની વૃત્ત.

"મુજ નિકટ ઉભેલું રૂપ સોહામણું આ;
પ્રથમ કદિ કર્યું મેં લગ્ન એ સાથ કે ના.
મન નવ દ્રઢ થાયે એ વિષે આજ મારૂં;
ઘડિ ઘડિ ઉડવાથી તર્ક આ એજ સારૂં.
જ્યમ ભ્રમર ફરે છે જૂઇનું પુષ્પ ભાળી;
અતિ દવજળથી છે એ ભરેલું નિહાળી.
મન નહિ ધરતો એ લાલચે ભોગ લેવા;
ત્યમ નહિ કરતો એ પુષ્પનો ત્યાગ એવા."

એ પ્રમાણે ઘણો વિચાર કરે છે, પણ શકુન્તલા મારી છે, એમ તેનું મન માન્યું નહીં. તેથી તેને ગ્રહણ કરવાને એકદમ ના પાડી, ત્યારે શકુન્તલાએ પોતાના પ્રિય સ્વામીને કહ્યું;—રાજન ! ભાર્યા ધર્મ કાર્યમાં પિતાસ્વરૂપ છે—આર્ત્ત મનુષ્યની જનની સ્વરૂપ છે, અને મુસાફરના વિશ્રામ જેવી છે. સત્ય પરમ બ્રહ્મ છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞા પ્રતિપાલન કરવી, એ પરમોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. એટલા માટે તમે સત્યનો ત્યાગ કરશો નહીં. એ રીતે તેણે આ ઠેકાણે ઘણાં ધર્મ નીતિનાં વચનો કહ્યાં. રાજાની ધર્મ ઉપર આસ્થા ઘણી હતી. તેથી મનને નક્કી થયા વગર આવું રૂપ જોઈ મોહિત થયો નહીં કે તેનું કહેલું માન્ય કર્યું નહીં. આવી રીતે રાજા તરફથી શકુન્તલાનું ઘણું અપમાન થયું, પણ તેને પતિપર જરાએ અભાવ આવ્યો નહીં, કે કટુ વચન બોલી નહીં. તેનાપર જે દુઃખ આવી પડયું, તે ધૈર્ય ધારી સહન કર્યું, તે પૂર્વ પ્રમાણેજ પ્રીતિભાવ રાખી ઉભી રહી. અંતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી વીંટી મળી આવી. તે દુષ્યન્તની નજરે પડતાંજ શકુન્તલા યાદ આવી. યાદ આવતાંજ તરત પોતાની પ્રાણ પ્રિયાને ભેટી મહેલમાં તેડી જઈ રાખી. તેને ભરતનામે પુત્ર થયો તેના નામપરથી ભરતખંડ નામ પડયું. દુષ્યન્તની પરીક્ષાનો છેડો આવ્યો. તેણે પરીક્ષામાં જય મેળવ્યો.

દુઃશલા.

એ હસ્તિનાપૂર (દિલ્હી) ના રાજા ધૃતરાષ્ટ્રની પુત્રી થાય. તે ગાંધારી જેવી સાધ્વી માતાના હાથ નીચે ઉછરી કેળવણી પામી હતી. તે ધાર્મિક નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી. તેનો વિવાહ જયદ્રથ સાથે કર્યો હતો. જયદ્રથ અવિચારી હતો. આ ક્ષત્રિબાળા ધર્મ અને શૂરાતનાદિ સદ્‌ગુણો વડે પોતાના પતિ વગેરેને હિમ્મત આપી કુટુંબનુંજ નહીં પણ આખા રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં સહાયભૂત થઈ હતી. તેણે પોતાના સહોદર ભાઇઓ કૌરવોની કુબુદ્ધિ જોઈ કહ્યું કે;—"તમો રાજસુખ માટે કેટલું અધર્મ કરો છો ? દ્રૌપદી પતિવ્રતા, સત્ય અને પ્રેમની મૂર્ત્તિ છે. તેની લજ્જા લોપી દુઃખ દેવાથી વિપરિત ફળને ચાખશો. ખરા શૂરવીરમાં કોમળતા—ક્ષમતાનો ગુણ અવશ્ય જોઇએ. આ ગુણ તમારામાં જોવામાં આવતો નથી. નીતિ અને સદ્‌ગુણના ઉચ્ચ સ્થાને ચઢીને ઘુમવું ઘટે છે. દુનિઆમાં નામ તેનો નાશ છે; એમ છતાં પણ નાશવંત માણસની જીંદગીમાં અહીં પણ અવિનાશીપણાનો અંશ કીર્ત્તિરૂપે રહે છે. કોઈ પણ માણસના કામની કીર્ત્તિ કેવળ લય પામતી નથી. તેનું શરીર પંચ મહાભૂતમાં ભળી જાય છે. તથાપિ તેનાં સારાં નરસાં કૃત્યોની સારી નરસી કીર્ત્તિ ફળ રૂપે રહી જાય છે. જે માણસ પોતાની જીંદગી રૂડી રીતે ગુજારે છે; પોતાની ચાલનું પ્રમાણિકપણું હમેશાં જાળવી રાખે છે, તે પોતાનાં છોકરાંને અને જગતને કંઇ નાનો સૂનો વારસો મૂકી જાય છે, એમ ધારતું નહીં; કારણકે સદ્‌ગુણના જીજ્ઞાસુ નરને એવા પુરૂષની જીંદગીથી મહા બળવાન ઉત્તેજક ધડો મળે છે; અને દુર્ગુણીનું મોં કાળું ધબ જેવું કરી નાંખે છે. વળી તે મોટા સુખનું સાધન થઇ પડે છે. તમોને હલકી સોબત લાગી છે. તેથી હલકા પડ્યા વગર રહેશો નહીં. હલકા માણસની સોબત કર્યાથી માણસની બુદ્ધિ અધોગતિને પામે છે. મહાપુરૂષોની સોબતથી બુદ્ધિ વધે છે. જેના કુળમાં દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓ દુઃખથી નિઃસાસા નાખે છે તેના કુળનો નાશ થઇ જતાં વાર લાગતી નથી. તમે કુટુંબમાં ક્લેશ કરી દ્રૌપદી જેવી સ્ત્રીને દુઃખ દો છો. એ કુળના નાશનો આદર કરો છો. માટે શ્રેયની ઇચ્છા રાખતા હો તો ક્લેશ છોડી સદ્વર્ત્તન રાખો. સદ્વર્ત્તનજ જીંદગી સાર્થક કરતા છે. એજ મોટામાં મોટી જાગીર છે." એ પ્રમાણે તેણે ઘણાંક સુબોધક વચનો કહ્યાં, પણ "વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ" થાય છે. તે વખતે કોઈની શીખામણ ગળે ઉતરતી નથી.

વળી જ્યારે જયદ્રથે દ્રૌપદીનું વનમાંથી હરણ કર્યું, પણ પાંડવો પાછળ આવવાથી તેને મૂકી નાશી આવ્યો ત્યારે આ ખબર સાધ્વી દુઃશલાને થતાં તેણે તેને કહ્યું:—સ્વામીનાથ! દ્રૌપદી જેવી સતીનું હરણ કરવાની તમને અવળી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ એ હું ખરેખર અપશુકન તરીકે ગણું છું. નક્કી આ કૃત્યની શિક્ષા ભીમ કર્યા વગર રહેશે નહીં. પરસ્ત્રીનો અભિલાષ રાખનાર કોણ સુખી થયું છે? ઇંદ્ર, ચંદ્ર, વગેરે ઘણા દુઃખી એથીજ થયા છે. પરસ્ત્રીના સંગના અભિલાષથી શરીરનું રૂપ જાય છે, આબરૂની હાની થાય છે, ઉત્તમ ક્રિયા કર્મ લોપ થાય છે. પોતાના કુળના રૂડા ધર્મને ખોટ બેસે છે. ઉમંગથી ઇશ્વર ભક્તિ થતી હોય, તે મંદ પડે છે. પરમેશ્વર કરડી નજરથી જુવે છે. બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ચિત્તવ્યગ્ર રહે છે, પિતૃ તરે નહીં, અને ધર્મનો નાશજ થાય છે; તો પછી સ્વર્ગે જવાની તો આશાજ શી રાખવી! વગેરે ઘણું નુકશાન થાય છે. માટે આવું વિપરિતાચરણ કદિ કરશો નહીં એમ મારી પ્રાર્થના છે. વળી તમો યુદ્ધમાં અધર્મે પગલું ભરશો નહીં, ધર્મયુદ્ધ કરજો. યુદ્ધમાં મરણનો ભય રાખશો નહીં. આ સંસારમાં કોઇ અમર નથી, પણ જે મહત્તાનાં કર્મ કરે છે, તેજ અમર છે. ક્ષત્રિ પુત્રને રણભૂમિમાંથી ભાગીને આવવા કરતાં ત્યાંજ દેહ ત્યાગ કરવો એ શ્રેયકર છે. મોતથી મરવા કરતાં યુદ્ધમાં મરદાઇથી મરવું ભલું છે. તેથી કીર્ત્તિ વધે છે. સ્વામીનાથ! નિશ્ચયથી જાણજો કે હું તમારી સ્વર્ગમાં પણ અર્દ્ધ ભાગિયણ થઇશ. એવાં તેણે ધર્મ, નીતિ અને વીરત્વનાં ઘણાં વચનો કહ્યાં છે. આ પરથી તેના આત્મબળની અલૌકિક શક્તિની તુલના થઈ શકે છે. ધન્ય છે આવી વીર સાધ્વી સ્ત્રીને કે જેણે પોતાનું ચરિત્ર પવિત્રપણે સુધાર્યું! અને પતિ તથા ભાઇઓ પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો!!!

લીલાવતી.

એ ધારાનગરીના વિદ્યાવ્યસની પ્રસિદ્ધ રાજા ભોજની પત્ની થાય. તે મહા સ્વરૂપવાન અને તેજસ્વી હતી. તેમજ વિદ્વાન, સત્ય, નીતિજ્ઞ, ધાર્મિક અને પતિવ્રતા હતી. તેનાપર ભોજરાજાની ઘણીજ પ્રીતિ હતી. પ્રસિદ્ધ પંડિત કાળીદાસ અને બીજા વિદ્વાનો વચ્ચે દ્વેષભાવ ચાલતો હતો. ભોજરાજા કાળીદાસને ઘણુંજ ચાહતો હતો. તે બીજા વિદ્વાનો સહન કરી

શકતા નહીં. તેણે તેને કાઢી મૂકાવવાનો પ્રપંચ આદરી એક દાસીને સ-મજાવી કે ભોજરાજા કાળીદાસને કાઢી મૂકે એવી યુક્તિ કર, તો તને અ-મે એક મોતીનો હાર આપીએ. દાસીએ તે પ્રમાણે કરવા હા પાડી. એક વખતે ભોજરાજા સુતો હતો. તેને કંઇ ઊંઘતો ને કંઇ જાગતો જોઈ તે દાસીએ પોતાની એક સખીને કહ્યું:—"સખિ મદન માલિની! દુષ્ટ કાળી-દાસ તો સ્ત્રી વેશે અંતઃપુરમાં લીલાવતીને ત્યાં આવે છે!" ભોજરાજાએ આ વાત સાંભળી, વિચાર કર્યો કે આ અસંભવિત છે; પરંતુ પરીક્ષા મા-ટે કાળીદાસને દેશપાર કર્યો. આ વાત લીલાવતીના જાણવામાં આવતાં રા-જાને પૂછ્યું કે;—"મહારાજ! આપના પરમ મિત્ર કાળીદાસને દેશમાંથી શામાટે દૂર કરેલ છે? રાજાએ કહ્યું, "રાણીજી! કોઇએ મારી પાસે કહ્યું હતું કે કાળીદાસ અંતઃપુરમાં આવે છે તેથી." રાણી આવાં વચન સાંભ-ળી હસીને નિઃશંકપણે બોલી;—મહારાજ! હું ભાગ્યશાળીછું કે મને આ-પ જેવા પતિ મળ્યા છે. આપને મારા સ્વભાવનો અનુભવ છે; તેનું મન બીજા પતિપર કેમ જાય? નજ જાય. જે સ્ત્રી પોતાનો ધર્મ જાણે છે તે કદી પણ પરપુરૂષને ઇચ્છિશે નહીં. તે કદિ રૂપ, યૌવન, ધન, માલમિલ્કત-થી સંપન્ન હોય તોપણ શું થયું? પતિવ્રતા કદી એવી લાલચે લોભાઇ પાપ કર્મ કરશેજ નહીં. ક્ષણિક સુખ માટે પતિને અપ્રિય થઇ ભવ બા-ળી પાપ કર્મ કરી નર્કમાં પડશે નહીં. તે કોઇના છળ પ્રપંચ કે કાવા-દાવાથી ભોળવાશે નહીં. ગમે તો બળાત્કાર થાય કે કોઇ પ્રકારનું દુઃખ આવી પડે તોપણ પ્રાણ જતાં સુધી પતિવ્રતા શીલનો ભંગ કરશે નહીં. જે સ્ત્રી એવું પાપ કર્મ કરે છે તેને સ્ત્રી નહીં પણ પિશાચણી સમજવી. એવી નીચ વૃત્તિની સ્ત્રીને ધિક્કાર છે! મારા પ્રત્યે શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, માટે તમે જો મને સતી કે અસતી ઠરાવ્યા વિના અહીંથી પધારશો તો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ."

ભોજરાજા તેમના કહેવા પ્રમાણે કરવા કબૂલ થયો. માણસો પાસે એક સર્પ મંગાવ્યો, લોઢાનો ગોળો તપાવ્યો અને ધનુષ સજ્જ કર્યું. પ-તિવ્રતરૂપી અગ્નિથી દીપતી સુકોમળ શરીરવાળી લીલાવતી રાણીએ સર્વ સમક્ષ સૂર્યનારાયણ સામે ઉભી થઇને પ્રાર્થના કરી કે;—"હે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ! તમે જગતના સાક્ષીરૂપ છો; માટે જો જાગૃત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ-માં પણ મારો પતિ ભોજજ હોય અને બીજો કોઇ નહોય તો તરત આ ત્રણ શપથોમાં મને સાચી ઠરાવી દુઃખમાંથી કાઢશો. એ પ્રમાણે કહી એ

ત્રણે ઉપાડયાં તેમાં કંઈ હરકત આવી નહીં, તેથી રાણી શુદ્ધ ઠરી. સર્વ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યાં. ભોજરાજાએ શરમાઇ જઇ પસ્તાવો કર્યો. રાણીએ તેને શાંત પાડયો. તે પોતાને આવી સતી સ્ત્રી છે એ જોઇ ઘણો ખુશી થયો.. અને સ્વર્ગ સમાન સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

ગૌરી.

ઉમંગપુરમાં રહેનાર નિત્યાનંદ નામે બ્રાહ્મણને ગૌરી નામે પતિવ્રતા પત્ની હતી. આ શહેરમાં ફાગણ માસની રંગપંચમીએથી ઉજાણીએ જવાનો રિવાજ હતો. એક દિવસે લોકો અંબા ભવાનીની વાડીમાં ઉજાણીએ ગયાં. તેમાં સતી ગૌરી અને તેનો પતિ પણ ગયાં હતાં. આ દંપતિ એક આંબાના વૃક્ષ નીચે બેઠાં. લોકો કેશરીઆ રંગની પિચકારી અને અબિલ ગુલાલ ઉડાડી ધુમ મચાવતાં હતાં. કેટલાંક લોકો રંગમાં ગરકાવ થઈ એક બીજાને અયોગ્ય વચનો બોલી મશ્કરી કરતાં હતાં. સ્ત્રી પુરૂષો એકત્ર હોવાથી મર્યાદા ભંગ થતી હતી. આ પ્રમાણે તેમને નિર્લજપણે વર્ત્તતાં જોઈ ગૌરી ઉદાસ થઇ અફસોસ કરવા લાગી. તે પરથી તેના પતિએ કહ્યું, તને અહીં બેસવું પ્રિય ન હોય તો ચાલો આપણે આ પાસેના સુંદર વનની શોભા નિહાળીએ. એમ કહી ત્યાંથી ઉઠી વનની શોભા જોતાં જોતાં સત્યાનદીને કિનારે આવ્યાં. ગૌરી થાકી ગઇ હતી, તેથી તેણે પતિને કહ્યું, નાથ! આપની મરજી હોય તો આપણે આ પાસે દેખાતી સુંદર ઝાડની ઘટાથી ઘેરાએલી ટેકરી પર વડનું ઝાડ છે; ત્યાં બેસી આરામ લઇએ. એમ કહી બંને ત્યાં જઇ બેઠાં. પરસ્પર આનંદ વિનોદની વાતો કરતાં હતાં, ત્યાં છેટે એક સિંહવાહની સુંદર સ્ત્રી જોઇ ગૌરીએ કહ્યું, સ્વામી! આ કોઈ દેવી સરખું લાગે છે. નિત્યાનંદે હા પાડી. દેવીને નજીક આવતાં જોઇ સતી ગૌરી પતિની રજા લઈ સામે ગઈ. પાસે જઇ વિનયપણે દેવીની સ્તુતિ કરી પગે લાગી. તારૂં સૌભાગ્ય અખંડ રહો-એવો દેવીએ આશીર્વાદ દીધો, અને પુછ્યુ પુત્રિ! તું અહીં કેમ આવી છે? ગૌરીએ કહ્યું, માતુશ્રી! આજે ઉજાણી હોવાથી લોકો અંબા ભવાની આવ્યાં છે; તેથી અમે પણ આવ્યાં છીએ; પણ ત્યાં લોકો મર્યાદા રહિત નિર્લજપણે વર્તતાં હોવાથી કંટાળી આ વનમાં આવી છું. આ સાંભળી દેવીએ કહ્યું, "પુત્રી! તને ધન્ય છે. તારી આવી વર્ત્તણુક જોઇ તારા પર હું પ્રસન્ન થઈ

છું." ગૌરીએ કહ્યું, "દેવી! કેટલાંક મનુષ્યો સ્ત્રીઓના જન્મને નિંદે છે; અને આપ મને ધન્ય કેમ કહો છો?" દેવીએ કહ્યું, "સતી! જે સ્ત્રી સદાચરણી છે તેના જન્મને ધન્ય છે, અને જે દુરાચરણી સ્ત્રી છે તેનો જન્મ ઘણો નિંદ્ય છે. સ્ત્રી પતિ સેવાથી સહેલથી જે ફળ મેળવે છે, તે ફળ બીજી ઘણી મહેનત કરવા છતાં પણ મળતું નથી. પતિ સેવાનો પ્રભાવજ અલૌકિક છે. સતી સ્ત્રીને સર્વ ઇચ્છીત પ્રાપ્ત થાય છે. હું પણ તારો ગુણ પ્રભાવ જોઇનેજ અહીં આવી છું. સતી સ્ત્રી પોતાના સદ્ગુણ પ્રભાવે પતિને વશ કરે છે. અરે! સતીના સતીત્વ આગળ દેવ સરખા પણ આધિન રહે છે; તો મનુષ્ય કોણ માત્ર? સદ્ગુણી સ્ત્રીને તથા તેના પતિને આ લોકમાં સુખ અને પરલોકમાં પરમ પદની પ્રાપ્તી થાય છે. એવા ગુણો તારામાં જોવાથીજ તને ધન્યવાદ આપ્યો છે. ગૌરી! તું સદા સદ્ગુણથી પતિવ્રત પાળીને રહેજે." આટલું કહી દેવી ચાલતાં થયાં, અને ગૌરી અને નિત્યાનંદ પણ આનંદ પામતાં ઘેર આવ્યાં. લોકો આ દંપતિમાં દૈવી ગુણો જોઇ તેને માન આપી પૂજ્ય ગણવા લાગ્યાં. આ પવિત્ર મનનું જોડું પોતાના પવિત્ર ગુણોથી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી પરમપદને પામ્યું. અહો! સદ્ગુણોનો બદલો પરમેશ્વર આપ્યા વગર રહેતો નથી!!

કવિ સીતા.

આ પવિત્ર મનની સ્ત્રી ભોજરાજાના વિદ્વાન મંડળમાં ઉત્તમ ગણાતી હતી. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી વિદ્વાનો અને રાજાને ઘણીવાર પ્રસન્ન કર્યા હતા. એ જેવી સૌન્દર્યતામાં અને વિદ્વતામાં સરસ ગણાતી હતી, તેવીજ પતિવ્રત પાળવામાં પણ પૂરી હતી. તેનો પતિ પણ વિદ્વાન હતો. આ દંપતિમાં પરસ્પર ઘણી પ્રીતિ હતી. આ સાધ્વી સ્ત્રી કાવ્ય કળામાં ઘણી હુશીઆર ગણાતી. એક વખતે એક કવિએ ભોજરાજાની કચેરીમાં આવી કહ્યું કે;—

कवित्वंनशृणोत्येवकृपणःकीर्त्तिवर्जितः ।

અર્થ—કીર્ત્તિ વગરનો લોભી માણસ કવિતા સાંભળતોજ નથી. આ સાંભળી કવિ સીતા તે પ્રસંગે ભોજરાજાની કચેરીમાં બેઠી હતી તે બોલી કે;=

हतादैवेनकवयोपराकास्तेगजाअपि ।
शोभानजायतेतेषांमण्डलेन्द्रगृहंविना ॥

અર્થ—એ બિચારા કવિઓ અને બિચારા હાથીઓને દૈવેજ મારી મૂકેલા છે કે, જેઓને રાજાધિરાજના ઘર વિના શોભા મળતીજ નથી. આ સાંભળી રાજા અને સભાજનો સર્વે ઘણા ખુશી થયા. વળી એક વખતે ભોજરાજા કવિ કાળીદાસમાં કંઈ અવગુણ જોઇ મનમાં ખેદ કરતો હતો. તે પ્રસંગે કવિ સીતા રાજાના મનનો ભાવ જાણી લઇને બોલી કે;—

दोषमपिगुणवतिजनेदृष्ट्वागुणरागिणोनखिद्यन्ते ।
प्रीत्यैवशशिनिपतितंपश्यतिलोकःकलङ्कमपि ॥

અર્થ—ગુણી લોકમાં દોષ દેખવામાં આવે તોપણ ગુણ ઉપરજ પ્રેમ ધરાવનારા લોકો તેથી ખેદ ધરતા નથી. લોકો ચંદ્રમાં રહેલા કલંકને પણ પ્રેમથીજ જુએ છે.

આહા ! કેવો ઉપદેશ ! તેનાં આવાં વચન સાંભળી ભોજરાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો અને તેને ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. આ પ્રસંગે તેણે ઘણી કવિતા કરેલી છે. આ સાધ્વીમાં શિઘ્ર કવિતા કરવાની અલૌકિક કવિત્વ શક્તિ હોવાથી તથા પોતાની ચાતુરી વગેરે ગુણોથી સર્વમાં માન પામી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઇ છે. અહો ! સ્ત્રીઓમાં પણ કેવી અલૌકિક શક્તિઓ રહેલી છે ? ખરેખર જો તેઓ ઉત્તમ કેળવણી લે તો પ્રકાશિ નીકળ્યા વગર રહે નહીં. અરે ! પણ તે અર્વાચિન કાળમાં અપાતી લુખી લુખી કેળવણી ન હોય ! પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે મળતી ધર્મનીતિવાળી કેળવણીનોજ એ પ્રતાપ હતો.

દમયંતી.

વિદર્ભદેશની કુંડનપુર નગરીમાં ભીમરાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણો શૂરવીર, પરાક્રમી, ધાર્મિક અને પ્રજાપ્રિય હતો. તેને દમન ઋષિના વરદાનથી દમન, દાન્ત, અને દમ એ ત્રણ સ્વરૂપવાન પુત્રો થયા. અને દમયંતી નામે સુંદર અંગવાળી, ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી, અને રૂપ ગુણે મનોહર કન્યા થઇ. એના જેવી દેવ, યક્ષ કે મનુષ્યોમાં કોઇ કન્યા રૂપવંતી નહોતી. તેથી તેનાં વખાણ દેશોદેશમાં થવા લાગ્યાં. નૈષધ દેશના રાજા વીરસેનને નળ નામે અશ્વિનીકુમાર સરખો મહા સ્વરૂપવાન અને ગુણવાન પુત્ર થયો. તેનાં રૂપ ગુણની પ્રખ્યાતિ દેશોદેશમાં પ્રસરી હતી. દમયંતીએ નળની ખ્યાતિ સાંભળી અને નળે દમયંતીની ખ્યાતિ સાંભળી બંનેએ પરસ્પર વરવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો હતો. દમયંતી નળનું સ્મરણ થતાં

વ્યાકુળ થઈ જતી. આ વાત દાસી મારફતે તેના માબાપને જણાતાં ભીમ રાજાએ દમયંતીનો સ્વયંવર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. દેશોદેશના રાજાઓને આમંત્રણો મોકલ્યાં. આ ખબરથી ઘણા રાજાઓ ઠાઠમાઠથી નાના પ્રકારની સેના લઇને આવ્યા. નારદમુનિ અને પર્વત ઋષિ મારફતે ઇંદ્રને ખબર થતાં તે પણ દેવતાઓ સહિત સ્વયંવરમાં જવાને તૈયાર થયો. તેમને વિદર્ભ દેશ તરફ જતાં રસ્તામાં નળ રાજાનો સમાગમ થયો. નળ રાજાને મહા તેજસ્વિ જોઇ સૌ વિસ્મય થયા. તેણે વિચાર કર્યો કે જો દમયંતી આ નળને જોશે તો આપણને નહીં વરતાં તેનેજ વરશે. માટે નળને કહ્યું કેઃ—હે નળ ! તું સત્યવાન છે તો અમારો દૂત થઇ સહાયતા કર. ઇંદ્રનું વચન સાંભળી "ઠીક તેમ કરીશ" એવું કહી નળે પૂછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો અને તમારૂં મારે શું કામ કરવું તે વાત જણાવો. "ઇંદ્રે કહ્યું કે" અમે દમયંતીનો સ્વયંવર થાય છે ત્યાં જઇએ છીએ, માટે તું દમયંતી પાસે જઈ કહે કે તને ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ વરવા ઇચ્છે છે. તેથી તેમાંથી એકને વર." નળે ઇંદ્રનું બોલવું સાંભળી કહ્યું—"જે વાસ્તે તમે જાઓ છો તેજ વાસ્તે હું જાઉં છું. માટે તમારે મને મોકલવો ઘટીત નથી. કેમકે મેં વરવા ઇચ્છેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી બીજાને વાસ્તે કેમ માગણી કરૂં ? ઇંદ્રે કહ્યું, "પ્રથમ તેં કહ્યું છે કે હું કરીશ" તે તારૂ વચન મિથ્યા કરે છે ? માટે જલદી જા તું અમારા કહેવાથી જઇશ માટે તને દમયંતીના મહેલમાં જતાં કોઇ દેખશે નહીં. ઇંદ્રના આગ્રહથી નળ જ્યાં દમયંતી બેઠી હતી ત્યાં ગયો. ત્યાં અનેક સખિઓ બેઠી હતી. નળને આ પ્રમાણે આવેલો જોઈ તે વિસ્મય પામી બોલી "તમે કોણ છો અને કેમ આવ્યા છો ?" નળે કહ્યું "હું નળ છું અને દેવતાઓનું દૂતપણું કરવાને આવ્યો છું. ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ તને વરવાને ઇચ્છે છે, તેમાંથી એકને તું વર." દમયંતી નળનાં વચન સાંભળી બોલી—"રાજન ! હું તો આજે ઘણાં રોજ થયાં તમને તન, મનથી વરી ચુકી છું. જો તમે મારો તિરસ્કાર કરશો તો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ." નળે કહ્યું. "લોકપાળ સરખા દેવતાઓ તને પરણવાને તૈયાર છે; તેમ છતાં તું મનુષ્યને કેમ વરવા ઇચ્છે છે ?" દમયંતીએ કહ્યું, "હું સર્વ દેવતાઓને નમસ્કાર કરૂં છું. હું તો મનથી કરી તમનેજ વરી ચુકી છું." ત્યારે નળે કહ્યું, "હું દેવોની આડે થઇ તને ધર્મના નિયમ પ્રમાણે શી રીતે વરૂં ? તેનો ઉપાય કરવો જોઇએ." દમયંતીએ કહ્યું કે "હું સ્વયંવરમાં સર્વ દેવોની સમક્ષ તમને

વરીશ." પછી નળે ઇંદ્ર પાસે આવી કહ્યું કે, મેં તમને વરવા માટે દમયંતીને ઘણું કહ્યું, પણ તે તો મનેજ સ્વયંવરમાં દેવો સમક્ષ વરવાને ઇચ્છે છે. આ વચન તમારે સત્ય જાણવાં.

ભીમ રાજાએ સ્વયંવરમાં આવેલા દેવો અને રાજાઓ સર્વેને મંડપમાં ઉત્તમ આસનોપર એક બાજુએ બેસાર્યા અને બીજી બાજુ દમયંતી પોતાની સખીઓ અને સગાં વહાલાં સાથે બેઠી. આખી સભા ચિકાર ભરાઇ બેઠી. સૌ સમક્ષ બધા રાજાઓનું વર્ણન થવા લાગ્યું. તે વખતે દમયંતીએ ઉઠી નળ રાજાના ગળામાં પુષ્પનો હાર પહેરાવ્યો. આ જોઈ સર્વ સભાજનો ઘણા ખુશી થયા. તે વખતે નળે દમયંતીને કહ્યું,—"સુંદરી! તું સર્વ દેવતાઓની સમક્ષ મને વરી છે, માટે જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં પ્રાંણ રહેશે; ત્યાં સુધી હું તારામાં પ્રીતિ રાખી વર્ત્તીશ." આ પ્રમાણે વચન આપી બંને અગ્નિ અને દેવો સમક્ષ ગયાં ત્યાં વિધિસર લગ્ન ક્રિયા કરી તે વખતે દેવોએ નળને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો.— ૧ યજ્ઞ થાય ત્યાં ઈંદ્ર પ્રત્યક્ષ દેખાશે. ૨ ઇચ્છા કરશે ત્યાં અગ્નિ પ્રગટ થશે. ૩ અન્ન ગમે તેવું હશે પણ તારા હાથથી મધુર થશે. ૪ તારી ધર્મમાં પ્રીતિ રહેશે. ૫ જ્યાં જળની ઈચ્છા થશે ત્યાં જળ અને સુગંધી પુષ્પની માળા પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે વરદાન આપી સૌ સૌને સ્થાનકે ગયા. દમયંતીને નળ સાથે મોકલી. તેને ઈંદ્રસેન નામે પુત્ર અને ઈંદ્રસેના નામે પુત્રી એ બે સંતાનો થયાં. અહો રાત્ર નળ દમયંતી સુખ ચેનમાં વૈભવ ભોગવે છે. દૈવઇચ્છા પ્રબળ છે. તેની ગતિની કોઇને ખબર પડતી નથી. ધર્માત્મા નળમાં કળીયુગે પ્રવેશ કરવાથી કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. તેથી પોતાના ભાઈ પુષ્કર સાથે જુગટું રમવાનો વિચાર કર્યો. દમયંતીએ તેમ નહીં કરવાને ઘણું સમજાવ્યું. પણ તે વૃથા ગયું. અંતે નળ તેમાં રાજપાટ વગેરે સર્વસ્વ હાર્યો. તેને પત્ની સાથે એક એક લુંગડું પહેરી ગામ બહાર વનમાં જવાનો ઠરાવ થયો. "આ બંનેનો કોઇએ સત્કાર કરવો નહીં એવો પુષ્કરે હુકમ કાઢ્યો" તેથી પ્રજામાંથી કોઇએ સત્કાર કર્યો નહીં. દમયંતીએ પોતાનાં બાળકોને રથમાં બેસારી પોતાને પિયર મોકલી દીધાં. તેનો સાર્થિ વાર્ષ્ણેય વળતાં અયોધ્યાના રાજા ૠતુપર્ણ પાસે નોકર રહ્યો. નળ દમયંતી ત્રણ દિવસ ભૂખ્યાં તરસ્યાં ગામને પાદર પડ્યાં રહ્યાં. છેવટ વનમાં ફળફૂલ શોધી પોતાનો નિભાવ કરવાને ચાલી નીકળ્યાં. આગળ નળ ને પાછળ સતી દમયંતી, એ પ્રમાણે ચાલી ઘણે દૂર ગયાં.

બંનેને ઘણી ભૂખ તરસ લાગી. તેટલામાં સુવર્ણ સરખી સુંદર પાંખવાળાં પક્ષીઓને દીઠાં, તેને પકડી ખાવાનો વિચાર કરી પોતાનું પહેરવાનું એકનું એક વસ્ત્ર કાઢી તેનાપર નાંખ્યું, કે તરત પક્ષી લુગડા સાથે ઉડી ગયું. તે જોઈ નળે કહ્યું;—સતી! હવે શું કરવું? આ એકજ વસ્ત્ર હતું, તે પણ ગયું, ભૂખ્યાં પણ પ્રાણ જાય છે. હે પ્રાણપ્યારી! હું દુઃખી હાલતમાં આવી પડયો છું. ચૈતન્ય વગરનો થઈ ગયો છું. હવે પ્રાણનો નિર્વાહ શી રીતે કરવો! એ મને કંઇ સૂઝતું નથી. માટે તું તારે પિયર વિદર્ભદેશ જા. આ રસ્તો તે તરફ જાય છે. "પ્રાણપ્રિયે! તું ત્યાં જઇશ તો સુખી થઇશ." પતિનાં આવાં વચન સાંભળી દમયંતી વ્યાકુળ ચિત્તે નેત્રમાં આંસુ લાવી બોલી;—પ્રાણનાથ! આપનાં આવાં વચનથી મારૂં હૃદય ખેદ પામે છે, આપે રાજ્ય અને સર્વ સંપત્તિ છોડી દીધી. વસ્ત્ર વગરના થયા, ભૂખના દુઃખથી પીડાઓછો, તે વખતે આપની સેવામાં હાજર રહી દુઃખમાં દિલાસો આપવાને બદલે આ મનુષ્ય વગરના અઘોર અરણ્યમાં આપનો ત્યાગ કરી મારા પિતાને ઘેર કેમ જાઉં? નહીં, નહીં. હું કદી પણ આપને છોડી જવાની નથી. હું તો આપની સેવા કરવાને સદા સાથેજ રહીશ. પુરૂષને દુઃખને વખતે ધીરજ આપનાર, દુઃખરૂપી રોગ મટાડનાર, અને દીલાસો આપનાર સ્ત્રીજ છે; સ્ત્રીને પતિ પ્રાણ અને જીવનહાર છે. તો હું પતિરૂપી પ્રાણનો શી રીતે ત્યાગ કરી શકું? હું તમને છોડીને એક ડગલું પણ દૂર કેમ જઈ શકુ? માટે હું તમને કદી છોડી જનાર નથી. નળે કહ્યું, "હે સાધવી! તું કહે છે તેમજ છે, તું શા માટે ચિંતા કરે છે? હું મારા આત્માનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ નહીં કરૂં." પછી બંને એકજ વસ્ત્ર પહેરી વનમાં ભૂખ, તરસ ને થાકથી પીડાતાં એક ઠેકાણે બેઠાં. થાકને લીધે નિંદ્રા આવવા લાગી. તેથી બંને સૂતાં. દમયંતી નિંદ્રાવશ થઈ ગઈ, પણ નળને ઉંઘ આવી નહીં, તેને વિચારોપર વિચારો આવવા લાગ્યા. ચિંતાયુક્ત થઈ મન સાથે વિચાર કર્યો કે, મારૂં સારૂં કેમ થાય? મારી પ્રિય પત્ની મારે સારૂ દુઃખ ભોગવે છે, તેને હું ત્યાગ કરૂં તો તે તેને પિયર જાય. જો એ મારી સાથે આવશે તો નક્કી દુઃખી થશે. માટે તેને ત્યાગ કરૂં તો સુખી થાય, આવો વિચાર કરી દમયંતીને ત્યાગ કરવાનું કળીયુગના પ્રવેશથી સૂઝયું, ને મન સાથે નક્કી કર્યું. વળી વિચાર્યું કે દમયંતી મારામાં પ્રીતિમાન છે, તે મહા ભાગ્યશાળી યશસ્વિની અને મહા સતી છે, માટે તેને કોઇ પુરૂષ છેતરી શકશે નહીં. આવો

વિચાર કરી બંનેએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું હતું તેમાંથી પોતાની તરવાર વતે અરધ કાપી લઇ ચાલતો થયો, થોડે દૂર ગયા પછી પાછો વળી દમયંતી સૂતી હતી ત્યાં આવી વિચારવા લાગ્યો. અરે! મારી પ્રિયાએ ટાઢ, તડકો, વેઠયો નથી. વાયુના ઝપાટા સહન કર્યા નથી, નથી પૃથ્વીપર પગ મૂક્યો કે નથી આ પૃથ્વીપર સૂતી, તે આજે અનાથની પેઠે ભોંયપર સૂતી છે.!? અહો! કાપેલું અર્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરેલી સતી જાગશે, ત્યારે કેવી ગભરાશે? અરે! તે મારા વગર આ અઘોર વનમાં કેવી વ્યાકુળ થઇ ફરશે? અને મને ન જોવાથી કેવી દુઃખી થશે? અરેરે! તેની શી વલે થશે? એવી રીતે કહી ચોધાર આંસુએ રૂદન કરતાં બોલ્યો;—"આ સૂતેલી મારી પ્રિય સ્ત્રીની સર્વ દેવતાઓ રક્ષા કરો." એમ કહી ભરનિંદ્રામાં સૂતેલી મૂકી ભયંકર જંગલમાં ત્યાગ કરી વિયોગના દુઃખથી પીડાતો, આંસુ ઢાળતો ચાલી નીકળ્યો.

દમયંતિ જાગી જુએ છે, તો પોતાના પ્રિય પતિને ન દીઠા. તેથી મહા દુઃખ પામી વ્યાકુળ થઇ પોકારવા લાગી. "હે પ્રાણનાથ! હે સ્વામી! તમે ક્યાં ગયા છો? તમે મારો કેમ ત્યાગ કરો છો? અરે! હાય હાય! હું શું હણાઇ? અરે સ્વામીજી! હું આ અઘોર વનમાં બીહું છું! શું તમે મારી પરીક્ષા જોવાને સંતાઇ બેઠા છો? નહીં, નહીં! હું નિરપરાધી અબળાનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરશો માં. પ્રાણનાથ! ઓ નળ! ઓ નળ! હે રાજન! તમે ધર્મને જાણનાર અને સત્યવાદી છો. તમે મારા સ્વયંવરને વિષે હું તારો ત્યાગ નહીં કરૂં.' એમ કહ્યું છે, છતાં મારો આ વખતે કેમ ત્યાગ કરો છો? સ્વયંવરમાં સભા વચ્ચે જે બોલ્યા છો તે સત્ય કરો. શું તમે વૃક્ષ પાછળ સંતાઇ બેઠા છો? કેમ દર્શન આપતા નથી? કેમ બોલતા નથી? મારી કેમ સંભાળ લેતા નથી! આ પ્રમાણે બોલતી, ટળવળતી, આગતેમ જોતી દોડતી ફરતી ફર્યા કરે છે. જીભે ફક્ત એક નળનુંજ સ્મરણ લાગી રહ્યું છે. ચિત્ત ફક્ત નળમાંજ રહ્યું છે. તેથી રસ્તામાં વાઘ, વરૂ, સિંહ, ચિતરા, શિઆળ વગેરે ભયંકર ફાડી ખાનારાં જનાવરો મળે છે, તેનો ભય લાગતો નથી. તેને નિર્ભયતાથી પૂછે છે, તમે નળને દીઠા? તેઓ કઈ દિશામાં ગયા છે?' ઝાડોને પણ આ પ્રમાણે વ્યાકુળ ચિત્તે સવાલ કરે છે. શરીરે ઝાંખરાના ઉઝરડા થવાથી લોહી વહે છે; કેશ કાંટામાં ભરાય છે, પગે કાંટા વાગે છે; તેનું નળમાંજ ધ્યાન લાગેલું છે તેથી શરીરની કશી શુદ્ધ નથી. વ્યાકુળ ચિત્તે સ્વામીને ખોળતી,

ગાંડી જેવી બનેલી, ટીટોડીની પેઠે પોકાર કરતી, શોક સાગરમાં ડૂબેલી, આમતેમ ફરતાં રસ્તામાં એક મોટો અજગર મોઢું વિકાશી પડયો હતો, તેના મુખમાં પગ પડયો, તે સાથળ સુધી ગળ્યો. વિખ શરીરે ચડવા લાગ્યું. જેવો તે પોતાના પતિ નળનો શોચ કરે છે, તેવો પોતાના પ્રાણનો શોચ કરતી નથી. તે તો આવી સ્થિતિમાં પણ, ઓ નાથ! ઓ નળ! ઓ નળ! કેમ બોલતા નથી? પ્રાણાધાર! તમે કયાં ગયા? આમ પોકાર કરે છે. તે શબ્દો એક પારાધીએ સાંભળ્યા. તે સાંભળતાંજ પાસે આવીને જુએ છે, તો સ્ત્રીને અજગરે સાથળ સુધી ગળેલી છે. આ જોઈ કુહાડીના ઘાથી અજગરને મારી સ્ત્રીને મૂકાવી, ઘણી આસના વાસના કરી તેનું વૃત્તાંત પૂછયું. દમયંતીએ સર્વ કહ્યું. તેને અર્ધ વસ્ત્ર પહેરેલું જોઇ પારાધીની દાનત બગડી. તેથી દમયંતીએ ક્રોધાવેશમાં આવી અગ્નિ સરખી લાલ ચોળ થઇ તેને શાપ આપ્યો કે; "મારા પ્રાણનાથ નળરાજ વગર મનથી કરીને પણ બીજાનું ચિંતવન કરતી નહોઉં તો આ તુચ્છ પારાધી પ્રાણ રહિત થઇ પડો!!" પારાધી તરત પ્રાણ રહિત થઇ પૃથ્વીપર પડયો. દમયંતી ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગી. પર્વતો, ગુફાઓ, નદીઓ, વૃક્ષો વગેરે ઓળંગી એક મોટી શિલાપર બેસી અઘોર વનમાં ધીરવીર અને કઠણ કાળજાના મનુષ્યનુ પણ હૃદય પીગળાવી નાંખે એવું મહા રૂદન કરવા લાગી. તેથી આખું વન શોકમય દીસવા લાગ્યું. પશું, પક્ષીઓ અને ફાડી ખાનારાં જાનવરો પણ જ્યાંનાં ત્યાં સ્થિર થઈ ગયાં; આ વન દેવી છે, તે આપણને પકડશે; એવો ભય પામી નાશી જવા માંડયાં. વનમાં ફરતાં ફરતાં જ્યાં વશિષ્ઠ વગેરે ઋષિઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવી. તેમણે તેનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો ધીરજ આપી ઋષિઓને દમયંતીએ કહ્યું "મહાત્માઓ! મારા જીવન આધાર નળ રાજન નહીં મળે તો હું મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ. કારણ "સ્ત્રી જાતિને પતિ વગર જીવવાથી શું લાભ છે?" ઋષિઓએ કહ્યું, "સતી! તું થોડા વખતમાં તારા પતિને મળીશ." એટલું સાંભળી ઋષિની રજા લઇ ચાલતી થઇ. ચેદી દેશના રાજા સુબાહુના મુલકમાં કોઇનો સંઘ જતો હતો, તે સંઘ સાથે ચાલી. એક વનમાં મોટું તળાવ હતું ત્યાં સંઘે પડાવ નાંખ્યો. રાત્રે હાથીઓનું મોટું ટોળું પાણી પીવાને આવ્યું, તેણે એકદમ મોટી ગર્જના કરી. તેથી આખો સંઘ ગભરાઈ ગયો. સંઘનાં મનુષ્યો કહેવા લાગ્યાં કે આપણા સંઘ સાથે એક વિચિત્ર દેખાવની સ્ત્રી આવી છે. તે કોઇ રાક્ષસી

જણાય છે, તેણેજ આ માયા રચી હશે. માટે ચાલો તેને શોધીને મારીએ. આ સાંભળી દમયંતી ભય પામી વનમાં નાશી ગઇ. રૂદન કરતી ચેદી દેશના રાજા સુબાહુના શહેરમાં આવી રાજાના મહેલ સામે ઉભી. સુબાહુની રાણી ગોખમાં બેઠી હતી. તેણે જાણ્યું કે આ કોઇ દુઃખી સ્ત્રી ઉભી છે. એમ જાણી દાસીને તેડી લાવવા હુકમ કર્યો. દાસીએ જઇ દમયંતીને મેહેલમાં લાવી બેસારી તેના ખબર અંતર પૂછ્યા તે પરથી રાણીને દયા આવી! તેણે કહ્યું તું અહીં રહે. હું તારા પતિને શોધવા ચાકરો મોકલીશ. તું અહીં રહેવાથી તારા પતિને મળીશ. દમયંતીએ કહ્યું, "હું કહું તે પ્રમાણે વચન પાળો તો હું રહુ. હું કોઇનું ઉચ્છિષ્ઠ ખાઇશ નહીં,—પગે ચાલી કયાંએ જઇશ નહીં,—કોઇ પુરૂષ મારે વિષે પાપ બુદ્ધિ કરે તો તેનો તમારે નાશ કરવો, કારણ કે એવા અધર્મિ પુરૂષની સામે જોવું પણ નહીં એવું મારૂં વ્રત છે, હું કોઇ પુરૂષ સાથે ભાષણ કરીશ નહીં, ફકત મારા પતિની શોધ કરનાર બ્રાહ્મણનેજ નેત્રથી જોઇશ. આ રીતે તમારાથી બની શકે તો હું રહીશ. નહીંતો મારે રહેવાની ઇચ્છા નથી. રાણીએ કહ્યું, આ તારૂં ઉત્તમ વ્રત છે; તે માટે તમારા કહેવા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરીશ. તમે બેફિકરથી રહો. રાણીએ દમયંતીને પોતાની સુનંદા નામે પુત્રી સાથે જુદા મહેલમાં રાખી.

નળ રાજા દમયંતીને ત્યાગી વનમાં ગયો, ત્યાં સળગતા દાવાનળમાં એક કર્કોટક નામના નાગને જોયો. નાગે નમન કરી કહ્યું—મેં નારદજીનો છળ કર્યો હતો. તેથી તેણે કોપ કરી શાપ આપ્યો છે, કે તું નળ રાજા આવે ત્યાં સૂધી વૃક્ષની પેઠે સ્થિર થઈ રહેશે. જ્યારે નળ તને અહીંથી ઉપાડી બીજે મૂકશે ત્યારે શાપથી મુક્ત થશે. રાજન! હું એક પગલું પણ ચાલી શકતો નથી. માટે આ મહા દાવાનળથી મારી રક્ષા કરો. હું તમારો સખા થઈ તમારૂં પ્રિય કરીશ; ત્યારે નળે તેને અગ્નિથી મુક્ત કર્યો. નાગે તેના શરીરમાં રહેલા કળીયુગને ડંસ કર્યો. તેથી નળનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું. નાગે કહ્યું હવે તમને કોઈ ઓળખશે નહીં, તમે કોઈ પ્રાણીથી ભય પામશો નહીં. તમે અયોધ્યા નગરીના રૂતુપર્ણ રાજા પાસે જઈ બાહુક નામે સાર્થિ છું, એમ કહેજો. તમે તેને અશ્વવિદ્યા શીખવજો. તેથી તે તમારો મિત્ર થશે. ત્યારે તમે દુઃખમાંથી મુક્ત થશો, અને તમારાં બાઇડી છોકરાં તથા રાજ્યને પામશો. આ વસ્ત્ર આપુંછું, તે પહેરવાથી તમારા પૂર્વ સ્વરૂપને ફરી પામશો. એટલું કહી નાગ જતો રહ્યો. નળરાજા અયોધ્યા ગયા. ત્યાં

ૠતુપર્ણે સત્કાર કર્યો અને સાર્થિની પદવી આપી. તેના હાથ નીચે વાર્ષ્ણે-ય તથા જીવલને સાર્થિ રાખ્યા. તે રોજ સાંજે એક શ્લોક બોલતો,—અરેરે! ક્ષુધા તૃષાએ પીડાએલી સ્ત્રી થાકી જઇને પોતાના મંદ બુદ્ધિના પતિને યાદ કરી ક્યાં સૂતી હશે!!" આવાં વચન સાંભળી જીવલે પૂછ્યું કે, તું જેનો શોક કરે છે તે કોણ છે? અને કોની સ્ત્રી છે? બાહુકે જ-વાબ દીધો કે, "તે કોઇ મંદ બુદ્ધિવાળા પુરૂષની ઘણી માનીતી સ્ત્રી છે. તેનો તેણે કારણસર ત્યાગ કર્યો છે. તેથી દુઃખી થઇ પોતાની મરજી પ્ર-માણે ફરે છે. તે પુરૂપ પહેલાં મહાન રાજા હતો. અને હાલ ખરાબ સ્થિ-તિમાં રહી પોતાની સ્ત્રીને યાદ કરી દુઃખ પામે છે." એમ કહી ઓળ-ખાણ ન પડે તેવી રીતે ત્યાં રહ્યો. નળ અયોધ્યાના રાજાને ત્યાં ને દમ-યંતી ચેદી રાજાની રાણી પાસે એમ બંને આશ્રય મળવાથી રહ્યાં.

ભીમ રાજાએ નળ દમયંતીના શોધ માટે ચારે તરફ બ્રાહ્મણો મો-કલી દીધા. શોધ કરતાં કરતાં સુદેવ બ્રાહ્મણ ચેદી દેશના રાજા સુબાહુના શહેરમાં આવ્યો. રાજમહેલમાં ગયો ત્યાં સુનંદા પાસે સૂકાએલા શરીરે સુંદર સ્વરૂપવાન દમયંતી દીઠી. તેને ભીમરાજાના ખબર આપ્યા. પોતાનાં માતા પિતા ઘણાં ચિંતાતુર છે એવા ખબર સાંભળી દમયંતી રૂદન કરવા લાગી. તે જોઈ સુનંદા પણ દીલગીર થઇ તેણે આ ખબર પોતાની મા-તાને આપ્યા. રાણી દમયંતી પાસે આવી બ્રાહ્મણને ખબર પૂછવા લાગી. મહારાજ! આ સૈરંધ્રી કોની પુત્રી છે? અને કોની રાણી છે? તે પોતાના પ્રિય પતિ તથા માતા પિતાથી કેમ વિયોગ પામી છે? તેને તમે કેમ ઓળખી? એ સર્વે કહો. બ્રાહ્મણે સર્વ હકીકત માંડીને કહી સંભળાવી તે સાંભળી સુનંદા તથા તેની માતા રૂદન કરતાં કરતાં સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. પછી દમયંતીને કહ્યું તું તો મારી બેનની દીકરી થાય છે. મેં પણ આ તારા લલાટના લાલ મસથી હવે ઓળખી. હું તારી મા બંને દશાર્ણ દેશના સુદામા રાજાની પુત્રીઓ છીએ. તારો જન્મ દશાર્ણ દેશમાં છે. તારે હવે કશી ચિંતા ન કરવી. આ ઘર તારૂંજ છે, અને હું તારી માતાજ છું એમ સમજ. દમયંતી આ સાંભળી પગે લાગી બોલી—તમે ઓળખતાં નહોતાં તોપણ તમે મારી બરદાસ બરાબર કરી છે, મને હવે જવાની જલદી ર-જા આપો, કારણ મારાં બે નાનાં બાળકો મારા પિતાને ત્યાં છે. તે મારા વિના શોચ કરતાં હશે, માટે કૃપા કરી મને વિદર્ભદેશ મોકલાવો; ત્યારે તેની માસીએ હા પાડી પોતાના પુત્રને કહી પાલખીમાં બેસારી કેટલીક

સેના સાથે મોકલી દીધી. તેના માત પિતા દમયંતીને જોઇ ઘણાં ખુશી થયાં. દમયંતીએ પોતાની માતાને જણાવ્યું કે, "જો મારા જીવની આશા રાખતાં હોય તો તમારા જમાઈ નળની શોધ કરાવો." ભીમ રાજાએ તેના કહેવા પ્રમાણે બ્રાહ્મણો મોકલ્યા. સતી દમયંતીએ બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે જ્યાં જાઓ ત્યાં જઈ એમ કહેવું કે;—"હે કપટી! અઘોર વનમાં અર્ધું વસ્ત્ર કાપી સૂતેલી પ્રિય સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી ગયા એ તમને ઘટીત નહોતું; કેમકે પતિએ પોતાની સ્ત્રીનું ભરણ પોષણ તથા રક્ષા કરવી જોઇએ." બ્રાહ્મણો દેશોદેશ ફરવા લાગ્યા. અયોધ્યાપૂરીમાં રૂતુપર્ણ રાજા પાસે પર્ણાદ નામે બ્રાહ્મણ આવ્યો તેણે સભામાં દમયંતીના કહેવા પ્રમાણે આવી કહ્યું પણ સભામાંથી કોઈએ જવાબ આપ્યો નહીં. બ્રાહ્મણે જવાની તૈયારી કરી, ત્યારે બાહુક નામના સાર્થિએ એકાન્તે આવી નિઃશ્વાસ નાંખી ઘણું રૂદન કરતાં કરતાં સર્વના કુશળ ખબર પૂછ્યા અને કહ્યું;—"કુલીન સ્ત્રી ખરાબ હાલતમાં આવ્યા છતાં પોતાનું શિયળ સાચવે છે તે સ્વર્ગને પામે છે. પોતાના નિર્વાહ વાસ્તે પક્ષીઓ પકડવા જતાં જેનાં વસ્ત્ર હરણ થએલાં છે, એવો પોતાનો પતિ જ્યારે પાછો આવે; ત્યારે તેનાપર ક્રોધ કરવો ન જોઇએ." પર્ણાદ બ્રાહ્મણ આ સાંભળી દમયંતી પાસે આવ્યો. તેણે યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. દમયંતીએ આ વાત પોતાની માને કહી, તેણે ભીમ રાજાને જણાવ્યું. તેપરથી સુદેવ બ્રાહ્મણને નળને બોલાવવા મોકલ્યો. તેને દમયંતીએ કહી રાખ્યું હતું કે તારે રૂતુપર્ણ પાસે જઇ કહેવું કે દમયંતીનો કાલે ફરી સ્વયંવર છે, ત્યાં ઘણા રાજા આવશે. આપને આવવા ઇચ્છા હોય તો તરત પધારો. સુદેવે તે પ્રમાણે જઇ રૂતુપર્ણને કહ્યું. તેણે બાહુક નામના સાર્થિને કહ્યું કે વિદર્ભ દેશ દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર થાય છે, ત્યાં મારે એક દિવસમાં જઈ પહોંચવું છે. બાહુકે વિચાર કર્યો કે દમયંતીએ દુઃખે કરી ફરી સ્વયંવર કરવાનો વિચાર કર્યો હશે! કે મારે માટેજ આ ઉપાય કર્યો હશે! જે હોય તે ખરૂં, પણ ત્યાં જવાથી તેનો નિશ્ચય થશે. એમ મન સાથે વિચારી રાજાને કહ્યું, "હું આપની મરજી પ્રમાણે પહોંચાડીશ." પછી ઉત્તમ વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડા રથને જોડી ચલાવવામાં એવી ચતુરાઇ બતાવી કે તે જોઈ રાજા ઘણો ખુશી થયો. રથ ઘણો વેગથી ચાલ્યો જાયછે, ત્યાં રસ્તામાં એક બેડાનું ઝાડ આવ્યું. રાજાએ કહ્યું, આ ઝાડપર જે ફળ તથા પાન છે તથા નીચે ફળને પાન પડ્યાં છે. તેની ગણુતરી કહું તે તું સાંભળ. ખરી પડેલાં પાન એકસોનેએક અને ફળ

એકજ છે. વૃક્ષની આ બે શાખાઓમાં પાંચકરોડ પાન અને બેહજાર પં-ચાણું ફળ છે. માટે તારે ચોકસ કરવું હોય તો કરી જો. તેપરથી બાહુકે રથ ઉભો રાખી વૃક્ષને કાપી ફળ તથા પાન ગણ્યાં તો રાજાના કહેવા પ્ર-માણેજ થયાં. આ જોઈ બાહુક આશ્ચર્ય પામ્યો, અને રાજાને કહ્યું કે તમે મને આ વિદ્યા શીખવો અને હું તમને અશ્વ ચલાવવાની વિદ્યા શીખવીશ. પછી રૂતુપર્ણે ગણવાની તથા પાસા નાખવાની વિદ્યા શીખવી, કે તેના શ-રીરમાં કળીયુગ હતો તે દૂર થયો. રૂતુપર્ણે કહ્યું હું અશ્વ વિદ્યા મારી મ-રજી થશે, ત્યારે શીખીશ. પછી બાહુકે રથ જોસથી હાંક્યો કે તરત ભી-મરાજાના કુંદનપૂરમાં આવી પહોંચ્યા.

દમયંતીએ રથના પૈડાંનો મેઘની ગર્જના સરખો ગડગડાટ સાંભળી જાણ્યું કે આવો અવાજ નળના હાંકવા સિવાય થાય નહીં. એમ જાણી તેને જોવાને મહેલની અગાસીમાં ગઈ ને જોયું તો વાર્ષ્ણેય તથા બાહુક સાર્થિ સાથે રૂતુપર્ણ રાજાને જોયા. રૂતુપર્ણ તરત ભીમ રાજા પાસે ગયો. ભીમે આદરસત્કાર કરી પૂછ્યું. "આપ શા કારણે પધાર્યા છો!" સ્વયંવર વિષે કંઇ તૈયારી જોવામાં આવી નહીં. તેમ ભીમરાજા પણ તે સંબંધી કંઈ જાણતો નથી એવું જોઇ, રૂતુપર્ણે કહ્યું—"હું આપને મળવા માટેજ આવ્યો છું; પરંતુ ભીમે જાણ્યું કે એટલે દૂરથી આવવાનું કંઇ કારણ હોવું જોઇએ. હશે! જે હશે તે જણાઈ રહેશે. પછી દમયંતીએ કેશીની નામની દાસીને બોલાવીને કહ્યું કે;— જા તપાસ કર કે ટુંકા હાથવાળો રથ હાં-કનાર કોણ છે? અને પૂછજે કે શા માટે આવ્યા છો? મને તો એ નળ રાજન લાગેછે. પછી જેવા હોય તેવા ખબર લાવ. કેશીનીએ જઇ પૂછ્યું કે;—"તમે તમારે સ્થાનકેથી ત્રણે જણ ક્યારે રવાના થયા હતા! અહીં પધારવું શા કારણથી થયુંછે! બાહુકે કહ્યું;—"સુદેવ બ્રાહ્મણના કહેવા પ્ર-માણે દમયંતીનો બીજીવાર સ્વયંવર થાય છે. તે માટે અમે એક દિવસમાં સો જોજન ચાલી આવ્યા છીએ." કેશીનીએ પૂછ્યું, "આ ત્રીજો પુરૂષ કોણ છે? અને તમે કોણ છો?" બાહુકે કહ્યું, "નળ રાજા જ્યારે વન ગયા, ત્યારે તેનો સાર્થિ નળનાં છોકરાંને અહીં મૂકી રૂતુપર્ણ રાજાને ત્યાં સાર્થિ થઇ રહ્યો છે. મને પણ અશ્વ વિદ્યામાં કુશળ જાણી સાર્થિ રાખેલ છે." કેશી-નીએ કહ્યું, "વાર્ષ્ણેય! નળ રાજા ક્યાં છે!" બાહુકે કહ્યું, "નળ રાજાના ખબર નથી; કારણ કે તે જુદા જુદા વેશે ફરેછે. તેથી તેને કોઇ ઓળખી શકતું નથી." કેશીનીએ કહ્યું,—"અયોધ્યામાં પ્રથમ કોઇ બ્રાહ્મણ આવ્યો

હતો; તેણે કોઈ સ્ત્રીનાં કહેલ વાક્ય કહ્યાં હતાં, ને તેને તમે કંઇ ઉત્તર આપ્યો હતો." આ સાંભળી ખેદયુક્ત હૃદયથી બાહુકે કહ્યું;—"રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલા પતિએ કોઇ કારણથી કુલીન સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ તેણે પોતાના પતિપર ક્રોધ કરવો ઘટીત નથી. પોતાના પ્રાણનો નિર્વાહ કરવાની ઇચ્છાથી પક્ષીપર નાંખેલું વસ્ત્ર પક્ષીઓએ હરણ કરવાથી વસ્ત્રરહિત થયેલા પતિ ઉપર સતી સ્ત્રીએ દોષ દૃષ્ટિથી જોવાનું નથી." આ પ્રમાણે બોલતાંજ બાહુકની આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આ બનાવ જોઈ કેશીનીએ દમયંતીને સર્વ વાતથી વાકેફ કરી. દમયંતીએ જાણ્યું કે તેજ નળછે. પણ તેના સ્વરૂપના ફેરફારે બરાબર ઓળખાતા નથી. માટે ફરી પરીક્ષા કરવાને કેશીનીને મોકલી. કેશીનીએ તેનાં દેવ તથા મનુષ્ય સરખાં સર્વ ચિન્હો જોઇ દમયંતીને વાકેફ કરી કે,—"તે ઘરનું દ્વાર નીચું હોય તોપણ નમ્યા વગર અંદર દાખલ થઇ શકેછે,—જળ વગરનો ઘડો તેની ઇચ્છાથી ભરાઈ જાયછે. તે પોતાની મેળે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરેછે. તે અગ્નિથી દાઝતો નથી. તેની પાસે પુષ્પની માળા હોય છે, તે કરમાતી નથી. વગેરે તેનાં નવાઈ સરખાં ચિન્હો જોયાં." આ સાંભળી દમયંતી રૂદન કરવા લાગી. ફરી કેશીનીને કહ્યું કે, "તેના રસોડામાંથી ખાવાનું લઇ આવ." કેશીની લઈ આવી તેનું ભોજન દમયંતીએ કર્યું. તેપરથી નિશ્ચય કર્યો કે તેજ નળ છે. એવી પકી ખાતરી થતાંજ તે વધારે ખેદયુક્ત થઇ રૂદન કરવા લાગી. પોતાનાં બે બાળકોને કેશીની સાથે બાહુક પાસે મોકલ્યાં. નળે તરત ઓળખી સામા જઈ લાવી ખોળામાં બેસાડી સામું જોઇ રૂદન કરવા લાગ્યો. પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ ન પડે, માટે તે બાળકોને પાછાં આપી બોલ્યો કે, "મને મારાં બાળક સરખાં આ બે બાળકને જોઈ નેત્રમાં આંસુ આવે છે. કેશીની! તું મારી પાસે વારંવાર આવે છે. તેથી લોકો દોષ મૂકશે, અમે પરદેશી છીએ, માટે મારી પાસે વારંવાર આવવું એ લોક વિરૂદ્ધ ગણાય."—

બાહુકનાં આવાં વચન સાંભળી કેશીનીએ દમયંતીને વાત કરી તે પરથી દમયંતીએ કેશીનીને પોતાની મા પાસે મોકલાવી કહેવરાવ્યું કે;— "આ બાહુકજ નળ હશે." એવી શંકાથી તેની ઘણી પરીક્ષા કરાવી જોઈ, તે બરાબર મળેછે, પણ તેના સ્વરૂપ વિષે મને શંકા આવેછે. માટે હું જાતે તેની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છું છું. તેથી બાહુક મારા મહેલ પ્રત્યે આવે અગર હું તેને ત્યાં જાઉં એવી રીતે કરવાને રજા આપો. દમયંતીની માએ તેના

પિતાને વાત કરી. તેથી રાજાએ તેમ કરવા હા પાડી. કેશીનીને મોકલી નળને પોતાને મેહેલ બોલાવ્યો. જેવાં એક બીજાનાં નેત્ર મળ્યાં કે તરત દુઃખથી બંનેનાં નેત્રમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં, પતિવ્રતા દમયંતીએ બાહુકને કહ્યું;–"ધર્મને જાણનાર નળરાજા વનમાં પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને ગયા છે, તેને કોઈ દિવસે નેત્રથી જોયા છે? અપરાધ વગરની નિદ્રા વશ થએલી પોતાની પ્રિય પત્નીને અઘોર વનમાં છોડી દઈ નળરાજા વગર બીજો કયો પુરૂષ જતો રહે! હું મારા સ્વયંવરમાં આવેલા દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને નળરાજનને વરીછું, માટે હું તેનીજ છાયામાં રહેનારીને સંતાનવાળી છું; તેમ છતાં તેણે મારો કેમ ત્યાગ કર્યો હશે? તેણે અગ્નિ તથા દેવ સમક્ષ મારો કર ગ્રહણ કરીને–"હું તારી સાથે પ્રીતિથી સદાય વર્ત્તીશ" એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તે પ્રતિજ્ઞા કયાં ગઈ? આ પ્રમાણે બોલતાં દમયંતી દડદડ પડતાં ચોધાર આંસુએ રૂદન કરવા લાગી; ત્યારે બાહુકે કહ્યું;—હે પતિવ્રતે! મારૂં રાજ્ય નાશ પામ્યું, તારો મેં ત્યાગ કર્યો, એ બધું મેં નથી કર્યું; પરંતુ મારી અંદર કળીયુગે પ્રવેશ કરવાથી મારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઇ તેથી થયું છે. તે કળીથી ઉત્પન્ન થએલી કુબુદ્ધિ દૂર થઈ ત્યાર પછી તારો શોધ કરતો અહીં આવ્યોછું. "ભીમરાજાના ફરમાનથી દેશાવરમાં દૂતો ફરે છે, તે કહે છે કે; દમયંતી બીજા પતિને ફરીથી વરશે. નીચ સ્ત્રીની પેઠે આ કાર્ય તને લાયક નહીં!"—તારા સ્વયંવરની વાત સાંભળી આ રૂતુપર્ણ રાજા અહીં આવ્યો છે. દમયંતી પતિનાં આવાં વચન સાંભળી ભય પામી થર, થર, કંપતી હાથ જોડી બોલી કે;-પ્રિય સ્વામીનાથ! તમે મારા વિષે કંઈ શંકા ધરશો નહીં, કારણ હું દેવોને મૂકી તમને વરીછું. મારા પિતાએ મારા કહેવાથીજ બ્રાહ્મણો તમારી શોધ સારૂ મોકલ્યા છે. તે મારાં કહેલાં વચનો બોલતા ફરે છે. તેમાં પર્ણાદ તમારો શોધ લાવ્યો. તેમને ખબર થતાં તમો તરત અહીં આવો એ સારૂંજ આવતી કાલે મારો ફરીથી સ્વયંવર થશે એવું બહાનું કાઢયું. પ્રાણપ્રિય! હું ધારતી હતી કે જો આપજ હશો તો સો યોજન એક દિવસમાં આવશો. આપ સિવાય બીજો કોણ એક દિવસમાં આવી શકે એવો છે? પ્રાણનાથ! હું મને કરીને પણ અધર્મ રસ્તે પ્રવર્ત્તી નથી. તે સત્યપણાએ આપનાં બે ચરણ સ્પર્ષ કરૂંછું. મેં કોઇ દિવસ પાપ કર્મનું આચરણ કર્યું હોય તો આખા જગતમાં પ્રકાશમાન વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને દેવો મારા પ્રાણનો નાશ કરો. નહીંતો જેવું મારૂં સત્યપણું છે તેવુંજ

જણાવો. સતી દમયંતીની આવી પ્રાર્થનાથી દેવો તરફથી આકાશ વાણી થઇ કે;—"અમે દમયંતીની રક્ષા કરી છે. તેણે સ્વધર્મનું પાલન કર્યું છે. તેણે કેવળ તારી પ્રાપ્તી માટેજ આ ફરીથી સ્વયંવરનું બહાનું કર્યું છે. તેમાં એક દિવસેજ સર્વને આવવાનું હતું, તો તેમાં તારા સિવાય બીજો કોણ પુરૂષ એક દિવસમાં અહીં આવવા સમર્થ થાય ? માટે હે રાજન ! તને તારી પત્ની પ્રાપ્ત થઇ, માટે તું શંકા રહિત થઈ કુટુંબ સાથે તારે દેશ જા." એવો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી કર્કોટકનાગે આપેલું વસ્ત્ર ધારણ કર્યું કે અસલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. આ જોઈ દમયંતી હર્ષ પામી સજળ નેત્રે પતિને ભેઠી પડી, નળ પણ ખુશી થયો. આ બાહુક તે નળ છે, એ દમયંતીના માબાપ જોઇ ખુશી થયાં. નળ પોતાની પ્યારી સ્ત્રી દમયંતીને તેડી સ્વદેશ ગયો. પુષ્કર પાસેથી રાજ્ય લઇ સુખથી દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. આ ચરિત્રપરથી જણાય છે કે દમયંતીનો નળે વનમાં ત્યાગ કર્યો. તેથી તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પડયાં; તોપણ પતિપર તેવોજ અખંડ પ્રેમ રાખી રહી, શીળ સાચવી, પોતાનું સતીત્વ બતાવી આપ્યું. તેથી કરી તેની જગતમાં અખંડ અમર કીર્ત્તિ રહી ગઈ છે.

ભોગવતી.

આ સાધ્વી પૂર્વ દેશના રાજા વિજયરાજની પુત્રી હતી. તે ઘણી રૂપાળી હતી. વેદ, પુરાણ, ન્યાય, કાવ્ય વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પરલોક હિતાર્થ કૃત્ય કરવામાં વિનય, આચાર, નીતિ, અને સ્ત્રીધર્મ વગેરેમાં પ્રવિણ હતી. તેનો વિવાહ શૂરસેન રાજાના પુત્ર નાગરાજ સાથે કર્યો હતો. "ભેંસ પાણીમાં ને સાટું થાય" એમ આ સાધ્વી સ્ત્રીનું લગ્ન નાગરાજને જોયા કર્યા વગર શૂરસેન રાજાના પ્રધાનના વખાણ કરવાથી થયું હતું. વળી પરણતી વખતે રજપૂત નિયમે ખડગ સાથે પરણાવી હતી. સાસરે આવ્યા પછી પણ તે પાઠશાળામાં ભણે છે એવું ખોટું બહાનું કાઢી મેળાપ થવા દીધો નહોતો. તેથી આ સાધ્વી તો પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તી સાસુ સસરાની સેવા કરતી. નાગરાજ તે ખરેખર નાગ જેવોજ કદરૂપો અને ક્રુર હતો. પુર્વ જન્મમાં સૌભરી ઋષિના શાપથી આ જન્મે આવી દશાને પામ્યો હતો. તેથી ભોગવતીના સાસુ સસરો તેને પતિ પાસે મૂકતાં લજવાતાં હતાં; અને અફસોસ કરતાં હતાં કે આવી રાજકુમારીને એ પાસે

મોકલીએ તો ભય પામે. પણ જ્યારે ભોગવતીને ખબર થયા, ત્યારે તે ખુ-
શીથી પતિ પાસે ગઈ. પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે નહીં ગભરાતાં
સેવા કરવા લાગી. એક વખતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી તેના પતિએ કહ્યું કે;—તું
મારાથી કેમ ભય પામતી નથી?" ત્યારે ભોગવતીએ કહ્યું "સ્ત્રીને પતિ એ
ઇશ્વિર તુલ્ય સેવવા યોગ્ય છે, તો ઇશ્વરથી કોણ ભય પામે? સ્ત્રીને પતિ
ગમે તેવો હોય તોપણ સેવવો એ તેમનો ધર્મ છે." એ રીતે તેણે સ્ત્રી
ધર્મનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. તે પરથી નાગરાજને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું; કેમકે
ઋષિએ શાપ આપ્યા પછી કહ્યું હતું કે તું જ્યારે તારી સ્ત્રી પાસેથી
સ્ત્રીધર્મને જાણીશ, ત્યારે તને પૂર્વ સ્વરૂપ પામવાનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે. આ
પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી નાગરાજે કહ્યું કે; "હે સતી! તું મને ગોદાવરી
સ્નાન કરાવ અને તેને કાંઠે મારા નામનું શિવાલય બંધાવ તો હું પુર્વસ્વ-
રૂપને પામું. તે પરથી ભોગવતી સાસુ સસરાની રજા લઇ પતિને તેડી ગો-
દાવરી જઈ, તે પ્રમાણે કર્યું કે, દેવ સરખા સ્વરૂપને નાગરાજ પામ્યો.
તેથી બંને ઘણાં ખુશી થયાં. ત્યાંથી ચાલી શહેર પાસે આવ્યાં પણ તેના
નાના ભાઇઓએ પેસવા દીધાં નહીં. ને કહ્યું કે, અમારો ભાઇ તો નાગ જેવો
કદરૂપો હતો. આ માટે નાગરાજે અને ભોગવતીએ ઘણું કહ્યું પણ માન્યું
નહીં. તેથી નાગરાજને ક્રોધ ચડયો. તેણે લડવાની તૈયારી કરી. આ જોઇ
સતી ભોગવતી ખેદ પામી વિચારવા લાગી કે લડાઇ થતાં મારા પુત્રરૂપ
દેરોનો નાશ થશે માટે બધા ભાઇઓમાં સ્નેહ અને સંપ વધે એમ કરવું
એ મારો ધર્મ છે. એમ કલ્પના કરી પતિને હાથ જોડી કહ્યું; સ્વામી!
આપ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વ ગુણ સંપન્ન છો, પણ આપની અલ્પ બુદ્ધિવાળી
દાસીની જરા અરજ ધ્યાનમાં લેશો. આપ જાણો છો કે; ભાઇઓ વિના
મોટા મહિપતિ પણ ગરીબ જેવા લેખાય છે. ભાઇઓ છે એ જમણી બાજુ
છે. જેને ભાઇઓમાં સંપ છે, તે ગમે તો સાવ ગરીબ હોય તોપણ પૃથ્વી
પતિ જેવા સુખી ગણાય છે. આ સંસારમાં ભાઇઓની સહાયતાની ઘણી
જરૂર છે. ભાઇઓ વિના પૃથ્વીપતિ થવાતું નથી એવું ઇંદ્રને ભાઈ કરી
કશ્યપ પુત્ર વામનજીએ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. ભાઇઓથી જુદા પડી થતો
લાભ તે અલાભજ સમજવો. ભાઇઓ સાથે રહેતાં હાણ થાય, તોપણ તે
લક્ષ્મીની ખાણ જેવી સમજવી. જે નિર્ધન છે પણ તે બંધવ રૂપ ધનને
પોષે છે, તેજ ધનવાળો છે. જે ધનવાળો છે, પરંતુ બંધવને પોષતો નથી,
તેજ નિર્ધન છે. બંધુ એજ અમૃતનો સાગર છે. એની મદદથી લક્ષ્મી મ-

ળવી દુર્લભ નથી. બંધુ વિના આપત્તિમાંથી કોણ ઉગારે ?

અરે ! ભાઇઓના સ્નેહને કોઇની ઉપમા અપાઈ શકતી નથી. હે પ્રભુ ! કૃપા કરી મારા પતિના ભાઇઓમાં સ્નેહ અને સંપ વધારો એવું માગું છું. આ પ્રમાણે કહ્યા પછી વળી કહ્યું; પ્રાણનાથ ! મારૂં માનો ન માનો એ આપની મરજી, પણ યુદ્ધમાં તો જય પરાજયનો ભરૂસો નથી. માટે મારી અરજ છે કે;—તમો ત્રણ દિવસ સુધી યુદ્ધ બંધ રાખો. એ ત્રણ રોજ વામન વિજય, ધ્રુવ ચરિત્ર, અને ભરત ચરિત્ર એનાં સર્વે ભાઈઓએ નાટક જોવાં. સતીના કહેવા પ્રમાણે સૌએ કબુલ થઈ નાટક જોયાં. એમાં નાગરાજે તો નિશ્ચય કર્યો કે મારે યુદ્ધ કરવું નથી. નાના ભાઇઓ પ્રત્યે શો ધર્મ છે, એ મારા જાણવામાં આવ્યું. હવે મારે રાજ્ય જોઈતું નથી. આમ વિચારી તેણે પોતાના ભાઇઓને કહ્યું, "તમો સુખેથી મારો ભય રાખ્યા વગર રાજ્ય કરો." તેના ચાર નાના ભાઈઓએ પણ મોટા ભાઇ પ્રત્યે શો ધર્મ છે એ જાણ્યું તેથી તેઓ પસ્તાવો કરી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા કે—"મોટા ભાઈ! અમે જે કંઇ કહ્યું હોય અગર તમારો અપરાધ કર્યો હોય તે કૃપા કરી ક્ષમા કરો ! અમારે તો તમારી સેવા કરવી એજ રાજ્ય છે. એમ કહી નાગરાજને ઘણા સોગન દઇ શહેરમાં લાવી રાજ્યાભિષેક કર્યો. આહા ! આ શું ભોગવતી સતીના સદ્‌ગુણનો થોડો પ્રભાવ !! તેણે નાગ જેવા કદરૂપા પતિને સેવી તથા તેને પુર્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવી પોતાનું પતિવ્રતાપણું બતાવી આપ્યું. પતિના ભાઈઓમાં સ્નેહ અને સંપ વધે એમ કરી પતિને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. તેથી સર્વે ભાઇઓ સુખી થયા.

કૌશલ્યા.

એ સતી શિરોમણી મહા રૂપગુણવાળાં હતાં. તેનું લગ્ન અયોધ્યાપતિ દશરથરાજા સાથે થવાને સાત દિવસની વાર હતી, તે અવસરમાં એક વખતે રાવણે પોતાનું મરણ કોને હાથે થશે એવો પ્રશ્ન બ્રહ્માને પૂછ્યો. તેપરથી બ્રહ્માએ કહ્યું;—તારૂં મરણ દશરથપુત્ર શ્રી રામચંદ્રજી અવતરશે તેને હાથે થશે. આ સાંભળી તે ચિંતાતુર થયો, અને દશરથને પરણતાં પહેલાં મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ ખબર નારદ મુનિએ અયોધ્યે જઇ દશરથના પિતાને આપ્યા. તે ઘણા શોકાતુર થયા. કૌશલ્યા અને દશરથને પ્રધાન સાથે એક મોટા વહાણમાં બેસારી મધ્ય સમુદ્ર-

માં કોઇ ન જાણે તેમ રાખ્યાં, પણ એ રાવણે જાણી લઈ સમુદ્રમાં જઈ વહાણમાંથી કૌશલ્યાને ઉપાડી લઇ, વહાણનો નાશ કર્યો. કૌશલ્યાને એક બેટમાં પેટીમાં પૂરી માછીને સંભાળી રાખવા સોંપી. શત્રુનો ક્ષય થયો સમજી ઘણો ખુશી થયો; પણ ઇશ્વર ઇચ્છા બળવંત છે. તેની ગતિની કોઇને ખબર નથી. "જેને ઈશ્વર રાખે તેને કોઈ ન ચાખે." વહાણનો નાશ થયો. બીજાં સર્વે બૂડી ગયાં, પણ દશરથને વહાણનું એક પાટીયું હાથ આવ્યું. તે આધારે જે બેટમાં કૌશલ્યાની પેટી હતી. તેજ બેટને કિનારે આવ્યા. બેટમાં ફરતાં એક પેટી જોઇ. આ વખતે માછી ખોરાક શોધવાને ગયો હતો. તેથી તેણે એ પેટી ઉઘાડી તો માંહે કૌશલ્યાજી દીઠાં. આ જોઇ ઘણો વિસ્મય પામી બંને ખુશી થયાં તેટલામાં નારદજી આવી પહોંચ્યા. તેણે તેમનો ગાંધર્વ વિવાહ કરી દઈ આશીર્વાદ દીધો કે;—"તમો મંગળરૂપ દંપતીને ત્યાં ત્રિભૂવનપતિ રમારમણ પુત્રરૂપે અવતરશે." તમો કશો ભય રાખશો માં. થોડા વખતમાં તમો અયોધ્યે જશો. એવી ધીરજ આપી બંનેને પેટીમાં બેસારી જેમ પેટી હતી તેમ બંધ કરી ચાલતા થયા.

આહા! ઇશ્વર ઇચ્છા આગળ કોઇનું જોર ચાલતું નથી. આ દંપતિ પહેલાં જે લગ્ને પરણવાનાં હતાં તેજ લગ્ને પરણી ચૂકયાં. રાવણ તો ધારતો હતો જે દશરથનો નાશ થયો છે, અને કૌશલ્યા પેટીમાં કબજે છે; પણ સમજતો નથી કે ઇશ્વરે જે ધાર્યું હોય છે તેજ થાય છે. તેમાં કોઇ અડચણ નાંખવા સમર્થ નથી. પછી તે એક દિવસે સભા સમક્ષ બ્રહ્મા પાસે હસીને બોલ્યો;—મેં તમારૂં વચન ફોકટ કર્યું. ત્રિલોકીમાં મારા જેવો કોણ બળીયો છે? મેં દશરથને મારી કૌશલ્યાને કબજે કરી લગ્ન ભંગ કર્યું. હવે હું નિર્ભય થયોછું એવો ગર્વ કર્યો. આ સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું;—રાવણ! મારૂં વચન વૃથા થવાનું નથી. લખ્યા લેખ કદી મટતા નથી. એ વર કન્યા તો પરણી ચૂકયાં છે. રાવણે કહ્યું; પણ મેં એ કામ મારે હાથે કર્યું છે. તે હું કેમ સાચું માનું? જો એ વર કન્યા પરણ્યાં હોય, તો તમો માગો તે હું આપીશ. આવું વચન આપી માછી પાસેથી પેટી મંગાવી સભા સમક્ષ ખુલી, તો માંહેથી દશરથ, કૌશલ્યા નીકળ્યાં. આ જોઈ લંકેશ્વર વિસ્મય થયો. ક્રોધ કરી બોલ્યો;—"અરે! જેનાથી શત્રુ પેદા થનાર છે, તેને હવે કેમ જીવતાં મૂકું?" એમ કહી મારવા ખડગ ઉપાડયું. એટલે બ્રહ્માએ કહ્યું;—"તેં મને વચન આપ્યું છે, તો હું માગું

છું કે આ બંનેને ઉગાર !" રાવણે કહ્યું; "તમે બીજું ગમે તે માગો, પણ આ બંનેનાં શીશ તો છેદી નાંખીશ." આ સાંભળી કૌશલ્યા થરથર કંપવા લાગ્યાં. તેને દશરથે કહ્યું "તું શામાટે ચિંતા કરે છે? હું શુદ્ધ સૂર્ય કુળપાવન ક્ષત્રી કેરો તન છું. જો તે મારવા આવે તો, તેનાં દશે શીશ ખૂંટી લઉં. એમ કહી ધીરજ આપી. બ્રહ્માએ વચન પાળવાનો આગ્રહ કર્યો. એટલામાં સતી મંદોદરીએ આવી પોતાના પતિને કહ્યું;—"સ્વામી ! એને માર્યે શું થશે? કાળ વિશ્વ સકળને ખાય છે, આવરદાએ સૌ મરે છે, તેમાં એ બાપડાં શું કરે? આગળ મોટા ચક્રવર્તી ભૂપ થઈ ગયા, તેને પણ કાળે ગ્રહ્યા છે. કોઇ અમર નથી." વગેરે નીતિ વચનો કહ્યાં અને બ્રહ્માએ માગેલું વચન આપવા કહ્યું. તેથી રાવણનો ક્રોધ શાંત થયો. એ દંપતીને બ્રહ્માને સોંપ્યાં. તેણે દેવ સાથે અયોધ્યે પહોંચતાં કર્યાં આ બંનેને જોઈ દશરથનો પિતા ઘણો ખુશી થયો. કૌશલ્યા પતિપરાયણ હતી. સર્વ કામના પતિમાં પર્યવસાન કરી પતિમાં મગ્ન થઇને આત્મ લાભ સાધન કરતી. તે પ્રિયવાદિની સતી સેવાની વખતે દાસીની પેઠે, રહસ્યાલાપમાં સખીની પેઠે, ધર્માચરણમાં ભાર્યાની પેઠે, સત્ય રામર્શ આપવામાં ભગિનીની પેઠે, અને ભોજનની વખતે જનનીની પેઠે વ્યવહાર કરતી. તેને પેટે પરમ પવિત્ર કરૂણામય શ્રી રામચંદ્રજી અવતર્યા. તેને પોતાના હાથે ઉછેરી કેળવણી આપી સુચરિત્રવાન કર્યા. તે કેકૈના કલેશથી પિતાનું વચન પાળવા વધૂ સાથે વનવાસ જવા નીકળ્યા. આ જોઈ માતા કૌશલ્યાએ કલ્પાંત સાથ વિલાપ કર્યો. જે સાંભળી કઠણ કાળજાના ધીર વીર પુરૂષો પણ રૂદન કરવા લાગ્યા. અંતે શ્રી રામચંદ્રજીની નમ્ર વિનતીથી તેણે માતૃભાવ દર્શાવી હૃદય સાથે ચાંપી મસ્તકે હાથ મૂકી આશીશ સાથે રજા આપી, પુત્ર વિયોગથી શોકાતુર રહી વળી અધુરામાં પુરૂં પ્રાણપતિ દશરથે સ્વર્ગવાસ કર્યો. તેથી શોકમાં ઘણો ઉમેરો થયો. એ રીતે શોકસાગરમાં ડુબેલી રહી દિવસો કાઢતાં સુખનો દિવસ આવ્યો. પરમ પવિત્ર શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસથી આવી વધૂ સાથે માતા કૌશલ્યાને પાયે પડયા. સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી પોતાનું સુચરિત્ર જગતમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

વિજયા.

અયોધ્યાપૂરીમાં રહેનાર શૂરસેન નામે એક આબરૂદાર ગૃહસ્થની

પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. આ કુટુંબના લોકો ભલાં અને ભક્તિવાન હતાં. તેમાં એવો એક નિયમ હતો કે સૈ। સાથે બેસી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળતાં અને ઈશ્વરપ્રાર્થના કરતાં. દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં ઇશ્વિરની સહાયતા અને કૃપા માગતાં. પછી ધંધે લાગતાં. તેથી એ સુખી હતાં. પણ ઇશ્વરની ગહન ગતિની કોઇને ખબર નથી. આ કુટુંબને દુઃખના દહાડા આવ્યા. શૂરસેનને કેફીઓની સોબત થઇ. તેથી નિશામાં ગરકાવ રહેવા લાગ્યો. તેનું મન ઇશ્વિર ભક્તિ કરવાથી ઉઠી ગયું. પ્રથમ જે ભક્તિ મધ જેવી મધુર લાગતી, તેજ તેને નિઃસ્વાદ લાગવા લાગી. શાસ્ત્ર વાંચવું કડવું ઝેર જેવું થયું. મંદિરમાં જઇ ઇશ્વર ગુણ ગાવા કે સાંભળવા ગમે નહીં. સાધવી વિજયા કોઇ દિવસ મંદિરમાં જવા કહે તો રોગનું બહાનું કાઢે, વધારે ખેંચી કહે તો વઢવા દોડે, એમ દિન દિન હાલત બગડતી ચાલી. ધંધો મૂકી છાકટા અને લફંગાની સાથે રખડે, પૈસા ખરાબ કરે. તેથી પૈસાની તંગી પડવા લાગી. વખતે ખાવાને પણ સાંસા પડવા લાગ્યા. વિજયા બિચારી તો પોતાને ખાવાની પણ દરકાર ન રાખતાં પતિને અને છોકરાંને જે હોય તે આપી દે. એમ દુઃખમાં દહાડા કાઢવા લાગી. બાળકો પિતાને ઘેર આવતા જોઇ સામાં દોડી જઇ આનંદભેર ખોળામાં બેસવાને તૂટી પડતાં. તેની ખાંધપર માથું નાંખી ગેલ કરતાં. તેઓ પણ તેને અળખામણાં થઈ પડ્યાં. બાળકો પિતાની આવી સ્થિતિ જોઈ સમજી ગયાં કે આગળ જે આપણને હસીને રમાડતા, કૂદાવતા, તેજ પિતા જાણે કેમ ન હોય! કેમ જાણે ઘરમાં કોઈ રાક્ષસ આવ્યો હોય! એમ તેને જોઇ બીવા લાગ્યાં—ઘરનો વહીવટ ઝાંખો પડી ગયો. પતિવ્રતા વિજયા દુઃખી થવા લાગી. જે પતિ પહેલાં મીઠા તથા માયાળુ સ્વભાવથી વર્તતો પત્નીને ખરી સહાયકારી અને અર્ધાંગના સમજતો, તેની સલાહ વગર કાંઇ પણ કાર્ય કરતો નહીં, તે હવે જરા પણ ભાવ પૂછતો નથી, વાત ઘુરકીને કરે, દુશ્મનની પેઠે સામું જુએ. પહેલાં જરા જમવાનું મોડું થતું તો તરત મદદ કરતો, બંને સંપીને રહેતાં અને કામ કરતાં પણ હવે જરા જમવાનું મોડું થાય તો, બરાડા પાડે, ઘુરકીને ધમકી આપે અને વખતે મારવા પણ મંડે. તેથી વિજયાનું લોહી સૂકાવા લાગ્યું, તેનો હસમુખો ચહેરો નિસ્તેજ થયો. ધારતી ને ફિકરમાં લોહી ઉડી જવા લાગ્યું. તેથી નાનાં બચ્ચાંને ધાવણના સાંસા પડવા લાગ્યા. પતિની આવી સ્થિતિ ખરાબ થઇ ગઇ, તોપણ તે ઇશ્વરપર વિશ્વાસુ પતિવ્રતા ધીરજ રાખી પ્રભુની મદદ માગી હીંમત, સભ્યતા, નમ્રતા અને પ-

તિવ્રત રાખી રહી. તેણે સઘળું દુઃખ સાંખી રહી ઈશ્વિર સ્વાધીન રાખ્યું. તેની મદદ માગી પ્રાર્થના નિત્ય કરતી. પતિ શી રીતે સુખી થાય, ને મુક્તિ પામવા ઇશ્વરપર વિશ્વાસથી ભક્તિ કરે એવો ઉપાય કરતી. પતિને નમ્રતાથી શાંત પાડી સેવા કરતી. શૂરસેન પોતાના કેફી લફંગા મિત્રો પાસે વખતે વખતે પોતાની સ્ત્રીની ઇશ્વરપરની આસ્થા વિષે વાત કરતો અને કહેતો કે;—"મારી સ્ત્રી મને કોઈ દિવસ કંઈ પણ ખોટું લાગે તેમ બોલતી નથી. સદા નમ્રતાથી અને સભ્યતા વાપરી મારી સેવા કરે છે. પ્રભુપર તેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે. એ પ્રમાણે વખાણ કરતો."

એક દિવસે તે બધા મિત્રોને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો. સાધ્વી વિજયા પોતાના પતિ સાથે કેફી મિત્રો આવેલા જોઈ ઘણો ખેદ પામી. શૂરસેને કહ્યું;—મારા મિત્રો આવ્યા છે, તે સારૂં તરત ખાવાનું તૈયાર કર, વાર ન લાગે. આ ધૈર્યવાન સાધ્વી ધીરજ રાખી નમ્રતાથી બોલીઃ—ભલે આવ્યા. કૃપા કરીને જરા બેસો. હું થોડી વારમાં તૈયાર કરીશ. એમ કહી ખાવાનું તૈયાર કર્યું. સો ખાઈ કેફ પીને ચાલતા થયા. પોતાનો પતિ નિશામાં ચકચૂર હતો. તેને સૂવાડયો. આજ આ સાધ્વીના અફસોસનો પાર રહ્યો નહીં. તે વારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખી પરમેશ્વરને યાદ કરવા લાગી. થોડી વાર થઇ કે શૂરસેનનો નિશો ઉતરી ગયો. જાણે ઇશ્વરે આજ સાધ્વી વિજયાની અરજ ધ્યાનપર લીધી હોય! જાણે શૂરસેનના હૃદયમાં સુબુદ્ધિની પ્રેરણા કરી હોય! તેમ તેનું મન અને મુખ જુદુંજ જણાયું. તે પોતાના પાપકર્મ વિષે પસ્તાવો કરી ઈશ્વિર પાસે માફી માગવા લાગ્યો. મોંપર ક્રોધને બદલે દીનપણાની નિશાની જણાઈ. તે કઠોરતા ને ક્રોધથી બોલતો તથા વિજયાનું બોલવું કડવું ઝેર જેવું લાગતું, તે આજ ફિકે ચેહેરે મધુર વચને બોલ્યો;—"મારી વ્હાલી સ્ત્રી! તારા પ્રભુપરના વિશ્વાસથી ને તારી નેક વર્ત્તણુકથી મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે! હું તારી સાથે ઘણા દિવસ થયાં આડાઇને સખ્તાઇથી ચાલતો આવ્યો છું. મેં તારૂં માન રાખ્યું નથી, તારી સલાહ માની નથી, તે છતાં તું ઘણી પ્રીતિથી એક સરખોજ ભાવ રાખી નમ્રતા અને ધીરજથી મારી સાથે વર્ત્તે છે. એવી તારી નેક નિષ્ટાને ધન્ય છે." વિજયાને પતિનાં આવાં વચન સાંભળી હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. તેના ઘાયલ થયેલા મનપર શાંતીનો પાટો બંધાયો. લોઢું જ્યારે ખરેખરૂ તપી લાલચોળ થાય છે, ત્યારેજ લૂહાર હથોડાના ઘા મારી ઘાટ બનાવે છે. તેવીજ આ કેફી પતિની વાત થઇ. પતિવ્રતાએ

જોયું કે આજ મારા પ્રાણનાથનું મન નરમ દેખાય છે, મધુર વચન બોલે છે, હઠીલાઈ, આડાઇ, અને છાકટાઈનાં માઠાં પરિણામ વિષે સમજે છે. આવું જોઈ તેનું હૃદય એકદમ ભરાઈ આવી રડી પડી, કોમળ સાદે મધુર વચને બોલી;—મારા પ્રાણપ્રિય પતિ, તમારી આ દુઃખદાયક સ્થિતિ જોઇ મને ઘણો ખેદ થાય છે. તમે જેવા પ્રથમ હતા, તેવા હમણા નથી, એથી મને ઘણું રડવું આવે છે. ઘણી મુદત થયાં તમો મારી સાથે પતિધર્મ પ્રમાણે પ્રીતિથી વર્ત્તતા નથી. તે આજ તમારા સ્વભાવનું બદલાવું જોઇ મારૂં હૃદય વિંધાઈ જાય છે. આપણા પૈસા ટકા, માલ મિલ્કત, સઘળાની ખરાબી થઇ ગઇ, ઘરમાં આ નાનાં બાળક સિવાય કશું નથી. તમે મારા માથાના મુગટ છો. લગ્ન પ્રસંગે હું તમારે પાલવે બંધાઇ છું. માટે મારો ધર્મ છે કે આપની સેવા કરી સુખી રાખવા. તથા આપને સ્વાધીન રહેવું. કેમકે મરણ પછી તમારો ને મારો સદાનો વિયોગ થાય એમ મને બીક છે. પ્રિયનાથ! આપણને મુક્તિ આપનાર પ્રભુજીને શરણે આવી તેની ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખો. તેઓ મન નિર્મળ કરશે. ધર્મરસ્તે ચાલવાનું સુઝાડશે. તેથી આપણે સુખી થઇશું." આ પ્રમાણે વિજયાએ દયા ઉપજાવે એવાં નમ્ર વચનો કહ્યાં કે, તરત શૂરસેનનું હૃદય વિંધાઇ ગયું. તેનું હૃદય પીગળી ગયું. તે પોતાની કુટેવ વિષે પસ્તાયો, સાવચેત થઇ ઇશ્વર તથા પોતાની પ્યારી સ્ત્રી પાસે માફી માગવા લાગ્યો, અને પાપનો પસ્તાવો કર્યો. સર્વ કુછંદ છોડી દીધા, સર્વ કામ મન દઇ કરવા લાગ્યો. ઇશ્વરની ભક્તિમાં ચિત્ત ચોંટી ગયું. તેથી સર્વ કુટુંબ ફરી સુખી હાલતમાં આવવા લાગ્યું. આહા! ધન્ય છે પતિવ્રતા વિજયા તને. તેં શુદ્ધ ધર્માચરણથી ઇશ્વર પ્રીતિ મેળવી, ભટકેલા મનના પતિને ઠેકાણે આણ્યો. અહો! ઇશ્વર ભક્તિ, પવિત્ર મન, સદાચરણ, ધીરજ અને મહેનતનું ફળ મહા દયાળુ પ્રભુ આપ્યા વગર રહેતો નથી!

જયા.

કાશીમાં રહેનાર નંદરાજ નામે ધનાઢ્યની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તે સુશીળ, સભ્ય, વિવેકી અને ધાર્મિક હતી. તે સુખ સંપત્તિમાં ઉછરી હતી. તે સ્વરૂપે સુંદર, કદે મધ્યમ, અને ગૌરવર્ણે હતી. નંદરાજનું શરીર શ્યામ વર્ણનું હતું. આ દંપતીના શરીરની સરખામણી કરીએ તો મેઘ અને

વિજળીના સરખું દીસતું હતું. સ્વરૂપમાં આવો ફેર હતો, પણ બંનેમાં ઘણીજ પ્રીતિ હતી. નંદરાજ મિત્ર મંડળમાં બેઠો હોય તોપણ અંતઃકરણના ખરા પ્યારના આવેશથી પોતાની પ્રિયા તરફ અમૃત દૃષ્ટિથી જોવા ચૂકતો નહીં. પતિની આવી પ્રેમ દૃષ્ટિથી જયા આનંદ પામીને ગુલાબની ખીલતી કળીની પેઠે મોં મલકાવી શરમાઇ નીચે જોતી. અથવા કોઈ જાણે નહીં એમ પતિ તરફ પ્રેમ દૃષ્ટિ કરતી. પતિને ખુશ કરી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં સુખ માનતી. નંદરાજ પણ પોતાની પ્યારી સુખી થાય તેમ કરી આનંદ માનતો. એમ બંને દૃઢ પ્રેમી હતાં. આ સર્વોત્તમ સુખી જોડુ આ અગાધ ભવસાગરમાં પ્યારરૂપી નાવમાં બેસીને આયુષક્રમણ કરતું સુખી હતું. તેવું જોડું બીજું ભાગ્યેજ કોઇ સુખી હશે. ઈશ્વરઇચ્છાથી એ સુખની છાયા બદલવાનો વખત આવ્યો. નંદરાજને વેપારમાં ઘણી મોટી ખોટ આવી. તેથી બધી દોલત, સ્થાવર, જંગમ મિલકત એ સઘળું તેમાં ગયું. તેથી નિર્ધન થઇ ગયો. આ દૈવી ગજબની વાત તેણે પોતાની પ્યારી સ્ત્રીથી ગુપ્ત રાખી. આખરે દુઃખના દિવસો તેને ભવ જેવા લાગવા લાગ્યા, તોપણ આ વાત પોતાની પ્યારી જાણે નહીં માટે હસતેમુખે અને આનંદ યુક્ત રહેતો, પણ સાધવી જયા ડાહી હતી. તેણે પતિના ફરીગયેલા ચહેરાપરથી તરત કળી લીધું કે, પતિને કાંઈ પણ દુઃખ આવી પડ્યું છે. નંદરાજ પોતાની ખુશાલી બતાવવાને ઘણી મહેનત કરતો, પણ એ બધું વૃથા ગયું. કારણ જેમાં સાચો પ્રેમ હોય છે તેને ફસાવતાં ફાવતું નથી. સાધવી જયા પતિનું મન શાંત શી રીતે થાય, એમ કરવા પ્રયત્ન કરતી. પણ જેમ વધારે કાળજી રાખવા લાગી, તેમ પતિના હૃદયમાં વધારે શોક થતો ગયો. પોતાની પ્યારી સ્ત્રી દરિદ્રતાના દુખમાં આવી પડશે એમ મનમાં આવવાથી તેનું હૈઉં ભરાઇ આવ્યું. તે વિચારતો કે;—"જો હું આ વાત તેને કહીશ તો એક ઘડીમાં આ પ્રફુલિત અને કુમળુ મુખ કમળ કરમાઈ જશે. તેના પરવાળા જેવા હોઠમાંથી નીકળતા મધુર શબ્દો બંધ પડશે, તેજસ્વી અને ચંચળ નેત્રો દુઃખરૂપી ભારથી ભારે થઈ જશે, અને તેનું અંતઃકરણ આનંદ દેખાય છે, તે એક પળમાં કમનશીબના જેવું દુઃખી થઇ જશે." આ પ્રમાણે વિચારીને નિઃશ્વાસ નાંખતો હતો, તેટલામાં તેનો એક મિત્ર આવ્યો. તેણે કહ્યું;—આ વાત તેં તારી સ્ત્રીને કહી છે? ન કહી હોય તો કહીને તારા દુઃખનો અર્ધો ભાગ તેનાપર નાંખ તો સારૂં. એમ નહીં કરવાથી બે અંતઃકરણને એકત્ર રાખનારી જે પ્રીતિ તેને

આંચકો લાગશે, એવી મને બીક લાગે છે. એક બીજાના વિચાર અને ઇચ્છા ખુલ્લી રીતે સાંભળવાથીજ પ્રીતિ દૃઢ રહે છે, નહીં તો તે ઢીલી પડવાને વાર લાગતી નથી. નંદરાજે કહ્યું;—"ભાઈ! તમે જે કહો છો તે ખરૂં છે. હું તેના બધા ઐશ્વર્યની વાત કરનારો છું. હું તેને શું કહું! " તારો વર ભિખારી થયો છે, તારે બધું આયુષ દુઃખ દારિદ્રતામાં ગાળવાનું છે, તેની સાથે ગરીબ અવસ્થામાં રહેવાનું છે." એ વગેરે મારાથી શી રીતે કહેવાય? અફસોસ! અફસોસ!! શીવ! શીવ!! આ શું! મારે મારી પ્રિય સ્ત્રીને જણાવી તેને દુઃખમાં નાંખવી!! આ પ્રમાણે તે શોક સાગરમાં ગરકાવ થયો. તેને છેવટ સીતા વિરહ પરાયણ શ્રી રામચંદ્રજીને તમસા દેવીના મુખથી કહેવરાવેલું વાક્ય યાદ આવ્યું કે;—"સરોવર જ્યારે પાણીથી ખૂબ ભરાય છે, તે વખતે તેને ફોડવા સિવાય બીજો કાંઈ ઉપાય નથી. તેમજ હૃદયમાં જે વખતે શોકનું પૂર આવે છે, તે વખતે રૂદનથી તે શમાવવા સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય નથી.": આ વચન યાદ આવતાંજ તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આંખમાં આંસુ આવ્યા, પણ ધીરજ ધારી વિચારવા લાગ્યો કે;—દુઃખની વખતે સ્ત્રીઓના સ્વભાવિક ગુણ, ધીરજ, ઉત્સાહ, વગેરે જે અંતઃકરણમાં ઢંકાએલા હોય છે, તે તેની મેળેજ પ્રગટ થાય છે. તે ઐશ્વર્યની લોભી થઇને નહીં, પણ એક નિશ્ચયથી તે પતિપર પ્રીતિ કરે છે. દરેક સ્ત્રીના પ્રેમ યુકત હૃદયમાં એક ઇશ્વિરી અંશ દીપકરૂપે હમેશ પ્રકાશમાન હોય છે, સૂર્યના પ્રકાશમાં જે પ્રમાણે દીવો નજરે પડતો નથી, તે પ્રમાણે તે સંપત્તિ તથા મોજ શોખના દિવસોમાં જણાતો નથી, પણ વિપત્તિરૂપ અત્યંત અંધારામાં તેની પૂર્ણ પ્રભા દેખાય છે. કોઇને પણ સ્ત્રી કેવી હોય છે, તે પ્રથમ જણાતું નથી, પણ વિપત્તિને વખતે જણાઇ આવે છે.

નંદરાજે બીજે દિવસે પોતાની પ્રિયાને બધી વાત જણાવી. તે સાંભળી સાધ્વી જયાના મનને સમાધાન થયું. તેણે પતિ પાસે બેસીને કહ્યું;—" ખરેખર આટલા રોજ તમારા શરીરને ઠીક નહોતું, તે આથીજ કે? પ્રાણપતિ! ધીરજ રાખો ચડતી પડતી થયા કરે છે. અસ્તોદયનું ચક્ર કોઇને મૂકતું નથી. સૌના દહાડા સરખા જતા નથી. આપણુને જે દિવસ આપ્યા છે, તે માથે ચડાવવા. તેમાં કંઈ ગભરાવાનું નથી. ગભરાયે શું વળે? ઉલટી તેથી બમણી પીડા થાય. આપણુને જે દુઃખ આવ્યું છે તે ભોગવી લઇશું." નંદરાજને પ્યારીનાં આવાં વચન સાંભળી ધીરજ આવી. જરા દીલગીરી દૂર થઈ. નંદરાજ તથા જયાને ખાલી ભભકો પસંદ નહો-

તો તેથી હવેલી વગેરે કીમતી વસ્તુઓ વહેંચી નાંખી. શહેરથી થોડે દૂર એક ગામડામાં ઘર લીધું. તેમાં જરૂર પડતો સામાન ગોઠવ્યો. ફકત સાધ્વી જયાએ કંકુ ભરવાની પોતાની ચાંદીની દાબડી અને એક સુંદર સતાર એ બે રાખ્યાં હતાં, કેમકે કંકુ ભરવાની દાબડી પોતાને સૌભાગ્યદર્શક જાણીને તથા સતારના મધુર સ્વરથી ઘણો આનંદ ભોગવ્યો હતો તેથી એ બે સુખનાં ચિન્હો તેને ઘણાં પ્રિય હતાં. નંદરાજ શહેરમાંથી પોતાના મિત્ર સાથે ગામડાના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો. રસ્તે ચાલતાં બોલ્યો;—"અરે! મારી ગરીબ બિચારી પ્યારીને ગામડાના ઘરમાં રહીને ખંતથી મહેનત કરવી, કેમ ગમતી હશે? તેના મિત્રે કહ્યું;—શું તેને આવી સ્થિતિ દુઃખી લાગે છે? નંદરાજે કહ્યું; નહીં, નહીં, તેનું નામ લેશો નહીં. તે તો આનંદની તથા સદ્‌ગુણની ખાણ છે. બધા ગુણની રસન એજ છે. ઘણું તો શું? તેના મિત્રે કહ્યું;—ખરેખર તે ઘણીજ ડાહી, સુશીળ, અને શાંત છે. ડાહ્યા માણસની વાતજ ન્યારી છે. મેં ઘણી તરૂણીઓ જોઈ છે, પણ શું નંદરાજ, તું તને દરિદ્રી અને નિર્ધન સમજે છે! આ તારી સ્ત્રી સદ્‌ગુણનો ભંડાર છે, તે માલૂમ નથી? આ કરતાં તારે બીજું શું જોઇએ? નંદરાજે કહ્યું; ભાઈ! તું ખરૂં કહે છે, પણ આજે તેને ભિખારી ઘરમાં રહેવાનું નશીબમાં આવ્યું છે. ઘરકામની મહેનતનો અનુભવ હવેજ મળશે, હમણાં તે ઘરકામ કરી થાકી બેઠી હશે, અત્યારે બધાં દુઃખ તેનાં સામાં આવીને ઉભાં હશે, આ વખતે તેની કેવી દશા થઇ હશે? એમ બોલતાં ઘર નજીક આવી પહોંચ્યા. ઘરની આગળ સ્વચ્છ આંગણું હતું. તે ફૂલઝાડોથી સુશોભિત દેખાતું હતું. ડેલીનું બારણું ઉઘાડતાંજ અંદર કોયલના જેવો મધુર શબ્દ સાંભળ્યો, પણ તે કોયલ નહોતી. તે તો તેની પ્રિયાનો સ્વર હતો. આગળ ચાલતાં તેની પૂર્ણચંદ્રવદની તરૂણી બારીમાં બેઠેલી દેખાઇ, પણ તે અદૃશ્ય થઇ ગઇ. એટલામાં ઝાંઝરનો ઝીણો અવાજ સંભળાયો. પોતાના પતિ આવ્યા કે નહીં, તે જોવાને આગળ આવતી હતી. તે ઠીકઠાક પહેરીને નંદદરાજની રાહ જોતી હતી. તેણે ચોટલામાં સુંદર સુવાસિત ફૂલ નાંખ્યાં હતાં, મુખ પ્રફૂલ્લિત કમળના જેવું રમ્ય હતું, હોઠ પરવાળાના સરખા હતા, તે સ્મિત હાસ્યની છાંયામાં દીપતી હતી. આટલી પ્રસન્નવદની રમણિય અગાઉ કોઇ દિવસ જોઇ નહોતી. ખરેખર તે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવીજ લાગતી હતી. પ્રાણનાથ આવતાં ઉભી થઈ તેણે નમન કરી કહ્યું;—પ્રાણપતિ! આપે કેટલી બધી

વાટ જોવરાવી? હવે મારા જીવને શાંતી થઈ. આપ હમણાં આવશો, હમણાં આવશો, એવી આશાથી વારંવાર રસ્તા તરફ જોતી હતી, પણ સર્વ વૃથા જતું. પેલા ચંપાના ઝાડ નીચે પાટલો મૂકી નહાવાની તૈયારી કરી મૂકીને હમણાંજ કરમદાં વીણતી હતી. કારણ કે તેનું અથાણું આપને બહુ ભાવે છે. બીજું બધું કામ પૂરૂં કરી લીધું છે. અહીં કેવું સારૂં છે! મને બહુ ગમે છે!

આ સાંભળી નંદરાજ ઘણો મોહિત થયો—આવું સૌન્દર્ય,—આવા ઉત્તમ ગુણ આવું વ્યવસ્થિતપણું—એ સર્વે જોઇને હર્ષઘેલો થઇ ગયો, અને હું ક્યાં છું એનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં. અતિશય પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી, તેનાથી બોલાયું નહીં. તેનો કંઠ ગદગદીત થઇ ગયો. અને આંખમાંથી અશ્રુધારા પડવા લાગી. સાધવી જયાની પણ તેવીજ સ્થિતિ થઈ ગઇ. આખરે મહા મુશીબતથી નંદરાજે પ્રેમયુક્ત મુખથી તેના મિત્ર તરફ જોઇને કહ્યું;—"આ દુનિઆમાં મારા ઉપર ગમે એટલાં સંકટ આવી પડે તોપણ ઘેર મને અત્યંત સુખ છે. અમારૂં આયુષ સુખમાંજ જશે. એમાં ભૂલ નથી." આખરે આ તરૂણ દંપતીને ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થયું. અહો! સંસારમાં ઘણું કરી પુરૂષનું સુખ તેની સ્ત્રીપર આધાર રાખે છે. ગુણવાળી સ્ત્રીના સહવાસથી મળેલું સુખ સર્વમાં મોટું છે, અને તેની યોગ્યતા પણ મોટી છે. સંપત્તિથી કે બીજી કોઇ ઉપભોગ્ય વસ્તુથી થનારાં સુખ આની આગળ તુચ્છ છે. પરમેશ્વરે તેનામાં એવો કાંઇક અજાયબ ગુણ મૂકેલો છે કે તે દુઃખની વખતે ઘણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. માટે પોતાની ભાર્યા સુખ દુઃખમાં ભાગિએણ થઇ પડે તેવી તેને અવશ્ય કરવી જોઇએ.

વિદુલા.

આ વીર માતાનો જન્મ શાશ્વત વંશમાં થયો હતો. એ કુળના માણસો જીવ જાય તોપણ શત્રુથી બી, પાછી પાની કરે એવા નહોતા. એવા ઉત્તમ કુળમાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેનો વિવાહ સૌવીર રાજા સાથે કર્યો હતો. સૌવીર ભરતખંડનું પ્રાચીન એક મહાન રાજ્ય મારવાડની દક્ષિણમાં હતું. સૌવીર રાજા ગુજરી જતાં રાજ્યની વ્યવસ્થા તૂટી ગઇ. વિદુલા પતિ વગરની થઈ. તેના કુંવર સંજયના હાથમાં રાજ્ય ચલાવવાનું આવ્યું, પરંતુ બાળ રાજનીતિ શું જાણે? યુદ્ધનીતિની સમજણ ક્યાંથી

હોય ! તેથી રાજ્ય વિખાવા માંડ્યું, પ્રજા પ્રબળ થઈ, દુષ્ટો દુર્બળને દુઃખ દેવા લાગ્યા. તે વખતે સિંધુ રાજ્ય જોરપર હતું. તેણે જુવાન સંજયના હાથમાં રાજ્ય નિયમ વિનાનું જોયું. તે રાજ્યનું બરાબર રક્ષણ કરી ન શકતાં ભોગવિલાસમાં મચેલો હતો. રાજ્યની આવી સ્થિતિ જોઈ સૈંધવોએ એ રાજ્ય લેવા ચડાઈ કરી. આ ભયાનક રેલના ખબર વિદુલાને થયા. તે એકદમ ગભરાઈ ગઇ, પુત્રની પડતી થવાને વાર નથી, એવું વિદુલા જોઈ શકી નહીં. પોતે શાસ્ત્ર સંપન્ન અને હુશિઆર હતી, તેથી ધીરજ પકડી પુત્રને જ્ઞાનવાન કરવાને પ્રયત્ન કર્યો. તેણે જાણ્યું કે આ આવેલો લાગ છોડી દેવાશે, તો ફરી મળવો મુશ્કેલ છે. એવું વિચારી માતા તરીકેની ફરજ બજાવવા તૈયાર થઇ. વિદુલા ખરેખરી દેવી જેવી હતી. તેનું અંતઃકરણ ઘણુંજ તેજસ્વિ હતું. તે સમજતી હતી કે "મહત્વ કરતાં પ્રાણ મોટો નથી." તેણે સંજયને બોલાવી કહ્યું;—પુત્ર સંજય ! શત્રુના આગળ હીનતા સ્વીકારીશ ના. પગથી કચરાતા કીડા હીનતા સ્વીકારે છે, પરંતુ પગથી કચરાતા મનુષ્ય, મનુષ્યના નામને યોગ્ય નથી. આપણે ક્ષત્રી છીએ. પ્રસિદ્ધ ગણાતા શાશ્વત વંશમાં આપણો જન્મ થયો છે. આપણા કુળે કદી પણ શત્રુની આગળ હીનતા સ્વીકારી નથી. તું હીનતા સ્વીકારીને નિષ્કલંકને કલંકનો ડાગ લગાડીશ નહિ. તું પુરૂષ છે, તો પુરૂષત્વ દેખાડીને પુરૂષના નામને યોગ્ય થા. જગતમાં મનુષ્ય નામ પુષ્કળ છે; પરંતુ પુત્ર ! મહત્વ કેટલા જણનું છે ? જગતમાં ઘણા માણસોએ જન્મ લીધો છે; પરંતુ તેમાં કેટલા જણનાં નામ છે ? જેઓનું નામ નથી, તેઓ શું મનુષ્ય છે ? કદી નહીં. મરવાથી પશુ પક્ષીનું નામ રહેતું નથી, કીટ પતંગના જન્મનો ઉલ્લેખ થતો નથી. પુત્ર ! તું મનુષ્ય છે, મનુષ્યનું નામ રાખવાને યત્નવાન થા. હવે નિશ્ચિંત રહીશ નહીં. જલદીથી લશ્કરની સાથે લડવા જા ! તું દેવ નામથી પૂજાઇશ. હજી પણ તું રાજા છે, પરંતુ સંજય ! એ દિવસ પછી તું રાજા નામ ક્યાં મેળવીશ !"

વિદુલાના આવાં વચનથી સંજયને અસર થઈ. તે તરત લડવાને તૈયાર થયો, પણ હજુ જોઇએ તેવી અસર થઈ નહોતી. તે રણસ્થળમાં ગયો. લડાઇ શરૂ થઈ, મનુષ્યનું મન સ્થિર થવું મુશ્કેલ છે, તે જુદે જુદે માર્ગે ભમે છે, જેણે પોતાના મનને સ્વાધીન રાખેલ છે તેને ધન્ય છે, તેને આ જગતમાં કંઇજ અસાધ્ય નથી. સંજય માતાના કહેવાથી યુદ્ધમાં ગયો, પણ જય મળવાનો વિશ્વાસ નહોતો. વિશ્વાસમાં બળ જોઇએ,

ત્યારેજ ઇચ્છિત ફળ સિદ્ધ થાય છે. લડાઇમાં સગાંવહાલાંનાં મૃત્યુ તથા લોહીના પ્રવાહો ચાલ્યા જતા હતા તે જોઈ મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો. તે જીવના ભયથી રણસ્થળમાંથી ભાગી ગયો. તેથી શત્રુ સૈન્યે લૂટ ચલાવી. તેથી આખું સૌવીર કંપાયમાન થઇ રોવા લાગ્યું. સંજય ઘરમાં આવી પોતાની મા ન જાણે તેમ સૂવાના ઓરડામાં જઇ સૂતો. નુશીબમાં હશે તેમ થશે, એવું વિચારી નિશ્ચિંત રહ્યો, સૌવીર ધન માલથી ભરપૂર હતું, તે આજે લૂટાઇ ગયું. "પ્રાણ શા વાસ્તે છે? જે પ્રાણ પોતાની માતાની રક્ષા કરવાને શક્તિમાન નથી, તે પ્રાણની વળી કીંમત શી? કીંમત વગરનું જીવન રાખવાની જરૂર શી છે? પ્રયોજન કંઇ નથી." એ હૃદય કોનું? એ તો સંજયની મા વિદુલાનું. તે સંજયને ભાગી આવ્યાના ખબર જાણી બુદ્ધિમતી માતાએ ક્રોધાયમાન ન થતાં, થઇ ગયેલા બનાવનો અફસોસ નહીં કરતાં, વિચાર્યું કે હવે વખત ગયો છે, પણ હજુ થઇ શકે એવું છે, થોડી મહેનતે થાત તે હવે વધારે મહેનતે થશે. એવું જાણી નિશ્ચિંત રહી નહીં. મહેનત આગળ કાર્ય થવું એ કંઇ મોટી વાત નથી. તેથી બમણા ઉત્સાહથી કાર્ય પાર પાડવા તત્પર થઇ, તેણે બુદ્ધિબળથી સામા પક્ષનાને મારવા ઉપાય શોધ્યા. સંજયને પાછો યુદ્ધમાં મોકલવાની તજવીજ કરવા લાગી. સંજય દુ:ખ પામતો આમતેમ આળોટતો હતો, આવી તેની દુર્દશા રાજ્ય માતા વિદુલા શી રીતે જોઈ શકે? તેનુ હૃદય સ્વાધીનતામય હતું. તે પરાધીનતાને ધિક્કારતી હતી. "મારૂં જીવન શું બીજાની ગુલામગિરી કરશે? હમેશાં શું પારકાની પદસેવામાં રહે? એના કરતાં મરવું હજાર દરજે સારૂં છે! હું કોઇની આગળ નમીશ નહીં, પણ બીજાને નમાવીશ. હું કોઈની પાસે ભિખ માગીશ નહીં, પણ બીજાને ભિક્ષા આપીશ. કીર્તિની વૃદ્ધિ કરીશ, પરંતુ તેનો વિલોપ કરીશ નહીં." એવી વિદુલાની લાગણી જન્મથીજ હતી. તેને સંજય એકજ પુત્ર હતો. પરંતુ તેને શત્રુભયથી છૂપાએલો કેમ જોઈ શકે? તેણે સંજયને બોલાવી કહ્યું;—"પુત્ર! શત્રુના હર્ષનું વર્ધન કરીશ ના. આજ આપણું રાજ્ય શત્રુઓએ જીત્યું છે. કાલે તારે રસ્તાના ભિખારી થવું પડશે. માટે ભયથી હાથમાંની સંપત્તિ શા માટે ખુએ છે? અગ્નિને બાળવાની શક્તિ છે, આખી પૃથ્વી અગ્નિ દાહથી રાખ થઇ શકે છે, પરંતુ તેથી શું અગ્નિ વ્યવહાર છોડી દેવાશે? શત્રુઓ ગમે તેવા જોરાવર હોય, તેઓને હરાવવા અઘરૂં હોય, પણ તેથી એકદમ ભયભિત થઇ જવું ઘટીત છે?

પુત્ર! આવતા ભયથી ભયભિત થઇશ નહીં? અગાઉથી બી જવાથી મ-
નુષ્યને જીવવું અઘરૂં થઈ પડે છે, પુત્ર! એકવાર જીવનની આશા છોડી-
ને શત્રુના હાથથી મરીશ અગર મારીશ. આ મંત્રની સાધનામાં લાગ!
હવે વિલંબ કરીશ નહીં. પુત્ર! દેશનું રક્ષણ કરવામાં પ્રાણની દરકાર ન
કર, તુચ્છ પ્રાણની માયાને લીધે કર્તવ્ય કર્મ છોડીશ નહીં." આ પ્રમાણે
કહેવાથી સંજયને કંઇ અસર થઈ નહીં. તેણે માતાના પગમાં પડી ક્ષમા
કરવા કહ્યું;— મા! મારૂં શરીર શત્રુના બાણથી વિધાઇ ગયું છે, શરીર
જખમી થયું છે, પ્રાણ જવાની તૈયારીમાં છે, આ વખતે લડાઇમાં જઇશ
તો પાછો તમને મળીશ નહીં. તમને પુત્ર વહાલો છે કે રાજ્ય! મા!
રાજ્ય વહાલું હોય તોપણ હું આ વખતે લડાઇમાં જઇ શકતો નથી. હું
આપને શરણે છું. પુત્ર જાણીને માતાની પ્રમાણે આ વખતે મારા ઉપર
કૃપા કરો." પુત્રના આવાં વચનથી ગમે તેવી તેજસ્વિની માતા હોય, પ-
ણ તેનું મન પીગળી જઈ દુઃખી થયા વગર રહે નહીં; પણ વિદુલાને
કંઇ અસર થઈ નહીં. તેણે પુત્રનું મન ફેરવવા પ્રયત્ન આદરી કહ્યું;—
"સંજય! પુત્ર સ્નેહ પ્રબળ છે ખરો, પણ કર્તવ્યની પાસે નથી. હું પુત્ર
સ્નેહને જેમ સમજુંછું, તેમ કર્તવ્યને પણ જાણુંછું. કાલે તું ખાવાના અ-
ભાવે બીજાનું દાસત્વ કરે, એ મારો પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી હું એ જોવાને
ઇચ્છતી નથી. તું સૌવીર વંશમાં કાયરપણું દર્શાવે, તો મને લોકો માનવી
ન કહેતાં પશુ કહીને બોલાવશે, તે હું જોઇ શકીશ નહીં, માટે તું યત્ન
કરીશ તો તારા મનોરથો સફળ થશે. આ જગતમાં મહેનત આગળ કંઈ
અસાધ્ય નથી. મહેનતથી શ્રી રામચંદ્રજીએ વાનરાઓની સહાયતાથી ઉ-
છળતા સમુદ્રમાં પૂલ બાંધ્યો. મહેનતથી શ્રી પરશુરામે એકવીશવાર પૃથ્વી
નક્ષત્રિ કરી ભારત કંપાયમાન કર્યું. પુત્ર! તું શા માટે ડરે છે? દેહ, પ્રા-
ણ, બે હાથનું બળ, અને લશ્કરની મદદ એ સઘળું હોવા છતાં તું કેમ
બેસી રહ્યો છે? આ વખતે બેસી રહેવું ક્ષત્રિનું કામ નથી, પણ પશુનું
કામ છે. મોટા લોક કદી **"નહીં"** બોલતા નથી. તું શા માટે **"નહીં"**
બોલી કલંકિત થાય છે? પુત્ર! ઉદ્યમ કર! લડાઈમાંજ જીવ આપવાને
તૈયાર થા! આ દેહ હમેશાં રહેવાનો નથી. આજ રક્ષા કરવામાં આવશે,
તો બે રોજ પછી પણ આ દેહ પડવાનો છેજ. પુત્ર! લડાઇમાં મરવાથી
દેવત્વ મળે છે. નહીં તો નર્કમાં કીડાનો અવતાર લેવો પડે છે. પુત્ર! આ
દેખવારૂપ જગતમાં કોઇ કોઇનું નથી. એકલો આવ્યો છે અને એકલું જવું

પડશે. માટે હાલજ લડાઈમાં જીવ આપવાને તૈયાર થા—" આહા! વીર માતાનાં કેવાં વચન!!

માતા વિદુલાનાં આવાં વચનથી કોનું હૃદય સ્થિર રહી શકે? કયો કાયર પુરૂષ સ્નેહથી ભરપુર માતાનાં વચનથી તૈયાર ન થાય? સંજયનું આળસ ઉડી ગયું. તેણે જાણ્યું કે, **"कीर्त्तिज मनुष्यनुं मनुष्यतत्वछे."** તેથી માને કહ્યું;—મા! પ્રાણ જાય તો ભલે, પરંતુ તમારૂં વચન હવે ઉલ્લંઘન કરીશ નહીં." એ પ્રમાણે બોલી મા પાસેથી રજા લીધી. "પુત્ર! જો તું પ્રાણની દરકાર કરીશ નહીં તો જરૂર તારા મનોર્થ સફળ થશે." એમ કહી રજા આપી. સંજયને યુદ્ધમાં આવેલો જોઈ લશ્કરમાં નવું જીવન આવ્યું. તેમાં ઘણોજ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. હીંમતથી લડતાં સૈંધવોને બીક લાગી. ભયજ સર્વ ભસ્મ કરે છે. એકવાર ભય થયો, તો કાર્ય પાર પડવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે. સૈંધવો નહીં લડતાં તરત નાશી ગયા. તેથી સંજયનો જય થયો. તે પેલીવાર કાળું મુખ લઇ ઘેર આવ્યો હતો, પણ આ બીજીવાર હસતું આનંદી મુખ લઇ માતાને ચરણે પડ્યો. માતાએ હર્ષભેર વધાવી લઈ શાબાસી આપી. ઉદ્યમે ફતેહ કરાવી. નશીબમાં હશે તે થશે એ તેનો વિચાર ખોટો પડ્યો. તે સમજ્યો કે નશીબ આળસુઓની આળસ્ય દેખાડવાનું છળ છે. પાપીને પાપકર્મ કરવાનો રસ્તો છે, અને પડતીનું મૂળ છે. ઉદ્યમથીજ સર્વે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ઉદ્યમ કર્યાથીજ સૌવીરનું રાજ્ય શાંતિને પામ્યું. આ બધો વીરમાતા વિદુલાનોજ પ્રતાપ. આહા! ધન્ય છે આવી માતાને કે જેણે પોતાનો ખરો ધર્મ બજાવ્યો.

કમળાદેવી.

આ પરમ સાધ્વી સ્ત્રીના પતિનું નામ જગન્નાથ ભટ્ટાચાર્ય હતું. તેઓ મુર્શિદાબાદ પાસેના કોઇ ગામમાં રહેતાં હતાં. તેના વડવાઓને માનસિંહે કેટલીક જમીન ધર્માદા આપી હતી. કમળાદેવી ઘણીજ ખુબસુરત હતી. તેવુંજ તેનું ચરિત્ર પણ પવિત્ર અને સુંદર હતું. શાંત, સુશીળા કમળાદેવીને શ્રી વિષ્ણુની કમળાની પેઠે પરમ સાધ્વી જાણીને ગામ લોકો તેનાપર ભક્તિ અને માયા રાખતાં. જે તેને એકવાર જોતો તે તેની સ્નેહમય મૂર્ત્તિ કદી પણ ભૂલી જતો નહીં. તેને ત્રણ રૂપાળાં છોકરાં હતાં. એ કુ-

દુંખ સુખથી કાળ ગાળતું હતું, પરંતુ નશીબયોગે બંગાળામાં કંપની સરકારનું રાજ્ય હતું. તેના અમલદારો પૈસા મેળવવાને લોકોપર જુલમ ગુજારતા હતા. આ પવિત્ર કુટુંબની ધર્માદા જમીનપર પણ ભારે કર ગંગા ગોવિંદસિંહે નાંખ્યો. જમીનમાં પાક ઓછો ઉતરવા લાગ્યો. તોપણ કર પૂરો દેવો પડતો. ભાગ્ય યોગે દુકાળ પડયો. તેથી કર આપી શક્યા નહીં. ગંગાગોવિંદસિંહે તેની સર્વ મિલ્કત હરરાજ કરી જુલમથી કર વસુલ કર્યો. ઘરમાં કંઇ પણ રહ્યું નહીં તેથી ગુજરાન ચલાવવાને સાંસા પડવા લાગ્યા. આખું કુટુંબ દરિદ્રી હાલતમાં આવી પડ્યું. ત્રણ દિવસમાં મૂઠી અનાજ મળવું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. તેથી બાયડી છોકરાંઓએ ઝાડનાં પાતરાંને સૂરણનાં મૂળ બાફીને પેટ ભર્યું. એ દુ:ખ જગન્નાથને અસહ્ય થઇ પડ્યું. કમળાદેવી એક ફાટેલું વસ્ત્ર ઢીંચણ ઉપરથી કમર સુધી પહેરીને લજ્જા નિવારણ કરતી. કમરથી માથા સુધી અંગ ઉઘાડું રહેતું. તેથી સાધ્વી ઘરમાંથી બહાર જઈ શકતી નહોતી. બાળકોને ટાઢ નિવારણ કરવાને એક કપડું પણ વેચાતું લેવાની તાકાત નહોતી. તેથી નાનાં બચ્ચાંને છાતીપર રાખી ટાઢ રોકવાની કોશિશ કરતી. આ પ્રમાણે દુર્દશા આવી પડી. તેથી જગન્નાથ ઘેલા જેવો થઇ ગયો. આત્મ હત્યા કરવાને તૈયાર થયો. તેને કમળાદેવીએ સમજાવી એ કર્મથી અટકાવ્યો, પરંતુ ઘેરથી ગુપ્તપણે જઇ ફાંસો ખાઈ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. કમળાદેવી સ્વામીના મૃત્યુથી ઘણીજ મુંઝાઈ ગઈ. હવે તેના દુ:ખની સીમા રહી નહીં. મોટો છોકરો ક્ષેત્રનાથ હતો તે કહેતો કે; "મા! મારા પિતા કહેતા જે દિલ્લીના બાદશાહ પાસે જઇએ તો ધર્માદા જમીન છોડાવી શકાય એમ છે. તો હું દિલ્લી જાઉં છું. તમે ઘરમાં રહીને નાના ભાઇઓનું પાલન કરજો." કમળાદેવીએ કહ્યું;– પુત્ર! તું હજુ બાર વર્ષની નાની ઉમરનો છે, માટે હું તને જવા દઇશ નહીં. પરમેશ્વરે આપણા નશીબમાં જે લખ્યું હશે તે થશે. આ રીતે સમજાવી રાખ્યો, પણ રાત્રે છાનોમાંનો ચાલી નીકળ્યો.

આહા! કમળાને હવે વિપદપર વિપદ આવી પડી, શોકનાપર શોક વધવા લાગ્યો. દરિદ્રતા એટલી બધી વધી પડી કે છોકરાંને બે કોળીઆ અન્ન પણ ન મળવા લાગ્યું. પતિ તથા પુત્રનો વિયોગ થયો, આ બધી બળતરા તે કદી આત્મહત્યા કરી દૂર કરી શકત, પરંતુ પુત્ર સ્નેહે તે કંઇ કરી શકતી નહોતી. અહો! માતાનો સ્નેહ કેવું અમૂલ્ય ધન છે! કમળા ફકત બે પુત્રો માટેજ સંસારનાં દુ:ખ ધીરજ ધારીને સહન કરવા લાગી.

તેટલામાં બે નાનાં બાળકો પણ અનાહારે મરણ પામ્યાં. તેથી શોક અને દુઃખથી એકદમ ઘેલી જેવી થઇ ગઇ. મરી ગયેલાં બાળકને ખોળામાં લઇ એક સુતીક્ષ્ણ છૂરી સાથે ગંગા ગોવિંદસિંહ જ્યાં બેઠો હતો, ત્યાં પોતાની બ્રહ્મત્ર જમીન, તથા પોતાની દુરાવસ્થાની વાત બોલી. હે દુષ્ટ! એમ કહી છૂરી ખેંચી દોડી ગઇ. તેના બોલવાપરથી ગંગા ગોવિંદસિંહે જાણ્યું કે આ જગન્નાથ ભટ્ટાચાર્યની સ્ત્રી છે, ત્યારે તેને કંપારી છૂટી. હૃદય વિંછુના ડંખની પેઠે પીડાવા લાગ્યું. આ બધું જોઈ આશ્ચર્ય પામી એકદમ ઉભો થયો. તેને છૂરી ભોંક્યા પહેલાં સિપાઇઓએ આવી ગાંડી જાણી હાંકી મૂકી. કોઈ પાડોસીએ તેનાં મરેલાં બાળકોને પરાણે લઇ બાળ્યાં. કમળા ઘણી રૂપાળી હતી. છૂટા મૂકેલા કેશથી રસ્તામાં ફરતી હતી. તેનું રૂપ જોઈ ઘણાં મનુષ્યો મોહિત થતાં. એક દિવસે ગંગા ગોવિંદસિંહના હાથ નીચેના અમલદાર દેવીસિંહે તેને જોઈ તેનું રૂપ દેખી પકડવા માણસો મોકલ્યા. દુરાત્મા દેવીસિંહ બુરી દાનતનો હતો. તે ઘણી સ્ત્રીઓને પકડી એક અખાડામાં ભેગી કરતો. મોટા મોટા આબરૂદાર જાગીરદારોની સ્ત્રીઓને પણ પકડવા ચૂકતો નહીં. તે ઇંગ્રેજોને રાજી રાખવાને તે પાસે મન પસંદ મોકલતો. અંગ્રેજો આ દેશની ભાષા જાણતા નથી તેથી આ ગાંડી છે એવું સમજશે નહીં. એવું ધારી એ નર પિશાચે આ પરમ સાધ્વી કમળા દેવીને પણ એ અખાડામાં બંધ કરી રાખી. કમળાએ અખાડામાં બે ચાર રોજ ખાધું નહીં. પ્રાણ ત્યાગ કરવા તતપર થઈ, પરંતુ મોટા પુત્ર ક્ષેત્રનાથના સ્નેહને લીધે તે સાથે મેળાપ થશે એવી આશાથી કેવળ જીવ ધારણ કરી રહી. થોડા દિવસમાં તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે દેવીસિંહના ભયથી લૂગડામાં સુતીક્ષ્ણ છૂરી છૂપાવી રાખી. એક વખતે તને ઘેર મોકલીએ છીએ વગેરે એવી છળના કરી ફોસલાવી એક અંગ્રેજને ઘેર મોકલી દીધી. જો તેને પ્રથમ આવી ખબર હતે તો તે કદી જાત નહીં. એ દુષ્ટ સાહેબ હાથ લંબાવી તેને પકડવા ગયો. તેવી તેણે છૂપાવેલી છૂરી તેની છાતીમાં ભોંકી, પણ તેણે ઘણાં કપડાં પહેરેલાં હતાં. તેથી તે બરાબર ભોંકાઈ નહીં. પછી એ નરાધમ સાહેબ તેને અટકયો નહીં, અને દેવિસિંહ ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. ત્યારથી દેવીસિંહ કમળાને કોઇ પાસે મોકલતો નહીં. હજુ તેને આશા હતી કે એ થોડા મહિનામાં વશ થશે. તેથી બીજી દશબાર સ્ત્રીઓની સાથે તેને મુર્શિદાબાદથી પૂર્ણિયા લઈ ગયો. તે પૂર્ણિયા જતી નહોતી. તેથી બાંધીને લઈ ગયો. "જે સ્ત્રીઓ જીવ જવાનો ભય રાખે

છે, અને જીવ આપીને ધર્મ રક્ષા કરવાને તૈયાર થતી નથી, તેનો ધર્મ દુ-ષ્ટ મનુષ્યો વગર હરકતે ભંગ કરે છે, પરંતુ જે સ્ત્રી ધર્મ રક્ષાને માટે પોતાનો જીવ આપવાને તૈયાર થાય છે, તેનો ધર્મ આ પૃથ્વીપર કોઈ ના-શ કરી શકવાને શક્તિવાન નથી." કમળા દેવી દોઢ વર્ષ સુધી દેવીસિંહના સ્ત્રીઓના અખ્ખાડામાં રહી, પણ તેણે પ્રાણ જતાં સુધી પોતાના ધર્મનું ર-ક્ષણ કર્યું. આ બાઇની પવિત્રતા દેવીસિંહના એક લક્ષ્મણસિંહ નામના શીખ જમાદારે જોઈ તેથી તેના મનપર ઘણીજ અસર થઈ. તેથી કમળાદેવીને તે શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી મા કહીને બોલાવવા લાગ્યો. કમળાએ એ જોઇ કહ્યું; બેટા! સ્વામી તથા પુત્રના શોકથી મારૂં હૃદય દગ્ધ થાય છે. હું અ-હીં ઘણી પીડામાં આવી પડી છું. વગેરે દુઃખી સ્થિતિ કહી બતાવવાથી ભોળુ સત્પુરૂષ લક્ષ્મણસિંહનું હૃદય પીગળી ગયું. તે એક બહાદૂર યમના જેવો પુરૂષ હતો, પણ આ વાત સાંભળી રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો. "મા! હું આપને મારી ગર્ભ ધારણીની પેઠે જાણું છું. દુષ્ટ દેવીસિંહે ઘણી સ્ત્રી-ઓના ધર્મ ભંગ ઘણી સહેલાઇથી કર્યા છે; પરંતુ તમારા જેવી પરમ સા-ધ્વી સ્ત્રીના આગળ તેનું કંઇ પણ જોર ચાલવાનું નથી. ખરેખર તમારા જેવી પરમ સાધ્વી સ્ત્રી જ્યાં રહે છે, તે એક માત્ર તીર્થ સ્થાન છે. મેં નક્કી કર્યું છે કે હું તથા મારી સ્ત્રી આપની નિત્ય સેવા કરશું. આપ મને પોતાના પેટનો પુત્ર જાણશો તો હું કૃતાર્થ થઇશ. આપ મારે ઘેર રહેશો, તેથી મારૂં ઘર પણ એક તીર્થરૂપ થશે." લક્ષ્મણસિંહનું આવું બોલવું સાંભળી કમળા તેની પીઠપર હાથ ફેરવવા લાગી. લક્ષ્મણસિંહે પાળેલા સિંહની પેઠે તેના પગમાં પડી કહ્યું; મા! દેવીસિંહ તમને છોડશે નહીં તો હું (મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચીને) આ સુતીક્ષ્ણ તરવારથી તેનું મસ્તક છે-દન કરીને તમારો ઉદ્ધાર કરીશ. આટલું કહી તે ચાલતો થયો.

આકાશમાં ચંદ્રમા આથમવાનો સમય થયો. ચારે તરફ અંધારૂં થયું. તે વખતે લક્ષ્મણસિંહે કમળાદેવીને પોતાના ભાઈ રામસિંહ પાસે દીનાજપુર મોકલી દીધી. રામસિંહ પણ પવિત્ર મનનો હતો. થોડી મુદત થઈ કે લક્ષ્મણસિંહ નોકરી છોડી પોતાની સ્ત્રી સાથે અહીં આવ્યો. એ સૌ કમળાદેવીને મા પ્રમાણે ગણી સેવા કરવા લાગ્યાં. કમળાદેવીના ક-હેવાપરથી લક્ષ્મણસિંહ તેના પુત્ર ક્ષેત્રનાથની શોધ કરવા ગયો. થોડા રો-જમાં સાંભળ્યું કે દેવીસિંહના સિપાઇઓ છૂપી રીતે કમળાદેવીને શોધતા ફરે છે. તેપરથી રામસિંહે તેને પાંડુઆના ગીચ ઝાડીવાળા જંગલમાં ગુ-

મ જગ્યાએ એક ઝુંપડી બાંધી આપી રાખી. કમળા દેવી ત્યાં યોગાસનમાં બેસી ફુલ ચંદનથી એકાગ્ર ચિત્તે સ્વહસ્તે મૃતિકાના શિવલીંગ બનાવી પૂજા કરતી. તેથી જોનાર મનુષ્યને એમજ થાય કે આ કોઈ સાક્ષાત દેવીજ છે. એ ધ્યાનશીલા સ્ત્રીને કોઇ મનુષ્ય સમજી શકે નહીં. તે નિત્ય ઈશ્વર ભજનમાં કાળ ગાળવા લાગી. લક્ષ્મણસિંહ સત્ય પુરૂષ હતો તેણે જે ઉપકાર કર્યો, તે વિષે કમળા નિત્ય આલોચના કરતી કે આ જીવનમાં હું તેનું ઋણ ફેડી શકીશ નહીં, ઇશ્વર લક્ષ્મણને સદા સુખી રાખો! એવી પ્રાર્થના કરતી. થોડા વખતમાં લક્ષ્મણસિંહ ક્ષેત્રનાથને તેડી આવ્યો. કમળા દેવી પુત્રની મુખાકૃતિ જોતાંજ વત્સવિયોગા ગાયની પેઠે દોડતી બે હાથ પહોળા કરી લક્ષ્મણ અને ક્ષેત્રનાથના ગળામાં નાંખ્યા. બંનેના માથાં ઘેલીની પેઠે પ્રેમથી છાતીએ દાબી ચુંબન કર્યું. ક્ષેત્રનાથે કહ્યું;—"મા! હું તમારો હમેશાંનો અપરાધી, કૃતઘ્ની છોકરો છું." આટલું બોલી મૂર્છિત થઇને માતાને ચરણે પડયો. કમળાનો પણ કંઠ પ્રેમાતુર હૃદય ઉછળી બંધ થઇ ગયો. ફકત, "બેટા!" એટલુંજ બોલી શકાયું. થોડી વારે શાંત થઇ સૌ આનંદી થતાં બેહાં. બાકીના દીવસો સુખમાં ગાળવા લાગ્યાં. અહો! કમળાદેવીને કેટલી બધી વિપત્તિ પડી? તેણે કેવી હીંમતથી શીળનું રક્ષણ કર્યું? લક્ષ્મણસિંહે પોતાનો સતધર્મ કેવો બજાવ્યો? આવાં પવિત્ર મનનાં સ્ત્રીપુરૂષને ધન્ય છે.!! આવી પરમ સાધ્વી સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનના પવિત્ર દૃષ્ટાંતથી જગતનો ઉપકાર કરે છે. તેવો ઉપકાર અર્થ, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય કે બીજી કોઇ રીતથી પણ થતો નથી. આવી સ્ત્રીઓનાં મરણ પછી પણ તેઓના દ્વારા જગત્ ઉપકૃત થાય છે. જનકની પુત્રી વૈદેહી (સીતા.) યુગ યુગાંતર થયા સંસાર છોડીને ગઇ છે, પરંતુ આજ પણ તેનું સદ્દૃષ્ટાંત સ્ત્રીઓને સન્માર્ગે ચલાવે છે. આવી પરમપવિત્ર સુચરિત્રવાન સાધ્વી સ્ત્રીઓ ખરેખર જગતના કલ્યાણ માટેજ અવતરે છે એમ કહીએ તો કંઈ ખોટું નથી!!!

મરીચી.

સિકિમ દેશની હદના શાંતિરક્ષક સેનાનો ઉપરી યશ લાલસિંહ હતો. તેનો જન્મ લેપચા વંશમાં થયો હતો. એ જાતિ સૌન્દર્યને માટે પ્રખ્યાત છે. તેઓ સ્વભાવે માયાળુ અને નમ્ર હોય છે. તેઓનું હૃદય પ્રેમથી પરિ-

પૂર્ણ અને મન સદા પ્રસન્ન હોય છે. તેઓના જીવનનું શ્રેષ્ઠ મહત્વ એ છે કે તેઓ પરસ્પર કજીઓ કંકાશ નહીં કરતાં પ્રીતિથી રહે છે. તેમજ ખોરાક વિના ભલે મરી જાય પણ પોતાની સ્વતંત્રતા કદી વેચતા નથી. આવા ઉત્તમ ગુણવાળા વંશમાં મરીચીનો જન્મ થયો હતો. તે ઘણીજ ખૂબસુરત હતી. તેની ઉમર ૨૦ વર્ષની હતી. તે માયાળુ અને પવિત્ર મનની હતી. પાપથી અસ્પર્શ શુદ્ધ દેવના મંદિરમાં દેવસેવામાં તે લાગેલી રહેતી. તેના પિતા યશલાલસિંહે તેને બાલ્યકાળથી ઉત્તમ શિક્ષણ આપ્યું હતું. તે તેના સ્વભાવની સ્વાભાવિક સુંદર ગતિને હરકત કરતો નહીં. તેણે પોતાની ઇચ્છાથી મંદિરની કુંમારી શ્રેણીમાં કન્યાને લગાડી હતી. લામા હિંદુધર્મ શાસ્ત્ર એક સન્યાસી પંડિત પાસે શીખતો હતો. તે પાસેથી મરીચી પણ સંસ્કૃત અને હિંદી ભાષા શીખી હતી. પર્વતપાલિતા, વનલતા મરીચીને તેનો પિતા ઘણું ચાહતો હતો. કદી પણ તેના વિચારથી વિરૂદ્ધ થતો નહીં. તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે મારી પુત્રી કદી પણ ખરાબ કામ કરે કે આચરે અગર તેવો વિચાર પણ કરે એવી નથી. એ માટે તેણે ઘણીવાર ખાતરી કરી જોઈ હતી. એ દેશમાં એવો આચાર વ્યવહાર છે કે;—"કન્યા યોગ્ય ઉમરની થાય, એટલે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલવાને તે મુખત્યાર છે. તેમાં માબાપ હાથ ઘાલતાં નથી, પણ તે ઇચ્છા નીતિના નિયમને અનુસરતી હોવી જોઇએ." મરીચીનું હૃદય પ્રેમથી પૂર્ણ અને સરળ હતું. આ અબળા જાતિ પર્વતપર રહેનારી પ્રપંચથી દૂર હતી. તે પોતાનું શીળ રક્ષણ કરવામાં ઘણી હુશિઆર હતી. એ લોકો જુલમ કદી સહન કરી શકતાં નથી. એ દેશનો એવો ધર્મ છે કે લોકો અન્નાહારથી મરશે, પણ સ્વતંત્રતા કદી વેચશે નહીં. તેઓ જુલમગારની છાતીમાં છૂરી ભોંકવામાં સંકોચિત થતા નથી. મરીચીએ પોતાના પ્રત્યે પાપ બુદ્ધિ કરનાર પાંચ પાપી રિપુઓનાં પેટ ચીરી નાંખ્યાં હતાં. તે દેશની વિવાહિત સ્ત્રીઓની પાસે આવી છૂરી રહેતી નથી; પણ જરૂર જણાય તો રાખવાનો સર્વને હક્ક છે, પરંતુ મંદિરમાં રહેનારી કુમારીઓની પાસે તો પોતાના શીળ રક્ષણ માટે એક એક છૂરી અંબોડામાં રાખે છે. એક દિવસે મરીચી તેની બેન સાથે ફરવા ગઈ હતી. ફરી ઘેર આવી તો એક સાહેબ તેની ઓસરીમાં ફરતો હતો. તેની બેન તો થાકી ગઈ હતી. તેથી ઘરમાં ચાલી ગઈ, પણ મરીચીને સાહેબે બોલાવી કે તે નિર્ભયતાથી તેની પાસે ગઇ. તેથી સાહેબ ઘણો ખુશી થયો. મરીચીએ એને મંદિર લૂટવાની પૂ-

હેલાં એકવાર જોયો હતો. તે કહેવા લાગ્યો;—"અમે દેશના રાજા થઇશું તું મારી જોડે ચાલ. તમને ઘણું સુખ આપીશું." વગેરે કહી ભોળવવા તથા ભય બતાવવા લાગ્યો. લાલચ પણ ઘણી બતાવી ત્યારે મરીચીએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. એટલે તેની પાસે આવવા લાગ્યો. તેથી મરીચી દૂર ખસી ગઇ. પણ સાહેબે એકદમ જઇ પકડી લીધી. મરીચી બળ કરી તેનો હાથ છોડાવી નાંખી બીજી તરફ જતી રહી. વળી તે પામર તેની પાછળ ગયો, ત્યારે મરીચીએ ક્રોધ કરી કહ્યું;—સાવધાન! મારા શરીરપર હાથ લગાડીશ તો હમણાં તને તેનું ફળ ચખાડીશ! સાહેબ ઉન્મત્તની પેઠે બોલ્યો; સુંદરી! તું હમણાં મદદ વગરની છે! તારો હાલ કોણ બચાવ કરશે? આટલું કહી મરીચીને પકડી. તેણે ઘણું બળ કર્યું, પણ તેના હાથમાંથી છૂટી શકી નહીં. છેલ્લી વારે તેણે પોતાના શીળરક્ષણ માટે જે છૂરી અંબોડામાં સંતાડી હતી, તે યુક્તિસર કાઢી તે ન જાણે તેમ તેની છાતીમાં ભોંકી દીધી. તેથી તે નરાધમ પામર મોટો અવાજ કરી તરત ભોંયપર પડી ગયો એટલે તે નિર્ભય થઈ ઘરમાં ચાલી ગઇ. આહા! ધન્ય છે વીરકન્યા તને કે તેં બહાદૂરીથી શીળ રક્ષણ કર્યું.!!

ખરેખર! "સ્ત્રીઓના સતીત્વના જેવી પરમ આદરની વસ્તુ કોઇ પણ ગ્રંથમાં જોવામાં આવતી નથી. જેઓ પોતાનું સતીત્વ જાળવે છે, તેઓનેજ સ્વર્ગ મળે છે." આવા કારણ માટે પ્રાણ નાશ કરવો એ અન્યાય કે પાપ નથી. એવું અનેક ધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે. આજ સુધી ઘણી સતી સ્ત્રીઓએ એ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ રાખવા કર્યું છે. માટે મરીચીએ શીળ રક્ષણાર્થે જે કર્યું તે ઘણુંજ ઉત્તમ કર્યું. એ માટે તેને ધન્ય છે! આ બનાવ બન્યા પછી બીજે દિવસે અંગ્રેજ લોકોએ સિક્કિમ તાબે કરવાને અનેક છળભેદ રચવા માંડ્યા. ત્યાંનું મંદિર લૂટ્યું. તેનું વેર લેવાને ઘણી સ્ત્રીઓ હથિઆરબંધ થઇને ગઈ. તે સાથે મરીચી પણ ગઇ હતી. અંગ્રેજ સેનાપતિ ઘોડેસ્વાર થઈને લડાઈના મેદાનમાં ગયો. ત્યાં તેણે પોતાના લશ્કરના ઘણા સિપાઇઓનાં મડદાં પડેલાં દીઠાં. આગળ ચાલ્યો તો તેથી વધારે જોવામાં આવ્યાં. આ જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યો ને ઘોડો ચલાવ્યો, પણ તેનો પગ લપસી જવાથી પોતે નીચે કૂદી પડ્યો. થોડીવારે તેના પગમાં સણસણાટ કરતું કે તીર વાગ્યું. તે પોતાની તરવારપર નિર્ભય થઇ ઉભો રહ્યો. ચારે બાજુએ જોયું તો એક યુવતિ લડાઈના પોષાકમાં પોતાની પાછળ દોડી આવતી જોઇ. તેના એક હાથમાં ધનુષ અને

બીજા હાથમાં એક કટાર હતી. આવી રીતે તેને આવતી જોઇ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. હાથમાંની તરવાર છોડી છેટે નાંખી બોલ્યો;—"વીરકન્યા! જખમી થયેલા સિપાઈ ઉપર હવે હથિઆર ઉગામશો નહીં! આ જુઓ મેં હથિઆર છોડી દીધાં છે." યુવતિ બોલી;—"તે દહાડાની વાત યાદ કર પાખંડ! તેં તે દહાડે શા અપરાધથી મંદિરના ધર્મ યાચકો ઉપર જુલમ ગુજાર્યો હતો? એવું કહેતાં તો તે રમણી પાસે આવી પહોંચી. તેથી સેનાપતિ આત્મ સમર્પણ કરી બોલ્યો;—વીરદુહિતા! અમે નારકી છીએ આજે કૃપા કરી બચાવો! હવે કદી આવું ખરાબ કર્મ કરીશું નહીં. યુવતી બોલી;—દુર્વૃત્ત મારી નાંખનારા જનાવરને જાળમાં નાંખીને કોણે છોડયા છે? ઝેરી ભૂજંગને પગ નીચે દબાવ્યા પછી કોણ તેને છોડે છે? પાખંડ! આ કટારીથી આજ તારી છાતી ચીરી નાંખું છું! સેનાપતિએ કહ્યું;—છાતી ચીરવાને મુખત્યાર છો, પરંતુ એક ભિક્ષા માગું છું. યુવતી બોલી;—શું છે! સેંકડો અપરાધ વિસારી દઇને પાળીશ. સેનાપતિએ કહ્યું;—આજની લડાઈ કોણે કરી? તમે કોનાં પુત્રી છો? તમારૂં નામ શું છે? યુવતીએ કહ્યું;—મંદિરવાસીની સ્ત્રીઓના હાથથી ઘણું લશ્કર માર્યું ગયું છે. હું યશલાલસિંહની પુત્રી છું. મારૂં નામ મરીચી છે. સેનાપતિએ કહ્યું; હવે તમારી મરજી હોય તેમ કરો. તમે મુખત્યાર છો. આ સાંભળી મરીચીના હૃદયમાં દયા આવી. હાથમાંની કટાર ભોંયપર નાંખી બોલી;—જાઓ સાહેબ! તમને માફી બક્ષું છું. આ પ્રદેશમાં કદી પણ આવશો નહીં. એમ કહી સેનાપતિની તરવાર જે દૂર પડી હતી તે ઉપાડી લઈ મંદિરમાં આવી સૌને મળી. આ જોઇ સૌ ખુશી થયાં.

સુમતિ.

એ કાશી પાસે કનકપૂરમાં રહેનાર વિદૂરમતિ નામે ગૃહસ્થની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. એક વખતે શિવદત્ત નામે વિદ્વાન તપસ્વિ બ્રાહ્મણ એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. વૃક્ષપર બેઠેલી બગલીએ ચરક નાખી તે આ તપસ્વિપર પડી તેથી તેણે ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે બગલી નીચે પડી મરી ગઇ. તેનો પસ્તાવો કરતો આ પતિવ્રતાને ત્યાં ભિક્ષા માગવા આવ્યો. પતિવ્રતાએ ઉભા રહો ભિક્ષા આપું, એમ કહી ઘરમાં ગઈ, ત્યાં તેનો પ્રાણનાથ ભોજન માટે આવ્યો. તેથી તેને ભોજન વગેરે આપી રજા લઈ તપસ્વિને ભિક્ષા

આપવા આવી. તપસ્વિએ ક્રોધથી કહ્યું;—મને ઉભા રહો એમ કહી આ-ટલી વાર લગાડવાનું કારણ શું? સુમતિએ કહ્યું;—મહારાજ અપરાધ ક્ષમા કરો! મારા પરમ દૈવત સ્વામી ભોજન કરવા આવ્યા હતા તેની સેવામાં રોકાઇ તેથી વાર લાગી. તપસ્વિએ કહ્યું;—અરે! તેં બ્રાહ્મણ ક-રતાં તારા પતિને અધિક ગણ્યો! તું બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે! ઇંદ્ર પણ બ્રાહ્મણને નમે છે, તો મનુષ્ય નમે એમાં શું? તેં વૃદ્ધો પાસેથી બ્રા-હ્મણનો મહિમા સાંભળ્યો નથી. તેઓ ક્રોધથી પૃથ્વીને પણ બાળી ભસ્મ કરે છે! સુમતિએ નમ્રતાથી કહ્યું;—તપસ્વિ ક્રોધ ન કરો. હું કોઇનો તિરસ્કાર થાય એમ કરતી નથી. મને પતિની સેવા સિવાય બીજો કોઇ ધર્મ રૂચતો નથી. તેની હું એક ચિત્તથી સેવા કરૂંછું. તપસ્વિ! પતિ સે-વાનું ફળ એવું છે કે, તમે ક્રોધથી બગલીને શાપ આપ્યો, તેથી તમે પ-શ્ચાતાપ કરો છો. તે મેં અહીં બેઠાં જાણ્યું. ક્રોધ એ મનુષ્યનો મોટો શત્રુ છે. જેણે ક્રોધ અને મોહનો ત્યાગ કર્યો હોય, સત્ય, સંતોષ, જીતેંદ્રિય પવિ-ત્રતા, સમાનતા, સરળતા, દયા, ધર્મ, ક્ષમા, દાન, અને પરોપકાર વગેરે ગુણો જેની અંદર હોય તેને દેવો બ્રાહ્મણ કહે છે. તમે પણ વેદને જાણ-નાર ને પવિત્ર છો, પણ તત્વથી ધર્મને જાણતા નથી એમ મને લાગે છે. મહારાજ! તમે ધર્મ ન જાણતા હો તો મિથિલાપૂરીના રાજા માતાપિતા-ની સેવા કરનાર, સત્યવાદી, ધર્મિ, અને જીતેંદ્રિય છે, તેમને જઇને પૂછો. તે તમને સર્વ ધર્મ કહેશે. મારાથી કંઇ અયોગ્ય કહેવાયું હોય તો ક્ષમા કરશો. કારણ—જે ધર્મ જાણે છે, તે સ્ત્રીઓને ન હણતાં ક્ષમા કરે છે. ત-પસ્વિએ કહ્યું;—સતી! હું તારા પતિવ્રતથી ઘણો ખુશી થયો છું તેં મારા કલ્યાણનુંજ કહ્યું છે. "તારૂં કલ્યાણ થાઓ." એમ કહી રજા લઈ, સતી-ના સતીત્વનાં વખાણ કરતો તપોવનમાં પોતાને આશ્રમે ગયો.

પ્રભાવતી.

આ હરિપૂરના રાજા કનકસેનની સ્ત્રી હતી. તે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્ર-માણે ચાલતી હતી. તેને મહાદેવની પૂજાનું ઈષ્ટ હતું. તેથી નિત્ય વહેલી ઉઠી પતિની રજા લઇ પૂજા કરવાને જતી. દેવળ પાસે પુષ્પનાં વૃક્ષ હતાં તેમાંથી સ્વહસ્તે પુષ્પ ચૂંટી ચડાવવાં એવો તેનો નિત્ય નિયમ હતો. રાજાને એક વખત વિચાર થયો કે આ વહેલી ઉઠી પૂજાને બહાને જાય છે. માટે

તેની પરીક્ષા લેવી. એમ વિચારી બીજે રોજ તે જાણી ન શકે તેવો વેશ બદલી પુષ્પનાં વૃક્ષો આડો એક પલંગપર બેઠો. પ્રભાવતી નિયમસર પુષ્પ લેવા આવી. છૂપાએલા રાજાએ તે ઓળખી ન શકે તેવી યુક્તિથી કહ્યું;—અરે પુષ્પ વીણનારી સ્ત્રી! આવ પલંગપર મારી પાસે વગેરે કહ્યું. આ સાંભળતાંજ રાણીએ ક્રોધથી કહ્યું;—"અરે! દુષ્ટ તારૂં સત્યાનાશ જાય! બળો તારો પલંગ! મારે તો ચંદ્ર સૂર્ય સરખો પતિ છે." આટલું બોલી પૂજા કરવા ચાલી ગઈ. રાજા વિચાર કરતો ઘેર આવી સુઇ ગયો. પ્રભાવતી પૂજા પાઠ કરી ઘેર આવી, પ્રાણપતિને સર્વ વાત કરી. રાજા ગુસ્સે નહીં થતાં હસવા લાગ્યો. સતીએ કહ્યું;—મહારાજ! એ દુષ્ટને શિક્ષા ન કરતાં ઉલટા કેમ હસો છો? જે કારણ હોય તે કહો! રાજાએ તેને આલિંગન કરી કહ્યું;—સતી! મેંજ તારૂં પતિવ્રત જોવા માટે ઢોંગ કર્યો હતો. સતી આ સાંભળી "તારૂં સત્યાનાશ જાય" એ શબ્દ માટે ઘણો પસ્તાવો કરી કહ્યું;—પ્રભુ! મેં આજ સુધી પતિની આજ્ઞા ભંગ કરી નથી. કદી મૂખમાંથી કટુ વચન કહ્યું નથી. છતાં આજ અજાણતાં મારાથી જે બોલાઇ ગયું છે, એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરશો. વગેરે કહી રૂદન કરવા લાગી. રાજાએ શાન્ત પાડી કહ્યું, તું શા માટે શોક કરે છે? મને એ વચનથી તારા પતિવ્રતની પરીક્ષા થઇ. તેથી મને ઘણોજ આનંદ થાય છે. પ્રિયા! પતિનું મન દુઃખવવું એ સાધ્વી સ્ત્રીને યોગ્ય નથી, પરંતુ તારાથી એવું કંઈ બન્યું નથી. પતિનું મન પ્રસન્ન રહે એવું આચરણ રાખવું એ સાધ્વી સ્ત્રીનો ધર્મ છે. વગેરે કહી બંને આનંદથી દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં.

માલતી.

આકાશમાં જેમ તારાની અંદર ચંદ્રમા દીપી નીકળે છે; તેમ સ્ત્રીઓમાં સતી સ્ત્રી શોભી નીકળે છે. સતી માલતી પણ તેવીજ શિરોમણી હતી. પરદુઃખ ભંજન ગંધર્વોના રાજા ચિત્રરથને માલતી નામે સુંદર કુમારિકા હતી. તેનાપર માત પિતાનું પુત્ર કરતાં પણ અધિક હેત હતું. તે નીતિસૂત્રનાં મૂળતત્વોને જાણનારી, વ્યવહારિક કામમાં કુશળ, વિદ્યાકળામાં પ્રવિણ અને સદ્‌ગુણના સાગર જેવી હતી. તેને તેના પિતાએ ઉપબર્હણ નામના એક ઉત્તમ ગંધર્વ સાથે પરણાવી. પૂજન, અર્ચન, ભોજન, સ્તુતિ

વગેરે પતિવ્રતાના પવિત્ર આચરણોથી માલતી પતિને પ્રસન્ન રાખી અનેક અપ્રતિમ સુખો ભોગવવા લાગી. એકાગ્ર ચિત્તે પતિમાં પ્રીતિ રાખી સેવા કરવાથી માલતી ગુણ પ્રભાવે સર્વ લોકોમાં પ્રશંસાને પામી પ્રખ્યાતિ પ્રસરી રહી. એક વખતે બ્રહ્મલોકમાં મોટો ઉત્સવ થયો. તે પ્રસંગે સર્વ દેવો, દેવકન્યાઓ વગેરે ગયાં, ત્યાં ઉપબર્હણ પણ ગયો હતો. સભા સમક્ષ ઉર્વશી, મૈના, મોહિની અને રંભા વગેરે અપ્સરાઓ ગાન, તાન અને નૃત્ય કરતી હતી. તેમાં રંભાનું રૂપ, લાવણ્યતા અને નૃત્ય ચિત્તાકર્ષક જોઈ ઉપબર્હણ મોહ પામ્યો. તે આ વખતે પોતાનો મનોભાવ ઢાંકી શક્યો નહીં. આ વાત બ્રહ્માએ જાણી તેને શાપ આપ્યો કે;—"ઓ! વિવેકહિન ગંધર્વ! તેં લજ્જા તજી સભાનું અપમાન થાય એવું કર્યું. માટે જા મૃત્યુને પામ." આવા શાપથી તે ચૈતન્ય વગરનો થઇ પૃથ્વીપર પડ્યો.

માલતી પતિમરણના ખબર જાણી આવી ઘણી વિહ્વળ થઇ ગઇ. પતિના દેહને આલિંગન કરી ગળે વળગી વિલાપના કરવા લાગી. અરે! આ અણુચિંતવી આફત ક્યાંથી આવી પડી! અરે! મારૂં શિર છત્ર ક્યાં ગુમ થઈ ગયું! અરે! નાથ દીનદાસીપર કૃપા કરી ઉઠો! મને ધૈર્ય આપો. અરે! પતિ વગર માત, તાત અને ભ્રાતનો સમાગમ પણ સુખદાયક થતો નથી. હે કાંત! હે કાંત! હું તમને હજારવાર પ્રણામ કરૂં છું કે મને એકવાર તમારી શીતળ વાણી સંભળાવો! ઓ દીન બંધુ પ્રભુ! ભૂમિના ભાર ઉતારનાર! આપની દીન કિંકરીપર કરૂણા કરી દુઃખ દરિઆમાં ડુબતી ઉગારો. અરે! મારે બીજાં કોઈ વરદાન કે સુખો જોઇતાં નથી. હું એક મારા પતિના પ્રાણનીજ ભિક્ષા માગું છું તે આપો. વગેરે રીતે પ્રાર્થના કરી, પણ મંગળમય પ્રભુને દયા ન આવી, ત્યારે તેના સતીત્વનું તેજ ઊળકી નીકળ્યું. ક્રોધાવેશમાં તેની આંખોમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળવા લાગી. શાપ આપીને પતિ સાથે બળી મરવા તૈયાર થઇ, ત્યારે દેવોએ દયા કરી; કેમકે સતીના શાપથી રામ સીતાને વિયોગ થયો, ચંદ્રમા રોગિ થયો, કૈરવો અને રાવણના કુળનો નાશ થયો. માટે સતી શાપથી સારૂં ફળ થશે નહીં, એમ વિચારી ત્રિગુણાત્મક પ્રભુએ પ્રગટ થઇ ઉપબર્હણને સજીવન કર્યો. સતીનાં ઘણાં વખાણ કરી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી આશીર્વાદ આપ્યો. સતી માલતી પોતાના સતીત્વ પ્રભાવથી પતિના જીવિતને મેળવી આનંદથી પતિ સાથે ઘેર ગઇ, એ રીતે તેણે પોતાનું સતીત્વ બતાવી આપ્યું છે.

પદ્મા.

અનંણુ રાજાને પદ્મા કરીને એક ગુણવંતી કુંવરી હતી. તેની પિપ્પલાદ નામે વૃદ્ધ મુનિએ માગણી કરી. રાજાએ વિચાર્યું કે આ વૃદ્ધને મારી પુત્રી કેમ આપી શકાય? પણ તેના શાપના ભયથી તે સાથે પરણાવી. પદ્મા પરણી પતિ સંગાતે વનમાં ચાલી નીકળી ત્યાં નિત્યનિયમે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પ્રેમે કરી પતિની સેવા કરવા લાગી. એમ કરતાં ઘણા દિવસ ગયા. પછી એક સમયે ધર્મરાજાએ વિચાર્યું કે આ વૃદ્ધ પતિને પામી છે, તો તેની તે વિષે કેવી બુદ્ધિ છે, તે મારે જોવું જોઇએ. એમ વિચારી જ્યારે પદ્મા ગંગા તીરે સ્નાન કરવા ગઈ, ત્યારે તેના શીલની પરીક્ષા લેવા ધર્મરૂપ સુંદર યુવાન રાજાનો વેશ ધારણ કરી રસ્તામાં આડા ઉભા રહ્યા. સતીને બોલાવી કહ્યું; કે તારૂં જીવન વૃથા છે; કારણ કે તારો પતિ વૃદ્ધાવસ્થાથી ચાલી શકતો નથી; તેનું શરીર શિથિલ થઇ ગયું છે. માટે તું તેને મેલીને મારી સાથે ચાલ. સંસારનું સુખ ભોગવ. હુ તને અનેક પ્રકારોનો વૈભવ ભોગવાવીશ. તું નકામી અવસ્થા શા માટે ખુએ છે? તેનાં આ વચન સાંભળી સતી ક્રોધ કરી બોલી—અરે! દુષ્ટ દુરાચારી તું કોણ છે? અરે! મૂર્ખ ગમાર અહીંથી દૂર જા. તારૂં મુખ જોવાથી પણ મને પ્રાયશ્ચિત પડે છે. એમ કહી પદ્મા ચાલી નીકળી. તોપણ તેણે રસ્તો છોડ્યો નહીં ત્યારે સતીએ ક્રોધથી કહ્યું;—અરે! તું શા માટે દુઃખી થાય છે! રસ્તો છોડી દૂર જા. નહીં તો મારા વ્રત પ્રભાવથી તને બાળી ભસ્મ કરીશ. આ પ્રમાણે કહ્યા છતાં પાસે આવવા લાગ્યો. તેથી સતીએ ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે,—"દુર્બુદ્ધિના દુષ્ટ તું આ ક્ષણે મરણ પામ." આથી ધર્મ તરત નાશ પામ્યો. તેથી સર્વ લોકો કંપી ગયાં. દેવોએ આવી સતીનું પૂજન કરી કહ્યું કે—એ તો ધર્મરાજા હતા. તે તમારી પરીક્ષા લેવા આવ્યા હતા વગેરે કહી સતીને શાંત પાડી. ધર્મને જીવાડવાની વાત કરી; ત્યારે સતીએ વિચાર્યું કે ધર્મનો નાશ થવાથી દુનિઆને મોટું નુકશાન છે. માટે વચન રહે ને ધર્મ પણ નાશ ન પામે એવો રસ્તો શોધી કહ્યું કે;—"સત્યુગમાં ધર્મ ચાર પાયે રહેશે—પૂરો. ત્રેતામાં ત્રણ પાયે—પોણે ભાગે. દ્વાપરમાં બે પાયે—અર્ધો. અને કળીયુગમાં એક પાયે—પા ભાગે રહેશે. તે પછી નાશ પામશે. આવી રીતે શાપને બાળી પોતાનું વચન રાખ્યું. તેથી ધર્મ જીવતો થયો. ધર્મે સતીને કહ્યું

કે;—" હું તારૂં વ્રત જોઈ પ્રસન્ન થયો છું. તેથી વરદાન આપુંછું કે તારાં સઘળાં કાર્યો સિદ્ધ થશે. તારો પતિ સુંદર યુવાવસ્થા પામશે; તને દશ પુત્રો થશે; દેવોની સર્વ રિદ્ધિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. અને મારા આશીર્વાદથી તને કોઇ વિઘ્ન કરી શકશે નહીં." આવું વરદાન આપી ચાલતા થયા અને સતી પોતાને આશ્રમે આવી. સતીને ધર્મરાજાના કહેવા પ્રમાણે સર્વ પ્રાપ્ત થયું તેથી અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવી પતિ સંગાતે સદ્ગતિને પામી.

મરિયમ (ઈ. લા.)

આ કુમારિનો વિવાહ યુસફ નામના એક પુરૂષ સાથે કર્યો હતો. તેને પ્રભુના એક દૂતે આવીને કહ્યું કે, ઓ કૃપા પામેલી! તું સુખી રહે પ્રભુ તારી સાથે છે. તેથી સ્ત્રીઓમાં તું ધન્ય છે! મરિયમ પ્રભુના દૂતને જોઇને તથા તેની વાત સાંભળીને ઘણી ગભરાઇને વિચાર કરવા લાગી કે એ કેમ! ક્ષેમકુશળ વાત હશે! ફરી દૂતે તેને કહ્યું;—ઓ મરિયમ! તું ભય પામીશ માં, કેમકે તારાપર પ્રભુની કૃપા થઈ છે. તારા પેટમાં જે ગર્ભ છે તે પવિત્ર આત્માથી છે. તું જે પુત્ર જણે તેનું નામ ઇસુ પાડજે. તે મોટો થશે, ત્યારે તે પ્રભુનો પુત્ર ગણાશે. પ્રભુ તેને તેના પિતાઓનું રાજ્ય આપશે. તે રાજ્ય સર્વ કાળ રહેશે. મરિયમે કહ્યું, એ શી રીતે થશે? દૂતે કહ્યું, પરાત્પર પોતાનું પરાક્રમ તારાપર આચ્છાદન કરશે; માટે તારા પેટે પવિત્ર આત્માથી જે જન્મશે તે દેવનો પુત્ર કહેવાશે. મરિયમે કહ્યું કે; હું પ્રભુની દાસી છું તો ભલે તમારા કહેવા પ્રમાણે થાઓ. આ સાંભળી દૂત ચાલ્યો ગયો. મરિયમનો પતિ ન્યાયી હતો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને દૂર રાખવાનો વિચાર ધાર્યો, ત્યારે ફરી દૂતે આવી તેને સ્વપ્નામાં દર્શન આપી કહ્યું;—" ઓ યુસફ! તારી સ્ત્રી મરિયમને અંગીકાર કરવામાં બીશ માં, અને તેને દુ:ખ દઇશ માં. કારણ તેના પેટમાં જે ગર્ભ છે તે પવિત્ર આત્માથી છે. તે જે પુત્ર જણશે, તેનું નામ ઈસુ પાડજે" પછી યુસફે ઉંઘમાંથી ઉઠીને દૂતે જે આજ્ઞા આપી હતી તે પ્રમાણે મરિયમને અંગીકાર કરી પાલણ કર્યું. મરિયમ યુદા શહેરમાં જાખરીયાને ઘેર ગઇ. તેની સ્ત્રી એલીસાબતે મરિયમને કુશળ ખબર પૂછ્યા. તેમાં માલમ પડ્યું કે તેને પેટે પવિત્ર આત્મા જન્મ લેશે. એ સાંભળી ખુશી થઈ મોટે સાદે બોલી કે;—" સ્ત્રીઓમાં તુ ધન્ય છે!

અને તારા પેટના ફળને ધન્ય છે! મારા પ્રભુની મા મરિયમ! તું મારી પાસે આવ. તેથી મરિયમ તે પાસે ગઇ કે એલીસાબત ખુશીથી મળી."
મરિયમે કહ્યું, મારો જીવ પ્રભુનો મહિમા ગાયા કરે છે. મારા ત્રાતા દેવથી મારો આત્મા હરખાય છે. તેણે પોતાની દાસીના દીનપણાપર દયા કરી છે. હવેથી મારા કુળમાં મને ધન્ય કહેશે. પરાક્રમીએ મારા સારૂ મોટાં કામ કર્યાં છે, તેનું નામ પવિત્ર છે; તેનો જે ભય રાખે છે તેઓપર દયા કરે છે. અભિમાનીઓને તેઓના હૃદયની કલ્પનામાં વેરી નાંખ્યા. તેણે પરાક્રમીઓને રાજ્યાસનપરથી ઉઠાડી નાંખી દીનજનોને દયાપર દયા કરી ઉંચી પદવીએ ચડાવ્યા. શ્રીમંતોને ખાલી કરી કંગાળોને સારી વસ્તુઓથી તૃપ્ત કર્યા.

મરિયમ એલીસાબત સાથે ત્રણ મહિના રહી પછી બેથેલહેમ આવી, ત્યાં તેને પેટે તા. ૨૫ મી ડીસેંબરે ઇસુનો જન્મ થયો. ઇસુનો જન્મ સાંભળી યાહુદીના રાજા "હીરોડે" તેને મારી નાંખવાનો ઉપાય કર્યો. તેથી મરિયમ ઇસુને લઇને પોતાના પતિ સાથે ઇજીપ્તમાં ગઈ. જ્યારે હીરોડ રાજા ગુજરી ગયો, ત્યારે તેઓ દેશમાં આવ્યાં. ઇસુ બાર વર્ષનો થયો, ત્યારે એક વખતે એક પર્વ પર જેરૂશાલેમ આવ્યાં; ત્યાં રહેવાનું હતું તેટલા રોજ રોકાઇ પોતાને ઘેર આવવા નીકળ્યાં. મરિયમે જાણ્યું કે ઇસુ સંગાતિઓ સાથે પાછળ ચાલ્યો આવે છે. એમ ધારી એક મજલ આવી સગાં અને ઓળખીતામાં તપાસ કરી તો તે મળ્યો નહીં. તેથી મરિયમ અને તેનો પતિ યુસફ પાછાં જેરૂશાલેમ આવ્યાં. જુએ છે તો જ્યાં ઉપદેશ આપતા હતા, ત્યાં બેઠો હતો, અને પ્રશ્ન પૂછતો હતો ત્યાં મરિયમે જઇ કહ્યું; પુત્ર! અમારી સાથે કેમ ન આવ્યો! તારા માટે શોધ કરવામાં અમે ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું;—મારો શોધ શા માટે કર્યો! તમે જાણતા નથી કે મારા બાપનું કામ મારે કરવું જોઇએ! આ વચન તેનાં માબાપ સમજ્યાં નહીં. પછી તેને તેડી ગયાં. ત્યારથી તે તેની આજ્ઞામાં રહ્યો. મરિયમનો સ્ત્રી પુરૂષ પ્રત્યે એવો ઉપદેશ છે કે;—"સ્ત્રીઓ! તમે જેમ પ્રભુને આધિન થાઓ, તેમજ તમારા પતિને આધિન રહો! કેમકે પતિ એ સ્ત્રીનું શીર છે. પુરૂષો! તમે તમારી સ્ત્રીપર પ્રેમ કરો! તેઓની પાસે કડવા ન થાઓ. પતિએ જેમ પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરવું, તેની પેઠેજ પોતાની અર્ધાંગના સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું. જે પોતાની સ્ત્રીપર પ્રેમ કરે છે, તે પોતાનાપરજ પ્રેમ કરે છે. જેમ કોઈ માણસ પોતાના દેહનો દ્વેષ કદી ન કરતાં પોતાનું પાલણ પોષણ કરે છે, તેમજ સ્ત્રી પુરૂષે પરસ્પરનું રક્ષણ

ફરવું; ત્યારેજ તેઓ આ સંસારમાં સુખી થાય છે. સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની મર્યાદા રાખવી. છોકરાંઓ! તમે તમારા માબાપને પ્રભુ તુલ્ય માનો! તમારા માબાપને સન્માન આપો. તેથી તમારૂં કલ્યાણ થશે, તમારૂં આયુષ લાંબુ થશે. માબાપો! તમારાં છોકરાંઓને ન ચીડવો, તેમને પ્રભુ ભજવાની શિક્ષા તથા બોધ આપી પાળો અને તેમને સદ્ રસ્તે વાળો. તેઓને યોગ્ય કર્યાથી તમે તમારી ફરજ બજાવી ગણાશે." આહા! કેવો ઉપદેશ!!

મરિયમ પોતાના પવિત્રાચરણથી ખ્રિસ્તી લોકોમાં દેવી તુલ્ય પૂજાય છે, અને મનાય છે. વગેરે રીતે તે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

આમેના.

આમેના મદીનાના વતની અબ્દુલ્લાની પત્ની થાય. તે સ્વરૂપવાન, યુવાન, નમ્ર, વિવેકી અને પવિત્ર મનનાં હતાં. તેનો પતિપર પ્રેમ ઘણો હતો. અબ્દુલ્લા ગાજા શહેરમાં વેપાર અર્થે ગયેલ ત્યાંથી ઘેર આવતાં માર્ગમાં માંદો પડવાથી પચીશ વર્ષની નાની વયમાંજ મરણ પામ્યો. આમેના પ્રાણપતિના સ્વર્ગવાસથી શોક સાગરમાં ગરકાવ થયાં. પતિ વિના દુનિયાંને શૂન્ય જોઈ, પોતાના જીવનમાં આશા વગરનાં થયાં. તેથી કોઇવાર મૂર્છા આવતી, કોઇવાર શુદ્ધિમાં આવી વિલાપ સાથ કલ્પાંત કરતાં. શોક રૂપી અગ્નિથી તેમની ખૂબસુરતી જતી રહી હતી. શોકના ઘનઘોર અંધારાએ તેનાં સર્વ સુખ હરણ થયાં હતાં. તેનું મન સંસાર ઉપરથી ઉઠી ગયું. આ નાશવંત જગતમાંથી સદાયની વિદાયગિરી લેવાને તૈયાર થયાં; પરંતુ એટલામાં ઇશ્વર કૃપાથી તેને ઉદર એક પરમ સુંદર પુત્રનો જન્મ થવાથી અંધકારમાં પૂર્ણ ચંદ્રનો ઉદય થયો. શોકવાળા જીવતરમાં કંઇક સુખની રેખા પડી. તે પુત્રને તેડી કાબતુલ્લા ગયાં, ત્યાં ખુદાશુકાના કરી તેનું નામ મહમદ પાડ્યું. આમેનાનું શરીર એટલું તો શોકથી દુર્બળ થઇ ગયું હતું કે પુત્રને ધવરાવી શકાય તેમ નહોતું. તેથી એક સ્ત્રીને ધવરાવવા રાખી. પોતાના પતિના ગુજરી ગયા પછી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને તથા પુત્રનું લાલન પાલન કરી શકવાને અસમર્થ જણાયાથી, હલીમા નામની સ્ત્રી પાસે હજરત મહમદને રાખ્યા. હલીમા રેતાળ જમીનમાંના એક પાહાડની તળેટીમાં રહેતી હતી; ત્યાં તેને લઇ ગઈ. એ પાહાડની હવાથી હજરત મ-

હમદ હૃષ્ટ પુષ્ટ અને રૂપ લાવણ્યતાવાળા થવા લાગ્યા. બે વર્ષ પછી તેણે ધાવવું છોડી દીધું. તેથી હલીમાએ મક્કા જઇ તેને આમેનાને સોંપ્યા. આમેના પુત્રનું મૂખ જોઇ ઘણાં પ્રસન્ન થયાં. ફરી પુત્રનું પાલન કરવાને હલીમાને કહેતાં તે તેડી ગઇ. જ્યારે મહમદ પૂર્ણ પાંચ વર્ષના થયા ત્યારે આવી સોંપી ગઇ. હવે એ તેમને જોઈ દિવસ કાઢવા લાગ્યાં.

કેટલેક દિવસે આમેના પુત્ર સાથે મદીનામાં આવી સ્વામીના ઘરમાં રહ્યાં. ત્યાં રોજ પોતાના પતિની કબર પાસે બેસી, વિચાર સાગરમાં ગરકાવ થઇ આંસુથી કબરને ભીંજવતાં. હજરતમહમદ પોતાની માતાને રડતાં જોઇ વ્યાકુળ ચિત્તે પોતાના નાના હાથ માતાને ગળે વિંટાળી પ્રેમથી પૂછતા કે;—"મા! તું દરરોજ આમ શા માટે રડે છે"! માતાએ ઘણા દિવસ ઉત્તર આપ્યો નહિં, પણ એક દિવસે કહ્યું;—"તારા પિતાને માટે" હજરતમહમદે કહ્યું;—"પિતા, ક્યાં છે?" પુત્રે જન્મીને પિતાનું મૂખ જોયું નથી, છતાં તેના મોંમાં "પિતાજી" એવો શબ્દ સાંભળીને આમેના જરાપણ બોલી શક્યાં નહિં, પણ બંને હાથ ઊંચા કરી આકાશ દેખાડ્યું; ત્યારે હજરતમહમદે જાણ્યું કે પિતા સ્વર્ગમાં ગયા છે. આમેનાએ એક માસ રહી—મદીના છોડી મક્કામાં આવતાં માર્ગમાં આવોયા શહેરમાં સ્વર્ગવાસ કર્યો. મહમદ સાહેબને પ્રાણ કરતાં પણ પ્યારી માતા અકસ્માત એકલા મૂકીને જતાં રહ્યાં. તેથી હજરતમહમદ માતાની કબર કરીને સદા શોકથી રહેવા લાગ્યા. ૭ વર્ષના બાળક હજરતમહમદ સ્નેહમયી કરૂણાળુ માતાને હરાવી ચારે તરફ શૂન્ય જોવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શોકમાં દિવસ કાઢતાં ઉમરલાયક થયે ઈશ્વરકૃપાથી પેગંબર તરીકે પ્રકાશિ નીકળી મુસલમાની ધર્મ ચલાવ્યો. આ બધો આમેના જેવી માતાનોજ પ્રતાપ હતો.

સાવિત્રી.

ભરતખંડના ભૂષણરૂપ મદ્ર નામે દેશમાં સર્વગુણસંપન્ન અશ્વપતિ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સંતતિ સુખ નહીં હોવાથી સાવિત્રી (ગાયત્રી) નું આરાધન કરવાથી તેની રાણી માલવીને ઉદર એક રૂપસુંદર તેજસ્વી કન્યા જન્મી તેનું નામ સાવિત્રી પાડ્યું. તે ઉમર લાયક થવાથી તેનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય પુરૂષ સાથે કરવાના વિચારથી અશ્વપતિએ સા-

વિત્રીને પતિ પસંદ કરવા પોતાના પ્રધાન સાથે સૈન્ય સહિત વિદેશ મોકલી. દેશોદેશના રાજા અને રાજકુમારો જોતાં જોતાં જંગલમાં તપોવનની અંદર જ્યાં ઋષિ, મુનિઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવ્યાં. સાવિત્રી ઋષિ, મુનિઓનાં દર્શન કરતી એક પર્ણકુટી પાસે આવી તેમાં નજર કરતાં માંહે એક વૃદ્ધ ડોસો, તેની વૃધ સ્ત્રી, અને એક કિશોરવયનો મુનિ વેષે પણ રાજ્ય ચિન્હોથી યુક્ત તેજસ્વી, પ્રરાક્રમી, બુદ્ધિમાન, અને માતાપિતાની પરમભક્તિવાળો એક પુત્ર એ ત્રણ જોયાં. જોઈ આસપાસના મુનિઓને પૂછી તજવીજ કરતાં જણાયું કે અવંતીનગરીના દ્યુમત્સેન રાજાને તેના કોઈ શત્રુઓએ પદભ્રષ્ટ કરવાથી તે પોતાની રાણી શૈબ્યા તથા પુત્ર સત્યવાન સાથે અહીં આવી વસેલ છે. સાવિત્રી આ વાત જાણી ઘણી ખેદ પામી, પણ સત્યવાનમાં સ્વાભાવિકરૂપ સંપત્તિ જોઈ ઘણીજ ખુશી થઇ મોહ પામી. તેની આવી દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ છતાં સત્યવાનને પોતાને લાયક વર સમજી મનથી પતિ માની લીધો. પ્રધાને આવી સ્થિતિવાળાને પતિ તરીકે પસંદ નહીં કરતાં, વિદેશમાં ફરી બીજા કોઇ યોગ્ય પુરૂષને પતિ તરીકે પસંદ કરવો એવું સાવિત્રીને જણાવ્યું, પણ તેણે પોતાનો કરેલો નિશ્ચય ફેરવવાની સાફ ના પાડી. તેપરથી પ્રધાન રાજધાનીમાં આવ્યો. સાવિત્રીને આવ્યાના ખબર સાંભળી સૌ ખુશી થયાં. પ્રધાને અશ્વપતિ રાજાને કહ્યું કે સાવિત્રીએ વિદેશમાં કોઇ રાજા કે રાજકુમારને પસંદ ન કરતાં પદભ્રષ્ટ થયેલા રાજર્ષિના મુનિ વેષે રહેલા કુમારને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો—સાવિત્રી સુકોમળ શરીરની છે. જેણે કદી રાજમંદિર બહાર પૃથ્વીપર પગ મૂકયો નથી; તે જંગલની કાંકરા, કાંટાવાળી જમીનપર શી રીતે ટાઢ, તડકો અને વરસાદ સહન કરી શકશે ? તે હજુ બાળ બુદ્ધિની છે. ચક્રવર્ત્તી રાજાની કુંવરી પરણીને તરતજ વનવાસ ભોગવે, એથી વધારે બીજું દુઃખ કયું ? અમે તેને અટકાવી પણ નહીં માનવાથી અહીં આવ્યા છીએ, અમને એ વાત પસંદ નથી. હવે આપની મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છો. તે રાજર્ષિના કુમારનું ચિત્ર ચિતરાવી લાવ્યા છીએ. અશ્વપતિ આ વાત સાંભળી દીલગીર થયો. ચિત્ર નિહાળી વિચારમાં ગરકાવ થયો. તેટલામાં નારદમુનિ આવી ચઢ્યા. રાજાએ ઉભા થઇ સત્કાર કર્યો. કેટલીક વાતચિત ચાલતી હતી ત્યાં સાવિત્રી પણ આવી. મુનિએ તેને જોઇ રાજાને કહ્યું કે આ તારી પુત્રી સતી થશે, એવું તેનાં લક્ષણો ઉપરથી જણાય છે. તેનું સગપણ કોની સાથે કર્યું છે ?

અશ્વપતિએ મુનિનાં વચન સાંભળી કહ્યું, મહારાજ! આપ ભલે પધાર્યા. મારે આપની સલાહ પૂછવી છે; એમ કહી સાવિત્રીએ સત્યવાનને પતિ તરીકે પસંદ કર્યાની વાત કરી બતાવી જણાવ્યું કે હું સાવિત્રીના સ્વભાવને જાણુંછું, તે ઘણું કરીને વિચાર કર્યા વગર કંઇ કરતી નથી; અને વિચાર કર્યા પછી ગ્રહણ કરેલા કાર્યને છોડતી નથી. માટે તેણે સત્યવાન સાથે પરણવાનો નિશ્ચય ફેરવવામાં વનવાસનો તુચ્છ દોષ કહાડીશું તો તેના મનમાં બિલકુલ ઠસશે નહીં એવું હું માનુંછું. તેથી તેનામાં બીજા દોષ ન હોય તો હું તે સાથે પરણાવતાં દીલગીર થાઉં તેમ નથી; કેમકે રાજ્ય તો મારી સત્તાથી પ્રાપ્ત કરાવી શકીશ. માટે તેનું શુભાશુભ જે હોય તે કૃપા કરી જણાવો. નારદ બોલ્યા,—રાજા! કુમાર શ્રી સત્યવાનની સુંદર કાન્તિ, લાંબા બાહુ, શૂરવીરતા, ક્ષમા, ગંભીરતા, વગેરે તેમાં ક્ષત્રિપણાનાં સારાં ચિન્હો છે, પણ તેના આયુષ્યની મર્યાદા ઘણીજ ટુંકી છે એટલે તે એક વર્ષમાં મૃત્યુ પામશે; તોપણ સાવિત્રીનો સંબંધ તે સાથે થયા વગર રહેશે નહીં. આમ બોલી મુનિ ચાલી નીકળ્યા.

આ સાંભળી રાજા તથા સભાસદોના પ્રફુલ્લિત ચેહેરા કરમાઈ ગયા. રાણી માલવી તથા સાવિત્રી સભામંડપની બાજુના હોલમાં આ સાંભળતાં હતાં તેઓ મૂર્છિત થયાં. સભા બરખાસ્ત થઈ. રાજા એકલો રહ્યો. તેણે માલવી તથા સાવિત્રીને બોલાવી કહ્યું કે, પુત્રી! સાવિત્રી! તેં જે પતિ પસંદ કર્યો છે, તેમાં મોટો દોષ છે; એ તેં સાંભળ્યું. એ દોષ કોઇ ઉપાયથી ટળી શકે એવો નથી. તેં સાહસ કર્યું છે, તેના સારા નરસા પરિણામની તને ખબર નથી. આ બધું હું જાણતાં છતાં તે વિવાહ શી રીતે માન્ય થઈ શકે? તું હવે તારે મનપસંદ બીજો વર શોધી લે. સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો. પિતાજી! બ્રહ્માનાં વચન મિથ્યા થતાં નથી, બોલ્યું વચન પાછું ખેંચાતું નથી, દીધું દાન લેવાતું નથી, સત્યવાદી વચન પાળવા ચુકતા નથી, સતી સત ચૂકતી નથી, હરીશ્ચંદ્રે નીચ ઘેર વેચાવું કબુલ કર્યું, પણ પોતાનું વચન દૃઢ નિશ્ચય કર્યા પછી ફેરવ્યું નહીં. તેથી મેં જે પતિ પસંદ કર્યો છે, તે દીર્ઘાયુ હો, વા અલ્પાયુ હો, ગુણવાન હો, વા દુર્ગુણી હો, પણ હું મનવડે જેને વરી ચૂકીછું. તે બીજાને કદી નહીં વરૂં. હું તો જે સાથે વરી તેજ મારો પતિ છે. મેં મારૂં મન સત્યવાનને અર્પણ કર્યું છે. તે હવે અન્યાય થાયજ શી રીતે? મારૂં ભવિષ્યમાં જે થવાનું હશે તે થશે. તે માટે ચિંતા ન કરો.

અશ્વપતિ બોલ્યો—પુત્રી! એ કુમાર સર્વ રીતે યોગ્ય છે. પરંતુ તેનું આયુષ્ય ઘણું ટુંકુ છે. એક વર્ષમાં તેનું મરણ થશે, ત્યારે તું પતિ વગરની થઇશ. પતિ એ નારીનું ભૂષણ છે, પતિ વગરની સ્ત્રીનું જીવન વૃથા છે. વિધવાપણાનાં સંકટો કેવાં દુઃખદ અને ભયાનક છે, તેનો ખ્યાલ પતિ વગરની સ્ત્રી શિવાય બીજાં કોઈના મનમાં ભાગ્યેજ આવતો હશે. પતિ વગરની સ્ત્રી પોતેજ એકલી દુઃખી થાય છે એમ નથી; પરંતુ તેણીનાં માત પિતાની જિંદગી પણ ધૂળ મળી જાય છે. માટે તારા જેવી ડાહી પુત્રીએ હઠ કરવી નહીં. તું મને રજા આપ એટલે હું દેશોદેશના રાજાઓને આમંત્રણ કરી સ્વયંવરની તૈયારી કરૂં, તેમાંથી તું મનપસંદ પતિને શોધીને વરજે, સાવિત્રી બોલી,—પિતાશ્રી! તમારી બાળાને ક્ષમા કરો. મારે માટે આપની ઘણી કાળજી છે; એ માટે હું ઘણી આભારીછું. મારે માટે ચિંતા રાખી બીજો વર શોધવાની કંઇ જરૂર નથી. હું સત્યવાનને તન, મનથી વરી ચૂકીછું માટે એજ મારો પતિ છે. તે સિવાય બીજા કોઇ સાથે વરવા હું ખુશી નથી. ભવિષ્યમાં મારે વિધવાપણાનું દુઃખ સરજ્યું હશે તો કોઈ મિથ્યા કરી શકનાર નથી. આ અનિત્ય સંસારમાં કાંઇ નિત્ય નથી. જેણે જન્મ ધર્યો છે, તેનો નાશ એકવાર થવાનો છે. વહેલા મોડું મરણ પ્રાણી માત્રને છે. તે કોઈનું અટકાવ્યું અટકનાર નથી. શ્રી કૃષ્ણ જેવા સાક્ષાત્ ભગવાનના દેહને પણ કાળે છોડ્યા નથી, તો બીજાં પ્રાણી શા વિશાતમાં? મૃત્યુની ઉત્પત્તિ શરીરની ઉત્પત્તિ સાથેજ છે. મૃત્યુ તો પ્રાણીની ખરી પ્રકૃતિજ છે. માટે તેથી શા માટે ડરવું? રાજા તથા રાણીએ જાણ્યું કે સાવિત્રી પોતાનો કરેલો દૃઢ નિશ્ચય કદી ફેરવે એવી નથી. તેથી સદા દૈવજ પ્રબળ છે એમ ધારી નારદજીનું છેવટનું વચન યાદ લાવી તેને સત્યવાન સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિવાહની સામગ્રી કરવા માંડી. રાજા, પ્રધાન, રાજગુરૂ, રાણી માલવી વગેરે સ્ત્રીઓ સહિત સાવિત્રીને સાથે તેડી જઈ સત્યવાન સાથે વિધિસર પરણાવી. કેટલીક પહેરામણી આપી; પુત્રીને મળી રાજધાનીમાં આવવાની તૈયારી કરી. માલવીએ સાવિત્રીને છાતી સાથે દાબી આંખોમાં આંસુ લાવી બોલી,—પુત્રી! ડાહી થજે, તારા સાસુ સસરા અને પતિની સેવા કરજે. તારા માવતરની ખાનદાનીનો આધાર તારી ચાલ ચલગતપર રહેલો છે તે તું યાદ રાખજે. હવે તું આ વનને સુંદર ભવન સમાન માનજે. તું તારા સાસુ સસરા અને પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી તેમને

સદા રાજી રાખજે, તેથી જરા પણ વિરૂદ્ધ ચાલીશ નહીં. સત્ સંગત કરી સદા ચરણથી ચાલી કીર્ત્તિ વધારજે. અમે હવે રજા લઇએ છીએ, તું શોક કરીશ નહીં. મહારાણી શૈબ્યા! આ સાવિત્રી હવે મારી પુત્રી નહીં પણ તમારીજ પુત્રી છે એમ સમજજો, કારણ પુત્ર વધૂ એ પુત્રી સમાન સ્નેહને.પાત્ર છે. તેનામાં જે કાંઇ ભૂલ પડે તે સુધારજો. વગેરે કહી, રાણી શૈબ્યાનો યોગ્ય ઉત્તર મળતાં તેઓ સઘળાં સ્નેહ સહિત જુદાં પડી રાજધાનીમાં આવ્યાં.

સાવિત્રી ઇચ્છીત પતિને પામી ખુશી થઇ. વનવાસને યોગ્ય વલ્કલો ધારણ કરી સાસુ, સસરા અને પતિની મન, વચન, અને કર્મથી સેવા કરવા લાગી. સાવિત્રીની પવિત્ર લાગણી અને નિર્મળ મનની સેવા જોઇ શૈબ્યા રાણીનું એક વખતે હૈઉં ભરાઇ આવવાથી બોલી,—અહો! ઇશ્વરની કુદરત ન્યારી છે. ક્યાં તે સત્યવાનનું લગ્ન કરીને પુત્ર વધૂને રાજમહિષી કરવાની ઉમેદ! ક્યાં તે રાજભવનમાં રત્નભૂષિત બાજોઠપર બેસીને પુત્ર વધૂનું મૂખ ચૂંબન કરવાની આશા! અને શું આ વિપરીત તૃણશય્યામાં તે ચંદ્રવદનીનું મૂખ જોવાનો પ્રસંગ! કેવો ખેદનો વિષય કે આ પુત્ર વધૂ અમારા દુઃખમાં ભાગિયેણ થઈ! અહો! દૈવ! તારી ગહનગતિ છે!! સાવિત્રી પોતાની સાસુને શોક કરતાં જોઇ સમજાવવા લાગી. સાસુજી! આપ રાજસિંહાસન છોડીને જંગલમાં રહો છો. તેથી આપને ઘણું દુઃખ થતું હશે, પરંતુ સુખ દુઃખનો દાતા ઇશ્વર છે. તેણે જેના નશીબમાં જે નિર્માણ કરી રાખ્યું છે, તે કોઈથી મટાડી શકાતું નથી. તેમાં કંટાળો ખાવો એતો ઇશ્વરની નિંદા કર્યા જેવું છે. એટલુંજ નહીં, પણ એવા શોકમાં પડવાથી ઉલટો તેમાં વધારો થઈ આપણી ફરજ બજાવવી ચૂકી જઇએ છીએ. ઝીણી નજરે વિચાર કરી જોઇએ તો રાજગાદીને ઘાસની પથારીમાં કંઇ ફેર જેવું નથી. હું સત્ય હૃદયથી કહું છું કે આ જંગલમાં આપની અને પતિની યથાર્થ ચરણ સેવા કરવાનું જો મારાથી બન્યું તો હું ઘણી પોતાને સુખી સમજીશ. આ સાંભળી આશ્રમવાસિની ઋષિ બાળાઓ સાવિત્રીનાં ઘણાંજ વખાણ કરવા લાગી, અને સત્યવાનને પણ આવી પત્ની મળવાથી ભાગ્યશાળી સમજી અભિવંદન આપવા લાગી. સત્યવાન તથા તેના માત પિતા સાવિત્રીથી ઘણું સુખ પામ્યાં. સત્યવાનનાં આયુષ્યનો અવધિ નજીક આવવા લાગ્યો. તેથી સાવિત્રીના મનને ચિંતાએ ઘેરી લીધું. આ વાત તેના સિવાય કોઈ જાણતું નહોતું. સાવિત્રી સૌભાગ્ય વ-

ધારનાર અનેક વ્રતો કરવાથી શરીરે શુષ્ક થઇ ગઇ હતી. પતિના આયુ-ષ્યના અવધિમાં ચાર દિવસ રહ્યા કે તેણે વટસાવિત્રીનું વ્રત આરંભ્યું, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી ચોથે દિવસે શાસ્ત્ર ક્રિયા કરી વૃદ્ધ તપસ્વી, અને સાસુ સસરાને જમાડી અભિવંદન કરી અખંડસૌભાગ્યના આશિર્વાદ મેળવ્યા. સત્યવાન એજ સાંજે કાંધે કુહાડો લઈ અગ્નિહોત્ર માટે કાષ્ટ અને ફળ ફૂલ લેવા તૈયાર થયો. સાવિત્રીએ જાણ્યું કે આજે તેનો કાળ નજીક છે તેથીજ તેણે અસુરે જવાનું ધાર્યું. હવે મારે તેને એકલા જવા દેવા નહીં, કેમકે નકરે નારાયણ પણ કંઇ બને; માટે મારે સાથે રહેવું જોઇએ. એવો નિશ્ચય કરી પતિને કહ્યું હું આવ્યા પછી કોઇ દિવસ આશ્રમ બહાર નીકળી નથી. માટે મારે આજે આ પુષ્પવાળું વન જોવાની ઘણી ઇચ્છા થઇ છે, વળી સાંજને વખતે એકલા જાઓ છો તો હું પણ તમને ફૂલ ફળ લેવામાં મદદગાર થાઉં. મારાપર પ્રેમ રાખતા હો તો મને આજે આપની સાથે આવતાં અટકાવશો નહીં એવી આશા રાખું છું. સત્યવાન બોલ્યો કે જો આવવાની ઇચ્છા હોય તો મારાં માતપિતાની આજ્ઞા લઇ લો. પછી સાવિત્રી સાસુસસરાને આજીજી સાથ વિનવી તેમના આશીર્વાદ સાથે રજા લઇ વન પ્રદેશ જોતી જોતી પતિ પાછળ ચાલી. ફળ ફૂલ વીણતાં ઘણે દૂર નીકળી ગયાં. સત્યવાન ફળ ફૂલનો ટોપલો સાવિત્રીને સોંપી એક વડપર કાષ્ટ કાપવા કુહાડો લઈ ચડયો. થોડીવાર થઇ કે તેના માથામાં પીડા થવા લાગી હેઠે ઉતરી જણાવ્યું કે મને માથામાં પીડા ઘણી થાય છે. સાવિત્રી મનમાં સમજી કે કાળ આવ્યો. તે મનમાં ને મનમાં ઘણી વ્યાકુળ થઈ. લૂગડાનો છેડો પાથરી તેનું બિછાનું કર્યું, ખોળામાં માથું રાખી જે રીતે આરામ થાય એવા ઉપચાર કરવા લાગી. પોતે ઘણી સંકટમાં છતાં પતિને ધૈર્ય આપવા લાગી. આંખો મીંચી ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગઈ. વિચારોથી તેનું હૃદય ભેદાઇ ગયું, પણ ધૈર્ય છોડી નહીં રડતાં પ્રિયપતિનું શાન્તવન અને સેવા કરવામાં છેલી ઘડી સુધી મણા રાખી નહીં. તેટલામાં તો સત્યવાનના પડખામાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, શ્યામ કાન્તિવાળા કોઈ દેવ પુરૂષને હાથમાં પાશ લઈ ઉભેલા જોયા. આ ભયાનક દેવને જોઈ પતિના મસ્તકને હળવેથી નીચે મેલી હાથ જોડી કંપતા હૃદયથી બોલી;—દેવ! તમે કોણ છો? અને કયાંથી આવો છો? તેણે કહ્યું કે,—તું સતી સ્ત્રી છે. તેથી પ્રત્યક્ષ થઇ તમારી સાથે બોલુંછું કે, હું યમરાજા છું. તમારા પતિનું આયુષ્ય પુરૂં થવાથી તેના પ્રાણને

લેવા આવ્યા છીએ. એમ કહી સત્યવાનના પ્રાણને લઈ ચાલતા થયા. પ્રાણ ખેંચાઇ જવાથી તેનું શરીર કાન્તિ અને ચેષ્ટા વગરનું થઇ પડ્યું તે જોઇ સાવિત્રી મહા દુઃખથી પીડાઇ છાતીફાટ રૂદન કરતી યમરાજા પાછળ ચાલી.

યમ—સતી! તમે ઘણે દૂર આવ્યાં, તમારા પતિનું ઋણ તમે ઉતરી ગયાં. હવે પાછાં વળો અને તમારા પતિના ઉદ્ધાર અર્થે ઉત્તર ક્રિયા કરો. સાવિત્રી—જ્યાં મારા પતિને કોઇ લઇ જતું હોય અગર તે જ્યાં જતા હોય ત્યાં મારે જવું જોઇએ. એવો સનાતન ધર્મ છે. આ સંસાર માયાવાળો છે. જગતમાં કોઇ અચળ નથી, પરંતુ આપ ધર્મરાજા છો. આપને કંઈ અસાધ્ય નથી માટે મારી નમ્ર અરજ છે કે મારા પતિને બદલે મને લઈ જાઓ અને તેના જીવિતને આપો. યમ—સતી! તમારાં આ ગંભીર અને કોમળ વચનોથી હું ઘણો સંતુષ્ટ થયોછું. માટે સત્યવાન સિવાય વરદાન માગો. સાવિત્રી—મારા સસરા દ્યુમત્સેન તથા સાસુ શૈબ્યા રાણી વનવાસ ભોગવે છે. તેઓ ચક્ષુહિન છે. તે પાછા દેખતા થાય. યમ—પુત્રી! તે પ્રમાણે થશે. હવે તમને ચાલતાં ઘણો શ્રમ પડે છે. માટે પાછાં જાઓ. સાવિત્રી—પ્રાણપતિની સમીપમાં ચાલતાં મને શ્રમ વળી શાને? તમે જ્યાં મારા પતિને લઈ જશો, ત્યાં મારૂં આવવું થશે એમ નક્કી જાણો. આપની સતસોબત છોડવી મને ગમતી નથી. સત્પુરૂષની સોબત કલ્યાણ કરનાર હોય છે, તે કદી નિષ્ફળ જતી નથી. આપની સાથે વાતચિતથી મારૂં દુઃખ વિસારે પડે છે. આ ભવસાગરમાં આપ સિવાય તરવાનો બીજો એકે ઉપાય જાણતી નથી, માટે આપની સોબત છોડવી ઇચ્છતી નથી. યમ—તમારાં વખાણવા લાયક મન ગમતાં વચનોથી હું તમારાપર પ્રસન્નછું. તેથી વળી બીજું વરદાન સત્યવાનના જીવિત સિવાય માગો. સાવિત્રી—પૂર્વે મારા સસરાનું રાજ્ય તેના શત્રુઓએ લઇ લીધું છે. તે પાછું મળો. યમ—તમારા સસરાને રાજ્ય પાછું મળશે. હવે ઘણું દૂર થાય છે. પાછાં વળો. સાવિત્રી—આપ સાક્ષાત્ પ્રભુરૂપ છો. મને સંસારની વાસના નથી. પતિની સમીપે ચાલી આવતાં મને કંઇ દૂર લાગતું નથી. આપ ધર્મવડે પ્રજાને રંજિત કરનાર છો. તેથી ધર્મ રાજા કહેવાઓ છો. મનુષ્યોને જેટલો પોતાનો વિશ્વાસ નથી તેટલો સત્પુરૂષનો હોયછે, સંકટની દશામાં પણ સત્પુરૂષજ એક ગતિછે. તે કંઇ પણ બદલાની ઇચ્છા વગર પરનું ભલું કરવામાં ખુશી માનેછે. યમ—પ્રિય પુત્રી! તમારાં ધર્મને લગતાં વચનો સાંભળી મારૂં મન પ્રસન્ન રહ્યા કરે છે. માટે સત્યવાનના જીવિત વગર ઇચ્છીત

હોય તે માગો. સાવિત્રી—મારા પિતાને સંતાન નથી માટે સો પુત્રો થઇ વંશની વૃદ્ધિ થાય. યમ—તમારા પિતાને સો પુત્રો થશે. હવે તમારી ઇચ્છા પૂરી થઈ. રાત્રિ ઘણી ગઇ છે માટે પાછાં વળો. સાવિત્રી—મહારાજ! મને પતિ સાથે આવતાં કંઇ હરકત આવવાની નથી. સ્ત્રીને પતિ એજ જીવન અને ભૂષણ છે, પતિ વગરની સ્ત્રી પ્રાણ વગરના દેહની પેઠે નકામી છે. પતિએ સંસાર છોડયો. માટે હવે મારે સંસારમાં નકામું શું રહેવાની જરૂર છે? આપ આશિર્વાદ આપો કે મારી મતિ સદા ધર્મમાં પ્રવર્તે–ધર્મ રાજાએ બાળાની ઘણી વ્યાકુળતા જોઈ વાત્સલ્યભાવથી ઘણી ધીરજ આપવા માંડી, પણ સાવિત્રીએ ચૂપ ન રહેતાં કહ્યું,—પૃથ્વી માયાવાળી છે, માણસ માયાથી મોહીત થઇને સંસારરૂપ મહાવિપદ સાગરમાં મગ્ન થાય છે, અને ભ્રાંતિવાળી પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુને પોતાની કહે છે. આ સંસારમાં ઘણીજ પ્યારી વસ્તુ પતિ છે. તે સિવાયના સર્વ સ્વાર્થનાં સગાં છે. માયાને લીધે તેઓ અધર્મનો આશ્રય લે છે. જેમ એક જાતનો રેશમનો કીડો પોતાના તંતુથી પોતે બંધાય છે, અને તે પાછો નીકળી પણ શકતો નથી. તેમ માણસ આંખ હોવા છતાં પોતાનું સારૂં જોઇ શકતો નથી, અને વિષયરૂપી જાળમાં પોતાને બાંધે છે. તેથી અંતે ઘણું દુઃખ ભોગવે છે. માટે એકદમ સંસારની વાસના છોડી છે. તેથી હું આપની સાથે આવુંછું. યમ—પુત્રી! તમારા આવા જ્ઞાનથી મને તમારાપર ઘણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ભૂપાળ બાળા! ચોથું વરદાન સત્યવાનના જીવિત સિવાય માગો. સાવિત્રી—કૃપાળુદેવ! મારાપર પ્રેમ હોય તો સત્યવાનથી મારા પેટે સો પુત્રો થાય. યમ—તમને બળવાન અને પરાક્રમી સો પુત્રો થશે. હવે તમે પાછાં જાઓ. સાવિત્રી—મહારાજ! પતિ વગરની પત્નિ મૃત્યુ તુલ્ય છે. પતિ વગર સુખ, સ્વર્ગ, કાંઇ પણ પ્રિય પદાર્થ કે જીવિતને પણ હું ઇચ્છતી નથી. આપે મને સત્યવાનથી સો પુત્રો થશે એવું વરદાન આપ્યું છે. તે વાક્ય કંઈ વૃથા જવાનું તો નથીજ, પરંતુ તે કેવી રીતે મારી ઈચ્છા પૂર્ણ થશે તે જણાવશો. એટલે હું જઇશ. યમ—પુત્રી! મનુષ્યના આયુષ્યનો અંત આવ્યા પછી, પાછું જીવિત મળવું દુર્લભ છે, પણ તમો પતિવ્રતા છો તેના બદલામાં તમારા પતિને ફરી જીવન આપુંછું. તમે બંનો ચારસો વર્ષ સુખથી ગાળશો. તેનાથી તમને સો પુત્રો થશે. તમે આ ચતુરદસીનું વ્રત કરજો. એટલું કહી સાવિત્રીને પાછી વાળી. પોતે ચાલતા થયા. સાવિત્રી જ્યાં પતિનો દેહ હતો ત્યાં

આવી તેનું મસ્તક ખોળામાં લઇ બેઠી. થોડીવારે સત્યવાન નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠે તેમ આળસ મરડી બેઠો થઇ બોલ્યો;—અહો! મને કેટલી બધી નિદ્રા આવી! ઘણીવાર થઈ છતાં મને કેમ ઉઠાડ્યો નહીં. ચાલો હવે આપણે આશ્રમમાં જઇએ. મને આજે સ્વપ્નામાં જાણે કોઈ ઘસડી લઇ જતું હતું તેનું કારણ શું? સાવિત્રી—પ્રિયનાથ! એ હું આશ્રમમાં જઈ કહીશ. ચાલો હવે વાર થાય છે. સત્યવાન—અરે! મને ઘણીવાર થઇ તેથી મારાં માબાપ ઘણાં દુઃખી થતાં હશે. મને શોધીને થાકી ગયાં હશે. હવે તરત નહીં જઈએ તો તેઓ પ્રાણ ત્યાગ કરશે. આમ બોલી બંને ત્વરાએ ચાલવા લાગ્યાં. સત્યવાનનાં માબાપ પોતાને આંધળાની લાકડી રૂપ પુત્ર અને પુત્ર વધુ વખતસર ન આવ્યાથી વ્યાકુળ ચિત્તે રૂદન કરતાં શોધ કરી થાકી ગયાં. આ વખતે સત્યવાન અને સાવિત્રી આવી પહોંચ્યાં. તેમને જોઈ આશ્રમવાસી સૌ ખુશી થયાં. સૌએ રોકાઈ જવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે જે વાત બની હતી તે સાવિત્રીએ કહી બતાવી. આ સાંભળી સૌએ હર્ષ સાથે તેને અભિવંદન કરી વધાવી લીધાં. દેવોએ સતીના સતીત્વથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી આશીર્વાદ આપ્યો. યમરાજાના કહેવા પ્રમાણે સર્વ વરદાન ફળ્યાં. તેથી સાવિત્રીની ઘણી કીર્ત્તિ પ્રસરી ગઈ. આ શુભ દિવસ જેઠ સુદ ૧૪નું સ્ત્રીઓનું સૌભાગ્ય વધારનાર તરીકે ગણાય છે. તેને વડસાવિત્રી પૂજન કહેછે. તે આજ પણ કરવામાં આવેછે.

રૂપમંજરી.

બંગાળાના વર્ધમાન જિલ્લામાં કલાઇઝુટી નામે ગામ છે,—ત્યાં રૂપમંજરીનો ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં જન્મ થયો. તેના પિતાનું નામ નારાયણદાસ અને તેની માતાનું નામ સુધામુખી હતું. નારાયણદાસ વિદ્વાન હતો. એને બીજું છોકરૂં છૈયું નહોતું; એ વાસ્તે તે અને તેની સ્ત્રી બન્ને રૂપમંજરીને લાડ લડાવતાં હતાં. તેને બાલ્યકાળથી લખતાં વાંચતાં શિખવાનો આરંભ કરાવ્યો હતો. તેની બુદ્ધિ તીવ્ર હતી. વિદ્યા શિખવાપર ઘણી પ્રીતિ હતી. આવાં મહત્વનાં ચિન્હ જોવાથી ગામના સાધારણ લોકોએ તેને વ્યાકરણ ભણાવવાની નારાયણદાસને સલાહ આપી. એ સલાહથી તેણે પોતાની બુદ્ધિમતી કન્યાને વ્યાકરણ ભણાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એ રૂપમંજરી પોતાની બુદ્ધિની તીવ્રતાથી થોડી મુદતમાં શિખી ગઇ. ત્યાર પછી તેના

પિતાએ શબ્દ શાસ્ત્ર શિખવાને બાહાદુરપુરના રહેવાસી વદનચંદ્ર તર્કાલંકારને ઘેર મોકલી, તે છોકરાની પાઠશાળામાં નિત્ય ભણવા જતી. થોડી મુદતમાં તેનો પિતા ગુજરી જવાથી તે પોતાને વતન કલાઈઝુટીમાં આવી પિતાનું શ્રાદ્ધ કર્યું. એને કાવ્ય શિખવાની ઘણી ઇચ્છા થઈ તેથી સરગામ આવી પંડિત ગોકુલાનંદ તર્કાલંકાર પાસે તેનું ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમજ વૈદ્યક શાસ્ત્રનું પણ અધ્યયન કર્યું.

આ વિદ્વાન બુદ્ધિમતી રૂપમંજરીનું ચરિત્ર પવિત્ર હતું. એ વૈષ્ણવ હતી. શરીરે મધ્યમ આકૃતિની, સુશીલ, નમ્ર, નીતિવાન, અને વિદ્વાન હતી. એણે લગ્ન કર્યું નહોતું. આખું મસ્તક મુંડાવી માથે એક શિખા રાખતી. બહાર જતી વખતે માથે પુરૂષની પેઠે ફેંટો વીંટાળતી. એણે આખી જીંદગી વિદ્યાભ્યાસમાંજ ગુજારી હતી. પુષ્કળ માણસોએ એ પાસે વ્યાકરણ, ચરક, નિદાન અને કાવ્ય વગેરે કઠિણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. માનક ગામના રહેવાસી કવિરાજ ભોળાનાથે એ પાસે વૈદ્યકનો અભ્યાસ કર્યો હતો. રૂપમંજરી વેપારી, જમીનદારી વગેરે સર્વ જાતના હિસાબ જાણતી હતી. એના અક્ષર ઘણા સારા થતા. વૈદ્યક તથા શિખવવાનો તેનો મુખ્ય મોટો ધંધો હતો, તેનાવડે ગુજરાન ચલાવતી. સાધારણ લોકો એને વિદ્યાલંકાર તથા તર્કાલંકારના નામથી ઓળખતા. એ સર્વ શાસ્ત્રોમાં એકકો ગણાતી હતી. જેવી તેની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં પ્રીતિ હતી, તેવીજ ધર્મ તથા પુણ્યના કાર્યમાં પણ હતી. એ ૯૨–૯૩ વર્ષની પાકી વયે ગયા, કાશી, પ્રયાગ, વૃન્દાવન વગેરે તીર્થ યાત્રાએ નીકળી હતી. ઘેર આવ્યા પછી થોડાં વર્ષ જીવી ૧૦૨ વર્ષની ઉમરે શરીરે કંઈ રોગ થયા વિના ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં મરણ પામી. જુના વિચારના માણસો કહે છે કે સ્ત્રીઓ વિદ્યા શિખવાથી ભોગ વિલાસ તરફ વળે છે. એ તેમનું બોલવું કેટલું ભૂલ ભરેલું છે, એ આ રૂપમંજરીના ચરિત્રપરથી જણાઇ રહે છે. તેમજ સ્ત્રીઓ ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવી શકે છે એ પણ આપરથી સિદ્ધ થાય છે.

મીરાંબાઈ.

એ મેરતા નામના રજપૂતાનાના એક નાના રાજ્યના રાઠોડવંશના રાજાની પુત્રી હતી. તેને મેવાડના રાણા કુંભા સાથે પરણાવી હતી. આ રાણો જેવો વીરપુરૂષ અને ઉદાર હતો. તેવોજ સુકવિ અને વિદ્વાન હતો.

તેણે જયદેવ કવિના રચેલ ગીત ગોવિંદની એક ટીકા તૈયાર કરી છે, પ-ણ હાલ તે મળતી નથી. મીરાંબાઇ આ સુપ્રસિદ્ધ યોદ્ધા, વિદ્વાન, કવિ અને સારા રાજાના આશ્રયમાં સોંપાણી હતી. તેણે પતિના આ સૌભાગ્ય સુખનો કેટલોક ભાગ ભોગવ્યો હતો. એ પરમ સુંદરી હતી. રૂપમાં એ વખતે એના જેવી બીજી કોઇ સ્ત્રી નહોતી. તેમજ અંદરનું સૌન્દર્ય પણ અધિક હતું. ઇશ્વર ભક્તિ એ મનુષ્યના હૃદયની સંજીવની શક્તિ છે. જે-નું હૃદય હમેશાં ભક્તિ રસમાં બૂડેલું રહે છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં, પણ દેવલોકનું પવિત્ર સુખ ભોગવે છે, દેવતાઓને ભોગવવા અમૃતનો રસ ચા-ખે છે. ભક્તિ સદાય સ્વચ્છ જળની માફક નિર્મળ છે. તે સુખ આપી જી-વનને વધારનારી છે. ખરેખર ભક્તિવાન મનુષ્યો ઉંચ ગતિને પામે છે. તેઓનું હૃદય સર્વદા નિર્મળ રહે છે. તે આ અનંત જડ જગત્‌ની અનંત શક્તિનો વિકાશ જોઇને પણ આનંદ પામી સુખી થાય છે. આ નાશવંત જગત્‌માં કોઇની સાથે તેની તુલના થઇ શક્તિ નથી. આ સંસારના અ-સ્થિરપણાનો અને શરીરના નાશવંતપણાનો વિચાર કરીને મીરાંબાઇએ પો-તાની મેળે અનંત શક્તિમાન ઇશ્વરનું શરણુ લીધું. તે ઇશ્વર ભક્તિ પ્રતા-પથી પવિત્ર આનંદ મેળવવા લાગી. તેણે આ સંસારના સારરહીત વિષય સુખનો ત્યાગ કર્યો. તેનું ચિત્ત શ્રીવિષ્ણુની ભક્તિમાં લાગ્યું. તેથી સ્વામીને ઘેર આવ્યા પછી પરમવૈષ્ણવી થઈ. મન સ્થિર રાખી રણછોડજી નામના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણ મૂર્ત્તિની પૂજા કરતી. સ્વામીના બીજા કુટુંબીઓ દે-વી ઉપાસક હતા. તેથી તેના સસરા સાથે ધર્મ વિષયમાં મોટો સંવાદ થયો. તેણે દેવીભક્તિ કરવાનું ઘણું કહ્યું, પણ તે સર્વ વૃથા ગયું. મીરાં-બાઇએ રાજપાટનું સુખ ભોગવિલાસ, દગાફટકા, તથા પ્રપંચથી કંટાળીને તે સર્વ તજી દઇ ભક્તિ માર્ગ સ્વિકાર્યો. તે પોતાની સાસુને કહેતી કે મને તો કશુંએ સારૂં લાગતું નથી. તમારા રાજપાટ, મોજમજા અને રંગવિ-લાસને હું શું કરૂં ? મારૂં મન તો શ્રીહરી ઉપર ચોંટેલું છે, અને હું તે-નેજ આ સઘળા સુખને ભોગે વળગી રહીશ. આવો દૃઢ નિશ્ચય કરી એ સર્વ રંગવિલાસનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિમાં લીન થઈ ગઈ. રાત્રિ-દિવસ ભાવિક લોકોનાં ટોળાંમાં ભૂખ અને તરસની દરકાર કર્યા વગર ભ-જન કરતી અને મૂખે ગોવીંદ તથા રામ રામનો જપ કરતી ફરતી. તેણે પોતાની ભક્તિથી લોકોનાં મન સેહેલાઇથી ઇશ્વર તરફ દોરવ્યાં હતાં. તેણે ભક્તિ પ્રવાહમાં દેહને છોડી મૂકયો હતો. તે રોકવાને રાજમાતાએ ઘણી

મહેનત કરી, પણ તેમાં તે ફાવી નહીં. તેથી મીરાંબાઇને ઘરમાંથી રજા આપી. રાણાએ તેને ખાવાપીવાનો જુદો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો; તો પણ તેણે ભક્તિ નહીં છોડતાં જે દીક્ષા લીધી હતી તે દૃઢ નિશ્ચયથી પાળવા લાગી.

મીરાંબાઈ કવિતા કરતી. જેના હૃદયમાં ભક્તિ પ્રવાહ વહ્યા કરે છે. તેની નસોમાં કવિતાની શક્તિ સહજ ઉત્પન્ન થાયછે. પવિત્ર ભક્તિના પ્રતાપથી મીરાંબાઈની કવિતા પણ પાણીના પ્રવાહ પ્રમાણે અવિચ્છિન્ન ધારામાં નીકળતી હતી. આજે પણ મીરાંબાઈનાં પદો ઘણા આદરની સાથે ચારે તરફ ગવાય છે. કવિતા કરવાની ચતુરાઇ સિવાય સંગીતશાસ્ત્રમાં પણ કુશળ હતી. તેનું અસામાન્ય સંગીત શક્તિનું વર્ણન સાંભળીને અકબર બાદશાહ પ્રસિદ્ધ સંગીત જાણનાર તાનસેન ગવૈયાને સાથે લઇને તે પાસે આવ્યો હતો. તેનું મધુર ગાયન સાંભળી ઘણોજ ખુશી થયો હતો. એવું એક ગ્રંથમાં લખેલું છે. મીરાંબાઇ નિરાશ્રય વૈરાગીઓને આશ્રય આપી એક તપસ્વિની રીતે કાળ ગુજારવા લાગી. તે એક વખતે મથુરાં, અને દ્વારકાં વગેરે તીર્થ કરવા ગઇ હતી; ત્યાંથી રાણાએ તેને તેડી લાવવા બ્રાહ્મણો મોકલ્યા. એટલે મીરાંબાઇ પોતાના આરાધ્ય દેવ રણછોડજીના મંદીરમાં જઇને પ્રાર્થના કરી, આ નરલોકમાંથી નિરંતરને માટે અદૃશ્ય થઇ ગઈ. હાલ મેવાડમાં કૃષ્ણ મૂર્ત્તિની સાથે મીરાંબાઈની પૂજા થાયછે. લોકો આ પૂજા માટે કહેછે કે તે કૃષ્ણની એકાગ્ર ભક્તિથી અદૃશ્ય થઇ ગઇછે, તેનું સ્મરણ રહેવા માટે છે. આપરથી એની અગાધ ભક્તિ તથા તપશ્ચર્યાની વધારે ખાતરી થાયછે. મીરાંબાઈના નામનો એક જુદો ધર્મ સંપ્રદાય ચાલેછે. તેઓ મીરાંબાઈ તથા કૃષ્ણને માને છે. આ પ્રમાણે મીરાંબાઈ રાણીના પદથી જેટલી કીર્ત્તિ ન મેળવી શકાય તેટલી તેણે ઇશ્વર ભક્તિથી મેળવી છે.

ચંદ્રપ્રભા.

આ પવિત્ર મનની રૂપસુંદર સ્ત્રી કુલીન ઘેર બાળપણામાં પરણી હતી. તે સ્વભાવે સરળ, નમ્ર, વિવેકી અને નિતીવાળી હતી. તેના પતિનું નામ દેવદત્ત હતું. તેને માથે કોઇનો અંકુશ નહીં હોવાથી દુર્વ્યસની થઇ ગયો હતો. આ જોડું નાગપુરમાં રહેતું હતું. દેવદત્ત દુરાચારમાં ડુબી

ગયો હતો. ઘરબાર અને માલમિલ્કત સર્વ ગુમાવી બેઠો હતો. તેથી સદ્ગુણી ચંદ્રપ્રભા ઘરમાં બેસી નીતિથી જે ધંધો થાય તે કરી ગુજરાન ચલાવતી અને પોતે કેફ કરી ભમ્યા કરતો. વખતે ચંદ્રપ્રભા ખાવાનું ઘરમાં થોડું હોય તો પતિને સઘળું આપી દઇ પોતે ભૂખી રહેતી. પતિને દુરાચાર મૂકાવવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સઘળો વૃથા ગયો ચંદ્રપ્રભાની ઉમર ફક્ત ૧૫-૧૬ વર્ષની હતી. આટલી નાની વયમાં પતિ તરફનું દુઃખ આવી પડ્યું. તે એક ઇશ્વર ઉપર એકીન રાખી નીતિથી ચાલી પતિ જે રીતે સુખી થાય તેમ કરતી, પણ આ બધું આંધળા પાસે શણગાર જેવું હતું. તે તો એ બિચારીને ઘણું દુઃખ દેતો, પણ ચંદ્રપ્રભા પતિપર મનમાં કશું નહીં લાવતાં એક નિષ્ઠાથીજ સદ્ભાવ રાખી તેની સેવના કરતી. દેવદત્તે એક વખતે ઘેર આવી કેફની ધુનમાં ચંદ્રપ્રભાને છરીનો સખ્ત ઘા માર્યો. તેથી એક ભલી બાઇએ તેને ઇસ્પીતાલમાં લઈ જઈ રાખી. દેવદત્તને પોલીશે પકડી કેદ કર્યો. મુકર્દમો ચાલવો શરૂ થયો. ચંદ્રપ્રભાની સ્થિતિ ધાસ્તી ભરેલી થઇ પડી. તેથી માજીસ્ટ્રેટ મરતી વખતે જુબાની લેવા આવ્યો. એ વખતે તે ઘણી દુઃખી હાલતમાં હોવા છતાં તેણે પોતાના પતિ પ્રત્યે એટલી બધી પ્રીતિ અને વફાદારીની લાગણી દર્શાવી કે ત્યાં હાજર રહેલા સઘળાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. ચંદ્રપ્રભાને પ્રશ્ન પૂછતાં તેણે દર્શાવ્યું કે;—"હું અહીં મારા પતિ સામે કંઈ ફરિયાદ કરવા આવી નથી, પરંતુ મારો જખમ દુરસ્ત કરાવવા આવી છું. આ ઇજા મને મારી પોતાની કસુરથીજ થઈ છે. અરે! મારા પ્રાણનાથને કંઈ દુઃખ દેશો નહીં. હું તેને મળવાને ઇચ્છું છું." જ્યારે તેના પતિને હાજર કર્યો, ત્યારે તેને પૂછવા લાગી કે;-"તમે શું જમ્યા, તમને કોઈ હેરાન કરે છે કે?" વગેરે પ્યાર ભરેલાં વચનો બોલવા લાગી. તેના કહેવાથી દેવદત્તપરનો અપરાધ નાસાબિત ઠર્યો. તેથી મુક્ત થઇ ગયો. ચંદ્રપ્રભા પ્યારનાં વચનો બોલતી બોલતીજ મરણ પામી. આ જોઇ સૌ છક થઇ જઈ તેનાં ઘણાં વખાણ કરવા લાગ્યાં.

કર્મદેવી.

આ મહા શક્તિરૂપિણી કર્મદેવી મેવાડના અધિપતિ પરાક્રમી રાજા સમરસિંહની પત્ની થાય. સ્વદેશ રક્ષા માટે દિલ્લી પતિ પૃથ્વીરાજે તથા

મેવાડના પરાક્રમી રાજા સમરસિંહે અફઘાનોને ભરતખંડમાંથી કાઢી મૂકવાને શાહબુદ્દીન ગોરી સાથે લડાઈ કરી. તેમાં બન્ને વાર યોદ્ધાઓ ફતેહ નહીં પામતાં મરાણા. આથી યવનો જોરપર આવ્યા. દિલ્લી કબજે કરી. મહાવીર પુરૂષ સમરસિંહ મરી ગયાથી આખો દેશ શોક સાગરમાં ડૂબી અંધકારમાં પડયો હતો. તેવા સમયમાં શાહબુદ્દીન રજપૂતાનામાં ચડી આવ્યો. દરેક સ્થળે લોહીના પ્રવાહો વહેવા લાગ્યા. દરેક જગ્યાં પરધર્મિઓની ચડાઇથી પાયમાલ થઇ. તેજ, પવિત્રતા, અને સ્વાધિનતા વગેરેનું આશ્રય સ્થળ નાશ પામવા લાગ્યું. પવિત્ર ભૂમિ પરધર્મિઓના જુલમથી સ્મશાન તુલ્ય બનવા લાગી. આવી દૂઃખદ સ્થિતિની વખતે એકદમ એકાએક વીર્ય ભૂમિ વીરપણામાં આવી ગઈ. મેવાડ પોતાની આબરૂ રાખવાને નવા ઉત્સાહથી બહાર પડયું. વિધવા મહારાણીને પોતાનો પ્રિયપતિ સમરસિંહ ગુજરી ગયા પછી પોતાનો નાનો પુત્ર મેવાડની ગાદીપર બેઠો હતો. તે નાની ઉમરમાં યવનોના જુલમ નીચે કચરાશે, શત્રુઓ સહેલાઈથી આ મનરંજન ફુલકળીને ચાંપી દેશે; એવું જણાયું. એ તેને ઠીક લાગ્યું નહીં. તેથી એ મહા શક્તિરૂપિણી યુવતી કર્મદેવી સ્વામીના ધર્મની રક્ષા માટે વીરસાજ સજી, શરીરપર કવચ ધારણ કરી, હાથમાં સુતીક્ષ્ણ ખડગ લઇ, વીર્યવતી વીરાંગના દેશમાંથી યવનોને હાંકી કાઢવાને તૈયાર થઇ. ઘણા વીર રજપૂતો યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવી મળ્યા.

શાહબુદ્દીનના પુત્ર કુતબુદ્દીનને વીરયુવતી કર્મદેવીએ ઘેરી લીધો. લડાઈમાં વીર અબળાએ પોતાનું વીરત્વ બતાવવા માંડયું. જેમ સિંહવાહની દેવી ત્રીશૂળ તૈયાર કરી શત્રુઓને સંહારવા માંડે, તેમ કર્મદેવીએ દેવીરૂપ ધારણ કરી અશ્વપર ચઢી, આગળ વધી સ્વસૈન્યને લલકારી હીંમત આપી ખડગથી શત્રુદળને કાપવા માંડયું. યવનસૈન્ય ઘણું કપાઇ ગયું. તેથી તેઓ હીંમત વગરના થયા. કુતબુદ્દીન કર્મદેવીની આવી ભયંકર ભૈરવી મૂર્ત્તિ જોઈને સ્થિર થઈ ઉભો રહ્યો. જયની આશા ઉડી ગઇ. હોંસકોસ જતા રહ્યા. સૈન્ય નાશાનાશ કરવા લાગ્યું. પોતે જખમી થયો. તેથી એકદમ યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પાછું વાળી ન જોતાં જીવ લઇને નાઠો. વીરવીરાંગના કર્મદેવીએ શત્રુઓને કાપી જય મેળવ્યો. મેવાડની કીર્ત્તિની રક્ષા કરી. તેથી તેનું અધિક તેજ પ્રકાશવા લાગ્યું. એ રીતે એ વીરઅબળા મેવાડની સ્વાધીનતા સાચવી જગતમાં અનંત અમરકીર્ત્તિ રાખી ગઇછે.

વીરનારી ચન્દા.

આ વીરનારી પંજાબના કેસરી રણજિતસિંહની પત્ની થાય. તે મહાવીર, ધીર, તેજસ્વિની અને ધાર્મિક હતી. જ્યારથી તેણે રાજાધિરાજ રણજિતસિંહની સહધર્મિણી રૂપથી પરિગૃહીત થઇને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારથી તે કોહિનૂરની કાંતિથી વિભાસિત થઇને લાહોરના દરબારમાં રાજનીતિના કાર્યમાં કુશળતા બતાવવા લાગી હતી. તે વૈદેશિક—અંગ્રેજોને નિસ્તેજ વણિક પ્રકૃતિક કહીને ઉપહાસ કરતી હતી. વૈદેશિકોનું હૃદય એ મૂર્ત્તિનું ધ્યાન કર્યાથી કંપતું હતું. તેઓ ચન્દાના તેજસ્વિ હૃદયના કઠણ આવરણને ભેદ કરવાને અસમર્થ થયા હતા. એ તેજસ્વિની ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ લલનાએ તેમને દેશમાંથી દૂર કરવાનો યથાસાધ્ય પ્રયાસક કર્યો હતો. એ એણે અંગ્રેજોના અંતઃકરણમાં આઘાત આપ્યો હતો. ચન્દાએ પંજાબમાં પોતાનું પ્રભુત્વ પ્રકાશ કર્યું હતું. જ્યારથી તે પોતાના અપૂર્વ પ્રભાવ બળથી રાજ્ય કાર્યમાં ધ્યાન લગાડવા લાગી હતી, ત્યારથીજ આખા પંજાબે તેના લોકાતીત તેજોમહિમાની આગળ મસ્તક નમાવ્યાં હતાં. દરબારના સરદારો તેને રણજિતસિંહની તેજસ્વિની મહિષી જાણીને શ્રદ્ધા કરવા લાગ્યા હતા. રાજ્યની પ્રજારક્ષાકર્ત્રી માતા સમજીને ભક્તિ કરવા લાગી હતી. જ્યારથી પંજાબની ગાદીએ દિલીપસિંહ બેઠો, ત્યારથી ચન્દાના તેજસ્વિપણાનો વિકાશ થવા લાગ્યો હતો. આટલા દિવસ હજુ અંધકારમય ગર્ભમાં રહીને પોતાની પ્રભાથી પોતેજ દીપતિ હતી. હાલ ખાણની અંદરથી નીકળીને ચોમેર દીપ્તિ વિસ્તારવા લાગી. રણજિતસિંહના પરલોક પ્રાપ્તિના પછી પંજાબ રાજ્યમાં ખળભળાટ ઉઠીને ભયાવહ તરંગમાં ડોલતું હતું. દિલીપસિંહ એ વખતે નાનો હતો. તેનો રાજ્યસંબંધના કોઇ કાર્યમાં હાથ નહોતો. ચન્દા સંકટના સમયમાં લાહોરની ગાદી ઉપર બેસીને રાજ્યની સારી વ્યવસ્થા કરવાને યત્ન કરતી હતી. તે દરરોજ નિયમિત સમયે દરબારમાં જઇને રાજ્યકાર્ય લક્ષ દઇને કરતી. પોતાના પુત્રનું રાજ્ય નિષ્કંટક અને નિરૂપદ્રવ કરવાને વાસ્તે રાજ્યનીતિના ગુઢતમ મર્મ ઉદ્‌ભેદ કરીને સર્વને અજાયબ કરી મૂકતી હતી. જે ખળભળાટ ઉઠયો હતો. તે તેણે તરત પોતાના પ્રભાવથી શાંત કરી દીધો. સર્વ પરસ્પર પ્રીતિભાવે આલિંગન કરવા લાગ્યા. એવું ચન્દાનું હૃદય તેજસ્વિતાથી પરિપૂર્ણ હતું.

ચન્દા પંજાબના શીર્ષસ્થાનપર હતી, ત્યારે ખાલસા સૈન્યની યથેચ્છા ચારિતા જોઈ અંગ્રેજોએ પોતાની સીમાંત પ્રદેશ રક્ષા કરવા માટે ઘણું સૈન્ય બ્રિટીશ રાજ્યની સીમાપર રાખ્યું. બ્રિટીશ ગવરમેન્ટના આવા ઉ-દ્યોગથી ખાલસાઓના તથા ચન્દાના હૃદયમાં આ શંકાના તરંગો આવવા લાગ્યા કે;—પૂર્વે અંગ્રેજોએ એવાજ કૌશલથી ભારતમાં પોતાનું રાજ્ય વિ-સ્તાર્યું છે. એવાજ કૌશલથી તેમણે સ્વાધીન રાજ્યોને પરાધીનતાની લો-ખંડની સાંકળથી ચડાવી મૂક્યાં છે. એજ કૌશલબળથી રજપૂત, મરાઠા, અને મુસલમાન સર્વને આધીન કર્યા છે. તેવીજ રીતે આ પંજાબ રાજ્ય-ને પણ તાબે કરવા ધાર્યું હશે. એવી આ શંકાથી ચન્દાએ યુદ્ધ સામગ્રી કરવા માંડી. ખાલસા સૈન્ય મદમત્ત હાથીની પેઠે બ્રિટીશ સૈન્ય સામે ગયું. તેમાં ચન્દાએ ઉત્સાહભેર ભાગ લીધો, પણ લાલસિંહ અને તેજસિંહે સ-રદારોના વિશ્વાસઘાતથી પરાજય થયો—તોપણ ચન્દાનું હૃદય બ્રિટીશસિંહ-ના તેજની આગળ પરાભૂત થયું નહિં, પણ પોતાના રાજ્યમાં પરજાતિને ઇચ્છા પ્રમાણે વર્ત્તતાં જોઇ, કામનીનું કોમળ હૃદય અપમાન—વિષથી કા-લિમય થઇ ગયું. રેસિડેન્ટ—હેનરીલારેન્સ ચન્દાની પ્રકૃતિ જાણતો હતો. એવી તેજસ્વિની નારી લાહોરમાં રહ્યાથી પોતાનું પ્રભુત્વ અક્ષય રખાશે નહિં, એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. એ વિશ્વાસથીજ રેસિડેન્ટે તેને લાહો-રમાંથી સેખપૂરમાં અને ત્યાંથી રેસિડેન્ટ—ફ્રેડરિકકારિની સલાહથી બનાર-સ—કાશીમાં દેશનીકાલ કરી; તોપણ ચન્દાના મનમાં કોઈ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થયો નહિં. વીરજાયાએ વીરનારીના પ્રમાણે અટલ ભાવથી અવિ-કાર ચિત્તે પંજાબનો પરિત્યાગ કર્યો. જે સમયે લાહોરના સિંહાસનપર બે-સીને ચોતરફ પોતાનો ગૌરવ વિકાશ કરતી હતી, જે વખતે તેની પ્રભુત્વ શક્તિ આગળ મસ્તક નમતાં હતાં, તે વખતે જેવી તેને સ્થિર જોઈ હ-તી; તેવી સ્થિર લાહોર છોડતી વખતે પણ જણાઇ હતી.

ચન્દાના પ્રતિ પંજાબની અપૂર્વ ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અને પ્રીતિ હતી. શ્રં-દ્ધા, ભક્તિ, અને પ્રીતિપાત્રની શોચનીય દશા કદીપણ શાંતભાવે જોઇ શ-કાતી નથી. પંજાબ જેને દેવતાના પ્રમાણે ભક્તિ અને શ્રદ્ધા કરતો હતો, માતાના પ્રમાણે સરલ હૃદયથી પ્રીતિ કરતો હતો, તેના દેશનિકાલથી પ્ર-જાનું હૃદય ઉગ્ર હલાહલથી કાળું થઇ ગયું. દુઃખિત હૃદયે ક્રોધાવેશમાં આવી બીજું ભયાવહ—ચિનિયાનવાળા—યુદ્ધ થયું. તેમાં શિખોએ ઘણી બહાદુરી બતાવી જય મેળવ્યો. આ ચિનિયાનવાળા યુદ્ધનું નામ ભારતઈ-

તિહાસમાં સોનાના અક્ષરથી અંકિત થયું છે. ખરે ! ચન્દા તેજસ્વિની નારીના અદ્વિતીય દ્રષ્ટાંતની ભૂમિ છે. તે દ્રઢતા, અને અટલતાની મૂર્ત્તિ હતી. તે કોમળતામય અંગના—હૃદયની અધિકારી હોવા છતાં પણ ભીમ ગુણાન્વિત તેજસ્વિતાવાળી હતી. એના વિના કોઇપણ નારીએ આ ઓગણીશમી સદીમાં અંગ્રેજ જેવી પ્રબળ જાતિની સાથે એવી તેજસ્વિતાની સ્પર્ધ્ધા કરી નથી.

વિમળદેવી.

આ રૂપનગઢના રાજા અમરસિંહની પુત્રી થાય. તે ઘણી સ્વરૂપવાન્, ધીર, ધાર્મિક અને નિતિવાળી હતી, મેવાડ અને મારવાડના કેટલાક રજપુતો પોતાની કન્યાઓને દિલ્લીના બાદશાહને આપી તેની કૃપાસંપાદન કરતા હતા. આ વાત સાધ્વી વિમળદેવીને પ્રિય નહોતી. જેણે ધર્મભ્રષ્ટ થઈ, યવનો સાથે પતિસંબંધ બાંધ્યો હતો, તેને ધિક્કારતી હતી. તેનો વિચાર ગુણ, રૂપ, શીળ, વિદ્યાવંત, અને શૂરવીર એવો કોઇ ક્ષત્રિ પુરૂષ મળે તેને પતિ કરવાનો હતો. એવો પતિ માબાપ શોધી ન આપે તો કુંવારાં રહી મનમારી, સદ્‌વિદ્યાના ગ્રંથો વાંચી, નીતિથી રહી મુક્તિદાતા એક ઇશ્વરનીજ ભક્તિ કરવી, એવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેની મોટી બેન કેશરબાને તેના પિતાએ દિલ્લીપતી ઔરંગઝેબથી દબાઈ લાચારીથી તેને પરણાવી હતી. તે એક વખતે રૂપનગઢમાં બાર વર્ષે માબાપને મળવા આવી. તેને તેની મા કૈમારદેવી વગેરે સૌ મળ્યાં, પણ વિમળદેવી શિવપૂજન કરી શિવસ્તુતિ કરતી હતી કે;—હે ભોળાશંભુ ! કૃપાસાગર ! આપનું ધ્યાન મને નિશદીન રહો. ત્રિપુરારી ! હું ક્ષત્રિની નીતિરીતિ કદી છોડું નહિં, એવી મને સદાય ટેક આપજો. પ્રભુ ! સતી સીતાનું સતીત્વ મારે અંગે આપજો. મારાં વિકટ દુ:ખ કરી હીંમત અને સદ્‌મતી આપજો. મારે એક ક્ષત્રીવીર વરવાની ઉમંગ છે, એ પાર પાડજો. મારૂં શરીર તજું પણ મારી ક્ષત્રિટેક ન જાય. મારૂં શીળ સાચવી, શુદ્ધપણે આપના ધ્યાનમાં લાગી રહું. એ હું માગુંછું. આ રીતે વિમળદેવી શિવપૂજનમાં તલ્લીન થઇ હતી, ત્યાં તેની બેન કેશરબાએ આવી શિવપૂજનની નિંદા કરવા લાગી. આ સાંભળી વિમળદેવી ક્ષત્રિસ્વાભિમાનથી ક્રોધથી બોલી;—તું શું બોલે છે ? હવે તું રાઠોડની પુત્રી રહી નથી. તું તો

દિલ્લીના તુરક બાદશાહની બેગમ થઈ વટલીછું. માટે તને ક્ષત્રિનારીની શું ખબર પડે! તું તુરકનું અન્ન જમીછું. તેથી તારૂં શરીર અશુદ્ધ થયું છે. તારૂં દર્શન અહીં જુએ નહીં. તુંને જોઈ મને ઝેર વરસે છે. જ્યારે પિતા દિલ્લીપતીને તાબે થયા, ત્યારે તને હાજર કરી દીધી; તે વખતે તારે તુ-રકની સ્ત્રી થવાની ગાળ ચડાવવી નહોતી. તારે તેજ વખતે મરવું હતું, એ તું જેવી સ્ત્રીને કયાંથી સૂઝે? શૂરા કરણને ખોટ લગાડનાર કૈલારાણીની તું જોડ થઇ. તને વીરમાતા રાણકદેવી યાદ ન આવી! તેંતો રાઠોડની જાતને લજવી છે. તું તુરકને સંગ ગઈ તેથી તારી બુદ્ધિ અને અંગ બ-ગડયું છે. તેં વિરમતી નારીને સંભાળી નહિં. તેણે પોતાનું શીયળ સા-ચવવા લાલખાંને મારી પોતાની હુશિઆરી બતાવી છૂટી. બેન! તને કિ-તાબ અને કુરાન ગમ્યા છે. તેથી તું કયાંથી હિંદુશાસ્ત્ર અને પુરાણ જા-ણે! તેં રજપૂતનું અભિમાન મૂકયું છે, તને રજપુતાણીની છાપ ગઈ છે. તું તુરકડીનો ઇલકાબ પામી છે. તું રાઠોડકુળની શરમ છોડી બાદશાહની બેગમ થઈ છે. નીચ! તું શું મોં લઇ ગુમાન કરી બોલે છે? તને શરમ નથી? તને ધિક્ક છે! આવા તિરસ્કારથી કેશરબા બોલી;—હા, હા, તારી બેન વટલી છે, અને બાદશાહની બેગમ થઇ છે; પરંતુ તને તુરકને હાથ સોંપાવી મુગલની સ્ત્રી કરી ખુવાર કરૂં, ત્યારે ખરી. તને કલમો પઢાવી ઇસલામીનું પાણી પીવરાવું, ત્યારે સાચી. તારી ક્ષત્રીટેક તોડાવીશ. તારે માટે શેરબેકને ગોતીશ. પછી તું આવી મીયાંના પગ ચાંપજે, અને નિમાજ પઢજે. મારે હવે અહીંનું અન્નોદક હરામ છે. તારા વચનથી મને રોમરો-મ અગ્નિજ્વાળ પ્રગટી છે. હું પ્રતિજ્ઞા કરી દિલ્લી જાઉંછું, ત્યાં સઘળી વાત બાદશાહને કરીશ. એટલામાં દાસીઓએ આવી બંનેને સમજાવી શાંત પાડી.

કેશરબા ત્યાંથી ચાલી નીકળી. વિમળદેવીએ આ વાત પોતાની મા-તાને કહી. કૈમારદેવી બોલી;—પુત્રી! તેં ભલે એવાં વીરવચન કહી મારી કુખને શોભાવી. પુત્રી તો તારા જેવીજ જોઇએ. જેણે ક્ષત્રિઅભિમાન મૂ-કયું છે, તેને ફિટકાર દેવોજ જોઇએ. પછી વિમળદેવીએ માબાપને પો-તાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરી કે;—શિરછત્ર! હું ક્ષત્રિપુત્ર વિના કદી બીજા કોઇને વરનાર નથીજ. મારા શરીરના સાત કડકા કરી નાંખશો. તોપણ હું કોઇ તુરકને ઘેર જઇશ નહિં. તમો એવું કૃત્ય કરી ક્ષત્રિનું નિ-ર્મળ નામ ખોશો નહિં. એકને આપી બીજીને આપવાનું કરશો તો ભલે મેરૂપર્વત પોતાની જગ્યો બદલે, ધ્રુવમંડળ ચળીત થાય, સમુદ્ર મર્યાદા મૂ-

કે; તોપણ હું એ કામ કરીશ નહિં. સર્પનો મણી ગ્રહણ કરવા જતાં સિં-હના મૂછનો વાળ લેવા જતાં, અને સતીનો છેડો પકડવા જતાં કોણ મોતને પામ્યું નથી? કરણ વાઘેલે, અને પ્રતાપસિંહે ઘણાં ઘણાં સંકટો સહન કર્યાં છે; પણ દિલ્લીપતિ યવનબાદશાહને શરણે થયા નથી. માટે હું પણ કદી એ મોગલને વરવાની નથી. પુત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી તેઓ ઘ-ણાં ખુશી થયાં. પોતે પણ પ્રાણ જાય, તોપણ વિમળદેવીને દુભાવી એવું કૃત્ય ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિમળદેવીને જે વીર પુરૂષ મુગલથી ડરે ન-હિ એવા ક્ષત્રિને શોધીને દેવી. તેનો પ્રયત્ન તરત કરવા માંડ્યો, કેમકે માથે વેર હતું.

કેશરબાએ દિલ્લી જઈ જે પોતાનો તિરસ્કાર થયો હતો, તે વાત ઔ-રંગઝેબ બાદશાહને કરી બતાવી. આપરથી તે ઘણો ગુસ્સે થયો. કેશરબાને ધીરજ આપી બોલ્યો;—તું ફિકર ન કર. હું હમણા રૂપનગઢ જઈ તેને પકડી, અહીં લાવી તારી લુંડી ન કરૂં તો હું મુગલના પેટનો નહિ. તું ખુશી રહે એમ કહી તરત રૂપનગઢ ધમકીનો એક પત્ર લખી વિમળદેવીનું માગું કર્યું. તેથી અમરસિંહ રાજા થર, થર, કંપવા લાગ્યો. આગલી હીં-મત નહિ રાખતાં, તેનું માગું કબૂલ રાખ્યું. આ ખબર વિમળદેવીએ જા-ણ્યા કે તેણે માબાપથી ગુપ્ત એક અટંકી પ્રતાપસિંહ રાણાના પૌત્ર રા-જસિંહ રાણો ક્ષત્રિનો અંકુર રાખી મુગલની સામે થાય એવો છે. એવો વિચાર કરી તેને પ્રેમ ભરેલો વિનતિ પત્ર લખ્યો કે;—"પ્યારા! આ પત્ર વાંચી મારી ખબર તરત લેજો. હું રાઠોડની પુત્રી તમને મને કરી વરી ચૂકી છું. મારા પિતાને મુગલે પત્ર લખી ડરાવ્યો છે. તેથી તે નઠારા વિ-ચાર કરે છે, પણ હું મુગલોથી ડરી નથી. હું તો તમારા દર્શનની અભિ-લાષી છું. માટે મારૂં વચન સત્ય કરશો. એણે લગ્ન માટે વસંતપંચમી ધારી છે. તે દિવસે આવી પહોંચી મારી સંભાળ લેજો. જેમ રૂક્ષ્મણીજીએ પણ લીધું હતું, તેમ મેં પણ એવું પણ લીધું છે. હે કાન્ત! તમે મારા કૃષ્ણ છો. માટે મારી ખબર તરત લેજો. હું આખી પૃથ્વીને વીર વીનાની દેખું છું. કોઇ પણ માઇનો પુત જોતી નથી. એક તમેજ ખરેખર નર છો. અરે! મ્લેચ્છ જાતને વરવું, તેના કરતાં તો મરવું સારૂં છે. જો તમે નહિ આવો, તો હું પ્રાણત્યાગ કરીશ. એ હત્યા તમને લાગશે. બધે ક્ષ-ત્રિનું તેજ અસ્તાંગત થઈ ગયું છે. મુગલોએ સૌને પાડ્યા. તેથી બિચારા થયા છે. ફકત એક અટંકી રાણા તમેજ મારા પ્રાણ છો. હે રાજસિંહ

રઢીઆળા! તમે પ્રતાપના કુળમાં દીવારૂપ છો. તેથી તમારી સાથે મારો વિવાહ કરવા ચાહું છું. મારો પિતા ને કાકો શૂરવીર નથી તેથી દુઃખ ભોગવું છું. એક મારા પિતાના મિત્ર રામરસિંહનો મારે પક્ષ છે. એ વિના કોઇનો આધાર નથી. મારા પ્રાણ તમારાથી બંધાણા છે. માટે તરત આવીને મારી ખબર લેજો."

રાજસિંહરાણો વિમળદેવીનો પત્ર વાંચી પોંચા કરડવા લાગ્યો. વિમળદેવીને શરણ દેવા હામ બીડી બોલ્યો;—અરે! શું ક્ષત્રિબચ્ચાઓ આવાં કર્મ કરવા લાગ્યા! શું ક્ષત્રિઓનું આવી ખુટયું! ધિક્ક છે તમારી નીતિને! તમે તુરકને બેટી દઇ તેનાં અન્ન જમો છો! અને તેથી પ્રસન્ન રહો છો! તમને ધિક્કાર છે! અરે! તમારી શમશેર ક્યાં ગઇ? તુરકડાઓ તમારે માથે કેર કરે છે, તે કેમ જોયા કરો છો? જ્યારે ઇશ્વર વીરબાળાઓ આપે છે, તેને કેમ ફાળ પડાવો છો? શું મહાભારતમાં પૂર્વજોનાં પરાક્રમો સાંભળતા નથી? શું તમારી પાસે રાજબારોટો નથી? જો હું લવવંશનો સાચો ક્ષત્રિબીજ હોઇશ, તો હું એ યવનોનો નિરવંશ કાઢીશ. જો આ સ્ત્રી તુરકને વરે, તો હું મારી ક્ષત્રિમાતાને ધાવ્યો ન સમજવો. રાણાનાં આવાં વચનો તેની પત્ની વીરકળા સાંભળતાંજ બોલી;—પ્રાણપતિ! એવો વિચાર શા માટે લાવો છો? ચતુર ચંદાવત તમે તરત ચડો! મારૂં સુખ સાંભળી પટાવતો ચડશે, એવું વિચારી જરાવાર પણ થોભશો નહિં. મારી પ્રિતને ખોટો દોષ લગાડશો નહિં. તમે આ રોષ કેમ સહન કરી ઉભા છો? હે સલુમ્બર પતિ! શૂરવીર શરીરવાળા! સ્ત્રીમાં ખોટું મન લગાડશો નહિં. આ પૃથ્વીપર પ્રાણી માત્ર સ્ત્રીસુખ ભોગવે છે, પરંતુ ધર્મ અને કીર્ત્તિની ટેક સાચવવાનો ફરી ફરી આવો પ્રસંગ મળતો નથી. મહાભારતનો વિચાર કરો. અભિમન્યુ રણે ચડચો, ત્યારે ઉત્તરાકુંવરીમાં મોહ પામ્યો નથી. રામાશ્વમેધ વખતે વીરસેનનો વિચાર કરો. આ પુરૂષોની અમરકીર્ત્તિ છે. તેથી તે જીવતાજ છે. રણમાં શરીર પડચે તો સ્વર્ગ મળે છે. મને તમથી ક્ષણમાત્ર અલગી ન સમજશો. હું તમે જ્યાં જશો, ત્યાં સાથેજ છું. અરે! હું કામબુદ્ધિથી રોકું તો મને ધિક્કાર છે! હું એવો વિચાર પણ કેમ કરૂં! હાય, હાય, હું હાડાકુળની બાળા છું. તેને માથે રખે ગાળ ચડાવતા! અરે! મને એવો પ્રસંગ કદી આપશો નહિ. રાણો પોતાની પ્રિયસ્ત્રીનાં આવાં વીરવચનો સાંભળી ખુશી થયો. પછી સઘળી વાત પોતાની માતાને જઇને કહી. તેથી માતા વિરમતી બોલી;—

પુત્ર! તું શરણાગતને શરણુ દેવામાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરી વિલંબ કરીશ, તો ક્ષત્રિ શૂરત્વને એબ લગાડીશ. વીરબાળા વિમળદેવીએ લખ્યું છે, ત્યારે તું વિલંબ શા માટે કરે છે? હવે તું તત્કાળ જા. રણુ વિષે રંગ રાખ. આવો ઉત્તમ પ્રસંગ મળ્યો છે. તેમાં તું રંગ રાખે, ત્યારેજ તેં મારૂં પેટ સાચું સેવ્યું સમજવું. પુત્ર! ધીરજ ન કર! વીરબાળા પ્રાણુ ત્યાગ કરશે. પછી રાણાએ તરત વિમળદેવીને પત્રનો જવાબ લખ્યો કે;—તમો ધીરજ રાખશો. ફિકર કરશો નહિં, હું વસંતપંચમીએ આવી પહોંચીશ."

કેશરબા તથા ઔરંગજેબ રૂપનગઢ જાન લઇને આવવા નીકળ્યા કેશરબાને મળવા જવું પડશે એવું અમરસિંહે દાસી સાથે વિમળદેવીને કહાવ્યું. તેથી તેને ચિંતા થવા લાગી કે, નાથ હજુ ન આવ્યા. મા-બાપ વેરી થયાં છે. તેથી દીલ ઘણું દુઃખાય છે. આમ કલ્પના કરી શંભુનાથની પ્રાર્થના કરવા લાગી અને તેની સહાયતા માગવા લાગી. નાથ ન આવે તો પ્રાણુ ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરી રાખ્યો. તેની દાસીએ ઘણી ધીરજ આપી કે હમણાં રાણાજી આવી પહોંચશે તમે વસ્ત્રાલંકાર સજી તૈયાર રહો. વિમળદેવી શણગાર સજી તૈયાર થઇ બેઠી હતી, ત્યાં દાસી રાણાજીને તેડી લાવી. વિમળદેવીએ ઘણા હર્ષથી પ્રેમસહિત સત્કાર કર્યો. તેના નેક ટેકનાં ઘણાં વખાણુ કર્યાં. લાજ રાખવા વિષે રાણાજીને જણાવ્યું. તેથી રાણો રાજસિંહ બોલ્યો;—વિમળદેવી! મારા ક્ષત્રિધર્મથી કંઈ વધારે મેં કર્યું નથી. શિશોદીઆએ આવાં કામમાં પોતાનાં શીશ વાહાલાં કર્યાં નથી. જ્યાં લગી મારાં શસ્ત્ર સજ છે અને ધડ ઉપર શીશ છે, ત્યાં લગી પ્રિયા! તું કોઇનો ડર રાખીશ નહિ. આ શરીર શું કામનું છે? અરે! એ ઔરંગજેબ હીંમત રાખી ક્ષત્રિઓની આબરૂ લૂટવા આવ્યો છે! જો હું તેને ઘોએ મોંઢે કાઢું તોજ મારૂં નામ રાજસિંહરાણો સાચો. શું રાજહંસણી તુરકને હાથ જશે? શું એ મર્કટને ક્ષત્રિનારીઓ વરશે? શું ક્ષત્રિમર્દ હીંમત હારી નાશી ગયા છે? આ પ્રમાણે કહી વિમળદેવીને હીંમત આપી. વિમળદેવીએ ભોજન કરાવ્યું. પછી રાણે તેનો હાથ ગ્રહણુ કર્યો. વિમળદેવી મુગલ સૈન્ય આવેલું જોઈ ડરવા લાગી, ત્યારે રાણો બોલ્યો પ્રિયા! તું ન ડર! એ મુગલોને આપણે ચેતવીનેજ જઇશું. શું અમારામાં શૂરાતન ગયું છે? કે ગુપ્તપણે અબળાને હરણુ કરીને જઇએ! તું ધીરજ રાખ. જરા પણુ ચિંતા ન કરવી. પછી બંને ઘોડાપર સ્વાર થઇ મુગલોને જાણુ કરી ચાલી નીકળ્યા. આ જોઈ મુગલ સૈન્ય ચ-

કિત થઇ રહ્યું. તેમાં તેમનું કંઇ ચાલ્યું નહીં. રસ્તામાં ચાલતાં એક પા-
હાડની તળેટીમાં ઝાડની છાયામાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠાં. રાણાજીએ કહ્યું;—
પ્રિયા ! તને શ્રમ પડયો હશે. પતિનાં આ વચન સાંભળી વિમળદેવી બો-
લી;—રાણાજી ! તમો મારા પ્રાણાધાર પાસે છો, ત્યાં મને શ્રમ શેનો લા-
ગે ! આપનું મૂખ વારંવાર નિહાળવાથી મને હર્ષનો પાર રહેતો નથી.
જેમને ઉત્કંઠા હતી તેવાજ આપ મને હૈયાના હાર મળ્યા છો. મારા સુ-
ભાગ્યે આપ જેવા મારે પ્રાણનાથ છે. પ્રિય ! હું ઉદેપુર જઇ પતિવ્રતાના
ધર્મ પ્રમાણે ચાલી આપની સેવા કરૂં એવી મારી અંતરની અભિલાષાછે.
આ વાત ચાલી રહી હતી, તેટલામાં અજેપાળ ભીલે ઔરંગજેબના સૈન્ય-
માંથી કેશરબાને ગુપ્તપણે હરણ કરી લાવી, એક પર્વતની ખીણમાં લઇ
જઇ બળાત્કાર કરવાનો ઇરાદો કરતો હતો કે કેશરબાએ કોઈ શરણ કરો !
કોઈ શરણ કરો ! એવો પોકાર કર્યો. આ શબ્દ રાણાજીએ સાંભળ્યા કે
તેણે હથિયારબંધ જઇ તેના શીળનું રક્ષણ કર્યું. તેને ફાંસામાંથી મુક્ત ક-
રી. આ વખતે કેશરબા શરમાઈ જઈ પગે પડી અને કહેવા લાગી કે મેં
વગર સમજ્યે આ ફીસાદ ઉપજાવી છે. રાણાજી ! હું આપની અપરાધીછું.
એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરશો. આ વખતે હું તમારા દુશ્મનની સ્ત્રી ત-
મારા આગળ ઉભી છું. હું આપને શરણે છું. ગમે તો મારો અગર જીવા-
ડો. મેં વિમળદેવીને ઘણી સતાવી છે. હું આ તુત કરી આફત લાવી છું.
રાણોજી બોલ્યો;—કેશરબા ! તમે કંઇ શંકાશો માં. ક્ષત્રિપુરૂષોમાં કેવાં પા-
ણી છે એ તમાસો તમે જોયો. અમારે તમારે સાથે દુશ્મનતાઈ નથી. ત-
મે આ તુત કર્યું, તેથી તો હું આ વિમળદેવીને પામ્યો છું. તમે અમારે
શરણ છો તો જરાએ ગભરાશો નહિં. વિમળદેવી બોલી;—બેન ! તમે કંઈ
શરમાશો નહિં: તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે રાણોજી કરશે. કેશરબા, પાસે આ-
વો. આમ શી રીતે બન્યું ? ધીરજ રાખો. વગેરે વિવેકનાં વચનો વિમળ-
દેવીએ કંઇપણ દ્વેશ ન રાખતાં કહ્યાં. પછી કેશરબા બોલી;—બેન ! ધન્ય
છે રાણાશ્રીને કે મારી જતી લાજ રાખી. નહિંતો મારે પ્રાણ ત્યાગવો પ-
ડત. બેન ! તને મેં ઘણું દુઃખ દીધું છે. હું બાદશાહને સમજાવી અહીં
લાવી મેં મોટો અપરાધ કર્યો છે. મને હવે મનમાં ઘણો પસ્તાવો થાય
છે અને જાણુંછું કે હું અહીંજ પ્રાણત્યાગ કરૂ. બેન ! તું તારા દેવ પાસે
જે વચન બોલી હતી તે તેં સત્ય કર્યાં. તેં તારી ટેક રાખી છે. ધન્ય છે
તને. ! આમ બોલી પસ્તાવો કરતી રૂદન કરવા લાગી. તેણે રાણાજીનો

ઘણો ઉપકાર માન્યો. પછી પોતાને બાદશાહ પાસે મોકલી દેવાનું કહેતાં ત્યાં મોકલી દીધી. રાણોજી અને વિમળદેવી સૈન્ય સહિત ઉદેપુરમાં આવ્યાં. વિમળદેવીના માબાપ આ ખબર જાણી ખુશી થયાં. કેશરબાએ બાદશાહ પાસે જઇ વિતેલી વાત કરી. તેથી શાહની રાણા ઉપર ઘણી પ્રીતિ થઇ. રાણાજીનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. વિમળદેવી પતિની પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે સેવા કરવા લાગી. આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરી જગતમાં અખંડ કીર્ત્તિ રાખી ગઇ છે.

દુર્ગાવતી.

આ ચંદન નામના મહારાજાની કન્યા અને ગંડમંડળના રાજાની રાણી થાય. તેના રૂપલાવણ્યતાની સમાન એ વખતે કોઇ પણ સ્ત્રી નહિ હશે. એવી તેની તેજસ્વિ કાંતિ હતી. જેવું તેનું રૂપ હતું, તેવીજ તેની બુદ્ધિ અને હીંમત હતી. પતિ સહવાસે કેટલાંક વર્ષ સુખ ભોગવ્યા પછી વિધવા થઈ હતી. પોતાનો અઢાર વર્ષની નાની વયનો કુંવર વીરવલ્લભ ગાદીપર હતો. પોતે રાજ્યનીતિમાં કુશળ હતી. તેથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી પ્રજાને ખુશી રાખતી હતી. પ્રજા તેને રક્ષાકર્ત્રી દેવી સમજી શ્રધા અને ભક્તિ બતાવી ચાહતી હતી. ગંડમંડળ નર્મદાના કિનારાપર જબલપુર પાસે આવેલું છે. એ રાજ્યે પોતાની આબરૂ અને સ્વાધીનતા સાચવી રાખી હતી. હિંદુસ્તાનમાં અકબર બાદશાહ હતો. તેણે રાજ્યોને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ મેવાડનો રાજા જગત્ પ્રસિદ્ધ પ્રતાપસિંહ અને દુર્ગાવતી એ બે તાબે થયાં નહોતાં. તેથી અકબરે ૧૫૬૪ માં ગંડમંડલપર તુંડ મિજાજી આસફખાં સેનાપતિને છ હજાર ઘોડેસ્વાર અને બાર હજાર પેદલ લઇ મોકલ્યો. તે આ રાજ્યની સમૃદ્ધિથી મોહી તેને હાથ કરી લેવા આવ્યો. તેના સૈન્યનો જુસ્સો જોઈ ગંડમંડલ ખળભળી રહ્યું. પરંતુ વીર તેજસ્વિની બહાદુર દુર્ગાવતીના હૃદયમાં કંઇપણ ભય ઉત્પન્ન થયો નહિ. તે આઠ હજાર ઘોડેસ્વાર, દોઢ હજાર હાથી અને ઘણું પેદળ સૈન્ય લઇ હીંમતથી લડવા તૈયાર થઈ. પોતે માથે રાજમુગટ ધારણ કર્યો. શરીરે બખતર પહેર્યું. એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં ધનુષ બાણ લઇ, લડાઇના પોશાકમાં હાથીપર સ્વાર થઇ યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવી. તેનો અઢાર વર્ષનો કુંવર વીરવલ્લભ પણ શસ્ત્ર સજી

યુદ્ધમાં શત્રુ સામે આવી ઉભો. મહાદારૂણ યુદ્ધ ચાલ્યુ. આ વખતે દુર્ગાવતીની મૂર્ત્તિ સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ સિંહવાહની ચંડિકા—દુર્ગાદેવીના જેવી ભયંકર દીસતી હતી. તે ગંભીર અવાજથી લલકારી સૈન્યનને હીંમત અને ઉત્સાહ આપવા લાગી. વીર મહિલાનાં વીર વચનો સાંભળી સૈન્યે ઉલટમાં આવી પૃથ્વીને ભયંકર ગર્જનાથી ગજાવી મૂકી. શત્રુ સૈન્ય સંહારવા માંડયું. આવી વીર નારી દુર્ગાવતીની બહાદુરી જોઈ મુસલમાનો ચકિત થયા. તેના હોંસકોસ ઉડી ગયા. કામ પાર પાડવાનું જે શૂરાતન હતું, તે જતું રહ્યું. નરમ પાણી જેવા થઇ ગયા. દુર્ગાવતીએ તેમને મોટા પરાક્રમથી બેવાર ઘેરી લઇ હરાવ્યા. શત્રુના છસો ઘોડેસ્વાર કાપી નાંખ્યા. તેથી તેઓ ભય પામી નાશી ગયા. આસફખાં મોટું અપમાન પામ્યો. તેણે ઘણે ઠેકાણે જય મેળવ્યો હતો. તે આજ વીર્યવાન દુર્ગાવતીના બાહુ બળથી તેજ અને હીંમત વગરનો થઈ કંપવા લાગ્યો. દુર્ગાવતી તેની પાછળ થઇ, તેમ શત્રુઓએ જોસથી નાસવા માંડયું. સાંજ પડી જતાં શત્રુપર હલ્લો ન કરવો, પણ થોડી વિશ્રાંતિ લઇ શત્રુપર તૂટી પડવું, આવો વિચાર સૈન્યક પુરૂષોએ દુર્ગાવતીને જણાવ્યો. તેથી તે જરા ચિંતાવાન થઇ, કેમકે આ વખતે એમજ રહી હલ્લો કર્યો હોય તો શત્રુ સૈન્ય થોડું પણ જવા પામે નહિ, પણ સર્વાનુમતે તેમ કરવું તેણે કબૂલ કર્યું. સૈન્ય થોડો વિસામો લેવાને બદલે શાંતિથી નિંદ્રાવશ થયું. અસફખાં આવો લાગ જોઇ તેનાપર હલ્લો લાવ્યો. આમ ઓચિંતો હલ્લો આવવાથી દુર્ગાવતી ડરી નહિ. તે પોતાનું સૈન્ય પાહાડની એક સાંકડી તળેટીમાં લઈ ઉભી રહી. તેનાપર તોપોનો મારો ચાલ્યો. અહીં સામસામે ભારે લડાઈ મચી. આ વખતે બાળકુંવર વીરવલ્લભ અતુલ બળ દેખાડી ઘણા આવેશથી શત્રુ સામે લડયો. શત્રુઓ આ બાળકનું શૌર્ય જોઈ છક થઇ ગયા. પણ તે શત્રુના ઘણા હુમલાથી જખમી થયો. દુર્ગાવતીએ જોઇ નહિ ખસતાં, પોતાના પ્યારા કુંવરની આસનાવાસના કરવાને તેને લડાઈની જગ્યોથી દૂર મોકલી દઈ, પોતે મોટી ગર્જના કરી અઘાત જુસ્સાથી લડવા લાગી, તેમનું કેટલુંક સૈન્ય કાપી નાંખ્યું. તેવામાં તેને બે ત્રણ તીર શત્રુ તરફથી વાગ્યાં, તોપણ નહિ ગભરાતાં, કે વીરધર્મ તજી શત્રુને તાબે નહિ થતાં, વીરધર્મની રક્ષામાટે પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી લડવાનો નિશ્ચય કર્યો. જખમી થયેલા ઘામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું, શરીર અસ્થિર થઇ ગયું. તેજ ક્ષિણ થવા લાગ્યું. પોતે વિચાર્યું કે હવે હું બચીશ નહિ, ત્યારે

એક નોકરની સુતીક્ષ્ણ તલવાર લઇ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

સતી સંયુક્તા.

આ સાધવી કનોજના રાજા જયચંદ્ર રાઠોડની પુત્રી થાય. તેનો જન્મ ઈ. સ. ૧૧૭૦ માં થયો હતો. તે સર્વોત્તમ સૌદર્યવાન, અસાધારણ ઉદારતાવાળી અને સદ્‌ગુણ સંપન્ન હતી. ચંદ કવિએ તેને કનોજની લક્ષ્મી કહીને વર્ણવી છે, દિલ્લીના પૃથ્વીરાજ ચોહાણ અને કનોજના જયચંદ્ર રાઠોડ વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. એ જોઈ જયચંદ્રને ઘણોં ખેદ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તેણે વધારે મોટાઈ મેળવવાને રાજસૂય મહાયજ્ઞનો આરંભ કર્યો. એ યજ્ઞમાં પૃથ્વીરાજ આવ્યો નહોતો. તેને અપમાન કરવા તેની સોનાની મૂર્તિ કરી દ્વારપાળની જગ્યાએ રાખી. તેથી પૃથ્વીરાજને ઘણો ક્રોધ ચડયો. તેણે કનોજ આવી જયચંદ્રને લડાઇ કરી હરાવ્યો હતો. સંયુકતાએ તે વખતે તેને જોયો હતો. તથા તેના ગુણો, હિંમત અને વીરત્વનાં વખાણ સાંભળી, પોતાના પિતાનો વેરી હતો, છતાં એ દ્વેષ જરા પણ નહિ લાવતાં, પોતાને યોગ્ય પતિ ધારી મનથી તે સાથે વરી ચૂકી હતી. યજ્ઞ થયા પછી કનોજની લક્ષ્મી સંયુકતાનો સ્વયંવર કર્યો. સ્વયંવર મંડપમાં બાહુ બળથી શોભિત ઘણા ક્ષત્રિઓ આવી બેઠા હતા. સંયુકતા સ્વયંવરને લાયક પોશાક પહેરી, હાથમાં ફૂલની માળા લઇ ઘણી દાસીઓ સાથે ભરસભામાં આવી બેઠી. સમય થતાં ઉઠી કોઇ રાજા સામું ન જોતાં તરત હિંમત સાથે હર્ષથી પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિને ફૂલની વરમાળા પહેરાવી. જયચંદ્ર પોતાની કન્યાનું આવું કામ જોઇ ગભરાયો. રાજાઓ પણ આવી રૂપગુણવાળી કન્યા પોતાને નહિ વરવાથી કમભાગ્યવાળા સમજવા લાગ્યા. સંયુક્તાએ વરમાળા પહેરાવ્યાના ખબર પૃથ્વીરાજને થતાં, તે કનોજ આવી લડાઇ કરી સંયુક્તાને ઈ. સ. ૧૧૯૦ માં હરી ગયો. સંયુક્તાના ઉત્તમ ગુણોથી સ્વર્ગ સુખ પણ તે પાસે તુચ્છ હતું. તે પૃથ્વીરાજની પ્રિય ભાર્યા થઇ પડી. સંયુક્તા પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિસ્નેહમાં ગરકાવ રહીને સૌભાગ્યપણું ભોગવતી હતી. પૃથ્વીરાજ એનાપર એટલો તો આસક્ત થયો હતો, કે તેની સાથે મોજમજામાં કાળ ગુજારતો. જ્યારે શાહબુદીન ગોરી ભરતખંડપર ચડી આવ્યો.

ત્યારે સંયુક્તાએ પતિને પ્રેમ વચનો પડતાં મૂકી શૂરાતનના શબ્દો સંભળાવી ઉશ્કેર્યો હતો કે;—"મારા પ્રીતમનો જય થાઓ, ને કીર્ત્તિ વધો. ઓ ચોહાણના સૂર્ય! તમારા જેવા યશ કોણે મેળવ્યા છે! અને તમારા જેવું સુખ કોણે ભોગવ્યું છે! મરવું એ તો માનવી અને દેવતા સર્વને સર્જિત છે, પણ ઉંચ રીતે મરવું એ અમર રહેવું છે. તમો તમારી જાતનો વિચાર ન કરો, પણ અમરપણાનો કરો. તમારી તલવાર શત્રુઓને વચમાંથી કાપો. તમારા બેસવાના તેજસ્વિ ઘોડાને શત્રુના લોહીના પ્રવાહમાં તરતો કરો. તમો અને તમારૂં ચતુરંગ સૈન્ય "હર, હર" ના ધ્વનીથી ચોતરફ ગાજી રહો. આ મોટા કામમાં મરણનો ભય કરશો નહિ. રણની જગ્યા ઉપર ભયંકર મૂર્તિથી ડરશો નહિ, અને ફરજથી વિમૂખ થશો નહિ. હિંમત, ઉદ્યમ અને યત્નની સાથે સ્વદેશ સ્વાધીનતાની રક્ષા કરજો. હું પરલોકમાં તમારી અર્દ્ધ ભાગિની થઇશ." વીર રજપુતાણી સંયુક્તાના મૂખમાંથી આવાં શૌર્યનાં વચનો નીકળ્યાં. તે વચને તેજસ્વિ પૃથ્વીરાજ્યના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી તેને ઉત્સાહી બનાવી દીધો. યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી કરવા માંડી. ભારતના ઘણા વીર રાજાઓ આવી મળ્યા. સર્વ યુદ્ધની ગોઠવણ કરવા ભેગા થયા. તે બધાને જણાવ્યું તમે કામ ચાલતું કરો હું આવું છું. એમ કહી કામનો મસ લઈ પૃથ્વીરાજ સંયુક્તાની સલાહ લેવા આવી બોલ્યો;—"પ્યારી! આમાં તારી શી સલાહ છે? વગેરે ગોઠવણ માટે પૂછ્યું. તે વખતે સંયુક્તા બોલી;—રાજન! સ્ત્રીની વળી સલાહ કોણ પૂછે છે? જગત્ તો કહે છે સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ.—કદી તેઓ સાચેસાચી વાત કહે છે, તો તેનું કોઈ સાંભળતું નથી; તોપણ સ્ત્રી વિના સંસાર કેવો છે? અમો શક્તિરૂપ છીએ, અમારામાં શિવનો જુસ્સો છે. અમે ચોર છીએ, અને પવિત્ર તીર્થ પણ છીએ. અમે દુર્ગુણના પાત્ર છીએ, તેમ સદ્ગુણના પાત્ર પણ છીએ. અમે અજ્ઞાન છીએ, તેમ જ્ઞાની પણ છીએ. જ્ઞાની જોશિ પુસ્તકો ઉપરથી ગ્રહોનો ગતિ માર્ગ જાણી શકે છે, પણ સ્ત્રીના પુસ્તકમાં તે અજાણ્યો છે. એ કંઇ આજકાલનું કહેવું નથી, પણ અસલથીજ કહેવાતું આવ્યું છે. અમારાં પુસ્તકનો કોઇએ પાર લીધો નથી. એટલા માટે તેઓ પોતાનું અજ્ઞાન છૂપાવવાને બોલે છે, કે સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ નથી. એટલું છતાં પણ સ્ત્રીઓજ તમારા સુખ દુઃખની ભાગિએણ થાય છે. જ્યારે તમે સૂર્ય લોકમાં જાઓ છો, ત્યારે પણ અમે જુદાં નહિ પડતાં સાથે આવીએ છીએ. ભૂખ, તરસ, વગેરેમાં અમે તમારી સાથે

રાજી રહીએ છીએ. અમે સરોવર છીએ અને તમે હંશ છો. જ્યારે તમે અમારી છાંતી થકી આધા રોછો, ત્યારે તમારી કેવી અવસ્થા થાય છે?" વગેરે, વગેરે.

આ પછી સંયુક્તાએ લડાઇની ગોઠવણુ વગેરેનું ઘણું કહી વિદાય કર્યો. સૈન્ય તૈયાર થઇ ચાલ્યું. વીર રજપુતો પોતાનાં તન, મન, ધન અર્પણુ કરી "હર હર" ધ્વનીથી પૃથ્વી ગજાવી મૂકી ચાલ્યા. પૃથ્વીરાજ સેનાપતિ થયો. તિરોહી ક્ષેત્રમાં મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. ક્ષત્રીવીરોના બળથી યવન શાહબુદ્દીન હારી નાશી ગયો. તેના નિશાન, વાવટા, અને હથિઆર પૃથ્વીરાજે હાથ કર્યાં. બે વર્ષ પછી ફરી શાહબુદ્દીનગોરી ચડી આવ્યો. આ વખતે પણુ ઘણા ક્ષત્રિવીરો આવી મળ્યા. સંયુક્તાએ પોતાના પતિને તરત શત્રુ સામે જવા ઉશ્કેરી ઉતાવળથી પોતાને હાથે પતિને પોશાક પહેરાવ્યો. કવચથી શરીર બરાબર ઢાંક્યું, કમરપર તલવાર લટકાવવા લાગી. તેવામાં તેના અંતઃકરણુમાં અમંગળની આશંકા આવી ગઇ. વ્યાકુળ થઇ એકદમ કપાળપરથી પરશેવો છાતીપર પડયો, તોપણુ પૃથ્વીરાજને હીંમત આપી વિદાય કર્યો. સંયુકતાએ પ્યારના ઉભરામાં થોડીવાર પૃથ્વીરાજને નિહાળી જોયા કર્યો હતો. આ વખતે તેણે નીમ લીધો કે;—"ફરી પૃથ્વીરાજનું મૂખ જોઇશ, ત્યાં સુધી હું પાણી પીને જીવીશ." એજ પ્રમાણે રહીં હતી. તે લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખી બોલી હતી કે;—"અરે! હવે હું મારા પ્યારાને આ યોગિનીપુર (દિલ્લી) માં નહિ મળતાં સ્વર્ગમાં મળીશ. એવું જણાય છે." તેની આ અશુભ આશંકા ખરી પડી. પૃથ્વીરાજ મરાણાના અશુભ સમાચાર આવ્યા. સંયુક્તા તરત પતિના શબ સાથે બળી ભસ્મ થઈ ગઈ. ખરેખર સંયુકતા દેવી જેવી હતી. સીતા, સાવિત્રી અને દમયંતી વગેરે પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓની હારમાં ગણાવા યોગ્ય ગુણોવાળી હતી. એ વગેરેથી તેની કીર્ત્તિ જગતમાં રહી ગઈ છે.

સારામાર્ટીન.

સારામાર્ટીનનો જન્મ સને ૧૭૯૧ માં ઇંગ્લાંડની કેઇસ્ટાર નામના ગામમાં થયો હતો. એ દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા અને દુરાચારીઓને સદ્ગુણી કરવા પ્રયત્ન કરતી. સારામાર્ટીનનો પિતા સાધારણુ વેપાર કરી ગુજરાન ચલાવતો. તે સારાને નાની મૂકી મરી ગયો. તેથી તેની બુઢીમા-

એ પાળીપોષી મોટી કરી હતી. તેને બાળપણથીજ કુદરતની મનોહર ર-ચના નિહાળવાની ઘણી ચાહના હતી. વૃક્ષ નીચે બેસી વનમાં પક્ષીઓનાં સુલલિત ગાયન સાંભળી ઘણી ખુશી થતી. તેના રહેવાની ઝુંપડી પાસે કોઇપણ ચીજ ચિત્તને અપવિત્ર ભાવનો ઉપદેશ આપે એવી નહોતી. તેને પેટ ભરવાનું ઠેકાણું નહોતું. તેથી નાની ઉમરમાં નિશાળ છોડીને ધંધે વ-ળગી હતી. ચૌદવર્ષની થઇ ત્યારે દરજીનો ધંધો શીખવા માંડયો. એ ધં-ધામાંથી જે મળતું તેમાંથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી. તેણે એ ધંધામાં-જ પોતાનું જીવન ગાળ્યું એમ નથી, પરંતુ યારમાઉથ શહેરમાં કેદીઓ નર્કતુલ્ય દુઃખ ભોગવતા હતા. તથા તેઓ ઘણા દુરાચારી હતા. ઇશ્વિરે મનુષ્યને જે મતલબથી આ પૃથ્વીપર મોકલ્યા છે, એ મતલબ સમજી શ-કવાની તેઓમાં શક્તિ નહોતી. એ શહેરના લોકો એની કશી દરકાર કર-તા નહિં. સને ૧૮૧૯ માં એક અપરાધી સ્ત્રીને કેદમાં નાખી હતી. આ કમનસિબને એક છોકરો જન્મ્યો હતો. તેપર તેનો નિર્મળ સ્નેહ નહોતો. તેને સ્તનપાન કરાવતી નહિં, પણ મારતી. આ સ્ત્રીની આવી દુષ્ટતા જોઈ, તેની અજ્ઞાનતાપર સ્નેહમયી સારામાર્ટીનને ઘણી દયા ઉત્પન્ન થઈ. તેમની હાલત સુધારવાને ધર્મોપદેશજ એક સારો રસ્તો છે. એવું વિચારી કેદખા-નાના ઉપરીની રજા મેળવી પેલી અબળા કેદીની પાસે ગઇ, એ અબળા સારાને જોઈ ઉભી થઈ રોઇ પડી, પરંતુ કંઈ ન બોલતાં ચૂપ રહી. સા-રાએ કહ્યું;—તેં કેવું મોટું પાપ કર્યું છે! તે માટે તારે ઇશ્વિર પાસે ક્ષમા માગવા પ્રાર્થના કરવી જોઇએ. વગેરે સમજાવ્યું. તેથી એ પોતાના પા-પને સમજી રોવા લાગી અને પરોપકારી સારાને ધન્યવાદ આપવા લાગી. આ એક કામમાં સારા ફાવી, ત્યારે બીજા કામમાં તત્પર થઇ. રોજ પો-શાક વહેંચ્યા પછી કેદીઓની પાસે ધર્મગ્રંથ વાંચવાનો આરંભ કરતી. તેઓ ઘણાજ અજ્ઞાન હતા. તેથી તેમને નિયમસર શિખવવાની ઇચ્છા થઇ. અઠવાડીઆમાં છ રોજ પોશાક વહેંચવા અને બે રોજ તેને લખતાં વાં-ચતાં શિખવવા લાગી. તેથી તેના વેપારમાં નુકસાની આવી, પરંતુ પરો-પકારી કાર્ય આગળ તે જરાપણ ગણકારતી નહિં. તેણે લખ્યું છે કે;—"અઠવાડીઆમાં બે દિવસ પોશાક બનાવવાનું છોડી, કેદીઓની નોકરી ક-રવી, એ મેં ઉચિત જાણ્યું. એવી રીતે મારો વખત ખર્ચ કર્યાથી પૈસાના સંબંધનું હું નુકસાન વિચારતી નહોતી. ઇશ્વિરના આશિર્વાદમાં હું જે કામ કરતી તેથી મને પ્રગાઢ સંતોષ થતો હતો." સને ૧૮૨૬ માં તેની વૃદ્ધ

ડોસી ગુજરી ગઈ. તેને પોતાના ગામમાં રહેતાં હરકત આવતી હતી. તેથી યારમાઉથમાં રહેવા આવી. સારાને પરોપકારી કાર્યમાં મંડેલી જોઇ, એક બાઈ તેને અઠવાડીઆમાં એક રોજ પોશાક કરી આપતી. બીજાં માણસો તેને મદદમાં ત્રણ ત્રણ માસને અંતરે સવા રૂપિઓ આપવા લાગ્યા. જે રૂપિઆ મળતા, તેમાંથી તે ધર્મગ્રંથ લેતી; ને તે કેદીઓને વાંચવા આપતી. હવે તે ઘણો વખત કેદખાનામાં રોકવા લાગી. તેથી તેને પેદાસ ઘરભાડા જેટલી માંડ આવવા લાગી. ખાવાપીવાને કંઈ બાકી રહેતું નહિં. તેથી ઘણીજ દુઃખી થઇ, તોપણ તેણે પોતાનું મહત્વ્રત છોડયું નહિં. તેણે લખેલ છે કે;—"જ્યારે હું પોશાક તૈયાર કરતી, ત્યારે મારે ઘણો વિચાર કરવો પડતો; જ્યારે આ વેપાર બંધ થયો, ત્યારે મારો વિચાર પણ બંધ થયો. મેં ધર્મગ્રંથમાં વાંચ્યું હતું કે;—"ઇશ્વર નિરૂપાયની રક્ષા કરે છે." ઇશ્વર મારો પ્રભુ છે. તે કદીપણ તેનો હુકમ માનનાર દાસને છોડશે નહિં. ઇશ્વર મારો પિતા છે. ઇશ્વર તેના દાસની સહનશીલતા જોવાને ચાહે છે." સારામાર્ટીનનું હૃદય કેવું પવિત્ર હતું. તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

સારામાર્ટીનના પ્રયત્નથી કેદીઓ સુશીલ, વિનયી અને કોમળ અંતઃકરણના થયા. તેઓના નિર્વાહ સાધનમાં ઉપયોગી થઇ પડે, માટે સ્ત્રીઓને શીવવાનું કામ અને પુરૂષોને ટોપી, ચમચી, શીલ વગેરે કરવાનુ શિખવ્યું. તેમને દરરવિવારે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરાવતી. તેમાં તેઓ શ્રદ્ધા રાખવા લાગ્યા. એ રીતે તેમને ઉપાસના કરતાં, નીતિ જ્ઞાન, અને ગુજરાન માટે કારીગરીનાં કામ શિખવ્યાં. આવાં તેના પરોપકારી કાર્યથી લોકો તેને નમન કરવા લાગ્યાં. સારા સરળ સ્વભાવથી સર્વને નીતિ શિખવતી. સર્વેનાપર સમાન રીતે સ્નેહ કરતી. સર્વ તેને મા પ્રમાણે ચાહતા. દેવી પ્રમાણે માન આપતા તે સર્વેનું રક્ષણ કરતી, સર્વ માટે આંખમાં આંસુ લાવતી, સર્વના સુખ માટે ઈશ્વિર પ્રાર્થના કરતી દુર્બળને સબળ થવાની હીંમત આપતી, નીચને ઉંચ ગુણમાં લાવતી અને દુઃખીને સુખી થવાનો રસ્તો દેખાડતી. એ પ્રમાણે કેદખાનાનું કામ પુરૂં કરી, મજુરોની વિદ્યાશાળામાં જઈ તેમને શિખવતી. કન્યાશાળામાં જઈ કન્યાઓને નીતિની કવિતા શિખવતી. તે પાસે રોજ ચાળીશ પચાશ યુવતીઓ શિખવા આવતી. તેને વાતોમાં ઉપદેશ આપતી. સાંજે માંદા માણસોને ત્યાં જઈ ઔષધો આપી સેવા કરતી. એ જે ઘરમાં જતી તે ઘરમાં આનંદનો પ્રવાહ ઉછ-

ળતો. લોકો સામે લેવા જતા અને સરળ ભાવથી માન આપી બોલાવતાં. કેદીઓની બનાવેલી વસ્તુઓ દેખાડી યુવતીઓને શીલ્પ કામમાં ઉત્સાહ આપતી. જુના કાગળ, કપડાં વગેરે ચીજો નકામી જાણીને ફેંકી મુકેલી હોય તે માગી લેતી. તેનો સદ્ વ્યવહાર થાય, તે ઉપર મન લગાડતી. ઘર ધણી સર્વ વસ્તુનો સદ્ વ્યવહાર કરતાં શીખે એ માટે તેમુને નિરંતર સલાહ આપતી. પ્રીતીપાત્રની આગળ કંઇ પણ વાત છૂપી રાખતી નહિ. તેનો આત્મા નિરંતર ઇશ્વિર પ્રેમમાં પ્રસન્ન રહેતો. દુઃખીઓને મદદ આપી પવિત્ર સંતોષ સાગરમાં આનંદ રહેતી. નિર્જન સ્થાનમાં બેસી કરૂણામય ઇશ્વર ઉપર આસ્થા રાખી પ્રાર્થના કરતી. એ નિર્જનસ્થાનમાંજ શાંતિ—સુખ મધ્યેજ પવિત્ર જીવન છોડી સને ૧૮૪૭ માં બાવન વર્ષની ઉમરે મરણ પામી. એનામાં દયા અને હીંમત ઘણી હતી. તે અબળા છતાં મહત્ કાર્ય કરી ગઈ છે. તે પોતાના કાર્યમાં કદી પણ ગર્વ કરતી નહિ. તેનું મુખ હમેશાં વિનય અને શીલતાથી શોભતું હતું. તે જે કામ કરતી તે ધીરતા અને નમ્રતા સાથે પૂરૂં કરતી. કદી પણ પક્ષપાત કરતી નહિ. દુઃખીનું દુઃખ દૂર કરવું એ તેનું મુખ્ય કામ હતું. એ રીતે તે દયા, ધર્મ, અને પરોપકારથી આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

વીરબાળા.

આ વીરભૂમિની તેજસ્વિની વીરબાળા અરિન્ત નગરના રાજા માણિકરાવની પુત્રી થાય. તે રૂપ, ગુણ અને સૌંદર્યમાં મનોહર મુર્ત્તિ હતી. તેનો પ્રથમ સંબંધ તેના પિતાએ રાઠોડવંશના મંદોર રાજકુમાર અરણ્ય કમલની સાથે કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. વીરબાળાની મરજી તે સાથે સંબંધમાં જોડાવાની નહોતી, પણ જેશલમીર પાસેના પૂગલ રાજકુમાર સાધુનાં અતુલ વીરત્વ અને હીંમતની તેણે વાતો સાંભળી હતી. તે સાથે જોડાવાની ઇચ્છા હતી. તે ઈચ્છા વીરબાળાએ સાધુને જણાવતાં તેણે હા પાડી. તેથી માણિકરાવે વીરબાળાને તે સાથે પરણાવી, ઘણું ધન, માલ, મણિમુકતા, સોના રૂપાનાં વાસણો, અને તેર કુમારી દાસીઓ આપી સ્નેહથી વિદાય કરી. સાધુ સૈન્ય સાથે વીરબાળાને લઇ પોતાની રાજધાનીમાં આવવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચંદન નામની જગ્યાપર વિશ્રાંતિ લેવા મુકામ કર્યો. આ ખબર અરણ્યકમલને થતાં તે વેર લેવાને રાઠોડ સૈન્ય

લઈ આવી પહોંચ્યો. તેથી સાધુ કંઇ ડર્યો નહિ. ધીરજ રાખી વીરધર્મનું રક્ષણ કરવા સામે થઇ ઉભો. અહીં જબરૂં યુદ્ધ થયું. બંનેના સૈન્યમાં ઘણાં માણસો કપાઇ ગયાં. વીરબાળા પોતાના પતિને ઘેરાએલો જોઇ જરા પણ ડરી કે મુંઝાણી નહિ, પણ હિંમતથી પ્રાણપતિને ઉત્સાહ આપવા લાગી. પતિનું અદભૂત પરાક્રમ જોઇ, મનમાં ને મનમાં તેને ધન્યવાદ આપવા લાગી અને બોલી કે;—"સ્વામી ! હું તમારૂં રણ પારદર્શિત જોઈશ. તમો જો રણશાયી થશો તો હું પણ તમારી અનુગામિની થઇશ." સાધુ પોતાની પ્યારી વીરબાળામાં આવી અસાધારણ તેજસ્વિતા જોઇ ખુશી થયો. બંને ક્ષત્રિવીરોએ દ્વન્દયુદ્ધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આ યુદ્ધમાં બંને બેશુદ્ધ થઇ રણમાં પડ્યા. વીરબાળાના પ્રાણનું અધિક ધન જતું રહ્યું, પણ તેથી જરા પણ ગભરાઇ નહિ. તેણે ધીરજ રાખી તરવારથી પોતાનો એક હાથ કાપી નાંખીને બોલી;—"આ હાથ પ્રિયતમના પિતાને આપીને કહેજો કે તમારી પુત્ર વધૂ આવી સ્વરૂપવાન હતી." બીજો હાથ કપાવી નાંખી પોતાની મણિમુકતા સાથે મહિલ કવિને ભેટ મોકલાવ્યો. પછી યુદ્ધક્ષેત્રમાં ચિત્તા તૈયાર કરાવી પ્રાણપતિના શબને ખોળામાં લઈ શાંત ભાવથી બળી ભસ્મ થઇ. એ રીતે વીરબાળા અપૂર્વ પતિભક્તિ દેખાડી•જગત્માં અમર થઇ ગઇ છે.

સત્યવતી.

બંગાલા ઈલાકામાં માલહદની અંદર ગૌડમાં રામાનંદ ગોસ્વામી કરીને એક પરમ વૈષ્ણવ ભકત હતો. એ ગોસ્વામીને કેટલીક જમીન વગર કરની ધર્માદામાં મળી હતી. આ ધાર્મિક પુરૂષ સાધુ સંતોને અન્નપાન વસ્ત્ર વગેરે આપી સેવા કરતો. તેથી આખા દેશમાં પૂજ્ય પુરૂષ ગણાતો હતો. તેની કીર્ત્તિ દેશોદેશ પ્રસરેલી હતી. એની સ્ત્રીનું નામ સુનીતિ દેવી હતું. તે પરમ સાધ્વી સ્ત્રી હતી. એ વિવિધ પ્રકારનાં વ્રત અને અનુષ્ઠાન કરતી. ગામથી ફરતા ગાઉ ગાઉ ઉપર માણસો મોકલી કોઇ દીન દુઃખી ભૂખ્યું છે કે નહિ, તેની તપાસ કરાવી અન્ન પહોંચતું કરતી. કોઈ ભૂખ્યું નથી એવી ખાત્રી થયે સ્વહસ્તે રસોઇ કરી પતિ વગેરેને જમાડી જમતી. એવો તેનો નિત્યનિયમ હતો. આ સાધ્વીને પ્રેમાનંદ કરીને પુત્ર અને પ્રભાવતી કરીને પુત્રી હતી. પ્રેમાનંદ ઘણો વિદ્વાન હતો. તે આ પ-

રમ સાધ્વી સત્યવતીનો પતિ થાય. આ કુટુંબ પરિવાર શાંતિ સુખ ભો-ગવતું હતું. પરંતુ સંસારમાં મનુષ્યના જીવનમાં ઇશ્વર ઇચ્છાથી ફેરફાર થયા કરે છે. હમેશાં કોઇના દિવસ સરખા જતા નથી. વિપદરાશી સર્વ-ના માથાપર ગુપ્ત રીતે ઝૂલે છે. કયે વખતે કોના માથાપર પડશે, એ કો-ઇથી કહી શકાતું નથી. આવો વખત આ ધાર્મિક કુટુંબને પણ આવ્યો. આ જોઇ કોનું હૃદય દગ્ધ નહિ થાય! કોઇને એવી આશંકા ઉઠે કે વ-ળી ધાર્મિક કુટુંબને પણ શું મંગળમય પ્રભુ દુઃખથી રક્ષણ કરતો ન-થી! ધર્મિષ્ઠ કુટુંબ જ્યારે દુઃખસાગરમાં ડૂબકાં મારે, ત્યારે પરમેશ્વરને મંગળમય કેમ કળી શકાય! આવી આશંકા જે માનવમંડળનો ઇતિહાસ જાણે છે તે કદી કરતાં નથી. બંગાલામાં કંપની સરકારનું રાજ્ય હતું. આ વખતે બંગાલામાં મોટા દુકાળ પડ્યા હતા. તેથી જમીનની પેદાસ નહિ આવવાથી, જમીનદારોને માથે કર ચડી ગયો હતો. ઘરમાં કંઇ દેવા ન મળે, તોપણ કર ઉઘરાવનાર દેવીસિંહ માલ મિલ્કત હરરાજ કરી, મારીને પણ કર વસુલ કરતો. કેટલાક આબરૂદાર જમીનદારોની સ્ત્રીઓને ભરકોર્ટમાં સિપાઇઓ નગ્ન કરી, બેલજ્જા કરતા. આવા જુલમથી દે-શમાં ત્રાહે ત્રાહે થઇ રહ્યું હતું. રામાનંદ સ્વામીની ધર્માદા જમીનપર કદી કર નહોતો, તોપણ દેવીસિંહે આપવા કહ્યું—રામાનંદે જુલમના ભયથી રાજસાહી રાણી ભવાનીદેવી પાસેથી, પચાશહજાર રૂપિઆ કરજે લઇ, ત્રણ વર્ષનો કર આપ્યો; તોપણ દેવીસિંહે વધારે કર માગ્યો. રામાનંદ પાસે કંઇ રૂપિઆ નહોતા. તેથી દેવીસિંહે તેનું સર્વસ્વ લૂટી લઈ પકડ-વાનો હુકમ કર્યો. આ ભયથી શું કરવું, એ તેને સૂઝ્યું નહિ, પણ પ્રે-માનંદે હીંમત આપી કે પિતાશ્રી કંઈ ડરશો નહિ. હું તે પાસે જાઉં છું. તમે મારી ચિંતા નહિ કરતાં બેન અને મારી સ્ત્રીને તરત લઇ જઈ રં-ગપુરમાં કોઈ શિષ્યને ત્યાં જઇ રહો. આ પ્રમાણે કહી ચાલતો થયો. તેને રસ્તામાંથી સિપાઇઓ પકડી કચેરીમાં લાવ્યા. કચેરીમાં જમીનદારોની આઠ સ્ત્રીઓને નગ્ન કરી સિપાઇઓ અપમાન કરતા હતા. સ્ત્રીઓ લ-જ્જાથી હાથવડે આંખો ઢાંકી દે છે. અશ્રુથી તેની છાતી ભીંજાય છે. થ-રથર કંપતાં જોતજોતામાં તો ચાર પાંચ લજ્જાથી બેશુદ્ધ થઈ, ધરતીપર ઢળી પડી, મુઆ જેવી થઇ ગઈ. સ્ત્રીઓની આવી દુરાવસ્થા, અને ભયં-કર દેખાવ જોઇ, પ્રેમાનંદ આત્મસંયમ કરી શકયો નહિ. તે વાઘની પેઠે ગર્જના કરતો બોલ્યો;—હે નર પિશાચ! નરાધમ! અબળાપર આવો

જુલમ ! હમણા તારૂં ખુન કરીશ ! એમ બૂમ પાડતોજ કૂદકો મારી છૂરી લઇ દેવીસિંહને મારવા દોડચો. નજીક જઈ જ્યાં મારવાનું કરતો હતો ત્યાં સિપાઈઓએ દોડી આવી પકડી લીધો. પકડાયા છતાં પણ તેને ફિટકાર આપ્યા કરતો હતો. સિપાઇઓ તેને કેદમાં લઈ ગયા. કેદખાનામાં કેદીઓને સિપાઈઓ બેલઝાડના કાંટાવાળા સોટાથી ઘણો માર મારતા. તેથી તેઓના ચહેરા સૂણી જતા, અને કેટલાક મરી પણ જતા. પ્રેમાનંદને પણ માર પડચો. આઠ કેદીઓ તો તે પ્રસંગે મારથી મરી ગયા હતા. આ સર્વ ખબર રામાનંદ તથા સત્યવતીને થયા. તેઓએ જાણ્યું કે પ્રેમાનંદ મરી ગયો હશે તેથી રામાનંદે આવી તેનું મડદું શોધવા માંડયું, પણ ચહેરા સૂણી ગયેલા હોવાથી ઓળખી શકાયું નહિ. તેથી શોકાતુર થઇ પાછો ગયો. સત્યવતીનો વિચાર હતો કે પતિનું શબ મળે તો તે સાથે બળી મરવું, પણ નહિ મળવાથી બિચારી વૈધવ્ય પાળવા લાગી. તેને માથે દુ:ખના ડુંગરા ઉગવા લાગ્યા. તેઓ નિરાશ થઈ રંગપુરમાં રહ્યાં.

દેવીસિંહના સિપાઇઓના જાણવામાં આવ્યુ કે આ ગામમાં કોઇ રૂપવંતી યુવતી આવી છે. તેને બળ જોરીથી પકડી દેવીસિંહ પાસે મોકલાવી દેવાનો લાગ શોધતા હતા. દેવીસિંહ મહા ખરાબ માણસ હતો. સારી સારી ને આબરૂદારની સ્ત્રીઓને પરાણે પકડી એક અખાડામાં પૂરી રાખતો. તેમાંથી અંગ્રેજ અધિકારીઓને રાજી રાખવા તેમને પસંદ પડતી મોકલતો. પરમ સુંદરી સત્યવતીની ઉમર પચીશ વર્ષની હતી, પરંતુ એ જોવામાં બાલિકાના જેવી હતી. સત્યવતીને સિપાઇઓની દાનતના ખબર થયા કે તરત સસરા સાથે દીનાજપુરના જંગલમાં નાશી ગઇ. સત્યવતીએ પોતાને સિપાઇઓ પકડે તો તેને સ્વાધીન ન થતાં પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરીને પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. તે પોતાના સસરા સાથે અહીં ત્રણ વર્ષ રહી. એક વખતે સાયંકાળે ખબર મળ્યા કે કંપનીના સિપાઇઓ આ તરફ આવે છે. એ સાંભળી રામાનંદ બોલ્યો;—સત્યવતી ! તપ વૃદ્ધ દાસી અને બે વિશ્વાસુ નોકર જગા તથા રૂપા સાથે જલદી નાશી જઈ કાશી ધામમાં રહો. સત્યવતી રડતી રડતી બોલી;—આ પાપી જીવન કોને માટે ધારણ કરૂં છું ! વિધવાનું જીવન વિટંબના માત્ર છે. આપ મારા સસરા નથી, આપ મારા પિતા નથી, પણ આપ તો મારી મા છો. માની પાસે પુત્રી જેમ અકપટ મનથી સઘળુ કહે, તેમ હું આપને કહું છું. હું આપને છોડીને ક્યાંએ જઇશ નહિ. આ-

પને કેદ કરશે તો હું ત્યાં કેદ રહીશ. હું આપને એ સ્થિતિમાં ટીપું-પાણી આપી શકું, તોપણ ખુશી રહીશ. રામાનંદ—બેટા! દેવીસિંહ આ-બરૂદાર ઘરની સ્ત્રીઓને બુરી દાનતથી પકડે છે. ક્રોધથી સત્યવતી—"એ દેવીસિંહની કંઇ પણ મગદુર નથી કે તે મારો ધર્મ નાશ કરી શકે. સ્ત્રી-ઓ પોતાની ઇચ્છાથી ધર્મનો માર્ગ નહિ છોડે, તો જગતમાં કોઈ એવો માણસ નથી કે જે તેઓના ધર્મનો નાશ કરી શકે. બાર વરસ સુધી ઘ-ણી વિપત્તિ અને ઘણા પ્રકારનાં સંકટો સહન કર્યાથી હું હવે જોઉંછું કે સ્ત્રીઓની ધર્મ રક્ષાનો સઘળો ભાર સ્વયં ભગવાને પોતાને હાથ રાખ્યોછે. દુર્બળનું બળ માત્ર એક ઇશ્વર છે. એમાં કંઇપણ સંદેહ નથી. હું પોતે ઇ-ચ્છાથી જો ધર્મને વિસર્જન નહિ કરૂં, તો કોણ મારા ધર્મનો નાશ કરી શકે એમ છે? પણ મને અફસોસ માત્ર એટલોજ છે કે હજુ પણ આ હતભાગિણીને માટે આપને કેટલું દુઃખ ભોગવવું પડશે?" આટલું બો-લતાંજ મૂર્છિત થઈ પૃથ્વીપર ઢળી પડી. થોડીવારે સાવચેત થઇ બોલી;—"હા, પરમેશ્વર! આ હતભાગિણીને તમે શામાટે રૂપ અને સૌન્દર્ય આ-પ્યું? જેને માટે સ્ત્રીનું રૂપ અને સૌન્દર્ય-તે તો મારા ચાલ્યા ગયા છે, ત્યારે હવે આ રૂપ અને સૌન્દર્યની બીજી શી જરૂર છે? હું આ ઘડીએ મારૂં નાક, કાન કાપી નાખું અને શરીરને જખમી કરૂં" આ પ્રમાણે બો-લતાંજ પોતાના કેશ તોડવા લાગી, જોરથી કપાળ કુટવા લાગી. રામાનંદે હાથ પકડી આત્મઘાત નહિ કરવા સમજાવી શાંત કરી.

સત્યવતી—"હા, પરમેશ્વર! હું કેમ તેની સાથે બળી મુઇ નહિ! તે પ્રસંગે બળી મુઈ હત તો આ પીડા દૂર થાત. અરે! મને તે રોજ સાથે લઈ જઇને તેના મૃત શરીરની શોધ કરી હોત, તો હું નક્કી તેને શોધી લેત કે આ તેમનું શરીર છે. તેમના માથા ઉપરનો એક વાળ હું સેંકડો મનુષ્યના માથા ઉપરના વાળમાંથી શોધી શકત. તેમના હાથની એક આં-ગળી જોયાથી હું નિશ્ચય કરી શકત કે આ મારા પ્રાણનાથની આંગળી છે." રામાનંદ—બેટા! ત્યારે શું પિતાના સ્નેહના કરતાં, પણ પત્નીનો પ્રેમ આટલો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળો છે? માબાપનો સ્નેહ શું પત્નીના પ્રેમની આગળ પરાજ્ય પામે છે? આટલું બોલ્યા પછી તેને વિલંબ નહિ કરતાં તરત ના-શી જવાને ઘણું ઘણું સમજાવી, ત્યારે સત્યવતીએ જાણ્યું કે સસરાજીની સાથે રહી શકાશે નહિ. તેથી નિરાશ થઇ વૃદ્ધ દાસી અને નોકર સાથે જં-ગલમાં નાશી ગઇ, અને જ્યાં કોઈની પણ આવવાની હીંમત ચાલે નહિ

એવી વાઘ, વરૂવાળી ભયંકર જગ્યોમાં પોતાના ધર્મ સાચવવા ખાતર ઝું-પડી બાંધી રહી. જે એક વખતે શિયાળામાં ગરીબોને ગરમ લૂગડાં આ-પવામાં હજારો રૂપિઆનું ખર્ચ કરતી, તે પાસે આજે ટાઢ નિવારણ કરવા સારૂ પહેરેલાં લૂગડાં સિવાય એકે વધારે લૂગડું નહોતું. એવી સ્થિતિમાં ભયંકર જગ્યોમાં દિવસો કાઢવા લાગી. પરંતુ તેના હૃદયમાં પ્રેમ અને ભ-ક્તિનો પ્રવાહ વહ્યા કરતો હતો. તેમાં આ સઘળું સંકટ ભૂલી જઇ ફક્ત એક સસરાના દુઃખનીજ ચિંતા કરવા લાગી. પ્રેમાનંદ સત્યવતીના વિદાય થયા પછી ઝુંપડી બહાર રહી કીર્ત્તન કરતો બેઠો હતો; ત્યાં સિપાઇઓએ આવી પકડી લઇ જઇ કેદમાં નાંખ્યો. તેણે ત્યાં અન્ન પાણી લેવું મૂકી દી-ધું. તેથી સાવ અશક્ત થઇ ગયો. આ ખબર સાંભળી સત્યવતીએ પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધી પણ પ્રયત્ન કરી, તેને છોડાવી લાવવાને તથા તેમાં કોઈ પોતાના ધર્મનો નાશ કરવા આવે તો આત્મઘાત કરીને, પણ શીળ ધર્મ-ની રક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કરી તૈયાર થઈ.

સત્યવંતીએ પુરૂશનો પોશાક પહેર્યો. વૃદ્ધ દાસી અને બે વિશ્વાસુ નો-કર સાથે લઈ જ્યાં સસરાને કેદ કરેલ ત્યાં આવી કેદખાનાથી થોડે દૂર બ-ધાને રાખી પોતે જેલ પાસે આવી. જેલનો જમાદાર રામસિંહ હિંદુસ્તાની હતો. એ ઘણો દયાળુને ભલો હતો. તેણે આ પંદરેક વર્ષના સ્વરૂપવાન છો-કરાને જોઈ પૂછ્યું;—તું ક્યાં રહેછે? તારૂં નામ શું? અને શા માટે આ-વ્યો છે? છોકરે કહ્યું;—હજુર! મારૂં નામ નાનકુ. હું ગયા જીલ્લામાં રહું-છું. મારા માબાપ પૂર્ણીઆમાં જમીનદાર હતાં. તે મને નાનો મૂકી ગુજરી ગયાથી, નોકરી માટે નીકળ્યોછું. રામસિંહે છોકરાનું રૂપ, લાવણ્યતા જોઈ કહ્યું, તું મારે ત્યાં રહીશ? તું શું પગાર લઇશ? નાનકુએ હા પાડીને ક-હ્યું, તમે જે આપશો તે લઈશ. પછી નાનકુ રોજ રામસિંહને ઝપાટામાં ભાંગ તૈયાર કરી દેવા લાગ્યો. તેની ભાંગ કરવાની ચતુરાઇથી રામસિંહ તે-નાપર ઘણો ખુશી થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને ભલામણ આપી કે આ ના-નકુને આપણા છોકરાની પેઠે રાખજે. આવી રીતે તેણે રામસિંહની પ્રીતિ મેળવી. એક વખતે કેદખાનામાં જવાની રજા લઇ, રામાનંદની સ્થિતિ જો-ઇ તો સાવ બેશુદ્ધ થયેલછે. આ જોઇ સત્યવંતીને મનમાં ઘણું લાગ્યું. આ વાત કોઇને કરવા દીધી નહિં. કેદખાના ઉપર પહેરો ઘણો હતો, પણ નાનકુએ રામાનંદને લઈ જવાની યુક્તિ રચી રૂપા તથા જગાને ચેતવી રા-ખ્યા. લાગ આવતાં રામસિંહ કે પહેરેગીર ન જાણે તેમ બેશુદ્ધ થયેલા

રામાનંદને અંધારી રાતે જગા તથા રૂપાએ ઉપાડી સત્યવતી સાથે નાશ-વા માંડયું, સિપાઇઓને ખબર થતાં પાછળ આવ્યા, પણ તેને ભૂલાવો ખ-વરાવી પાડુઆના જંગલમાં નાશી આવ્યાં. આ જંગલમાં એક ઝુંપડી જો-વામાં આવી. તેમાં એક વિધવા સ્ત્રી યોગિની દશામાં શિવ આરાધના ક-રતી હતી. આ ખરેખર કોઇ દેવીની મૂર્ત્તિ હોય એવી જણાતી હતી. સૌ હિંમતથી એ દેવ કન્યાને આશ્રમે ગયાં. તે સાથે કેટલીક વાતચિત થતાં જે પ્રેમાનંદને મરેલો ધારતા હતા, તે તો પ્રથમના કેદખાનામાંથી નાશી ગયો હતો, પણ ફરીથી પકડાઇ કલકત્તાની જેલમાં જીવતોછે. આ સાંભળી સૌ ઘણાં ખુશી થયાં. સત્યવતી હવે સ્વામીનો ઉદ્ધાર કરવા સસરાની રજા લ-ઈ તૈયાર થઇ. સાથે ફક્ત એક જગાનેજ લીધો.

ખરેખર વિપદજ મનુષ્યનો મિત્ર છે, વિપદજ મનુષ્યનો ગુરૂ છે અને વિપદજ મનુષ્યનો સેનાપતિ છે. એ વિપદેજ સત્યવતીને અલૌકિક હીંમત આપી હતી. એ હીંમતથીજ સત્યવતી રાત્રિ દિવસ ચાલી ત્રણ દિવસમાં સો ગાઉ કલકત્તે આવી પહોંચી. તેણે પુરૂષનો પોષાક ધારણ કરી રામકૃષ્ણ અધિકારી નામ રાખ્યું હતું. કેદીઓને છોડાવવા માટે સુપ્રિમ કોર્ટમાં દર-ખાસ્ત કરી પરવાનો મેળવવો પડતો. તે વિના છોડાવી શકાય એવું નહોતું. એ કોર્ટમાં દરખાસ્ત આપવામાં ઘણા રૂપિઆનું ખર્ચ થતું. તે તેની પાસે નહોતા. વળી કલકત્તાની જેલ દેવીસિંહના કેદખાના જેવી નહોતી. તેથી એ ઘણી ચિંતાતુર થઇ. થોડા વખતમાં ગંગા ગોવિંદસિંહની માનું શ્રાદ્ધ હ-તું. તે પ્રસંગે સેંકડો બ્રાહ્મણો દક્ષિણા લેવાને જતા હતા. ત્યાં બ્રાહ્મણ કુ-મારને વેષે જઇ, સ્વામીને કેદમાંથી છોડાવવાની, યાચના કરવાનું ધારી ત્યાં ગઇ, પણ તે ઇચ્છા નિષ્ફળ ગઈ. તેથી નિરાશ થતી ટાઢ, તડકો વેઠતી રાત્રિ દિવસ રસ્તાપરના એક વૃક્ષ નીચે બેસી કાળ કાઢવા લાગી. ખાવું, પીવું અને નિંદ્રા એ સર્વ ત્યાગ્યું. જે જીર્ણ વસ્ત્રથી દિવસે લજ્જા નિવા-રણ કરતી હતી, તેજ ઓઢીને વૃક્ષ નીચે રહેતી. એ રીતે એકવીશ દિવસ દુઃખ ભોગવ્યું. તેમાં નિરંતર પતિના ઉદ્ધારનુંજ સ્મરણ કરતી હતી. એક દિવસે પતિને છોડાવવાની ઈશ્વર પ્રાર્થના કરતી હતી. તેટલામાં દૈવયોગથી એક પ્રતિષ્ઠિત માણસ નીકળ્યો. તેના હાથમાંથી અગત્યના કાગળો પડી ગ-યા. એ તેને ધ્યાનમાં નહોતું, પણ સત્યવતીએ પડતા જોયા કે ઉપાડી જ-ગાને આપવા પાછળ મોકલ્યો. તે દોડી જઇ આપી આવ્યો. તેથી એ મા-ણસ ઘણો ખુશી થયો. તેણે સત્યવતી પાસે આવી તેનો ઉપકાર માન્યો,

કે આ કાગળો ઘણા કામના હતા. તે ગયાથી મારો કોઈ રીતે બચાવ ન-હોતો. ગંગા ગોવિંદસિંહ મારો મોટો શત્રુ છે. તે નક્કી મારૂં ભુંડુ કરત. મહારાજ! તમારે જોઇએ તે માગો. સત્યવતી—મારો સગો કેદમાં છે, તેને છોડાવવાનો ઉપાય બતાવો. આ માણસે કહ્યું,—તમે ફિકર ન કરો, હું તેનો ઉપાય કરીશ. ચાલો મારી સાથે. સત્યવતી સાથે ગઇ. એ માણસે સાહેબને સર્વ હકીકત વિદીત કરી પરવાનો લખાવી દીધો. એ રામકૃષ્ણ અધિકારી અને જગાએ લઇ જઇ જેલના ઉપરીને આપ્યો. તેણે પ્રેમાનંદને છોડી મુક્યો. સત્યવતીએ જગાને પ્રથમથી ચેતવી રાખ્યો હતો કે તારે મારી ઓળખાણ આપવી નહિ. તે પ્રમાણે બંને જઈ પ્રેમાનંદ પાસે ઉભાં રહ્યાં. વાતચિતથી પ્રેમાનંદે જગાને ઓળખ્યો. જગાએ સત્યવતીને રામકૃષ્ણ અધિકારી કહીને તેણીની ઓળખાણ આપી. પ્રેમાનંદ તેની સામું જોયા કરતો હતો, પણ ઓળખી શકયો નહિ. તેણે ધાર્યું કે આ મારો કોઈ સગો મને છોડાવવાને આવ્યો હશે.

સત્યવતી સ્વામીના મૂખ સામું હિનાળીને જોયા કરતી હતી. તેને સ્વામીના મૂખ દર્શનથી આ દુખાવસ્થામાં પણ અપાર આનંદ થવા લાગ્યો. પતિપ્રાણા સાધ્વી સ્ત્રીઓ જ્યારે સ્વામીનું મૂખ દર્શન કરે છે, ત્યારે તેમનું હૃદય આનંદથી ઉછળી જાય છે. સત્યવતીએ આજે બાર વર્ષે પતિનું મૂખ દીઠું. જેને મરણ પામેલો જાણતી હતી, તેને આજે જીવતો જોયો. આથી તેનું હૃદય આનંદથી ઉછળી રહ્યું હતું. રસ્તામાં કેટલીક વાતચિત થયા પછી પુરૂષનો પોષાક ધારણ કરેલી સત્યવતી સ્વામીને ગળે વળગી પડી હર્ષનાં અશ્રુ પાડતી બોલી;—"નાથ, પૂર્વે અજ્ઞાનતાને લીધે મારાથી સેવા થઇ શકી નહિ હોય, પણ હું વિપદમાં પડીને સમજી શકીછું કે આપજ મારા ખરેખર દેવ છો. હવેથી હું છાયાની પેઠે આપનું પદાનુસરણ કરીશ. આપના સર્વ કાર્યમાં મદદ કરીશ. આ મહાન અપરાધિણીના આગલા અપરાધ ક્ષમા કરશો." પ્રેમાનંદ પોતાની સ્ત્રીની આવી અવસ્થા જોઈ ઘણો દીલગીર થઇ અશ્રુ પાડવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં બંને નહિ બોલતાં શોકમાં સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. થોડીવારે સત્યવતીએ કહ્યું;—પ્રાણનાથ! જલદી હવે પધારો. આપના પિતા યાદ કરે છે. પછી ત્રણે જણ જ્યાં દેવકન્યા અને રામાનંદ હતાં, ત્યાં જંગલમાં આવ્યાં. આ જોઇ રામાનંદ વગેરેને હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. સત્યવતીને સૌએ શાબાસી આપી. એ રીતે સત્યવતીએ પોતાનું સતીત્વ સાચવી, સબળાપણું ધારણ કર્યું. ઘણી પ્રકાર-

નાં કૃષ્ટ વેઠી પ્રાણની પણ દરકાર ન રાખતાં, પતિ તથા સસરાને કેદમાંથી છોડાવવામાં, મહા ચાતુર્ય બળ વાપર્યું. જે ગુણ અબળાનું મનોહર ભૂષણ છે, જે ગુણથી અબળા પવિત્રતાઇથી રોગ, શોકવાળા સંસારમાં સુખ અને શાંતિનું રાજ્ય ફેલાવે છે. તે ગુણથી સાધ્વી સત્યવતી હમેશને વાસ્તે અલંકૃત હતી. તેણે કરી એ જગતમાં અક્ષયકીર્ત્તિ રાખી ગઇ છે.

કળાવતી.

આ તેજસ્વિની પતિપ્રાણા સ્ત્રી રજપુતાનાના એક નાના રાજ્યના રાજા કરણસિંહની રાણી હતી. આ રાજ્યપર દિલ્લીપતિ યવન બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીનને ચડાઈ મોકલી, ત્યારે આ રાજા પોતાના વીરધર્મની રક્ષા કરવા તૈયાર થયો. તે સાથે કળાવતી પણ યુદ્ધ પોશાક સજી ગઈ હતી. સામસામે જબરૂં યુદ્ધ મચ્યું. તેમાં કળાવતીએ કરણસિંહને પડખે ને પડખે રહી ઘણી સહાયતા આપી. યુદ્ધ ચાલતું હતું, તેમાં શત્રુનો એક માણસ કરણસિંહપર ઓચિંતો ધસારો કરી આવ્યો. એની કરણસિંહને ખબર નહોતી, પણ કળાવતીની નજર તેપર પડી. તે જેવો તલવાર ઉગામી ધસી આવ્યો કે કળાવતીએ પાછળથી એવો સખત ઘા માર્યો કે તેનેજ ક્ષણે મરણ પામ્યો. એ રીતે તેણે પતિને બચાવી લીધો. કરણસિંહ તથા કળાવતીએ પોતાના બાહુ બળથી શત્રુનાં ઘણાં માણસો કાપી નાખ્યાં. શત્રુઓ પણ જુસ્સામાં આવી ગયા. સામસામે ઘણી ઝપાઝપી ચાલી તેમાં કરણસિંહને તલવારનો એક ઘા વાગ્યો. આ જોઇ વીરયુવતી ક્રોધાવેશમાં ભયંકર મૂર્ત્તિ ધારણ કરી બહાદૂરીથી લડવા લાગી. આ જોઈ શત્રુઓ નરમ પડી ગયા. તેનું સૈન્ય ઘણું ભરાઈ ગયું હતું. તેથી હારી ભય પામી નાશી ગયા. એ રીતે જય મેળવી કરણસિંહ તથા વીરયુવતી કળાવતી રાજ્યધાનીમાં આવ્યાં. કરણસિંહને ઘામાં ઘણી પીડા વધવા લાગી. તેથી હુશિઆર વૈદોને બોલાવ્યા. તેમણે ઘા જોઇ કહ્યું કે, આ ઝેર પાયેલી તલવારનો ઘા છે. માટે એમાનું ઝેર ચૂસી લીધા વગર રૂઝાય એમ નથી. અને ન રૂઝાય તો તેમને બચવાની આશા નથી. આવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ આ ઝેર એવું હતું, કે ચૂસનારનું મરણ થાય. તેથી કરણસિંહ પોતાના બચાવ ખાતર બીજાનો પ્રાણ ખોવાને ખુશી નહોતો. કળાવતી પોતાના પતિનું આ દુઃખ જોઇ શકી નહિં. તેના કોમળ હૃદયમાં

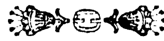
મોટો ધાસ્કો પડ્યો. જ્યારે કરણસિંહ નિદ્રાવશ થયો, ત્યારે આ પતિપ્રાણા સ્ત્રી પતિનો જીવ બચાવી, પોતાનો જીવ ખોવાને તૈયાર થઇ. કરણસિંહને ખબર ન પડે, તેમ ધામાંથી બધું ઝેર ચૂસી લીધું. આથી અંતે કરણસિંહ બચ્યો, પણ કળાવતી મરણ પામી. આ જોઇ કરણસિંહ ઘણો શોકાતુર થયો. તેણે ફરી નહિ પરણતાં પત્નિ શોકમાંજ આખી જીંદગી કાઢી અવતાર પૂરો કર્યો.

સતી પ્રભા.

આ સતી ગનોરના રાજાની રાણી હતી. તે રૂપગુણ અને લાવણ્યતામાં અધિક હતી. એની સુંદરતાથી લૂબ્ધ થઇને યવનરાજે ગનોરપર ચડાઇ કરી. આ સામે રાણીએ ઘણા જુસ્સાથી લડાઇ કરી, પરંતુ સૈન્ય થોડું રહેવાથી, અને ઘણા વીર પુરૂષો ટપોટપ મરાણાથી શત્રુઓએ કિલ્લા હાથ કરવા માંડ્યા. તેથી ગભરાઇ પ્રાણ ત્યાગ નહિ કરતાં, લડ્યા કરી. છેવટ કોઈ રીતે બચવાનો ઉપાય રહ્યો નહિ, ત્યારે નર્મદા નદીપરના પોતાના કિલ્લામાં જવાને મછવામાં બેઠી. કિલ્લામાં પેસવાનું કરતી હતી, ત્યાં યવન સૈન્યે આવી ઘેરી લીધી, પરંતુ મહા મુશ્કેલીથી અંદર દાખલ થઇ, દરવાજા બંધ કરવા માંડ્યા, પણ યવન સૈન્ય અંદર પેસી આવ્યું. રજપુતો અહીં મરણીઆ થઈ લડ્યા. તેમાં ઘણા મરાણા. યવનરાજે રાજ્ય જીતી લઇ કહાવી મોકલ્યું કે;—"સુંદરી! તમારૂં રાજ્ય પાછું લઇ, તમે મારી સાથે વિવાહ કરો. હું તમારો દાસ થઈ રહીશ." આ પત્ર વાંચી સતીને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, પરંતુ શું કરે? થોડીવાર વિચાર કરી, એ કામમોહીત યવનરાજને જવાબ લખી મોકલ્યો;—"મને બે કલાકનો વખત આપો, તો વિવાહને યોગ્ય પોશાક તૈયાર કરી શકું." રાણી બે કલાકની અંદર પોશાક પહેરી પોતાના વિશ્રામ ભવનમાં બેઠી, અને એક ઉત્તમ પોશાક યવન રાજાને મોકલી કહાવ્યું, કે આ પોશાક પહેરી વિવાહ માટે આવો. યવનરાજ મોકલેલો પોશાક પહેરી આવ્યો. પહેલાં તો તેના અંતઃકરણમાં સુખના અનેક તર્કો ઉઠ્યા, પરંતુ એકદમ તેને ભયંકર દરદ પેદા થઇ આવ્યું. આંખોએ અંધારી આવી. ઘેલાની માફક બકવા લાગ્યો. "અરર! હું બળી મરૂં છું" એવાં તેનાં વચન સાંભળી સતીએ કહ્યું;—"તમારૂં આયુષ્ય હવે પૂરૂં થયું છે. આજેજ આપણું લગ્ન અને મૃત્યુ એકઠું થશે. તમારા

અપવિત્ર ગ્રાસમાંથી રગણીના સારરત્ન સતીત્વ ધનની રક્ષાનો બીજો ઉપાય ન જોયાથી, મેં તમોને ઝેર ભરેલો પોશાક આપ્યો હતો." એટલું બોલતાંજ સતીએ ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી, બીજા માળપરથી નીચે પડતું મૂકી, પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. યવનરાજ પણ તરફડીઆં ખાઈ મુઓ. એ રીતે સતીએ સમય વિચારી, પોતાના સતીત્વ ધનનું રક્ષણ કર્યું. અહો! સતી! તને શાબાસ છે!!!

ઋષિદર્શા.

આ મહા સતીના પ્રાણનાથનું નામ સત્યવ્રત હતું. તેઓ કાશીમાં રહેતાં હતાં. એક દિવસે સત્યવ્રત પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીના ખોળામાં માથું રાખીને સુતો હતો. તેવામાં તેનો નાનો બાળક રમતો રમતો અગ્નિમાં પડી ગયો. એ સતીએ જોયો, પરંતુ ઉઠીને પકડી લીધો નહિ. કારણ પતિવ્રત પાળનારી સ્ત્રી પોતાના સુતેલા પતિને ઉંઘમાંથી જગાડે, તો પતિવ્રત ભંગ થાય. માટે અગ્નિદેવની પ્રાર્થના કરી કે;—"હે યજ્ઞોના સ્વામી! તમે સઘળાં કર્મોના સાક્ષી હોવાથી સઘળા ધર્મોને જાણો છો. હું પતિ સેવામાં છું, તેથી બાળકને પકડી શકિત નથી. તે પણ તમે જાણો છો. એ માટે મારા બાળકપર કૃપા કરીને બાળશો નહિ." આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કર્યા પછી બાળક અરધી ઘડી સુધી અગ્નિમાં આળોટયો ને રમ્યો, પણ બિલકૂલ રોયો નહિ, કે તેનું મૂખ કરમાયું નહિ. પતિવ્રતા પોતાના પતિનું ધ્યાન ધરીને તેમની તેમ બેસી રહી. થોડીવારે તેનો પતિ જ્યારે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો, ત્યારે સતીએ બાળકને અગ્નિમાંથી ઉપાડી લીધો. એ રીતે સતીના પતિ ભકિતના પ્રભાવથી અગ્નિ ચંદનના ગારા સમાન શીતળ થઈ ગયો. ખરેખર! સતીના સતીત્વ આગળ ઇશ્વર પણ આધિન થઇ, સહાયતા કરે છે. એ અનેક રીતે સિદ્ધ થાય છે.

શરતસુંદરી દેવી.

આ બંગાલામાં આવેલા રાજશાહી પ્રાંતમાં પુતિઆનાના શ્રીમાન રાજા જોગેંદ્રનાથની રાણી હતી. તેની વય માત્ર પંદર વર્ષની હતી, ત્યારે તેનો પતિ મરણ પામ્યો. શરતસુંદરી દેવી અલ્પવયમાં વિધવા થઇ, છતાં

ઈશ્વર ઈચ્છાને તાબે થઈ, બાકીનું આયુષ્ય તેણીએ ઈશ્વર ભક્તિમાં ગાળવા નક્કી કર્યું. અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો દૂર કરી ગરીબોને દાન કરી દીધાં. ફકત વૈધવ્ય સૂચક સાડી સિવાય બીજું એકે વસ્ત્ર ધારણ કરતી નહિં. સવામણ રૂની મશરૂથી આચ્છાદિત થયેલી શય્યાનો ત્યાગ કરી, તૃણની શય્યાપર સૂતી. પહેલાંની આનંદીત સખીઓ છોડી દઇ, સમ દુઃખી વિધવા સ્ત્રીઓ પાસે કાશીક્ષેત્રમાં જઈ રહી, ઇશ્વરભક્તિ, પૂજન, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરેમાં પોતાનો વખત ગાળવા લાગી. ઘણો વખત થયો નહોતો, ત્યાં દત્તકપુત્ર પણ મરણ પામ્યો, પરંતુ ફરી આ સંપત્તિ મોહમાં નહિ પડતાં, પોતાના સુનિશ્ચયમાં અચળ રહી. પોતાની સંપત્તિના બધા વ્યવહારને સ્વાધીન કરી કાશી જઈ રહી. સરકારે આ દેવીનું અચળ વૈરાગ્ય અને ઉદારપણું જોઈ, તેને "મહારાણી" નો ઇલકાબ આપ્યો, ત્યાર પછી સ્વદેશહિતનાં અનેક પરોપકારી કાર્યો કરી મરણ પામી. એના મરણથી દેશનાં ઘણાં માણસો દુઃખી થયાં. એ પોતાના પૈસા દેશના સારા કામમાં વાપરી ખુશી થતી. સૌભાગ્ય અવસ્થામાં પતિ પરાયણ અને વિધવાપણામાં ઇશ્વરભક્તિ પરાયરાણ રહી તેણે—"સાધ્વી—સતી" એવું ઉત્તમ પદ મેળવ્યું છે. એના સૌન્દર્યે, ધર્મનિષ્ઠા, આચાર અને વિચારથી ચકિત થઈ પ્રોફેસર વડર્સવર્થ સરખા વિદ્વાનોએ તેની ઘણી પ્રસંસા કરી છે.

વસુમતી રાણી હેમંતકુમારી.

આ સાધ્વી સ્ત્રી મહારાણી શરતસુંદરીની પુત્ર વધૂ થાય. તેનામાં પણ શરતસુંદરીના જેવાજ ઉત્કૃષ્ટ ગુણો હતા. જ્યારે શરતસુંદરી રાણી ગુજરી ગઈ, ત્યારે તેની વિધવા વધુ વસુમતી રાણી રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવા લાયક છે કે નહિ, તેનો તપાસ કરવા સરકારે એક કલેકટરને મોકલ્યો. ઘરમાં પડદાની અંદર વસુમતી રાણી હેમંતકુમારી અને તેની દાસીઓ બેઠી. પડદા બહાર કલેકટર, દેશી અધિકારીઓ અને સારા સારા ગૃહસ્થો બેઠા. સાહેબે રાણીને ગણિત, ભૂગોળ અને જમીનદારીના કેટલાક હિસાબના સવાલો પૂછ્યા. તેના તેણે ઘણાજ સરસ જવાબ આપ્યા. આવી તેની વિદ્વતા જોઇ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. કલેકટરે તેની હુશિઆરી જોઇ સરકારમાં સારો અભિપ્રાય લખી મોકલ્યો. કલેકટરે જતી વખતે કહ્યું;—"રાણી સાહેબ! મારી તમને સલામ છે, હું રજા લઉં છું; આપને તસ્દી આપી છે. એ

મારે ઘણો દીલગીર છું." રાણીએ કહ્યું—"મારી આપને હજારવાર સલામ છે. તમે મને કંઇ તસ્દી આપી નથી, પરંતુ મારે લીધે આપને તસ્દી ભોગવવી પડી છે. તેથી ઉલટાં મારે દીલગીર થવું જોઈએ. છેવટ આપને મારી એટલીજ વિનંતી છે કે, સાહેબ! મને મારી મિલ્કત સોંપો." કલેક્ટરે જવાબ આપ્યો કે મિલ્કત સોંપવાનો અખત્યાર મારા હાથમાં નથી, પરંતુ હું એ માટે સરકારમાં લખીશ. આપ એટલી બધી મિલ્કતને શું કરશો? રાણીએ કહ્યું;—મારી કૈલાસવાસી સાસુજી શરતસુંદરી દેવી ઘણાં પરોપકારનાં કામો કરવાં હજુ બાકી રાખી ગયેલ છે, તે હું આગળ ચલાવીને દેશોદયનાં સાધનોને મજબુત કરવા યત્ન કરીશ." તેનું આવું બોલવું સાંભળી સાહેબ ઘણો ખુશી થયો, અને તેના ઉત્તમ સદ્‌ગુણોનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. વસુમતી રાણીએ ઘણાં પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. તેનામાં ગુણો અને આચાર વિચાર ઘણાજ વખાણવા લાયક હતા. તે પોતાની સાસુજીની પેઠે દાન, ધર્મ, અને ઈશ્વર ભક્તિમાં કાળ રોકતી અને પ્રજાને અનેક પ્રકારથી સુખી રાખતી હતી. તેથી તેઓ તેને રક્ષાકર્ત્રી દેવીની પ્રમાણે પૂજ્ય ગણી માન આપતી. ખરેખર આર્ય મહિલાઓ ઉત્તમ બુદ્ધિમાં પ્રાચીનકાળથીજ શ્રેષ્ઠ ગણાતી આવેલ છે. ધન્ય છે આવી સાધ્વીઓને! કે જેણે પોતાની જીંદગીનું સાર્થક કરી જગતમાં કીર્તિ રાખી!

ધનલક્ષ્મી.

આ સાધ્વી સ્ત્રી વડોદરા તાબે બીલના રહીશ ભટ્ટ જગન્નાથ લક્ષ્મીરામની પુત્ર વધૂ અને ડભોઈ તાબે છતરારના રહીશ જોશી જીવરામની પુત્રી થાય. ધનલક્ષ્મીની સાસુ મહાકુંવર ધાર્મિક, ઉદાર, વિનય વિવેકવાળી, સભ્ય, ભણેલી અને પતિવ્રતા છે. તેણે ધનલક્ષ્મીને આર્યધર્મ, નીતિરીતિ પ્રમાણે શિક્ષણ આપી સુલક્ષણી બનાવી છે. તેમજ તેણે પોતાના પતિ તથા પુત્ર ગીરજાશંકરને પણ સુધારી સદ્‌ગુણ સંપન્ન કરેલા છે. એમના પરણી આવ્યા પછી જગન્નાથ ભટ્ટની આબરૂમાં ઘણો વધારો થયો છે. એમને મૂળથીજ આર્ય ધર્મ નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાનો, સુબોધક ગરબીઓ, ધોળ વગેરે રચી ઉપદેશ દેવાનો તથા બાળકોને શિક્ષણ આપવાનો ઘણો શોખ છે. આવી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીના હાથ નીચે રહી પુત્ર કે પુત્રવધૂ ઉત્તમ નીકળે એમાં શું નવાઇ! ધનલક્ષ્મી સાસુનાં અમૃત જેવાં વેણ અને એમના લા-

ડથી કદી પિયર જવાનું મન કરતી નથી. કદી તેની માતાના બહુ આગ્રહથી જાય તો બેચાર રોજ રોકાઈ પાછી સાસરે આવે ત્યારે નિરાંત વળે. એવો સાસુ વહુ વચ્ચે ગાઢો સ્નેહ છે. આ વાત હાલની કેટલીક કંકાશ કરતી સાસુ વહુઓએ લક્ષમાં રાખવાની છે. જ્યાં આવો સાસુ વહુ વચ્ચે સ્નેહ હોય અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તે એ ઘરમાં સુખ સંપત્તિની કેમ ન્યૂનતા રહે! ધનલક્ષ્મી પોતાની સાસુને સદા મા પ્રમાણે માન્ય આપી આજ્ઞામાં વર્ત્તે છે. તે કદી પણ સાસુ સસરાના મનને માઠું લાગે એવું આચરણ કરતી નથી. સ્નેહ રાખી પતિ તથા સાસુ સસરાને સેવવાથી તેમનો તેણે પૂર્ણ આશિર્વાદ મેળવ્યો છે. તે કદી પરપુરૂષનું મોં એકી નજરે જોતી નથી કે પરપુરૂષ સાથે હસી વાત કરતી નથી. ગૃહ કાર્ય અને જીંદગીમાં જે જે ઉપયોગી થઈ પડે એવા વિષયોનાં સુબોધક પુસ્તકો વાંચવાનો તેને પોતાની સાસુની પેઠે ઘણો શોખ છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાંથી ઉપયોગી સાર સાર ખેંચી હૃદયમાં ઠસાવવાની તેને ઉત્તમ ટેવ છે. તે કદી પતિની આજ્ઞા વિના કંઈ કરતી નથી. ખરેખર સદ્દગુણી સ્ત્રીની કસોટી સંકટ સમયેજ થાય છે. તેની પેઠે આ સાધ્વી સ્ત્રીને પણ ઇશ્વરે કસોટીપર ચડાવી તેના પતિપરના પ્રેમની, દયાની, શીલની, ધૈર્યની અને સમયસૂચકતા વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરી તેમાં તે પાર ઉતરી. તેથી તેની કીર્ત્તિમાં ઘણો વધારો થયો અને માતપિતા, સાસુ સસરા અને પતિ વગેરેને ધન્યતાને પમાડ્યાં.

સંવત ૧૯૪૫ના ચૈત્ર વદમાં જંબુસરના રહીશ સુકલ વિશ્વનાથના નાનાભાઈના પુત્રનાં લગ્ન હતાં. તેની જાનમાં ધનલક્ષ્મી તથા ગીરજાશંકર ખંભાત ગયાં. ખંભાતમાં વરને પરણાવી જંબુસર આવવા હોડીમાં બેઠાં. આ વખતે આ હોડીમાં બે જાનનાં મળી ઘણાં માણસો હતાં. સૌને કાવી બંદરે ઉતારવાનું હતું. હોડી હંકારી કેટલેક દૂર ગયા, પછી દરિઆમાં મોટું તોફાન ઉપડ્યું. મોજાંપર મોજાં ઉપડવા લાગ્યાં. હોડી ડામાડોળ થઈ બુડું બુડું થઈ રહી. હોડી હંકારનારા માછી લોકો ગભરાયા. લોકોએ બૂમરાણ કરી મૂક્યું. માછીઓને સાવચેત રહી હોડીને સંભાળવાનું લોકોએ વિનવ્યું, પણ તેઓ શું કરે! જ્યાં ઇશ્વર ઇચ્છાજ એવી હોય છે, ત્યાં કોઇનું જોર ચાલતું નથી. કોઇ ઈશ્વરને સંભાળવા લાગ્યાં તો કોઇ રડાપીટ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં સૌનો ભક્ષ કરનાર એક મહા મોજાં આવ્યું કે સૌના હોંસકોસ ઉડી ગયા. માછીઓ સમુદ્રમાં ઝીપલાવી નાશી ગયા. તેથી તો ઉ-

તારૂઓનાં ગાત્ર નરમ થઈ ગયાં. હવે બચવાની સૌએ આશા મૂકી દીધી. તીવ્ર બુદ્ધિની ધનલક્ષ્મી ચેતી ગઇ. તેણે અરેબિયન નાઇટસમાં વાંચ્યું હતું કે વાહાણમાં બેસવું ત્યારે સાવચેત થઇને બેસવું. વહાણોમાં સીમરાના લાકડાના કટકાઓ રાખવામાં આવે છે. એ એક શેરનું લાકડું પાણીમાં એક મણનો ભાર ઉચકી શકે છે. તેવા લાકડાને બાઝી રહેવાથી એક ખલાસી ત્રણ દિવસ સુધી દરિઆમાં રહ્યો હતો, પણ એ લાકડે તેને બુડવા દીધો નહોતો. આ વાત ધનલક્ષ્મીને યાદ આવી. તેવીજ તે એવા લાકડાની શોધમાં લાગી. પોતાના ઘાઘરાનો કચ્છોટો વાળી લીધો. કાંચળીની કસો તાણીને બાંધી. આજુબાજુ નજર કરતાં એક નાનું સરખું કાચરા જેવું ઢીમચું તેના જોવામાં છેટે આવ્યું, કે તેણે પોતાના પતિ ગીરજાશંકરને બૂમ પાડી એ લાકડું લાવવા કહ્યું. ગીરજાશંકરે જઈ એ લાકડું લીધું. એક હાથે એ લાકડું અને બીજે હાથે દાગીનાનું પાકીટ ઝાલ્યું. તે એ લોભનું પાકીટ મજબૂત ઝાલે અને લાકડા તરફ ઓછું ધ્યાન રાખે. ધનલક્ષ્મીએ એવું જોઈ એ પાકીટ તેના હાથમાંથી પાડી નાંખ્યું, તોપણ તેણે ફરી ઉપાડી હોડીને મોહકે આંટી પાડી ભરાવ્યું. આ બધું તેણે ત્વરાથી કર્યું. તેટલામાં તો હોડી ઉછળી ઉંધી વળી માંહે પાણી ભરાઇ ગયું. ધનલક્ષ્મીએ તથા તેના પતિએ લાકડું ઝાલી રાખ્યું હતું. તેઓ તે આધારે દરિઆના પાણીમાં ઉચકાઇ રહ્યાં. બીજાં સર્વે ડૂબી ગયાં. તેમને પણ પાણી મોંમાં પેસતું. એનાથી થોડે છેટે એક બ્રાહ્મણનો છોકરો હરિશંકર ડૂબી ગયેલો ભભક મારતો બહાર તરી આવ્યો. તે આ બંનેને બાઝી પડયો. આ જોઈ ગીરજાશંકર ગભરાઇ ગયો. કેમકે લાકડું ત્રણનો ભાર નહિ ઝીલવાથી ડૂબવા લાગ્યું. આ વખતે ધનલક્ષ્મી ધીરજ રાખી તેને ટેકો આપવા લાગી. ગીરજાશંકરને તરતાં આવડતું નહોતું, એ પાણીથી બીકણ હતો. એ ડાકોર જતો ત્યાં ગોમતીનાં પગથીઆં ઉપર બેસી સ્નાન કરતો. એવો કાયર હતો, પણ આજે આ મહાસાગરના અગાધ જળમાં ઝીપલાવવાનો વખત આવ્યો. ઇશ્વર ગતિ ન્યારી છે. ધનલક્ષ્મીએ જાણ્યું કે ત્રણે જણ લાકડાને વળગવાથી બધાં ડુબી જઇશું. તેને તરતાં આવડતું હતું તેથી હીંમત રાખી પોતાના પતિને તથા આ હરિશંકર એ બેને બચાવવા પોતે ડૂબી મરવાને તૈયાર થઇ. તેણે વિચાર્યું કે હું બનતાં સુધી તરીશ. અને એમ કરતાં કદી ડુબી મરીશ તો એટલી આવરદા ઓછી, પણ આ બે બ્રાહ્મણને બચાવવા એ મને ઘણું સારૂં લાગે છે. આવો વિ-

ચાર કરી લાકડું છોડી દીધું. તરતાં પોતાના સ્વામીનાથને ભલામણ કરી કે ખબડદાર ગભરાઇ, કાયર થઇ લાકડું છોડતા નહિ. જે ઇશ્વર કરશે તે ખરૂં. તેમજ પેલા બ્રાહ્મણને પણ ભલામણ દીધી કે ભાઇ, જો તું લાકડા ઉપર ચડી બેસશે, તો બંને ડૂબી જશો. માટે તેને પકડી હડસેલ્યે રાખજો. લ્યો સ્વામીનાથ ! હવે છેલ્લા રામ રામ છે. એવું એક હાથ ઉંચો કરી કહેતાંજ, તેને એક મોટા મોજાનો એવો તો ધકો વાગ્યો કે પાણીમાં ગરક થઈ ગઈ. તેને ડુબકી મારતાં આવડતી હતી, તેથી દમ ઘુંટી પાણી કાપતી ભભકથી ઇશ્વર કૃપાએ ઉપર તરી આવી. તેટલામાં વળી એક મોજે આવી જેમ ડુંગરની ટોચપર ચડાવી દે, તેમ મોજાની ઉપર લઈ લીધી. તેણે મોજાપરથી આજુબાજુ નજર કરી તો પોતાના પતિને ક્યાંએ દીઠો નહિ. આ બધો મામલો હજી ડૂબેલી હોડીથી ઘણે દૂર નહોતો. ધનલક્ષ્મી પતિના બચાવનું તથા ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતી હિંમતથી તર્યા કરતી હતી. તેટલામાં તેના પગમાં ડૂબેલી હોડીના સઢનો દોર અટવાયો. તે દોર ઝાલી હોડી પાસે જવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે હોડીના આગલા ભાગની ઉંચી કિનારી પાણીમાંથી એક વેંત બહાર ઉઘાડી જણાતી હતી. પાણી ભરતીથી મોજાબંધ ચડતું આવતું હતું. એ જોઇ ઘણી ગભરાઈ બોલી, અરે પ્રભુ ! હવે મરવાનો વખત નજીક આવ્યો ! હવે હું શું કરીશ ! હે સત્યના બેલી પરમેશ્વર ! તું હવે બચાવનાર છો. એમ બૂમ પાડી, એટલામાં ઈશ્વર કૃપાથી એક વાંભનું એક મણને આશરેનું લાકડું, તેના પડખામાં અથડાયું. તેવીજ તેને બાઝી પડી, જમણી બગલમાં મારી લીધું. દોર ઝાલીને હિંમતથી હોડી પાસે ગઇ. પેલું દાગીનાં, લૂગડાંવાળું પાકીટ ટીંગાડેલું હતું, તે હોડીને મોહકે પાણીપર આવી રહ્યું હતું. ડાબા હાથથી અને જમણા પગથી તરવાને સંકેત કરી, ડાબો પગ ઉંચો કરી, તેને ચાંપવે પાકીટ ભરવી લઇને એજ પગમાં રાખ્યું.

આ વખતે દરિઓ ભરપૂર થઈ ગયો હતો, પણ હિંમતથી કાવીબંદર તરફ જમણા પગની લાતથી પાણી દાબતી અને ડાબે હાથે પાણી કાપતી આશરે બે ગાઉ સુધી તો પાકીટ ખેંચી લાવી, પણ જ્યારે પગે ગોટલાં ચડવા લાગ્યાં, ત્યારે જાણ્યું કે હવે મરવાનો વખત આવ્યો. છેવટ પાકીટ મૂકી દઇ તરવાની ગતિ બે પગથી કરવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં કિનારો આશરે એક ગાઉ હશે, ત્યાંથી પાણીના વેગે પાછી ખેંચી. લાકડું ઠેલે પણ આગળ વધે નહિ. તેટલામાં એક મોજાએ ઘણે ઉંચે ઉપાડી લી-

ધી. આ વખતે લાંબી નજરે જોયું, તો માથા ઉપર લૂગડું બાંધેલું હોય, એવું તેને છેટે કંઇ લાગ્યું. આ જોઈ તેનો પતિ સાંભરી આવ્યો. તેથી હૈઉં ભરાઈ આવ્યું. દ્રૌપદીજીએ પોતાનાં વસ્ત્ર હરણ વખતે જેવી રીતે પ્રભુને પોકારીને પ્રાર્થના કરી હતી, તેવીજ રીતે, હે સત્યના બેલી ! મારી વારે ચડ ! એમ પોકારી પરમ કરૂણાકર પ્રભુની પ્રાર્થના ચોધાર અશ્રુ ધારાએ રૂદન કરતી કરવા લાગી.

અનાથનકે નાથ, ધાયે પ્રભુ, અનાથનકે નાથ.—એ ટેક.
સત્ય મારૂં સાચું હોય તો, વારે ચડજો આજ;
પ્રભુ મારા નાથને બુડતાં, ઝડપ ઝાલજો હાથ. ધાયે૦ ૧
સાસુ સસરાને પાયે પડું, ત્યારે દેતાં આશિર્વાદ;
વિશ્વંભર તારી વારે ચડશે, તે વાત લાવજો યાદ. ધાયે૦ ૨
કુંભારના નિંભાડા માંહે, હતાં મંઝારીનાં બાળ;
ટીટોડીનાં ઈંડાં ઉગાર્યાં, રાય થયા તારનહાર. ધાયે૦ ૩
પાંડવોની તમે પ્રતિજ્ઞા પાળી, ઉગાર્યો પ્રેહેલ્લાદ;
સમુદ્રમાં બુડતો રાખ્યો, જેણી પેરે ગજરાજ. ધાયે૦ ૪
સત્યયુગમાં ઘણી સતીઓ થૈ, તેની કેતાં ન આવે પાર;
કળીયુગમાં જો હું સતી હોઉં, તો રાખજો મારી લાજ. ધાયે૦ ૫
તીર્થ રૂપ મારાં સાસુ સસરાનાં, અમો છીએ નિજ પ્રાણ;
સમુદ્રમાં અમે બુડી મરીશું તો, તરત તજશે પ્રાણ. ધાયે૦ ૬

આ રીતે પ્રાર્થના કર્યા પછી પતિનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતી ટળવળવા લાગી. અરે ! તેમને તરતાં આવડતું નથી, લાકડું નાનું છે, બે જણ બાઝેલા છે, તેઓ મહા જળમાં તણાઇ ગયા છે, પેલો આદમી લાકડાપર ચડી બેસશે અગર પોતે કાયર થઈ લાકડું છોડી દેશે, તો ડૂબી જશે. અરે ! આ સમુદ્રમાં મગર મચ્છનો પણ ઘણો ભય છે. હે ઇશ ! તારી દીન પુત્રીની અરજ ધ્યાનમાં લઈ તેમને બચાવજે. આટલું કહેતાંજ હૈયાફાટ રડતી વિચારવા લાગી કે ઇશ્વર સત્યનો બેલી છે. તેણે ઘણી પતિવ્રતાઓની સહાય કરી છે, તો શું મારા સત્ય વ્રત અને શ્રવણની પેઠે કરેલી મારા પતિએ માબાપની ભક્તિ સામું ઈશ્વર નહિ જુએ ! જોશેજ. એમ વિચારી હિંમત રાખી લાકડાને હડસેલવા લાગી. કાવીબંદર આશરે અરધો ગાઉ રહ્યું તેટલે આવી પહોચી. આ વખતે દિવસના બાર ઉપર પાંચ–છ વાગ્યા હશે. બંદર નજરે પડયું. કાંઠે વિશ્વનાથ સુકલ ગાડાં લઇ જાન લે-

વાને સામે આવેલ. સમુદ્રના પાણીમાં ગાડાંનાં પૈડાં બોળવાથી પૈડાંના પાટા સજડ થાય. એવા ઇરાદાથી એક ગાડાવાળો પડાં સમુદ્રમાં બોળતો હતો, મોટી મોટી હોડીઓમાંથી માલ બંદરપર ઉતરતો હતો. એ સઘળું તેના જોવામાં આવ્યું. ધન લક્ષ્મીએ પેલા ગાડાવાળા તરફ હાથ ઉંચો કરી બૂમ પાડી, પણ તે અરધો મૈલ છેટે હતો. તે કોણ સાંભળે? ફરી બે હાથ ઉંચા કર્યા. તે તેના જોવામાં આવ્યા, કે તેણે દોડી જઇ હોડીઓવાળાને જણાવ્યું, કે કોઈ જીવતી સ્ત્રી તણાતી આવે છે. માછીઓ દરિઆ તરફ નજર કરવા લાગ્યા. એટલે તેણે ફરીથી ઉંચો હાથ કર્યો. તેથી સૌને ખાતરી થઈ. આ વખતે દરિઆમાં તોફાન હતું. વળી તે પાણીની વચલી સેરમાં હતી. તેથી તેને લેવા જવાની કોઇની હિંમત ચાલી નહિ. આ વખતે ધનલક્ષ્મી બંદર છોડી આગળ તણાવા લાગી. વળી થાકી ગઈ હતી. તેથી તેના હોંસકોંસ ઉડી ગયા. ઇશ્વરસ્મરણ કરી ફરી હાથ ઉંચો કર્યો. એટલે કિનારે ઉભેલા સૌને દયા આવી. તેમણે એક તરવામાં હુશિઆર માછીને ઘણી રીતે સમજાવી તૈયાર કર્યો. તે લંગોટ વાળતો ને ઈશ્વિર સ્મરણ કરી પાણીમાં કૂદી પડયો. સપાટામાં તરતો તરતો નજીક આવી ધનલક્ષ્મીને કહ્યું, કે બેન! હિંમત રાખજે હું તને કાઢવા આવ્યો છું, પણ તું મને બાઝી પડીશ નહિ. ધનલક્ષ્મીએ કહ્યું, ભાઈ ફિકર ન કર. મને તરતાં આવડે છે. પણ હું થાકી ગઈ છું તેથી તું મને આ લાકડું ઠેલવામાં મદદ કર. માછીએ તરત પાસે જઇ, તેનો એક હાથ ઝાલી બીજે હાથે લાકડું ઠેલતો ઠેલતો બંદરપર લાવી તેને કિનારે બેસારી. લોકોનાં ટોળેટોળાં તેને જોવા આવ્યાં. ધનલક્ષ્મીએ ફકત એક ઘાઘરો અને કાંચળી પહેરી હતી. ટાઢે ધ્રુજવા લાગી. તેથી એક ભલા માણસે તેને લૂગડું ઓઢાડયું.

આ વખતે તેને પતિ યાદ આવ્યો, તેથી રૂદન કરતી કહેવા લાગી. અરે! મારો પતિ તણાઈ ગયો અને હું કેમ બહાર નીકળી? અરે! હું એકવાર લાકડું પતિને આપી, મરવા તૈયાર થયેલી ને, પરમેશ્વરે ફરી લાકડું કેમ આપ્યું! હે ઇશ! હું હવે પતિ વગર જીવીને શું કરીશ! વગેરે કલ્પાંત કરવા લાગી. એટલામાં વિશ્વનાથ શુકલે આવી પૂછતાં, તેણે રૂદન કરતાં યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. તેથી તે હાય, હાય! સર્વ બુડી ગયાં એમ કહેતો બૂમ પાડી રડવા લાગ્યો. આ સાંભળી આખા ગામમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. ધનલક્ષ્મીને એક બ્રાહ્મણને ત્યાં બેસારી પોતે કેટલાંક માણસો

સાથે મશાલો લઈ કિનારે કિનારે શોધ કરવા ગયો. ધનલક્ષ્મી પોતાના સૌભાગ્યનું ધન જે પતિ તેને યાદ કરી આક્રંદ કરવા લાગી. ગામનાં સ્ત્રી પુરૂષોએ ઘણી ધીરજ આપવા માંડી કે, બેન! તું રડ માં. તેં તારો જીવ જોખમમાં નાંખી દયાથી તારા પતિને તથા એક બીજા બ્રાહ્મણને બચાવવા લાકડું આપ્યું છે, તો તારાપર ઇશ્વર દયા કરશેજ. તેં એ બેપર દયા કરી લાકડું છોડી દીધું, તો ઇશ્વિરે તારી સત્ય ટેક સામું જોઈ તને ફરી બીજું લાકડું આપ્યું. એજ પ્રથમ સારાં શુકન છે. વળી તું આવડો મોટો તોફાની દરિઓ ઝીંકી, મોજામાં અથડાતી આવીછું, પણ તારા કપાળમાંથી સૌભાગ્યદર્શક ચાંલ્લો નહિ ભુંસાતાં અખંડ રહ્યો છે. એ બીજું શુકન છે. ઇશ્વર તારા સત્યવ્રત સામું જોઈ, તારા પતિને બચાવશે, નિરાંત રાખ. સવારે સર્વ સારાં વાનાં થશે. એમ અનેક રીતે લોકો દિલાસો દેવા લાગ્યાં,–પણ ધનલક્ષ્મીને નિરાંત વળે નહિ–તે તો નહિ ખાતાં કે નહિ સૂતાં, ઇશ્વર ! અબળાપર દયા કરી મારા પતિને બચાવ. એમ વારંવાર સ્મરણ કરતી ટળવળવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં રાત્રિના બાર ઉપર ચાર વાગ્યા. તે વખતે ફોજદાર જુબાની લેવા આવ્યો. ફોજદારના સિપાઇએ તેને સમજાવી કે તું લખાવજે કે મને ફોજદારે કઢાવી, પણ ધનલક્ષ્મીએ તો જેમ હતું તેમ લખાવ્યું, કે મને તો એક માછીએ કાઢી. તેથી ફોજદાર ગરમ થઈ ગયો. અને કહ્યું કે રાખો, હું સારોદથી જુબાની લઈ આવ્યોછું; તેજ પ્રમાણે છે કે નહિ. એમ કહી ધનલક્ષ્મીના પતિનું પ્રથમ નામ બોલી વિગત વાંચી ગયો. તેમજ ધનલક્ષ્મીએ જુબાનીપરની પોતાના પતિના હાથઅક્ષરની સહી જોઇ લીધી. તેથી નિરાંત વળી. ફોજદારે સહી કરવાનું કહેતાં તેણે પોતાના રૂપિઆ ૧૫૦૦ ના દાગીનાનું પાકીટ જે જગ્યાએ મૂકી દીધું હતું તે ભરતી ઉતર્યે તજવીજથી જડશે એવું લખાવી પોતાને હાથે સહી કરી. પોતાના પતિના નીકળ્યાના ખબર જાણી હર્ષનાં અશ્રુ લાવી મળવાને તલપી રહી–તેટલામાં એક માણસે દોડતાં આવી ખબર આપ્યા કે બાઇ ! આ તારો પતિ આવે. આ સમાચાર ગામમાં ફેલાયા કે પેલી બાઇનો પતિ સારોદ રાત્રે અગીઆર વાગ્યે નીકળ્યો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીને શોધતો અહીં આવ્યો છે–એ સાંભળી ઘણાં લોકો જોવાને ભેળાં થયાં. ધનલક્ષ્મી પતિને આવતો જોઈ ઉભી થઈ સામે ચાલી રૂદન કરતી પગે પડી. તેના પતિએ હાથે ઝાલી ઉઠાડી, બંને રૂદન કરતાં સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. થોડીવારે શાંત થઇ ધનલક્ષ્મીને

ખભે તેના પતિએ હાથ મૂકી, સૌ દેખતાં કહ્યું કે; હે સ્ત્રી! તને ધન્ય છે. અને તારા માત પિતાને પણ ધન્ય છે, કે તેં મરવાનું કબૂલ કરી અમે બંને બ્રાહ્મણને તેં જીવિતદાન દીધું. તારૂં કલ્યાણ થાઓ. કૃપાસિંધુ પ્રભુએ તને ફરી લાકડું આપી ઉગારી એ માટે હું તેનો મોટો પાડ માનુંછું. એટલું કહી પોતાની દરિઆમાં મરણ તુલ્ય દુ:ખદાયક જે વલે થઈ હતી, તે કહી બતાવી. આ સાંભળી લોકો ઘણા ચકિત થયાં.

જગન્નાથભટને આ ગીરજાશંકર એકજ પુત્ર અને આ ધનલક્ષ્મી એકજ વહુ હોવાથી, તેનાપર તેનો ઘણો સ્નેહ છે. ધનલક્ષ્મીએ કિનારે નીકળ્યા પછી પોતાના પતિનો પતો નથી એવા ખબર ખેપીઆ સાથે લખી મોકલ્યા હતા. તેથી તેણે પતિને કહ્યું કે, આપણે બીજે તમારા નીકળ્યાના ખબર આપીએ; નહિ તો તમારા પિતા તમારા ડૂબી ગયાના ખબર જાણી પ્રાણ તજી દેશે. મારી સાસુજી તો કદી ગભરાવાનાં નથી, કેમકે તેને હર્ષ હાનીના આગમ ખબર પડે છે. એ હું જ્યારથી પરણી આવીછું, ત્યારથી જોઉંછું. ગીરજાશંકરે કહ્યું કે; કંઈ ફિકર નહિ, મેં જતાં માણસો સાથે કહાવ્યું છે. આ વખતે પાસે બેઠેલી સ્ત્રીઓ ધનલક્ષ્મીનું પવિત્ર અંત:કરણ જોઇ, તેને એક પછી એક પગે લાગવા લાગી. ધનલક્ષ્મીએ તેને અટકાવી પરમેશ્વરને પગે લાગવા જણાવ્યું અને કહ્યું, બેનો! આજે તમારા સર્વના પુન્ય પ્રતાપથી ઇશ્વરે અમને નવો અવતાર આપ્યો છે. આજે અમારા હર્ષનો પાર નથી. હાલ મારા પતિને મળવાથી મારા દેહમાં જીવ આવ્યો છે. એમ કહી પતિની આજ્ઞા લઇ સર્વે સ્ત્રીઓને પતિ, સાસુ, સસરા, અને માબાપ વગેરે વડિલોની સેવા કરવાનો તથા સ્ત્રીધર્મ નીતિનો ઉપદેશ આપ્યો–તેમજ પુરૂષોને તેમના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તવાનો કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો. સ્ત્રીઓને કહ્યું કે બેનો! તમો કોઇ પણ પરપુરૂષ સામે એકી નજરે જોશો નહિ તથા પરપુરૂષ સાથે હસીને વાત કરશો નહિ. તેથી વખતે માઠું ફળ થાય છે જુઓ! ખેડા પાસેના એક ગામમાં બે યુવાન ગરાશીઆ ભાઇઓ રહેતા હતા. બંનેમાં ઘણો સંપ અને સ્નેહ હતો. મોટા ભાઈની સ્ત્રી કોઇ પરપુરૂષ સામું એકી નજરે જોતી નહિ, કે હસીને વાત કરતી નહિ; પણ નાનાભાઈની સ્ત્રી હસમૂખી હતી. તે એક વખતે ચોરા પાસેના કૂવે પાણી ભરવા ગઇ, ત્યાં ચોરામાં બેઠેલા હવાલદારે કહ્યું ઠકરાણાં કેમ છે? હસમૂખી કહે ઠીક છે હવાલદાર સાહેબ! આમ બે ચાર વાર હસમૂખીએ જવાબ હસીને આપ્યાથી હવાલદારે જાણ્યું

કે આની મારાપર પ્રીતિ છે, પણ આ બિચારીના પેટમાં કંઇ વિકાર નહતો એતો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણેજ બોલતી. તેથી હવાલદાર તેના પતિને મીઠું મીઠું બોલી મિત્રાચારી બાંધવા તેને ઘેર આવવા લાગ્યો. અંતે એ પાપી હવાલદારે વિચાર્યું, કે આમ તો ફાવીએ એમ લાગતું નથી, માટે જો એના પતિને મારી નાંખું તો ફાવે. એક વખતે બંને ભાઇઓ ઓસરીમાં સુતા હતા. ત્યારે આ પાપીએ રાત્રે વંડી ઉપર ચડી અંદર આવી એ હસમૂખીના જેઠની તરવાર ખીંતીએ પડી હતી એ વડે તેના પતિનું ગળું કાપી નાંખી, તરવાર ત્યાંજ મૂકતો વંડી ઉપર ચડી નાશી ગયો. સવારે કલેકટરે તપાસ કર્યો તો ખડકી બંધ હતી, વળી તરવાર તેના મોટા ભાઇની હતી. કલેકટરે હસમૂખીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, મારો જેઠ કદી મારે નહિ. છતાં કલેકટરે તેના જેઠ ઉપર આરોપ મૂકી તેને ફાંસી દીધી. એ રીતે બંને ભાઈઓ માર્યા ગયા-થોડા રોજ પછી એ હસમૂખી કૂવે પાણી ગઈ. ત્યારે પેલે હવાલદારે કહ્યું, ઠકરાણાં! હવે કેમ છે? આ પરથી તે ચેતી ગઇ, કે રખેને આજ પાપી મારા પતિને મારનાર ન હોય! આવો વહેમ આવવાથી તેણે જવાબ દીધો. ઠીક છે હવાલદાર સાહેબ! આજે આવજો. એમ કહી આ વિગત તેણે પોલીશને જણાવી કહ્યું કે આજ તમે મારા ઘરમાં આવી છૂપાઇ રહો. પોલીશે તે પ્રમાણે કર્યું. પેલો હવાલદાર આવ્યો, તેને ઓસરીમાં બેસાર્યો-હસમૂખીએ પૂછયું વાહ! સાહેબ! તમે બહુ બહાદૂરી કરી. તમે તેને શી રીતે માર્યા? હવાલદારે વાત કરી બતાવી. તે છૂપાએલા પોલીશે લખી લઇ-તરત પકડી લીધો. કલેકટરે પૂછતાં તેણે માની દીધું. તેપરથી તેને ફાંસી દીધી. કલેકટરે પેલા ગરાશીઆને ખોટો ન્યાય કરી માર્યો તેથી તે પણ પસ્તાઇ પીસ્તોલ ખાઇ મૂઓ. એ રીતે વખતે એમાંથી ઘણું માઠું ફળ થાય છે માટે સ્ત્રીઓએ એમ વર્ત્તવું નહિ. એ પછી તેની સાસુએ પોતાને તથા પોતાના પતિને જે જે ઉપદેશિક ગરબીઓ, ધોળ વગેરે રચી ઉપદેશ આપેલો એ ગાઇ ઉપદેશ આપ્યો. તથા પોતાને પોતાની સાસુએ સ્ત્રીધર્મ સમજાવી સઘળી રીતે વાકેફ કરી છે એ સઘળું કહી બતાવ્યું. પછી ભોજન કરી જંબુસર તરફ ચાલી નીકળ્યાં.

ધનલક્ષ્મીનો કાગળ બીલે તેમના સસરાએ વાંચવાથી તેઓ તો છાતીફાટ રડવા લાગ્યાં. પણ તેની સાસુએ કહ્યું તમે શા માટે રડો છો? મેં કોઈનું બગાડયું નથી કે હું મારો ધર્મ ચૂકી નથી, તેમ તેની સ્ત્રી પણ

પતિવ્રતા છે. માટે કદી પરમેશ્વર મારૂં બગાડનાર નથી. મને આ સંબંધી અંતઃકરણમાં કશો ધાસ્કો પડતો નથી. તમે તરત જંબુસર જઈ સારા ખબર લાવો. જગન્નાથ શાંત થઇ ઘોડે ચડી જંબુસર આવ્યા. ધનલક્ષ્મી તથા તેનો પતિ તેને આવતા જોઇ સામે જઈ પગે લાગી રૂદન કરતાં ચરણમાં પડ્યાં. જગન્નાથને પણ અશ્રુ આવ્યાં. તે તેમને મળવાથી ઘણો આનંદ થયો. તેણે ધનલક્ષ્મીને આશિર્વાદ આપી, તેનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. થોડે દિવસે પાકીટમાંના કેટલાક દાગીના પણ ઘેર આવ્યા. ઉપરની હકીકત વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર થઈ હતી. તેમજ વડોદરા પ્રાંતના પન્સિવલનાયબ સુબા સાહેબે એ દંપતિને નજરે નિહાળી, હકીકત સાંભળી ધનલક્ષ્મીને નમન કરી, તેનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં છે. એ રીતે એ સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાનો ધર્મ બજાવવાથી તેની ઘણી કીર્ત્તિ થઈ છે. ધન્ય છે ધનલક્ષ્મી તને ! અને ધન્ય છે તારી સાસુને ! કે તેણે તને સર્વ ધર્મથી વાકેફ કરી. ખરેખર સાસુઓ તો આવીજ હોવી જોઇએ.

સતીના ગુણ ગાવાની ગરબી.

"રઘુપતિરામ રૂદેમાં રહેજોરે." એ રાગ.

આપો સતીના ગુણો પ્રભુ અમનેરે;
અમે કહીએ સ્તવન કરી તમને. આપો૦ ટેક.
સતી સીતા થઇ ઘણી સારીરે, જેણે વિશ્વમાં કીર્ત્તિ વધારીરે,
એવી થાય સુકીર્ત્તિ અમારી; આપો૦ ૧
સતી લક્ષ્મીએ લાયક એવીરે, એતો વિષ્ણુની વલ્લભા દેવીરે;
આજ ન જડે સતી એના જેવી; આપો૦ ૨
સતી પાર્વતી પણ પુણ્યશાળીરે, પત્નિ શંકરની પ્રેમવાળીરે;
તેણે તાતની કીર્ત્તિ ઉજાળી; આપો૦ ૩
સતી સાવિત્રી સર્વે વખાણેરે, પત્નિ બ્રહ્માની જન સઉ જાણેરે;
તેને સંભારે છે શુભ ટાણે; આપો૦ ૪
સતી દેવહુતી, દેવયાનીરે, છે પ્રસિદ્ધ નથી કાંઇ છાનીરે;
ગણી ગાય તેના ગુણ જ્ઞાની; આપો૦ ૫
દમયંતી થઈ દુનિયામાંરે, જેના ગુણ ગવાયા કવિતામાંરે;
એવી કોણ સતી આ સમામાં; આપો૦ ૬

અહલ્યા, અરૂંધતી, ઇંદ્રાણીરે, અનુસૂયા જગતમાં જાણીરે;
તારા, સુલોચના, વખણાણી; આપો૦ ૭
લોપામુદ્રા, તારામતિ, નારીરે, સુભદ્રા, ને મદાલસા, સારીરે;
ગારગી, તુલસી, ગાંધારી; આપો૦ ૮
રેણુકા, રેવતી, સત્યરૂપારે, સતી રૂકમણી એતો અનૂપારે;
જેના ઉપર કૃષ્ણની કૃપા; આપો૦ ૯
સતી કૌશલ્યા પણ ભલી કહીએરે, જેનું નામ પ્રભાતમાં લહીએરે;
સારો દિવસ તેથી સુખી રહીએ; આપો૦ ૧૦
સતી મંદોદરી પણ સારીરે, સ્વાહા, સુગ્રા, શકુંતલા, નારીરે;
ભોગવતી, લીલાવતી ભારી; આપો૦ ૧૧
પદમાવતી, ને પ્રભાવતીરે, મીરાંબાઇ એ ઉત્તમ અતિરે;
જેની પ્રભુ ભજવા વિષે મતિ; આપો૦ ૧૨
એહ આદિ સતી એવી એવીરે, જેની કીર્ત્તિ સંભારવા જેવીરે;
સતીમંડળમાં કહી તેવી; આપો૦ ૧૩
પ્રીતે કેશવજીએ વખાણીરે, અમે ઉત્સાહથી ઉર આણીરે;
વિશ્વનાથના પુત્રની વાણી; આપો સતીના ગુણો પ્રભુ અમનેરે. ૧૪

स्त्री पुरुषना धर्म.

स्त्री पुरुषना धर्म.

સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ.

આ સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી પુરૂષ બંનેથી ઘર મંડાય છે, અને ચાલે છે; પરંતુ બંનેની સ્થિતિ, શરીરની રચના, સ્વાભાવિક મનનું બળ, શક્તિ અને નીતિ વગેરે ઉપર વિચાર કરતાં, પુરૂષ બુદ્ધિ, નીતિ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેનાપર ઘરની મોટાઇનો તથા સ્ત્રીના ભરણ પોષણ અને રક્ષણનો સઘળો આધાર રહેલો છે. તે ભરણ પોષણ કરે છે, તેથી ભર્ત્તા, પાલણ કરવાપરથી પતિ, કામના પૂરી કરવાપરથી કાન્ત, પ્રીતિ આપવાથી પ્રિય, શરીરનો ધણી હોવાથી સ્વામી, પ્રાણને આધાર આપતો હોવાથી પ્રાણનાથ અને ઐશ્વર્ય આપતો હોવાથી ઇશ કહેવાય છે. આવો જે ઇશ—પતિ જે આ સંસારમાં અન્નવસ્ત્રાભૂષણ વગેરે પદાર્થો પૂરા પાડીને રક્ષણ કરવાનું બુદ્ધિથી અભિમાન રાખે છે, અને જેને માત પિતાએ દેવ, અગ્નિ, અને હજારો મનુષ્યોની સમક્ષ અર્પણ કરેલ છે, તે પુરૂષને પ્રિય પતિ જાણી સેવવો એ સ્ત્રીનો પરમ ધર્મ છે. સ્ત્રીને ખરા ધર્મનું સ્વરૂપ પતિ હોવાથી તેનાપર નિર્મળ પ્રીતિ રાખવી, તેની મરજી સાચવવી, અને તેની આજ્ઞા પાળવી એજ સેવા છે. એવી રીતે જે સ્ત્રી સર્વ ઇંદ્રિયો વશ રાખી તન, મન, અને કર્મથી સેવા કર્યા સિવાય બીજી કંઈ ઇચ્છા રાખતી નથી; તેજ પતિવ્રતા,—સાધ્વી—સતી કહેવાય છે. આ સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન, પાલણ, રક્ષણ, અને તારણ કર્ત્તા પ્રભુને આપણે માન આપી પૂજીએ છીએ, સેવા, ભક્તિ, અને આરાધના કરીએ છીએ. તેમ આ ગૃહ સંસારમાં સ્ત્રીને ભરણ પોષણ અને રક્ષણ વગેરેનો કર્ત્તા પતિ હોવાથી તે પ્રભુથી બીજે દરજ્જે પૂજ્ય, માન્ય, સેવ્ય, ભક્તિ, અને આરાધના કરવા યોગ્ય છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—उपचर्यःस्त्रियासाध्व्यासततंदेववत्पतिः—"સાધ્વી સ્ત્રીએ પતિની દેવની પેઠે પરિચર્યા કરવી." આવાં શાસ્ત્રોક્ત વચન પ્રમાણે સ્ત્રીને પતિ એજ દેવ રૂપ છે. તેની સેવાજ તેને કામદુધા છે, એજ તેને ચિંતામણી છે, એજ તેને પ્રિય અને હિત કરતા છે, એજ તેને કલ્યાણ અને મોક્ષદાતા છે. આવો જે પોતાનો પતિ તેની સેવાજ સ્ત્રીને સઘળાં વ્રત, તપ, દાન, યજ્ઞ, તીર્થ, સ્નાન, અને અપવાસ છે. જે સ્ત્રી પતિની સે-

વા કર્યા સિવાય કે આજ્ઞા લીધા વગર છુપલાં શુભ કર્મો કરે છે, તે સ-ઘળાં નિષ્ફળ છે. સ્ત્રીને પતિથી જુદાં રહી શુભ કર્મો કરવાં કહ્યાં નથી. સાધ્વી સ્ત્રીને પતિ જે શુભ કર્મો કે ધર્મ કરે છે, તેના ફળમાંથી તેને સે-વાના પ્રભાવે અર્ધ ભાગ મળે છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—

पातिव्रतापतिप्राणासानारीधर्मभागिनी ।
शुश्रूषांपारिचर्य्यांचकरोत्साविमनाःसदा ॥

"જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને પતિપ્રાણા થઇને સર્વદા ખુશીથી સ્વામીની સેવા તથા ચાકરી કરે છે, તેજ ધર્મભાગિની થાય છે." અનસૂયા માતાએ કહ્યું છે કે;—"સ્ત્રી સ્વામી સેવાથીજ માત્ર ઇચ્છીત લોકને પામે છે. જેનું ચિત્ત સ્વામીને પ્રસન્ન કરવામાં છે, તે સ્ત્રી સ્વામીના પૂણ્યનું અર્ધ ફળ ભો-ગવે છે." એ રીતે સ્ત્રીને સ્વામી સેવાથીજ ઉત્તમ ફળ છે. તેને પતિ એજ શુભ ધન છે, તેનાવડેજ તે અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવી શકે છે, તેના-વડેજ તેનો શણુગાર શોભે છે, તેનાવડેજ તેનું સૌભાગ્યપણું અખંડ રહે છે, તેનાવડેજ તેને પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તી થાય છે, અને તેનાવડેજ તેને આ લોકમાં સુખ અને પરલોકમાં પરમ સદ્ગતિ મળે છે. તેને આ સંસારમાં પતિ એજ ગુરૂના જેવો સન્માર્ગ બતાવનાર, પિતાના જેવો હિત કરનાર, માતાના જેવી મમતા રાખનાર, વિશ્વાસ લાયક, દેવ તુલ્ય પૂજ્ય, જીવન-હાર, અને પ્રાણ સરખો પ્રિય છે. એવો અમૂલ્ય લાભ આપનારો જે પતિ તેની સ્ત્રીએ નિરંતર પ્રીતિથી સેવા કરવી. મર્યાદા રાખી માન આપવું, અને પૂજ્ય ગણવો. તેને અપમાન કે તિરસ્કાર આપવો નહિ, તેના તરફથી તિ-રસ્કાર થાય, વિયોગ થાય, અપમાન થાય, અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આવી પડે, તોપણ તેપરથી પ્રીતિ ઓછી કરવી નહિ. તે બહારથી ઘેર આવે ત્યારે ઉભાં થઇ આસન અને જળપાન આપી સત્કાર કરવો. કપડાં ઉતારી સોંપે તે લઇ યોગ્ય જગ્યોએ મૂકવાં અને માગે ત્યારે હાજર કરવાં. નિયમસર ભાવતી રસવંતી રસોઇ કરી જમાડવી. નકામી વાતો કરી કંટા-ળો નહિ આપતાં, પ્રિય લાભકારી વાતો કરી મનરંજ થાય એમ કરવું. રીસ કરે તો ધીરજ ધરી વચનામૃતે શાંતિ કરવી. વાદ વિવાદ કરવો નહિ. તેની ભૂલ માલમ પડે તો ક્રોધથી નહિ કહેતાં, ધીરજ રાખી શાંતપણે યુ-ક્તિથી સમજાવી કહેવું. નિર્થક ગુસ્સો કરી મનમાં આવે તેમ બોલવું નહિ, વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, વિશ્વાસઘાતથી સ્ત્રીને દુર્ગતિ થાય છે. તેનું મન

દુઃખાય એવું કંઇ કરવું નહિ. તે સાથે ઉંચે સાદે બોલવું નહિ, હાસ્ય વિનોદથી આનંદ આપવો. વિપત્તિમાં ધીરજ આપી દુઃખમાં ભાગિયેણુ થવું. પોતાની ભૂલ થઇ હોય તો નહિ છૂપાવતાં પાસે જઇ કબૂલ કરી ક્ષમા માગવી. જૂઠું બોલી છેતરવો નહિ. તેની આજ્ઞાને આધિન થવું. ઇશ્વર ભક્તિ, વ્યવહારિક કાર્યો વગેરેમાં સહાયતા આપવી. તેને સર્વે પ્રકારે સંતોષ આપવો, અને નિર્મળ અંતઃકરણ રાખી વિશ્વાસને પાત્ર થવું. જે ધર્મ સમજી પતિને કહેશે કે;—"પ્યારા! તમે જે કહેશો, તે હું ભાવથી કરીશ. ઇશ્વરે એવું સમજાવ્યું છે કે, માબાપથી મોટા થવું, પણ જન્મારો તો તમારી સાથેજ ગાળવો છે. માટે ખરા સંબંધમાં તમેજ છો. તમે મને દુઃખ દો, આપણા ઉપર દુઃખ આવી પડો; તોપણ હું તમારી છું. જ્યાં સુધી હું તમારી માનિતી થઈ નથી, ત્યાં સુધી મારાં વસ્ત્રાલંકાર, મારૂં ડહાપણ, મારી ચતુરાઇ, મારા ગુણ, અને મારી ખૂબસુરતી એ સર્વે કોડીની કીંમતનું છે." આવું સમજનારી સુઘડ, પ્રેમી અને પતિને પ્રસન્ન કરનારી જે સ્ત્રી હશે, તે પતિને કેમ પ્રિય નહિ થાય! થાયજ. પતિપ્રાણા સ્ત્રીએ પતિની રજા વગર કંઇ પણ કાર્ય કરવું નહિ, તેમ તેની રજા વગર ક્યાંએ જવું આવવું નહિ. સુજ્ઞ સ્ત્રીએ પોતાનાં લગ્ન થયા અગાઉ પતિની જેટલી તજવીજ અને ચોકસાઈ કરવી ઘટે એટલી કરવી, પણ લગ્ન થયા પછી તો તે રોગિષ્ટ, કામી, ક્રોધી, લોભી, અહંકારી, પિશાચ સરખો, વૃદ્ધ, મુંગો, બહેરો, આંધળો, લૂલો, કરૂપો, અચતુર, બીકણુ, મૂર્ખ, નિર્દય અને કપટી વગેરે દુર્ગુણ અને ખામીવાળો હોય, તોપણ ઇશ્વરરૂપ જાણી તેની સેવા કરવી, એ સ્ત્રીઓનો સનાતન ધર્મ છે, અને એજ તેને પ્રભુપદની પ્રાપ્તી કરાવનાર છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે;—

મનહર છંદ.

પતિપદ પુજવાથી પ્રભુપદ પ્રાપ્ત થાય,
પતિને રીઝવવાથી પ્રભુ પોતે રીઝે છે;
અનાદર કરે કદિ નિજનાથ તણો નારી,
તો પ્રભુ તેનાપર ખરેખર ખીજે છે.
જે નારી સ્વસ્વામી સંગે સંપીને સંતોષી ચાલે,
તેને આ સંસાર તણા સુખ સારાં મળે છે;
પતિપદ રતિ અતિ રાખવાથી સુંદરી,
મળે છે વિલાસ ખાસ ક્લેશ કષ્ટો ટળે છે.

આ સંસારમાં સ્ત્રીપુરૂષમાં પુરૂષ એ સેવ્ય અને સ્ત્રી એ સેવક છે. માટે સેવકે સેવ્યને આધિન રહી તેની સેવા કરવી અને તેના હિતમાં કાળજી રાખવી એ તેનો ધર્મ છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—

एतद्द्वापरमंनार्य्याः कार्यंलोकेसनातनम् ।

प्राणानपिपरित्यज्य यद्भर्तृहितमाचरेत् ॥

"આ લોકમાં સ્ત્રીઓનો નિરંતરનો ધર્મ એ છે કે પ્રાણ તજવો પડે, તો તે તજીને પણ સ્વામીના હિતમાં—તત્પર રહેવું." આવાંજ વચનામૃત પ્રમાણેજ સતી તારામતીએ—પોતાના ધર્મસ્વરૂપ પતિ હરિશ્ચંદ્ર સાથે શરીરની છાયા પ્રમાણે રહી, તેના હિત માટેજ પરઘેર વેચાણી, વિયોગ થયો, ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યાં, આવી અવસ્થામાં દિલાસારૂપ એકના એક પુત્રનું મરણ થયું. તેને બાળવા મસાણનું ભાડું દેવા જેટલું પણ પાસે કંઈ મળે નહિં. એવી દુઃખદશા આવી પડી, પણ તેણે પતિપરથી જરાએ પ્રેમ ઓછો કર્યો નહિં; કે પોતાનું શીળ ભંગ કર્યું નહિં. છેવટ પતિને હાથેજ મરવાનો સમય આવ્યો, તોપણ નહિં ગભરાતાં પૂર્ણ પ્રેમ બતાવી બોલી કે;—"પ્રાણપતિ! તમારા હાથથી મારા ગળામાં નાખેલી તરવાર પણ મને મોતીની માળા જેવી લાગશે. માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ઘા કરો." અહો! કેવો પ્રેમ! મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—"પતિ એ સ્ત્રીનો જીવ છે." એ મહાવાક્યને જયદેવ કવિની સતી સ્ત્રી પદ્મણીએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગીને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. એ કોનું અજાણ્યું છે? તેમજ સતી સીતાજીને પતિનો વિયોગ થયો, તેના તરફથી તિરસ્કાર થયો, ઘણાં દુઃખો પડ્યાં, છતાં તેણે પતિ પ્રેમમાં ન્યૂનતા કરી નથી. ગર્ભવંતી અવસ્થામાં તિરસ્કાર થયો, વનમાં મૂકી દીધી; તોપણ પૂર્ણ પ્રેમ બતાવી કહાવી મોકલ્યું કે;—હે સ્વામીનાથ! હું આપની દાસી છું. બીજા લોકોના રક્ષણની સાથે આ વનમાં પણ મારૂં રક્ષણ કરનાર તમેજ છો. તમેજ મારૂં સર્વસ્વ છો. "હું તમારી સુકીર્ત્તિ સાંભળી ઘણી ખુશી થઇશ." આ શું તેની ઓછી મહત્તા! અને થોડો પ્રેમ! ધન્ય છે આવી પતિપ્રાણા સ્ત્રીને કે જેણે સ્વામી ભક્તિમાંજ જીંદગી ગુજારી સુકીર્ત્તિ મેળવી! એજ રીતે ઘણી સાધ્વી સ્ત્રીઓએ પતિપ્રાણ રક્ષાર્થે પોતાના પ્રાણ આપેલ છે, પતિપ્રાણ રક્ષણાર્થે લડાઈમાં લડેલ છે, પ્રાણ જતાંસુધી પતિપર અખંડ પ્રેમ રાખી શીળ સાચવ્યું છે, પતિ વ-

ચન પાળવા અનેક દુઃખો સહન કર્યાં છે, એ વગેરે સતી ચરિત્રો વાંચવાથી જણાશે. ખરેખર જે સ્ત્રીમાં એકીનદારી અને પતિપર નિર્મળ પ્યાર નહિં હોય, તેને સ્ત્રીનું નામ આપવું અણઘટતું છે. જેને પોતે પતિ કરી માન્યો હોય, અગર કરવાનું વચન આપ્યું હોય, તેને અંતઃકરણથી ચાહવો. તેનેજ પોતાનો ધણી અને પોતાનો મિત્ર સમજવો. જીંદગીના અંત સુધી તે સાથે નિમકહલાલીથી ચાલવું. જે સ્ત્રી પોતાના પતિની સાથે નિમકહરામી કરી અને તેનુંજ વચન તોડે છે, તેણે પરમેશ્વર સાથે નિમકહરામી કરી અને તેનું વચન તોડયું સમજવું. પતિ ગમે તેવો કે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, અગર પાછળથી આવે, પરંતુ જેને પોતે રાજીખુશીથી અને અક્કલહુશિઆરીથી ઘણાં મનુષ્યો સમક્ષ કોલ (વચન) આપ્યું છે, અને માબાપે જેના હાથમાં પોતાનો હાથ સોંપ્યો છે. તેને સદાકાળ પાળવો. એમાં જે સ્ત્રી ભલી રીતે એકીનદારીથી ચાલવાની કોશીશ કરે છે, તેને પરમેશ્વર કૃપા કરી નિરંતર સુખ આપે છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે;—

શાર્દૂલ વિક્રીડિત છંદ.

જે નારી નિજનાથ સાથ રહીને, આનંદ લેવા ચહે;
તે નારી પતિની રૂડી રતિવડે, સૌભાગ્યવંતી રહે;
સાચો સ્નેહ સ્વનાથનો સમજવો, બીજો જુઠો જાણજો;
સેવા નીજ પતિતણી ભલિ કરી, મોજયું રૂડી માણજો.

સ્ત્રીએ સ્વામીની સેવા કરવી એ કંઈ અર્વાચીનકાળનો ધર્મ નથી, પરંતુ પ્રાચીનકાળથીજ ચાલ્યું આવે છે. તેમજ એક આર્યશાસ્ત્રી કે આર્યમહાત્માઓજ કહે છે એમ નથી, પણ પૃથ્વીના સર્વ ધર્મશાસ્ત્ર અને સર્વ ધર્મના મહાત્માઓએ સૂચવેલ છે. જુઓ! ખ્રિસ્તી ધર્મગ્રંથમાં એક ઠેકાણે ઇસુની માતા મરિયમે કહેલ છે તે જણાવેલું છે કે;—"સ્ત્રીઓ! તમો જેમ પ્રભુને આધિન થાઓ છો, તેમજ તમારા પતિને આધિન રહો; કેમકે પતિ એ સ્ત્રીનું શીર છે." વળી જર્થોસ્તી—પારસી લોકોના ધર્મગ્રંથ જંદાવસ્થામાં કહ્યું છે કે;—"અશો ઓરત જે ધણી નેકદાર—ખુબ શાખેલી તે પોતાના મરદને સરદાર તથા બાદશાહ ગણે છે." તેમજ જર્મન વિદ્વાન મિ. ટેલરે કહ્યું છે કે;—"સ્ત્રીએ પોતાના પતિને તાબે રહેવું. આશાએશ અને મોજ આપવી. તેની ચાકરી કરવી, રાજી રાખવો, માન આપવું અને તેના મનને રીઝવવાના ઉપાયો કરવા. જે સ્ત્રીમાં વફાદારી જુસ્સાએ ઘર કર્યું હશે, અને પતિને ચાહ દેખાડવાના સ્વાદ વિષે

મનમાં ખાતરી રાખતી હશે, તો તેને પતિ પોતાની મેળે માન આપશે. સમજુ સ્ત્રી હશે, તે તો પોતાના પતિને સલાહ અને મદદ આપવાનું કામ પોતાની મેળેજ બજાવશે. સ્ત્રીએ તો પુરૂષના સુખમાંજ પોતાનું સુખ વિચારવું જોઇએ." આહા! શું થોડાં અમૂલ્ય વચનો! જે સ્ત્રીમાં પોતાના પતિ પ્રત્યે વર્તવાની આવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ નથી તથા પતિ પ્રત્યે;— "પ્રાણનાથ ધીરજ પકડો, ભદ્રોચિત અને ધર્મસંગત રીતિથી મને ધર્મપત્ની સમજીને ગ્રહણ કરો. હું તમારા જીવનની સંગિની થઇશ." આવી રીતે જે સ્ત્રીમાં બોલવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ નથી, તેણે દુ:ખ ભોગવવાને માટેજ જન્મ લીધો છે, એમ કહીએ તો ચાલે. જે સુજ્ઞ સ્ત્રી છે તેણે તો પોતાના પતિને દેવ તુલ્ય પરમપૂજ્ય માની તેનાપરજ નિરંતર પ્રેમ રાખવો, તેનીજ સેવામાં તત્પર રહેવું અને તેનાંજ વચનોને તાબે થવું—એજ તેમને પરમકલ્યાણ કર્ત્તા છે. યાજ્ઞવ કલ્ક્યસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનું વચન માનવું એ તેમનો મોટો ધર્મ છે. સ્ત્રીને પોતાનો ધર્મ પાળવાથી સ્વર્ગનિવાસ ફળની પ્રાપ્તી થાય છે." આ શું આ મહાત્માનાં વચનો થોડાં લાભકારક છે? અહો! સ્ત્રીને જેની સેવનાથીજ સ્વર્ગનિવાસ જેવા શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તી થાય છે, તેવા ફળદાયક પ્યારા પતિપર પ્રેમ રાખવાથી કઇ સ્ત્રી મૂર્ખ હશે કે વિમૂખ રહેશે! સુજ્ઞ સ્ત્રીએ નિર્મળ અંત:કરણથી પતિને ચાહવો, તેના કાર્યોમાં શક્તિ માફક સહાયતા આપવી. તેના તરફથી અન્ન વસ્ત્રાભુષણ વગેરે મળતા પદાર્થો ભોગવી તેમાંજ સંતોષી રહેવું. પતિ સિવાય બીજો પુરૂષ ગમે તો પૃથ્વીપતિ હોય, રૂપાળો, બુદ્ધિવંત, યુવાન અને જબરો હોય તથા ગમે તો તેના તરફથી પૃથ્વીનો બધો વૈભવ મળતો હોય, તોપણ તેને કાગ વિષ્ટાસમાન તુચ્છ ગણવો. તે સામી દૃષ્ટિ પણ કરવી નહિં કેમકે પુરૂષને ભજવાથી સ્ત્રીને નર્કાધિન થવું પડે છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

पाणीग्राहस्यसाध्वीस्त्री । जीवतोवामृतस्यवा ॥
पतिलोकमभीप्संती । नाचरेत्किंचिदप्रियं ॥

"સાધ્વી સ્ત્રીએ પાણી ગ્રહણ કરનાર જે પોતાનો પતિ તેનું કદી કિંચિત પણ અપ્રિય કરવું નહિં. જીવે ત્યાંસુધી અને મરણ પછી પણ પતિના લોકને પામવાને ઇચ્છીત સ્ત્રીએ બીજા કોઇ પુરૂષને ભજવો નહિ"— પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પ્રાણાંત સુધી પણ પોતાનું એક પતિવ્રત છોડવું

ન જોઇએ. આ સંસારના દેખાતા સર્વ પદાર્થો નાશવંત છે. તેથી તેઓ સઘળા તુચ્છ છે. ફકત એક ધર્મજ અચળ સુખ આપનાર છે. તેથી એ મહાન છે. એ મહાન ધર્મજ પાળવો એજ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું કામ છે; કેમકે મરણ વખતે જગતના દેખાતા સર્વ મોહક વૈભવો અહીંજ પડયા રહે છે. ફક્ત ધર્મ અધર્મ જે હોય છે, તેજ સાથે આવે છે. તેમાં અધર્મ નર્કમાં નાંખી દુઃખ આપે છે અને ધર્મ છે તેજ સ્વર્ગનું અવિચળ સુખ આપે છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીએ અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મનેજ વધારવો જોઇએ. સ્ત્રીને પતિ એજ ધર્મ સ્વરૂપ છે. તો તેની તન, મનથી નિરંતર પ્રેમ પૂર્વક સેવા કરવી. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર સજી મોહીત કરવાને બદલે સદ્‌ગુણોથીજ મોહીત કરવાની આકાંક્ષા રાખવી. પતિ કે લોકોનું ચિત્ત જેવું સદ્‌ગુણોથી આકર્ષાય છે, તેવું સદ્‌ગુણ વગર ઠાઠમાઠ કરી સુશોભિત થવાથી આકર્ષાતું નથી. ગુણ વિનાનો ખાલી ભભકો નિંદાને પાત્ર કરી કલંક ચડાવે છે. માટે જેમ બને તેમ સદ્‌ગુણોપર સ્નેહ રાખી તેનાવડે પતિને મોહીત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. સ્ત્રીએ પોતાના જીવનહાર અને દેવ તુલ્ય પૂજ્યપતિ સાથે દગો નહિં કરતાં, નિષ્કપટપણે વર્ત્તવું. જો દગો કરશો, તો પછી એના જેવું તમારે આ સંસારમાં બીજું કોણ છે? કે તે સાથે સત્યપણે ચાલી સુખી થશો! કોઇજ નહિં. એતો પતિજીવન સર્વસ્વ છે, એજ પરમમિત્ર છે, અને એજ સુખદુઃખમાં તથા ભવસાગર પાર જવામાં ખરો સાથી છે. માટે તેનાપરજ શ્રદ્ધા રાખવી, તેનાપરજ પ્રીતિ રાખવી, અને તેનેજ અંતઃકરણથી ચાહવો એ તેમનો પવિત્ર ધર્મ છે.

હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો પતિ પ્રત્યે શું ધર્મ છે એ નહિં જાણવાથી, પતિને ગમે તેમ બોલે છે, ધમકાવે છે, મર્યાદા મૂકી ગાળો દેછે, સામી થાય છે, અપમાન આપે છે, બહારથી મહેનત કરી ઘેર આવે, ત્યારે મનરંજન કરી વિશ્રાંતિ આપવાને બદલે સાસુ, સસરા વગેરે ઘરકુટુંબની કે પાડાપાડોસીની કુથલી કરી કંટાળો આપે છે. વખતસર ભોજન તૈયાર કરી જમાડવાને બદલે પોતે પગપર પગ ચડાવી બેસી રહી, ધણી પાસે ઘર કામકાજ કરાવે છે. પતિનું ગજું ન છતાં બીજાનાં સારાં સારાં ઘરેણાં લુગડાં દેખી, તેવાં પોતાને કરાવવાને કલેશ કરી, કરજના ખાડામાં ઉતારે છે. પતિને કોઇ કાર્યમાં સહાય થતી નથી. સઘળો ઘરવ્યવહારનો બોજો તેના એકલાપરજ નાંખી મૂકે છે. તેના દુઃખની વેળા જાણતી નથી, પતિને નાગનોજ ગણી પતિવ્રત પાળતી નથી. જ્યારે આવી સ્ત્રીને પતિ તરફથી

લોભની તૃપ્તી થતી નથી, ત્યારે આ કુભારજા પાપિણી સ્ત્રી લોભની તૃપ્તી કરવાની આશાએ અનેક કુકર્મો કરે છે, પણ જ્યારે ઇચ્છેલું સુખ મળવાને બદલે આબરૂ જાય છે, લોકોમાં નિંદાય છે અને ફટફટ થાય છે, ત્યારે પસ્તાવો કરી આખો ભવ દુઃખમાં કાઢે છે. વળી જે સ્ત્રી "ઉપરકી તો અચ્છી બની ભીતરકી તો રામ જાણે," એ પ્રમાણે ઉપરથી પતિવ્રતાનો ડોળ બતાવે, અને મનમાં કપટ રાખી, ગુપ્તપણે બદકામ કરે છે, પણ તે મિથ્યા ડોળ કદી છાનો રહેતો નથી. કપટ ખુલ્લું થયે, પતિનો ભરૂસો ઉઠી જઈ અપ્રિય થાય છે, અને પતિને ફસાવવા જતાં પોતે ફસી પડી અનેક દુઃખો ભોગવે છે. આવી સ્ત્રીઓ સ્ત્રીના ધર્મને ન છાજતાં કુકર્મો કરી પાપનો પોટલો બાંધે છે. આવી સ્ત્રીઓને સ્ત્રી નહિં, પણ રાક્ષસી કહેવી જોઇએ. આવી અધર્મિ સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે! અને ધિક્કાર છે તેના માતાપિતાને કે તેણે આવી કુપાત્ર પુત્રીને પેદા કરી. આના કરતાં તો પશુ, પક્ષી અને વનવૃક્ષના અવતારો પણ સારા ગણાય કે તેને ઈશ્વરે જે જે સ્વાભાવિક ધર્મ—નિયમ પ્રમાણે વર્ત્તવા સૃજેલ છે. તેજ ધર્મ પ્રમાણે સદાકાળ ચાલ્યા કરી, પોતાનો અવતાર લેખે કાઢે છે. તેના કરતાંએ આવી સ્ત્રીનો અવતાર તો હલકોજ સમજવો. જે સ્ત્રી ઇશ્વરરચીત ધર્મ—નિયમ પ્રમાણે નહિં ચાલતાં નકામી પૃથ્વીપરૂ બોજા જેવી થઇ પડે છે, તેનો અવતાર વૃથા છે. ઈશ્વરના નિયમ વિરૂદ્ધ આચાર, વિચાર અને નીતિ રાખી આચરનારી સ્ત્રીએ વિચારવું જોઈએ કે પાપકર્મનું સુખ થોડા વખતનું છે. એ કુકર્મોથી તો ઇશ્વર અકૃપાવાન થઇ પાપનું ફળ નર્કનું મહાદુઃખ આપશે તે ભોગવવું પડશે. આ સંબંધી ખૂબ વિચાર કરવો જોઇએ. સુજ્ઞ સ્ત્રીએ તો પતિ તરફથી જે મળે તેમાંજ સંતોષ રાખવો. એમાંજ તેમની આબરૂ, એમાંજ તેની શોભા અને એમાંજ તેને સુખ છે. જે સ્ત્રી ઈશ્વરનો ડર રાખી પતિની ઇચ્છા અનુસાર મન, વચન, અને કાયા વશ રાખી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તે છે, તેને ધન્ય છે, અને ધન્ય તેમના માતપિતાને કે તેણે આવું પુત્રીરત્ન પેદા કર્યું. કુલીન સ્ત્રી હોય છે, તે કદીપણ પોતાની મરજી માફક સ્વતંત્રપણે વર્ત્તતી નથી કે સ્ત્રીના ધર્મ વિરૂદ્ધ આચરણ કરતી નથી. સ્ત્રીને પતિથી સ્વતંત્રપણે વર્ત્તવાનું શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—"સ્ત્રી બાળા હોય, કે યુવતી હોય, અથવા વૃદ્ધ હોય તોપણ ઘરમાં કોઇપણ કાર્ય તેણે સ્વતંત્રતાથી કરવાં નહિં." આ મનુ ભગવાનનું કહેવું સ્ત્રીઓના હિતનું છે.

આનેજ લગતું એક મહાન પંડિતે પણ કહ્યું છે કે;—

જનની જનક વશ રહે બાળા, તરૂણી પતિ આધાર;

વૃદ્ધપણામાં પુત્રો પાળે, સ્વતંત્ર નહીં કુળ નાર.

સ્ત્રી બાળક હોય, ત્યારે માબાપની આજ્ઞામાં રહી, તેમની શીખામણ પ્રમાણે વર્ત્તે, તારૂણ્યમાં પતિનેજ પોતાનો આધાર માની વર્ત્તે, ઘડપણમાં પુત્રો તેનું પાલણપોષણ કરે અને તે પુત્રો વગેરેનું કરે. પણ કુલીન સ્ત્રીએ સ્વતંત્ર રહેવું નહિં. જે સ્વતંત્રપણે વર્ત્તે તે કુલીન સ્ત્રી કહેવાયજ કેમ! નહિંજ. જે કુલીન સ્ત્રી હોય છે તે કદી પતિથી સ્વતંત્ર થવાને ઇચ્છતીજ નથી. તે તો દાન, ધર્મ, તીર્થ, અને દેવપૂજા વગેરે જે કરે છે, તે સર્વમાં પરમેશ્વર પાસે એમજ માગે છે કે; "મારૂં સૌભાગ્ય અખંડ રહો." સ્ત્રીને સૌભાગ્યપણું એ એવું તો પૂજ્ય છે કે જેમાં તેનું રક્ષણ સમાએલું છે. માટે સ્ત્રીએ પતિનેજ આધિન રહેવું. તે ધંધા રોજગારમાં ઉત્સાહરહિત થાય, તો તેનું મન શાંત કરી ધીરજ આપવી. વિપત્તિ વખતે પતિ જેવી સ્થિતિમાં હોય તેવીજ સ્થિતિમાં પોતે રહી સંતોષ રાખવો. તેની સાથે બડબડવું નહિં. જેમ પુરૂષ પોતાના પિતાના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ઓળખાય છે, તેમ સ્ત્રીએ પોતાના પતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ઓળખાવું એ વ્યાજબી છે, પરંતુ લોકોમાં નિંદા થાય, તેવું કૃત્ય કરી પ્રસિદ્ધ થવું નહિં. તેમજ પતિ સંબંધે શંકાવાળું થવું નહિં. કોઈ મનુષ્ય પતિપત્નીમાં પ્રેમ જોઈ તે તોડાવવાને કહેશે કે તારો પતિ તો ગેરરસ્તે ચાલે છે, તારાપર પૂરો પ્રેમ રાખતો નથી, તે તો બીજી સ્ત્રીપર સ્નેહ રાખે છે, વગેરે બોલી મન ભમાવવાનું કરે, પણ કાચા કાન રાખી તે સાંભળવું નહિં. તેના કહેવાની તુલના કરવી, કે તે આવું શા માટે કહે છે? વગેરે વિચાર કરી કહેવું કે મારો પતિ કદી પણ એમ કરેજ નહિં. એમ ચોખ્ખુ કહેવું, પણ તેના ભમાવવાથી ભમાવું નહિં. જો કદી કહ્યા કહી સાંભળી મન શંકાવાળું કરશો, તો સ્નેહ તૂટશે. સ્નેહ તૂટ્યે ગૃહસ્થાશ્રમ બગડી સંસાર દુ:ખરૂપ થશે. માટે કોઈની કહ્યા કહી ઉપર ભરૂસો રાખવો નહિં, પણ એક પતિ ઉપરજ પૂર્ણ ભરૂસો રાખવો. કદી કર્મસંજોગે પતિ બુરો નીવડ્યો, તોપણ તેનાથી સંતોષ રાખવો. "જે કુળમાં ભર્ત્તા ભાર્યાથી અને ભાર્યા ભર્ત્તાથી સદા સંતુષ્ઠ રહે છે. તે કુળમાં કલ્યાણ નિરંતર રહે છે." માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળીએ પરસ્પર સંતોષમાં રહેવું એ શ્રેષ્ઠ છે.

ધર્મશાસ્ત્રની રીતે વિવાહ કરવામાં આવે છે. તેનું મુખ્ય કારણ એજ

છે કે;—પરસ્પરનાં હૃદય પ્રેમરૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો સજ્જડ સંધાય કે ગમે એટલું દુ:ખ પડે, તોપણ તે છૂટે નહિં. તે ગાંઠ એટલી તો વખતે સજ્જડ બંધાય છે, કે પોતાના પતિને જે પ્રિય, તેજ પોતાને પ્રિય અને જે તેને પ્રતિકુળ અનુકુળ તેજ પોતાને પ્રતિકુળ અનુકુળ થાય છે, એ માટે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રહેતી નથી. મહા સતી પાર્વતીજીના પિતાએ શિવજીનો દ્વેશ કર્યો. એ જોઈ પાર્વતીજીએ પોતાના પિતા જનક પ્રત્યે કહ્યું કે;—"તમે શિવજીનો દ્વેશ કરો છો. માટે તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલ આ કલેવર (શરીર) પણ મારા કામનું નથી. તેથી હું છોડી દઉંછું. ખરાબ અન્ન ભૂલથી ખવાયું હોય, તો પછી તેને ઓકી કાઢવું. એમ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે." આ પ્રમાણે કહી પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો. આનું નામજ પ્રેમ. આવો પ્રેમ જે ઘરમાં છે, તે ઘરનેજ સ્વર્ગ કહીએ તો ચાલે; કારણ આવાં પ્રેમી જોડાં જ્યાં હોય છે ત્યાં દુ:ખની અંદર પણ સ્વર્ગ સમાન સુખ મળે છે. જે સ્ત્રી નિષ્કપટ પ્રેમ રાખી સદાચરણથી ચાલે છે, તેનો પતિ કદી પણ ખરાબ રસ્તે ચાલતો નથી. તે તો એમ સમજે છે કે મારા ઘરમાં આવું અમૂલ્ય સ્ત્રીરત્ન છે, એમ સમજી પોતાની સ્ત્રીનેજ માન આપે છે અને પ્રીતિ કરે છે. માટે સ્ત્રીએ એક પોતાના પતિપરજ અખંડ પ્રેમ રાખવો અને તેની સેવના કરવી. બીજા સાથે સ્નેહ રાખી બેનપણાં કરવા કરતાં, તેની સાથેજ મિત્રભાવ રાખવો. તેની પાસેજ લાડ કરવાં. તેની સાથેજ સર્વ પ્રકારની વાતો કરવી. તેનાપરજ પુત્ર કરતાં, પણ હજારઘણો સ્નેહ રાખવો. તેનેજ સ્વર્ગની ગતિ આપનાર, તેનેજ દૈવતરૂપ, અને તેનેજ દેવરૂપ માની સેવા કરી સાધ્વી—સતી એવું પદ ધારણ કરવું. આ પ્રમાણે જે સ્ત્રી કરે છે, તે પોતાના ત્રણે કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે. કદી પતિ પાપી હોય, તોપણ ધર્મ પાળનારી સ્ત્રી સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે, અને સ્વર્ગ સુખ પામે છે.

પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ.

स्त्रियोदेव्योगृहश्रियः—સ્ત્રિયો દેવી અને ઘરની લક્ષ્મી રૂપ છે. ઘર તે ઘર નથી પણ ગૃહિણી—ઘરની સ્ત્રી એજ ઘર છે. સ્ત્રી વિના ઘર અરણ્ય જેવું ઉજડ લાગે છે. જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુ:ખી થાય છે, તે કુળનો ઝટ નાશ થાય છે. તેની સમૃદ્ધિ હણાય છે, અને કલ્યાણનો નાશ થાય

છે. પુરૂષના સઘળા સુખનો આધાર સ્ત્રીપરજ છે. સમૃદ્ધિ, સુખ, વંશ અને કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરવાવાળી આવી જે પોતાની સ્ત્રી તેને પુરૂષે અન્ન, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેથી કોઇ પ્રકારે ન્યૂન નહિં રાખતાં, સર્વ પ્રકારે સંતોષી સત્કાર કરવો. સંરક્ષણ કરવું, સ્નેહ રાખવો, હિત કરવું, વિશ્વાસ રાખવો, કદી પણ અનાદર કે તિરસ્કાર કરવો નહિં, તેને ગુલામડી નહિં પણ ગૃહનો કાર્યભારી, લક્ષ્મી અને સંસારસાગર તરવાનો સાથી ગણવી. એ પાસે જોર જુલમથી કોઇ કાર્ય નહિં કરાવતાં, શક્તિ પ્રમાણે કાર્ય સોંપવું. સ્ત્રી અર્ધાંગના રૂપ છે. માટે જેવી રીતે આપણું શરીર શોભાવવાની અને સુખી રાખવાની કાળજી રાખીએ, તેવીજ રીતે તેને પણ શોભાવવી અને સુખી રાખવી. જેમ અરધું શરીર સારૂં ન હોય, તો સઘળો વ્યવહાર અટકી પડે છે. તેમ સ્ત્રી જો અયોગ્ય અને દુઃખી હશે, તો પુરૂષ કદી સુખી થવાનો નહિં. માટે તેને તન, મન, અને કર્મથી પોતાના પ્રાણ સમાન ગણવી; કેમકે પૂરૂષને આ સંસારમાં ખરો સાથી—મિત્ર સ્ત્રી છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—

नास्तिभार्यासमोबन्धु नास्तिभार्यासमागतिः।
नास्तिभार्यासमोलोके सहायोधर्मसंग्रहे ॥

પુરૂષને ભાર્યા સમાન બીજા મિત્ર નથી, ભાર્યા સમાન બીજી ગતિ નથી અને આ લોકમાં ભાર્યાના સમાન બીજું કોઈ ધર્મસંગ્રહ કરવામાં સહાયકારી નથી. વળી પંડિતશ્રી ગટુલાલજીએ કહ્યું છે કે;—

ટાળે દુઃખ પાળે ઘર સઘળું, સંભાળે શુભ નાર;
પુણ્ય સહાય પ્રજા ઉપજાવે, પોષણ કરે અપાર.

દુઃખ ટાળવું એ મિત્રનો પરમ ધર્મ છે. એ ધર્મ સ્ત્રી દુઃખને વખતે બરાબર બજાવે છે. જ્યારે પતિને સંસારમાં અનેક પ્રકારની આપત્તિ આવી પડે છે, તે પ્રસંગે શું કરવું એ સુઝતું નથી, ત્યારે સ્ત્રીમાં ધૈર્ય, ડાહાપણ હીંમત વગેરે અનેક ગુણો ગુપ્ત રહેલા છે. તે એકાએક એ પ્રસંગે પ્રકાશિ નીકળી, પતિને ધીરજ, હીંમત અને દીલાસો આપે છે, અને શું કરવું એ રસ્તો બતાવે છે. એટલુંજ નહિં પણ તે સુખદુઃખમાં પતિને આનંદ આપનારી છે. આવી જે પોતાની આનંદકારી અર્ધાંગના તેને પતિએ સુખ આપી આનંદી રાખવી એ તેમનો પરમ ધર્મ છે.

કેટલાક અજ્ઞાન અવિચારી પુરૂષો સ્ત્રીને દુઃખ દેછે અને પોતે સુખ

ભોગવી આડે માર્ગે ચાલે છે. આવા પુરૂષોના પાપ તરફ વિચાર કરતાં તેમને **"પતિપણું"** કદી ઘટતું નથી. આવા પાપી પુરૂષો પોતાના પાપને લીધે સ્ત્રી વિનાના થાય છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે, અને અકલ્યાણને પામે છે. કહ્યું છે કે;—**"यत्रनार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ॥** સ્ત્રીઓ જે ઘરમાં માન પામે છે, તે ઘરમાં દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે." "સ્ત્રીનાં આંસુથી જે ઘરની જમીન ભીની થાય છે, તે ઘરમાં કલ્યાણ નથી." ખરેખર સ્ત્રીના પ્રસન્ન મુખથી શોભાજ ઘરનો અંધકાર દૂર કરે છે. માટે સ્ત્રીઓને સંતુષ્ટ અને પ્રસન્ન રાખવી એ કુલીન પુરૂષનું કામ છે. કુલીન પુરૂષે પોતાની ધર્મપત્નીપરજ ખરી પ્રીતિ રાખવી, તેનેજ પોતાનું જીવિત સર્વસ્વ ગણવી જોઇએ. તે ગમે તો લૂલી હોય, કે પાંગળી, તે ગમે તો બેહેરી હો કે મૂંગી, ગમે તો આંધળી હો કે કરૂપી, પણ જેનો હાથ દેવ, અગ્નિ અને લોકોની સાક્ષિએ પ્રતિજ્ઞા લઇ ગૃહણ કર્યો છે, તેને યાવત જિવિત પ્રેમસહિત પાળવી એ ધર્મ છે. લગ્ન વખતે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે;—**धर्मेष्वर्थेषु कामेषु सहचरेयं सहचरेयं सहचरेयं ।** "ધર્મોમાં, અર્થોમાં, અને સુખોમાં હું અમારી ધર્મપત્નીને સાથે રાખીશ, સાથે રાખીશ, સાથે રાખીશ." આ મંત્ર ત્રણવાર બોલી વચન આપેલ છે આવું જે વચન તોડે છે, તે ખરેખર ઇશ્વરનો ગુન્હેગાર થાય છે. જે જ્ઞાતા અને કુલીન પુરૂષ છે, તે તો પોતાના પ્રાણ જતાંસુધી પણ પોતાનું વચન ભંગ કરતા નથી કે એક ધર્મપત્ની સિવાય બીજી સ્ત્રીપર ભાવ લાવતા નથી. વળી જેમ સ્ત્રીને પોતાના પતિ સિવાય બીજા પુરૂષનું મૂખ જોવું પણ કહ્યું નથી, તેમ પુરૂષે પણ પોતાની ધર્મપત્ની સિવાય બીજી સ્ત્રીનું મૂખ પણ કુદૃષ્ટિએ જોવું ન જોઇએ. જેમ સ્ત્રીએ પોતાના પતિનેજ રૂપ, ગુણ અને શીલથી ઉત્તમ ગણવો જોઇએ તેમ પુરૂષે પણ પોતાનીજ એક ધર્મપત્નીનેજ રૂપ, ગુણો અને શીલથી ઉત્તમ ગણવી જોઇએ. સ્ત્રીએ જેમ પતિવ્રત પાળવું જોઇએ, તેમ પુરૂષે પણ એક પત્નીવ્રત પાળવું જોઇએ, એવો શાસ્ત્ર લેખ છે. જેવો પતિનો સ્ત્રીપર હક છે, તેવોજ સ્ત્રીનો પતિપર હક છે. જેવા સ્ત્રીને પતિ સાથે વર્ત્તવાના કઠણ ધર્મ છે, તેવાજ પતિને સ્ત્રી સાથે વર્ત્તવાના કઠણ ધર્મ છે. આવો પોતાનો કઠણ ધર્મ ત્યાગી પોતાની પ્રિયાને વગર કારણે તજનારને વિપરિત ફળ મળે છે. માર્કંડેય ઋષિએ કહ્યું છે કે;—"મહારાજ વિપશ્ચિતે પોતાની સ્ત્રીનો વિના અપ-

રાધે ત્યાગ કર્યો હતો, તેથી તેને નર્ક જોવાની અસહ્ય પીડા ભોગવવી પ-
ડી છે.” આહા! કેવો બનાવ!

સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચે કલેશ થવાથી કદી ક્યાંએ સારૂં થયું જાણ્યું નથી;
કેમકે સ્ત્રી એ આ સંસારનું નૂર છે. એ નૂર કલેશને લીધે ઘરમાંથી જતું
રહે છે. સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને સઘળે દુઃખ દુઃખને દુઃખ દીસે છે.
કલેશનું મોં કાળું. જ્યાં કલેશ હોય ત્યાં દેવનો વાસ જઈ ભૂતનો વાસ થાય
છે. જગત્પિતા બ્રહ્મા પાસે યક્ષ નામના એક ભયંકર ભૂતે પોતાને રહે-
વાનું ઠેકાણું માગ્યું કે હું ક્યાં રહું? ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું કે;—જ્યાં સ્ત્રી-
પુરૂષને પરસ્પર કલેશ થતો હોય, ત્યાં તું જઈ નિરંતર નિવાસ કરજે.”
આ પરથી જણાશે કે જ્યાં સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચે કલેશ થાય છે ત્યાં સર્વ પ્રકા-
રના સુખનો નાશ થાય છે. સ્ત્રીનું લાલનપાલન કરવાથી તે ઘરની લક્ષ્મી
રૂપ થાય છે એટલે લક્ષ્મી વધે છે. તેને દુઃખ દેવાથી કે મારવાથી તે ઘ-
રમાં ચંડીકારૂપ ધારણ કરી ઘરની સર્વ સિદ્ધિનો નાશ કરે છે. તે વિષે
વ્યાસજીનું વચન છે કે;—**लालितासैवलक्ष्मीः स्यात्ताडितासैवचांडि-
का.**—પોતાની ધર્મપત્નીનું લાલન કરવાથી તે ઘરની લક્ષ્મીરૂપ થાય છે,
અને મારવાથી તે ચંડિકારૂપ થાય છે. તેવુંજ વચન ભરતખંડના ભૂષણ-
રૂપ ભિષ્મપિતાએ યુદ્ધિષ્ટર પ્રત્યે કહ્યું છે કે;—“સ્ત્રીઓનું પ્રેમે કરી લા-
લનપાલન અને પોષણ કરવાથી તેઓ લક્ષ્મીરૂપ થાય છે અને તેમ નહિં
કરવાથી તેજ સ્ત્રીઓ અલક્ષ્મીરૂપ થાય છે.” મનુભગવાને કહ્યું છે કે;—
“જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખથી શોકાતુર રહે છે, એ કુળનો જલદી નાશ
થાય છે; અને જે કુળમાં સ્ત્રીઓ પ્રસન્ન રહે છે, એ કુળ હમેશાં વધતું
જાય છે અથવા ઉંચું થાય છે.” માટે આ મહાત્માઓનાં વચનો યાદ રા-
ખી સુજ્ઞપુરૂષે પોતાની ધર્મપત્નીને કોઇ પ્રકારે દુઃખ દેવું નહિં. તેને સર્વ
પ્રકારે આનંદી રાખવી. કદી તેનાથી જાણે અજાણે અપરાધ થઇ ગયો
હોય, તો તેને અબળા જાણી ક્ષમા કરવી અને ફરી તેવી રીતે ન કરે
એવી સમજુતી આપવી. જેવું પ્રીતિથી કામ સારૂં થાય છે, તેવું ભયથી
તે એવું સારૂં થતું નથી. માટે બનતાં સુધી ભય કરતાં પ્રીતિનો વધારો
કરવો. કહેવત છે કે;—“ભય વિના પ્રીતિ નહિં.” તે ખરૂં, પણ એકલો
ભય ભયંકર નુકસાન કરતા થઇ પડે છે. ભય બતાવી કરેલી પ્રીતિ કરતાં,
પ્રીતિ કર્યાથી અને તે સાથે માયાળુપણે વર્ત્તવાથી જે પ્રીતિ થાય છે, તે

પ્રાણાંત સુધી ટકી રહે છે. એ પ્રીતિથી જેવું જોડું સુખી થાય છે, તેવું પરાણે કરેલી પ્રીતિથી થતુ નથી. પ્રીતિ કર્યાથી જે પ્રીતિ થાય તેજ ખરી પ્રીતિ સમજવી. માટે સુજ્ઞ પુરૂષે પોતાની ધર્મપત્ની સાથે ખરી પ્રીતિજ જોડવી અને પોતાનો તે પ્રત્યે ખરો ધર્મ બજાવવો. જુઓ! ઋતુધ્વજ પોતાની પ્રિયા મદાલસાના દેહ ત્યાગથી શોકાતુર થઇ તેના દેહની ભસ્મની પોટલી બાંધી દેશોદેશ, તીર્થેતીર્થ, નદીએ નદી, પર્વતે પર્વત અને વને વન પ્રિયા મદાલસા! પ્રિયા મદાલસા! એમ સ્મરણ કરતો ભમ્યો. અન્ન જળ તજી યોગી થયો. તેના માતપિતાએ મદાલસા જેવી રૂપ, ગુણયુક્ત બીજી હજારો સ્ત્રીઓ પરણાવવાનું કહ્યું, પણ માન્યું નહિં. ભમતાં હજારો દુઃખો પડ્યાં તે ગણકાર્યાં નહિં. અંતે જ્યારે દૈવકૃપાથી એજ મદાલસા સજીવન થઇ મળી, ત્યારેજ યોગીવેશ ઉતારી અંન્નજળ લીધું.

તેમજ જગતપિતા શીવજીએ—જ્યારે સતી પાર્વતીજીએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો, ત્યારે તેના અસ્તિની પોટલી બાંધી તીર્થે તીર્થ ફરી છેવટ હિમાલય પ્રત્યે જઇ કેટલાંક વર્ષ એકજ સ્થળે અઘોર તપ કર્યું, જ્યારે પાર્વતીજી ફરી જન્મ ધારણ કરી વર્યા, ત્યારેજ તેણે પોતાનું વ્રત મૂક્યું. અહો! કેવો નિર્મળ પ્રેમ! ખરેખર આનું નામજ પત્નીપર પ્રેમ, અને આનું નામજ એક પત્નીવ્રત. આ સિવાય શ્રીરામચંદ્ર, નળ, હરિશ્ચંદ્ર વગેરે ઘણા મહાનપુરૂષો આ ભારત ભૂમિપર એક પત્નીવ્રતમાં પંકાઇ ગયા છે. એ કોનું અજાણ્યું છે!

પુરૂષે એક પત્નીવ્રત પાળવું, એ તેમનો પરમ યશરૂપ અમૃતને આપનાર, અને ઉન્નતિ કરનાર છે. માટે કુલીન પુરૂષે પોતાની ધર્મ પત્નીપરજ નિર્મળ પ્રિતિ રાખીને વિવાહ વખતે કરેલી પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા પાળવી. તેની નિંદા કરવી નહિં, કે નિંદા થાય એવું કરવું નહિં, ઘરમાં દાસદાસી કે છોકરાં દેખતાં અપમાન કરવું નહિં, તિરસ્કાર કરવો નહિં, ક્રોધ કરવો કે ભય બતાવવો નહિં, એમ કરવાથી તો પોતાની ધણીઆણીના પદથી બાતલ કરવા જેવું થાય. માટે કંઈ કહેવું હોય તો એકાંત વાસમાં જઇ શાંતપણે સમજાવવી. વિનય વિવેકના સભ્ય મધુર વચને બોલાવવી, ગાળો દઇ કઠોર વચનો કહેવાં નહિં, એ કદી અજ્ઞાન હોય તો સજ્ઞાન કરવા કાળજી રાખવી. વિશ્વાસઘાત કરવો નહિં, સદા આનંદ અને સંતોષી રહે તેમ કરવું. પતિના ગુણ દોષ સહવાસે રહેનાર સખારૂપ સ્ત્રીમાં થોડાઘણા પણ આવ્યા વગર રહેતા નથી. જેમ નદી સમુદ્ર સાથે ભળે છે,

ત્યારે સમુદ્રના ગુણ નદીમાં આવે છે. તેમ શસ્ત્રોક્ત વિધિથી જે પુરૂષની સાથે સ્ત્રીનું લગ્ન થાય છે. તે પુરૂષના ગમે તેવા ગુણો હોય, તો તેવા ગુણો તે સ્ત્રીમાં આવે છે. **अक्षमाला** નીચ કુળની સ્ત્રી હતી, પરંતુ વશિષ્ઠઋષિને પરણ્યા પછી તેના સહવાસે તેમાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યા હતા. તેથી એ ઉત્તમ પૂજ્ય પદવીને પામી. તેમજ **सारंगी** નામે સ્ત્રીને મંદપાળ પરણ્યો હતો. સારંગીમાં સારા ગુણો નહોતા, પરંતુ મંદપાળ જેવા ગુણી પતિની સોબતથી તેનામાં ઉત્તમ સદ્‌ગુણો આવ્યા હતા. તેથી એ પણ ઉત્તમ પૂજ્ય પદવીને પામી હતી. માટે જે પુરૂષ આ સંસારમાં સુખ સંપત્તિ મેળવી પરમ સદ્‌ગતિને પામવાની ઇચ્છા રાખતો હોય. તેણે પોતામાં સારા સદ્‌ગુણોનો સંગ્રહ કરવો. કે તેનો પાસ પોતાની સ્ત્રીમાં પણ આવે. તેમજ જે સ્ત્રી સાથે પોતાનું લગ્ન થાય તેનામાં થોડું જ્ઞાન કે બુદ્ધિ હોય તે વધારવાને તેને વિદ્યા, ધર્મ, નીતિ, અને વ્યવહારિક જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપી શ્રેષ્ઠ કરવી. જુઓ! પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ પાર્વતીજી, લક્ષ્મીજી, અનસૂયાજી, લોપામુદ્રા, મૈત્રેયી, દેવહૂતી વગેરે સતીઓ કેવી ગુણજ્ઞ હતી? એ શાનો પ્રતાપ! કેટલોક તેમના પ્રાણનાથના પ્રયત્નનોજ એ તેમનાં ચરિત્રોપરથી સિદ્ધ થાય છે. પોતાની અર્ધાંગના ગણાતી પત્નીને સુધારવી એ બંનેને લાભકારક છે. આવો લાભ કેમ ખોવો! આ સંસારમાં ખરી સખારૂપ સ્ત્રીને જંગલીરૂપ રાખવી કે દુ:ખ દેવું એતો પોતાને, પોતાના કુટુંબને અને આખા દેશને જંગલી અને દુ:ખી રાખવા જેવું છે. જે કુટુંબમાં કે જે દેશમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી તે કુટુંબ તથા તે દેશ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ સુખસંપત્તિવાળો હોય છે; અને જ્યાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ખરાબ હોય છે. તે કુટુંબ તથા તે દેશ પાયમાલ અને જંગલી હાલતમાં હોયછે. જુઓ! સાઈબિરીઆ, કામસ્કાટકા, લાપ્લાંડ, ગ્રીન્લાંડ, આફ્રીકા અને આસ્ટ્રેલિયાના જંગલી દેશો વગેરે દેશોની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણી હલકી છે, ત્યાં સ્ત્રીઓને અનેક પ્રકારથી દુ:ખ આપે છે. તેમને ગુલામની માફક ગણી સર્વ પ્રકારનાં કઠણ કાર્યો કરાવે છે. ગર્ભવંતી જેવી સ્થિતિમાં તેમની ઉત્તમ પ્રકારે સંભાળ લેવાને બદલે તેવે પ્રસંગે અપવિત્ર ગણી ઘર કે ઝુંપડી બહાર ટાઢ, તડકામાં કાઢી મૂકે છે. તેથી તે બિચારીઓ અનેક પ્રકારનાં દુ:ખ ભોગવે છે. આવી રીતે તેમને પશુની માફક ગણે છે, તેથી એ દેશની સ્થિતિ તરફ નજરો કરો, તો બહુજ ખરાબ છે. હાલના સુધરેલા કાળમાં તે લોકો પશુવત્ સ્થિતિમાં પોતાનો કાળ ગુજારે છે. ઈંગ્લાંડ, જ-

મેની, ફ્રાન્સ વગેરે દેશોમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણીજ ઉત્તમ છે, તો તે દેશોની સ્થિતિ પણ ઘણે દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે, ત્યાંની સ્ત્રીઓને સર્વ પ્રકારે આદરસત્કાર અને માન મળે છે. ત્યાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઘણોજ ઉત્તમ ગણાય છે, તેઓને ઓઝલપડદે પડયા રહેવું પડતું નથી, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેથી સંતોષવામાં આવે છે, વગેરે ત્યાંની સ્ત્રીઓ કેટલીક રીતે સુખી છે, એમ કહીએ તો ચાલે. એ રીતે હોવાથી એ દેશ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિથી ભરપૂર અને સુખી છે. માટે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી કરવાથી સર્વનું શ્રેય થાય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે;—"પશુ તે છે જે સ્ત્રીને કહે છે કે—મારી ઇંદ્રિય સેવાને માટે તેને લાવ્યો છું. મનુષ્ય તે છે જે કહે છે કે,—મારા સુખથી સુખી અને મારા દુઃખથી દુઃખી કરવાને માટે તેને લાવ્યો છું. અને દેવતા તે છે કે, જે સ્ત્રીને કહે છે કે;—નિઃસ્વાર્થ પ્રિતી કરીને તથા તમોને સુખી કરીને હું સ્વર્ગમાં જઇશ. તે માટે તમને લાવ્યો છું." આ કેવાં વચનો! પણ ઉત્તમ ગતિની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે તો પોતાની ધર્મપત્નીપરજ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ રાખવો અને તેને સુખી કરવી તથા વંશવૃદ્ધિનું મૂળ જાણી તેની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવું એજ તેમને ઉત્તમ છે.

સ્ત્રીને જંગલી અને દુઃખી રાખવાથી ઘરની શાંતિનો નાશ થાય છે, સંસારની શ્રી જાય છે, બાળકોને નર્કપીડામાં નાંખવાનું બીજ રોપાય છે, પુરૂષોની બંધનકારક દોરડી તુટી જાય છે અને કુટુંબમાંની શાંતિનો નાશ થાય છે. અનાજમાં જેમ મીઠું ન નાંખવાથી તે સ્વાદ વગરનું ફીકું લાગે છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રી એ મીઠા પ્રમાણે છે, તે ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્વાદ રહેતો નથી. માટે ખરેખર કહીએ તો તેના વડેજ સંસારનાં સઘળાં સુખો પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તેમને સર્વ પ્રકારથી પ્રસન્ન રાખવી, તેનો ત્યાગ કરવો નહિં, તેને ફરવાહરવાની યોગ્ય છૂટ આપવી. પડદામાં રાખી મૂકવી એતો સુખમાં હાની કરતા છે. પરસ્પરના મેળાપથી, એકબીજાનાં ચરિત્રો નિહાળવાથી, અને એકબીજાની ખાશીયત તથા ગુણ દોષ જાણવાથી; તેઓને સારા સારનો અનુભવ થયે તેમાંથી તત્વગૃહણ કરે છે. સ્ત્રીનું સરળ હૃદય અને પ્રેમ એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં મોટો સુખદાઈ પદાર્થ છે. તે આવી રીતના મેળાપથી વધારે મજબુત થાય છે. માટે તેમને યોગ્ય છૂટ આપવી એ લાભ કરતા છે. પ્રાચીનકાળમાં આર્યો ઉંચ કુળ, ઉંચ સ્વભાવ, ઉંચવૃત્તિ અને ઉંચ વિચારોમાં સંપૂર્ણ નિમગ્ન હતા જેની શ્રેષ્ઠતાની તુલ્ય તો આજ સુધરેલા ગણાતા યુરોપાદિ દેશો પણ હજુ સુધી

આવી શક્યા નથી. તેવી મહત્વતાની વખતે આર્ય સ્ત્રીઓને યોગ્ય છૂટ હ-તી. તેઓ પોતાના પતિ સંગાતે સભા વગેરેમાં જઇ શક્તી. દેશાટન સા-થે રહી ફરતી. ઓઝલપડદે રહેવાની રીત નહોતી, એ બુરી લત તો યવ-નોના આવ્યા પછીજ પ્રસરી છે. પ્રાચીનકાળની સ્ત્રીઓનો માન મરતબો જાળવવામાં આવતો. તેમનો દરજ્જો શ્રેષ્ઠ હતો. એ વખતે લગ્નના કોલ-કરાર તોડી શકાતા નહિં, કેમકે એ બીજી વસ્તુઓના કબાલા જેવો ક-બાલો નથી. એ તો દૈવી પવિત્ર લેખ છે. હાલ કેટલાક અવિચારી પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીથી જરા બોલવું થયું કે તરત તેને વેર વાળવાને રજા આપે છે, અને બીજી સાથે સંબંધ બાંધે છે. આ ઘણુંજ શરમ ભરેલું છે. આ કામ તો એક પશુના જેવુંજ કહેવાય, જે અનેક સાથે વ્યવહાર બાં-ધી, છોડી શકે છે. આ કાંઈ મનુષ્યજાતિનાં સ્ત્રીપુરૂષને યોગ્ય નથી. જ્યારે પશુની પેઠે વર્ત્તવામાં આવે, ત્યારે મનુષ્ય ને પશુમાં ફેર શો! સુજ્ઞ પુરૂષે તો પોતાની ધર્મપત્ની સાથેજ સઘળો વ્યવહાર રાખવો જોઇએ, અને તેનેજ સર્વ પ્રકારે સુખ આપવું જોઇએ. એજ ઉત્તમ છે, એજ શોભા પડતુ છે અને એજ તેમને પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ સુખદાઈ સ્થિતિમાં લાવનારૂં છે.

પતિવ્રતાનાં લક્ષણ.

પતિવ્રતા—સાધ્વી—સતી સ્ત્રી સદા પોતાની સર્વ ઇંદ્રિયો વશ રાખે છે. પતિપર નિર્મળ પ્રીતિ રાખે છે, તેની મરજી સાચવે છે, અને આજ્ઞા પાળે છે. એ રીતે તન, મન, અને કર્મથી તેની સેવા કર્યા સિવાય બીજી કંઇ ઇચ્છા રાખતી નથી. ઘરબાર સારાં રમણિક રાખે છે. પોતાના શ્યા-મને સુખ દુ:ખનો સાથી ગણી તેની રજા વગર ઘરદ્વાર પણ છોડતી ન-થી. ઝાઝું બહાર ફરતી નથી. કોઇ સ્ત્રી પુરૂષમાં છેલ છબીલી થતી નથી. સાસુને નિજ માતા સમાન અને સસરાને બાપ સમાન ગણી તેમની તન, મન, અને કર્મથી સેવા કરે છે. નણંદને બેન સમાન ગણે છે. પતિ સૂતા પછી સૂવે છે અને તેના ઉઠયા પહેલાં ઉઠી સ્વચ્છતાઈથી ગૃહ કાર્ય કરે છે. પિયુને નિયમસર જમાડીને જમે છે. કામ પરવારી જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા કાળજી રાખે છે. પતિ શોક સરિતામાં ડુબે તો પોતાના હાસ્ય વદનથી શ-માવી દે છે. શ્યામનો વિયોગ સ્વાભાવિક રીતેજ નહિ સાંખતાં, મીન જેમ જળ વિયોગથી જીવ તજે છે, તેમ પ્રેમ નીતિએ મીનરૂપ થઈ વિયોગ

દુઃખ સહન કરી શકતી નથી. પતિના પ્રિયજનોને સન્માન આપે છે. પતિ, સાસુ, નણંદ કે સખિના સાથ વિના એકલી ક્યાંએ નહિ જતાં નીચું નીરખી હીંડે છે. પતિને સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ સમજી તેને દુઃખમાં પણ સુખી રાખે છે. પતિનું મન રંજન કરવા પ્રિય મધુર વચનો વદે છે. પરજન સાથે વાત કરતી નથી. મનમાં લજ્જા રાખી કોઇ જન સાથે બીજથી કે સહેજ પણ ઉંચે સ્વરે ઉચ્ચરતી નથી. પતિનો શ્રમ હરે છે. ગુપ્ત કંઈ કરતી નથી. સદ્દ્શાસ્ત્ર અને સદ્દ્ગુરૂની સદ્દ્શિખામણ શ્રવણ ધરી વર્ત્તે છે. પતિને ધર્મ અને વ્યવહારિક કાર્યોમાં ઉત્સાહ અને હીંમત આપી તન, મન, અને કર્મથી સહાયતા આપે છે. પ્રજાને પ્રેમથી પોષી પાળે છે, અને ધીર, વીર, ધાર્મિક, વગેરે ગુણ સંપન્ન અને વિદ્વાન બનાવવા કોશિશ કરે છે. કંઇ પણ અશુભ આચરણ કરતી નથી. પતિ ઘરમાં જે લાવી આપે છે તે સંભાળી વાપરે છે. પતિનું મન કચવાય એવું અણગમતું આચરણ કરતી નથી. કોઇ પુરૂષ કામનાની ઇચ્છાથી સામું જુએ, પ્રિય વચનથી રીઝવે અને ઘણા મનુષ્યોની ભીડમાં બહુજ જરૂર પડયે જતાં, કોઈ પુરૂષનો સ્પર્શ થઇ જાય, તોપણ મનમાં જરા પણ વિકાર પામતી નથી. પર પુરૂષ સામું દૃષ્ટિ માંડી એકી નજરે જોતી નથી. જરૂર પડયે ભાઈ, બાપ સમાન ગણી જુએ છે. દેવ દર્શન બહાને પુરૂષોના જમાવમાં અથડાવા નહિ જતાં ઘરમાં બેસી ઇશ્વર ભક્તિ પ્રીતિથી કરે છે. પતિ રોગિષ્ટ, ખોટ ખામીવાળો કે દુર્ગુણી જેવો દૈવઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનેજ ઇશ્વર તુલ્ય પ્રિય ગણી સદા પ્રસન્ન રહે છે. પતિ સિવાય બીજા કોઇની ગરજ રાખતી નથી. કોઈ દ્રવ્યાદિકનો લોભ દેખાડે, તોપણ મન ચળાયમાન કરતી નથી. કામી પૂરૂષ દુષ્ટ વાંચ્છનાથી વિનવે અગર બળ કરી ધારણ કરે, વસ્ત્રાદિકનો લોભ દેખાડે તે દેવ, ગાંધર્વ કે મનુષ્ય ગમે તેવો સ્વરૂપવાન, યુવાન, તથા દ્રવ્યવાન હોય, તોપણ તેમાં નહિ લલચાતાં તેને ધિકારી કાઢે છે. પતિ સિવાય બીજાને જરા પણ ભજતી નથી કે તેને પ્રિય નથી. પરપુરૂષને પોતાનું શરીર અડકે તેમ વર્ત્તતી નથી. એક વસ્ત્ર પહેરી ફરતી નથી. પગની ઘુંટી અને પેટ વગેરે શરીરના ભાગો ઢંકાય એવી રીતે વસ્ત્ર પહેરી રાખે છે. વસ્ત્ર પહેર્યા વગર સ્નાન કરતી નથી. ધીમી ચાલે ચાલે છે. મૂખ સદા હર્ષમાં રાખે છે. ઉંચે સ્વરે હાસ્ય કરતી નથી. અન્ય સ્ત્રી પુરૂષની ચેષ્ટા જોતી નથી. સૌભાગ્ય દર્શક શણગાર સજી રાખે છે. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારથી શરીર શોભાવવાને બદલે સ-

દ્ગુણોથી શોભવાની ઇચ્છા રાખે છે. દેહ ક્ષણભંગુર છે એમ જાણી પૂ-ણ્યાર્થે સુકૃત્યો કરી સુકીર્ત્તિ સંપાદન કરે છે. શીળને સાચવે છે. સત્ય વદે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર અને તૃષ્ણા એ વિકારોને શત્રુરૂપ ગણી ત્યાગે છે. સંતોષ, સમાનતા, સંપ, ક્ષમા વગેરે સદ્ગુણોનો સ્નેહથી સંગ્રહ કરે છે. પતિ તરફથી જે મળે તેમાંજ સદા સાદાઇએ સંતોષથી ર-હે છે. વિદ્યા, વિનય અને વિવેક વહાલાં કરે છે. ઉદાર, ચતુર અને પરો-પકારી થવામાં પ્રીતિ રાખે છે.

ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર અને કળા કૌશલ્યનું શિક્ષણ લઈ, સગાં અને પરને શિખવવાને તથા ઉપદેશ આપી સન્માર્ગે વાળવાની કોશિશ કરે છે. કોઇને દુ:ખ થાય એવું કંઈ કરતી નથી. કુટુંબ કે પર સાથે કુસંપ, કલેશ કરતી નથી. હર્ષ, શોક, અને સુખ, દુ:ખમાં સમાન રહે છે. પતિની રજા લઇ સૌભાગ્ય વર્ધક વ્રત, નિયમો કરે છે. સ્વધર્મપર સ્નેહ રાખે છે. જે-ઠાણીને માતા જેવી, દેરને દીકરા જેવો, દેરાણીને દીકરી જેવી, અને તેનાં પુત્ર, પુત્રીને પોતાનાં પુત્ર, પુત્રી જેવાં ગણે છે. સદ્શાસ્ત્રો વાંચે છે, અ-ગર સાંભળે છે. કોઇની કુથલી કરતી નથી. હલકી, નીચ, અને કલંકિત સ્ત્રીઓની સોબત કરતી નથી કે પાસે ઉભતી કે બેસતી નથી. ફકત કુલીન સદ્પાત્રં ગણાતી સ્ત્રીઓની સોબત કરે છે. સર્વે દુર્ગુણોથી દૂર રહે છે. પોતે સદ્ગુણી બની બીજીને પોતા જેવી કરવાની પેરવી કરે છે. કોઇને કટુ વચન કહેતી નથી. લવલવ નહિ કરતાં જરૂર જેટલુંજ બોલે છે. પ-તિનું અપમાન કરતી નથી કે કોઈ કરે તે સહન કરતી નથી. વૈદ, વૃદ્ધ અને સદ્ગુરૂ સાથેજ જરૂર જેટલું મર્યાદાથી બોલે છે. પિયર ઘણું વસતી નથી. સંસારમાં જન્મી સાર્થક શી રીતે થાય, તેનું અહોનિશ ચિંતવન કરે છે અને તે પ્રમાણે વર્ત્તે છે. વિઘ્નો વિદારી, સંકટો સહન કરી પો-તાની નેક ટેક સાચવે છે. આપત્તિ અવલોકી ડરતી નથી. એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

સતીલક્ષણ વિષે ગરબી.

"જાણ્યું જાણ્યું હેત તમારૂં જાદવા."—એ રાગ.

સત્ય સત્ય એ જગમાં કામની કામની, શીયળ સાચવી બોધપોથી લે હાથજો;
પ્રિય વદનિ સખી સમજી લે ભામની, સત્યવદના લે ને દે જ્ઞાન કવાથજો. સત્ય. ૧

સારાં રાખે રમણીક નિજ બારરે, સ્વામી સેવા વિણ કરે નહીં કાજજો;
રજાવિના નવ છોડે નિજનું દ્વારરે,સુખ દુઃખની સાથીરે ગણિ શિર તાજજો. સત્ય. ૨
કો નર નારીમાં થાય નવ લેશ છેલડી, સાસુ સેવે જાણી નિજની માતજો.
સસરો જાણે બાપ, નણંદી બેનડી, કે'વાશે તે કુળની ઉંચી જાતજો. સત્ય. ૩
જમે જમાડી પિયુને વિવિધ રસોઇને, પરવારીને જ્ઞાનવારીમાં ન્હાયજો;
વિવિધ ભાષણ આપે પુસ્તક જોઇને, કવિતા કરીને અનુપમ જગમાં થાયજો. સત્ય. ૪
શોક કેરી સરીતા ડુબે નાથજો, હાસ્યવદની તરૂણી બનશે સાથજો;
ખોશે શ્યામા શોક સમારી સાથની, પ્રેમનીતિએ મીન થાશે પછાતજો. સત્ય. ૫
પ્રિતમ કેરાં પ્રિયને દે સન્માનરે, નીચું નીરખી હીંડે સહીયર સાથજો;
ચંચળતા પણ પ્રીછે નહિ અભિમાનરે, સતી કેવાશે ધન ધન થાશે નાથજો. સત્ય. ૬
કદીએ ખીજે ઉંચે સાદ ન બોલતી, દુઃખ દેખાતે સુખમાં રાખે શ્યામજો.
ખુશ કરવાને પ્રિયવચન એ બોલતી, વૃજ કેરો સૌભાગ્ય સૂર્ય સમાનજો. સત્ય. ૭

વગેરે, વગેરે લક્ષણો સતી—પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં હોય છે. એવાંજ લક્ષણો ધરાવનારાં સતી પાર્વતીજી, દ્રૌપદીજી, નર્મદા, અનસૂયા, પદ્મણી વગેરે સતીઓને પોતાનું નેક વ્રત સાચવતાં અનેક વિટંબણાઓ ભોગવવી પડી છે. એ સઘળી સહન કરી પણ પોતાની નેકટેક છોડી નથી, ત્યારેજ એ મહાન પૂજ્યપદને યોગ્ય થયેલ છે. "**સતી**" એ બે અક્ષરની પૂજ્ય પદવી મેળવવી એ કાંઇ સહેલી વાત નથી. એ તો ખાંડાની ધારપર ચાલવા જેવું કઠણ કામ છે. જેનાપર ઇશ્વરદયા હોય, તેને તો એ સઘળું સ્વાભાવિક રીતેજ સહેલ થઇ પડે છે. તે કોઇ આપત્તિથી ડરતી નથી. ધીરજ રાખવાથી ઇશ્વર પણ સહાયતા આપે છે. અર્વાચીન કાળમાં તો સતી કોને કહેવી! અને તે શી રીતે ઓળખાય? એ બધું અજ્ઞાનતામાં આવી ગયું છે. તેથી ઉત્તમ, કનિષ્ટ પારખી નહિ શકતાં, ગમે તેવી એકાદ ગુણ ધરાવનારીને પણ કહેશે કે;—"આતો સતી છે!" આમ કહેવાનો ખોટો રીવાજ પડી ગયો છે, પણ સમજતા નથી કે એ પદ મેળવતાં કેટલા બધા ગુણો ધરાવવા પડે છે! અને કેટલી બધી મુશિબતો ભોગવવી પડે છે! ત્યારેજ એ પદ મેળવી જીંદગીનું સાર્થક કરી શકે છે. જીંદગીનું સાર્થક કરવું એજ સત્ય છે. એ માટે પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓ તન, મન અને કર્મથી ઘણી તત્પર રહેતી. આજની સ્ત્રીઓની પેઠે ફકત ઈંદ્રિયો તૃપ્ત કરવામાંજ જીંદગી વૃથા ગાળતી નહિ. મુખ્ય કર્ત્તવ્ય કર્મ જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો એજ છે. તે નહિ કરતાં ઇંદ્રીય સુખમાંજ

અવતાર ખોવો એ કેવા અફસોસની વાત છે! પ્રિય બેનો! તમો તમારો સ્ત્રીધર્મ સમજો, પાળો, અને સતીત્વ મેળવી જીંદગીની સાર્થકતા સિદ્ધ કરો. એજ તમારૂં મૂખ્ય કર્ત્તવ્ય કર્મ છે.

પતિવ્રતા પ્રતાપ.

પતિવ્રતા અમુક દેશ, જ્ઞાતિ, કે કુટુંબમાંજ થાય છે, એમ કાંઇ નિયમ નથી. એ તો ગમે તે દેશ, ગમે તે જ્ઞાતિ, અને ગમે તે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થઇ શકે છે. પતિવ્રતાઓના ઉત્પન્ન થવાથી તે દેશ, તે જ્ઞાતિ, અને તે કુટુંબ ગમે તો નાનાં હોય અગર દુર્દશામાં હોય, તોપણ વંદ્ય છે; અને ઉત્તમતાને પામે છે. એવી સ્ત્રીઓથી દેશ, જ્ઞાતિ, અને કુળ શોભે છે, અને તેજ આ સંસારમાં આધારરૂપ થઈ પડે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ઘર વ્યવહાર દીપી નીકળે છે, પ્રજા ધાર્મિક, નીતિવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળી શૌર્યવાન, પરાક્રમી, ધીર, વીર, તેજસ્વિ અને વિદ્વાન વગેરે સદ્‌ગુણોવાળી થાય છે. સદ્‌ગુણી માતાના સદ્‌ગુણોની છાપ બાળકોના કોમળ અંતઃકરણમાં એવી તો સજડ ઉંડી પડે છે, કે તે જીંદગી પર્યંત જતી નથી. મહેનતથી કંટાળેલો પુરૂષ પતિવ્રતા સ્ત્રીના સુસ્વભાવ વડે આનંદથી વિશ્રાંતિ પામે છે. છોકરાં, પૈસો, વગેરે અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ હોય, પણ સદ્‌ગુણી અને સુસ્વભાવની સ્ત્રી ઘરમાં ન હોય તો સંસાર સુખ ન્યૂનજ છે. જેનાં ધન્ય ભાગ્ય હોય છે, તેને આવી સુશીળ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે. પતિવ્રત એ સ્ત્રીનું પરમ દૈવત, રૂપ, તેજ, અને અલૌકિક શક્તિ છે. એ શક્તિ વડે તે પતિને પરમ સ્વર્ગીય સુખ આપે છે, સર્વ પાપથી મુક્ત કરે છે, અને પોતાની સાથે સ્વર્ગનાં અખંડ અનંત સુખની પ્રાપ્તી કરાવે છે. તેના સામી કુદૃષ્ટિ કરનારનો નાશ થાય છે. સતી સ્ત્રીની જનની તથા પિતા પવિત્ર ગણાઇ ધન્યવાદને પામે છે. જેમ તારામાં ચંદ્ર શોભે, તેમ સર્વ સ્ત્રીઓમાં સતી સ્ત્રી શોભે છે. સતિ સ્ત્રી પતિના કઠોર હૃદયને કોમળ કરે છે. તેના તિક્ષણ ગુસ્સાને તથા શોકને શાંત કરે છે. પતિવ્રતાની પ્રેમ ભરેલી રીત, મધુરતા, નમ્રતા, સ્નેહાલ અને ધૈર્યતાનાં વચનામૃતો મંદવાડમાં ઔષધની ગરજ સારે છે. સારી સમજ, તત્પરતા, માયાળુતા, ઉદ્યોગ, અને સાવધાનતાથી આવતાં વિઘ્નો દૂર કરી કાર્ય પાર પાડે છે. પતિ અને કુટુંબની શોભામાં વધારો કરે છે. બાળકો સારૂં શિક્ષણ પામી

દુનિયામાં માનવ રત્નો પેદા થાય છે. તેથીજ આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ "ર-ત્નગર્ભા" કહેવાય છે. તુળસીદાસે કહ્યું છે કે;—

નારી નિંદ મત કીજિયે, નારી રતનોકી ખાન;
જિસ ખાનોમેં પૈદા હુવા, ધ્રુવ પ્રહલાદ સમાન.

ખરેખર આવી રત્નગર્ભા સ્ત્રીઓજ દેશોદય થવામાં સાધનરૂપ છે. આવીજ માતાઓથકીજ ગૌત્તમ, વશિષ્ઠ, વ્યાસ, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, યુધિષ્ટર, અર્જુન, ભીમ, કર્ણ, પૃથુ, હરિશ્ચંદ્ર, હનુમાન, નેપોલિયન, ભોજ, વિક્રમ અને શાલીવાહન વગેરે મહાપુરૂષો તથા પાર્વતીજી, સીતાજી, લક્ષ્મીજી, સરસ્વતી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, લોપામુદ્રા, મદાલસા, અને તારા વગેરે જગતપ્રસિદ્ધ સાધ્વી સ્ત્રીઓ પેદા થઈ છે. અહો! પતિવ્રતા—સાધ્વી સ્ત્રીઓનો પ્રતાપજ અલૌકિક છે! સાધ્વીઓના પ્રતાપથી શું શું થઈ શકતું નથી! સર્વ થઇ શકે છે. તેના સતીતત્વ પ્રતાપ આગળ દેવ સરખા પણ આધિન થઈ રહે છે, તો મનુષ્ય શા વિશાતમાં? સાધ્વીનાજ પ્રતાપથી રામ સીતાનો વિયોગ થયો, ધર્મરાજ હાની પામ્યા. રાવણના કુળનો નાશ થયો, ઇંદ્રિ દુઃખી થયો, સત્યવાન સજીવન થઇ દીર્ધાયુષને પામ્યો. પ્રેમાનંદ તથા રામાનંદ બંધનમુક્ત થયા. સંજયના રાજનું સંરક્ષણ થયું. કૌરવોનો નાશ થયો, વગેરે, વગેરે સાધ્વી સ્ત્રીઓએ પોતાના પ્રબળ નિર્મળ તેજ પ્રતાપથી મહાન કાર્યો કર્યાં છે જે કરવાને પુરૂષ પણ શક્તિવાન ન થાય. એ આર્ય સ્ત્રીઓનું પરંપરાથી મનાતું આવેલું મહાત્મય અને ગૌરવ છે. બળ, બુદ્ધિ અને મતિ, કૃતિમાં આર્ય મહિલાઓએ બહુવાર પુરૂષો સાથે સ્પર્ધા કરેલી છે. એના અનેક દાખલા પુરાણો તથા ઇતિહાસમાં નોંધાએલા છે. એ કોનું અજાણ્યું છે? હતૂભાગ્ય! આર્યાવર્ત્તની આર્ય તરૂણીઓનું આજે એ મહાત્મ્ય અને ગૌરવ ઓછું થઇ ગયું છે. તેથી એવા દાખલાઓ ક્વચિતજ બને છે. કારણ કે આજે એવી સાધ્વીઓ ઉત્પન્ન થતી નથી. એવી સાધ્વીઓ થવી એ શિક્ષણ, સંગત્, અને ઉપદેશ ઉપર આધાર રાખે છે, પણ હાલ સ્ત્રીઓને પ્રાચીન પદ્ધતિએ ધર્મ, નીતિવાળું શિક્ષણ મળતું નથી, સદ્શાસ્ત્ર અને સદ્સ્ત્રીઓની સોબત નથી, સ્ત્રીધર્મ નીતિનો ઉપદેશ મળતો નથી, અને તેમના કોમળ હૃદયમાં સતી ચરિત્રોની સજ્જડ છાપ પાડવામાં આવતી નથી. જ્યાં આવી રીતે છે, ત્યાં સાધ્વી સ્ત્રીઓ થવાની આશા ક્યાંથીજ રખાય? ત્યાં સ્ત્રીઓ પોતાનો ખરો ધર્મ સમજી યથાર્થ રીતે ચાલેજ ક્યાંથી? ગૃહસ્થો! તમો તમારી બાળકીઓને શ્રેષ્ઠ

અને સાધ્વીઓ કરવા ધારતા હો, તો તેમને બાળપણથીજ પ્રાચીન પદ્ધતિએ શિક્ષણ સંગત, ઉપદેશ, અને સતીચરિત્રો વગેરેથી અંતઃકરણ રંગિત કરો. પછી જોઈ લ્યો તેનો રંગ ! જ્યારે આ પ્રમાણે આચરવામાં આવશે, ત્યારેજ તેને અસતી સ્ત્રીઓના આચરણપર ધિક્કાર છૂટશે, ત્યારેજ તે સર્પ દેખી જેમ દૂર ખસે, તેમ દુરાચારથી દૂર રહેશે, ત્યારેજ તે પવિત્ર પતિવ્રત પાળતાં આપત્તિઓ ઓળંગી સત્યવ્રતથી અચળ રહેશે, ત્યારેજ તે લોભ લાલચમાં નહિં લલચાતાં તેને તરણા માફીક તુચ્છ ગણી કાઢશે, અને ત્યારેજ તે તેની સામી દૃષ્ટિ પણ કરશે નહિં. માટે પ્રથમ તેમને પૂર્વ રીતિએ સગવડતા કરી આપો કે તેઓ આગળ જતાં પતિવ્રતા એવું ઉત્કૃષ્ટપદ ધારણ કરી પોતાનો ધર્મ યથાર્થ બજાવવા તત્પર થાય.

પતિ પરદેશ જાય ત્યારે કેમ વર્ત્તવું.

આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષમાં પ્રેમ એજ તેમના જીવનનો મુખ્ય પાયો છે. એ ન હોય તો તેમનો સંસાર ધૂળ મળે છે. વેદમાં ઈશ્વરી આજ્ઞા છે કે;—"બેઉનાં હૃદય સમાન થાઓ—જોડાઈ જાઓ." પરસ્પરનાં હૃદય જોડાવાને પ્રેમરૂપી દૃઢતર બંધન સિવાય બીજું એકે સાધન નથી. એ સાધનથી ગૃહસ્થાશ્રમ સાર્થક કર્ત્તા થાય છે. જે સાથે હૃદય પ્રેમ બંધનથી જોડાય છે, તેના પ્રાણ તેથીજ રહે છે. મીન જેમ જળ સાથે પ્રેમથી બંધાએલ છે, તેને દૂધ જેવી ઉત્તમ વસ્તુમાં મૂકીએ; તોપણ તે જળ વિના તરફડીને મરી જશે. તેમ પ્રેમીજન જે સાથે પ્રેમમાં બંધાય છે, તેના કરતાં બીજો કોઈ ભલે ગમે તેવો રૂપ, ગુણ અને સુંદરતામાં શ્રેષ્ટ દેવતાઈ જેવો હોય તોપણ તેનાપર તે કદી દૃષ્ટિ કરશે નહિ. એવાં પ્રેમી જોડાં કદી દેખાઈતાં દુઃખી લાગતાં હોય, તેમને રહેવાને મહેલ કે ઘર, પોઢવાને પલંગ કે પથારી, એમાંનું કંઈ સુખ સાધન ન હોય; પણ માત્ર રહેવાને વનમાં ઝુંપડી અને પોઢવાને ભૂમિપર તૃણશય્યા હોય; તો પણ પ્રેમી જોડું વિદેશમાં સાથે રહેવાથી દુઃખમાં પણ સુખી થાય છે, અને તૃણશય્યાને પણ વધારે સુખકારક માને છે. શ્રીરામ સીતા વનમાં ફરતાં એકવાર ગોદાવરી કાંઠે સુતા હતાં. તે સ્થળ સીતાજીના જોવામાં ફરી આવતાં એ અવસરના આનંદની વાત યાદ લાવી બોલ્યાં કે;—"પ્રાણનાથ ! આપણે આ સ્થળે આ શીલાયે તૃણશય્યાપર આલિંગન કરી સુતા

હતાં, શીતળ મંદમંદ વાયુ વાતો હતો, ઢંગધડા વગરની વાતો કરતાં હ-તાં, તે વાતમાં ને વાતમાં નિદ્રા ન આવતાં, આનંદમાં આખી રાત્રિ વિ-તી ગઇ, પ્રભાત થયો; તોપણુ આપણી વાત પૂરી થઈ ન હતી.” અહો! આવી દુ:ખદ અવસ્થામાં પણુ વિદેશમાં સાથે રહેલું જોડું કેવું સુખી! આ પ્રેમી ગૃહસ્થાશ્રમની કેવી ધન્યતા! આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ પતિને વિ-દેશમાં વિપત્તિની વખતે પણુ સુખ આપનારી થઈ પડે છે. માટે સુજ્ઞ પુરૂષે પોતાની પ્રિયાને બનતાં સુધી વિદેશમાં પણુ સાથે રાખવી યોગ્ય છે.

પતિપ્રાણા પ્રેમી પોતાના સૌભાગ્યનો સૂર્ય અને બાળક તથા ગૃહની સારી સ્થિતિના આધારરૂપ પતિના વિદેશ વિદાય થયાના વિયોગ વિરહને સહન કરી શકિત નથી. શ્રીરામ વનમાં જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે સીતા-જીને જોઇએ તે માગવાનું કહ્યું, એ વખતે સીતાજીએ કહ્યું કે;—મને શ્રી-રામચંદ્રજીનો વિયોગ ન થાઓ.” એજ માગ્યું, અને છેવટે તે સાથે ગયાં. તેમજ સાહિત્યમાં કહ્યું છે કે;—“એક સ્ત્રીને વિદેશ વિદાય થવાને તૈયાર થયેલા તેના પતિએ કહ્યું કે, ‘હું વિદેશ જાઉં છું.’ આ શબ્દો સાંભળતાંજ એ સ્ત્રી એકદમ આ વિયોગ વિરહ-દુ:ખના વિચારથી દુબળી થઇ જતાં, તેના હાથમાંનાં આગલાં કંકણો નીકળી પડયાં. પતિએ આવી સ્થિતિ જોઈ કહ્યું કે હું નથી જતો.’ એટલા અક્ષર તે સાંભળતાંજ એકદમ રહેવાના સં-યોગના આનંદથી થતી પુષ્ટતાને લીધે હાથમાંનાં બાકીનાં કંકણો ફાટીને નીકળી પડયાં. મતલબ કે ‘જતો નથી’ આ સાંભળતાં ઘણાં આનંદથી શરીર એકદમ પુષ્ટ થઇ ગયું. તેથી બાકીનાં કંકણો હાથમાં સમાઇ ન શ-કવાથી ફાટી ગયાં” ખરેખર પતિપ્રાણા સ્ત્રીને પતિ સમાગમથી જેવો આ-નંદ થાય છે, તેવો બીજા કશાથી થતો નથી, અને વિયોગ વિરહના જેવું બીજું એકે દુ:ખ થતું નથી. એટલુંજ નહિં પણુ વખતે પતિના વિયોગ વિરહથી પોતાનો પ્રાણુ પણુ તજી દેછે. સતી પદ્મનીએ એજ પ્રમાણે પો-તાના પતિ જયદેવના મરણુ સમાચાર સાંભળી વિયોગ વિરહથી તેજ ક્ષણે પોતાનો પ્રાણુ તજી દીધો. એવોજ એક દાખલો આપતાં કહ્યું છે કે;—

ઠાડિ હોઇ પટકોં અલી, સુનિ પ્રભાત પ્રિય જાન,
છુટત છુટત યોં છુટ ગયો, ઉત પટકોં ઉત પ્રાન.

એક પ્રેમી સ્ત્રીએ પોતાનો પતિ આજ સવારે વિદેશ જવાનો છે, એવું સાંભળી સવારમાં ઉઠી તેણે ચાલવાને તૈયાર થયેલા પતિનો છેડો ઝાલી રાખ્યો. કાંઇ જરૂરનું કામ હોવાથી પતિએ તેને સમજાવી,

સમજાવીને ધીરે ધીરે છેડો છોડાવવા માંડ્યો, એમ ધીરે ધીરે છેડો છુટતાં છુટ્યો કે તે સાથે તે સ્ત્રીના પ્રાણ પણ છુટી ગયા. અહો! પ્રેમની રીત કેવી અલૌકિક છે! પ્રેમ પાસમાં બંધાએલાં દંપતિમાં આ પ્રમાણે બને તો એ કંઇ આશ્ચર્ય જેવું નથી. સુજ્ઞ સ્ત્રીનો તો પતિમાંજ પ્રાણ લાગેલો હોય છે, અને એ રીતે પરસ્પર લાગેલાં રાખવાં એ સુખદાયક છે. સુજ્ઞ સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાનો પતિ કંઈ કારણસર વિદેશ જાય, ત્યારે તેમની આજ્ઞા હોય તો સાથે જવું, અને તેમની મરજી માફક અહર્નિશ વર્ત્તવું. કદી તે સાથે જઇ શકાય એવું ન હોય, તો તેમને કંઇ કારણનાં વચનો કહી રોકવો નહિ. એ જવાને તૈયાર થાય, ત્યારે કંઈ અશુભદર્શક વચનો બોલવાં નહિ, કે રૂદન કરવું નહિ, પણ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાના ઘરમાં સાસુ, સસરા વગેરે વડિલોને આધિન થઇ એ પાસે રહેવું. સાસુ, નણંદ વગેરે પ્રિય સગી સ્ત્રીના સાથમાં સુવું. પતિ આવતા સુધી વ્રત નિયમ પાળી રહેવું. તથા પતિના શુભનું ચિંતવન કરવું. પતિની હાજરીમાં તેમના રંજન અર્થે જેવાં વસ્ત્રાલંકારો સજી વૈભવ લેવામાં આવતો હોય, તેવાં તેમની ગહેરહાજરીમાં પહેરવાં નહિ. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો સ્ત્રી ફકત પોતાના પતિના રંજન અર્થેજ પહેરે છે, પણ તે તો વિદેશ ગયો છે; તો પછી એ શણગાર કોને માટે ધારણ કરવો? નહિજ કરવો, કેમકે એથી નુકસાન થવાનો સંભવ છે.

સ્વાભાવિક એવો નિયમ છે કે સંસારિક ઉપભોગથી ઈંદ્રિયો તથા મનની લાગણીઓ જાગૃત થાય છે. તેથી ઇંદ્રિયો તથા મનની લાગણીઓ વશ રાખવાના નિયમો પાળવા એ લાભ કારક છે. માટે સંસારિક વૈભવના પદાર્થોથી વિરક્ત રહેવું. સાદો પોષાક પહેરવો. સૌભાગ્ય દર્શક હાથમાં કંકણ અને કપાળમાં કંકુનો ચાંલ્લો એ અખંડ રાખવાં. પતિએ પોતાની સ્ત્રીના ભરણપોષણનો બંદોબસ્ત કરીને જવું. કદી એ બંદોબસ્ત કર્યો ન હોય તો સ્ત્રીએ પતિના આવતાં સુધી કોઇ નિર્દોષી ધંધો કરીને કરકસરથી પોતાનો નિર્વાહ કરવો. પતિએ ઘરમાં જે સાચવવા સંભાળવા સોંપ્યું હોય, તે સંભાળી રાખવું, ઉપજ કરતાં ખર્ચ વિશેષ કરવું નહિ, કરજ કરી રાખવું નહિ અને સાસુ, સસરા તથા સગાં સ્નેહી વગેરે સાથેનો વ્યવહાર તથા બીજી સઘળી વર્ત્તણુક પતિની હાજરી પ્રમાણેજ નીતિસરની રાખવી. પતિના આયુષ્યની રક્ષા અર્થે કંઈ પણ નિંદિત કાર્ય કરવું નહિ, શરીરે તેલ મર્દન કરીને કે કોઈ પણ પદાર્થ ચોપડીને સ્નાન કરવું નહિ,

ફક્ત એકલા જળથી સ્નાન કરવું. નેત્રમાં કાજળ આંજવું નહિ, ચંદન તથા પૂષ્પને તજવાં. રમત, ગમત, કરવી નહિ, ઉંચે સ્વરે હાસ્ય કરવું નહિ, અન્ય સ્ત્રી પુરૂષની ચેષ્ટા જોવી નહિ, ઇંદ્રિયો તથા મનના વિકારો ઉત્પન્ન થાય એવું કંઇ બોલવું કે સાંભળવું નહિ, ગમે ત્યાં ભટકવું નહિ, સાસુ નણંદ વગેરે પ્રિયના સંગાત વગર પરઘેર જવું નહિ, એક વસ્ત્ર પહેરી ફરવું નહિ, અન્ય પુરૂષ સાથે શરીર અડકે એમ વર્ત્તવું નહિ, લાજ મૂકવી નહિ, મેળા વગેરેમાં જ્યાં ઘણાં મનુષ્યો મળ્યાં હોય ત્યાં જવું નહિ, દેવદર્શન બહાને દોડાદોડ કરવી નહિ, પણ ઘેર બેઠાં ઈશ્વર સ્મરણ અને ભક્તિ કરવામાં પ્રીતિ રાખવી. પરમાર્થ કાર્ય જે બને તે શીળ સાચવી કરવાં. પતિને કુશળ રાખવા ઈશ્વર પ્રાર્થના કરતા રહેવી, અને તેના કુશળ સમાચાર મેળવતા રહેવું. વગેરે વગેરે રીતે વર્ત્તવું. એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. એ પ્રમાણે વર્ત્તનારી સ્ત્રી પતિ, સાસુ, સસરા વગેરેમાં પ્રિય થાય છે. લોકોમાં વખાણ પામે છે, અને ઇશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ થાય છે. હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો પતિ વિદેશ ગયા પછી કેમ વર્તવું એની અજ્ઞાનતાથી પોતાનું સત્યવ્રત ભંગ થાય એમ ગમે તેમ મરજી માફક વર્તે છે. એ ઘણા અફસોસની વાત છે. ફક્ત અલ્પ સુખ સારૂ પોતાનુંજ અકલ્યાણ કરવું, પતિ તથા પરમેશ્વરને અપ્રિય થઇ તેના ગુન્હેગાર થવું અને લોકોમાં નિંદાવું એ ઘણું ખોટું છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીએ પોતાના જીવનનાં સુખનો મુખ્ય પાયો જે પ્રેમ એ પ્રેમ પતિનો સમાગમ હો વા વિયોગ હો તોપણ એક સરખોજ અખંડ રાખી પતિના આવતાં સુધી નિયમ પાળી સદાચરણે ચાલવું. આ પ્રમાણેજ ચાલવાથી પતિપત્નીમાં અખંડ પ્રેમ રહેવાનો સંભવ છે, અને એજ તેમને સદા સર્વદા સુખદાયક છે.

રજોદર્શન.

રજોદર્શન એક કન્યા ઉમર લાયક થઈ સ્ત્રી અવસ્થામાં આવ્યાની નિશાની છે. રજોદર્શન એ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી દરમાસે નિયમિત વખતે થતો એક જાતનો રક્તસ્ત્રાવ. એ રક્તસ્ત્રાવને—રજોદર્શન—ઋતુસ્ત્રાવ—છેટે બેસવું—અટકાવ—દરતાન કહે છે. રજોદર્શનથી શરીરમાં થતો ફેરફાર—એ વખતે સ્ત્રીનું શરીર ગોળ અને ભરેલું લાગે છે, શરીરના જુદા જુદા ભાગમાં ચરબીનો વધારો થાય છે, તેના મનની શક્તિ વધે છે, શરીરના

બાઓ જાડા થાય છે, સ્તન મોટાં અને પુષ્ટ થાય છે, કમર જાડી થાયછે, મોઢું અને ચહેરો ખાસ્સ રંગનો દેખાય છે, આંખ વધારે ચપળ થાયછે, રીતભાતમાં શરમાળ થાય છે, સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાને યોગ્ય જણાય છે અને ઈશ્વરે તેને જે કાર્ય કરવાને નિર્માણ કરી છે તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે એવું તેના ચહેરા ઉપરથી જણાઈ આવે છે. વગેરે તેના શરીરમાં ફેરફારો થાય છે. રજોદર્શન થવાનો કાળ—રજોકાળ વહેલો મોડો આવવો એ હવા અને સંગતિ એ બે ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. ઈંગ્લાંડ, જર્મની, ફ્રાન્સ અને રૂશિઆ વગેરે યુરોપ, એશિઆખંડના ઠંડા મુલકોની બાળકીઓ ઠંડી હવા તથા મનની લાગણી ઉશ્કેરાય એવી બાબતથી અળગા રહેવાને લીધે તેમને ઋતુ આશરે ૧૯–૨૦ વર્ષની ઉમરે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આપણી ગરમ દેશની ગરમ ખાસીયતને લીધે તથા બીજાં કેટલાંક કારણોથી ઘણું કરી ૧૨–૧૪ વર્ષની ઉમરે દેખાય છે. અને ૪૫–૫૦ વર્ષની ઉમરે બંધ પડે છે; તોપણ કેટલીક સ્ત્રીઓને બે વર્ષ વહેલું મોડું પણ આવે છે અને વહેલુંમોડું બંધ થાય છે. મહેનતુ અને ઉદ્યોગી સ્ત્રીઓના કરતાં આળસુ પડી રહેનારી સ્ત્રીને, નાટકો, અને નવલ કથાઓ વાંચનારીને, પ્યારની વાતો કરનારીને ઇશ્કબાજ સ્ત્રીઓની સોબત કરનારીને, મોડાં તેમજ અનિયમિત વખતે સુવાની ટેવ રાખનારીને, મસાલાદાર અને સારો ઉંચો ખોરાક લેનારીને વગેરે એવી સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય જલદીથી સતેજ થઇ તેમને રજોદર્શન વહેલું આવવાનો સંભવ છે. તેમજ ગામડાની મહેનત મજુરી કરનારી અને સાદો ખોરાક લેનારી હલકા વર્ગની સ્ત્રીઓનાં કરતાં શહેરના બેઠાડુ અને નાજુકી સ્ત્રીઓને ઋતુ વહેલું આવે છે. જેમ ઋતુ મોડું આવે છે, તેમ સ્ત્રીઓના શરીરનો બાંધો વધારે મજબુત થાય છે, અને તેને બુઢાપો પણ મોડો આવે છે. આવાજ કારણથી ગામડાની સ્ત્રીઓ શહેરની સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે મજબૂત અને કદાવર હોયછે.

રક્તસ્રાવ—સ્ત્રીને રક્તસ્રાવ સાધારણપણે દર મહિને અગર અઠાવીશ દિવસે થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને નિયમિત રીતે ત્રણ અઠવાડીયે પણ થાયછે. દરેક અટકાવ વખતે ૩–૫ દિવસ સુધી લોહી પડે છે. વખતે કોઈ સ્ત્રીઓને એક બે દિવસ વધારે ઓછા પણ દેખાય છે. ઋતુના લોહીનો રંગ ગુઢો હોય છે. જેમ જેમ દિવસો પુરા થતા જાય છે, તેમ તેમ તેના રંગમાં ફેર પડતો જાય છે. પ્રથમના કરતાં પાછળનું લોહી વધારે ચળકતું હોય છે. ચારે દિવસોમાં સાધારણપણે લોહી આશરે ૧૦–૧૫ રૂપિઆભાર

પડે છે. તેથી વધારે પડે તો સ્ત્રીને પીડા થાય છે.

નિયમિત રજોદર્શન—સ્ત્રીઓને પ્રથમ જ્યારે રજોદર્શન શરૂ થાય છે ત્યારે એ નિયમિત હોતું નથી. પ્રથમ કેટલાક માસ ચડી જાય છે, પછી આવે છે. એમ થોડો વખત અનિયમિતપણું ચાલે છે. પછી નિયમિતપણું ધારણ કરે છે. અનિયમિત વખતે રજોદર્શન આવનારી સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાનો સંભવ નથી. વંધ્યા સ્ત્રીઓમાં રજોદર્શન ઘણું કરી અનિયમિત વખતે હોય છે. એવી અનિયમિત રજોદર્શન થનારીઓએ એ થવાના કારણોથી દૂર રહેવાની સંભાળ રાખવી. ગર્ભાધાન થવાને રજોદર્શન નિયમિત વખતે હોવું જોઇએ. કેટલીક સ્ત્રીઓને તો ટેવેલે વખતેજ નિયમિત આવે છે અને લોહી પણ દરેક વખતના જેટલુંજ પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ અટકાવ પહેલાંનાં ચિન્હો, અટકાવની અંદરની સ્થિતિ તથા તેનું દેખાવું ને બંધ થવું, એ સઘળું નિયમિત થાય છે, ત્યારેજ ગર્ભ રહેવાનો સંભવ થાય છે. નવલ વધૂને રજોદર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી ત્રણ ચાર વર્ષની અંદર ગર્ભ રહે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓને મોડો પણ રહે છે.

રજોદર્શન આવતાં અગાઉ થતાં ચિન્હો—સ્ત્રીને અટકાવ આવવાનો હોય ત્યારે અગાઉથી કમરમાં દુઃખાવો થાય છે, પેડુ ભારે રહે છે, વખતે ફાટે છે, અગર કળતું જણાય છે, શરીરમાં કંઇ ઉંડી પીડા હોય એમ લાગે છે, શરીર બેચેન રહે છે, સુસ્તી જણાય છે, થાક જલદીથી લાગે છે, કામકાજ ઉપર મન ખેંચાતું નથી, પડી રહેવાનું મન થાય છે, શરીર ભારે થઇ રહે છે, સ્તન કઠણ થાય છે તેને સ્પર્ષ કરવાથી દુઃખે છે. વખતે ઝાડો કબજ રહે છે, કોઇને ઓડ અને માથું ચસકે છે અટકાવ આવવાની વખતે મન બહુ તીવ્ર થાય છે, આ વગેરે ચિન્હોમાંથી કોઇને કાંઇ જણાય છે, તો કોઇને જણાય છે. અને કોઇને થોડાં ચિન્હ જણાય છે તો કોઇને ઘણાં ચિન્હો જણાય છે. એ બધાં અટકાવ આવ્યા પછી હલકાં પડી જાય છે અગર સાવ બંધ પડી જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાં લોહીનો વધારે જમાવ થવાથી ગર્ભાશયનું કદ મોટું થાય છે, તે આંતરડા ઉપર દબાણ કરે છે. તેથી અટકાવ આવ્યા પછી એક બે રોજ નિયમ કરતાં વધારે વખત ઝાડે જવું પડે છે.

યોગ્ય ઉમર થયા છતાં રજોદર્શન નહિ આવવાથી થતું નુકશાન—સ્ત્રીને જે ઉમરે અટકાવ આવવો જોઇએ, તે ઉમરે તેને દરેક માસે અટકાવ આવ્યા પહેલાંનાં સર્વ ચિન્હો જણાય છે, પણ એ સર્વે બે ત્રણ દિ-

વસમાં બંધ પડી જાય છે. એમ દરેક માસે થયા કરે પણ અટકાવ જ ણાતો નથી. એથી થોડી મુદતે માથામાં દુઃખાવો થાય, કોઠામાં બીગાડ જણાય, ઝાડો બરાબર આવે નહિ. અને ધીમે ધીમે શરીરમાં બગાડ થતો જાય છે. છેવટે એથી હીસ્ટીરિઆ, ક્ષય વગેરે રોગો લાગુ પડે છે. અટકાવ નહિ આવવાનું કારણ—એ કે ઘણા સુખમાં જીંદગી કાઢવાથી, આખો દહાડો બેસી રહેવાથી, ઘણો સારો ખોરાક બહુ ખાવાથી, ખુલ્લી હવામાં ફરવા હરવાનો મહાવરો ન રાખવાથી, ઘણું ઉંઘવાથી, મનમાં ધારતી અને ફિકર રાખવાથી, ગુસ્સો રાખવાથી, ઘણી હવામાં અને ભીનાશવાળી જગ્યોમાં રહેવાથી, શરદી લાગે એવી રીતે વર્તવાથી, નબળાઇ પેદા થવાથી વગેરે કારણોથી આ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આ રોગવાળી સ્ત્રીએ હુશિઆર વૈદ્ય કે ડાક્ટરની સલાહ લઈ, તેની તરત દવા કરવી.

રજોદર્શન વખતે બંધ કરવાથી થતી નુકસાની—કેટલીક સ્ત્રીઓ લગ્ન પ્રસંગે સામેલ થવાની ઇચ્છાથી કે એવાં બીજાં કારણોથી દવા ખાઈ કે લગાડીને અટકાવ બંધ કરે છે. અથવા અટકાવ મુદલ આવે નહિ, એવી દવા ખાય છે. તેથી અટકાવ બંધ થઇ જાય છે. એમ બંધ કરવાથી શરીરમાંથી દરમાસે લોહી નીકળવું જોઇએ, તે નહિ નીકળી શકતાં એકઠું થવાથી લોહીનો જોસ વધીને ગર્ભસ્થાન અગર બીજા કોઈ અગત્યના ભાગોમાં સોજો અથવા દુઃખદાયક દરદ પેદા થાય છે. એ રીતે કુદરતના કાયદાની વચ્ચે હરકત નાંખવાથી એની સજા આખી જીંદગી ભોગવવી પડે છે. માટે એવી રીતે અટકાવને અટકાવવાની દવા કરવી નહિ. એ તો પુખ્ત ઉમર થયે કુદરતી રીતેજ બંધ થાય એજ ઉત્તમ છે.

રજોદર્શન વખતે રાખવાની માવજત.—સ્ત્રીએ જ્યારે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જખમી દરદીની જેટલી સંભાળ રાખવામાં આવે છે તેટલીજ અટકાવ વખતે રાખવી જોઈએ. રજસ્વળા સ્ત્રીએ ખોરાક ઘણોજ સાદો લેવો, કેમકે ખોરાકના ફેરફારની અસર ઋતુ ઉપર બહુ થાય છે. ખોરાક ટાઢો અને વાયડો લેવાથી પેટમાં વાટ અને અજીર્ણ થાય છે. ગરમ અને મસાલાદાર ખાવાથી દાહ થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનતાથી ઉદ્ધત બની છાસ, દહીં, લીંબુ, આંબલી અને કોકમ વગેરે ખટાશવાળી ચીજો તથા ખાંડ વગેરે નુકસાન કરતા વસ્તુઓ ખાય છે. એવા ખોરાકથી અટકાવ બંધ થઇ જાય છે લોહીનો જમાવ થાય છે તેથી તાવ ચડી આવે છે. માથું અને વાંસો દુઃખે છે. વખતે ખેંચ તાણ અને આંચકી થઈ આવે છે,

રૂધિરસ થાય છે. વગેરે દરદો થાય છે. કદી ભૂલચુકથી એ પ્રમાણે થયું તો તરત તેનો ઉપાય કરવો અને ફરી એ પ્રમાણે ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. સ્ત્રીએ તો એ વખતે ફક્ત રોટલી, દાળ, ભાત, પૂરી શાક, દૂધ વગેરે સાદો અને હલકો ખોરાક લેવો. અજીર્ણ થાય એવો અને એટલો ખોરાક ખાવો નહિ. કમકૌવતી ન જણાય માટે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો. પૂરતાં ગરમ કપડાં પહેરવાં, પણ તંગ પોષાક પહેરવો નહિ. શીઆળાની સખ્ત થંડીમાં કપડાં ધોવાની આળસે પૂરતાં કપડાં રાખતા નથી એ ઘણું ખોટું છે. કેટલીક વખતે સાવ છો ઉપર અને ગંદકીવાળી જગ્યોમાં બેસી રહે છે. છો ઉપર બેસવાથી, શરીરપર ઠંડો પવન લેવાથી, ઉઘાડે પગે શરદ ભોંયપર ચાલવાથી, ભીંની ભૂમિ ઉપર બેસવાથી, ભીંનાં કપડાં પહેરવાથી, વગેરેથી શરીરમાં શરદી લાગી ઋતુ અટકી જાય છે અને ગર્ભાશયમાં સોજો થવાનો સંભવ થાય છે. શરદી થવાથી ઋતુનું લોહી ગર્ભમાં જામી જાય છે, પેડુમાં પીડા ઉપડે છે, એવી રીતે ગર્ભાશય બગડવાથી ગર્ભ રહેવામાં અડચણ આવે છે. માટે એવી બાબતથી અળગા રહેવું. તેમજ ઘણો વખત ઉભું રહેવાથી, ન પચે એવો ખોરાક લેવાથી, થાક લાગે એવી મહેનત કરવાથી, ઘણી ધાસ્તી ફિકર અને ગુસ્સો રાખવાથી અને જોરાવર જુલાબ લીધાથી ઋતુમાં હરકત થાય છે. માટે જ્યાં ઠંડા પવનના ઝપાટા લાગતા હોય, ત્યાં અથવા બારી પાસે બેસવું કે સુવું નહિ. તેમજ ભેજવાળી જગ્યાએ પણ બેસવું કે સુવું નહિ. આ સિવાય સ્નાન, શૌચ, ગાન, રૂદન, હસવું તેલ ચોળવું, દિવસની નિંદ્રા, જુગટું, આંખમાં કંઇ પણ અંજન, લેપન, ગાડી વગેરે વાહનપર બેસવું, ઘણું બોલવું કે ઘણું સાંભળવું, પતિ સંગ, દેવપૂજન કે દર્શન, જમીન ખોતરવી, બેન હોય કે ગમે તે રજસ્વળા સ્ત્રી હોય તેનો સ્પર્શ, દાંત ઘસવા, પૃથ્વીપર લીંટા કાઢવા, પૃથ્વીપર સુવું, ખોબાથી, લોઢાના કે ત્રાંબાના પાત્રથી પાણી પીવું, બહાર ગામ જવું, ચંદન ચોપડવું, પુષ્પની માળા, તાંબુલ, પાટલાપર બેસવું, એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો. અને સુવાવડીનો સ્પર્શ, વટલેલ, ઢેઢ, ચંડાળ, કુકડાં, કૂતરાં, સૂવર, કાગડા, અને શબ એ સઘળાનો સ્પર્ષ કરવો નહિ. આ પ્રમાણે નહિ વર્ત્તવાથી ઘણું નુકસાન થાય છે.

અટકાવ વખતે યોગ્ય માવજત નહિં રાખ્યાથી ગર્ભાશયમાં દરદ થાય છે. એથી ગર્ભ રહેવાનો સંભવ રહેતો નથી. કદી રહે છે તો કસુવાવડ થવાની ધાસ્તી રહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ રીકી અને મુડદાલ જેવા

જોવામાં આવે છે. તેને ઘણું કરીને ઋતુદોષ હોય છે. એવી સ્ત્રી કંઇ વધારે પડતું કામ કરે છે અગર દાદર ચડે છે તો હાંફી જાય છે અને વખતે તગસ આવે છે. માટે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ઘણી સંભાળ રાખવી. ઋતુ વખતે હિંદુ, પારસી સમજુ મુસલમાન કે ઇંગ્રેજ વગેરેમાં સ્ત્રીઓને જુદી રાખવાની રીત ઘણી ડાહાપણ ભરેલી છે. કેમકે કામકાજથી—સંબંધ થવાથી ઘણી ખરાબી થાય છે. તેનો અટકાવ માણસ જાતના લોભી અને નબળા મનને લીધે એ રીવાજ સિવાય બીજી રીતે થઇ શકવો મુશ્કેલ છે. માટે રજસ્વળાવાળી સ્ત્રીઓને સારી સ્વચ્છ અને સારા અજવાળાવાળી સુકી અને સફાઈ ભરેલી જગ્યો હોય ત્યાં અલગ રહેવાનું રાખવું. ગંધાતી જગ્યોમાં રહેવું નહિં, ગંધાતાં કપડાં પહેરવાં નહિં, હાથ, પગ સુકા ને ગરમ રાખવા, હવાએલી ભીનાશવાળી જમીનપર ચાલવું નહિં, ખોરાક ચોખ્ખો અને તાજો લેવો, મન નિર્મળ રાખવું, અટકાવના ત્રણ દિવસ તેણે પુરૂષનું મુખ જોવું નહિં, સુતક કે એવા કોઇ ઘણા જરૂરના પ્રસંગે સ્નાન કરવું પડે, તો જળમાં બેસી સ્નાન કરવું નહિં, પણ એક જુદા પાત્રમાં ગરમ જળ ભરી સ્નાન કરવું અને તરત કોરાં વસ્ત્ર પહેરી લેવાં. આ સિવાય તેણે સ્નાન કરવું નહિં.

રજોદર્શન વખતે યોગ્ય વર્તણુક ન રાખવાથી બાળકપર થતી અસર—રજસ્વળા સ્ત્રીએ દિવસે સુવાથી તેને જે ગર્ભ રહે છે, તે અતિ નિંદ્રાવાળો થાય છે. આંજણ આંજવાથી આંધળો, રોવાથી નેત્ર વિકારવાળો અને દુઃખી સ્વભાવનો, તેલ મર્દન કરવાથી કોઢીઓ. હસવાથી જન્મેલા બાળકના હોઠ, દાંત, જીભ, તાળવું એ કાળાં થાય છે. ઘણું બોલવાથી બાળક પ્રલાવી, બહુ સાંભળવાથી બહેરૂં, જમીન ખોતરવાથી આળસુ, પવનના અતિ સેવનથી ઘેલું, ઘણી મહેનતથી એકાદ અંગની ખાગીવાળું થાય છે. નખ ઉતારવાથી ખરાબ નખવાળું, પાંદડાંવડે જળ પીવાથી ઉન્મત્ત, અને નાનાં પાત્રવડે જળ પીવાથી ઠીંગણું થાય છે.

રજસ્વળા સ્ત્રી ક્યારે શુદ્ધ થાય—રજસ્વળા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ કોઇ પુરૂષને મૂખ બતાવવું નહિં એવું કહેલું છે, પણ ચોથે દિવસે દાંત ઘસી સૂર્યોદય થવાને ૧–૨॥ કલાક થાય ત્યારે સ્નાન કરવું. એ દિવસે પતિ સેવામાં અને પાંચમે દિવસે ઇશ્વર સેવામાં યોગ્ય ગણાય છે. ચોથે દિવસે સ્નાન કરી પ્રથમ પતિનું મૂખ જોવું; કેમકે વૈદકમાં જણાવેલું છે કે—
" રજસ્વળા સ્ત્રી સ્નાન કર્યા પછી જેવા પુરૂષનું મૂખ જુએ છે, તેવી પ્ર-

કૃતિ અને આકૃતિવાળું બાળક થાય છે." તેથી સ્ત્રીએ પોતાના પતિનુંજ પ્રથમ મૂખદર્શન કરવું. કદી તે બહારગામ હોય તો સ્નાન કરી પ્રથમ સૂર્યદર્શન કરવું. આમાં જે જે નિયમો જણાવ્યા છે. તે સ્ત્રીઓએ લક્ષ રાખી યાદ કરવાને તે પ્રમાણે વર્તવું એ સર્વ રીતે ઉત્તમ ફળદાયક છે.

ગર્ભીણીએ કેમ વર્તવું.

સ્ત્રીને જે રોજ ગર્ભ રહે છે, તે રોજ શરીર જાણે ઘણો શ્રમ કરવાથી થાકી ગયું હોય એવું લાગે છે. શરીરમાં ગ્લાનિ થાય છે, પાણીની તરસ લાગે છે, પગની પીંડીમાં દુઃખાવો થાય છે, પ્રસવસ્થાન ફરકે છે, રૂવાડાં ઉભાં થાય છે, સુગંધી ચીજમાં દુર્ગંધી લાગે છે અને આંખની પાંપણો બઝાઈ જાય છે એ પ્રમાણે ચિન્હો થાય છે. ગર્ભાધાન થયાને એક માસ થવા આવે છે, ત્યારે શરીરમાં કેટલાક ફેરફાર થાય છે. પ્રથમ-અટકાવ બંધ થઇ જાય છે–પણ નવિન ગર્ભ ધારણ કરવા વાળીએ એ એકજ ચિન્હપરથી ગર્ભ રહ્યાની ખાત્રી રાખવી નહિ. જે સ્ત્રીને એકાદવાર પ્રજા થઈ ગઈ હોય અને પછી નિયમિત થયેલો અટકાવ બંધ થાય, ત્યારે તે સ્ત્રી સમજે છે કે ગર્ભ રહ્યો. પછી મોળ અને ઉલટી–થોડા રોજ અગાઉ સવારમાં થવા લાગે છે. અટકાવ બંધ થયાની ખબર તો એક માસે પડે પણ મોળ અને ઉલટી તો કેટલીક સ્ત્રીને વહેલાં અને કેટલીક સ્ત્રીને માસ દોઢ માસ ચડયા પછી થાય છે. એ એક બે માસ ચાલું રહી એની મેળે બંધ પડે છે. વખતે કોઇને પાંચ સાત માસ સુધી ચાલે છે. આ ઉલટી ગર્ભીણી સ્ત્રીને બીજી ઉલટીની પેઠે હેરાન કરતી નથી માટે આમાં કંઈ દવા કરવાની જરૂર નથી. વખતે બહુજ હેરાન કરે તો સહેજસાજ સહેલો ઉપાય કરવો. જે ગર્ભીણી સ્ત્રીને મોળ અને ઊલટી થાય છે, તેને સુવાવડ વખતે સંકટ ઓછું પડે છે. મોંઢામાં થુંક ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાંજ આવવા માંડે છે. એ થોડા ઘણા રોજ રહી એની મેળે બંધ પડી જાય છે. સ્તન મોટાં, કઠણ અને ભરેલાં જણાય છે. તેમાં વખતે થોડો ઘણો દુઃખાવો જણાય છે. તેનાપર કાળી નસો જણાય છે. ધીરેધીરે સ્તન મૂખની આસપાસનો સઘળો ભાગ પ્રથમ ફીકો અને પછી શ્યામ થઈ જાય છે. સ્તનપર પરસેવો વળે છે. પ્રથમ સ્તન દાબ્યાથી પાણી જેવું અને થોડા વખત પછી દૂધ નીકળે છે. ભાવા અભાવા ત્રીજે અગર ચોથે માસે

થાય છે. કોઈ વખતે એકાદ માસ વહેલા મોડા પણ થાય છે મગજ અને ગર્ભાશયને જ્ઞાનતંતુ વડે ઘણો નિકટ સંબંધ છે. તેથી ગર્ભાશયની અસર મગજપર થાય છે. તેણે કરી ગર્ભીણી સ્ત્રીને જુદી જુદી વસ્તુઓ ખાવાનું મન થાયછે. જે ખાવાનું મન કોઇપણ દિવસ ન કરે તે ખાવાનું મન થાય છે. જે ચીજમાં કંઈ ખુશબો ન હોય, તેમાં તેને ખુશબો લાગે છે. બોર, આંબલી, રાખ, ધૂળ, કાંકરા, કોયલા અને માટી વગેરેમાં તેને ખુશબો લાગે છે, અને તે ખાવાને તેનું મન લલચાય છે. કોઇ સ્ત્રીને સારાં સારાં ઘરેણાં લૂગડાં પહેરવાનું મન થાય છે, કોઇને સારી સારી વાતો કરવાનું તથા સાંભળવાનું મન થાય છે, અને કોઇને સારૂં સારૂં જોવાનું મન થાય છે. પેટમાં બાળકનું ફરકવું—ચોથે, પાંચમે માસે થાય છે, કેમકે ગર્ભ મોટો થવાથી તેની ગતિ જણાય છે, નાનો હોય છે ત્યાંસુધી ગતિ જણાતી નથી. આ ઉપરનાં બધાં ચિન્હો સ્ત્રીને પૂછવાથી કે તપાસવાથી જણાય છે, પણ પેટનું વધવું—એ તો પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે. પ્રથમ બે ત્રણ માસ પેટનો વધારો જણાતો નથી, પણ ત્રણ માસ પછી વધવા લાગે છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ પેટ વધતું જાય છે. એકલા પેટના વધારા ઉપરથી ગર્ભની ખાતરી કરવી નહિ, પણ સાથે ઉપર કહેલાં ચિન્હો હોવાં જોઇએ. કેમકે વખતે બલોલ અને જલંદરથી પણ પેટ વધે છે. ગર્ભીણી સ્ત્રીને દિવસો પૂરા થવા આવે છે, ત્યારે બહુ મૂત્રતા—પેશાબ વારંવાર કરવા જવું પડે છે. તેમાં દુઃખાવો થતો નથી, કોઇને શરૂઆતમાં પણ બહુ મૂત્રતા થાય છે, એ વખતે તેમને જરા પીડા થાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવાનું કારણ એ કે ગર્ભાશય અને મૂત્રાશય એ બે પાસે પાસે છે. તેથી ગર્ભાશયનો વધારો થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે તેથી વારંવાર પેશાબ કરવો પડે છે. તે એની મેળે બંધ પડી જાય છે. આ સિવાય ગર્ભીણીનો ચહેરો પ્રફુલ્લિત થાય છે અને કેટલીક દુબળી પણ થાય છે. વગેરે ચિન્હો થાય છે.

દરેક માસે ગર્ભની સ્થિતિ અને રાખવાની સંભાળ—૧ લે માસે સ્ત્રી પુરૂષના સર્વ અંગોનું મળવું થાય છે. માટે તે માસમાં મધુર, શીતવિર્ય અને નરમ આહારનો વધારે ઉપયોગ કરવો. ૨ જે માસે—શીત, બાફ અને પવનથી મળેલા પંચમહાભૂતોનો મેળાપ ઘાટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે આહાર કરવો. ૩ જે માસે—બે હાથ, બે પગ, અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પીંડ જેવો આકાર થાય છે. એ

વખતે બીજાં અવયવવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે પણ ઉપર પ્રમાણેના ખોરાક સિવાય સાઠી ચોખા દૂધમાં આપતા રહેવું. ૪ થે માસે—ગર્ભીણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે અને તેનાં સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે. તથા હૃદય ઉત્પન્ન થાયછે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે સર્વ ઇંદ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. એ પાંચે ઇંદ્રિયોમાં જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અરૂચી, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થાય, સારા નરસા પદાર્થોની ઇચ્છા થાય, સ્તનમાં ધાવણની ઉત્પત્તિ, નેત્રનું શિથિળપણું, હોઠ અને સ્તન મૂખ કાળાં થાય છે, પગપર સોજો, મોમાં પાણી આવે એવાં ચિન્હો થાય છે. ગર્ભનું હૃદય માતાના હૃદય સાથે સંબંધ રાખે છે. તેથી માતાના હૃદયમાં રહેલા રસને વહન કરનારી નાડીથી ગર્ભનું પોષણ થાય છે. આ વખતે ગર્ભીણીને મન ભાવતા પદાર્થોની ઈચ્છા થાય છે. માટે તેને ઇચ્છીત વસ્તુ પૂરી પાડવાથી બાળક વિર્યવાન, અને મોટી આયુષ્યવાળું થાય છે. તેમજ જે પદાર્થોની ઇચ્છા થાય, તે પદાર્થના ગુણવાળું બાળક થાય છે. જો મનભાવતા પદાર્થો આપવામાં ન આવે તો બાળક અનેક ખામીવાળું પેદા થાય છે. નરસી, ભયંકર વસ્તુ જોવાથી ખરાબ લક્ષણું થાય છે. માટે જેમ સારી સારી વસ્તુઓની ઇચ્છા થાય અને જેમ સારી સારી વસ્તુઓ જોવામાં આવે તેમ કરવું. વિકારવાળા પદાર્થો જે ગર્ભને નાશ કરે છે તેનો ત્યાગ કરવો. ૫ મે માસે—ગર્ભાશયમાં બાળકને સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાની શક્તિ આવે છે, માંસ અને રૂધિરનો તેનામાં વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભીણીનું શરીર ઘણું દુબળું પડી જાય છે. આ વખતે એને ઘી, દૂધ સાથે અન્નાજ આપતા રહેવું. ૬ ઠે માસે—બાળકને નિશ્ચય કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા તેના શરીરમાં બળ અને વર્ણનો વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભીણીના શરીરનું બળ તથા વર્ણ ઓછું થાય છે. આ વખતે તેને કાંજી સાથે ઘી, દૂધનો ખોરાક આપતા રહેવું. ૭ મે માસે—બાળકના અંગો ખુલ્લા જણાય છે, તેનું શરીર પુષ્ટ થતું જાય છે. તેથી ગર્ભીણી દુબળી થતી જાય છે. આ વખતે પણ ઉપર પ્રમાણે ખોરાક લેવાનો છે. ૮ મે માસે—ઓજ ધાતુ સ્થિર થાય છે. ગર્ભ સાથે સંબંધ રાખનારી નાડીથી માતા ગર્ભનું અને ગર્ભ માતાનું ઓજ વારંવાર ગ્રહણ કરે છે. તેથી ગર્ભીણી કોઇ વખતે હર્ષવાળી અને કોઇ વખતે ખેદવાળી થાય છે. ઓજની સ્થિરતાના અભાવને લીધે ગર્ભ આ માસમાં ઘણો

પીડાય છે. માટે આ વખતે ગર્ભીણીએ ભાત સાથે ઘી દૂધ મેળવી ખાવા ચૂકવું નહિ. ૯-૧૦ મે માસે—ગર્ભાશયમાં રહેલું બાળક ઉદરમાંજ ઓજ સહિત સ્થિર થઇને રહે છે. તેથી પુષ્ટિ સારૂ ઘી, દૂધ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો ખાવા જરૂરના છે. આથી ગર્ભની ઊત્તમ વૃદ્ધિ થાય છે. ત્યાગ કરવા લાયક વિપરીત પદાર્થો આપવાથી ગર્ભ ઉદરમાંજ નાશ પામે છે અગર ઘણે દિવસે જન્મે છે. એથી વખતે સ્ત્રીના જીવની પણ હાની થાય છે. માટે નુકશાન કરતા પદાર્થો ખાવા દેવા નહિ. ગર્ભીણી ઘણુંકરી ૯-૧૦ મે માસે જણે છે. આ સિવાય ગર્ભીણીએ બીજી કેટલીક અગાઉથી સંભાળ રાખવાની છે તે નીચે પ્રમાણે.

ગર્ભીણીની માવજત—ગર્ભીણી સ્ત્રીને દરદ પેદા કરનારાં કારણો જેટલાં હાલી અવસ્થામાં અસર કરે છે. તેના કરતાં ગર્ભ રહ્યા પછી દશગણી વધારે જલદી અસર કરે છે. માટે ગર્ભીણી સ્ત્રીએ તનદુરસ્તી જાળવવાને ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવું. ગર્ભીણીને ચોખ્ખી ખુલ્લી હવાની જરૂર છે. માટે તેને ચોખ્ખી હવા મળે તેમ કરવું. ગીચ વસ્તીવાળી જગ્યામાંથી તેને સારી હવાવાળી જગ્યાએ રાખવી. દરરોજ ખૂલ્લી હવામાં હરવા ફરવાની ટેવ રાખવી. જેથી અંગ કસાય, શરીર હલકું રહે અને સહેલાઇથી બાળક પેદા થાય. સિવાય ઘરમાં કામકાજ કરવું, આખો દિવસ આળસાઇમાં કાઢવો નહિ, આળસાઈમાં પડી રહેવાથી પ્રસવ થતી વખતે ઘણી પીડા થાય છે, પણ કૌવત કરતાં વધારે મહેનત લઈ થાક લાગે એવું કામ કરવું નહિ. તેમજ ઘણીવાર વાંકુ વળીને કામકાજ કરવું નહિ. વાંકું વળીને ભારે ચીજ ઉચકવી નહિ, પેટ ઉપર દબાણ થાય એવું કાંઇ કરવું નહિ અથવા ભાર મેલવો નહિ. ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવાથી, પુરતી કસરત નહિ કરવાથી અને ખુલ્લી હવા નહિ લેવાથી ગર્ભીણી સ્ત્રીને અનેક પ્રકારનાં દરદો થવાનો સંભવ છે અને એથી વખતે રોગી કે મુવેલું બાળક અવતરે છે. ગર્ભીણી સ્ત્રીએ ખાવા પીવાની ઘણી સંભાળ રાખવી. ભારે પડતો અને અજીર્ણ થાય એવો ખોરાક કોઈ દિવસ લેવો નહિ. મિષ્ટાન તાણીને ખાવાં નહિ, સ્ત્રી ભર્યે પેટ છે માટે તેને વધારે ખાવું જોઇએ એ વિચાર ભૂલ ભરેલો છે. ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાં વખતે સ્ત્રીને તાવ આવે છે અને ઉલટી થાય છે તે વધારે ખાવાથીજ. ગર્ભીણી સ્ત્રી જો આ વખતે શરીરની ઘણી સંભાળ રાખે તો તે સુવાવડ વસમી લાગતી નથી. જો અજીર્ણ અને ઝાડો થાય તો ગર્ભને નુકસાન થવાનો સંભવ છે. એટલુંજ

નહિ પણ વખતે કસુવાવડ થવાનો ભય રહે છે. ટાઢો ખોરાક ખાવો નહિ, જો ખાવામાં આવે તો પેટમાં વાયુ થઇ પીડ ઉપડે છે. તેલવાળાં અને મરચાંથી વઘારેલાં શાક ખાવાં નહિ. તેથી ઉધરસ થાય છે. હાલી સ્ત્રી કરતાં ગર્ભીણી સ્ત્રીને માંદી પડતાં વાર લાગતી નથી. માટે પચી શકે એવો અને એટલો ખોરાક લેવો. પૈષ્ટિક ખોરાકની જરૂર છે, પણ તેથી પેટ તણાય અને ન પચે એટલો વધારે પડતો ન લેવો. અપવાસ કરવાથી સ્ત્રી અને બાળક બંન્નેને વસમું લાગે છે. ગર્ભને પોષણ નહિ મળવાથી ફરતો બંધ પડી સુસ્ત થઈ જાય છે. જોઇએ એટલું ખાધેલું હોય છે તે વખતે ગર્ભ જેટલો ફરકે છે તેટલો અપવાસ કરેલે દિવસે ફરકતો નથી. તે પોષણને માટે વલખાં મારે છે. થોડીવાર વલખાં મારી સ્થિર થઈ પડે છે. માટે ગર્ભીણીએ અપવાસ કરવા નહિ. ખોરાકમાં અનિયમિતપણું કરવું નહિ. ભાવા અભાવામાં મનને દાબમાં રાખવું. જે ચીજ નુકશાન કરતા ન હોય તેજ ખાવી. પોતાની મરજીમાં આવે તે ખાવું નુકશાન કરતા છે. હલકો ખોરાક લેવો. જે સ્ત્રીનું શરીર જોરાવર અને લોહીઆળ હોય તેણે તો બનતાં સુધી કાંજી, દૂધ, ઘી અને વનસ્પતિના હલકા ખોરાક ઉપર રહેવું-ગરમ ખોરાક બંધ કરવો, ખટાશ, કાચો મેવો, અતિખારૂં, અતિતીખું, લૂખું ટાઢું, અતિ કડવું, બગડેલું, વાસ મારતું, વાયડા પદાર્થો બફાઇ ગયેલું, સડેલું, સોપારી, ચાક, મટોડી, ધૂળ, રાખ, કોયલો વગેરે વિકાર કરતા છે. માટે એનું મન થાય તોપણ એ ખાવું નહિ. ગર્ભીણીએ સખ્ત જુલાબ લેવો નહિ. કંઇ દરદ થાય તો કાવો અને તરેહવાર વસાણાં ખાવાં નહિ, પણ હુશિઆર વૈદ કે ડાકટરની સલાહ લઇ દરદ મટે એમ કરવું અને વધવા દેવું નહિ.

શરદી અને ભીનાશથી શરીરને બચાવવું, ઉજાગરો કરવો નહિ. વહેલાં સુવું અને વહેલાં ઉઠવું-ફિકર, દીલગીરી, વગેરે મનને ઉશ્કેરનારાં કારણોને દૂર રાખવાં. બિહામણા દેખાવો જોવા નહિ. ભયંકર અકસ્માતો આગળ ઉભું રહેવું નહિ, ગર્ભીણીના પ્રસવ વખતે પાસે જવું નહિ, પ્રકૃતિ શાંત રાખવી. નાપસંદ વાતો કરવી નહિ, સારી સારી વાતોથી મનરંજન કરવું. ધર્મ, નીતિની વાતો સાંભળી મનને મજબૂત કરવું, ના હીંમત મનને હીંમત આપવી, જે વાતો સાંભળવાથી કંટાળો કે ભય ઉત્પન્ન થાય તેવી વાતો સાંભળવી નહિ. નિયમસર રહેવું, અલંકાર ધારણ કરવા, સાવધપણે પતિના પ્રિયમાં પ્રેમ રાખવો, પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિ રા-

ખવી, પવિત્રતાઇથી રહેવું, મધુર વચને ધીમેથી બોલવું, ઈશ્વર ભક્તિમાં ચિત્ત રાખવું. મનની લાગણી ધર્મ નીતિ તરફ વાળવા સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં. પુષ્પની માળા પહેરવી, સુગંધી ચંદનનું લેપન કરવું, સ્વચ્છ ઘરમાં રહેવું, પરોપકાર અને દાન કરવાં, સાસુ, સસરા, ગુરૂજન વગેરે વડિલોની મર્યાદા સાચવી સેવા કરવી. કપાળમાં કંકુનો ચાંલ્લો, આંખમાં કાજળ વગેરે સૌભાગ્ય દર્શક ચિન્હો ધારણ કરી રાખવાં–કોમળ અને સ્વચ્છ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત પથારીપર સુવું તથા બેસવું. સારી ગુણવાળી વસ્તુઓપર ભાવ રાખવો. ધાર્મિક, નીતિવાન, પરાક્રમી, બળિષ્ટ, વગેરે ઉત્તમ ગુણી સ્ત્રી પુરૂષોનાં ચરિત્રોનું મનન કરવું. અને એવોજ ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન અને સ્વરૂપવાન પોતાનો ગર્ભ થાય એવી મનમાં ભાવના રાખવી. અવતારી અને, ઉત્તમ ચરિત્રવાન પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષો, મનોહર પશુ પક્ષીઓ અને ઉત્તમ વૃક્ષોનાં સુંદર, સુશોભિત ચિત્રો વગેરેથી પોતાના સુવા બેસવાના ઓરડાને શણગારી મન ખુશ રહે તેવો સુશોભિત રાખવો. સુંદર અને મનરંજન ગીતો ગાઇ તથા સાંભળી મન સદા આનંદ રાખવું. મનમાં ઉદ્વેગ, ઘણો હર્ષ, અને શોક અનાયાસ ઉત્પન્ન થાય એવું જોવું સાંભળવું કે કરવું નહિ. પસ્તાવો કરવો નહિ કે પસ્તાવો થાય એવું આચરણ બનતાં સુધી આચરવું નહિ. મલીન રહેવું નહિ, વિવાદનો ત્યાગ કરવો. દુર્ગંધથી દૂર રહેવું, લૂલા, લંગડા, કાણા, કુબડા, બહેરા મુંગા વગેરે ખામીવાળા તથા રોગિષ્ટ એનો સ્પર્ષ કરવો નહિ અને તેને નિહાળીને જોવા નહિ. ઘરમાં એકલાં રહેવું, સ્મશાનનો આશ્રય, ક્રોધ, ઉંચે ચડવું, ગાડી, ઘોડા વગેરે વાહનપર બેસવું, ઊંચે સ્વરે બોલવું, કેફ કરવો, ઉતાવળું ચાલવું, દોડવું, કૂદવું, ઉભડક પગે બેસવું, ખારણીઆ કે સાંબેલાપર બેસવું, દિવસે ઉંઘવું, મૈથુન, જળમાં ડૂબકી મારવી, શૂન્ય ઘરમાં કે ઝાડ તળે બેસવું, કલેશ કરવો, અંગ મરોડવું, લોહી કાઢવું, નખવડે પૃથ્વી ખોતરવી કે લીંટા તાણવા, અમંગળ અને અપશબ્દો બોલવા, ઘણું હસવું, છુટા કેશે રહેવું, વૈર, વિરોધ, દ્વેષ, છળકપટ, ચોરી, જુગારી, મિથ્યાવાદ, હિંસા, અને કુસંપ એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો. કેમકે એ સઘળાં ગર્ભીણી સ્ત્રીને અને ગર્ભને હાની કરતા છે. ગર્ભ સારો નરસો થવો એ ગર્ભીણી સ્ત્રીની વર્ત્તણુંકપર આધાર રાખે છે. એ વિષે વિશેષ હકીકત છોકરાં, રૂપાળાં, બુદ્ધિમાન, ગુણવાન અને અંગોનાં સુશોભિત શી રીતે થઈ શકે એ વિષયમાં વિસ્તારથી જણાવવામાં આવશે. માટે ગર્ભીણી સ્ત્રીએ

બરાબર નિયમ પાળીને વર્ત્તવું એ સર્વ પ્રકારે શ્રેયકારક છે.

કેળવાએલી સ્ત્રીથી ફાયદા.

'કહે નેપોલિયન દેશને, કરવા આબાદાન;
સરસ રીત તો એજ છે, દો માતાને જ્ઞાન.'

આ સંસારમાં સ્ત્રી એ જેમ ઘરનો શણગાર છે, તેમ સારી કેળવાએલી સ્ત્રી એ આખા દેશનો પણ શણગાર ગણાય છે. બાળકોની કેળવણી સ્ત્રીના હાથમાંછે. બાળક જન્મે છે, ત્યારથી તે મોટું સમજણું થાય છે, ત્યાંસુધી ઘણો વખત માતા પાસેજ રહે છે. જેવી માતાની બુદ્ધિ, આચાર, આચરણ, જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે, તેવાંજ બાળકમાં આવે છે. જો માતાનું હૃદય, બુદ્ધિ વગેરે કેળવાએલાં હશે, તો છોકરાં પણ તેવાંજ સારાં નીવડે છે. એટલુંજ નહિ પણ વ્યવહારમાંથી કંટાળી ગએલા પતિને પોતાના સૌંદર્ય અને મધુર વચન વગેરેથી પ્રસન્ન કરે છે, સહાયરૂપે બળમાં વધારો કરે છે, પરમ મિત્રરૂપે સુખ દુઃખની વાતો કરવાની લહેજત વધારે છે, દુઃખ દૂર કરે છે, પ્રિયારૂપે રસ ભર્યું સુખ વધારે આપ્યા કરે છે; ગૃહરાજ્ય ઉત્કૃષ્ટ રીતે ચલાવે છે, તેથી પતિને એ તરફની કશી ફિકર રહેતી નથી અને પોતાના ધંધામાં મચ્યો રહે છે. વિદ્વાન સ્ત્રી ઘેર ઘેર પ્રેમ અને સંપનો તથા દેશને માટે ભક્તિ અને શૌર્યનો વધારો કરે છે. એ રીતે કેળવાએલી સુજ્ઞ સ્ત્રી દેશ અને જનમંડળને ઘણી અસર કરે છે. એના અનેક દાખલા આ પૃથ્વીપર મળી આવે છે. સ્ત્રીને ભણેલી જોઈ મૂર્ખ પુરૂષને પણ ભણવાનું મન થાય છે. બાળકો ભણેલી માતા પાસેથી સારૂં રક્ષણ, શિક્ષણ પામી ઉત્તમ નીકળે છે. અને મોટપણે સારા ઉદ્યોગે વળગે છે. એવા ઘણા ઉદ્યોગી થવાથી દેશની ઉન્નતિ થાય છે. દુનીઆમાં દેશની સારી સ્થિતિનું માપ તે દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિપરથી થઈ શકે છે. સંસારી હાલતનો મૂળ આધાર સ્ત્રીની હાલત ઉપર રહેલો છે. ખરેખર સારી સ્ત્રીઓની ઘરમાં સતા એજ સુધારાનું પૂરતું માપ છે. માટે જ્યાં સુધી સ્ત્રી જાતિ કેળવણી લઈ સુધરશે નહિ, ત્યાં સુધી પુરૂષનો સુધારો કે જ્ઞાન કશા ઉપયોગનાં નથી. જ્યારે બંને સુધરી પરસ્પરની ફરજ બજાવશે, ત્યારેજ પ્રીતિનો રંગ જામશે અને ત્યારેજ સર્વ પ્રકારે સુખ સંપત્તિ સાંપડશે; પરંતુ જ્યાં એક ભણેલ અને બીજું અભણ ત્યાં પરસ્પરનું મન કે-

ટલીક રીતે મળતું નથી. જ્યાં સુધી પરસ્પરના ગુણોમાં મળતાપણું નથી, ત્યાંસુધી તો દુઃખ દુઃખને દુઃખજ સમજવું. કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

અભણુ નારીને નર ચતુર, ચતુર અભણુને નાર;
મન એનાં મળતાં નથી, સુખ નવ લહે લગાર.

ખરેખરાં મન ક્યાંથી મળે? ભણેલ પુરૂષને અભણુ સ્ત્રી સાથે, રસીક ચતુર પુરૂષને શઠબોથડ સાથે, ઊદ્યોગી ને આળસુ સાથે, સુઘડને ફુવડ સાથે, સદાચારીને દુરાચારી સાથે, વિવેકીને અવિવેકી સાથે, નમ્રને ઊદ્ધત સાથે, અને આસક્તને વિરક્ત સાથે કદી બનેજ નહિ, જ્યાં બને નહીં ત્યાં પ્રીતિની આશા ક્યાંથી હોય? પ્રીતિ નહોય, ત્યાં સુખ ક્યાંથી મળે? આવી રીતે જ્યાં જુદી જુદી પ્રકૃતિનું જોડું હોય, ત્યાં દુઃખનો પાર રહેતો નથી. **रक्तमेकंविरक्तंच। ततोदुःखतरंतु किम्॥** સ્ત્રી પુરૂષમાંથી એક જણ આસક્ત અને બીજું વિરક્ત હોય, તેથી વધારે મોટું દુઃખ તે બીજું શું? કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

સઘળું દુઃખ તો સાંખીએ, કાઢી કર્મનો વાંક;
ભુંડી જેની ભારજા, એ દુઃખ આડો આંક.

જેના ઘરમાં સ્ત્રી અભણુ, મૂર્ખ અને ફુવડ હોય છે તે પુરૂષનો સંસાર બગડે છે. બાળબચ્ચાં ખરાબ નીવડે છે અને કુટુંબમાંથી સુખ, સંપ, સલાહ અને સંપત્તિ એ સઘળાનો નાશ થાય છે. કેળવાએલી સ્ત્રી પોતાની યોગ્ય ફરજ બજાવે છે. તેને પોતાની ફરજ બજાવવાનું કહેવું પડતું નથી. જેમ નેત્રમાં રજ ઉડી પડવા આવે છે કે પોપચું અને પાંપણુ પોતાની મેળે એનો અટકાવ કરે છે, તેમ તેની પેઠેજ એવી સ્ત્રી પોતાની મેળેજ સમજી કર્યા કરે છે. પરસ્પર સદા સંતોષથી રહે છે અને એક બીજાને જોઈ સદા આનંદ પામે છે. કહ્યું છે કેઃ—

સુજન સુજનને જોઇને, મન સંતોષી થાય;
જોઈ ચકોરી ચંદ્રને, જ્યમ મનમાં મકલાય.

કેળવાએલી સદ્‌ગુણી સ્ત્રી સાસરે આવતાંજ પતિને કહેશ કે, પ્રાણુપતિ! "આજથી હું તમારા સુખ દુઃખની ભાગ્યેણુછું, તમારી મરજીથી ઉલટી નહિ ચાલું, તમે મારા પ્યારા ધણી તથા સાચા મિત્ર છો. હું અંત લગીની સાથી અને વચનની વિશ્વાસુ સેવક છું. મારૂં તન, મન, અને ધન એ સર્વે તમારૂંજ છે. તમે કદરદાન રાજા છો. અને હું તમારા પ્રેમમાં ગળગળી ગયેલી સ્ત્રી છું. આપણે બંને સુખ અને આબરૂ વધે તથા છોકરાં-

ઓનું કલ્યાણ થાય એમ ચાલીશું. આપણે બંને મળી ઇશ્વિર ભક્તિ કરી પરમ સુખની પ્રાપ્તી અર્થે પ્રયત્ન કરીશું." અહો! આવાં વચનામૃતો કેળવાએલી સદ્ગુણી સ્ત્રીના પવિત્ર અંતઃકરણ વિના બીજા કોના અંતઃકરણમાંથી સ્ફુરે! ખરે! કહેવત છે કેઃ—"દુનિઆનો છેડો પોતાનું ઘર અને ઘરનો છેડો પોતાની સ્ત્રી." એ કહેવું વાજબી છે, પણ અભણ, અજ્ઞાન, અને મૂર્ખ સ્ત્રીવાળું ઘર તો સિંહ, વાઘ, અને વરૂ વગેરેથી વસાયેલું ભયંકર અરણ્ય જેવુંજ સમજવું. કેળવાએલી સદ્ગુણી સ્ત્રી ઘરને સ્વર્ગ સમાન શોભાયમાન બનાવી દે છે. વગેરે રીતે વિચારતાં સ્ત્રીઓને કેળવણીથી અલંકૃત કરવાની ઘણી અવશ્ય છે. સ્ત્રીઓ કેળવણી લઈ સુધર્યે અનેક પ્રકારનાં સારાં ફ્ળો પ્રાપ્ત થશે. કવિ દલપતરામે કહ્યું છે કેઃ—

દોહરો.

ભલું ભણાવો પુત્રિને, તો શાણી થાનાર;
સદૈવ સુખ પામી કરે, આશિર્વાદ ઉચ્ચાર. ૧
સ્ત્રિયો સુધરશે તોજ ફળ, ઉત્તમ થશે અથાક;
પૃથ્વિ સુધરશે તોજ ત્યાં, પાકે સારો પાક. ૨
પ્રાણી તણી શોભા ઘણી, બણી ઠણી રહી તોય;
નારી સારી નહિ દિસે, ભણી ગણી નહિ હોય. ૩

હાલ કેટલાક લોક કહે છે કે સ્ત્રીઓ ભણવાથી સ્વતંત્ર બની અમર્યાદશીળ થશે, લખતાં વાંચતાં શીખ્યાથી કુકર્મ કરશે. વળી તેમને ક્યાં રળવા કમાવા કે નોકરી કરવા જવું છે કે ભણાવીએ? આવું બોલવું અણસમજનું છે. કેળવણી તો દુર્ગુણોને કાઢનારી છે. બગડવું એ કાંઈ કેળવણીમાં દોષ નથી, પણ એ તો સ્ત્રી જાતિના સ્વભાવમાં દોષ છે. જેનો સ્વભાવ જન્મથીજ ખરાબ હોય છે, તેને પાછી ખરાબ સોબત લાગે છે. વળી તેની અધુરી કેળવણીની ખરી અસર તેના મનપર થઈ હોતી નથી; એ વગેરે કારણોથી કોઇ એવી સ્ત્રી નીકળે. તેથી શું વિદ્યાને દોષ દેવો? નહિ, નહિ. વિદ્યા સદા પવિત્રજ છે. જે ભણેલી નથી, તે શું દુરાચાર કરતી નથી? દુરાચાર કરવો એને લખવા, વાંચવા સાથે કશો સંબંધ નથી, પણ જે સ્ત્રીને ધર્મ, નીતિનો બોધ નથી તેજ ખરાબ સોબતમાં પડી કુકર્મ કરે છે. જે સ્ત્રી ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી લેશે, તે કદી પ્રાણ જતાં સુધી પણ પોતાનું શીયળ ભંગ કરશે નહિ. જે સ્ત્રી લખવા વાંચવાથી દુરાચાર કરે તેને કેળવાએલી કહેવીજ નહિ. તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી લે-

વી એ કાંઈ નોકરીને માટે નથી, પણ તેણે કેળવણીનો ખરો ઉપયોગ ગૃહ વ્યવહાર ચલાવવામાં, બાળ બચ્ચાંને રક્ષણ, શિક્ષણ આપી માનવ રત્ન બનાવવામાં, પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડવામાં, અને જીંદગીનું ખરૂં સાર્થક કરવા વગેરે કાર્યોમાં કરવાનો છે. સ્ત્રીનું મન પુરૂષ કરતાં કોમળ છે. તેને જો બાળપણથીજ સારી સોબત અને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણીની તેના અંતઃકરણમાં ઉંડી છાપ પાડવામાં આવે તો તેની અસર જીંદગી પર્યંત જતી નથી. સ્ત્રી જો વિદ્યા ભણવાથીજ બગડતી હોત તો પૃથ્વીમાં ઘણી ભણેલી સ્ત્રીઓએ મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યાં છે, તે કરતજ કેમ? પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓને વિદ્યા ભણાવવાપર પ્રથમજ લક્ષ આપવામાં આવતું. નહિ કે આજની પેઠે મૂર્ખ રાખતા. સતી પાર્વતીજી, લક્ષ્મી, સાવિત્રીજી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, સરસ્વતી, કપિલા, ચિરધારિણી, જટિલા, કેશિની, લીલાવતી, સુલભા, શબરી, સુભદ્રા, શકુન્તલા, દમયંતી, દ્રૌપદી, તારામતિ વગેરે ઘણી સ્ત્રીઓ ભણેલી હતી. એટલુંજ નહિ પણ તેણે એ વિદ્યાવડે પોતાની નામના રાખી છે. ગાર્ગી તત્વવેત્તા અને ભડલી ભવિષ્ય વેત્તા ગણાઇ ગઈ છે. લીલાવતીએ લીલાવતી નામનો ગણિતનો ગહન ગ્રંથ ગુંથ્યો છે. સરસ્વતીએ અંક સંજ્ઞા અને અક્ષર રચના રચી ભાષાની ઉત્પત્તિ કરી છે. સુલભા રસ શાસ્ત્રમાં કુશળ ગણાઈ છે. વગેરે સ્ત્રીઓએ પોતાની વિદ્વતાના ચમત્કાર બતાવ્યા છે. એ કોનું અજાણ્યું છે? જે સ્ત્રી ખરી કેળવણી પામેલી છે, તે તો બીજાની કુમતિને પણ સુધારી સુમતિવાન કરે છે, તો તેની મતિ ભંગ કરવાને દુનિઆમાં કોણ સમર્થ છે? કોઈ નથી. તુળસીદાસે કહ્યું છે કેઃ—

> તુળસી ઊત્તમ પ્રકૃતિકો, કહા કર સકત કુસંગ;
> ચંદન વિષ વ્યાપે નહીં, લિપટે રહત ભુજંગ.
> સહજ શીલગુણ સુજનનો, ખળમતિ કરે ન ભંગ;
> રત્નદીપ બુઝાય નહીં, પાપી પવન પ્રસંગ.

સીતાને રાવણ જેવા દુષ્ટમતિએ અનેક સંકટો આપ્યાં, પણ તે કદી એક ટળી બીજી થઈ નહિ. સુકન્યાને અશ્વિનીકુમારે પરીક્ષા લેવા અનેક રીતે સમજાવી પણ તેણે પોતાની મતિ ભંગ કરી નહિ. તેમજ ગાર્ગી, મૈત્રેયી વગેરે વિદ્વાન સ્ત્રીઓએ પુરૂષોની સભામાં જઇ સંવાદ કરેલા છે પણ તે કદી પોતાના નેક નિયમથી ચળાયમાન થઈ નથી, પણ ઉલટું પુરૂષોએ તેમને નમન કર્યું છે. એ રીતે જે સ્ત્રીએ ખરી કેળવણી લીધી

હોય છે. તે કદી દુરાચાર રસ્તે પગલું ભરતી નથી. ખરી કેળવણીનો પ્રતાપજ અલૌકિક છે. માટે સ્ત્રીઓને આર્યધર્મ, નીતિ, રીતિને અનુકુળ પડતી કેળવણી આપવી જોઇએ. એટલુંજ નહિ પણ તેમને બાળપણુમાંથીજ સદ્ સોબત રખાવવી અને સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્રોની તેના કોમળ હૃદયમાં ઉંડી છાપ પાડવી. સ્ત્રી ધર્મ સમજાવવાની ગોઠવણ કરવી. ગૃહકાર્ય અને ઘર વ્યવસ્થા વગેરે તેને મોટપણે ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વિષયો શિખવી પાવરધી કરવી. આ પ્રમાણે કેળવણી આપવાથી આગળ જતાં ઉત્તમ સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થશે.

હાલ અપાતી સ્ત્રી કેળવણી ને તેમાં ખામી.

હત ભાગ્ય ! આ દેશનાં કે ઈંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી આધુનિક મા-બા-ભૂ-પા. થી શરૂ કરેલી સાતમી ચોપડી સુધીની અને ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરેની લૂખી કેળવણીએ તો કશું લીલું કર્યું નથી. શાનું લીલું કરે ? ક્યાં શાળાઓમાં આર્યધર્મ, નીતિ, રીતિને અનુસરતા ધોરણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે? ક્યાં શિક્ષણ આપનારાઓ એવી યોગ્યતા ધરાવનારા રાખવામાં આવે છે ? અને ક્યાં શિક્ષણ આપવાનાં યોગ્ય સાધનો છે ? હાલ તો કુમળી વયની કન્યાઓના કોમળ હૃદયમાં કંટાળો આપતા વાંચનની સાત ચોપડી, ઈતિહાસ, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, અને ગણિત સિવાય સાથે સહેજસાજ ભરત, ચિત્ર વગેરે વિષયો ઘણાખરા પુરૂષોની માફકજ શિખવવામાં આવે છે. વળી અમુક વિષયો એક વર્ષમાં તૈયાર કરી પાસ થવું જોઇએ. આવી રીતે પાસ થવાની લલુતાએ અને શિક્ષકોને પાસ કરાવવાની કોડે જોઇએ તેવું સમજી શિક્ષણ તૈયાર કરાવવાને બદલે ફક્ત ગોખણ ચલાવવામાં આવે છે. પરિક્ષાના આવાં વિપરિત ધોરણોથી તેમના મન ઉપર હદ બહારનો બોજો આવી પડે છે. તેથી તેમનાં તન, મન તવાઈ જાય છે. વળી એ ઉપરચોટીઉ આપેલું જ્ઞાન તેમને શાળા છોડ્યા પછી કશા કામમાં આવતું નથી. ગૃહકાર્ય, ગૃહવ્યવસ્થા, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, પતિને અનેક પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ પડે એવી સમજણ અને સ્ત્રી ધર્મનીતિ, વગેરે જે વિષયો તેને મોટપણે કામ લાગવાના છે, જે વિષયો ઉપરથી તેને જીંદગીમાં ઘણું નવું શિખવાનું છે, તથા જે વિષયો લોકોની સંસારિક સ્થિતિનો વિચાર કરી શિખવવામાં ફાયદો છે, તે વિષયો મૂકી

દઈ, કેટલાક નકામા શિખવી કુમળી વયની બાળકીઓને કાયમ કરવામાં આવે છે. તેથી આ દેશના લોકોની અવજ્ઞા, રીત રિવાજ વગેરે ધ્યાનમાં લેતાં તેના સારા ચિન્હની જરાપણ નિશાની જણાતી નથી. અરે ! સારાં ચિન્હો તો રહ્યાં પણ નરસાં ચિન્હો ઝઝુમી રહ્યાં છે. જો એ પદ્ધતિ ચાલુજ રહી તો ભવિષ્યમાં સારૂં ફળ નહિ થાય. સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક કોમળતા, મર્યાદા, અને તે ઉપર લોકોના વિચારનું પ્રમાણ ઈંગ્લાંડના લોકોની સાથે સરખાવતાં આપણા લોકોની નિર્ધનતા, રેણી, ઈર્ષા (સ્વપત્નીના સંબંધમાં) એકત્ર કુટુંબની અવસ્થા, વડિલો તરફ અદબ અને તેઓના તરફ આપણી લાગણી વગેરેનો વિચાર કરતાં હાલ અપાતી કેળવણીની પદ્ધતિ કેટલી બધી ભૂલ ભરેલી છે ? હાલ અપાતી ધર્મનીતિ વગરની લૂખી કેળવણીથી, તો ઉલટી એવી સ્ત્રીઓ બનતી જાય છે કે ન પૂછો વાત. કેટલીક સ્વછંદી, સ્વતંત્ર વિચારની, મરજીમાં આવે તેમ વર્ત્તતી, ટેબલ ખુરસીપર બેસી નાટક ચેટક અને રસીલીનો વેલો વાંચવાની શોકીન, બડબડ બોલવાને બહાદૂર, પતિ કહે તે સહન ન કરતાં સડાક દઈ સામો યુક્તિબંધ ઉત્તર આપવામાં પાવરધી, વાંક થયો હોય તો કબૂલ કરવાને બદલે યુક્તિબંધ ઉડાવી દેવામાં હુશિઆર, મર્યાદા ન રહે એવાં ભભકાદાર ઝીણાં વસ્ત્રો પહેરવામાં પ્રેમી, મરજી માફક હરવા ફરવાને છૂટથી વર્ત્તવાને, સાસુ સસરાની મર્યાદા મૂકવાને, અને ઠાઠમાઠમાં રહેવાથી ગૃહકાર્ય કરવાને પણ પસંદ પડતું નથી. એ વગેરે શીખી. આ થોડા અફસોસની વાત છે ! આનું નામ શું ખરી કેળવણી ? નહિ, નહિ. ખરી કેળવણી તો શીલ, સંતોષ, શાંતતા, દયા, ક્ષમા, ધૈર્ય, મર્યાદા, સભ્યતા, સત્ય, પતિવ્રત, નમ્રતા, વિનય, વિવેક, સગાસ્નેહી પ્રત્યે સ્નેહ, વડિલોની સેવા, ગૃહકાર્ય, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, અને પરોપકારપર પ્રેમ એ વગેરે સદ્ગુણો આવવા જોઇએ. આધુનિક કેળવણીએ તો સઘળું ઉલટુંજ કર્યું છે.

ઈંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી કેળવણી તો સ્ત્રીઓને પુરૂષની સાથે ધંધા રોજગાર અને રાજ્યકાજમાં હરિફાઇમાં ઉતારવા જેવી કરે છે. સ્ત્રીને કેળવી પુરૂષના જેવી બનાવવા પ્રયત્ન કરવો, એ આ દેશને કેમ અનુકૂળ આવે ? તેનાં અવળાં ફળ જોઈ લોકોની તેનાપર અરૂચી ઉત્પન્ન થાય એમાં શું નવાઈ ? આવી કેળવણીથી તો દેશોદય થવાને બદલે દેશને વધારે હાની થવાનો મોટો ભય રહે છે. સ્ત્રીઓને પુરૂષોની માફક કેળવણી નહિ આપવાને ડાક્ટર રૅમાઇલ્સ કહે છે કેઃ—"સ્ત્રી કેળવણી અને સ્ત્રી સુધાર-

ણુાથી દરેક પ્રજાનું વર્ત્તન ઉન્નતિને પામે છે. તે વાત જેટલી ચોક્કસ છે, તેથી વધારે શક ભરેલી વાત એછે કે રાજ કાજ અને ધંધા રોજગારનાં નિ:રસ કામોમાં પુરૂષની સાથે હરિફાઇમાં સ્ત્રીઓએ ઉતરવાથી કાંઇપણ લાભ પ્રાપ્ત થાય નહિ. જેટલે દરજ્જે સ્ત્રીઓનું ખાસ કામ પુરૂષો કરી શકે, તેવું પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ કંઇ પુરૂષોનું કામ કરી શકશે નહિ અને જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓને પોતાના ઘર કુટુંબમાંથી ખસેડી બીજા કામમાં પ્રવિષ્ઠ થવા દીધી છે, ત્યાં સંસારિક સંબંધમાં અનર્થનું પરિણામ નીપજ્યું છે." આ વિદ્વાનનું કહેવું વાજબી છે. ફ્રાન્સમાં મોટી ઉથલપાથલ આવાજ કારણોથી થઈ હતી. એ કોનું અજાણ્યું છે ? આજે ઇંગ્લાંડ પણ આનું ફળ ચાખતું જાય છે. લાખો બાળકો માતાથી વિખૂટા પડી ટળવળતાં મરણને સ્વાધિન થાય છે. કેટલા પુરૂષો ઘર સંસારનો જોઇએ તેવો લહાવો લઈ શકતા નથી. આથી અંતે પરિણામ આવે તે ખરૂં. આ વિષે ત્યાંના ઘણા વિદ્વાનો અંકોશ મૂકવા પોકારી ભલામણ કરે છે. આવો મામલો ત્યાં ચાલે છે, ત્યારે શામાટે આ દેશને પણ એવી સ્થિતિએ લાવી મૂકવો ? સ્ત્રી પુરૂષને લગભગ એકજ ધોરણે કેળવણી આપવી, એ બંનેના તન, મનની રચના જોતાં દેખીતુંજ ઉલટું છે. ઇશ્વરે બંનેની પ્રકૃતિમાં ઘણો ભેદ રાખેલો છે. પુરૂષનું હૃદય કઠણ છે, તેનામાં હિંમત, શૌર્ય, સાહસ, બુદ્ધિના ગુણોનો અને વિચાર શક્તિનો અધિક અંશ છે. ન્યાય, બળિષ્ઠ, પરિશ્રમ સહન કરનાર, બહાર હરવા ફરવાને વધારે યોગ્ય, અને કમાવાને નિર્મિત છે.—સ્ત્રીની પ્રકૃતિમાં કોમળતાનો અધિક અંશ છે, તેમજ તેના હૃદયના ગુણો આગળ પડતા છે. વળી અધિરતા, અબળપણું, મનોભાવની પ્રબળતા, દયા ભાવની અધિષ્ઠાત્રી, પ્રેમ, ઉત્સાહ, મમતા, નમ્રતાનું સ્થાન, નાજુક, જરા દુર્બળ, મૃદુ, લાવણ્યતા, તેમનું સ્થળ ઘર, ધનનું રક્ષણ કરનારી, અને ઘર સંસારને સુખરૂપ કરનારી છે. આ પ્રમાણે બંનેની પ્રકૃતિમાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. પુરૂષે ટાઢ, તડકો અને વરસાદ વેઠી મહેનત કરવાનું કામ પોતે રાખ્યું છે, અને સ્ત્રીને ઘર સંભાળવાનું, તથા બાળકોને ઉછેરી શિક્ષણ આપવા વગેરેનું કામ સોંપ્યું છે. આ વ્યવસ્થા બરાબર છે. એ વ્યવસ્થામાં ઉપયોગી થઇ પડવા તેમની પ્રકૃતિને અનુસારજ કેળવણી આપવી જોઇએ. છતાં સ્ત્રીઓને પણ પુરૂષના જેવી કઠણ કેળવણી આપી પુરૂષનાં જેવાં કામ કરવાને યોગ્ય કરવી આ ઘણુંજ દુ:ખદાયક છે. આ દેશમાં ઇંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી કે-

ળવણી કદીપણ ઉપયોગી થઈ પડશે નહિ. હાલ અપાતી કેળવણીના ફા-યદાનો એકે પણ ચમત્કારિક દાખલો જોવામાં આવ્યો નથી. જે થોડી સ્ત્રી-ઓ હાલ વિદ્યામાં આગળ પડેલી કહેવામાં આવે છે, તે હાલ અપાતી કેળવણીથી નહિ; પણ અસલની પ્રામાણિક રીતિથીજ છે. ઈંગ્લાંડમાં અ-પાતી કેળવણી સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કરે છે, ત્યાંના રીત રિવાજ, ધર્મ, નીતિ અને ગુણો જુદાં છે. અહીં સ્ત્રીઓ ધર્મનીતિના બંધારણે પરતંત્રજ છે. તેમજ આ દેશના રીત રિવાજ અને ગુણો જુદા છે. તેને ઈંગ્રેજી ઢબછ-બ પ્રમાણે અપાતી કેળવણી કેમ ઉપયોગી થઈ પડે? હાલની કેળવણી-થી ઉલટા અવગુણો આવવા લાગ્યાથી, ચારે તરફ પોકાર ઉઠી તે અકારી થઈ પડી છે. સ્ત્રી પુરૂષની સ્થિતિ, રચના, સ્વાભાવિક બળ અને શક્તિ વિચારતાં સ્ત્રી પુરૂષની બરોબરી કરી શકે એવી ઈશ્વિરે બનાવી નથી, તેમ સ્વતંત્ર ધંધો કરી કમાવાને અશક્ત છે. છતાં તેવાં સાધનો મેળવવા માટે પુરૂષના પ્રમાણેજ કેળવણી આપી, બિન ઉપયોગના ઘણાક વિષયો તૈયાર કરાવવાની લલુતાએ તેમના કુમળા અંગપર ઘણા અભ્યાસનો બોજો મૂ-કવો એ ઘણું ભય ભરેલું છે. એથી તેમનાં કુમળાં અંગો તવાઈ જઇ, અનેક રોગને આધિન થઈ જીંદગી વૃથા જાય છે.

હરબર્ટ સ્પેન્સર નામનો વિદ્વાન કહેછે કે;—"પુત્રીને વધારે ખૂબ સુ-રત, મોહકારક કરવી હોયતો તેમને બિન ઉપયોગી અતિ અધ્યયન આ-પી તેમના મનપર ઘણો બોજો મૂકવો એ ઘણી મૂર્ખાઇ છે. પુરૂષને મોહ પમાડનાર ગુણ અતિ કેળવણી નથી, પણ બાહ્યરૂપ, સુંદરતા, સારો સ્વભાવ, અને ચપળ બુદ્ધિ છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, સંસ્કૃત કે રસાયણશાસ્ત્ર વગેરેના ઘણા જ્ઞાનથી કોઈ પુરૂષ સ્ત્રીપર મોહિત થવાનો નહિ, પરંતુ તેજદાર સુરખીવાળો ચહેરો, હસતું મોં અને ચંચળ આંખો હોય તો સર્વે મોહ પામે છે. અને પરણવા ઇચ્છે છે, પરંતુ એ માંહેલું ન-હોય ફક્ત ઉપર કહેલું એકલું જ્ઞાન અને નબળું શરીર હોય તો કોઇ તે-મને પરણુવા ઇચ્છતું નથી. શરીર સારૂં હોય તોજ ચંચળતા, હસમૂખો સ્વભાવ, અને સુંદરતા વગેરે થાય છે, પરંતુ અતિ અધ્યયનથી થતું નથી. માટે શરીર સંભાળ પહેલી રાખી કેળવણી આપવી. કોઈ કહેશે કે આવી વાતોથી તો વૃત્તિ આડી દોરાઇ જાય, પરંતુ આવું બોલનારા કુદરતે જે યોજના રચી છે, તેની ખૂબી સમજી શકતા નથી. કુદરતની મૂખ્ય ઇચ્છા એજ છે કે પ્રજા સુખી રહે." આ વગેરે વિદ્વાનોનો બિચાર જોતાં હાલ

અપાતી કેળવણી એકે રીતે જોઇએ તેવી ઉપયોગી નથી. હાલની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા વિષે ઘણે મૂખે બોલાય છે. કવિ નર્મદાશંકરે કહ્યું છે કે;—"હાલની કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓમાંથી મોટી થયા પછી કોઇ વિદ્યા ગુણે નામ ગણવા લાયક જણાઇ નથી. લાંબી મુદત થયાં શિક્ષકોનો વિચાર અમે જાણી લીધો છે કે ઘણીક છોકરીઓએ પોતાના લખવા વાંચવાને આડે રસ્તે વાપર્યું છે. છોકરીઓને લાયકનું ભણતર શીખવવામાં આવતું નથી. ટ્રેનિંગ કાલેજવાળી જે શિક્ષકની નોકરીએ ગુજરાન કરે છે, તેમાંથી પણ કોઈ બહાર આવેલી નથી. કેટલાક સુધારાવાળાઓ પોતાની સગીઓને ભણેલીનું માન અપાવે છે. કેટલાક પુરૂષ ભણેલી સ્ત્રી ઉપર આશ્ચર્યથી જુએ છે. કોઇ કોઇ તરૂણીઓ પોતાને સુધરેલી કહેવરાવતી હશે, પણ તે સ્વરૂપ ઠરેલું નહિ. સુધરેલી માતા—એવું સ્વરૂપતો હજી હવે દેખાય ત્યારે. અમે અમારૂં ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વરૂપ અદર્શ થયેલું ને તેને બદલે નવું સ્વરૂપ જોવાને ઇચ્છિતા નથી. યુરોપની વિદ્યાનીતિને અમે માન આપીશું, પણ પૂછીશું તો અમારીજ વિદ્યાનીતિને. કાળી બૈરીઓ સાબુ લગાડવાથી કે વસ્ત્રાલંકારથી ગોરી થનારી નથી, પણ તે બહારના કાળાપણામાં અંદરનું ગોરાપણું દેખાડે એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ. અમે ચંચળ સુંદરતાને પણ જોઇને રાજી થઇએ, પણ વશાવીશું તો ઠરેલ સુંદરતાને. અમારૂં મન સ્ત્રીઓ ભણે તેને માટે છે, પણ તેણે કઇ, કઇ વિદ્યા ભણવી. કેવે પ્રકારે ભણવી એ સંબંધી વિચાર કરવો જોઇએ." વગેરે, વગેરે વિચારો જોતાં શરીરની સંભાળ રાખી સ્મરણ શક્તિનો વધારો થાય. તેવી કેળવણી આપવી જરૂરની છે. હાલની પદ્ધતિ મોટે અંશે નિર્થક છે. કેમકે સ્ત્રીઓને ગૃહરાજ્ય સંભાળવાને અને પતિવ્રત પાળવા વગેરે ગુણોને પાત્ર કરવાને બદલે ટાપટીપવાળી બનાવવામાં આવે છે. જયાંસુધી આર્ય ધર્મનીતિને અનુકુળ પડતી કેળવણી શાળાઓમાં આપવામાં આવશે નહિ, ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓ કદીપણ ગૃહરાજ્યની યોગ્ય અધિકારિણી થનારી નથી. માટે હાલ અપાતી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ઘણો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીએ મુખ્ય શું શું શિખવું જોઇએ.?

આ સૃષ્ટિમાં ઈશ્વરે સ્ત્રી પુરૂષને એકઠાં રહી પરસ્પર સહાયક થવાને સરજેલાં છે. સ્ત્રીનો બાંધો અને સ્વભાવ અતિ કોમળ તથા નમ્ર છે.

વળી તેને જીંદગીમાં કેટલીકવાર ગર્ભાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. તથા દરેક મા-સે ૪–૫ દિવસ રજસ્વળાના આવે છે. આ વખતે તેમની પ્રકૃતિ નાજુક બને છે. આ વગેરે કારણોથી સ્ત્રી વધારે શ્રમ કરવાને લાયક નથી, પરંતુ ઘરની શીતળ છાયામાં બેસી થોડા શ્રમનાં કામો કરવાને લાયક સર્જેલી છે. તેને પુરૂષના જેવી કેળવણી આપી, તેમનાં જેવાં કઠણ કામો કરાવવાને લાયક બનાવવા વૃથા વલખાં મારવાં, એ ઘણું નુકસાન કરતા છે; જો સ્ત્રીને સંસારમાં ખરી સહાયક અને ઉપયોગી બનાવવી હોય, તો તેમને ગૃહશિક્ષણ અને ગૃહકાર્યને અર્થે ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી સાથે વ્યવહારપયોગી ઉંચા પ્રકારનું જ્ઞાન આપવાના ઉપાયો યોજવા જોઇએ છીએ. તેમને શુદ્ધ વાંચતાં, લખતાં અને ઉપગ્રોગમાં આવે એટલું ફક્ત ભૂગોળ, ઇતિહાસ, વ્યાંકરણ, ગણિત, ઘરના આવક જાવકનો હિસાબ લખવા જેટલું દેશીનામું એ જ્ઞાન આપવું. વિશેષ જ્ઞાનમાં આરોગ્યવિદ્યા, રસાયણ શાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્રનું અનુભવ સિદ્ધ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, પદાર્થ વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, વનસ્પત્તિશાસ્ત્ર, માંદાની માવજત, ઘરકુટુંબમાં ઉપયોગી થાય એટલુંજ ચિકિત્સા અને નિદાન સાથે વૈદક શાસ્ત્ર, બાળરક્ષણ, બાળશિક્ષણ, ઘરવ્યવસ્થા, ઘરકુટુંબનાં કપડાં વેતરી સીવતાં, સાંધતાં–ચતુરાઇનાં ખૂબીદાર ઉપયોગી સુંદર ભરત ભરતાં. મોજાં, ગળપટ્ટા, પુષ્પના અલંકારો વગેરે ગુંથતાં. લાકડાં, મ઼ાટી, મીણ, લાખ અને કાગળ વગેરેનાં જુદી જુદી જાતના નકશીદાર નમુના કોતરતાં, કાપતાં, અને બનાવતાં. રૂમાલ ટેબલકલોથ, આસન, વગેરે વણુતાં. ખુરસી, પલંગ વગેરેમાં નેતર ભરતાં. જાત જાતના રંગો બનાવી રંગતાં, ચિત્રવિદ્યા, આયુષ્ય વધારવાના ઉપાય. છોકરાં બુદ્ધિવાન, ગુણવાન, રૂપાળાં અને અંગોનાં સુશોભિત બનાવવાના નિયમો, રજોદર્શન, ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ સમયે સંભાળ રાખવાની સમજણ–નીતિ, ભક્તિ અને નિર્મળ પ્રીતિનાં મધુર રાગમાં ગવાતાં ગીતો–ગાયન. નૃત્ય, વાદ્ય, જીંદગીના મૂખ્ય કર્ત્તવ્ય કર્મની તથા સ્ત્રીધર્મ નીતિની સમજણ, અને પશુ પક્ષીની સંભાળ વગેરે વિદ્યાનાં મૂળતત્વોના જ્ઞાનની કેળવણી આપવાની ઘણી જરૂર છે.

આ ઉપર જણાવેલા વિષયો શાળામાં શિક્ષણ લેવા યોગ્ય ગણાવ્યા. આ સિવાય પણ સ્ત્રીઓને સંસારમાં ઉપયોગમાં આવતા વિષયો જાણી લેવાની જરૂર છે. આ નીચે જણાવેલા વિષયો પૈકી કેટલાક નવિન અને કેટલાકનો સ્ત્રીધર્મ નીતિ તથા ઘરવ્યવસ્થામાં સામાવેશ થઇ જાય છે, પણ

તેને આ ઠેકાણે જુદા પાડી સમજાવવાની જરૂર છે, કે જે શિખી લેવા- થી તેમને આ સંસારમાં જીંદગી સફળ કરવામાં અડચણ ન આવે. તે એ કે-શીળ સાચવતાં; પરોણાચાકરી કરતાં, ચાકર રાખતાં અને તે સાથે યોગ્યપણે વર્ત્તતાં, પતિ પસંદ કરતાં, પતિ વશ કરતાં, પતિ વિદેશ જાય ત્યારે વર્ત્તતાં, રંગમંડપની રચના કરતાં નજરબાગ બનાવતાં અને વૃક્ષો ઉછેરતાં, માન આપતાં, પારકાનાં કપટને પારખતાં, સજ્જન દુર્જન ઓળ- ખતાં, ઉડતા રોગથી ઘરનાં મનુષ્યોને બચાવતાં, છોકરાં, માબાપ, સાસુ સસરો, ભાઇ, દેર જેઠ, નણંદ વગેરે સગાં સ્નેહી સાથે વર્ત્તતાં, દુરાચારી પતિને સુધારતાં, પીવાના પ્રવાહી પદાર્થો બનાવતાં, અનેક પ્રકારનાં સુગં ધી તેલો અને અર્ક બનાવતાં, બાળોપદેશ આપતાં, સાસરે જતાં પુત્રીને શિખામણ આપતાં, સતી સ્ત્રીઓનાં જન્મ ચરિત્રો વાંચી તેમાંથી ઉત્તમ ઉપદેશ ગ્રહણ કરતાં, પોતાની ઉત્તમતા દર્શાવતાં, પતિ ઘેર ન હોય ત્યારે લેવડદેવડમાં હરકત ન પડે માટે સોનારૂપાની પરીક્ષા કરતાં, મેનાપોપટ પઢાવતાં, સરખી સરખી સાહેલીઓ મળી મનરંજન અર્થે એક સ્વરે મ- ધુર ગીતો ગાતાં, કોઇ વખતે દુષ્ટ પુરૂષો શીળ ભંગ કરવામાં ફાવે નહિ એમ ત્રણ ચાર કે વધારે વસ્ત્રો યુક્તિબંધ સાથે પહેરતાં, દ્રૌપદીજીએ આ- વીજ રીતે વસ્ત્ર પહેરેલ હોય અને પછી ઇશ્વરે રક્ષણ કર્યું હોય. બાળ- કોને રમવાનાં રમકડાં બનાવતાં, ઉદર નિર્વાહ નાનાપ્રકારનાં કામો કરતાં, દંભીને ઓળખતાં, પારકાનું વચન સાંભળી તેમાંથી તરત સાર સમજી લે- તાં, સૌભાગ્યદર્શક ચિન્હો ધારણ કરતાં, ઇશ્વરભક્તિ કરી જીંદગી સાર્થક જે મોક્ષ તે અર્થે આત્મજ્ઞાન મેળવતાં, સદ્‌ગુણી અને સતી સ્ત્રીઓ ઓળખી કાઢી સંગતિ કરતાં, બેનપણાં કરવામાં પ્રથમ તેમની આબરૂ, ગુણ, જ્ઞાન, ચા- લચલગત, અને વિદ્યા વગેરે સદ્‌ગુણો પારખી કાઢતાં, બહારના મનુષ્યોના ચહેરા જોઈ તેની દાનત વિષે વિચાર બાંધતાં, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના મિત્ર સાથે હળી જાય છે. તેથી પણ કોઇ વખતે માઠાંફળ થાય છે, માટે તે સાથે બોલવા હસવાનો અંકોશ રાખતાં, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો દરજ્જો ભૂલી જઇ ચાકર સાથે ઘણી મિલનસારી રાખે છે. તેથી તે બેહેકી જાય છે. માટે તે સાથે યોગ્યપણે વર્ત્તતાં, અને તેપર કામની તપાસ રાખતાં, મુસાફરીમાં અથવા બીજા અણધાર્યા પ્રસંગમાં પરપુરૂષ સાથે કામ પડે છે, તે વખતે હરખ અથવા ગભરાટમાં છૂટથી ન બોલતાં, તેમ તેમને મા- ઠું ન લાગે તેમ વર્ત્તતાં અને તેથી સાવચેત રહી તેમનો ભરસો નહિ રા-

ખતાં તથા સૌને પોતાના ન જાણતાં શિખવું જોઇએ. સ્ત્રી યાચકો, સાધુડીઓ, પતિત, હરામી દાનતની, નશીબ જોનારી, ખરી દુરાચરણી અને રખડુ સ્ત્રીઓને ઓળખી કાઢી, તેમના બોલવા ચાલવાથી તેના પાપી ફાંસામાં ન ફસાતાં શિખવું જોઇએ. પોતાનો ખરો શણગાર શેમાં છે તે સમજતાં પતિને પ્રેમ સહિત મધુર વચને બોલાવતાં, પોતાના કામમાં નીતિનો અંકોશ રાખતાં, મન બગાડા તરફ નહિ લલચાવતાં, સારી વાતમાં મન લગાડતાં ઘર શોભિ નીકળે ને મન ખુશ થાય તેવું શણગારતાં, વિચિક્ષણતા રાખતાં, પતિના પગ, અને માથું વગેરે ચાંપતાં, કેટલીક સ્ત્રીઓને એ બરાબર નહિ આવડવાથી પુરૂષ કંટાળી જાય છે અને બરાબર આવડવાથી પતિ રંજન થાય છે. પતિ રીસાઈ ગયો હોય તો મનાવતાં અને પતિ ખોવાએલો હોય તો વેશ બદલી યુક્તિથી શોધી કાઢતાં જેમ પૂતના, શૂર્પણખા, દમયંતી, સત્સવંતી અને સોનરાણીએ પતિ માટે કર્યું હતું. આ શિવાય સદ્ગુણી સ્ત્રીઓને જાણવાની ૬૪ કળા આર્યશાસ્ત્રમાં જણાવેલી છે. એ સ્ત્રીઓને જાણવા લાયક જાણી જણાવું છું. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;–

स्त्रियारत्नान्यथोविद्यासत्यंशौचंसुभाषितं ।
विविधानिचशिल्पानिसमादेयानिसर्वतः ॥

સ્ત્રીએ રત્ન, વિદ્યા, સત્સ, પવિત્રતા, સુભાષિતપણું અને નાના પ્રકારની કળાઓ એ સર્વે જગેથી સંપાદન કરવી. આ વચન સ્ત્રીઓએ યાદ રાખવા યોગ્ય છે. શણગારની સોળકળા–ચોળી સાડી પહેરવાની, મંજનની, ચાંડલો કરવાની, સેંથો ભરવાની, વેણી ગુંથવાની, નેત્રાંજનની, શરીરપર સુગંધી લગાડવાની, પાન ખાવાની, કાનપર તથા વેણીમાં પુષ્પો ખોસવાની, નાકમાં વાળી કે ફુલ પહેરવાની, હાથમાં કંકણ પહેરવાની, કંઠમાં માળા વગેરે અલંકાર ધારણ કરવાની, કટી મેખલા પહેરવાની, કુચે ચંદન ચર્ચવાની, (જે દેશમાં કંચુકી પહેરવાનો ધારો નથી તેવા કાશ્મિર અને દક્ષિણ દેશમાં પાયે લંગર, તોડા, કાંબી, પહેરવાની નેત્રચંચળ છતાં સ્થિર રાખવાની, ચતુરાઈ લડાવવાની. અંગશોભાની સોળકળા–હંશગતિ ચાલવાની, પગના ઘુઘરા ધમકાવવાની, કાળા ભમર જેવા કેશ રાખવાની, કંઇક ગોરાપણું અને કંઈક સ્યામતા દર્શાવવાની, દાંત દાડમની કળી જેવા કે મોતી જેવા રાખવાની, નિતંબભારી બતાવવા તથા રા-

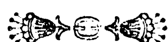
ખવાની, નખ સાફ હીરા જેવા રાખવાની, નાક સાફ તેજસ્વી રાખવાની, કર સુંવાળા રાખવાની, ગાલ કોમળ રાખવાની, પગ સ્વચ્છ રાખવાની, ગાલ તથા હોઠપર તલ પાડવાની, અંગ મઘમઘતું રાખવાની. પતિરંજન કરવાની સોળ કળા–મુખ પ્રસન્ન રાખવાની, સ્મિતહાસ્યે વિકાસિત મુખારવિંદ ધરી બોલવાની, પતિ ઘેર આવે તે વેળાએ સત્કાર કરવાની, રસોઇ બનાવી પીરસવાની, મુખવાસ બનાવી આપવાની, શણગાર સજી બતાવવાની, કવિતા તથા ગ્રંથો પસંદ કરી વાંચવાની, પતિને રૂચતી રમત રમવાની, ગાયન કરવાની, મધુરીવાણી બોલવાની, ક્રુર કઠિન વાણીનો કંટાળો આણવાની, પતિના દોષ ન ગણકારવાની, પ્રત્યેક કાર્યમાં પતિને યોગ્ય સલાહ આપવાની, પરાયા પુરૂષ સાથે હાસ્ય રહિત વાત કરવાની, પતિના દોષ બતાવતાં વિનય દર્શાવી ક્રોધ ન કરવાની, રતિ વિલાસમાં સંતોષ આપવાની. ગૃહકાજ સંબંધી આઠકળા—કરકસર કરવાની, પરઘેર જઇને ઘરનાં છિદ્ર ન ઉઘાડવાની, નિર્ધનતા ન દર્શાવવાની, ઘરસંપત્તિ શુદ્ધ રાખવાની, વાસણ કુશણ તથા ઘર સ્વચ્છ રાખવાની, વસ્ત્રાલંકાર સંભાળવાની, બાળ ઉછેરવાની, બાળ કેળવવાની. સ્વાભાવિક આઠ કળા—વિનય વિવેક રાખવાની, લજ્જા ધરવાની, શિયળ સાચવવાની, પતિમાં ચિત્ત ચોંટાડવાની, પિતુઘરમાં ઝાઝી ભક્તિ ન ધારવાની મેળા, નાટક, ચેટકાદિ પ્રસંગમાં એકલાં ન જવાની, વડિલોની સેવા તથા આજ્ઞા પાળવાની, સ્વતંત્રતા ન દર્શાવવાની, (સ્વતંત્ર હોય તોપણ બાળપણામાં માબાપની આજ્ઞામાં, યૌવનમાં પતિની આજ્ઞામાં અને પતીના ગત થયા પછી પુત્રોની આજ્ઞામાં રહેવું એવી શાસ્ત્રમાં આજ્ઞાછે.) આ ચોસઠકળા સિવાય સ્ત્રીઓની અંદરના શણગારની સોળકળા કહીછે.

કવિત.

સુઘડતા આવડત, ડાહાપણ ચતુરાઇ;
ચપળતા પતિવ્રત, ઉદારતા સાતછે.
ક્ષમા સત્ય સંતોષને, ઉદ્યોગ દયાળુ વિદ્યા;
સર્વજન પ્રીતિ પ્રભુ, ભક્તિ દીન રાતછે.
ધૈર્યસહ સોળગુણ, સજી એવી નારી તેતો;
ઘર નાત જાત દેશ, વિદેશ વિખ્યાતછે.
સોળ સલખણી નારી, સોળ શણગાર વાળી;
મળે જેને હાસ વ્હાલી, તેની તો શી વાત છે.

વળી સ્ત્રીઓએ પાપપુણ્ય વગેરેનો સારા સાર વિચાર જાણવાને તથા ધર્મ, નીતિનું જ્ઞાન મેળવવા માટે ધર્મ શાસ્ત્રો વાંચવા પોતાની ચાલતી ભાષાના જ્ઞાન સાથે હિંદૂ સ્ત્રીઓએ સંસ્કૃતનું, પારસીઓએ ઝંદ કે પેહેલવી ભાષાનું અને મુસલમાન સ્ત્રીઓએ ફારસી કે આરબી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ. તથા કુટુંબમાં ચાલતો ધર્મ પાળતાં, કુટુંબ અને જ્ઞાતિ વગેરેમાં ચોખ્ખો વહેવાર રાખી આબરૂ વધારતાં, પાડાપાડોસી સાથે ભલમનસાઇથી વ્યવહાર ચલાવતાં, પતિને પ્રાણ સમાન ગણી તેની પ્રીતિ સંપાદન કરતાં. તથા તેની ઇચ્છાને આધિન રહી સંસારના સારરૂપ **पतिव्रत** પાળતાં, વહેમનો વિનાશ કરતાં, સંપ, સંપત્તિ વધારતાં, પ્રૌઢપણું રાખતાં, આ શરીર ક્ષણભંગુર છે, એમ જાણી ધર્મ અને પરોપકારનાં કાર્યો કરી કીર્ત્તિ વધારતાં, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે શત્રુઓને સમાવતાં, અને અહાર, નિંદ્રા, મૈથુન, એ ત્રણેને નિયમસર રાખતાં. વગેરે, વગેરે સ્ત્રીઓએ શિખવા બાળપણથીજ કાળજી રાખવી જોઇએ. જે સ્ત્રી પોતાની વિદ્યા, સદ્‌ગુણ, પ્રેમ, સર્વ આવડત, અને સુઘડતાઇથી પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખી શકેછે, તે તેની વહાલી કેમ ન થાય? થાયજ. આવા ગુણો મેળવવાને પ્રયત્ન કરવોજ જોઇએ. આમાંનું કેટલું જ્ઞાન શાળામાં શિખવવામાં આવતું નથી, પણ જેટલું ઉપયોગી જ્ઞાન શાળામાં આપવામાં આવે, તેટલું ત્યાં સંપાંદન કર્યા પછી બાકીનું પિયર પિતા પાસેથી અને સાસરે આવ્યા પછી પતિ પાસેથી અગર બીજા કોઈ યોગ્ય સાધને ગૃહકાર્યથી પરવારી નકામો વખત નહિ ગુમાવતાં, આવું જ્ઞાન મેળવવામાં લેખે લગાડવો. ઇશ્વર ભક્તિ, નીતિ, ધર્મ વગેરે જણાવેલા વિષયોથી વાકેફ થવાને તેવા વિષયોવાળા ગ્રંથો વાંચી, તેમાંથી સાર સમજી લેતાં શિખવું. જેથી વિચાર શક્તિ ખિલી નીકળી જગત્તત્વ ઇશ્વરતત્વ, અને ધર્મતત્વ વગેરેનું જ્ઞાન થશે. આપણા લોકોની પ્રકૃતિ પ્રધાનપણે સત્વગુણી છે અને ઇંગ્લાંડના લોકોની રાજસી પ્રકૃતિ ગણાય છે; તોપણ તે દેશમાંથી કેટલીક ઉત્તમ અબળાઓ સત્વગુણની નીકળી આવેછે. અર્વાચીનકાળમાં પણ જો કે ત્યાંની બાળાઓમાં રાજસી ગુણો પ્રધાનપણે છે, તોપણ ત્યાંની કેટલીક સ્ત્રીઓએ કેટલાક ઉત્તમ ગુણો ગ્રહણ કરેલા છે. તેઓ પોતાનો ગૃહકાર્યભાર પોતેજ ચલાવે છે. તેથી તેમના પતિને ઘર તરફની ફિકર રહેતી નથી. તે એટલે સુધી કે કપડાને જરા પણ ડાગ કે મેલ લાગ્યો હોય અથવા જરા પણ કપડું ફાટયું હોય, તો સ્ત્રી પોતાના પતિને કહ્યા વગર સાફ અને

દુરસ્ત કરી રાખે છે. કોઈ મંડળીમાં જો ધણીના કપડાપર મેલ કે ફાટેલું દેખાય, તો તેની સ્ત્રી નઠારી હશે, એમ સૌ મનમાં જાણે છે. વળી એટલુંજ નહિ, પણ ત્યાંના ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓમાં બધી જાતનો વિવેક હોવો જોઇએ છીએ. પુરૂષ કરતાં તેમણે બોલવા ચાલવામાં તથા પારકા પુરૂષની આગળ હસવા કારવવામાં વધારે મર્યાદા રાખવી જોઈએ છીએ. તેઓને વાંચતાં, તથા સારા અક્ષરથી લખતાં આવડવું જોઇએ છીએ. તેમજ ચિત્ર પાડતાં, ભરત ભરતાં, ગુંથતાં, સીવતાં, સાંધતાં, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, અર્થ શાસ્ત્ર, રસાયણ શાસ્ત્ર, ઘર ઉપયોગી વૈદક શાસ્ત્ર, ઘરનો હિસાબ લખતાં, રંગતાં, ગાતાં, બજાવતાં, અને નાચતાં વગેરે ઉપયોગી જ્ઞાનનાં મૂળતત્વો તેમને જાણવાં જોઈએ છીએ. આ બધા ગુણો ન હોય, ત્યાં સુધી તેમની ગૃહસ્થની સ્ત્રીમાં ગણના થતી નથી. તેમને આવી ગુણ સંપન્ન કરવાને બાળપણથીજ તેમનાં માબાપ પ્રથમ કાળજી રાખેછે. અરે! અર્વાચીનકાળમાં આવી કાળજી આપણા દેશમાં માબાપો ક્યારે રાખશે! અને ક્યારે ઘરનો બધો કાર્યભાર ઉચકી લેતાં શિખશે! શું આપણા દેશમાં પ્રાચીનકાળમાં આવી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ નથી! ઘણીજ થઈછે. પાર્વતી, સીતા, દ્રૌપદી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, દમયંતી, સુભદ્રા, અને સાવિત્રી, વગેરે ઘણી સદ્‌ગુણી સ્ત્રીઓ સર્વ દેશની સ્ત્રીઓથી શ્રેષ્ઠ ગણાઇ ગઈ છે. આર્ય ભૂમિમાં જેવાં સ્ત્રી રત્નો પાકેલાં છે, તેવાં હજી સુધી કોઇ પણ ભૂમિમાં પાકેલાં નથી, આ શું થોડા આનંદની વાત નથી! હજુ આર્ય ભૂમિની બાળાઓના લોહીની અંદર એ ગુણોનાં છૂપાં રજકણો રહેલાં છે. જો તેને ફરી પ્રાચીન આર્ય ધર્મ નીતિ, સાથે જણાવેલા વિષયો શિખવવામાં આવે, તો એ પ્રકાસ આપોઆપ ઝળકી નીકળે!! હે ઇશ! આ દેશને આવો વખત ફરી આપ!

બાળરક્ષણ.

સંતાન એ સૃષ્ટિકર્ત્તા પરમ કરૂણાકર પ્રભુ તરફની મોટી બક્ષીસછે. જ્યારે પતિ પત્નિ અત્યંત પ્રીતિને વશ થાયછે, ત્યારે તેમના અંતઃકરણના તત્વની એક આનંદમયી ગાંઠ બંધાયછે. તે સંતાનછે. સંતાન એ માબાપના આનંદ અને સુખનો સાગરછે. પતિ પત્નિના પ્રેમનું બંધનછે, સંતોષ અને શાંતિને આપનારછે. એના વડે સંસાર આનંદમયી લાગેછે. ઘર

અને કુટંબ શોભિ નિકળેછે. તેનાથી માબાપના મૂખપર સુખ અને આ-નંદની છાયા પડી રહેછે. તેની કોમળ પ્રભાથી સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું રળિ-આમણું લાગેછે. ખરેખર તનદુરસ્ત ખુશનુમા બાળકને બે ઘડી રમાડ-વાના આનંદ તુલ્ય બીજો આનંદ નથી. આવું તનદુરસ્ત ખુશનુમા, સુ-ઘડ અને સારૂં બાળક થવું એ માબાપપર આધાર રાખેછે. કહ્યુંછે કે:—

તન દુરસ્ત જનનાં તનુંજ, હોયે તન દુરસ્ત;
જેમ સરસ બીજનાં તરૂ, ફાલી થાયે મસ્ત.

માબાપ સારાં, સુઘડ અને તન દુરસ્ત નિરોગી હોયછે, તો તેનાં બાળકો પણ ઘણું કરી તેવાંજ થાયછે. બાળકની જીંદગી તથા તનદુરસ્તી-ના બંધારણનો પાયો બાળપણમાં બંધાયછે. તેનો મુખ્ય આધાર માપરછે. જો મા બાળકને સારી રીતે સંભાળી ઉછેરેછે, તો તે તનદુરસ્ત અને સુ-ખી થાયછે. તેના જીવવા, મરવાનો સઘળો આધાર તેને જે રીતે ઉછેરી મોટાં કરવામાં આવે છે; તે પર રહેલોછે. બાળકોને શારીરિક, માનસિક અને નીતિના નિયમો પ્રમાણે ઉછેરી મોટાં કરવાં જોઇએ, પરંતુ હાલતો એ નિયમો જાણ્યા વગર જેને જે યોગ્ય લાગેછે, તે પ્રમાણે ઉછેરી મોટાં કરવામાં આવેછે. તેથી હજારો બાળકો મરણને સ્વાધિન થાયછે. જે જીવે છે તેના શરીરનો બાંધો નબળો હોયછે. સંસારમાં જીવતર સફળ કરવાને સારાં પ્રાણી થવાની જરૂરછે. આખી પ્રજાની જો ઉન્નતિ કરવી હોય, તો બધાને સારાં પ્રાણી કરવાં જોઇએ; પરંતુ આ સંબંધી ઘણી બેદરકારી જોવામાં આવેછે. ઘોડા, બળદ વગેરે જાનવરની ઓલાદ સારી, બળિષ્ટ, ચાલાક, તેજદાર અને જાતવાન કરવાને અનેક ઉપાયો તન, મન અને ધનથી કરવામાં આવેછે, પણ ઘણો અફસોસ છે ? કે આ સંસારમાં જે મુખ્ય સુખ અને સંતોષ આપનારછે, તથા મનુષ્ય જાત સુધર્યે આખા દેશના કલ્યાણનો પણ જેનાપર આધાર છે. તેપર કશું ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. જ્યારે આપર ધ્યાન આપી સ્ત્રીઓને વિદ્યાના શોધોનું અને સામાન્ય નિયમોનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે, અને જ્યારે તેઓ એ રીતે ઉછેરશે, ત્યારેજ બાળકો આરોગ્ય, સુખી, ચતુર, બળિષ્ટ, કદાવર, તેજસ્વી પરાક્રમી, શૂરવીર, અને દીર્ઘાયુષી થશે. આ સંબંધી સ્ત્રીઓને જ્ઞાન આ-પવાની કેટલી બધી જરૂરછે, એ સૌ કોઇ સહેજ અનુમાન કરી શકશે. આ વિષયના સામાન્ય નિયમોનું કેટલુંક ટુંક વિવેચન સ્ત્રીઓના જ્ઞાન માટે આપુંછું.

નાળ—ગર્ભસ્થાનમાં બાળકનું પોષણ નાળ વડે થાયછે. બાળક જ્યારે જન્મેછે, ત્યારે નાળનો એક છેડો ઓર સાથે વળગેલો હોયછે. નાળને ડુંટીથી અઢી ત્રણ ઇંચને છેટે ફરતું સુંવાળું લૂગડું કે રૂ વીંટી એક દોરાથી મજબૂત બાંધી લેવું. પછી ઓર તરફનો નાળનો છેડો કાપી નાંખવો, હવે જે અઢી ત્રણ ઇંચનો નાળનો બાંધેલો કટકો રહ્યો, તેને પેટ ઉપર રાખી; તે ઉપર એક સુંવાળા લૂગડાનો પાટો બાંધી લેવો. આમ બાંધવાથી નાળની બરાબર સંભાળ રહેછે. વળી પેટે પાટો રહ્યાથી પેટમાં વાયુનો વધારો થતો નથી અને પેટને ટેકો મળેછે. નાળને ફરતું લૂગડું વીંટી દોરાથી બંધાયછે, તેથી બાળકના શરીરમાં જે લોહી ફરેછે. તે નાળ દ્વારાએ બહાર નીકળી શકતું નથી, લોહી એ બાળકનો પ્રાણછે. જો લોહી વહી જાયછે તો બાળક મરી જાયછે. કદી નાળને ગફલતથી પોચું બંધાણું હોય, અને લોહી વહેતું જણાય તો તરત યુક્તિથી પોચે હાથે મજબૂત બાંધી લેવું. નાળપર ઘા પડવાથી લોહી નીકળતું હોય, તો તેપર કાથો ઝીણો વાટીને કે ચણાના લોટને ભરભરાવવો. અગર કરોળીઆનું પડ દાબવું. કેટલાક નાળને બાંધી તેનો દોરો બાળકના ગળામાં રાખેછે. તેમાં વખતે બાળકનો હાથ આડોઅવળો થતાં ભરાઇ જાયછે, તો તેને ઘણી પીડા થાયછે, પાકી આવેછે, કે તૂટી પડેછે. અને તેથી વખતે બાળક મરણ પામેછે. માટે ગળામાં દોરો ન રાખવો. પણ પેટે નાળને પાટાથી બાંધવું એ ઉત્તમછે. નાળ એની મેળે પાંચ સાત રોજે કે બે ત્રણ વધારે રોજે એની મેળે ખરી પડેછે. એને ખેંચી કાઢવું નહી. જ્યાં સુધી ખરી પડે નહિ ત્યાં સુધી એમજ રહેવા દેવું. નાળ પાકે તો તે ઉપર કલઈ સફેતો ચોપડવો. સોજો હોય તો તેલમાં અફીણ ઘસી ચોપડવું ને ઉપર પોશના ડોડાનો શેક કરવો.

નવરાવવું—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નાળ છેદન કર્યા પછી બાળકને ફ્લાલીન, ધાબળી કે બનાત વગેરે ગરમ કપડાપર અને ઠંડી ન હોય તો સુવાળું ધોતીયું ઓઢાડી માચીપર સુવાડવું. આ પ્રમાણે કરી બાળકની માની પ્રથમ સંભાળ લેવી. પછી બાળકના શરીરપર ધોળો ચરબી જેવો ચીકણો પદાર્થ વગેરે ચોંટેલું હોય, તે સાફ કરવા પ્રથમ શરીરપર તેલ ચોળવું, પછી સાબુ લગાડી નવસેકા પાણીથી પોચે હાથે નવરાવી સાફ કરવું. તેમાં તેની આંખમાં તેલ, સાબુ કે પાણી ન જાય તેની સંભાળ રાખવી. સુવાવડના વખતમાં સુવાવડ કરનારે અને પછી બાળકની માતાએ

તેને રોજ નવરાવવું. નવરાવવાનો વખત સવારનો ઉત્તમ છે. નવરાવતાં પહેલાં પ્રથમ સહેજ તેલ ચોળવું, પછી માથે પાણી રેડી માથું ભીંજવી ધોવું. અને ત્યાર પછી શરીરે સાબુ ચોળી કેડ સમા પાણીમાં ઉભુ રાખવું કે બેસાડવું અગર લોટેથી પાણી રેડીને ધીમે હાથે આખું શરીર ચોળીને ધોવું. પાણી બાળકના શરીરની ગરમી પ્રમાણેજ નવસેકું કરવું. વધારે ગરમ કરવું નહિ કે વધારે ઉનું કરી માંહે ટાઢા પાણીનો ઉમેરો કરવો નહિ. પ્રથમથીજ જોઇએ તેટલું પાણી નવસેકું કરી રાખવું. આ પ્રમાણે હમેશાં કરવું. શરીરના સાંધાઓ વગેરેમાં ક્યાંએ મેલ રહેવા દેવો નહિ. માથાપર પાણીની ધાર કરવાથી મસ્તક ઠંડું થાયછે. અને મગજની વૃદ્ધિ થઇ પ્રકૃતિ પરસરી રહેછે. બનતાં સુધી માથાપર ગરમ પાણી રેડવું નહિ. માથે તો ઠંડુજ પાણી રેડવું ઉત્તમ છે. ઠંડું સદે નહિ તો નવસેકું રેડવું બાળકને નવરાવતાં પાંચ મિનિટ અને મોટાંને દશ મિનિટનો વખત લગાડવો. શરીર પલાળી ઘણી વાર રાખવું નહિ. તરત પોચે હાથે શરીર કોરૂં કરવું કોરૂં કરતાં ચામડી ઘસાય નહિ, તેની સંભાળ રાખવી. પછી શરીર ઉઘાડું નહિ રાખતાં તરતજ કોરાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરાવી દેવાં. શરીર ઉઘાડુ રાખી વસ્ત્ર પહેરાવવામાં વાર લગાડવાથી વખતે સરદી, સળેખમ, ઉધરસ વગેરે વ્યાધી થવાનો સંભવ છે. બાળકનું શરીર નાજુક હોયછે. માટે બીજે માસે પાણીમાં બે મુઠી મીઠું નાંખી નવરાવવું. તેથી બળ આવશે. પવનવાળી જગ્યોમાં નવરાવવું નહિ, પણ ઘરમાં જ્યાં પવન ન હોય ત્યાં નવરાવવું. પુત્રના માથાના વાળ રોજ અને પુત્રીના સાત આઠ રોજે ધોવા. બાળકને નવરાવતાં ઉંધાચિતાં રાખવું નહિ. ત્રણ ચાર વર્ષની ઉમર થાય ત્યારે નહાવામાં ટાઢું પાણી ફાયદા કરતા છે. શિઆળામાં, શરીરમાં વ્યાધી હોય, તથા ઠંડુ પાણી માફક આવતું ન હોય તો નવસેકા પાણીથી નહાવું ઠીક છે. ગરમ પાણીથી શરીર વધારે સ્વચ્છ થાયછે ખરૂં, પણ શરીરમાં સ્ફુરણા અને ગરમાળો તરત આવતાં નથી. ગરમ પાણીથી શરીર ઢીલું થાય છે. ટાઢે પાણીએ નવરાવવાથી શરીરમાં તરત સ્ફુરણા અને ગરમાળો આવેછે. બળ વધેછે, તથા શરીર મજબુત થાયછે. બાળકને બાળપણમાં નવરાવવાનો મહાવરો રાખ્યાથી તેને મોટપણે પણ એ ટેવ પડેછે. તેથી શરીરમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધીઓ થતાં અટકાવે છે. શરીર આરોગ્ય રહી મજબૂત થાય છે.

કપડાં—બાળકને ત્રણે ઋતુને અનુકુળ વસ્ત્ર પહેરાવવાં. શિયાળા

અને ચોમાસામાં ફલાલીન, ઉન વગેરેનાં ગરમ લુગડાં પહેરાવવાં ફાયદા કારકછે. ઉનાળામાં સુતરાઉ પહેરવાં. જો ઋતુ પ્રમાણે કપડાં નથી પહેરાતાં, તો તનદુરસ્તી બગડેછે. લુગડાં તંગ પહેરાવવાં નહિ, તંગ પહેરાવવા થી શરીરમાં લોહી ફરી શકતું નથી, વ્યાધી થાયછે, તથા શરીરના અવયવો વધી શકતા નથી. માટે લુગડાં મોકળાં પહેરાવવાં. બાળકનું આખું અંગ ઢાંકયું રાખવું. લુગડાં સારાં અને સાજાં ન હોય ને ફાટેલાં હોય, પણ સાંધી ધોઇ સ્વચ્છ કરી પહેરાવવાં. કદી ગંદાં પહેરાવવાં નહિ. બાળકના શરીર તથા તેના લુગડાંની સ્વચ્છતાઈ ઉપરથી હરકોઇ અનુમાન કરશે કે તેની માતા સુઘડછે. એથી ઉલટું હોય તો એ સ્ત્રી ફુવડ હશે, એવું અનુમાન થાયછે. આપણા લોકોની સ્ત્રીઓ કરતાં દક્ષિણીની સ્ત્રીઓ વધારે સુઘડ અને ચતુરછે એવું તેમના બાળકની સ્વચ્છતાઇ ઉપરથી જણાઇ આવેછે. બાળકને બહાર હવામાં ફેરવવા લઈ જવું ત્યારે ફલાલીનનાં ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાં. ફલાલીનનાં વસ્ત્રથી બહારનો ઠંડો પવન લાગી શરદી થતી નથી. તેમ અંદરની ગરમીને બહાર જતાં અને બહારની ઠંડીને અંદર જતાં અટકાવેછે બાળકને ઠંડીના વખતમાં કાનટોપી અને પગમાં મોજાં પહેરાવી રાખવાં. કદી મોજાં નહિ તો પગે લુગડાં વીંટવાં. કાનટોપી ઉનની હોય, તો વધારે સારૂં. મળમૂત્ર, કે લાળથી ભીંજાયેલાં કપડાં તરત બદલાવી નાંખી, બીજાં કોરાં સ્વચ્છ પહેરાવવાં નહિ તો શરદી કે કફ થાય છે. શિઆળા કે ચોમાસામાં હવામાં ફેરવવા લઇ જવું તો આંખ અને મોં સિવાય આખા શરીરપર શાલ કે એવું કોઈ ગરમ કપડું ઓઢાડી લઈ જવું. લાળ પડતી હોય તો તે ઠેકાણે રૂમાલ કે કંઇ લુગડું રાખવું. પગ, છાતી, પેટ એ ગરમ રાખવાં, ઠંડાં થવા દેવાં નહિ એવી સંભાળ રાખી વસ્ત્ર પહેરાવવાં. જો એ રીતે નથી થતું તો ઘણું નુકસાન થાયછે, પણ પરસેવો વળી બાળક ગભરાય એટલાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં નહિ. તેમ ઉનાળામાં બહુ પરસેવો વળે એવાં કપડાં પહેરાવવાં તે વખતે ઝીણાં વસ્ત્ર જોઇએ. ઘણો પરસેવો થવાથી શરીર નબળું થઈ જાયછે. બાળકની ચામડી નાજુક અને સુંવાળી છે. માટે કપડાં સુંવાળાં અને પોચાં પહેરાવવાં. લીલા રંગમાં સોમલ ઝેર આવેછે માટે લીલાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં નહિ. કેમકે બાળક મોંમાં ઘાલે તો ઘણું નુકશાન થાયછે. તેમ એ રંગ ચામડી સાથે પરસેવાથી ચોટવાથી પણ નુકશાન છે. જેમ બને તેમ ભભકાને ટાપટીપ ઉપર ન મોહતાં સુખાકારીવાળાં કપડાં પહેરાવવાં.

બાળકોને શિઆળામાં ઉઘાડાં રાખવાં નહિ કે ઝીણાં વસ્ત્ર પહેરાવી અરધ ઉઘાડે શરીરે બહાર જવા દેવાં નહિ. જો એમ કરે છે, તો ટાઢથી કદમાં ઠીંગણાં અને જુસ્સા વગરનાં થાય છે. ઉનાળામાં ઉઘાડાં ફરવાથી શરીરે કાળાં થાય છે, લૂ લાગે છે. અને માંદા પડે છે. ચોમાસામાં ઉઘાડાં ફરવાથી શરીરે શામળાં પડે, શરદી લાગે વગેરે અનેક પ્રકારની વ્યાધીને વશ થાય છે. ટાઢ, તડકો અને વરસાદમાં ઉઘાડાં ફરવા દેવાથી શરીરે મજબૂત થવાની આશા રાખવી નહિ. એથી તો અનેક પ્રકારે અવયવોની ખામીવાળાં અને રોગિ થાય છે. બાળકોના શરીરપર સૂર્યનું અજવાળું પડે તેમ કરવું. ઘરમાં ગોંધી રાખવું નહિ. "શરીરમાં ઉષ્ણતા રાખવા સારૂં જોઇએ તેટલાં લૂગડાં પહેરાવ્યાં હોય તો તેટલો ખોરાક પેટમાં નાંખ્યા બરોબર છે. શરીરપર જોઇતાં લૂગડાં પહેરાવવાથી ઉષ્ણતા થોડી જાય છે. અને એથી ઉષ્ણતા કાયમ રાખવા સારૂ થોડા બળતણની જરૂર પડે છે." બાળકોને ઋતુને અનુકુળ વસ્ત્રો પહેરાવવામાં જે માબાપો પૈસાનો લોભ કરે છે અને ઉઘાડાં ફેરવે છે, તેથી શરીરની ગરમી ઓછી થાય છે. ગરમી ઓછી થવાથી તે પૂરી કરવાને ખોરાક વધારે ખાવો પડે છે. એટલે જેટલું કપડાનું ખર્ચ બચ્યું તેટલું ખોરાકનું ખર્ચ વધ્યું. એટલે સરખે સરખું થઈ રહ્યું. ઉલટું નફામાં તો શરીરને નુકસાની મળે છે તે. માટે બાળકોને ઋતુને અનુકુળ વસ્ત્રો પહેરાવવાં ફાયદા કરતાં છે.

ધવરાવવું—બાળક જન્મે કે તરત ધવરાવવું નહિ, પણ તેની માતાને થાક ઉતરે ત્યારે ત્રણ ચાર કલાકે ધવરાવવું. કોઇ બાળકને એક બે રોજ નહિ ધવરાવતાં, ગળથુલી ચટાડે છે. આ રીત સારી નથી. બાળકને તો માતાનું ધાવણુજ ઉત્તમ છે. બાળક જન્મ્યા પછી ત્રણ ચાર કલાકે ધવરાવ્યાથી ઘણો લાભ થાય છે. માતાના દૂધનો પ્રથમ ભાગ રેચક હોય છે. તેથી ગર્ભસ્થાનમાં બાળકના પેટના આંતરડામાં ભરાઇ રહેલા કાળા મળ દૂર થાય છે. વળી તેની માતાને પાછલી આવતી વેણ ઓછી થઇ રક્ત પ્રવાહ થવાનો સંભવ થોડો રહે છે. બાળકને એક બે દિવસ ધવરાવ્યા વગર રાખ્યાથી પછી તે ધાવવા લાગતું નથી. તેથી સ્તન દૂધથી ભરાઇ જઈ પાકી આવે છે. માટે પ્રથમથીજ ધાવવા વળગાડવું ઉત્તમ છે. ધાવવા વળગાડ્યાથી ધાવણ ન હોય, તોપણ આવવા માંડે છે. કદી ધાવણ ન આવે તો ગાયનું દૂધ તેથી અરધું નવસેકું પાણી (જેવું માનું ધાવણ ગરમ હોય તેવું નવસેકું પાણી લેવું) અને સહેજ ગળપણ થાય

એટલી સાકર. તેમાં પ્રથમ સાકર ને પાણી મેળવી પછી તેમાં દૂધ મેળ-વવું. એ મિશ્રણ માતાના દૂધને મળતું થાય છે. તે બાળકને બબે કલાકે થોડું થોડું પાવું, પણ જ્યારે ધાવણ આવે ત્યારે પાવું બંધ કરી ધવ-રાવવું. બંને સ્તને વારા ફરતી ધવરાવવું. નહિતો સ્તન ફુલી સોજો ચડશે. **ધાવણની પરીક્ષા**—ધાવણ પાણીમાં નાંખવાથી મળી જાય, ફીણ દેખા-ય નહિ; તાંતણા વગરનું રહે, ઉપર તર વળે નહિ, ફાટી જાય નહિ, શીતળ, નિર્મળ, પાંખું અને શંખ જેવું ધોળું હોય તે ધાવણ ચોખ્ખું સમજવું. **ધવરાવવાનો વખત**—બાળકને વારંવાર ધવરાવવું નહિ. નિ-યમ પ્રમાણે ધવરાવવું. નિયમ વિરૂદ્ધ ધવરાવવાથી એકવાર ધાવેલું હજુ પાચન થયું હોતું નથી, ત્યાં ઉપર બીજીવાર ધવરાવવાથી, અજીર્ણ થઈ રોગાધિન થાય છે. વળી વધારે ધાવેલું હોય છે, તે કુદરતના નિયમ પ્ર-માણે પેટમાં નહિ રહેતાં ઉલટી કરી કાઢી નાંખે છે, અગર કાઢી ન નાં-ખે તો પેટ ભારે થઇ તણાય છે. તેથી રડે છે. એ રડવાના કારણનો મા-તા વિચાર ન કરતાં તરત સ્તન મોંમાં દે છે, અને પરાણે ધવરાવે છે. આમ વારંવાર ધવરાવવાથી ધાવણ આવતું નથી એટલે બાળક વધારે રડે છે. તેથી મા કંટાળે છે. એ રીતે થવાથી બંને નબળાં થઇ જાય છે. બાળકના મોંમાં સ્તન આપી ઉંઘવા દેવું નહિ કે પો-તે ઉંઘવું નહિ. એથી સ્તનને તથા તેના મોંમાં ચાંદાં પડે છે. **વખત**—બાળકને પહેલે મહિને દોઢદોઢ કલાકે-બીજે મહિને બબે કલાકે-ત્રીજે મહિને અઢીઅઢી કલાકે-અને ચોથે મહિને ત્રણત્રણ કલાકે ધવરા-વવું. એમ દરેક મહિને અરધા અરધા કલાકનો અંતર વધારતાં જવો. સાત આઠ મહિનાનું થાય, ત્યારે ત્રણચાર કલાકે ધવરાવવાનો વખત રા-ખવો. કેટલીક સ્ત્રીઓ બારચૌદ મહિના ધવરાવે છે અને કેટલીક તો બી-જું છોકરૂં થાય ત્યાં સુધી ધવરાવે છે. આ રીત બાળકને નુકસાન કરતા છે. બાળક જન્મે છે ત્યારથી સાતઆઠ મહિના સ્ત્રીને અટકાવ આવતો નથી, ત્યાં સુધી ધાવણ ઘણું પુષ્ટિકારક હોયછે. જ્યારે અટકાવ આવે છે, ત્યારે ધાવણમાં ફેરફાર થાયછે. માટે તેમને આઠનવ મહિના ધવરાવવું ઉ-ત્તમ છે. પછી ધાવણ ધીરે ધીરે ઓછું કરી સાથે ખોરાક આપતા જવો. ધવરાવ્યા પછી સ્તન લૂછી સાફ કરવાનો નિયમ રાખવો કે ચાંદાં પડે નહિ. **ધવરાવતી વખતે રાખવાની સંભાળ**—મનમાં ધીરજ, ઉછરંગ, શાંતતા, અને આનંદ રાખી બાળક સામું જોઈ હસાવી, રમાડી, પછી પ્ર-

થમ સ્તનમાંથી જરા દૂધ કાઢી નાંખી, માથે હાથ રાખી ધવરાવવું ઉત્તમ છે. મારી, પછાડી, ગુસ્સે થઈ, ડરાવી કે કંટાળી ધવરાવવું નહિ. કેમકે જે વખતે મનમાં કંટાળો શોક, ભય, ગુસ્સો અને નિરાશા હોયછે, તે વખતે દૂધ બગડેલું હોયછે. તે જો બાળકના ધાવવામાં આવે તો તે ઝેર જેવું નુકસાન કરેછે. જ્યારે આવો પ્રસંગ હોય ત્યારે કદી પણ ધવરાવવું નહિ. જ્યારે ઉપર કહ્યું તેવું આનંદમયી મન હોય અગર થાય ત્યારે ધવરાવવું. તેમ માતાએ પોતાની માંદગીમાં પણ ધવરાવવું નહિ. **ધાવણ પૂરૂં ન પડે ત્યારે શું કરવું?**—બાળકને માતાના દૂધ ઉપર રાખવું એજ ઉત્તમ છે. માતાના પ્યાર અને કાળજી આગળ બાળકને ધાવ પાસે રાખી ઉછેરવું એ તુચ્છ છે. માનું શરીર નબળું હોય કે ધાવણ આવતું ન હોય અગર પૂરૂં પડતું ન હોય, પણ બાળકને સાતઆઠ મહિનાનું થાય ત્યાં સુધી તો બીજા કશા ખોરાકપર રાખવાનું નથી ફક્ત દૂધ ઉપરજ રાખવાનું છે. એ વખતે કોઈ ઉપાય ન ચાલે ત્યારેજ ધાવ રાખવી. **ધાવ**—પોતાની જાતની ગામડાની સૌથી ઉત્તમ છે. તે પોતાના બાળક જેવડા જીવતા તનદુરસ્ત બાળકવાળી, મધ્યમ કદની, શાંત, શીળ, શરીરે મજબૂત, નિરોગી, અને સદાચરણી વગેરે ગુણવાળી રાખવી. અગર હમેશાં એકજ તનદુરસ્ત ગાયનું તાજું દૂધ લેવું. દૂધથી અરધું નવસેકું ગરમ પાણી અને સાકર. એ ત્રણને આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે મિશ્રણ કરવું. એ ઘણું ખરૂં માતાના દૂધને મળતુંજ થાય છે. તે ધવરાવવાના વખત પ્રમાણે નિયમસર આપવું. દૂધ ધાતુના વાસણમાં પાવું નહિ, પણ માટીના કે કાચના વાસણમાં લઇ પાવું, પ્રથમ એવાજ વાસણમાં દૂધ લઇ રાખવું. દૂધ ઉકાળવું તો નહિજ. કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાય, ભેંસ કે બકરીનું દૂધ ઉકાળી માંહે સાકર, એળચી, જાયફળ વગેરે નાંખી પાય છે. આવું દૂધ નાના બાળકને ભારે પડે છે. પાચન થતું નથી તેથી ફાયદાને બદલે-ઝવરાધ, ઝાડો, ઉલટી અને તાવ વગેરે રોગો થાય છે. માટે એવું દૂધ પાવું નહિ. ખરેખર માતાના દૂધની બરોબર કરી શકે એવો એકે ખોરાક નથી. કોઇ ઉપાય ન ચાલે ત્યારેજ ધાવ કે આવા મિશ્રણપર આધાર રાખવો. **ખોરાક**—બાળકને તાજો, હલકો, થોડો ઉનો માફક આવે એવો અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. તે સાથે નિત્ય ગાયનું તાજું અને ચોખ્ખું દૂધ આપતા રહેવું. અન્નાજના ખોરાકમાં ચપટી મીઠું નાંખવું. તેથી ખોરાક સ્વાદીષ્ટ, અને પાચન થાય છે. તથા કરમ થોડાં થાય

છે. દૂધમાં સહેજ ગળપણ થાય એટલી સાકર કે પતાસાં બાળક કહેતો ઉમેરવાં, પણ બહુ ગળપણ આપવું નહિ. બહુ ગળપણ પાચન શક્તિને મંદ કરે છે. બાળક એક વર્ષનું થાય અને દાંત આવે, ત્યારે ચોખા, દાળ, ખીચડી, ચોખ્ખું દહીં અને મલાઈ વગેરે આપતાં જવું. પણ અન્નાજ સાથે ગાયનું દૂધ આપતાં ભૂલવું નહિ; કારણ દૂધમાં. પોષણના સર્વે પદાર્થો રહેલા છે. તેથી બાળક તનદુરસ્તને મજબૂત બાંધાનું થાય છે. દૂધથી ઝાડો કબજીયત રહેતો હોય, તો તેમાં થોડું પાણી મેળવવું, એ- ટલે ઝાડો ઉતરશે. ઉમર જેમ વધે તેમ દૂધનો ખોરાક વધાર્યે જવો. તેથી બાળકનું કુદરતી તેજ, બાંધો અને બળ વધે છે. બે વર્ષનું થશ્ર આવે એટલે તેમાં બિલકુલ પાણી મેળવવું નહિ.• દૂધ તાજું ને ચોખું તપાસીને લેવું. પાણી કે એવું કંઇ બીજું મેળવેલું ન•હોય•તેની સં- ભાળ રાખવી. નહિ તો એ નુકસાન કરે છે. બાળક મોટું થતું જાય, તેમ શાક, ભાજી વગેરે તાજી ખાય તેમ કરવું. તેમાં મીઠું મસાલો નાંખ- વો. મેવો, મીઠાઈ માફકસર આપવાં. કાચાં ફળ, કોયલા, માટી વગેરે અવગુણકારી પદાર્થો ખાવા દેવા નહિ. **ખોરાક દિવસમાં ત્રણ વખત આપવો**—સવારમાં દૂધ અને રોટલી, ત્યાર પછી બીજીવાર ચાર ક- લાકે અને ત્રીજીવાર સાંજના આઠ વાગ્યાની અંદર હલકો ખોરાક આ- પવો. આ ત્રણ વખત સિવાય વચમાં ખાખા કરે તો ખાવા દેવું નહિ. એકવાર ખાધેલો ખોરાક પાચન થાય અને હોજરીને જરા વિશ્રાંતિ મળે, ત્યારે બીજીવાર આપવો. ભૂખ કરતાં વધારે અકરાંતીઆં થઇ ખાવા દેવું નહિ. જો અકરાંતીઆં થઇ વારંવાર ખાયછે તો ખોરાક પાચન ન થવા- થી રોગિ થઇ "હાથ, પગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી થાય છે." દાડમ, દ્રાક્ષ, સક્કરજન, બદામ, પસ્તાં, કેળાં, વગેરે ફળ વખતે વખતે આપવાં. પાણી ચોખ્ખું પીવા આપવું. કૂવાનું પાણી વધારે ઉત્તમ છે. પાણી ઉપર તરતાં રજકણો કે એવા ખરાબ પદાર્થો ભળેલાં હોય, તેવું પાણી મોટાં કરતાં બાળકને વધારે નુકસાન કરતા છે. માટે પાણીને બેત્રણવાર ગાળીને પીવા દેવું. શિઆળામાં શરીરમાં ગરમી પેદા કરે એવા પૈષ્ટિક પદાર્થો ખાવા આપવા. કેમકે એ વખતે ગરમી પેદા કરવાની જરૂર છે. આ વ- ખતે ગરમી ઓછી થાય તો તનદુરસ્તી બગડે છે. માટે શરીરમાં ઉષ્ણુતા કાયમ રહે તેમ કરવું. ભૂખને મારવી નહિ. ભૂખનો વખત વિતાડી દેવા- થી મંદાગ્નિ વગેરે રોગો થાયછે. નિયમસર ઠરાવેલે વખતે પાચન થઈ શકે

એવો અને એટલો રાંધેલો ખોરાક આપવો. જીવનક્રિયા ચલાવવા સારૂ જે જે તત્વોની શરીરને જરૂર છે. તે બધાં તત્વો એકજ જાતના ખોરાકમાંથી મળતાં નથી. માટે ખોરાક એકને એક જાતનો ન આપતાં જુદો જુદો આપવો. એકને એક ખોરાક આપવાથી શરીરને જોઇતાં તત્વો મળતાં નથી તથા પાચન્ શક્તિમાં બગાડો થાયછે. જે ખોરાક ઉપર બાળકને અભાવો હોય તે ખાવાને આગ્રહ ન કરવો. ખાતાં અરધો કલાક લગાડવો. ચાવીને ખાવાની ટેવ પાડવી. ઉતાવળે ખાવા દેવું નહિ. તાપમાંથી આવ્યા પછી કે થાકયા પછી વિસામો લીધા બાદ ખાવા દેવું. ખાતી વખતે હસવા કે વાતો કરવા દેવી નહિ. સુતા પહેલાં ત્રણ કલાક અગાઉ ખોરાક આપવો. ઊંધી ઉઠયા પછી એક કલાકે ખાવા દેવું. તેમ ખાધા પછી કારણ હોય તો એક કલાકે સુવા દેવું. ટાઢું, સડી ગયેલું અને ગંધાતું ખાવા દેવું નહિ. બહુ ખાવું અને થોડું ખાવું એ બને નુકસાન કરતા છે. ભૂખ લાગ્યા વગર આગ્રહ કરી ખવરાવવું નહિ. થોડું કે વધારે ખાવાનું કહેવું નહિ, પણ તેમની રૂચી પ્રમાણે ખાવા દેવું. જેમ ખોરાક પુષ્ટિકારક હોય છે, તેમ વજનમાં થોડો ખાવાને જોઇએ છીએ. અને જેમ પુષ્ટિકારક ઓછો તેમ વજનમાં વધારે જોઇએ. માટે બાળકોને ખોરાક વજનમાં થોડો પણ પુષ્ટિકારક આપવો. જો એમ ન કરવામાં આવે તો છોકરાંનું બળ ઘટે છે તથા શરીર વધતું નથી. વગેરે, વિગેરે.

હવા—બાળકને ખૂલ્લી અને સ્વચ્છ હવા મળે એમ કરવું. સ્વચ્છ હવા માટે રોજ સવાર સાંજ દરિઆ કિનારે, મેદાન, ડુંગર કે બાગમાં હવા ખાવાને લઇ જવું. તેથી શરીરમાં ઘણી હુશિઆરી આવે છે, લોહી સુધરે છે અને શરીર નિરોગી થાય છે. દરેક પ્રાણીને શ્વાસ લેવામાં ઓક્સિજન હવાની વધારે જરૂર છે. માટે જે ઓરડામાં તાજી અને સ્વચ્છ હવા આવતી હોય, તેવા બારી બારણાવાળા ઓરડામાં રાખવું. કદી પણ અંધારી જગ્યામાં, ચૂલાની ગરમી જ્યાં રહ્યા કરતી હોય ત્યાં, ખાળકુંડી કે મોરીની દુર્ગંધી જ્યાં આવતી હોય ત્યાં, સાંકડી, અંધારી, અને દુર્ગંધ વાળી ઓરડીમાં, જ્યાં ઘણાં મનુષ્યના શ્વાસથી કાર્બોનિક હવા નીકળતી હોય ત્યાં અને દીવો અખંડ રહેતો હોય, ત્યાં બાળકને રાખવું નહિ. કેમકે જ્યાં ગરમી, દુર્ગંધી અને પાતળી હવા હોય છે ત્યાં ઓક્સિજન હવા થોડી હોય છે. એવી જગ્યોએ બાળકને રાખવાથી તેની તનદુરસ્તી બગડે છે. આ બધો વિચાર કરી સુખાકારી હવાના સ્થાનમાં તેમને રાખવાની

ગોઠવણુ કરવી એ સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ છે. ઉંઘ—બાળકને મોટા માણસ કરતાં વધારે ઉંઘવાની જરૂર છે. ઉંઘવાથી બાળકનુ શરીર પુષ્ટ અને તનદુરસ્ત થાય છે. બાળકને કેટલોક વખત માતાના પડખામાં સુવાની જરૂર છે. કારણુ તેને બીજાના શરીરની ગરમીની જરૂર છે. આવી વખતે માતાએ તેને પડખામાં સુવારતાં ખૂબ ધ્યાન રાખવું કે પડખું ફેરવતાં કચરાઇ જાય નહિ. તે રડી પડખા નીચે આવે નહિ, માટે પોતાની અને બાળકની વચ્ચમાં લૂગડાની પાળ જેવું કરવું. સુતાં સુતાં બાળકને ધવરાવવું નહિ. સુતાં ધવરાવવાથી વખતે માતા ઉંઘી જાય છે અને બાળક ઉંધું પડી ગુંગળાઇ મરણુ પામે છે. બાળક રાત્રે આઠ નવ વાગ્યે સુઈ પાંચ વાગ્યે ઉઠે તેમ કરવું. દિવસના બપોર પછી એક બે કલાક અને રાત્રે વધારેમાં વધારે આઠ કલાક ખૂબ ઉંઘવા દેવું. જાગ્યા પછી આળોટવા દેવું નહિ. એથી આળસુ થાય છે. માટે જાગે કે તરત ઉઠવાની ટેવ પાડવી. તેને ઉંઘમાથી જગાડવું નહિ. ઉંઘમાંથી જગાડવું એ ઘણું નુકસાન કરતા છે, તેને સ્વચ્છ હવા અને અજવાળાવાળા ઓરડામાં સુવાડવાનું રાખવું. બારીબારણાં બંધ કરી સુવાડી રાખવું નહિ. કે ગંદકીવાળા સાંકડા ઓરડામાં સુવાડવું નહિ. તેમને ઉંઘવાના વખતમાં કંઈ મહેનત પડે એવું કરવું નહિ. ઉંઘવાને વખતે તો તેનું મન શાંત થાય એમ કરવું. બાળકને ખોરાક કરતાં ઉંઘની વિશેષ જરૂર છે. ઓછી ઉંઘે બાળક દુબળું થાય છે. ખોળામાં ઉંઘાડવાની ટેવ રાખવી નહિ. તેમ ઘોડીઆ કે પારણામાં પરાણે હીંચકાવી, મારી, ડરાવી અને કંટાળી ઉંઘાડવું નહિ. તેમ બાળાગોળી કે અફીણુ જેવી નુકસાન કરતા ઝેરી વસ્તુ ખવરાવી ઉંઘાડવું નહિ. એથી બાળકનું શરીર બગડી નબળું પડી જાય છે, શરીરનો બાંધો મજબૂત થતો નથી. જ્યારે તેને કુદરતના નિયમ પ્રમાણે સ્વાભાવિક ઉંઘ આવે, ત્યારેજ ઉંઘાડવું. રાત્રે ખોરાક આપ્યા પછી બે કલાક હસાવી, રમાડી, દોડાવી, કૂદાવી, વગેરે રીતે શરીરને કસરત મળે એમ કરી તથા મધુર ગીતો ગાઈ, તેનું મન રંજન કરી સુવાડવું કે સુખેથી ઘસઘસાટ ઉંઘશે, કહ્યું છે કે;—

પુત્ર ધરીને પારણે, મનમાં હરખે માય;
હોંસે હોંસે હેતથી શુભ હાલરડાં ગાય.

એમ પારણામાં હરખથી પોઢાડી હોંસે હોંસે સારાં હાલરડાં-ગીતો ગાઇને ઉંઘાડવાથી બાળકને જે ઉંઘ આવેછે, તેથી તેનું શરીર જોઇએ

તેવું સારૂં થાય છે. કોઈ કારણથી ઉંઘ ન આવતી હોય, તો તપાસવુ કે પેટમાં કરમ કે બીજું કંઈ દરદ થયું હશે. જે જણાય તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવો, પણ બનતાં સુધી ઉંઘ માટે ઓષડ ખવરાવવું નહિ. બાળકને સુતાં વારાફરતી પડખાં ફેરવવાની ટેવ પાડવી. સુવાનું બિછાનું સાવપોચું કે સાવકઠણ ન જોઇએ, સામાન્યપણે રાખવું. ઘોડીઆમાં ઝોળીમાં સુવાડવા કરતાં પારણામાં સુવાડવું ઉત્તમ છે. ઝોળીમાં સુવાથી ખુંધુ થવા સંભવ છે. તેથી બરાબર ટટાર ચાલી શકતું નથી. પારણામાં તેમ થતું નથી. ઉંઘ ભંગ કરે માટે ઘોડીઆ કે પારણાના આંકડીઆ બોલવા દેવા નહિ. તાણીને હીંચકાવવું નહિ, સુવાના ઘોડીઆ કે બિછાના આગળ શિઆળો હોય પણ તાપની સઘડી કે દીવો રાખવો નહિ. બાળક ઉઠયા પછી તરત બિછાનું ભેળું કરવું નહિ, પણ હવા લાગી માંહેની ગંદકી ઉડી જાય ત્યારે ઉપાડવું. બાળકને ચાંચડ, માકડ, જૂ વગેરે કરડે નહિ, તેની સંભાળ રાખવી. સુવાનું બિછાનું ધોએલું સાફ રાખવું. ઉજાગરો થવા દેવો નહિ. બિછાનું કે ઝોળી મળમૂત્રથી ભીની હોય, તો તરત એ કાઢી નાંખી બીજા કોરા સ્વચ્છ ઉપર સુવાડવું કે શરદી લાગે નહિ. વગેરે.

કસરત—બાળકને ખૂલી હવામાં શરીરને કસરત મળે એમ કરવું. કસરતથી તેના શરીર માંહેલું લોહી નિયમસર બધી નસોમાં ફરી વળે છે. ખાધેલા અન્નનો રસ થઇ આખા શરીરને પોષણ મળેછે. પાચનશક્તિ વધે છે. સ્નાયુનું ચલન વલન થવાથી લોહી માંહેનો મલીન પદાર્થ પરસીવા વાટે બહાર નીકળે છે. તેથી શરીરનો બાંધો મજબૂત અને નિરોગી થાયછે. સારી ઉંઘ આવેછે. તથા હીંમત, હુશિઆરી, ચંચળતા, અને શૂરવીરતા વધે છે. બાળકને આરોગ્ય રાખવા અને મોટાં કરવાને કુદરતથીજ કસરત તરફનું વલણ હોય, એમ તેની સ્વાભાવિક ચંચળાઇ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. બાળક જન્મ્યા પછી થોડા માસનું થાય, ત્યારે તેને સવારસાંજ સારી હવામાં લૂગડાં પહેરાવી લઇ જવું. વખતે ભોંયપર ગોદડી પાથરી સુવારવું. તેથી તે આમતેમ પછાડા મારશે. કોઇ વખતે હસાવવું, રમાડવું, કૂદાવવું અને કોઇ વસ્તુ દૂર ફેંકી તે મંગાવવી એટલે તે ભાખોડીઆ ભર થઇ હાથ, પગ પછાડતાં, દોડતાં આમતેમ ફરતાં લાવવા મથશે. તેથી કસરત મળશે. ચાલવા શીખે ત્યારે ઘરમાં ને બહાર રમવા દેવું, ઘરમાં બેસાડી રાખવું નહિ. જે રમતથી શરીરના કોઇ ભાગને નુકસાન થાય, જે મતથી શરીરના કોઈ ભાગને નુકસાન થાય, જે રમતથી નીતિમાં બગાડો

થાય, જેવી કે ઢીંગલા ઢીંગલીને પરણાવવાં ને તેને છોકરાં જણાવવાં વ-ગેરે તેવી રમત રમવા ન દેવી તેમ નઠારાં છોકરાંની સંગતમાં રમવા દેવું નહિ. એ માટે ઉપર દેખરેખ રાખતાં રહેવું. જેમ ઉમરે મોટું થતું જાય નિત્ય સવારસાંજ ખૂલ્લી હવામાં નિયમસર દડો ફેંકવો, નવ નાગેલીઓ, ખીલપાટો, ધમણા ગોલીટો, દોડવું, ઠેકવું, ચકરી, તીર ફેંકવું, ખોદવું, ખેડવું અને કાપવું વગેરે મનપસંદ રમત રમવા દેવી, પણ થાક ચડે ને શરીર ભરાઈ જાય તેવી ને તેટલી રમત રમાવા દેવી નહિ. તેમજ વખતે કોલેરા, તાવ વગેરે રોગચાળો ચાલતો હોય તે વખતે કસરત કરાવવી નહિ, કસરત કર્યા પછી થાક ઉતરે ત્યારે ખાવાપીવા દેવું. આ પ્રમાણે પુત્ર-પુત્રીને બંનેને કસરત કરવાની જરૂર છે. **દાંત**—બાળક જ્યારે સાતઆઠ માસનું થાયછે, ત્યારે દાંત આવવા શરૂ થાયછે. કોઇ વખતે બેત્રણ માસ મોડા પણ આવેછે. દાંત આવવા માંડેછે ત્યારે તેને તાવ, ઉલટી, ઉધરસ, ચૂંક, ઝાડો અને આંચકી વગેરે થઇ આવે છે. આ વખતે તેનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે. તેને ક્યાંએ ચેન પડતું નથી. પેઢાં ચળવળે છે, વારંવાર ધાવવાની મરજી કરે છે, ધાવણી કે અંગુઠો મોંમાં ધાલે છે તેથી પેઢાં ધસાવાથી તેને સારૂં લાગેછે. બીજાં કરતાં અંગુઠો મોંમાં ઘાલે તે ઠીક છે. પણ તેને હમેશાં એ ટેવ પડી ન જાય એવી સંભાળ રાખવી. ઝાડો ધારા કરતાં બે ચારવાર વધારે થાય તો તેની ફિકર નહિ. પણ તેથી વધારે થાય તો ઉપાય કરવો. તાવ, ઉલટી વગેરે હોય તો હુશિઆર વૈદ કે ડાકટરની સલાહ લેવી. આ વખતે તેની સારી પેઠે સંભાળ રાખવાની છે. લાળથી પહેરેલું લૂગડું ભીંનું થાય તો તરત કાઢી બીજું સ્વચ્છ કોરૂં પહેરાવવું. નહિતો શરદી થાય છે. મોટું થયે તેના દાંત બ્રુસ કે દાતણના કુચાથી ધસાવવાની ટેવ પાડવી. દાંતમાં મેલ ન રહેવા દેવો. પાણીના કોગળા કરાવી મોં સાફ કરાવતાં રહેવું. **પગ**—પગ એ આખા શરીરનું મૂળીયું છે. માટે તેની સંભાળ રાખવી. પગ ગરમ રહે તેમ કરવું. ઠંડા હોય તો ઉના પાણીમાં બોળી ગરમ કરવા, અને મોજાં પહેરાવવાં સુતી વખતે પગ ગરમ રહે તેમ કરવું. ઠંડા પગ રહેવાથી શરદી વગેરે વ્યાધી થવાનો સંભવ છે. ઠંડી ઋતુમાં પગમાં મોજાં અને દેશી નરમ ચામડાના જોડા પહેરાવવા. પગરખાં એ ઠંડી, ગરમી, કાંટા વગેરેથી પગનું રક્ષણ કરતાં છે. પણ તે સાંકડાં ન જોઇએ. સાકડાં પહેરવાથી પગની પાટલી વધતી નથી, આંગળાં સંકોચાય છે. ડણ પડેછે વગેરે વ્યાધી થાયછે.

બાળકને ચલાવવા તથા ઉભાડવાની ઉતાવળ કરવી નહિ. એની મેળે ચાલવા તથા ઉભવાનું મન કરે ત્યારે તેને ટેકો દઇ ચલાવવું કે ઉભું કરવું. પરાણે ચલાવવા તથા ઉભાડવાથી તેના કુમળા પગમાં જોર નહિ હોવાથી શરીરનો બોજો ઉપાડી શકતું નથી. તેથી પડી જાય છે. પગ વાંકા તથા રાંટા, વળી જાય છે, ઘુંટણ સામ સામે ભટકાય છે, અને તળીયાં ચપટ થાય છે વગેરે ખામી થાય છે. ઘરમાં ખૂલ્લે પગે ચાલવા દેવું તેથી પગનાં તળીયાં મજબુત તથા કઠણ થાય છે અને પંજા પહોળા થાય છે.

મસ્તક—હમેશાં ઠંડું રાખવું. ગરમ થયેલું હોય તો ઠંડું કરવા માથે ઠંડા પાણીની ધાર કરવી. પછી માથું લૂછી કોરૂં કરી ધૂપેલ તેલ ઘસી નાંખવું વગેરે ઉપાય લેવા. નહિ તો મસ્તકમાં પીડા થાય છે. માથેથી વાળ ઉતારવા નહિ, તેમ મોટી ચોટલી, ચોટલા રાખવા નહિ. વાળ કતરાવતા જવું. બાળકીઓને ચાર પાંચ વર્ષની થાય ત્યારે ચોટલા રખાવવા. નવરાવતી વખતે પ્રથમ મસ્તક ભીંજવવું, પછી આખે શરીરે પાણી રેડી નવરાવવું. માથે ઠંડા પાણીની ધાર કરવાથી મગજ *તર થાય છે. માથે ગરમ કરેલું પાણી રેડવું નહિ. વાળ મેલ કાપનારી ચીજથી ધોવા પુત્રના વાળ રોજ ધોવા. અને પુત્રીના સાત આઠ દહાડે ધોઇ સાફ કરવા. જૂકે ખોડો હોય તો ધૂપેલ તેલમાં થોડું કપૂર મેળવી નાંખવું. તેથી જૂ મરી જશે. તેલ ધૂપેલ ઘસીને નાંખવું. તેથી મગજ તર થાય છે. કોપરેલ તેલ પણ ઠીક છે. તેથી વાળ સાફ થઇ વધે છે. વાળ ખેંચાય તેમ ઓળવા કે તાણીને અંબોડો વાળવો નહિ. તેથી મગજને વ્યાધી થાય છે. ઝીણી કાંસકીથી દાંતા ખૂચે નહિ તેમ વાળ ઓળવા. તેલ એટલું નાંખવું કે લૂગડાં બગડે નહિ. ગમે તેવા સાબુ કે અર્ક ખેંચેલાં તેલ નાંખવાં નહિ. તેથી વાળ ધોળા થાય છે અને મગજને વ્યાધી થાય છે.

લગ્ન—બાળપણમાં લગ્ન કરવાથી તેઓ વહેલાં સંબંધમાં જોડાવાની ચિંતાએ જોઇએ તેવો વિદ્યાભ્યાસ કરી શકતાં નથી. તેથી મોટપણે ગુજરાન ચલાવવામાં હરકત પડી સંસાર દુઃખરૂપે કાઢે છે. વળી કાચી વયમાં અપકવ વિર્ય જઇ શરીરનો બાંધો તૂટી જાય છે. શરીર નબળું તવાએલું, પીળુંપચક, પાતળું, અશકત અને રોગિ થાય છે. તથા આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે. તેની જે પ્રજા થાય છે, તે પણ તેવીજ થાય છે. તેનાથી કોઇ પણ કાર્ય હીંમતભેર થઇ શકતું નથી. વગેરે ઘણું નુકસાન થાય છે. માટે પુત્રની ઉમર ૧૮–૧૯ વર્ષની થાય તે પછી અને પુત્રીની ઉમર

૧૩-૧૪ વર્ષની થાય ત્યારે લગ્ન કરવું ઠીક છે. જીંદગીમાં વિર્યનું સંરક્ષણ કરવું, એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ફળદાયક છે. જેના શરીરમાં વિર્યનું વિશેષ સંરક્ષણ થયેલું હશે. તે મજબૂત, કદાવર, શૂરવીર, પરાક્રમી અને નિરોગી થાય છે. તથા તેની પ્રજા પણ સર્વ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ નીવડે છે. માટે મોટી વયે લગ્ન કરવાં એ વધારે સારૂં છે.

કાન—બાળકના કાન ઠંડા થવા દેવા નહિ. ઠંડા થાય તો કાનટોપી પહેરાવવી. નહિ તો શરદી લાગી કાન પાકશે. અને પીડા થશે. કદી કાન દુઃખે તો તેલ ઉનું કરી માંહે ટીપાં પાડવાં. કાન વહે તો સમુદ્રફીણને તેલમાં ઉકાળી તેનાં ટીપાં પાડવાં. કાનમાં છિદ્રો પાડવાની રીત નુકસાન કરતા છે. કાનમાં છિદ્રો પાડી માંહે અલંકાર ઘાલવાથી ઘણી પ્રકારે નુકસાની થાય છે. માટે એ રીત સારી નથી. કાનને સળી વગેરેથી ખોતરવો નહિ. ખોતરવાથી વખતે પાકે છે અને પીડા થાય છે. વગેરે

શીતળા—બાળકો શીતળા નીકળવાથી આંધળાં, લૂલાં, કાણું અને બહેરાં થાય છે તથા આખે શરીરે ચાઠાં પડી ચહેરો બગડે છે વગેરે ખામી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ એથી મરણ પણ થાય છે. બાળકને આના જેવી એકે મોટી બીક નથી. આ રોગ ચેપી છે. જે વખતે એ રોગ ચાલતો હોય, તે વખતે તેમને એવી જગ્યોએ લઇ જવાંનહિ. શીતળા કઢાવેલ ન હોય તો આ વખતે તરત કઢાવી લેવાં-શીતળા કઢાવવાથી ઉપર કહેલી ખામી ઉત્પન્ન થવાની દેહેશત રહેતી નથી. બે વાર કઢાવવાથી નીકળતાં પણ નથી-શીતળા એક વખત કઢાવવા કરતાં સાત સાત વર્ષે બે ત્રણ વખત કઢાવવાં વધારે ઠીક છે. શીતળા કઢાવતાં જે બાળકનો ચેપ લેવામાં આવે, તે ગુમડાં, રતવા, તાવ વગેરે રોગ વાળો ન જોઇએ, પણ તનદુરસ્ત, મજબૂત બાંધાનું અને નિરોગી બાળક હોય તેનો ચેપ લેવો ફાયદાકારક છે. રોગી બાળકનો ચેપ લેવાથી બાળકને તરત તેવા રોગ લાગુ પડે છે. આ વખતે ખૂબ સંભાળ રાખવી. તેમજ બાળક શરીરે સારૂં હોય ત્યારેજ કઢાવવાં. નવ દશ રોજે દાણા ભરાઈ સોજો ચડે છે. તેથી પીડા થાય છે. પછી એક બે દિવસે આરામ થવા લાગે છે. તેને ઓસડ કરવાની જરૂર નથી. તાડ કરે ને દુખ થાય, તો તે પર ઘી ચોપડવું. તેથી ભીંગડાં ઉખડી જશે. દાણા ફુટ્યા પછી માથે ઝીણી રાખ ભૂંસવી એ પણ ઠીક છે. દાણા ખણી ઉખેડી નાંખવા દેવા નહિ. ઉખેડી નાંખવાથી જોઇએ તેવો લાભ થતો નથી. જો ખણે તો

હાથે લૂગડું વીંટવું. ભીંગડું ઉખેડવું નહિ, પણ એની મેળે ઉખડી જવા દેવું.

બાળાગોળી--બાળકને બાળાગોળી આપવાની રીત ઘણી નુકશાન કરતા છે-એથી દેખીતો કદી લાભ લાગતો હોય પણ પરિણામે નુકશાન કરતા છે. તે નિત્ય આપવાથી તો એક જાતના ખોરાક જેવું અને એક જાતના બંધાણીના બંધાણ જેવું થાય છે. એનો નિશો રહે છે ત્યાંસુધી બાળકને ઉંઘ આવે છે અને ઠીક રહે છે. નિશો ઉતર્યે, તો પાછું એવું ને એવું થાય છે. નિશો કરવાથી જોઇએ તેવી ઉંઘ આવતી નથી. બાળાગોળીમાં જૂદી જૂદી વસ્તુઓ આવે છે, તેમાં અફીણ મુખ્ય આવે છે. એ પાણી કે ધાવણમાં ઘોળી પરાણે બાળકના હાથ, પગ પકડી પાઇ દે છે. તેમાં તેના બરાડાપર નિર્દય માતાને જરા પણ દયા આવતી નથી. આ રીત દેખાદેખીથી સ્ત્રીઓમાં પડેલી હોય છે. આ એક જાતના બંધાણથી બાળક દુબળું, નબળું, પીળું પચક, હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી જેવું થાય છે. આ રીતે પરાણે ઉંઘાડવું એ ન ઉંઘાડવા બરોબર છે. આ તો શત્રુવટ સાચવ્યા જેવું થાય છે. ઉંઘાડવાનો ખરો રસ્તો તેમને સુતા પહેલાં પૂરતી કસરત આપવી એ ઉત્તમ છે. માટે બાળાગોળી આપવાની રીત રાખવી નહિ.

આંખ--બાળક જ્યારે ઉંઘી ઉઠે, ત્યારે તેની આંખો ઠંડા પાણીથી ધોતા જવી. આંખમાંનો ચીપડા વગેરે મેલ ધોઈ સાફ કરવો-ઠંડા પાણીએ આંખ નિત્ય ધોવાથી તેજ વધે છે, ઠંડક વળે છે અને આંખની ગરમી ઓછી થાય છે, વગેરે લાભ થાય છે-આંખ ધોયા વગર એમને એમ રાખવાથી નુકશાન થાય છે. આંખમાં નિત્ય આંજણ કે બીજું કોઈ અંજન હોય તે આંજતાં જવું. તેથી આંખ ઉઠતી નથી અને તેજ વધે છે. આંખ ઉઠવી એ ચેપી રોગ છે. માટે કોઇની આંખ ઉઠી હોય, તે પાસે બાળકને જવા દેવું નહિ. આંખ ઉઠે તો તેની તરત બરાબર માવજત કરવી. એમાં ગફલત કરવાથી આંખને નુકશાન થાય છે. વગેરે, વગેરે.

ચેપી રોગ--બાળકને આમાં જણાવેલા ચેપી રોગથી ઘણી સંભાળ રાખવી. જ્યારે જ્યારે આવા ચેપી રોગ ચાલતા હોય અગર જેને એ લાગુ પડેલ હોય, તે પાસે બાળકને જવા દેવું નહિ. રાતો તાવ, ઓરી, અછબડા, શીતળા, ગાલ પચોરિયાં, ઉટાંટિયું, ગળસુણું, દાદર, આંખ દુખવી, ટાઇફસ તાવ, કોલેરા, વગેરે રોગ-બંધ પડ્યા પછી તેવી જગ્યાએ લઈ જવું તથા તેવા રોગી માણસને સારી પેઠે આરામ થયા પછી તે પાસે જવા દેવું. આ વખતે તેની તનદુરસ્તી સાચવવા ઘણી કાળજી રાખવી.

બાળ શિક્ષણ.

ઓ પ્રભુ શી સંભાળથી, વાડ કરી ચોપાસ;
વૃદ્ધિ હમારી તૂં કરે, ગણિ નિજ સંતતિ ખાસ. ૧
માત તાત હમને પ્રથમ, સુબોધ આપે ઘેર;
પછિ શિખવે શાળા-ગુરૂ, નીતિ-નિયમ રૂડી પેર. ૨
વિવેક બુદ્ધિ-નિયમની, હદમાં રાખી ભાવ;
તે ગુરૂ-હમને મોકલે, લેવા દુનિયઇ લ્હાવ. ૩

જ્યોર્જ હરબર્ટ.

માણુસની જીંદગીનો સૌથી અગત્યનો વખત બાળપણુ છે. તે જેવું જન્મધરી નવી દુનિઆના દરવાજા આગળ આવે છે કે તરત તેની દૃષ્ટિ જે ચીજપર પડે છે, તે આશ્ચર્યની સાથ જુએ છે. પછી ધીરેધીરે જોવાનું, તપાસવાનું, સરખાવવાનું અને મનમાં જે વિચારો થયા હોય, તે ભરી રાખવાનું આરંભે છે. આ વખતે તે આજુબાજુની વસ્તુઓના ગુણદોષનું અને બીજાઓના મનનું જેટલું જ્ઞાન મેળવે છે, તેટલું આખી અવસ્થામાં મેળવતું નથી. લૉર્ડ બ્રોહામે કહ્યું છે કે;—"બાળક દુનિઆના પદાર્થોના ગુણદોષનું તથા પોતાના અને પારકાના મનનું જેટલું જ્ઞાન દોઢથી અઢી વર્ષની વયમાં મેળવે છે, તેટલું જ્ઞાન જીંદગીના બાકીના વખતમાં મેળવતું નથી, આ વખતે તે જે જ્ઞાન મેળવે છે અને જે વિચારો તેના મનમાં ઘડાય છે, તે સર્વ એટલા તો અગત્યના છે કે ક્ષણુભર આપણે એવું ધારીએ કે પાછળથી તે સઘળું ભૂલી જવાય અથવા જતું રહેતું હશે, પણ તેમ થતું નથી." બાળકની બાલ્યાવસ્થા ઘણી અગત્યની છે. તેના સ્વભાવને રૂપ આપવા તેની પાસે જેવા નમુના ધરવામાં આવે છે, તેવું તેનું આચરણ બંધાવા માંડે છે. તેની જીંદગીનો પાયો આ વખતથીજ રચાવા માંડે છે. એ પાયો જેમ મજબૂત નંખાય, તેમ કરવા તેની પાસે સારા નમુના ધરવા જોઇએ. સર્વ નમુનામાં માતા એ નિત્યનો સહવાસી અને મૂખ્ય નમુનો છે. પરમેશ્વરે તેને પોતાનો પ્રતિનીધિ કરીને મોકલી છે. તેનાપરજ બાળકના પાલન પોષણ અને સારા નરસા ભવિષ્યનો આધાર છે. તેજ તેનું પરમ ધન છે અને તેજ તેનો અસરકારક મુખ્ય શિક્ષક છે. બાળકને માતા તરફથી જેવી કેળવણી અને દ્રષ્ટાંત મળે છે, તેવું તે અંતે થાય છે. જ્યૉર્જ હરબર્ટે કહ્યું છે કે;—એક સારી મા સો શિક્ષકની બરોબર છે. ઘ-

રમાં તે સઘળા હૃદયને ખેંચનાર લોહચુંબક છે અને સઘળાની આંખ દો-રવનાર ધ્રુવનો તારો છે. તેની નકલ હમેશાં થાય છે." **गुरुणांचैव सर्वेषाम्माता परमकोगुरुः** સર્વે ગુરૂઓમાં માતા એ પરમ અને મુખ્ય ગુરૂ છે. બાળક ઘરરૂપી શાળામાં જેવું શિક્ષણ મેળવે છે, તેવું તે થાય છે. તથા જેવું ઘરમાં દેખે છે, તેવું શિખે છે. તેના જીવનની ઘાટી ત્યાંજ બંધાય છે. તે ગાણસાઈ આવતાં સુધી, પણ મટતી નથી. એટલુંજ નહિ પણ તે મરણ પર્યંત એવીને એવી ટકી રહે છે. તેની કેળવણી તેનાં જન્મતાં વેંતજ શરૂ થાય છે. પ્રથમ તેને ધાવતાં આવડતું નથી. તેથી માતા એકાદવાર સ્તન મુખમાં આપી, તેના દૂધનો સ્વાદ ચખાડે છે, કે તરત પછી પોતાની મેળે ધાવવા લાગે છે. એ રીતે બાળક સ્વાભાવિક રીતે જે જે હીલચાલ કરવા માંડે, તેનું વલણ સારા તરફ વાળવા ધ્યાનમાં રાખવું. પ્રથમ તેની સ્પર્શ ઇંદ્રિય જાગૃત થાય છે. તેથી સ્તનનો સ્પર્શ થતાં ધાવવા માંડે છે. પછી નેત્રવડે પોતાની માતાને ઓળખે છે, કાનવડે માતાનો સાદ ઓળખી કાઢે છે. પછી રસેંદ્રિય જાગૃત થાય છે, તેવડે કડવું, ગીઠું, ખાટું વગેરે જાણી શકે છે અને છેવટ ઘ્રાણેંદ્રિય જાગૃત થાય છે. તે જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેને ઇંદ્રિયોવડે જ્ઞાન થતું જાય છે. જન્મ્યા પછી તેના લોહીનું ફરવું ઉતાવળું ચાલે છે. તેથી તન, મન, અને સર્વ ઇંદ્રિયોના વધવા સાથે તેની નકલ કરવાની શક્તિ પણ સાથેજ વધવા માંડે છે. માટે માતાએ બાળકને સદ્ગુણોવાળું કરવાને પોતેજ ઘર આગળ હરકોઈ આવતા જતા સાથે એવી રીતે વિવેક મર્યાદાથી વર્તવું કે બાળક પણ એ દેખીને તેવી રીતે વર્તતાં શિખે; કેમકે બાળકો માબાપમાં જેવું જુએ છે, તેવુંજ શિખે છે, કહેવું કાંઇ અને કરવું કાંઈ એમ ન કરવું કેમકે તેથી બાળકના મનપર ખરી અસર થશે નહિ- કહેવા પ્રમાણેજ વર્ત્તવાથી સચોટ ખરી અસર થશે. તેમજ તે સાથે પણ વિવેક, મર્યાદાથી વર્ત્તવું અને તેને મધુર વચને બોલાવવું. જેમકેઃ-પ્રિય પ્રાણલાલ ભાઇ ! વહાલી વિદ્યાગવરી ! આવો ! આ તમારા ગુરૂ પધાર્યા તેમને નમન કરો. ભાઇ ચમનલાલ ! આ પાન સોપારી ગુરૂને આપો. બાપુ બુલાખીદાસ ! આ રકાબી આપણા કપાટમાં મૂકો ભાઈ. મણીબેન ! ચંદાગવરી ! આવો બાપુ ! આ ગુલાબ અને મોગરાને જૂદાં જૂદાં કરો બા ! વાહ ! બહુ સારૂં કામ કર્યું-આવો મણી બેન ! ચમનભાઇ ! આ ફુલનો હાર તમારા બાપાને પહેરાવી પગે

લાગો. વગેરે રીતે ઘરનાં કામ કાજમાં બોલાવવાની રીત રાખવાથી તેઓ સભ્ય, વિવેકી, મર્યાદશીળ, નમ્ર, અને સુઘડ વગેરે સદ્ગુણો વાળાં થશે. વળી મીઠાશ ભરેલાં વચને કામ કરાવવાથી તેઓ આપણું ધારેલું કામ હોંસે હોંસે કરી આપશે. તેથી તેને કામ કરવાની ટેવ પડશે, શરીરને કસરત મળશે, વિવેક મર્યાદા, મધુર વચન વગેરે શિખશે અને મા પાસે કામમાં રહ્યાથી તેઓ રખડવા જશે નહિ. તેથી નઠારી સોબત વગેરેથી દુર્ગુણો આવવાની દેહેશત રહેશે નહિ. બાળક પાસે કામ કરાવતાં કદી એકાદ કામ બગડ્યું, તો કડવાં વચન કહી ધમકાવવું કે મારવું નહિ, પણ જરા દીલગીર મોં કરી, પછી તરત હસી વહાલથી બોલાવવું–અને મીઠા શબ્દોએ શીખામણ દેવી જે, ભાઇ ! તેં આમ કર્યું તો નુકસાન થયું. બાપુ ! હવે એમ કદી કરીશ નહિ હો, આપણુને નુકશાનુ થાય. હમેશાં કામ સંભાળીને કરવું. પ્રથમ માતાનું મોં દીલગીર જોઇ બાળક જાણશે કે મેં આ ખોટું કર્યું. હવે ફરી ન કરવું. હસી પડવાથી માતાનો ક્ષમાવંત ગુણ જોઈ રોવાની કે હઠ પકડવાની ટેવ પડશે નહિ અને જે જે શીખામણ આપવામાં આવશે, તે લક્ષ દઇ સાંભળશે. તેથી સારી ટેવ પડશે. ઘર આગળ પરોણો, વડિલ, ગુરૂ, કે હરકોઈ આવે તેને આવો, બેસો, પધારો, સાહેબ, સાહેબજી પધારજો, કૃપા રાખજો, મહેરબાન, આવજો, જેજે, રામ રામ, સલામ, મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આજે આપ મારે ઘેર પધાર્યા. વગેરે રીતે મધુર વચને, વિવેકે અને માન મરતબે આદરસત્કાર કરવાની ટેવ રાખ્યાથી બાળક પણ મા બાપનું દેખી તેવું શીખે છે. માટે સારી ટેવ પાડવા ધ્યાન રાખવું. આ વખતે તેના હૃદયમાં જેવી છાપ પાડવામાં આવશે, તેવી જીંદગી પર્યંત રહેશે.

બાળકને કદી પણ અમર્યાદપણે કે અવિવેકે વર્તવા દેવું નહિ. હાલ કેટલાંક મા બાપ પોતેજ જાણી જોઇને બાળકને કહેશે કે, લે, આ લાકડી માર તારા મામાને, તેને મૂર્ખ કહે, તારા કાકાનું કહ્યું માનીશ નહિ, મોટા ભાઈને લુચ્ચો કહે, આ કોઇનો પ્યાલો પડ્યો છે તે છાનો માનો ઉપાડી લાવ, પૂછે તો કહેજે કે મને ખબર નથી. વગેરે રીતે અવિવેક અને અમર્યાદપણે ચાલતાં, અપશબ્દો અને જુઠું બોલતાં તથા ચોરી કરતાં શિખવે છે. એથી જે ખરાબ ટેવ પડે છે, તે કદી મોટપણે જતી નથી. તેનું ફળ મા બાપને અંતે ચાખવું પટે છે અને દુઃખ ભોગવે છે, ત્યારે કહેશે કે છોકરાં બગડી ગયાં વગેરે બોલી પસ્તાવો કરે છે, પણ એનું મૂળ પો-

તેજ છે એ જાણતાં નથી. સમજુ મા બાપે સુખી થવું હોય, તો પ્રથમ-થીજ બાળકોને સુધારવા કાળજી રાખવી જોઇએ. પ્રથમથીજ માબાપ વ-ગેરે વડિલો પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખી વર્ત્તે અને વિવેક, મર્યાદા વગેરે સદ્-ગુણો આવે એમ કરવું જોઇએ. મા બાપ પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા પિતાએ કહેવું કે આ તારી માતા છે, તેને પગે લાગ. તેણે તારે માટે અ-નેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે. (માતાના ગુણનું વર્ણન કરી બતાવવું.) તેનો બદલો આખી જીંદગી સેવા કર્યાથી પણ વળી શકે એમ નથી. ઈ-શ્વરી રૂપ ગણી તેની સેવા કરવી, તેની આજ્ઞાને આધિન રહેવું, અને સદા આનંદમાં રાખવી, નહિતો તને પાપ લાગશે. વગેરે, વગેરે-તેમજ માતાએ તેના પિતાના ગુણનું વર્ણન કરી કહેવું કે, આ તારા પિતાને પરમેશ્વર રૂપ જાણવા, તેને પગે લાગ. તેની અહોનિષ મન, વચન અને કર્મથી સેવા ક-રવી. તેમનું મન કદી કચવાવવું નહિ, તેના ઉપકારનો બદલો જીંદગી પ-ર્યંત વાળી શકાય તેમ નથી. તેનું મન દુઃખાય એવું કરશે તો પાપ લા-ગશે. વગેરે, વગેરે, પરસ્પર પ્રત્યે વર્ત્તાવવા ઉપદેશ કરતા રહેવું. પોતાપ્રત્યે વર્ત્તાવવા પોતે કરેલો ઉપદેશ બરાબર ઠસતો નથી. માટે આવી ગોઠવણ કરવાંથી ઉત્તમ અસર થશે. તે જીંદગી પર્યંત એવી ને એવી રહેશે.

બાળકની **તર્કશક્તિ** વધે એમ કરવું. કાંઇ સારૂં, નરસું બને તો તેનું કારણ સમજાવતાં જવું. તેને કોઇ વાતમાં ગુંચવણ પડે, તો તરત કહી ન દેતાં તે પોતાની મેળે શોધીલે એમ કરવું. જે જે વસ્તુ જુએ અને તેના વિષે પ્રશ્ન પૂછે, તેનો ખુલાસો આપી તેના મનને સંતોષ પમાડવું. તેના પ્રશ્નને નકામા ગણી તરછોડી કાઢવું નહિં. જો પ્રશ્નનો ખુલાસો અ-પાતો નથી, તો તેની જિજ્ઞાસા દબાઇ જઈ પૃચ્છક બુદ્ધિ નાશ પામે છે. કઠણ પ્રશ્ન હોય, તોપણ વિચાર કરી ખુલાસો આપી તેની જિજ્ઞાસાને ઉ-ત્તેજન આપવું. કંઈ શાકપત્ર મોરતાં જોઈ બાળક આપણા હાથમાંથી છ-રી લેવા આવે; તો તેને ધમકાવી દૂર કરવું નહિં, કારણ તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત ન થવાથી રોવા માંડે છે, હઠ પકડે છે અને પછી એમ કરતાં એવી ટેવ પડે છે. માટે એવા પ્રસંગ સારૂ અગાઉથીજ લાકડાની બુંઠ્ઠી ધારવા-ળી છરી કરાવી રાખવી, કે જ્યારે પેલી છરી પકડે કે તરત તેના હાથ-માં આ છરી દેવી; કે લે બાપુ ! શાક મોર. જરાતરા મોરે કે કહેવું, વાહ ! સારૂં મોર્યું. હવે છરી લાવ જોઇએ ! એમ કહી ઉંચે મૂકવી. પછી કહેવું, વાહ! તું બહુ ડાહ્યો છે! વગેરે રીતે મધુર વચને રાજી ક-

રવાથી કંઈ બોલશે નહિં, પણ એમ ન કહેવું કે આ છરી તો "બાવા" લઈ ગયા. વગેરે કહી સંતાડી જૂઠું બોલવું નહિં. જો એમ કરવામાં આવશે, તો તે જાણી લેશે કે મને છેતર્યો છે. પછી પોતે પણ તેમ કરતાં અને જૂઠું બોલતાં શિખશે. માટે સાચી યુક્તિયેજ સંતોષ પમાડવો શ્રેષ્ઠ છે. **રમત**—બાળકને પાણીમાં રમવા દેવું નહિં. પાણીમાં રમવાથી તેનાં લૂગડાં ભીંનાં થાય છે. તેથી શરદી લાગી માંદાં પડે છે. પાણીના વાસણમાં હાથ ઘાલી રમતું હોય, તો તેને પરાણે અટકાવવું નહિ, પણ પાસે જઇ કહેવું, ભાઇ! બાપુ! પાણીમાં રમવાથી શરદી થાય ને માંદાં પડીએ, માટે લે હું તને રમાડું એમ કહી પોપૈયાના પાનની ડાંડી કે નૂળી જેવું કંઇ લઈ તેનો એક છેડો ટુંકો અને બીજો છેડો લાંબો એમ વાળવું. નાનો છેડો પાણીમાં ને મોટો બહાર રાખી, માંહેની હવા મોંએથી ખેંચી લેવી. એટલે વાસણ માંહેલું પાણી એ નળી વાટે બહાર નીકળશે. આ જોઇ બાળકને ગમત પડશે. માછલી, વાહાણ, ચકલી, કાચબો, બતક, વગેરે રમકડાં કમાનવાળાં અને લોહચુંબકવાળાં આવે છે. તે પાણીમાં આમ તેમ તરતાં ફરે છે. એવે રમકડે રમાડવું. વળી તે શા રીતે તરે છે? નળીમાંથી પાણી કેમ નિકળ્યું? એનું કારણ સમજાવવું. તેથી તેને ગમતની સાથે ઘણું જ્ઞાન મળશે. ઘરમાં ચીજો રખડતી નહિ રાખતાં ગોઠવી રાખવી, કે બાળકને લડથડીયાં ખાતાં વખતે વાગી જાય નહિ. રમકડાં ધારવાળાં કે અણીવાળાં રાખવાં નહિ. દીવા પાસે રમવા દેવું નહિ. નઠારા છોકરાની સોબતે કે નીતિમાં બગાડો થાય એવી રમતે રમવા દેવું નહિ—ઢીંગલા ઢીંગલીની રમતથી બાળકને ખરાબ અસર થાય છે, તે રમવા દેવી નહિ, બાળક જે રમત રમે તે પર દેખરેખ રાખવી. જુઠું બોલતાં, કોઇની ચીજ ઉપાડતાં, ગાળો દેતાં, સામે થતાં, હઠ પકડતાં, વગેરે અપલક્ષણે આચરતાં જાણવામાં આવે, તો તરત અટકાવી જરા દીલગીર મોં કરી કહેવું કે, ભાઈ! આ ખોટું કરો છો. આ તો અનીતિ કહેવાય. એમ કહેવાથી સમજી જશે કે આ કામ ખોટું કહેવાય માટે ન કરવું. એમ નીતિ અનીતિ, પાપ પૂણ્ય, ન્યાય અન્યાય, સારૂં નરસું, વગેરે પ્રસંગ આવતાં સમજાવતાં જવું. એટલે સારી અસર થઇ યોગ્યપણે ચાલશે.

ગમતની સાથે જ્ઞાન—બાળકને ગમતની સાથે સહેલથી અક્ષર જ્ઞાન, રંગ આકાર, અને સામાન્ય જ્ઞાન વગેરે જ્ઞાન થવા માટે રમવાનાં લાકડાનાં કે કાગળનાં જુદા જુદા રંગ આકારનાં ૪૬ મૂળાક્ષર આવી જન-

ય એવી ગોઠવણીવાળાં રમકડાં લેવાં. તેમાં દરેક રમકડાના નામનો પહેલો અક્ષર તે માથે આવે એવી ગોઠવણી કરવી-જેમકે;—અખોડ—**અ.** આરસી—**આ.** કમળ—**ક.** ખજુર—**ખ.** ગધેડો—**ગ.** ચકલી—**ચ.** બદામ—**બ.** હળ—**હ.** પાટી—**પ.** લીંબુ—**લ.** વગેરે ગોઠવણી કરવી. પછી સવાલ પૂછી કહેલા અક્ષરવાળું રમકડું શોધી બતાવે એમ કરવું. બતાવ્યા પછી તેનો રંગ, આકાર અને ઉપયોગ વગેરે પૂછવું. તેમજ એકથી દશ સુધીના આંકડાની ગોઠવણી પણ રમકડામાં કરવી. તેથી દશ સુધી બોલતાં અને ઓળખતાં સહેલથી શિખી જશે. પછી કાનો, માત્રા, અને હ્રસ્વ, દીર્ઘવાળાં રમકડાંની ગોઠવણ કરી તે ઓળખાવવાં. પછી ક, અક્ષરવાળું રમકડું શોધાવી તેની જોડે કાનાવાળું રમકડું શોધાવી મૂકાવવું. પછી કહેવું કે એ બે મળવાથી, **કા,** થયો. એમ કાનો, માત્રાની રસભરી ગોઠવણ કરી બારાખડી શિખવવી. પછી એકાક્ષરો અર્થવાળા શબ્દો જોડતાં શિખવવા-જેમ, **બા, દે, ના, હા, ભા,** વગેરે પછી. દ્વીઅક્ષરી નામો જેવાં કે;-**બાપા, કાકી, લાડુ, પુરી, પાણી, લોટો, બાપુ, હાથી, ઘોડો,** વગેરે. સગાં સ્નેહી, મિત્ર અને ઘર ઉપયોગી વસ્તુઓનાં જાણીતાં નામો બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ એમ ચડતા ચડતા અક્ષરો આવે એવી ગોઠવણીએ જોડાવવાં, ઓળખાવવાં અને વંચાવવાં. એટલું આવડ્યા પછી લખતાં શિખવવું. બાળકો આપણું કહેલું બતાવે, કહે, અને કરે, ત્યારે વચમાં વચમાં સાબાશી આપતા જવી; કે તેથી તે હોંસે, હોંસે સઘળું શિખી જશે.

બાળકને પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય અને જાણીતાં બાળકોનાં નામો આવે, એવી **વાર્તાઓ** સાંભળવાનું તથા **ગાવાનું** બહુ પ્રિય હોય છે. માટે વચમાં વચમાં ગાવાનું આવે, એવી ધર્મનીતિ કે ઇશ્વર સંબંધીની સાદી અને ટુંકી વાર્તાઓ રસભરી વાણીથી દાખલા દૃષ્ટાંત સાથે કહેવી. તેમાંથી સાર ખેંચી શિખામણ આપવી અને તે વાર્તા પાછી કહી બતાવે એમ કરવું; કેમકે બાળકને નકલ કરવાની સ્વાભાવિક ટેવ હોય છે. તેથી મોંએ કરેલી વાર્તા વખતો વખત યાદ આવી સારી અસર થાય છે અને વર્તણુક સુધરે છે. તેમજ ઇશ્વિર અને ધર્મનીતિ સંબંધી શ્લોક, કવિતા, વગેરે મધુર રાગમાં ગવરાવતાં જવું અને મોંએ કરાવતા જવું. ભૂત, પ્રેત, ડાકણ, સાકણ, જાદુ અને મંત્ર વગેરે વહેમ ભરેલી વાતો કરવી નહિં. **તેમજ અહીં હાઉ છે, બાઉ છે, બાવા ઝાલી જાય, સિપાઇ પકડી જાય, અહીં ભૂત છે.** વગેરે કહી વહેમીલું, બીકણુ, બાયલું અને ના-

હિંમતવાન વગેરે દુર્ગુણો પેદા થાય, એવું નહિ કહેતાં શૂરવીર, સ્વતંત્ર, ધાર્મિક, દયાળુ, હિંમતવાન, પરોપકારી, બુદ્ધિવાન, અને ચતુર વગેરે સદ્‌ગુણો ઉત્પન્ન થાય એવી વાર્તાઓ કરવી તથા એવું બોલવું. આવી રીતે ઘર આગળ શિખવવાની યુક્તિ રાખ્યાથી બાળક હોંસે, હોંસે આટલું જ્ઞાન પાંચ છ વર્ષમાં મેળવી શકે છે. પછી સાતમે વર્ષે નિશાળમાં દાખલ કર્યાથી ભણવામાં ફતેહ મેળવશે. જેમ હાલ કેટલાકને નિશાળ બિહામણી લાગે છે, તેમ આને લાગશે નહિ. નિશાળમાં પ્રથમ તેને સ્વભાષાની પૂર્ણ કેળવણી આપવી. પછી સંસ્કૃત, ઇંગ્રેજી વગેરે બીજી ભાષાઓનું જ્ઞાન આપવું, પણ યાદ રાખવું કે બાળકને એકદમ એક કરતાં વધારે ભાષાની કેળવણી સાથે આપી બોજો મૂકવો નહિ. એ જે શિખે તે સમજીને શિખે એમ કરવું. બહુ ગોખવા દેવું નહિં. બહુ ગોખણથી બુદ્ધિ બેહેર મારી જાય છે, યાદશક્તિ ઓછી થાય છે અને શરીર નબળું પડે છે. વગેરે ઘણા ગેરફાયદા થાય છે. માટે જરૂર જેટલુંજ મોંએ કરાવવું.

અર્વાચીન ઈંગ્રેજી ધોરણે અપાતી કેળવણી પૂરી કરતાં ઘણો વખત અને ખર્ચ લાગે છે; તોપણ જોઇએ તેવું પૂરતું જ્ઞાન મળતું નથી. ધોરણો, પુસ્તકો, અને પરીક્ષાની એવી અવ્યવસ્થા છે, કે–શિક્ષકોને શિખવતાં અને બાળકોને શિખતાં કંટાળો આવે છે. આવી અવ્યવસ્થાને લીધે પરીક્ષામાં તાણીતુસીને પાસ કરાવવાની લલુતાએ ગોખણ ચલાવવામાં આવે છે. તેથી મન બરાબર કેળવાતું નથી અને તનની સંભાળ રહેતી નથી. વળી શિક્ષકો પણ અલ્પ અભ્યાસી, ટુંક વયના અને બેત્રણ રૂપૈડીના ટુંક પગારના હોય છે. આવા ઓછી બુદ્ધિના ટુંક ભંડોળીઆ શું શિક્ષણ આપી શકે ! એવા શિક્ષકોમાં ઉત્તમ ગુણો ક્યાંથી હોય ! કે તેમની સારી અસર બાળકોને થાય. વગેરે રીતે હાલના શિક્ષણમાં ઘણી ખામી છે. આ સંબંધી કોણ વિચાર કરી સુધારો કરાવવા મથન કરેછે ! જેમ છે તેમ ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે ચાલ્યા કરેછે. તેમાં ઘણો સુધારો કરવાની જરૂર છે. હાલ યુરોપમાં નાનાં બાળકોને અપાતી કેળવણીમાં ઘણો સુધારો વધારો થઈ ગયો છે. ત્યાં નાનાં બાળકોને કેળવણી આપી તેમની બુદ્ધિ ખીલવવાને ઘણી યુક્તિઓ શોધી કાઢવામાં આવી છે. બાળકો સહેલથી રમત ગમતની સાથે શિખે એવી ગોઠવણો ત્યાંના વિદ્વાનોએ કરી છે. ઘણી સહેલાઇથી સમજણ પડે એવી હિસાબ શિખવાની કેટલીક રીતિઓ, ગણિતશાસ્ત્રને લગતાં યંત્રો અને પુસ્તકો બનાવ્યાં છે. જાતજા-

તનાં પ્રાણીઓ, ઝાડો, વગેરે સુંદર ચિત્રોની ચોપડીઓ બનાવી છે. જેમાં નાનાં, નાનાં બાળકોને નાની સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી, વગેરે હિસાબ ચિત્રોની મારફતે શિખવવાની અચ્છી યુક્તિઓ વાપરી છે. એટલું નહિ પણ જેમ બાળક વિચારબળમાં વધતું જાય, તેમ હિસાબ સાથ દૂનિઆના જાણવાજોગ પ્રાણી પદાર્થનું જ્ઞાન તેજ ચોપડી મારફતે મળતું જાય છે. જેમકે;—"એક પાને થોડાંક પતંગીઆં પાડેલાં છે, કોઇ પાને પાંચ નાનાં છોકરાં, તેમાં એક બેઠેલો, બે વાંચતા, એક રમતો, એક મન સાથે વિચાર કરતો ઉભેલો, કોઈ પાને સાત ઝાડ એમાં બે ત્રણ કાપેલાં એમ રંગીન ચિત્રો પાડેલાં છે. એ ચિત્રોની નીચે એક કે બે લીટીમાં સમાઈ રહે, એમ પાંચ કે છ સવાલ મૂકવામાં આવ્યા છે. તેથી એક આખા પાઠની ગરજ સારેછે: જેમકે;—આ કેટલાં પતંગીઆં છે? એમાંથી બે ઉડી જાય તો બાકી કેટલાં રહે? એની છાતીનો ભાગ ક્યાં છે? એની ચાંચનો રંગ કેવો છે? આ પેલો છોકરો શું કરેછે? બીજો શાની સાથે રમેછે?" વગેરે રીતે ચિત્રોની મારફતે ઘણી બાબતોનું જ્ઞાન સહેલાઇથી આપવામાં આવે છે. તેમજ તેમની માતાઓ મૂળથીજ એ બાબત ઉપર પૂર્ણ લક્ષ આપેછે. તેથી બાળકો સહેલથી ઘણું જ્ઞાન મેળવી બળ, બુદ્ધિમાં શ્રેષ્ઠ, સ્વદેશાભિમાની, શૂરવીર, સ્વતંત્ર વિચારનાં, હિંમતવાન, ઉત્સાહી, ખંતી, અને પરોપકારી વગેરે ઉત્તમ ગુણનાં નીકળી આવે છે. **પ્રખ્યાત જૉન-સ્ટુઅર્ટમીલ**—ત્રણ વર્ષની ઉમરમાં ઇંગ્રેજી, લાટીન, અને ગ્રીક એ ત્રણ ભાષા શિખી ગયો હતો. આ બધું તેણે ઘર આગળજ મેળવ્યું હતું. આટલી ઉમરે તો બાળકોને માંડ બોલતાં આવડે છે, પણ **પ્રયત્ને પ્રભુ સહાય,** પ્રયત્ન કરવાથી ફેર પડેજ પડે. પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં પણ આદિ માતા સાવિત્રી, સત્યરૂપા, મૈત્રેયી, મેના, કુન્તા, કૌશલ્યા, સુમિત્રા, સીતા, વિદુલા વગેરે પ્રતાપી માતાઓએ પોતાનાં બાળકોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી **માનવરત્ન** બનાવ્યાં હતાં, એ કોનું અજાણ્યું છે? અર્વાચીનકાળમાં એવું શિક્ષણ ઘર આગળ કે શાળામાં મળતું નથી. ધર્મનીતિ વગરની લૂખી કેળવણીથી બાળકો વિપરીત બુદ્ધિનાં ઉત્પન્ન થતાં જાય છે. માબાપ વગેરે વડિલો અને સ્વધર્મ પ્રત્યે ખરી આસ્તા નથી. માટે જ્યાં સુધી શાળામાં ધર્મનીતિ સાથે શિક્ષણ આપવાની સગવડ ન થાય, ત્યાં સુધી માબાપે ઘર આગળ બાળકોને ધર્મનીતિનો ઉપદેશ આપવા ચૂકવું નહિ.

નિશાળ—બાળકોને વિદ્યા ભણવાનું સ્થાન સ્વચ્છ, વિશાળ, ચોખ્ખી

હવા અને પૂરતા પ્રકાશવાળું જોઇએ. આજુબાજુ સુંદર સુગંધી પુષ્પ વૃક્ષના બાગની રચનાવાળું અને શાળાની અંદર સુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીપુરૂષ, પશુ, પક્ષી તથા વૃક્ષોની સુંદર છબીઓ ટીંગાડી સુશોભિત કરેલું હોવું જોઇએ. જે જોઈ બાળકોનું મન પ્રફુલ્લિત થાયછે અને તેના મનની સુવૃત્તિઓ ધીરે ધીરે ખીલી નીકળે છે. વગેરે ઘણો લાભ થાયછે. એવી શાળા સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

શિક્ષાગુરૂ—સદ્‌ગુણસંપન્ન, સુશિક્ષિત, નીતિવાન, સભ્ય, પવિત્ર મનનો, કુબોધનો નાશ કરનાર, કૃત્ય અકૃત્ય અને પાપ પુણ્યના ભેદને બતાવનાર, આસ્તિક, હસમુખો, આનંદી, શાંત, વિદ્યાર્થીપર પ્રીતિ રાખનાર, યુક્તિઓ શોધી રમત ગમતની સાથે જ્ઞાન આપનાર, દુર્વ્યસનથી વિરક્ત, ધૈર્યવાન, ક્ષમાવંત, ઉત્સાહી, અવાજ નમ્ર પણ દાબ પડે એવો, દેખાવડો, દાખલા દૃષ્ટાંત અને રસિક કહાણીઓથી શિક્ષણને રસિક કરી જાણનાર, વગેરે સદ્‌ગુણ સંપન્ન ગુરૂ પાસે બાળકને શિક્ષણ અપાવવું. આવા ગુરૂનું બાળકો અનુકરણ કરી આગળ જતાં શ્રેષ્ઠ નીકળે છે.

શિષ્ય—શિક્ષણ આપનાર મહેતાજી—માસ્તર ગુરૂ ગણાય છે. તેનાપર માબાપ પ્રમાણે પૂજ્યબુદ્ધિ રાખવી. માન આપવું, આજ્ઞા પાળવી, મર્યાદા રાખવી, નિત્ય નમન કરતા રહેવું, તેના કામની આડે આવવું નહિ, નિંદા કરવી નહિ, કે સાંભળવી નહિ, તેના અપરાધમાં આવવું નહિ, ભૂલથી અપરાધ થતાં શિક્ષા કરે તો મનમાં ગુસ્સો રાખવો નહિ. ગુરૂ એ માબાપ રૂપ છે, તો તેણે જે શિક્ષા કરી છે, તે વિચારીને મારા ભલા માટેજ કરી છે, એમ જાણવું. તેનાપર પ્રીતિ રાખવી, આદરસત્કાર કરવો, તે જે આસને બેઠેલ હોય, તેથી નીચેના આસને વિવેક, મર્યાદાથી બેસવું અને બોલવું. તેના સમક્ષ કોઇની મશ્કરી કરવી કે ખડખડ હસવું નહિ. તેને સર્વ પ્રકારે સંતોષ આપવો. વગેરે, વગેરે પ્રમાણે બાળકોને સમજાવી વર્તાવવા ચૂકવું નહિ.

કેળવણી—બાળકોએ બાળ કેળવણી લીધા પછી તેને મુખ્ય કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી એ પ્રથમ વિચારવાનું છે. જ્યારે તન, મન, અને આત્મા એ ત્રણે એકત્ર થાય ત્યારે મનુષ્યની પ્રકૃતિ કહેવાય છે. તન, મન, અને આત્મા એ ત્રણેની જેનાથી ઉન્નતિ થાય, તેજ ખરી કેળવણી કહેવાય અને આ ત્રણે જેનાં સરખાં કેળવાએલાં હોય છે તેજ ખરી કેળવણી પામેલા ગણાય છે; કેમકે કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ એવો છે કે વિવેક ને પ-

રિપક્વ કરવાનો, આચરણ સુધારવાનો, અને વધારે સારા, સુખી, ઉપયોગી, પરોપકારી, ઉત્સાહી અને ઉંચ ધંધામાં કુશળ થવાનો છે. નીતિ વગરની એકલી બુદ્ધિ કશા કામની નથી. પ્રેસ્ટેલોઝી નામે એક સ્વીસ ગૃહસ્થે કેળવણી માટે એક ઉત્તમ પદ્ધતિ સ્થાપી છે. તેનો એવો અભિપ્રાય છે કે;– " કેવળ બુદ્ધિની કેળવણી હાનીકારક છે. સઘળા જ્ઞાનમાં તેનાં મૂળ યથાર્થ રીતે અંકુશિતં કલ્પના શક્તિની ભૂમિમાં નાખવાં જોઇએ, અને તેમાંથીજ તેને પોષણ મળવું જોઇએ, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કદાપિ માણસને સંસારનાં વધારે અધમ મહાપાપોથી બચાવે, પરંતુ સંગીન વિચાર અને સદાચરણરૂપી કોટ જ્ઞાનની આસપાસ ફરતો નહિ હોય, તો તે કોઈ પણ દરજ્જે સ્વાર્થને અંગે નિપજતાં દુષ્ટ કર્મથી બચાવશે નહિ." હાલ એવા ઘણા નીકળશે કે શાળામાં અપાતા જ્ઞાનથી ભરપૂર, પણ વ્યવહારિક વિવેકમાં અધુરા–તે નકલ કરવાને યોગ્ય નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ચેતીને ચાલવા જેવા હોય છે. વગેરે વગેરે–એ શિક્ષણ પદ્ધતિની ખામીનુંજ પરિણામ છે. આ સંસાર કેમ ચલાવવો એ મોટો સવાલ છે. તેના પેટામાં બીજા સવાલોનો, પણ સમાવેશ થાય છે. કેળવણી આપવામાં આ બધી વાત લક્ષમાં લેવાની છે. શરીરની શી રીતે સંભાળ રાખવી, મનને કેવી રીતે કેળવવું, વ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવવો, કુટુંબનું કેવી રીતે પોષણ કરવું, નગરવાસી તરીકે જે ફરજો છે, તે શી રીતે અદા કરવી, સૃષ્ટિમાં જે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો છે, તેનો કેવી રીતે લાભ લેવો, પોતાની શક્તિઓનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે તેથી પોતાને તથા બીજાઓને વધારેમાં વધારે લાભ થાય. આ સિવાય સંસાર વગર અડચણે ચલાવી શકાય, માટે નમ્રતા, વિવેક, વિનય, સંતોષ, દયા, ક્ષમા, ન્યાય, ઉદારતા, ઉપરીની સત્તાનું માન, કરકસર, આભારવૃત્તિ, શુદ્ધભાવ, સત્યતા, પ્રમાણિકતા, પરોપકાર, મન અને ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ, સૃષ્ટિ સરજનહાર પરમકૃપાળુ પ્રભુનું સ્મરણ અને તેનો ઉપકાર માનવો, વગેરે ગુણો આવે એવું શિક્ષણ આપવું જરૂરનું છે. **શિક્ષણ ઉપયોગી સંગ્રહસ્થાન**—બાળકોને મળતું શિક્ષણ સરળ અને સચોટ કરવા પાઠમાં આવતી કુદરતી અને કારીગરીની વસ્તુઓનો સંગ્રહ રાખવો. જેવી કે;—ધાતુઓ, લાકડાં, પથ્થર, મધ, કુંભારનું ચક્ર, નાનું સરખું છાપખાનું, રેંટીઓ, છીપ, મોતી, ઘાણી, ચરખો, સંઘેડો, કાતર, કોલ, કોદારી, કોશ, પાવડો, ધમણ, એરણ, હથોડો, ગંધક, પારો, મળી શકે એટલી વનસ્પતિ, અનેક પ્રકારનાં ફૂલો,

મેવા, તેમજ પશુ, પક્ષી, અને જીવ જંતુ જેમ પ્રસંગોપાત મળી આવે, તેમ પ્રત્યક્ષ બતાવતા જવું. કારીગરીની બનેલી વસ્તુઓ, અને કુદરતી દેખાવોના દેખાડવા યોગ્ય નમુનાઓ, દેશો, પશુ, પક્ષીના સુંદર દેખાવની છબીઓ વગેરેનો સંગ્રહ રાખવો કે તે જોઈ બાળકો રંજન થશે અને સર્વ યાદ રાખશે. એ વસ્તુઓ પ્રસંગ પડતાં પ્રત્યક્ષ દેખાડી તે વિષે સમજુતી આપતા જવી.

શરીર શિક્ષા—માબાપ કે મહેતાજીએ બાળકને બનતાંસુધી શરીર શિક્ષા કરવી નહિ. કેમકે એવી શિક્ષાથી નઠોર થઇ જાય છે. શરીર શિક્ષા કરવાને બદલે સમજુત આપવી અગર તેના તન, મન, ઉપર અસર થાય એવી તેને પ્રિય વસ્તુઓ ન આપવાની શિક્ષા કરવી એ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. જેમકે; તેં આ ગેરવાજબી કર્યું, માટે તને રમવાનો ઘોડો નહિ લઇ આપું. હું તને બાગમાં તેડી નહિ જતાં ચંદ્રશંકરને તેડી જઈશ. તું ફલાણું કામ કરશે તો રમવાને પોપટ લઈ આપીશ. એમ સારી ચાલને માટે ઉત્તેજન આપવા ઈનામ આપવું અને નઠારી ચાલને માટે નિરાશા આપવી. પણ એ મતલબ પાર પડે એટલાં દરેક જોઈએ. ઈનામ આપવામાં અને શિક્ષા કરવામાં નિષ્પક્ષપાતી થવું સારી ચાલે ચાલવા ઈનામ ઠરાવ્યું હોય તે નહિ આપવાથી તરત તેના મનપર અસર થશે અને ફરી એમ નહિ કરવા પરતાવો કરશે. હર કોઇ કામમાં સાચી લાલચ આપવી અને અપરાધમાં બરાબર શિક્ષા કરવી. મહેતાજીએ વર્ગમાં નંબર ઉતારવા અગર તેને જે પ્રિય હોય તેની નિરાશા આપવી. કદી એથી ન માને તો તજવીજ કરતાં વાંક જણાયે નિષ્પક્ષપાત પણે શાંત ચિત્તે ન્યાયસર યોગ્ય શિક્ષા કરવી. મહેતાજી શિક્ષા કરે તેમાં માબાપે વચ્ચે પડવું નહિ. બાપ શિક્ષા કરે તેમાં માએ અને મા શિક્ષા કરે તેમાં બાપે વચ્ચે પડી ખોટું ઉપરાણું કરવું નહિ. તેમજ સારી ચાલે ઈનામ વધારે ઘટારે અપાવવા વચ્ચે કોઇએ આવવું નહિ. એક બીજાને પોતપોતાનું કામ બજાવવા દેવું. હદ ઉપરાંત ઈનામની લાલચ લગાડવી નહિ. નહિ તો ટેવ બગડશે. સદ્વર્ત્તણુંક માટે ઇનામ આપ્યાનું અને અપરાધ માટે શિક્ષા કર્યાનું કારણ સમજાવતા જવું કે તેથી તેને સારી અસર થશે.

માબાપે રાખવાની દેખરેખ—બાળક જ્યારે ભણતાં હોય, ત્યારે દરરોજ મન સાથે તનની કેળવણી અપાવવા—આજીવિકા સાધન પૂરાં પાડવા—તનદુરસ્તી સારી રહી દીર્ઘાયુષી થાય તેમ કરવા, હર કોઇ ખાસ ધં-

ધાની કેળવણી આપવા—અભ્યાસ પૂરો કરાવ્યા પહેલાં નહિ પરણાવવા—જ્યાં મોટી ઉમરનાં મશ્કરી કરતાં હોય ત્યાં નહિ જવા દેવા—મનની લાગણી અવળે રસ્તે વળે એવી ઢીંગલા ઢીંગલી વગેરેની રમત નહિ રમવા દેવા—બાળકના વિવેકપર પગ નહિ મૂકવા વગેરે ઘણી વાતો માબાપોએ લક્ષમાં રાખવી. પિતાએ બાળક દેખતાં તેની માતાને મારવી નહિ કેમકે એથી પિતા ઉપર તેમની અપ્રીતિ થઇ આગળ જતાં નુકસાન કરે છે. મનુષ્યો દેખતાં બાળકોનું અપમાન કરવું નહિ કેમકે એથી પણ માબાપ પર અપ્રીતિ થાય છે, અને તેમને અતે દુઃખ દે છે. જુગટું રમાતું હોય ત્યાં, વેશ્યાનો નાચ થતો હોય ત્યાં, કજીઓ થતો હોય ત્યાં, ખરાબ હવામાં, દારૂ પીતા હોય ત્યાં, ભવાયા રમતા હોય ત્યાં, સ્ત્રીઓના પ્રસવ સમયે, ગુજરી ગયેલાની કાણે—એટલે ઠેકાણે તેડી જવાં નહિ અને ધર્મ નીતિ વિરૂદ્ધ ચાલવા દેવાં નહિ. વગેરે પર દેખરેખ રાખવી જોઇએ.

વાંચવું તથા લખવું—બાળકને વાંચતી તથા લખતી વખતે ઘણી સંભાળ રખાવવી. ચોપડી આંખથી દશબાર ઇંચને છેટે રાખે એમ કરવું. ચોપડીમાં મોં ઘાલી વાંચવા દેવું નહિ; કેમકે તેથી દ્રષ્ટિ ટુંકી અગર વાંકી થાય છે. બધો વખત બેસીને વાંચવા દેવું નહિ, પણ હરતાં ફરતાં વાંચે એમ કરવું. તેથી શરીરમાં લોહી બરાબર ફરશે અને હુશિઆરી આવશે. લખતી વખતે ટેબલ, સ્ટુલ, કે બાજોઠ રાખી સીધા બેસી વાંચે તથા લખે એમ કરવું. વાંકા વળીને તથા માથું નીચું ઘાલીને વાંચવા તથા લખવાથી બરડો દુઃખેછે અને આંખને નુકસાન થાય છે. રાત્રે મોડું વાંચવા દેવું નહિ. પાઠ દિવસના કરવા ઠીક છે. એરંડીએલ તેલના, તલના તેલના કે મિણબત્તીના દીવાએ વાંચવા તથા લખવાનું રખાવવું, પણ ગ્યાસલેટ તેલના દીવાએ વાંચવા કે લખવા દેવું નહિ. કારણ તેનો ધુમાડો ગળામાં જવાથી ઉધરસ, ક્ષય, વગેરે છાતીનું દરદ થવાનો તથા આંખનું તેજ ઘટવાનો સંભવ છે. કદી તેવે દીવે વાંચવા કે લખવાની જરૂર પડે તો ચીમની કે લાંમ્પનો દીવો ઉંચો ટાંગી તેના પ્રકાસે વાંચવા કે લખવા દેવું, પણ ખુલ્લા ડબાએ વાંચવા કે લખવા દેવું નહિ. વગેરે, વગેરે—આમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કેળવણી આપવાથી બાળકો ઘણાંજ ઉત્તમ નીકળી આવશે. દેશકાળને અનુસરતી કેળવણી આપવા વિષે એક કવિએ કહ્યુંછે કે;—

શાર્દૂલ વિક્રિડિત વૃત્ત.

જે વિદ્યા ધન ધાન્ય માન્ય ફળદા, જે દેશકાળે જુઓ;
તે વિદ્યા સુતને સદૈવ શિખવો, ખાલી ન વેળા ખુઓ.
જે વિદ્યા ભણુવાથિ ભીક્ષુક રહે, તે તો કશા કામની;
જુની જેહ નદી થઇ જળ વિના, તે તો નદી નામની.

બાળ નિત્ય બોધ.

પ્રિય બાળકો ! તમો આ સંસારમાં પૂર્વના ઘણાજ પુણ્ય પ્રતાપે મનુષ્ય જેવા ઉત્તમ જન્મને પામ્યા છો. મનુષ્ય જન્મ એ સર્વ પ્રાણી માત્રના જન્મ માં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એ શ્રેષ્ઠપણું તેના ઉત્તમ ગુણોએ કરીને ગણાય છે. જો એ ઉત્તમ ગુણો ન હોય, તો મનુષ્ય અને બીજા પ્રાણીમાં વર્ધારે ફેર ન ગણાય. ઉત્તમ ગુણોથી મનુષ્ય **માનવરત્ન** અને નીચ ગુણો (દુર્ગુણો) થી **માનવપિશાચ** ગણાય છે. માનવરત્ન થયે સ્વર્ગ સુખ, અમર કીર્ત્તિ અને મોક્ષફળ મળે છે. અને માનવપિશાચ થયે નર્ક દુઃખ ગળી ફરી ચોરાશી લાખ અવતારના દુઃખદાયક ફેરા ફરવા પડેછે. માટે અખંડ સુખ લેવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે માનવરત્ન પદ મેળવવું ઉચિત છે. એ પદ લેવા અને સંસાર વગર અડચણે ચલાવવા માન્ય પુરૂષોએ માન્ય કરેલાં વચનામૃતોનું નિત્ય સ્મરણ તથા મનન કરવું અને એવું આચરણ રાખી વર્ત્તવું. એ સર્વ પ્રકારે શ્રેયકારક છે.

૧. પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી ઈશ્વર સ્મરણ કરતાં પોતાના ધંધામાં લાગવું. વહેલા ઉઠવાથી શરીર આરોગ્ય રહેછે, ચંચળતા આવે છે, અને દરેક કાર્ય સંધ્યાકાળે સંપૂર્ણ થાય છે. વખત ઘણો મળવાથી ઘણું કામ થાય છે. તેથી લક્ષ્મીનો ઘણો લાભ મળે છે.

૨. નિત્ય જળ સ્નાન કરતા રહેવું. જળ સ્નાનથી શરીરના કેટલાક રોગો જતા રહે છે. ચંચળતા આવે છે, સુસ્તી જતી રહે છે. અને સ્વચ્છતાઇથી મન આનંદ રહે છે.

૩. બાળપણથીજ ધર્મનું આચરણ કરવું; કેમકે જેમ પાકેલાં ફળને પડવાનો ભય છે, તેમ મનુષ્યના જીવિતને ક્ષય થવાનો ભય છે. માટે વિવેકી મનુષ્યે પાપનો ત્યાગ કરી આત્માનો વિચાર કરવો.

૪. દરેક મનુષ્યે પોતાના ઈષ્ટદેવનું પૂજન, સ્મરણ અને ધ્યાન કર્યા વગર કાંઇ પણ કાર્ય કરવું નહિ.

૫. ઈશ્વર જે પરબ્રહ્મ તે દરેક મનુષ્યના હ્રદયમાં વ્યાપક છે. માનવી તેને જાણતો નથી, પણ મનુષ્ય જે જે કૃત્યો કરે છે તેને તે નિહાળે છે, અને લક્ષમાં રાખે છે. આત્મા તેનો સાક્ષી છે અને તેના પોતાના આશ્રયનું સ્થળ છે—એ મનુષ્યનો સર્વથી મોટો સનાતન શાક્ષી છે. તેના હુકમની અવજ્ઞા કરવી નહિ. તેનાથી ડરતા રહી સર્વ કાર્યો કરવાં.

૬. આપણા કલ્યાણના કારણે પરમેશ્વરપર પ્રીતિ રાખવી, વિશ્વાસ રાખવો, અને તે પોતાને યોગ્ય લાગશે એમ કરશે, એવું વિચારવું.

૭. નિત્ય સવારસાંજ પરમેશ્વરના ઉપકારનું સ્મરણ કરવું, તેની શેવામાં તત્પર રહેવું અને આત્માર્પણ કરી તેને શરણે જવું કે તે મોક્ષફળને આપે.

૮. પરમેશ્વર દયાળુ અને સર્વ પદાર્થોનો દાતા છે. તેજ સર્વ જગતનો ન્યાય કરનાર છે. જે લોકો માઠાં કર્મ કરે છે, તેને શિક્ષા કરશે એમ નિશ્ચયથી જાણવું.

૯. મનુષ્યને માઠી કલ્પના અપવિત્ર કરે છે. ખાવા પીવા ને નહાવાધોવાથી પવિત્રપણું નથી, પણ અંતઃકરણ નિર્મળ છે તેજ પવિત્રપણું છે, અને તેનાપર પરમેશ્વરની દૃષ્ટિ છે. માટે અંતઃકરણ નિર્મળ રાખવું.

૧૦. પરમેશ્વરે આપણને શા માટે પેદા કર્યાછે. તે વિષે રાતદિવસ ચિંતવન કરવું. અને આત્મસ્વરૂપને ઓળખવું.

૧૧. પરમેશ્વરની સત્તાથીજ સંસારમાં મોટપ અને નહાનપ પ્રાપ્ત થાયછે. માટે મોટપનો માનવીએ ગર્વ કરવો નહિ.

૧૨. દેવ, પિતૃ અને પોતાની જીંદગીનાં મૂખ્ય કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં બેદરકારી રાખવી નહિ.

૧૩. માતા, પિતા એ પરમેશ્વરથી બીજે દરજ્જે પૂજ્ય અને સેવ્ય છે. માટે તેનાપર પૂજ્યભાવ રાખવો, તેમની યોગ્ય આજ્ઞાઓ માનવી. આનંદ અને સંતોષ આપવો, તથા તન, મન અને કર્મથી તેની સેવા કરવી. તેથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે.

૧૪. આચાર્યોએ બતાવેલે રસ્તે જવું. તેથી ઉલટે રસ્તે જવું નહિ.

૧૫. કયે રસ્તે જવું તે વિષે મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય, તો જે રસ્તે પુખ્ત વિચાર વાળા વિદ્વાન તથા શોધક બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યો વર્તતાં હોય તે રસ્તે જવું.

૧૬. સારા લોકો અને શાસ્ત્રની શિખામણ કઠણ લાગે ખરી, પણ

તે હિતકારક હોય છે. તે માનવી અને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ.

૧૭. કોઈ ગરીબ મનુષ્યને જોઈ તેનો અનાદર કરવો નહિ, કેમકે કદાચિત કોઇ વેળા આપણી પણ એવી દશા આવે.

૧૮. મન, વચન અને કર્મથી સારાં કે માઠાં જેવાં કર્મ કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે તેનાં સારાં કે માઠાં ફળ થાય છે. અને એ કર્મે કરીને મનુષ્ય ઉત્તમ, મધ્યમ, અને અધમયોનિમાં પુનર્જન્મ લે છે, અને કર્મયોગે સુખ દુઃખ ભોગવે છે. એ તેમની વર્ત્તણુકનું ફળ છે. માટે સારાં કર્મો કરવાં.

૧૯ ધર્મનો નાશ થવાથી આ દેહમાં રહેલા આત્માને લગતાં પાપ અને ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય વર્ત્તણુક કરવાથી થતાં પુન્યનો વિચાર કરીને હરદમ સદ્‌ગુણ ઉપર પ્રીતિ રાખવી અને વિચાર, વાણી, અને કર્મથી હમેશાં પવિત્ર વર્ત્તણુક ચલાવવી.

૨૦. આપણે આપણા મિત્ર અને દુશ્મન છીએ. માટે આપણું કલ્યાણ આપણે કરવાનો યત્ન કરવો જોઇએ.

૨૧. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પરલોકમાં જેમ હિત થાય, તેવું ચિંતવન કર્યા પછી ધર્મ કાર્યનો વિચાર કરવો; કેમકે અકસ્માત મરણ પ્રાપ્ત થાય તો ધર્મ કરવો બને નહિ. ધારો કે સો વર્ષનું આયુષ્ય છે; તોપણ અતિ અલ્પ છે; કેમકે અર્ધ આયુષ્ય નિંદ્રામાં જાય છે અને અર્ધ આયુષ્ય બાલ્ય, શોક, જરા, અને દુઃખથી નિષ્ફળ જાય છે. જેનો જન્મ ધર્મ, અર્થ, અને કામને અર્થે થાતો નથી, તે મનુષ્યનો જન્મ તૃણ બરોબર સમજવો.

૨૨. મનુષ્યનું મન એજ બંધન ને મોક્ષનું કારણ છે. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું, એ તેના બંધનનું કારણ છે અને તે પદાર્થથી મનને અળગું કરવું એજ મોક્ષનું સાધન છે. મોક્ષ મેળવવા માટે, પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું વિષયના પદાર્થથી મનને અળગું કરી જ્ઞાન વડે મનન કરવું.

૨૩. વસ્ત્રાલંકાર પહેરી શરીર શોભાવવા કરતાં સદ્‌ગુણોથી શોભાવવાની વધારે કાળજી રાખવી.

૨૪. સત્યનોજ વિજય થાય છે. અસત્યનો નહિ. અસત્ય કરતાં બીજું વધારે પાપ નથી. સત્ય એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. સત્યપર આપણા કર્મના ફળનો આધાર છે. માટે હમેશા સત્યને વળગી રહેવું.

૨૫. ન્યાય (ધર્મ) નીતિએ વર્ત્તો. એનો લય થયો તો સર્વનો નાશ થશે, અને એનું સંરક્ષણ થશે, તો સર્વનું રક્ષણ થશે. માટે સાવધ રહી

તેનું સંરક્ષણ કરો.

૨૬. તન, મન અને ધનથી સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા કરવી. કાયા, વાણી અને મનને નિયમમાં રાખવાં. પ્રાણી માત્રને સુખ મળે અને તેનું કલ્યાણ થાય એમ કરો.

૨૭. શત્રુ કે મિત્ર કોઈપર અદેખાઇ કરવી નહિ. સર્વનું સારૂં ચાહવું; ક્રોધને કાળ સમાન ગણવો, કેમકે તેથી માણુસની ચતુરાઇ અને અકલ ક્રોધના ઉદય સમયે મંદ પડી જાય છે. ક્રોધથી કરેલાં કાર્ય પસ્તાવા રૂપ થઈ પડે છે. માટે ક્રોધ ન કરવો.

૨૮. આળસુ માણુસ કોઇને વહાલું થતું નથી. માટે આળસ છોડી ઉદ્યોગે વળગો. એક પળ પણ આળસમાં વૃથા જવા દેશો નહિ; કેમકે ગયો વખત ફરી મળતો નથી.

૨૯. સગામાં સૌ સાથે સંપથી રહેવું. કુટુંબમાં વડિલોને માન આપવું. ઘર સંપત પ્રમાણે વસ્ત્રાલંકાર પહેરવામાં સંતોષ રાખવો, કોઈનાં સારાં દેખી તેવાં કરાવવા ગુંજાસ ન હોય તો ક્લેશ કરવો નહિ.

૩૦. કોઈ આબરૂદાર, વડિલ, પરોણો, વિદ્વાન અને ગુરૂ વગેરે મનુષ્ય ઘેર આવે, ત્યારે ઉભા થઇ વિવેક વચનો વગેરેથી આદરસત્કાર કરી તેને સંતોષ પમાડવો.

૩૧. સહજમાં કોઈ માણુસની કીંમત કરી મૂર્ખાઈથી તેને હલકો ગણી તિરસ્કાર કરશો નહિ. સામો માણુસ જ્યાં સુધી વિશ્વાસને પાત્ર જણાય નહિ, ત્યાં સુધી આપણા અંતરનો પાર આપવો નહિ.

૩૨. જે માણુસને ચાડી કરવાની ટેવ હોય, તેવા માણુસનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. તેમજ એક બીજાની વાત કરી આઘાપાછી કરવાની ટેવ રાખવી નહિ.

૩૩. અભિમાની મનુષ્ય મોટા દુઃખને પામે છે, તે કોઇનો પ્રીતિપાત્ર થતો નથી. તે સર્વ અનર્થનું મૂળ ગણાય છે. તે અંતે દુઃખી થાય છે, માટે મિથ્યાભિમાન રાખવું નહિ.

૩૪. માતા, પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ અને દાસ દાસીઓ સાથે વિવાદ કરવો નહિ. મોટા ભાઇને પિતા તુલ્ય ગણવા, સ્ત્રી, પુત્રને શરીર પ્રમાણે, દાસદાસીને શરીરની છાયા સ્વરૂપ, અને કન્યાને કૃપા પાત્ર ગણી, તેની ભૂલ થઇ હોય તોપણ સહનતા રાખવી. મોટા ભાઇને પિતા પ્રમાણે, મોટી બેન અને બાલ્યકાળની ધાવને માતા પ્રમાણે, નાના

ભાઇને પુત્ર સમાન અને તેની સ્ત્રીને પુત્રવધૂ સમાન ગણી સત્કાર કરવો.

૩૫. બાળકોએ પોતાની ઉમર સોળ વર્ષની થાય, ત્યાં સુધી પોતાની બુદ્ધિએ ચાલવું નહિ. ઘર આગળ માબાપની આજ્ઞાએ અને નિશાળમાં મહેતાજીની આજ્ઞાએ ચાલવું. સારો અગર માઠો જે ગુણ બાળપણમાં આવે છે, તે જીંદગી પર્યંત જતો નથી. કુમળું ઝાડ જેમ નમાવીએ તેમ નમે, પણ કઠણ થયા પછી નમતું નથી. માણસની બુદ્ધિ મોટપણે જડ થાય છે. નિશાળે નિત્ય વખતસર જવું. જવાની વેળા ચૂકવી નહિ. બધાં બાળકો કરતાં હું સૌથી વહેલો પાઠ શિખી જઇશ, એવું અભિમાન રાખવું. રોજ નવું નવું શિખતા જવું. નવું શિખ્યા વગર દિવસ વૃથા કાઢવો નહિ. નિશાળે જતાં રસ્તામાં રઝળવું નહિ, કે ખરાબ છોકરાની સગતે રમવું નહિ. બાળપણમાં વિદ્યા યાદ રહેછે અને મોટપણે તેનો અનુભવ આવીને સમાધાન થાયછે. માટે અભ્યાસ કરવામાં બેપરવાઈ રાખવી નહિ.

૩૬. કોઈ પણ મનુષ્યને કોઇ પણ પ્રસંગે મન, વચન, અને કર્મથી કોઇ પ્રકારનું દુઃખ દેવું નહિ. દુઃખ ન દેવાનો નિયમ આપણને દયા, ધર્મ, ભક્તિ અને આરાધના વગેરે સદ્‌ગુણોનાં ધ્યાન કરવા મદદ કરે છે. એ આપણું પૌઢ સામર્થ્ય અને ગૌરવ વાળો મિત્ર છે તથા સુખ, સત્યતા, ને સઘળાં સારાં વાનાનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે.

૩૭. દયા એ સદ્‌ગુણી મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે. આપણાપર નિર્દયતા વપરાઈ હોય, તો તેનો બદલો નિર્દયતાથી આપશોમાં, પણ દયાથી આપશો.

૩૮. કૃતઘ્નતાના અપરાધનો ગુન્હો જે કરે છે, તે પ્રાયશ્ચિત્તથી પવિત્ર થતો નથી. માટે કૃતઘ્નતા કરવી નહિ.

૩૯. પરમાર્થ બુદ્ધિનો અનાદર કરતા નહિ, 'છાલકા મનના કહે છે કે શું એ મનુષ્ય આપણા કુટુંબનો છે?' પણ મોટા મનના મનુષ્યો બધાને પોતાના સગા સમાન ગણે છે. જે કોઈને દુઃખ ન દેતાં સર્વેનું રૂડુ ઇચ્છેછે, તે અક્ષય સુખને ભોગવેછે. માટે પરમાર્થ બુદ્ધિપર પ્રીતિ રાખવી. પરમાર્થ કરવાથી જેવો આપણા આત્માને સંતોષ થાય છે, તેવો વિલાસ ક્રિડાથી થતો નથી.

૪૦. પ્રમાણિકપણે ધન, ધાન્ય સંપાદન કરવું, અને જેમને આશ્રયની જરૂર હોય, તેમને યથાશક્તિ ખુશીથી આપવું. લોભ કરવો નહિ, અતિ લોભ એ પાપનું મૂળછે.

૪૧. સ્વાર્થીપણાનું વલણ દુઃખનું કારણ છે. એ દુર્ગુણને શ્રમથી જેર કરવો જોઇએ. કદી પણ સ્વાર્થીપણું રાખવું નહિ.

૪૨. મનુષ્યને પુનર્જન્મ ધારણ કરવામાં માત, પિતા, પત્ની, પુત્ર, વગેરે સગાંસ્નેહીઓ કોઈ સાથી થતું નથી. ફક્ત કરેલાં કર્મજ સાથી થાય છે. માટે પોતાથી અળગો ન થાય, એવો સોબતી મેળવવાને મનુષ્યે હમેશાં સદ્‌ગુણોનો સંગ્રહ કરતા રહેવું. સદ્‌ગુણને પોતાનો ભોમીઓ કરવાથી જે અંધારૂં તરવાને કઠણ છે, તેમાં થઇને તે પસાર થાય છે.

૪૩. ધર્મનાં મુખ્ય દશ તત્વ છે. સંતોષ—બીજાને દુઃખ ન દેવું—પરોપકાર અને અપકારને બદલે ઉપકાર કરવો—વિષયવાસનાનો અટકાવ—ચોરી કરવાનો અને અયોગ્ય લાભ મેળવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો—પવિત્રતા, શિયળ ને નિર્મળતા—મનોધર્મને દબાણમાં રાખવા—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું—ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું—સત્ય, પ્રમાણિકપણું અને કૃતજ્ઞતા—ક્રોધ અને ઇર્ષા કોઈપર ન રાખવી—એ ધર્મતત્વો પ્રમાણે વર્તનાર ધાર્મિક કહેવાય છે. માટે એ પ્રમાણે વર્તવું કલ્યાણકારક છે.

૪૪. સૂતી બખતે ઉત્તર કે પશ્ચિમ તરફ મસ્તક રાખીને સૂવું નહિ.

૪૫. ઉત્તમ મનુષ્યોએ બતાવેલા નિયમો પ્રમાણે ચાલવા ચૂકવું નહિ. ચૂકવાથી અવશ્ય અડચણ થાય છે.

૪૬. અન્ન વડે પ્રાણીઓના પ્રાણ રહે છે. તેથી સર્વ દાનમાં અન્નદાન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. માટે કોઈ અતિથિ આંગણે આવે, તો તેને યથાશક્તિ અન્ન આપવું.

૪૭. રાત્રિએ બહાર અગર કોઇ ભયંકર જગ્યોએ રહેવું નહિ, તથા રાત્રિએ નિર્ભય મને ફરવાનો સ્વભાવ રાખવો નહિ.

૪૮. સંપત્ છે તે સ્વપ્ન સરખી, યૌવન છે તે પુષ્પ સરખું અને આયુષ્ય વીજળી સરખું ચપળ છે. એમ જાણી સુકૃત્યોથી જીંદગીનું સાર્થક કરવા તત્પર રહેવું.

૪૯. સંકટ આવે તોપણ દુરાચારે ચાલવું નહિ. મુસાફરને મદદ કરવી, ધર્મ સંબંધી દ્વેષ કરવો નહિ, સંતોષ અને સાદાઇ રાખવી.

૫૦. મહેનતથી કંટાળવું નહિ, વ્યવહારમાં કુશળ રહેવું, રસ્તો ભૂલનારને રસ્તો બતાવવો.

૫૧. કોઇ સાથે શત્રુવટ કરવી નહિ, વ્યભિચાર કરવો નહિ, કેફી વસ્તુ પીવી નહિ. જે દારૂના વ્યસનમાં ફસાય છે. તે મનુષ્યની ઘણી દુર્દશા

થાય છે. વ્યસનનો ત્યાગ એ સુખનું મૂળ છે. માટે કોઈ જાતનું વ્યસન કરવું નહિં.

પર. આપણું જેણે ભલું કર્યું હોય, તેનું ભલું કરવા ચિંતવન કરવું તેનાપર પ્રીતિ રાખવી. કદી આપણાથી મોટો માણસ હોય, ને તેનો બદલો આપણાથી વળી શકે એમ ન હોય, તો તેનાપર પ્રીતિભાવ રાખવો અને ઈશ્વર તેનું ભલું કરે એવી પ્રાર્થના કર્યા કરવી.

પ૩. પરસ્ત્રીપર કુદૃષ્ટિ કરવી નહિ, પરદ્રવ્ય હરણ કરવા ઈચ્છવું નહિ, કોઈની થાપણ ઓળવવી નહિ. દગો કરવો નહિ.

પ૪. ભલે દુઃખી અવસ્થા આવે અગર તેમાં પીડાતા હોઇએ, તો પણ ધર્મની મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરવી નહિ. જ્યાં ધર્મનું કામ આવે, ત્યાં ગમે તેવું સંકટ વેઠીને પણ તે કાર્ય પાર પાડવું. એ ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યનો ધર્મ છે.

પપ. મનુષ્ય જેવી મંડળીમાં રહે છે, તેવો તે ઓળખાય છે. અર્થાત્ સારાની સોબતથી સારાં અને નરસાની સોબતથી નરસાં થાયછે. માટે જેમ બને તેમ સદ્‌ગુણી મનુષ્યની સોબત કરવી. દુર્ગુણીને પડખે પણ ચડવું નહિ. સજ્જનના સમાગમથી જેવું સુખ થાય છે. તેવું બીજા કશાથી થતું નથી. સજ્જન એ શ્રેયનું સાધન છે.

પ૬. મિત્ર કે બેનપણી સાથે કપટ કરવું નહિ, તેનાથી આપણને માઠું લાગે એવું થયું હોય, તોપણ તેને સ્પષ્ટ કહીને તેનો ઉપાય કરવો. તે સરળ ભાવથી ઠપકો દે તો તેનાપર ખોટું લગાડવું નહિ.

પ૭. નિત્ય સાયંકાળે આખા દિવસમાં જેજે અજાણતા પાપ કર્મ થયાં હોય, તે સર્વનો એકે એકે તિરસ્કાર કરીને અંતઃકરણથી પશ્ચાતાપ કરવો અને ઈશ્વર પાસે ક્ષમા માગવી તથા ફરીથી પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી. વખતે અજાણતાં પાપકર્મ થઇ ગયું હોય, તો વિચાર કરવો કે એ શાથી થયું અને ફરી ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો. એ માટે ઈશ્વર-પ્રાર્થના કરવી, કે તે ક્ષમા કરે અને પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું સામર્થ્ય આપે.

પ૮. ચોરી કરવી નહિ. કોઇની પાઈ પૈસો કે કંઈ ચીજ મળે તો તરત તેના ખરા માલેકને શોધી સ્વાધીન કરવી, પણ લુચ્ચાઈથી છૂપાવી રાખવી નહિ. છૂપાવી રાખવાથી અંતે મોટી ચોરી કરવાની ટેવ પડે છે, અને પરિણામે તેનાં માઠાં ફળ થાય છે.

પ૯. ધનનો, માણસનો, અને જુવાનીનો ગર્વ કરવો નહિ; કેમકે કાળ એ સર્વનો ક્ષણમાં નાશ કરે છે.

૬૦. સહનશીલ થવું. બોલકણો સ્વભાવ નહિ રાખતાં, પ્રયોજન જેટલુંજ મધુર વચને બોલવું. કોઇને દુઃખ લાગે એવું કડવું વચન બોલવું નહિ; કેમકે તેથી વૈરભાવ થઇ વખતે નુકસાન કરે છે.

૬૧. વૃથા કાળ ગુમાવવો નહિ. માન અપમાન પેટમાં રાખવું. દુર્ગુણથી ડરતા રહેવું. તન, મનથી પૌઢ થવું.

૬૨. સારી રીતે પાળેલા પરાયા ધર્મ કરતાં, ગુણહીન પણ પોતાના વર્ણાશ્રમનો ધર્મ ઉત્તમ છે. પોતાના વર્ણાશ્રમનો ધર્મ પાળતાં મરણ ને શરણ થવું પડે, તોપણ તે ઉત્તમ છે. પરાયો ધર્મ આલોક તથા પરલોકમાં સર્વત્ર ભયને ઉપજાવનાર છે. માટે સ્વધર્મ ઉપર આસ્તા રાખવી અને તેજ પાળવો.

૬૩. જે માણસ પોતાનો જાતિધર્મ છોડીને પારકા ધર્મમાં જાય છે અથવા પોતાના ધર્મને નિંદિત વચન કહીને પારકા ધર્મની સ્તુતિ કરે છે, તેના જેવું અજ્ઞાની અને પાપીઓનું પાપ ભરેલું કામ બીજું કોઈ ન સમજવું.

૬૪. અખિલ બ્રહ્માંડપતિ જે પરમાત્મા કે જેની શક્તિનો અને કર્તવ્યનો પારજ નથી, તેને જોઇએ તો સાકારરૂપે ભજો, કે નિરાકારરૂપે ભજો, પણ હમેશાં અંતઃકરણથી તે મહાશક્તિવાનની સ્તુતિ કરવાને કદી ચૂકતા નહિં.

૬૫. દર્પણમાં જોવાથી પોતાના મુખની છબી કેવી છે, તે સ્પષ્ટ માલમ પડી આવે છે. તેમ ધર્મશાસ્ત્ર સમજ્યાથી આ સંસારમાં પોતાને કેવાં કામો કરવાનાં છે, તે ખૂલ્લી રીતે માલમ પડે છે. માટે પરભાષા અને પરાયા ધર્મશાસ્ત્ર જાણવા પહેલાં પ્રથમ પોતાનીજ ભાષા અને પોતાનાંજ શાસ્ત્ર સમજવાં. જેમ ગુરૂ વગર જ્ઞાન થતું નથી. તેમ ધર્મશાસ્ત્ર સમજ્યા વગર મોક્ષ ગતિ મળવાનું જ્ઞાન મળતું નથી. સ્વધર્મ પાળવામાં અને પોતાનું જાતિ ખટકર્મ કરવામાં હમેશાં પવિત્રતા વાપરીને નીતિથી ચાલવું.

૬૬. જેમ છાપરૂં એ ઘરનું ઢાંકણ છે. તેમ ચામડી એ શરીરનું ઢાંકણ છે. માટે ચામડી સ્વચ્છ રાખી સુઘડતાઇ વધારો.

૬૭. કાચા કાન રાખવા નહિ. કોઇ માણસ બીજાની સાચીજૂઠી વાત આવીને કહે, તેનો ખરો તપાસ ને વિચાર કર્યા વગર તે સાચી માનવી નહિં.

૬૮. ક્ષમા ગુણ એ મનુષ્યનું ભૂષણ છે. કોઇએ આપણો અવગુણ

કર્યો હોય તો તેનો બદલો (શિક્ષા કરીને) ન લેતાં ક્ષમા કરવી. ક્ષમાવાનને કોઇ શત્રુ નહિ રહેતા, પરમસુખને પામે છે. કહ્યું છે કે;—

ક્ષમા સજ્જનકું વશ કરે, ક્ષમા કહા નહીં હોય;
ક્ષમા ખડગ જેહિ હસ્તમે, દુરિજન રહે ન કોય.

૬૯. ઉપજ કરતાં ખર્ચનો વધારો કરવો નહિ. ઉપજખર્ચનો હિસાબ રાખવો. વરો વિચારીને સંપત પ્રમાણે કરવો, કરજ કરી ફૂલણજી બનવું નહિં.

૭૦. નીચું માથું રાખી સૂવું નહિ. તેમ ઉંધુ સૂવું નહિ. ઘણો ઉજાગરો કરવો નહિ. વધારેમાં વધારે નિંદ્રા ૬–૭ કલાક લેવી. બનતાં સુધી ઔષધનો ઉપયોગ કરવો નહિ. ખોટી સાહેદી પૂરવી નહિં. કાન ખોતરવા નહિં.

૭૧. સ્વાભાવિક છીંક, બગાસાં, મૂત્ર, ઝાડો એ રોકવાં નહિ. એ રોકવાથી નુકસાન થાય છે. ઘણો વાયુ, તડકો, વરસાદ અને નદીના પૂરમાં ચાલવું નહિ. સૂર્ય કે ઝીણી વસ્તુ સામે એકી નજરે જોવું નહિં. તેથી આંખને નુકસાન થાય છે.

૭૨. ગુણીનો પક્ષ કરવો, પણ દુર્જનનો પક્ષ કરવો નહિ. ગુણીના પક્ષથી લાભ થાય છે, પણ દુર્જનના પક્ષથી ક્ષય થાય છે.

૭૩. બનતાં સુધી થોડું જમવું–મિતાહારી રહેવું. ઘણા આહારથી અજીર્ણ થઇ અનેક રોગ થાય છે. નિત્ય વખતસર ખાવું અને પચે એવું તથા એટલું ખાવું. પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો પણ તાણીને ખાવો નહિ, સાદો ખોરાક, કસરત અને સ્વચ્છ હવાથી શરીર ઘણું સુધરે છે. માટે એપર ઘણું લક્ષ રાખવું.

૭૪. પવિત્ર સ્ત્રીએ મન, વચન અને કર્મથી પતિનો ત્યાગ કરવો નહિ. કદી કુટિલ જન ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તોપણ પ્રાણ જતાં સુધી પાતિવ્રત્યનું સંરક્ષણ કરવું એ તેમનો પરમ ધર્મ છે.

૭૫. શાણપણાથી, વિનયપૂર્વક, ગંભીરપણે પ્રીતિભાવથી દાન કરવું. દાન કરવામાં ડોળ કરવો નહિ. દાન કરવું એજ ઉત્તમ છે એમ સમજી કરતા રહેવું.

૭૬. મન અને ઇંદ્રિયો વશ રાખવાં. કોઇપર જુલમ કરવો નહિ, કોઇને છેતરવું નહિ અને જુગટું રમવું નહિં.

૭૭. કોઈ વસ્તુનો એકલપેટાઇથી ઉપયોગ ન કરતાં, બીજાઓ સા-

થે મળી ઉપયોગ કરવો. વિવેક, વિનય અને મર્યાદાથી સર્વ સાથે વર્ત્તવું.

૭૮. ઐહિક વસ્તુઓપર મોહ રાખવો નહિ. આપણો ધર્મ બજાવવામાં કદી પાછળ પડવું નહિ. અને આપણા હિતની બાબતો વિષે બેપરવાઈ રાખવી નહિ.

૭૯. આપણી દોલતની સંભાળ રાખવી. જે વસ્તુ બીજાની છે, તે મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ.

૮૦. પરોપકાર કે દાન કરવું. તેમાં સામા તરફથી કંઈ પણ આશા રાખી તેને પોતાની વસ્તુ આપવી, એ આપવું ગણાતું નથી. માટે સામાના ઉપકારની ઇચ્છા વગર દાન કે પરોપકાર કરવાં.

૮૧. જે માન્ય સ્ત્રી પુરૂષ હોય, તેનું અપમાન કરવું નહિ. અપમાન કરવાંથી માઠું ફળ થાય છે. આપેલું વચન પાળવું, નહિ પાળવાથી તોલ ઘટે છે.

૮૨. હરકોઇ કાર્ય કે વિદ્યા કપટથી શિખવું કે કરવું નહિ. તેમ કરવાથી અંતે હાની થાય છે. ગુરૂની ભક્તિ કરવાથી તે પોતાના અંતઃકરણથી વિદ્યા ભણાવે છે અને અંતઃકરણના પ્રેમપૂર્વક ભણાવેલી વિદ્યા વધારે ફળદાયક થાય છે. માટે ગુરૂ ઉપર પ્રીતિભાવ રાખવો અને તેની ભક્તિ કરવી.

૮૩. સ્ત્રી પુરૂષે ઉત્તમ મનુષ્યની ચાકરી કરવી, પણ નાશવંત અને ચપળ લક્ષ્મીમાં મોહિત થઇ નીચની સેવા કરવી નહિં.

૮૪. સ્ત્રી વશ પુરૂષ સુખ પામતો નથી. સ્ત્રીને વચન આપતાં પણ ખૂબ સાવધ રહેવું; કેમકે મૂર્ખ સ્ત્રી વખતે જીવનું જોખમ કરાવે છે. પાણી ગળેલું અને સ્વચ્છ પીવામાં લેવું. નહિતો શરીરમાં અનેક રોગને ઉત્પન્ન કરે છે. વસ્ત્ર સાદાં અને સ્વચ્છ પહેરવાં, પગ ગરમ અને માથુ ઠંડુ રાખવું એ સર્વ પ્રકારે સુખને આપનારાં છે. વગેરે, વગેરે.

શાર્દૂલ વિક્રીડિત.

"દે વિદ્યાની વિભૂતિ ઇશ્વર કરો, સર્વે અવિદ્યા પરી,
સત્કર્મે ફળનો સુયોગ કરીને, દેજો મતિ પાંશરી;
અભ્યુદિત આ જગત્ સુવિચરે, વૈદાન્ત માર્ગે સદા;
પામે મુક્તિ, સ્વધર્મ પૂર્ણ કરી, સૌ અત્યંત જે સુખદા."

આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય.

આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રાણી માત્ર કરતાં મનુષ્ય સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને તેમની જીંદગી સૌથી વધારે અગત્યની છે. જેમ તે લાંબી મુદત ચાલે, તેમ વધારે ઉપયોગી થઇ શકે છે. શું ઉપયોગી થઇ શકે છે? ખાવું, પીવું, ઉંઘવું અને બેસી રહેવું એજ કે? ના. એ ઉપરાંત તેનામાં જે ઇશ્વરી બીજ બુદ્ધિ અને ઇંદ્રિયો વગેરે આપેલ છે, તેને વધારી સુઉપયોગ કરવાને, સંપત્તિ અને સ્ત્રી પુત્રાદિકથી સંસારમાં લહાવો લેવાને અને પોતે સુખી થઇ બીજાને સુખી કરવાને પરોપકારનાં અનેક સુકૃત્યો કરી જગતને લાભકારક થવા દીર્ઘાયુષ્યની વધારે જરૂર છે, પરંતુ તે શી રીતે થઈ શકે? વિધાતાએ તો છઠીના જે લેખ લખી આયુષ્ય નિર્માણ કર્યું છે, તે કદી મિથ્યા થનાર નથી. છઠની સાતમ કેમ થઈ શકે? વગેરે તર્ક વિતર્ક કરી કેટલાક મનુષ્યો કલ્પનાઓ દોડાવે છે, પણ તેમના આવા બોલવાપર કશો ભરૂસો રહેતો નથી; કેમકે અર્વાચીનકાળમાં અનેક શોધો, તપાસો અને દાખલા દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ થયું છે કે પરમ કરૂણાકર પરમેશ્વરે કેટલાક એવા નિયમો સ્થાપિત કર્યા છે, કે તે પ્રમાણે ચાલવાથી જીંદગી લંબાવી શકાય છે. જે બીજથી ઉત્પત્તિ થવાની હોય, તે સર્વાંગ સુંદર અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણ હોવું જોઇએ—માબાપનું શરીર તનદુરસ્ત અને સબળ હોય, તો છોકરાં પણ તેવાંજ થાય છે અને કુટુંબનાં માણસો પણ પુરૂષાનુક્રમથી લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે. **ટામ્સપાર** નામનો એક માણસ ૧૫૨ વર્ષ જીવ્યો. તે ૮૦ વર્ષની ઉમરે પેલીવાર પરણ્યો હતો. તેનો એક છોકરો ૧૦૯ વર્ષ, તેનો એક પૌત્ર ૧૧૩ વર્ષ અને એક પૌત્ર ૧૩૪ વર્ષ સુધી જીવ્યો હતો. સ્કાટલાંડ માંહેના ગ્લાસગો નગરની એક સ્ત્રી ૧૩૦ વર્ષની ઉમર સુધી તનદુરસ્ત શરીરે કાળ ગાળતી હતી. તેનો પિતા ૧૨૦ વર્ષે અને પિતામહ ૧૨૯ વર્ષે મરી ગયો હતો. **કોરનેરો** નામે એક ઇટાલીનો રહેવાસી **મિતાહાર** અને **કુદરતના નિયમ** પ્રમાણે ચાલવાથી દીર્ઘાયુષી થઈ ગયો છે. એ ૪૦ વર્ષનો થયો, ત્યાં સુધી કુછંદી હતો, તેથી તેના પેટમાં કેટલીકવાર દરદ થતું, શરીરના ભાગો દુ:ખતા અને તાવ આવતો. તાવથી એટલો તો અશક્ત થઈ ગયો હતો, કે તેના વૈદોએ કોઈ દવા લાગુ નહિ પડતાં બે માસમાં જીંદગી જવાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. ફક્ત તેમાં ઉપાય તરીકે મિતાહાર કરવો એ એકજ ઇલાજ છે એવું ફરમાવ્યું. આ

પરથી તેણે એ ઉપાયજ ચાલુ રાખ્યો. તેથી સુધરતો ગયો અને થોડા વખતમાં હતો તેવો થઇ રહ્યો. આપરથી તેણે નક્કી કર્યું, કે **"શરીર ટકવાને જેટલા ખોરાકની જરૂર છે. તેથી વધારે ખાવું નહિ."** ૬૦ વર્ષ લગી તે બાર અધોળ ખોરાક અને તેર અધોળ પાણી સિવાય બીજું કંઈ લેતો નહિ. સખત ગરમી કે ઠંડીમાં રહેતો નહિ અને મન ઉશ્કેરાય એવું કરતો નહિં. આ નિયમથી તન, મન તનદુરસ્ત રાખી શકયો. ઘરડપણમાં એક મુકરદમામાં હાર્યો. એ દીલગીરીમાં તેના બે ભાઇઓ મરી ગયા, પણ પોતે દૃઢ મનથી તેવોજ રહ્યો હતો.

. ૮૦ વર્ષની ઉમરે એનું શરીર નબળું જણાવાથી તેના મિત્રોએ તેને ખોરાક વધારવાની ભલામણ કરી. એ જાણતો હતો કે શરીરની કુદરતી અશક્તિની સાથે તેના અવયવો પણ અશક્ત થાય છે અને પાચનશક્તિ નબળી પડે છે. તે વખતે ખોરાક વધારવાને બદલે ઘટાડવો જોઇએ. છતાં મિત્રોના આગ્રહથી ખોરાક તેર અધોળ અને પાણી સોળ અધોળ કર્યું. પણ લાંબી મુદતનો નિયમ તોડવાથી દશ દિવસમાં તો ખુશ મિજાજમાં રહેવાને બદલે અસુખી અને ઉદાસી રહેવા લાગ્યો. બારમે દિવસે પડખામાં દરદ થવા લાગ્યું. તે દિવસ વિત્યા બાદ તાવ શરૂ થયો. તે પાંત્રીશ દિવસ સુધી રહ્યા અને જીવવાની આશા મૂકી, પરંતુ ઈશ્વરઇચ્છાથી પ્રથમનો નિયમ ચાલુ કર્યો કે સાજો થયો. ૮૩ વર્ષની ઉમરે તેનાં તન, મન એવાં તનદુરસ્ત હતાં કે વગર મદદે ઘોડાપર સ્વાર થતો, ડુંગરા ચઢતો, અને એ વખતે તેણે રમતગમતવાળું નાટક રચેલું છે, જ્યારે તે પોતાના મિત્રથી છૂટો પડી રાજ્યસભામાંથી ઘેર આવતો, ત્યારે પૌત્ર, પૌત્રીને કેળવણી આપી ગમત અને ગાયનમાં ઘરડપણના દિવસ ખુશીથી ગાળતો. જેમ ઘરડપણમાં કેટલાકનો સ્વભાવ કજીઆળ અને ચીડીઓ થઇ જાયછે, તેમ એનો સ્વભાવ કોઈ વાર એવો થયો નહોતો. એ રીતે **મિતાહારી** રહેવાથી તે ખુશ મિજાજ અને તનદુરસ્ત હાલતમાં ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી ગુજરી ગયો. અમેરિકાનું ન્યુ હેરલ્ડપત્ર કહે છે કે, "અમેરિકામાં ગોરા માણસ કરતાં સીદી લોકો વધારે લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે, કેમકે તેઓ **સાદો ખોરાક** ખાય છે. **દારૂ પીતા** નથી અને ઘર બહાર **મજુરી અને કામ** કરે છે." ગ્રીસની સ્વચ્છ અને ખુશનુમા હવામાં રહેનારા પ્રાચીન ગ્રીક લોકો દીર્ઘાયુષ્યી થવા માટે મિતાહાર, સ્વચ્છ હવા, નહાવું, અને કસરત એ ઉપાયો કરતા. **હીરોડીકસ** નામે યુનાની હકીમ પોતાના

દર્દીઓના દર્દ અને અશક્તિ મટાડવાને તેમને **ચાલવાની ફરજ** પાડતો. અને તેમનું શરીર ઘસાવતો. જેમ રોગી રોગથી વધારે અશક્ત હોય, તેમ તેની અશક્તિ અને રોગ મટાડવાને ચલાવી તેના સ્નાયુ વધારે મજબૂત કરવા મહેનત લેતો. તેથી તે ઘણા રોગીઓને નિરોગી કરી આયુષ્ય લંબાવવાને શક્તિવાન થયો હતો. અર્વાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં વનરાજ ૧૧૦ વર્ષ, અસોફજાં ૧૦૪ વર્ષ, ઉમરેઠની એક માલણ ૧૨૦ વર્ષ, દેવગઢબારીઆના માલી ગામમાં એક કોળી ૧૨૫ વર્ષ. વગેરે ઘણા દીર્ઘાયુષ્યી થઈ ગયાના દાખલા છે. પ્રાચીન કાળમાં આ દેશમાં એથી પણ વિશેષ આયુષ્યવાળાં મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયેલ છે. એ બધા લોકો વનની ખુલ્લી હવા, સાદો ખોરાક, શરીરને પૂરતી મહેનત વગેરે નિયમો પાળવાથીજ દીર્ઘાયુષ્યી થયેલા છે.

પ્રાચીનકાળમાં જુદા જુદા દેશના લોકો જુદી જુદી રીતે આયુષ્ય લંબાવવાના ઉપાયો કરતા. **મિસરદેશમાં** ગરમી પડે અને નાઇલ નદીમાં પૂર આવે, ત્યારે મહિનામાં બે વાર ઉલટી અને પરસીનો લાવવાની દવા લેતા. **યુરોપખંડમાં** વૃદ્ધાવસ્થાથી અશક્ત થયેલાને શક્તિ લાવવા **જુવાન છોકરાઓની વચ્ચે રાખતા.** તેથી તેનામાં શક્તિ અને હુશિઆરી આવતી. **રોમની કન્યાશાળાનો** માસ્તર હરમીયસ નિરંતર નાની બાળકીઓની વચ્ચે રહેવાથી પોતાનું આયુષ્ય લંબાવી શક્યાનો દાખલો. ડા. કોહોસેન્ટ આપે છે, અને લોકોને સલાહ આપે છે કે;–" દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં અને સંધ્યાકાળે નિર્દોષ બાળકીઓની પાસે રહેવાથી **જીવનરક્ષક શક્તિઓ** સારી મજબુત થઇને સચવાય છે. કેમકે નિર્દોષ શ્વાસોશ્વાસમાં સ્વચ્છતા વધારે રહેલી છે." **પ્લુટાર્કના** જીંદગી લંબાવવાના નિયમો ઘણા સારા ને આ સુધરેલા કાળને અનુસરતા આવે એવા છે. તે દીર્ઘાયુષ્યી થઇ ગુજરી જવાથી તેના નિયમો સપ્રમાણ ગણાય છે, તે કહે છે કે;–" તમારૂં માથું ઠંડું ને પગ ગરમ રાખો, જ્યારે શરીરમાં કંઈ વિકાર જણાય, ત્યારે દવા લેવાને બદલે એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. જ્યારે શરીરની સંભાળપર ધ્યાન આપો, ત્યારે મનની સંભાળ લેવા ચૂકતા નહિ." મનની શાંતિ, પહેરેજી, આત્મસંયમ, ધ્યાન, સાદો ખોરાક, મિતાહાર, મનનો નિગ્રહ, કામવાસનાથી દૂર રહેવુ, અને તેવી વાસના પેદા ન થાય એવી ચીજ સામું પણ ન જોવું, શરીર કસવું, ખુલ્લી સ્વચ્છ હવા લેવી, કુદરતના શોધમાં મગ્ન, શોધ કરતાં જે મળે તેમાં સંતોષ અને

આનંદ રાખવો વગેરે એવા નિયમથી ઋષિ મુનિઓ, સાધુઓ, વૈરાગી-ઓ, તપસ્વિઓ, યોગીઓ, અને તત્વજ્ઞાનીઓ વગેરે દીર્ઘાયુષ્યી થઈ ગયે-લ છે. પાલ નામે સાધુ ગુફામાં રહી સખત પહેરેજી રાખવાથી ૧૧૫ વ-ર્ષનો થયો હતો. પીથા ગોરસના માર્ગી તત્વજ્ઞાનીઓ ઈંદ્રિય દમન અને મનવશ કરવામાં તથા પહેરેજી પાળવામાં પોતાનો ધર્મ સમજતા હતા. એ માર્ગીઓમાં આપોલોનિયસ ૧૦૦ કરતાં વધારે વર્ષનો અને ઝેનો ફિલસ ૧૦૬ વર્ષનો થયો હતો. ડેકનબર્ગ નામે ડેનમાર્કનો એક પુરૂષ ૯૧ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી રાજનૈકામાં નોકર હતો, ને ૧૫ વર્ષ તુર્કસ્થાનમાં ગુલામ તરીકે રહ્યો હતો તે ૧૧૧ વર્ષનો થયો, ત્યારે તેણે પોતાનું બા-કીનું આયુષ્ય શાંતિમાં ગાળવા ઠરાવ કર્યો અને ૬૦ વર્ષની સ્ત્રી સાથે પ-રણ્યો, પરંતુ તે, સ્ત્રી ગુજરી જવાથી ૧૩૦ વર્ષની ઉમરે બીજી પરણવા ધારી, પણ તેમ નહિ બનવાથી ૧૬ વર્ષ એકલાં રહી ૧૪૬ ની ઉમરે સને ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો.

જમીનના સ્વભાવ અને હવા પ્રમાણે આયુષ્ય લાંબુ ટુંકું થઇ શકે છે. સ્વીડન, નોર્વે, ડેન્માર્ક અને ઇંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં હાલ પણ ૧૩૦–૧૪૦–૧૫૦ વર્ષના વૃદ્ધો થયાના દાખલા મળે છે, પરંતુ **અતિ સર્વ વ-ર્જીત** એ પ્રમાણે બેહદ ઠંડી એ પણ આયુષ્ય ટુંકું કરે છે. આઇસલાંડ, સૈબિરિઆ, વગેરે બહુ ઠંડા દેશોમાં ૬૦–૭૦ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, અ-ને કેટલાક દેશોમાં જમીનના ગુણ અને હવા પ્રમાણે જન્મે છે, ત્યારથી વૃદ્ધ થાય છે ત્યાં સુધી ત્યાંના લોકો બળવાન અને તનદુરસ્ત હોય છે. **નવજિલંડ** બેટના લોકો વિષે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરનાર **કુકસાહેબ** કહે છે કે, " હું અને મારા સાથીઓ આ બેટમાં જેટલીવાર ઉતર્યા, તેટલીવાર બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ અને વનિતા સર્વ માણસો અમને જોવાને આવ્યા. તે-માં કોઈ માણસને અમે રોગી જોયા નહિ. તેઓનું આખું શરીર જોયું હતું. તેમાં કોઈ ઠેકાણે જખમ નહોતો અને પહેલાં કદી થયો હોય, તેનું કંઈ પણ ચિન્હ જોવામાં આવ્યું નહિ. આ બેટમાં કેટલાક વાળ અને દાં-ત વગરના વૃદ્ધ માણસો જોવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેમાંથી કોઈ પણ બળ વિનાનો અને જરા ગ્રસ્ત નહોતો. તેઓ બળ અને પરાક્રમમાં તરૂણ વયના માણસોના જેવા નહોતા ખરા પણ તેઓના પ્રમાણે સ્ફૂર્તિવાળા અ-ને પ્રફૂલ્લિત ચિત્તવાળ હતા. પાણીજ તેઓની પીવાની વસ્તુ હતી. તે વ-ખત સુધી દારૂરૂપ વિષમ ઝેર પીવામાં તેઓની ખુશી આવી નહોતી. "

એ રીતે દીર્ઘાયુષ્યી મનુષ્યોના અનેક દાખલાઓ મળે છે, કારણ કે એ દેશમાં નોંધ રાખવાની રીત છે. આપણા દેશમાં એવી નોંધ રહેતી નથી. વળી આ દેશની હવા ઠંડી તેથી લાંબા આયુષ્યવાળાની સંખ્યા આપણા ગરમ દેશ કરતાં, ત્યાં વધારે હોયજ, ને છે. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો એવો અભિપ્રાય છે કે સર્વે મનુષ્ય વગર કલેશે વ્યવહાર કરી સુખ પામે ને દીર્ઘ જીંદગી ભોગવે, પરંતુ કેટલાક લોકો સ્ત્રીની પ્રસવ વેદનાનું દૃષ્ટાંત આપીને કહે છે કે, જો પ્રભુનો વગર કલેશે સુખ ભોગવે એવો વિચાર હોય તો સ્ત્રીઓ પ્રસવ વખતે પીડા પામત નહિ. આ કહેવું તેમનું વાજબી નથી. એવું હાલના શોધોથી જણાઈ આવે છે. તેઓ જે આ પીડા જેણાવે છે, તે ફકત પરમેશ્વરના સ્થાપિત નિયમો ઉલ્લંઘન કર્યાનું ફળ છે. લિસન સાહેબના કહેવા પ્રમાણે સને ૧૮૨૦ માં સ્કાટલાંડ માંહેના એબર્ડિન નામની જગ્યાપર એક સ્ત્રી છોકરાનો જન્મ આપીને ૨-૩ દિવસ પછી છોકરાને સાથે લઇ એક દિવસમાં ૧૪ કોશ ગઇ હતી. એવા દાખલા ત્યાં ઘણા બને છે. ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓ અન્નાજનાં ખેતરોમાં કાપણી કરતાં, ત્યાંથી થોડે દૂર જઇને કોઇની મદદ વગર બાળક પ્રસવ કરીને પાછી દિવસ આથમ્યા સુધી કામે લાગી રહે છે. થોડી વ્યાધી વગર તેનાં મૂખપર પીડાનું બીજુંકંઇ પણ ચિન્હ જોવામાં આવતું નથી., ઘણીક સ્ત્રીઓ પ્રસવ કર્યા પછી ૩-૪ કોશ ચાલીને જાય છે. અમેરિકાના આદિમ રહેહેવાસીની સ્ત્રીઓ પુરૂષની સાથે જંગલમાં ફરતાં ફરતાં થોડી પછવાડે રહી બાળક પ્રસવ કરી, પછવાડે બાંધીને થોડી વારમાં સ્વામીને આવી મળે છે. અને પાછી ચાલવા માંડે છે. લારેન્સ સાહેબના કહેવા પ્રમાણે અમેરિકાના આદિમ રહેવાસી હબસી અને બીજી જંગલી જાતિની સ્ત્રીઓને ઘણીજ થોડી પ્રસવ વેદના થાય છે. આમ થવાનું કારણ **સામાન્ય હલકો ખોરાક** અને હમેશા **મહેનતથી** તેઓનું શરીર બળિષ્ટ થાય છે. તેથી તેને **ભાગ્યશાલી આળસુ** સ્ત્રીઓના જેવા કલેશ પ્રાપ્ત થતા નથી. તેમજ બીજી જાતિની મહેનત કરનારી સ્ત્રીઓને પણ ઉપર કહેલી જંગલી જાતિની અબળાઓની પેઠે થોડું દુઃખ થાય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં આરોકેનિઆ નામનો એક દેશ છે, ત્યાંની સ્ત્રીઓ પ્રસવ થયા પછી તરત પાસેની નદીમાં જઇને પોતાનું અને છોકરાનું શરીર ધુવે છે. પછી પોતાના કામમાં લાગે છે. વગેરે રીતે વિચાર કરી જોયાથી માણસ પોતાની પ્રકૃતિ ગુણથી આગી ઉમર સુધી બળ, તનદુરસ્તી અને શારીરિક

તથા માનસિક સુખ મેળવી લાંબું આયુષ્ય ભોગવી શકે છે. જગતનિયંતા કરૂણાકર મંગળમય પ્રભુએ પૃથ્વીના દરેક દેશના લોકો માટે જુદા જુદા નિયમો કર્યા નથી, પરંતુ તે તો ધનવાન, ગરીબ, જ્ઞાની, અજ્ઞાની, બાળક, યુવાન, અને વૃદ્ધ વગેરે સર્વના ઉપર એક સરખા નિયમથી શાસન કરેછે. માણસ માત્રનું શરીર અને ઇંદ્રિય સ્વભાવ એક સરખોજ છે. હવા, અજવાળું, ગરમી અને પાણી વગેરે પદાર્થ બધે એક સરખા ગુણ પ્રકાસ કરે છે. વળી પરમેશ્વરનો એવો અભિપ્રાય છે કે મનુષ્યજાતિએ સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવો, પણ જેઓ શારીરિક નિયમો પાળતા નથી, તેઓની ઇંદ્રિયો નિસ્તેજ થાય છે અને અણધાર્યું આયુષ્ય નાશ પામે છે. જે શારીરિક નિયમો બરાબર પાળે છે. તેઓ સુખી થઇ દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવે છે.

દીર્ઘાયુષ્યી થવાના નિયમો નીચે પ્રમાણે:—

(૧) જે બીજથી ઉત્પત્તિ થવાની હોય, તે બીજ બળિષ્ઠ, સર્વાંગ સુંદર, અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણ હોવું જોઇએ.—માબાપનું શરીર તનદુરસ્ત, સબળ, સર્વાંગ સુંદર અને સંપૂર્ણ હોવાથી તેનાં બાળકો પણ તેવાંજ થાય છે.

(૨) **મિતાહાર**—દરરોજ પરિમિત હિતકારી સાદો ખોરાક લેવો. ખોરાક વખતસર, પચે એટલો અને પચે એવો ખાવો—ભૂખના ચાર ભાગ કરી તેમાં બે ભાગનું ખાવું, એક ભાગનું પાણી પીવું અને એક ભાગ વાયુ સંચારવાને ખાલી રહેવા દેવો. એમ કરવાથી ખાધેલું અનાજ વહેલું પાચન થશે. આ નિયમ ઉપરાંત ખાવાથી શરીર બગડે છે. તેમજ બહુ મિષ્ટાન, બહુ મસાલો, બહુ ખારૂં, બહુ તીખું, અને બહુ ખાટું વગેરે ખાવું નહિ. સાદો ખોરાક સૌથી ઉત્તમ છે.

(૨) **પાણી**—ઓક્સિજનવાળું જીવન શક્તિને જરૂરનું છે, કેમકે પ્રવાહીત્વ વગર જીવન શક્તિનું સ્ફૂર્ણ થઇ શકતું નથી. માટે પાણી પથ્થરના ઝરાનું, વરસાદનું, અને નદીનું વહેતું સ્વચ્છ પાણી પીવું. કૂવા, તળાવનું પાણી ઉતરતું છે.

(૩) **ખુલ્લી હવામાં ચાલુ મહેનત** કરનાર અને કુદરતના નિયમને અનુસરતી સાદી જીંદગી ગુજારનાર ખેડૂત, માળી, કબાડી, સિપાઇ અને ખારવા વગેરે વર્ગના લોકો દીર્ઘાયુષ્યી હોય છે અને ખાણ ખોદનાર, મહેતાજી-માસ્તર, ઉપદેશક, બેઠો ધંધો કરનાર વેપારી, કવિ, ચિતારા, ખનીજ ગાળનારા (શોની, લુહાર, કંસારા, વગેરે) વગેરે ટુંકું આયુષ્ય ભોગવે છે.

(૪) **થાક નહિ લાગે એવી કસરત કરવી.** એથી લોહીનું ફરવું જોસથી થાય છે. શરીરની શિરાઓ મજબૂત અને બળવાન થઇ વધારે કામ કરવાને શક્તિવાન બનાવે છે, તથા શરીર તનદુરસ્ત થઈ જીંદગી લંબાવે છે. માટે થાક ન લાગે એટલી કસરત કરવી.

(૫) **મનોવૃત્તિની ચાલના**—શરીરના અવયવોની સાથે મગજનો એવો સંબંધ છે કે તે સતેજ અને તનદુરસ્ત હોય તોજ સર્વ અવયવોને સુખાકારી તથા સ્ફૂર્તિ મળે છે. માટે શરીરની સુખાકારી સારૂ મનોવૃત્તિની ચાલના કરવી. એ માટે વિદ્યા, વિનોદ અને હુન્નર કામ વગેરે શિખી કરવાં, પણ વિચાર શક્તિ ને હદ ઉપરાંત મહેનત આપવી નહિ.

(૬) **જંજાળ વખતે શાંત મન**—મગજ અને શરીરને એવો સંબંધ છે કે જેવી મનોવૃત્તિ હોય છે. તે પ્રમાણે શરીરપર સારી કે માઠી અસર થાય છે. કંઈ દુઃખ કે અપમાન થવાથી મનોવૃત્તિ પ્રબળ થઇ ખેદ થાય છે. તેની અસર હૃદય અને હોજરીપર થવાથી તે અને બીજા અવયવો પણ પોતાનું કામ કરવામાં સુસ્ત થાય છે, ભૂખ મંદ પડી જાય છે અને આખું શરીર ક્ષયને પામે છે. જ્યારે ખુશી પેદા છે, ત્યારે તેની અસર હૃદય, હોજરી, અને બીજા અવયવોપર થઇ આખું શરીર સ્ફૂર્તિવાળું ને સુખી થાય છે. પાચનક્રિયા બરાબર થઇ ભૂખ સારી લાગે છે. તેથી આખુ શરીર પ્રફૂલ્લિત થઇ લાંબું આયુષ્ય થાય છે. માટે જંજાળને વખતે મનને શાંત રાખવું. ખેદીત કરવું નહિ.

(૭) **પરણેલી જીંદગી**—પરણેલી જીંદગીથી દીર્ઘાયુષ્યી થવાને ટેકો મળે છે. વગર પરણેલી જીંદગી ટુંકું આયુષ્ય કરે છે. વાંઢો મનુષ્ય દીર્ઘાયુષ્યી થયાનો એક પણ દાખલો મળતો નથી. આ નિયમ સ્ત્રીઓને પણ લાગુ પડે છે. **ડીલાંગીવાલી** નામે એક ફ્રેંચ દશ બાર વાર પરણ્યો હતો. તે છેલ્લી સ્ત્રી ૯૯ વર્ષનો હતો, ત્યારે પરણ્યો હતો. ૧૦૧ વર્ષનો થયો, ત્યારે એ સ્ત્રીને પેટે એક છોકરો થયો. એ ૧૧૦ વર્ષનો થઇને મરી ગયો.

(૮) **મળસકે ઉઠવું**—આ ટેવ રાખ્યાથી જીંદગી લાંબી થાય છે. માટે ચાર વાગ્યે ઉઠવાની ટેવ રાખવી.

(૯) **વ્યસનથી વિરક્તપણું**—એ જીંદગી લાંબી કરે છે. દારૂ, અફીણ, ગાંજો, તમાકુ વગેરે વ્યસનથી શરીર બગડી નબળું પડે છે અને જીંદગી ટુંકી કરે છે. માટે એ ન કરવાં.

(૧૦). **સૂર્યનો પ્રકાશ**—મનુષ્યને જેમ પ્રકાશનો લાભ વધારે મળે છે, તેમ જીંદગી લાંબી થાય છે. તેમજ જીવનશક્તિને બીજી ઉપયોગી વસ્તુ **ગરમી છે.** તેનાથી જીવનશક્તિની પ્રથમ ચાલના થાય છે. ગરમીમાં જીંદગીને પોષક અને ઉત્તેજક ગુણ છે. માટે ઘટીતપણે ગરમી પણ જીંદગી લંબાવવા જરૂરની છે.

(૧૧). **ઑક્સિજન હવા**—જીંદગીને ત્રીજી પોષક વસ્તુ ઑક્સિજન હવા છે. હવા વગર બિલકૂલ જીવને ચાલે નહિ. જે હવા જીવનશક્તિને મજબૂત અને સારી પેઠે પોષણ આપનારી છે, તેજ સ્વચ્છ હવા કહેવાય. એવી સ્વચ્છ હવા શ્વાસમાં નહિ મળવાથી મનુષ્યનું મરણ થાય છે. જીવનશક્તિને જે હવાની જરૂર છે તે ઑક્સિજન હવા શ્વાસોશ્વાસ વાટે લોહીમાં જાય છે. માટે દરરોજ સવારસાંજ દરિઆ કિનારે, બાગબગીચામાં, કે એવી સારી ગણાતી જગ્યોએ ફરવા જવું.

(૧૨). **ગરમ દેશ કરતાં ઠંડા દેશમાં**—મનુષ્ય દીર્ઘાયુષ્યી થાય છે. તેમાં બે કારણો છે. (૧). ગરમ દેશોમાં જીવનશક્તિનો ઘસારો વધારે હોય છે. (૨). ઠંડા દેશની હવા વધારે સમશીતોષ્ણ હોવાથી જીવનશક્તિનો ઘસારો અટકાવે છે.

(૧૩). જે દેશોમાં હવાનો ફેરફાર વારંવાર અને અચાનક થાય છે, તે દેશોમાં દીર્ઘાયુષ્યીના દાખલા સાધારણ હોતા નથી. હવાના અચાનક ફેરફાર એ શરીરની અંદર ફેરફાર કરે છે. તેથી શક્તિ અને ઇંદ્રિયોનો ઘસારો કરે છે, પરંતુ જે હવાની સમાનતા અને તેમાં વિશેષે કરીને ગરમી, ઠંડી, ઘટ્ટતા, અને હલકાઇ એ બાબતોમાં સમાનતા એ જીંદગીની હયાતીને વધવામાં બહુ મદદગાર છે.

(૧૪). જે હવામાં યથાયોગ્ય ભીનાશ હોય, તેજ હવા દીર્ઘાયુષ્યી થવાને ઉપયોગી છે. તેનું કારણ ભીની હવા તર હોવાથી તેનામાં શરીર ઉપર આકર્ષક શક્તિ કમી થાય છે. એટલે તેને કમી ઘસાવે છે. એ સિવાય ભીની હવામાં વાતાવરણની સમાનતા વિશેષ હોય છે. તેથી ગરમી, ઠંડીના વિપરિત ફેરફારો થોડા થવાનો સંભવ છે. જે હવા થોડી ઘણી પણ ભીની હોય, તે અવયવોને વધારે નરમ અને તારૂણ્યવાન રાખે છે, પણ ઘણી સૂકી હવા નાડીઓને જલદીથી સૂકી બનાવે છે અને ઘરડપણનાં સર્વે ચિન્હો તરત લાવે છે.

(૧૫). દરિયાનું પાણી દીર્ઘાયુષ્યી થવાને ઉપયોગી છે. તેથી દરિ-

આમાં વસનાર દીર્ઘાયુષ્યી હોય છે. બેટમાં ને દ્વીપકલ્પમાં રહેનાર તેનો પૂરતો પુરાવો છે.

(૧૬). ઉંઘ—મહેનત એ જીવનશક્તિને ઓછી કરે છે. મહેનતથી નાડી ઉતાવળી ચાલે છે. શરીર થાકથી તાવની માફક ગરમ થઇ જાય છે. તેથી જીવનશક્તિને ઘણો ઘસારો લાગે છે. એ જીવનશક્તિના ઘસારાના વેગને કમી કરનાર ને જીવનાધાર **ઉંઘ અને આરામ** છે. માટે સાત આઠ કલાક ઉંઘ ને આરામ લીધાથી જીવનશક્તિનો ઘસારો બંધ પડે છે. તેટલામાં જીવનશક્તિનો વધારો ચાલુ રહેવાથી દિવસે થયેલા ઘસારાનો બદલો વળી રહે છે અને નાડીઓ નિયમસર ચાલે છે. તથા દરેક ઇંદ્રિયો પ્રથમની માફક શાંતિમાં આવે છે. જો લાંબા વખત સુધી ઉંઘ ન લેવાય તો, જીવનશક્તિને ઘસારો અને નુકસાન વધારે લાગે છે. તેથી જીંદગી ટુંકી થાય છે. માટે જીવનશક્તિના ઘસારાને અટકાવવા અને જીંદગી લંબાવવાને ઉંઘ અને આરામ નિયમિત અને નિરંતર લેવાં.

(૧૭). મનુષ્યો પશુ પક્ષી કરતાં પણ હલકાં બની બાળકને માતાની છાતીએથી દૂર કરી ભાડુતી દાસીઓ (ધાવ)ની સંભાળ નીચે નિરાધાર રાખી ઉછેરવામાં આવે છે. તેથી બાળકનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે.

(૧૮.) જે મનુષ્ય સુધરેલ થઇ દુરાચરણમાં અને ભ્રષ્ટતામાં પડે છે, બહુ ઠંડી જમીનમાં રહે છે, કુદરતના નિયચ પ્રમાણે ચાલતા નથી, આળસુ થઈ પડ્યા રહે છે, મોજ શોખ અને વૈભવ ભોગવે છે, કામી, ક્રોધી, લોભી અને તામસી હોય છે, નિરાશા, પશ્ચાતાપ, અપ્રીતિ, શોક, દીલગીરી, ચિંતા, અપમાન, અને ભય એ સર્વે જીંદગી ટુંકી થવાનાં કારણો છે.

(૧૯.) પાચન ક્રિયાની સર્વ બનાવટ, અને હોજરી નિર્વિકારી તથા બરાબર જોઇએ. હોજરી એ મુખ્ય અને અગત્યની ઈંદ્રિ છે. જુસ્સો એ રોગનું મૂળ છે, તે હોજરીની સારી સ્થિતિને નરમ પાડે છે. તેથી મંદવાડ થવાની મૂળ નિશાની અજીર્ણ કે અપચો ઉત્પન્ન થઇ શરીરમાં રોગ પેદા થાય છે અને શરીરના બંધારણને નબળું પાડે છે. માટે દીર્ઘાયુષ્યી થવાના સાધન તરીકે હોજરી નિર્વિકારી અને જુસ્સો નરમ રહે તેમ કરવું.

(૨૦.) છાતી મજબૂત અને શ્વાસોશ્વાસ લેવાની ઈંદ્રિ (ફેફસાં) સારી એ દીર્ઘાયુષ્યી થવાનું સાધન છે. એ સારાં છે કે નહિ, એ શ્વાસ લાંબી મુદત ઘુંટી રાખવાની શક્તિ, મજબૂત અવાજ, અને કફ ઘણીવાર

નહિ જવાથી જણાય છે.

(૨૧.) લોહીના નિરંતર ફરવાથી આંતરિક ઘસારો થાય છે.—જેની.નાડી ઘણીવાર થડકે છે, તેને ઘસારો જલદી થાય છે. મનની અસાધારણ લાગણીથી કે—દારૂ પીવાથી હૃદયના લોહીની ગતિ જલદ થાય છે. તેનું આયુષ્ય ટુંકું થાય છે. જેનું હૃદય બહુ જુસ્સાવાળું હોતું નથી અને નાડી ધીમી નિયંમિત ગતિએ ચાલે છે, એ દીર્ઘાયુષ્યી થવાની નિશાની છે.

(૨૨.) સારો સ્વભાવ, ખુશમિજાજ, વિશ્વાસુપણું, વીર્યસંચન અમુક હદ સુધી લાગણી, થોડી અરે, સમાનતા, નિયમિતતા, આશા ભર્યું જીવન, પહેરેજી, શાંત મન, કુદરતના નિયમોને અનુસરી ચાલવું, આત્મસંયમ, ધ્યાન, મન તથા ઇંદ્રિયો વશ રાખવી, બહુ કામ વાસનાથી દૂર રહેવું, કામોત્પત્તિ ન થાય એમ આચરવું, સંતોષ, આનંદ, એ સર્વે જીંદગી લંબાવવાના આધાર રૂપ છે, કેમકે આયુષ્ય વધવા ઘટવાનો આધાર જીવનશક્તિના ધીમા કે જલદી ઘસારાપર છે. જેમ ધીમો ઘસારો, તેમ જીંદગી લાંબી થાય છે. માટે જીવનશકિતને પોષક **નીતિની લાગણીઓનો** જથો વધે એમ કરવું.

(૨૩.) **ગામડામાં રહેવું એ દીર્ઘાયુષ્યને માફકસર છે,** અને મોટા શહેરમાં રહેવું એ હાનીકારક છે. મોટા શહેરમાં બાળકોના મરણનું પ્રમાણ વધારે થાય છે—શહેરમાં જેટલાં બાળકો જન્મે છે, તેનો અરધ ભાગ ત્રણ વર્ષનાં થતાં ગુજરી જાય છે, અને ગામડામાં વીશ કે ત્રીશ વર્ષની ઉમર થતાં સૂધી અરધ પણ ગુજરી જતાં નથી. તેનું કારણ હવા, પાણી, ખોરાક અને કસરત એ બધું શહેર કરતાં ગામડામાં જીંદગીને જોઇએ તેવાં મળી શકે છે. વળી પૈસે ટકે સુખી અને મોજ શોખી કરતાં ગરીબ ઘરનાં મહેનતુ દીર્ઘાયુષ્યી થાય છે.

(૨૪) મનુષ્યના શરીરના બાંધાને અમુક હદ સુધીની કેળવણી આપવાથી જીંદગી લાંબી થવાને ટેકો મળેછે. જંગલી મનુષ્યો સુધરેલા મનુષ્યો જેટલી લાંબી જીંદગી ભોગવતા નથી. માટે મન સાથે તનને અવશ્ય કેળવવું.

(૨૫) જુદી જુદી જાતનાં તત્વો અને શકિતઓ મેળવવાની, ફેલાવવાની, અને તૈયાર કરવાની જેના શરીરમાં ઇંદ્રિયો વધારે હોય તેનું આયુષ્ય લાંબુ થાય છે. વળી જેમ ઇંદ્રિયો મજબૂત તેમ આયુષ્ય લાંબુ, પણ ઘણીજ કડકાશ તેમ આયુષ્ય અલ્પ. માટે ઇંદ્રિયોને મજબુત કરવી, પણ ઘણી

કઠણુાશ થવા દેવી નહિ.

(૨૬) હરકોઇ રોગ લાગુ પડે, ત્યારે પ્રથમ ઉપવાસ કરવો. માથું ઠંડું રાખવું. છાતી અને પગ ગરમ રાખવા. જંજાળને વખતે શાંત મન રાખવું. અંતઃકરણમાં ઘણી ઉત્કંઠા તથા દુર્ભાવનાનો ઉદય થવા દેવો નહિ. **નિત્ય નિર્દોષ ખુશીમાં થોડો કાળ ગાળવો.**

(૨૭) **રોગ સારો થવાનો આધાર**–પાચન શક્તિ, શાંત રીતે લોહીનું નિયમિત ફરવું, જળ શોષક શિરાઓની સંપૂર્ણ અને જોરાવર ચપળતા, તથા પ્રથક્કરણ કરનારી ઇંદ્રિયોની સારી હાલત અને નિયમિત ક્રિયા પરછે.

(૨૮) નિયમિત અને ખોડ વગરનો શરીરનો બાંધો એ દીર્ઘાયુષ્યી થવાનું ચિન્હ છે. જોઇએ તે કરતાં વધારે જાડાઇ એ હાની કરતા છે.

(૨૯) શરીરના કોઈ ભાગ કે આંતરડાં બહુ નબળાં ન જોઇએ. જો નબળાં હોય તો શરીરમાં તરત રોગ પેદા થાય છે અને શરીરનો બાંધો અવ્યવસ્થિત થઈ જઈ જીંદગી ટુંકી થાય છે, પણ શરીરના ભાગો અને આંતરડાં બળવાન એ દીર્ઘાયુષ્યનું સાધન છે.

(૩૦) શરીરના તંતુઓ સમધાત ગુણનાં, મજબૂત, અને ટકાઉ જોઇએ. બહુ સૂકાં કે કઠણ ન જોઇએ. કેટલાક ઇંદ્રિયોને મજબૂત અને કઠણ કરવાને ઘણા ઉપાયો કરે છે, પરંતુ ઇંદ્રિની અમુક હદ સુધીની ઘટ્ટતા એ જીવનને ફાયદા કરતા છે, પણ ઘણી ઘટ્ટતા નુકશાન કરતા છે. જીંદગીની મુખ્ય જરૂરીઆત દરેક ઇંદ્રિની અને રસવહનની ચપળતામાં રહેલી છે.

કેટલાક ઇંદ્રિઓ મજબુત કરવાને ઠંડા જળનું સ્નાન કરી શરીર ખુલ્લું રાખે છે, અને થાક ચડે એટલી કસરત પણ કરેછે એ રીતે કરવાથી ઇંદ્રિયો વધારે સૂકી, કઠણ અને ચીકણી થાય છે. તેથી અંતે તરત નિરૂપયોગી થાય છે અને જીંદગી લંબાવવાને બદલે તરત વૃદ્ધાવસ્થા લાવેછે. માટે ઇંદ્રિયો સખત કરવાની રીત એવી રાખવી, કે તેથી ઇંદ્રિયો મજબુત થાય, પણ કઠણ કે જડ થાય નહિ, ભેજ વગરનું ઘર, શરીરની સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છ વસ્ત્ર એ આયુષ્યમાં વધારો કરતા છે.

(૩૧) જો કોઇ ધનવાન ગ્રહસ્થ ભોગવિલાસમાં ગરકાવરહી શારીરિક કે માનસિક પરિશ્રમ ન કરે તો તેને ઈશ્વરના ઠરાવેલા નિયમો ઉલ્લંઘન કર્યાનું ફળ મળે છે, ભુખ મંદ પડે છે, પાચન શક્તિ ઓછી થાય છે, વગેરેથી રોગાધિન થઇ જીંદગી ટુંકી થાયછે. માટે લાંબા આયુષ્યની ઈચ્છા-

વાળાએ ઈશ્વિર સ્થાપિત નિયમો પ્રમાણે વર્તવું. આ નિયમો પ્રમાણે વર્તવાથી શરીર નિરોગી બની આયુષ્ય લાંબુ થાય છે.

બાળકો રૂપાળાં, બુદ્ધિવાન, ગુણવાન અને અંગોનાં સુશોભિત શી રીતે થઇ શકે ?

બાળકો સર્વાંગસુંદર ગુણજ્ઞ અને બુદ્ધિનાં શ્રેષ્ઠ વગેરે રીતે સારાં થવાનો આધાર માતાની શારીરિક અને માનસિક શક્તિપર છે. એ કેટલીક માતાઓ નહિ જાણતાં, પોતાનાં બાળકો કરતાં બીજાનાં બાળકોને સફેદ દૂધ જેવી ચામડીનાં, તેજસ્વિ,. સ્વરૂપે સુંદર, મજબૂત, બળવાન, ચાલાક, હાજરજવાબી, બુદ્ધિવાન, હાથ પગ ભરેલા, ગાલ ગુબાબી, અને હિંમતવાન વગેરે પ્રકારે ઉત્તમ જોઈ ચકિત થાય છે અને કહેછે કે;—પરમેશ્વરે અમારાં બાળકો આવાં કાં ન કર્યાં ? તેનાપર એટલી બધી કૃપા અને અમારાપર કેમ નહિ ? વગેરે બોલે છે. આ બોલવું તેમનું ભૂલ ભરેલું છે. મંગળકારી પ્રભુનો એમાં શું વાંક ? તેમને તો સર્વ મનુષ્ય સરખાં છે. તે કોઇને ન્યૂનાધિક ગણતો નથી. તેણે તો જે નિયમો સ્થાપી મૂકયા છે. તે સ્થાપિત નિયમો પ્રમાણે જે ચાલે છે, તેને સારૂં ફળ મળે છે, અને તેનાથી જે ઉલટા ચાલે છે, તેના કુળને કલંકરૂપ કનિષ્ઠ ફળ મળે છે. એમાં કોનો વાંક ? જો બાળકો સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ કરવાં હોય, તો માતાએજ શારીરિક અને માનસિક શક્તિમાં ઉત્તમ થવું જોઇએ, કેમકે માબાપના તન, મન અને સ્વાભાવિક ચરિત્ર ઉપર સર્વ પ્રકારે તેના સારા થવાનો આધાર છે. એવું અનેક રીતે સિદ્ધ થયેલું છે. સૃષ્ટિકર્ત્તાનો નિયમ છે કે—ગર્ભસંચાર થતી વખતે જેવી માબાપની પ્રકૃતિ હોય છે. તેવી પ્રકૃતિ ભવિષ્યમાં બાળકોમાં આવે છે. આ વિષે એક ઈંગ્રેજ પંડિત કહે છે કે;—"માતાના શરીર તથા મનથી જે દેહ અને મન બને છે અને જે રકતથી પુષ્ટ થાય છે, તે માતાના સ્વભાવ ચરિત્રનો ભાગીદાર કેમ થશે નહિ, એ વાત કદી પણ સંભવતી નથી. ખરી વાત તો એ છે, કે બાળક પોતાના શરીર તથા મનની સંપત્તિ તેના અસ્તિત્વની સાથે માબાપની પાસેથી મેળવે છે. ગમે તે તરફ વિચાર કરવામાં આવે, તોપણ ગર્ભસંચાર થવાની સાથે માબાપ પોતાના શરીર, અને મનની સર્વ અવસ્થાનો ન્યૂનાધિક અંશ છોકરાંને આપે છે. એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી." આ નિ-

ચમાનુસારેજ ધાર્મિક અને નીતિવાન મનુષ્યને ઘેર નઠારાં અને અધાર્મિ તથા દુર્ગુણી મનુષ્યને ઘેર વખતે સારાં બાળકો ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. એનું કારણ એ છે કે, કોઇ પતિ પત્ની ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકૃતિનાં હોય, પણ જે વખતે ગર્ભ સંચાર થવાનો હોય, તે કાળે હત ભાગ્યથી તેઓ વિકૃત મનનાં હોય, તો બાળકો કુળાંગાર પેદા થાય છે અને કોઈ પતિ પત્ની ઘણાંજ ખરાબ પ્રકૃતિનાં હોય, પણ જે વખતે ગર્ભ સંચાર થવાનો હોય, તે કાળે નાના પ્રકારનાં અનુકૂળ કારણથી સુભાગ્યે તેઓનાં મનનો ભાવ સારો હોય, તો એક ઉત્તમ બાળકની પ્રાપ્તી થાય છે. જે કોઈ અફીણ કે દારૂમાં આસકત થઇને ગર્ભસંચાર કરે છે, તેનાં છોકરાં અફીણી કે દારૂબાજ થાય છે એ નક્કી. આવાજ કારણથી એક માબાપનાં છોકરાં જુદી જુદી પ્રકૃતિનાં થાય છે. માટે માબાપે બાળકના અને પોતાના શ્રેયને અર્થે ગર્ભ સંચાર સમયે અતિ સાવધાનથી પોતાના જીવના સાધુ ભાવને ઉજજવલ રાખવા જોઇએ. માતાએ ગર્ભાવસ્થાના નવમાસ પણ અતિ સાવધાનપણે પ્રસન્નચિત્તે સુઉદ્યોગથી ગર્ભ રક્ષા કરવી અને બાળક જન્મે તે દિવસથી શરૂ કરી માબાપે પોતાની છેલ્લી ઘડી સુધી પ્રત્યેક પળે, તેઓના જીવનની સદ્ગતિ માટે વિચાર કરવો જોઇએ. આ માટે આગળથીજ સાવધાન થઇ રહેવાનું છે.

માતા પોતાની માનસિક શક્તિદ્વારા ગર્ભસ્થિત બાળકને ગર્ભ ધારણ કરવાના સમયથી તે પ્રસવ સુધીમાં એવા સંચામાં ઢાળે છે, કે જેવાં રૂપ, ગુણ બળ, બુદ્ધિ અને આકાર તેનામાં ઠસેલાં હોય છે; તેવીજ બાળકની તાદૃશ છબી પડી આવે છે. આ નિયમ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી સર્વને એક સરખોજ લાગુ પડે છે. બાઈબિલના ઇતિહાસમાં એક ઠેકાણે વર્ણન કરેલું છે કે;—" ' લેવલે, 'યાકુબને, ઠગ વિદ્યા કરી ' રકાઈલ, ના બદલામાં ' લીહ, નામની કન્યા પરણાવી. તે માટે તેનાં મેંઢાં તથા બકરાં, સાત વર્ષ સુધી ચારવાને કબૂલ કર્યું હતું. જ્યારે કપટ ઉઘાડું પડ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, સાત વર્ષ મારી બીજી નોકરી કરે તો હું મારી બીજી કન્યા રીકાઈલિ પણ તેને પરણાવું. વળી તે ઉપરાંત એટલા વર્ષમાં મેઢાં તથા બકરીઓને જેટલાં બચ્ચાં બુંદકીદાર થશે, તે તને પહેરામણીમાં આપીશ. લેવલના મનમાં એમ હતું કે, ક્યાં એવાં ઘણાં બચ્ચાં ઉત્પન્ન થવાનાં છે, કે મારે આપવાં પડશે; પણ યાકુબે એક એવો ઉપાય શોધી કાઢયો કે જેથી લેવલને સ્વાર્થ તત્પરતાનો યથોચિત દંડ મળે અને સર્વ

બચ્ચાં બુંદકીદારજ થાય. આ સારૂ તેણે પાણી પાવાના વાસણમાં સર્વ બુંદકીદાર લાકડાં ગોઠવ્યાં અને નર તથા માદાઓને જુદાં જુદાં કરી રાખ્યાં. તેમાં નરોને છૂટા રાખ્યા, પણ માદાઓને બાંધી રાખી અને પાણી વિના અકળાવા લાગી, ત્યાંસુધી પાણી પીવા દીધું નહિ. જ્યારે પાણી વિના બહુજ અકળાવા લાગી, ત્યારે તેણે નરોની વચ્ચે પાણી પીવા છોડી મૂકી. પાણી બે રંગી થયેલું હતું. તેણે એ વાસણમાં બુંદગીદાર લાકડા સિવાય કંઈ દીઠું નહિ. એવી દશામાં તેને વીર્ય પ્રદાન થવા દીધું. આટલું કરાને તે બંધ રહ્યો નહિ. યાકુબ એ વિષયમાં પૂરો ચતુર હતો. તે પોતાના ટોળાંને બીજે દિવસે પાછો તેજ સ્થાનપર લાવ્યો અને પ્રથમ પ્રમાણેજ માદાઓને અલગ રાખી નરોમાં જવા દીધી નહિ. તે તૃષાથી વ્યાકુળ થઈ કે તરત તેને પેલા બુંદકીદાર પાણીનું ધ્યાન આવ્યું. એ ધ્યાન તેના મનમાં મજબૂત થઈ ગયું. તેનું ફળ એ થયું કે ઘણાં બુંદકીદાર બચ્ચાં ઉત્પન્ન થયાં" આવા સિદ્ધાંતને અનુસાર મનના એકતાલ ધ્યાનથી મનુષ્યજાતિને પણ રૂપે, રંગે, ગુણે, અને આકારે કેમ સુધારી ન શકાય? સુધારી શકાયજ. મનની અસર ગર્ભપર કેવી રીતે થાય છે. તે નીચેનાં સિદ્ધાંતપરથી જણાશે. જેમ 'ઐકત્રારેજીપા, તેજાબ થાય છે,' તેમાં વિજળી યંત્રના તારના બે છેડાને નાંખવા—તેમાં જે ધાતુની તકતી નાંખવી હોય તે નાંખવી. એટલે વિજળીના ઉંચા નીચા બંને વળ તે બટેરીના તારદ્વારાએ તેજાબમાં જઈ સોનાનાં અદૃશ્ય કણોને પકડી તકતીપર જમાવી દઈ સોના જેવી કરી દેશે. એજ રીતે વિજળીદ્વારાએ અસલના અક્ષર કે ચિન્હ જેવા હોય છે, તેવા ઉતારી શકાય છે. તેમાં અસલ નકલમાં કશો તફાવત પડતો નથી. તેમજ વિજળીના બળથી એક વસ્તુનું પૂર્ણ ચિત્ર ઉતારી શકાય છે. તેવી રીતેજ ગર્ભ સંચાર થતી વખતથી તે પ્રસવ થાય, ત્યાંસુધીમાં ગર્ભિણી સ્ત્રીના મનપર થયેલી અસર એક જાતની વિજળીદ્વારાએ બાળકપર તરતજ થાય છે. જેમ સોનાના ગળેલા તેજાબમાં તકતી રહે છે, તેમજ પેટમાં ગર્ભાશયની અંદર વચ્ચે ગર્ભ રહે છે. અને જેમ વિજળી તેજાબમાંથી સોનાનાં કણોને પકડીને તકતીને સોના જેવી બનાવી દે છે, તેની પેઠેજ સ્ત્રીની રગોના ચાલવાથી એક જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિજળીની શક્તિ સ્ત્રીના મનોભાવપર પ્રકૃતિ, રૂપ, રંગ, ગુણ, બુદ્ધિ અને આકાર વગેરેની જેવી અસર થઈ હોય છે, તે સાથે રજના રૂધિરનાં કણોને પકડીને ગર્ભાશયમાં રહેલા બાળકને પહોંચાડી પુષ્ટ

બનાવે છે. શું ખૂબી !!

એ રીતે સારી નરસી પ્રકૃતિ, રૂપ, ગુણ, બુદ્ધિ, રંગ અને આકાર વગેરે જે કાંઈ સ્ત્રીને મનોહર જોવામાં આવે છે અગર ઇચ્છા થાય છે, તે એના ચિત્તમાં સજડ થયે એક જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થતાંજ તે મારફતે ક્ષણમાં ગર્ભાશયમાં જઈ બાળકપર જેવી હોય છે, તેવી અસર થાય છે. તેમાં વાર લાગતી નથી. એતો જાણે મનને ભાવના કે અસર થઈ કે વિજળીએ પહોંચાડી છેજ. આવા કારણથી જો કોઇ સ્ત્રી અંધારામાં ગર્ભ ધારણ કરે અને વીર્યદાતા પતિને ન દેખે એટલુંજ નહિ, પણ પ્રસવ થતાં સુધી પણ ન દેખે કે ધ્યાન ન કરે, તો બાળક સ્ત્રીના જેવુંજ-રૂપે, રંગે, ગુણે અને બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન થશે. કોઈ સ્ત્રી પતિ કરતાં પોતાને રૂપે, રંગે, ગુણે વગેરેમાં અધિક લેખે, અને તેમાં મગરૂર રહી પોતાનું મુખ દર્પણમાં જોયા કરે, પછી ભલે તે પતિનું પણ થોડું ધ્યાન કરતી હોય, તોપણ બાળક એ સ્ત્રીના જેવુંજ થશે. જે સ્ત્રી પતિ ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખતી હોય, અને તેનાજ રૂપ, રંગ, ગુણ, બુદ્ધિ અને આકારનું ધ્યાન કરતી હોય, તો તે બાળક તેના પિતા જેવુંજ તાદૃશ થશે. જે સ્ત્રીનું મન કોઈક પોતાના રૂપ, ગુણ અને આકાર ઉપર રહેતું હોય, એમ મન બંને વચ્ચે વહેંચાયેલું હોય, તો બાળક માતાપિતા બંનેના જેવુંજ એટલે તેમાં બંનેની તાસીર આવશે. ઘરમાં કોઈ સગુંવહાલું, મિત્ર કે હરકોઇ આવતું હોય, તેને સ્ત્રી સ્નેહ સહિત આદરસત્કાર કરતી હોય એટલુંજ નહિ પણ અહો નિશ તેનું ધ્યાન કર્યા કરતી હોય, તો વખતે બાળક એના જેવું થાય છે. તેમજ વળી એ આવનાર માણસ પતિને આવવો પસંદ નહોય, પણ સ્ત્રી સ્નેહ રાખતી હોય તેથી પતિ તેનાપર વ્યભિચારનો દોષ મૂકે. એ ભયથી સ્ત્રી ધ્યાન સહીત વિચારે કે રખેને મારે એના જેવું બાળક અવતરશે તો ! આવા ધ્યાનથી એ નિર્દોષી સ્ત્રીને એવુંજ બાળક આવે છે. એ જોઇ પતિને સ્ત્રીપર ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે પતિની રજા વગર કોઇ પરપુરૂષ સાથે સંબંધ બાંધવો નહિ કે સ્નેહી રાખવો નહિ. ફકત સ્વપતિમાંજ અખંડ પ્રીતિ રાખી તેનુંજ ધ્યાન રાખવું. એ ઘટીત અને સુખદાયક છે. ગર્ભીણી સ્ત્રીને દ્રાક્ષ, બદામ, વગેરે મેવા મીઠાઈ અને ફળની ઇચ્છા થાય છે. તે જેવાં રૂપ, ગુણવાળાં હોય છે, તેવાં બાળકમાં આવે છે. માટે સારા પદાર્થની ઇચ્છા કરવી ઉત્તમ છે. જેમ ગર્ભીણી સ્ત્રીની પ્રીતિ અને ઇચ્છાથી બાળક-

ના રૂપ, ગુણ, રંગ, બુદ્ધિ અને આકારમાં ફેર પડે છે. તેમજ અસત શોક ભય, અને હર્ષથી પણ વખતે ગર્ભપાત થાય છે અગર બાળકના સ્વભાવમાં ફેર પડે છે. સ્કૉટલાંડ દેશમાં એક મોચીની ગર્ભિણી સ્ત્રી એક જડ પદાર્થને જોઈ ત્રાસ પામી. એ જડ પદાર્થની મૂર્ત્તિ તેના ધ્યાનમાં એવી ઠસી ગઈ કે તેને કેમે કરી ભૂલી શકી નહિ. તેથી અંતે તેને જે બાળક અવતર્યું, તે જડના જેવું થયું. અમેરિકાના ટ્રાયનગરના રહીશ આત્મવિદ્યામાં કુશળ જોન બોવીડાડસ કહે છે કે;—" બોસ્ટન નગરમાં એક ધનવાન સ્ત્રી ગર્ભિણી હતી. તે એક વખતે પોપટથી બી ગઇ. તેથી તેને જે છોકરી અવતરી, તેની બોલી ચાલી ઘણી ખરી પક્ષીને મળતી હતી. તેમજ એક ગર્ભિણી સ્ત્રીએ પોતાનાં પાળેલાં મેંઢાના બચ્ચાંનું માથું હાથમાં લઇ ચગદી નાંખ્યું. તે માટે પાછળથી ઘણી પસ્તાઇ. તેથી તેને જે બાળક આવ્યું, તેની છાતી દબાએલી અને માથું મેંઢાના બચ્ચાં પેઠે આગળ ધસી આવેલું હતું;, તેમજ ખોડીવાળાંને ખૂબ ધ્યાન લગાડી જોવાથી પણ માઠું ફળ થાય છે એના પણ અનેક દાખલા છે. આપરથી ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આંધળાં, લૂલાં, બહેરાં, મુંગા, વગેરે ખામીવાળાંને ધ્યાન લગાડી જોવાં નહિ, પણ હમેશાં માનસિક શક્તિપર સારો ભાવ દૃઢ થાય તેમ કરવું. સારો ભાવ દૃઢ થવાથી તેનું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ફ્રાન્સ દેશના ભૂવન વિખ્યાત મહાવીર **નેપોલિયન બોનાપાર્ટ**ના બાપે ઘોરતર યુદ્ધ વિગ્રહાદિની વખતે ભાર્યાપરિગ્રહ કરી. એ પરમ સુંદરી સ્ત્રી પણ ઘણી વીર્યવન્તી હતી. સ્વામી સાથે સઘળા ઉત્પાદ અને કલહ વ્યાપારમાં વ્યાપ્ત થયેલી હતી. એવું કહેવાય છે કે;—તે તેના અતુલ કીર્ત્તિમાન પુત્રનો પ્રસવ થયા પહેલાં થોડીવાર ઘોડે બેસીને સ્વામીની સાથે લડાઇમાં ગઇ હતી. એ વેળાના સ્વામીના મહા બળની અસર તેના ગર્ભસ્થિત પુત્રપર થઈ. તેથી નેપોલિયન જેવો ભૂમંડળ વિખ્યાત શૂરવીર બાળક ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભ સંચાર થવાની વેળાએ જેની જે વિષયમાં પ્રીતિ, હર્ષ, ઉત્સાહ, અને ચર્ચા હોય છે, તેનાં છોકરાં તે વિષયમાં લાગે છે અને તેવાં કામો કરે છે." જો સ્ત્રીનો વિચાર હમેશાં વૈર, વિરોધ, ક્લેશ, દુર્વ્યસન, લડાઈ, આળસ, પરનિંદા, ચોરી, વ્યભિચાર, જૂઠ, છળકપટ, અને દગા ફટકા વગેરે સંબંધી થયા કરે છે, તો ગર્ભસ્થિત બાળકપર તેવીજ અસર થાય છે. અને તે માતાના દુર્ગુણો ગ્રહણ કરી તેવીજ રીતે વર્ત્તે છે. એના અનેક દાખલાઓ છે. માટે સ્ત્રીઓએ આવા

દુર્ગુણોથી દૂર રહેવા કાળજી રાખવી.

જો માતા સ્વભાવે શાન્ત, જ્ઞાનવાન, વગેરે ઉત્તમ ગુણો અને ઉત્તમ વિચારોમાં એકતાલ બરાબર ધૈર્યયુક્ત હશે, તો બાળક ઇચ્છાનુસાર કરી શકાશે. એવા ઉત્તમ ગુણો મેળવવા માટે સ્ત્રીઓને પ્રથમથીજ શાળામાં અને ઘર આગળ એવું ઉત્તમ સુશિક્ષણ આપી તથા આવા વિષયોથી વાકેફ કરી તૈયાર કરવી જોઇએ. આવી રીતે સુશિક્ષણ લઈ તૈયાર થયેલી હશે, તોજ તે પ્રમાણે વર્ત્તી ઈચ્છાનુસાર બાળકો પેદા કરી શકશે. હાલ ઠેરઠેર ઘોડા, બળદ, વગેરે પશુ પક્ષી અને ફળ, ફૂલનાં વૃક્ષોની જાત સુધારવાને ઘણી કાળજી રાખવામાં આવે છે, પરંતુ અફસોસ છે કે મનુષ્ય જેવું ઉત્તમ પ્રાણી જે ઇશ્વરની મૂર્ત્તિ ગણાય છે, અને જેનાપર આ ભૂમિના જનમંડળ અને સર્વ પ્રાણીના કલ્યાણ અકલ્યાણનો આધાર છે. તેને ઉત્તમ બનાવવા કોણ કાળજી રાખે છે? આતો અનાયાસે જેવાં ઉત્પન્ન થઇ આવે, તે ઠીક છે. એમ ચાલ્યા કરે છે. આમ જ્યાં ચાલ્યા કરે અને સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજથી અજ્ઞાન રહે, ત્યાં શ્રેય ક્યાંથી થાય? ગૃહસ્થો! તમો આ માટે ઘણી કાળજી રાખી સ્ત્રીઓને સુશિક્ષિત કરો. તેના હૃદયમાં સારી ભાવનાની છાપ પાડો. સ્ત્રીઓએ મૂળથીજ સુચરિત્રવાન થવાને હમેશાં રામ, યુધિષ્ટર, હરિશ્ચંદ્ર, ધ્રુવ, બુદ્ધદેવ, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રહેલાદ, સીતા, સાવિત્રી, તારામતિ, વગેરે ઉત્તમ ચરિત્રવાન મહાન સ્ત્રીપુરૂષોનાં ચરિત્રો વાંચી તેના ઉત્તમ ગુણોની ભાવના હૃદયમાં ઠસાવી મન શાંત કરવું. કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, વૈર, વિરોધ, ક્રુરપણું, છળકપટ, હિંસા, અનીતિ, અને ધર્મ વિરૂદ્ધના વિચારો વગેરે દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો. હૃદય થડકે એવાં વચન બોલવાં નહિ, ભય ત્રાસની જગ્યોએ જવું નહિ કે એવું જોવું નહિ અને જોવાની ઇચ્છા પણ કરવી નહિ. વિકારવાળું ભોજન જમવું નહિ. રજોદર્શન, અને ગર્ભાવસ્થાના નિયમો બરાબર પાળવા. ઘરમાં સુખભોગનો સર્વ સામાન શોભાયમાન રાખવો. ચિત્રો રૂપે, રંગે, ગુણે, બુદ્ધિએ અને આકારે વગેરે રીતે સુંદર અને સુચરિત્રવાન સ્ત્રીપુરૂષોનાં, ધર્માત્મા અને દેવોનાં તથા વન, વાડી, ઉપવન, વૃક્ષવેલ, વગેરેનાં મનોહર ને સુંદર હોય તેવાં રાખવાં કે એ જોઇને મનને આનંદ થાય અને મનમાં સારી ભાવનાઓ હમેશાં તાજી રહ્યા કરે. બહાર જઇને ઈશ્વરસૃષ્ટિની રચનાને નિહાળી મનને આનંદી કરવું. તેથી મન શાંત થશે અને પરમકરૂણાકર પ્રભુનું ધ્યાન રહ્યા કરશે. ગર્ભ ધારણ કર્યા પહેલાં પોતાનાં પરમ યોગ્ય સ્વરૂપવાન,

સદ્ગુણી પતિની મૂર્તિને હૃદયમાં ઠસાવવી અગર પતિની આજ્ઞાથી કોઈ મહાન સ્વરૂપવાન, ગુણવાન, બુદ્ધિવાન, બળવાન, ધાર્મિક અને નીતિવાન વગેરે ગુણોથી મહાન સુચરિત્રવાન હોય, તેના ચરિત્ર અને સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી તેની મૂર્તિ અને સુચરિત્રોને હૃદયમાં ઠસાવવાં. ગર્ભસંચાર વખતે આવીજ ઉત્તમ વૃત્તિ રાખવી અને ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી પણ આવાં સ્વરૂપ અને ગુણમાંજ લીન રહેવું. હમેશાં પતિના ગુણ અને સ્વરૂપને અગર આમાં કહેલ છે, તેવા ચિત્રનેજ ધ્યાન લગાડી જોયા કરવું અને તેના ચરિત્રનું મનન કરવું. એ ચિત્ર એવી જગ્યોએ ગોઠવી રાખવું, કે તેપર પોતાની વારંવાર દૃષ્ટિ પડે અને મનમાં ઈચ્છવું કે મને આવા ગુણ, સ્વરૂપવાળુ બુદ્ધિવાન અને પરાક્રમી બાળક પેદા થાય. એવી રીતે વર્તવાથી બાળક પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરી શકાશે. બાળકો ઉત્તમ પેદા થાય એમ કરવું એ દરેક સ્ત્રીનો પરમધર્મ છે અને એ તેમને પોતાનેજ શોભા પડતું છે. માટે સુજ્ઞ સ્ત્રીઓએ આ નિયમો પ્રમાણે વર્તવા ચૂકવું નહિં.

મા ઉપર છોકરાંના ભવિષ્યનો આધાર માટે મા કેવા ગુણની જોઇએ ?

આ સંસારમાં મનુષ્યને બાળકો એ બુઢાપાનો ટેકો, જુવાનીનું સુખ, સુખી ઘરની દીવાલ, અને ગરીબ મનુષ્યનું પરમ ધન છે. કીર્ત્તિમાન બાળકથી વંશનો ગૌરવ વધે છે. જે કુટુંબ સારાં છોકરાંના પ્રભાવથી પવિત્ર થાય છે, તેના વંશની સુકીર્ત્તિરૂપી સુગંધીથી કુટુંબનું મુખ ઉજવળ થાય છે. આવાં સદ્ગુણી કુળદીપક છોકરાં જેને ત્યાં હોય, તેના પૂર્ણ ભાગ્ય સમજવાં. બાળકો સદ્ગુણી કે દુર્ગુણી થવાનો સઘળો આધાર માતાપર છે. માતા જો ધાર્મિક, નીતિવાન, સ્વાર્થરહિત, પરમાર્થી ન્યાય પરાયણ, સત્યવાદી, ભક્તિવાન, વિશ્વાસુ, કરકસરવાળી, સુઘડ, આનંદી, શાન્ત, મન તથા ઇંદ્રિયોને વશ રાખનારી, આત્મ સંયમવાળી, તન, મનથી કેળવાએલી, વિપત્તિમાં ધૈર્ય રાખનારી, પતિવ્રતા અને મધુર ભાષણી હોય, જે ઘરમાં મમતા અને ધર્મનો પ્રભાવ વ્યાપી રહ્યો હોય, બુદ્ધિ અને મન પોતાનો વ્યવહાર ડાહાપણથી ચલાવતાં હોય, દરરોજની રેણી પ્રમાણિક અને સદ્ ગુણી હોય, ઘરનો અધિકાર માયા અને પ્રીતિ ભરેલો હોય, તે ઘર ચ-

હેન, સદ્‌ગુણ અને સુખનું ધામ થાય છે. એવું ઘર મનુષ્યને પ્રીય થઈ પડે છે, કારણ કે તે અંતઃકરણને આશ્રય આપે છે. સંસારના તોફાનમાંથી બચાવે છે. મહેનત કર્યા પછી આરામ લેવાને મધુર સ્થાન થઈ પડે છે અને સઘળો વખત સુખ અને આનંદ આપે છે. આવી સદ્‌ગુણી માતાવાળા આનંદી ઘરમાં બાળક સારાં થાય એમાં શું નવાઈ! જ્યોર્જહરબર્ટની મા વિષે બોલતાં આઈઝાક વોલ્ટન લખેછે કે;—"તે પોતાનું ઘર વિવેકથી અને સંભાળથી ચલાવતી, સખતાઈથી નહિ, તેમ ચીઢથી પણ નહિ, પણ મીઠાશથી અને બાળકોને ભાવતી રમતગમતને અનુસરીને ચલાવતી. તેથી તેની સોબતમાં બાળકને પુષ્કળ વખત ગાળવાનું મન થતું. અને ઘણા સંતોષથી રહેતાં." બાળક જેવાની સોબતમાં રહી ઉછરે છે, તેવાં થાય છે. બાળપણમાં બાળકને જે અસર થાય છે, તે જીંદગી પર્યંત જતી નથી. સદ્‌ગુણી માતા પોતાનાં છોકરાંને પરમ ધન સમજે છે અને એમ જાણે છે, કે હું એમને સદ્‌ગુણી બનાવીને મરૂં, તો મારૂં જીવન સાર્થક થાય. ધન્ય છે આવી સદ્‌ગુણી માતાને! માતા તો આવી હોવી જોઇએ.

બાળકનું બાલ્યકાળનું આશ્રય સ્થાન માતાનો ખોળો છે. તેજ તેને ધર્મવીર નીતિની પૂર્ણ પ્રરાક્રમી અને શૂરવીર બનાવે છે. જગતમાં જે મહા મનુષ્યો થયા છે. તેઓ સઘળા માતાના સદ્‌ગુણ પ્રતાપતીજ અને જેઓ નીચ બની જગતમાં બોજારૂપ થઇ પડ્યા છે, તે પણ માતાના દોષથીજ. માતાજ બાળકના સારા નરસા ભવિષ્યનો અને જનમંડળના કલ્યાણનો આધાર છે. ફ્રાન્સના બાદશાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટે કહ્યું છે કે;—"બાળકનું ભવિષ્ય સારૂં નરસું થવું એ સંપૂર્ણ રીતે માતા ઉપર આધાર રાખે છે. મેં પોતાના જીવનમાં જે ઉન્નતિ ઉત્સાહ, ઉદ્યોગીપણું, અને આત્મસંયમપણું વગેરે ગુણો મેળવ્યા છે, તે સર્વ ગુણ મેળવવામાં મારી માતાએ મને ઘણીજ મદદ કરી છે. નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું જીવન ચરિત્ર લખનાર કહે છે કે, તેની માતા વિના બીજા કોઇની પણ આજ્ઞા તેની ઉપર ચાલતી નહોતી. એ માતાની પાસેથી આજ્ઞા પાળતાં શીખ્યો હતો–" માતાનું આચરણ એ એક સંચો છે. તે સંચો જેવો હશે તેવા પ્રકારનીજ છોકરાંની બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ, તથા આચરણ થાય છે. અમેરિકાના જોનરેનડલ્ક નામના એક રાજનીતિજ્ઞ પંડિતે કહ્યું છે કે;–" જો મને બાલ્યકાળની સ્મૃતિ સર્વદા યાદ નહોત, તો ઈશ્વર દ્વેષી નાસ્તિક થઈ જાત. મારી સ્વર્ગવાસી માતા મારા બે હાથ પકડીને મને મારા ઘુંટણપર બેસાડીને કહેતી–**આપણો પિતા સ્વર્ગમાં**

છે. માતાનો ધર્મભાવ તથા ચરિત્ર છોકરાંના જીવનમાં કેવું આશ્ચર્ય કારક પરિવર્ત્તન કરી શકે છે. તેનું દૃષ્ટાંત 'કવિકા' પોતાના મિત્ર રેવરેંડજાનન્યુ-ટનના જીવન ચરિત્રમાં એક જગ્યાપર લખે છે કે, એના બાપનું મરણ નીપજ્યાથી તે ખારવાનું કામ કરવા લાગ્યો, અને ત્યાં ઘણુાંજ ખરાબ કામો કરવા લાગ્યો; જ્યારે યૌવનની ચંચળતાને લીધે પાપ માર્ગમાં પગ મૂકાતો હતો, અને બહુ કાળથી તે પાપરૂપી કીચડમાં ફસાઇને પોતાના આ-ત્માનો નાશ કરતો હતો, ત્યારે એક દિવસે એકાએક બાલ્યકાળે માતાની પાસેથી મળેલો ઉપદેશ યાદ આવ્યો. તેથી તેના મન પ્રાણને ખેદીત કરી નાંખ્યા. તેને જણાયું કે માતા જાણે પરલોક આવરણ ઉન્મોચન કરીને તેના પ્રાણમાં પ્રકાશિત થઇ હોય અને ધીરે ધીરે તેને ધર્મ અને સાધુ-તાનો માર્ગ દેખાડી ગઇ હોય." સારી માતાની શિખામણ અને દાખ-લાની ઉંડી અસર બાળકના હૃદયમાં જે થાય છે, તે કેટલોક વખત સુધી ત્યાં પડી રહી મોટપણે તેમાંથી કાંટો ફૂટે છે અને પછી કૃત્યો, વિચાર અને ટેવરૂપે ઉગી નીકળે છે. આ રીતે માતા બાળકના દેહમાં પ્રવેશ ક-રીને ફરીથી જીવે છે. ઓગસ્ટાઇનની માતા મોનિકા—"સર્વોત્તમ લાભ મેળવવા તરફ પોતાના છોકરાનું મન વાળવાને મહેનત કરતી. પવિત્ર સં-ભાળથી તેને સંલાહ આપતી, તેના કાલાવાલા કરીને સમજાવતી, પવિત્ર વૃત્તિ પાળવા તેને શિખામણ દેતી અને તેની દુષ્ટ ચાલથી થતા અતિ સં-તાપ તથા દુઃખમાં પોતાની પ્રાર્થના કરતી અટકી નહિ. આવા તેના પ્યા-રથી ફતેહ થઇ અને ધીરજ તથા ભલાઇનો બદલો મળ્યો, તે એકે તેના ગુણથી પુત્રનીજ નહિ, પણ તેના ધણીની ચાલમાં પણ ફેરફાર થયો.— વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના ધણીના મરણ પછી પોતાના પ્યારથી ખેંચાઇને 'મો-નિકા, પોતાના પુત્રની સંભાળ લેવાને તેની સાથે મીલાન ગઇ, ત્યાં તેને ત્રીશ વર્ષની ઉમરનો મૂકીને મરી ગઈ, પણ નાનપણમાંજ તેના દાખલા અને શિખામણથી તેના મનપર ઘણીજ ઉંડી અસર થઇ હતી અને તેનાં ભવિષ્યનાં લક્ષણ નક્કી થઈ ગયાં હતાં." ધાર્મિક અને ખંતીલી માતાને ખોળે રહીને ઉછરેલાં બાળકો ભવિષ્યમાં મહાન થઇ આવે છે. મહાત્મા થિયોડરપાર્ક—"જ્યારે પાંચ વર્ષનો હતો, ત્યારે તે એક દિવસે પોતાને ખેતરથી ઘેર આવતો હતો. તે વખતે એક નાના તળાવના સ્વચ્છ પાણી-માંથી એક કાચબાનું બચ્ચું બહાર નીકળી તડકામાં રમતું હતું. તેને જોઇ પાર્ક એક પથ્થરો લઇ જેવો મારવા ઉગામે છે તેવામાં તેના અંતર-

માંથી એક પ્રકારનો અવાજ સંભળાયો. પાર્ક મારીશમાં. આ સાંભળી પાર્ક આશ્ચર્ય પામ્યો અને ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પરંતુ કાંઇ જોવામાં આવ્યું નહિં. તેણે તો ચારે તરફ અંધારૂં દીઠું તેથી ભય પામી દોડતો પોતાની મા પાસે આવી તેના ખોળામાં બેસી બધી વાત કરી બતાવી અને પૂછ્યું, માતા! મને મારતાં કોણે અટકાવ્યો? માતાએ જવાબ આપ્યો. બેટા! લોકો એને **વિવેક** કહે છે. હું એનેજ **ઈશ્વર**ની વાણી કહું છું. જેમ જેમ તું એ વાત સાંભળવાને યત્ન કરીશ, તેમ તેમ એ સ્પષ્ટ સાંભળીશ. એક સમયે એજ તારા જીવનના માર્ગનો દેખાડનાર થશે. પાર્કર આવા મર્મગત સ્ત્રીના ગર્ભમાં જન્મ્યો હતો. તેથીજ તે ઉન્નતીશીલ અમેરિકાના આકાશનો ઉજવળતમ નક્ષત્ર થયો. અમેરિકામાંજ નહિ, પણ આખી પૃથ્વીના પટમાં અક્ષય અક્ષરથી **મહાત્મા પાર્કર**નું નામ ચિરઅંકિત રહેશે. ગુલામગીરીનો ધંધો નાશ પામે એને માટે જે માણસોએ જીવનઉત્સર્ગ કર્યું હતું, તેમાં મહાત્મા પાર્કર સર્વથી અગ્રેસર પુરૂષ હતો. એના ઉત્સાહે, ઉદ્યમે, અને ધર્મભાવે અમેરિકામાં એક આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરી મૂક્યો છે. પાર્કર આવી ધાર્મિક માતાને ખોળે રહીને અને તેના યોગે કેળવણી મેળવી તે આજ જગતના ઉન્નત મનના અને વિચારવંત પંડિતની મંડળીમાં વચ્ચોવચ્ચ બિરાજવા પામ્યો છે.

પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં પણ સુચરિત્રવાન સાધ્વી માતાઓ થકી મહાતેજસ્વિ ધાર્મિક, બળવાન, પરાક્રમી અને નીતિવાન નરો ઉત્પન્ન થયેલા છે. પાંડવોની માતા કુન્તીએ પોતાના ત્રણ ને બે શોક્યના મળી પાંચ પુત્રોને પોતાના હાથ નીચે એવી સંભાળથી ઉછેરી કેળવ્યા કે તેઓ વનવાસની દુઃખ દશાથી તે મોટા રાજ્યના સ્વતંત્ર માલેક થયા, ત્યાંસુધી એ પાંચે ભાઈઓમાં કદીપણ દ્વેષ બુદ્ધિ કે વૈર ઉત્પન્ન ન થતાં સર્વ પરસ્પર પ્રેમથી બંધુભાવમાં દૃઢ રહ્યા. તેઓ મહાધાર્મિક, પરાક્રમી, બળવાન, અને વીર પુરૂષો થયા. એવી રીતની સારા વ્યવહારથી સ્વાર્થ ત્યાગીને સર્વને એક સરખી કેળવણી આપી હતી. તેથીજ એ પાંચે ભાઇઓ પરસ્પર પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ રાખતા હતા. તેઓમાં કોઇનાં કદી પણ મન ઉંચા થયાં નહોતાં. દૈવ ઈચ્છાથી દેશવટાનાં મહા દુઃખો ભોગવ્યાં, પણ તેમણે કદી અધર્મમાં ભૂલથી પણ પગલું ભર્યું નહિ. તેઓ બાળપણથી છેક નિરાશ્રિત છતાં, પણ મોટે મોટે પ્રસંગે ધૈર્યથી ધર્મ માર્ગમાં અટળ રહ્યા અને છેવટે એ માતાના પ્રતાપથીજ રાજ સુખને પામ્યાં.

તેઓનાપર માતાની પૂર્ણ સત્તા હતી. મહાગુણ સંપન્ન માતાઓના ઉત્તમ ગુણો અને સુશિક્ષણ પ્રતાપથીજ શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, ધ્રુવ, પ્રહલાદ, વશિષ્ઠ, ગૌત્તમ, વ્યાસ, પરશુરામ વગેરે મહાપુરૂષો અને કૌશલ્યા, સીતા, પાર્વતી, તારામતિ, દ્રૌપદી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, અને સાવિત્રી વગેરે એ બધાં મહાગુણુવાન થઇ જગત્ પ્રસિદ્ધિપણાને પામ્યાં છે. અર્વાચીનકાળમાં બંગાલામાં રાજારામ મોહનરાયની માતા ઘણી ધાર્મિક હતી. તે પોતાના ઇષ્ટ દેવતા અને ધર્મપર દૃઢ વિશ્વાસ તથા અટલ આસ્થાને ઉદાર ચરિતવાળી હતી. રામ મોહનરાયના જેવા ઇશ્વર વિશ્વાસી બુદ્ધિમાન અને વંશનું મૂખ ઉજ્જવલ કરનાર પુત્રની માતા જગતમાં વિખ્યાત થઈ. રામમોહનરાય ભવિષ્યમાં જે સદ્ગુણોથી શોભિત થયો હતો, તેમાં ઘણાખરા બાલ્યકાળે માતાના ખોળામાં સૂઇને દૂધ પીતાં પીતાં મેળવ્યા હતા. "ભારતનું ગૌરવધન બાબુ કેશવ ચંદ્રસેન જેવા ઉદાર ધર્મભાવે ભારત વર્ષમાં નવ જીવનનો સંચાર કર્યો છે. યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દેશ તેનો ધર્મમત જાણવાને સર્વદા આતુર રહેતા. તે મહાન બુદ્ધિશાળીના બાલ્યકાળનું આશ્રયસ્થાન, સ્નેહ મમતાની મૂર્તિમતી દેવી માતાનો ખોળો વિવિધ પ્રકારના સદ્ગુણનો અધિકારી થયો. કેશવચદ્રસેને મરતી વખતે માતાના પગની ધૂળ માથા ઉપર લઇને કહ્યું હતું કે;—'મા! તમારા જેવી માતા સર્વની થતી નથી. તમારા ગુણો મેળવીને હું આ પદ પામ્યોછું.' કેશવચંદ્રસેન મનુષ્યપણાની તથા વીરપણાની છબી આ દુનિઆમાં રાખી ગયો છે. તેના બાલ્યકાળના કુમળા મનમાં તે ધર્મ પરાયણ માતાએજ તેમાં અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની મદદ કરી હતી. તેણેજ યત્નથી પોતાને હાથે બાળક કેશવચંદ્રસેનના મનમાં ધર્મનાં બીજ વાવ્યાં હતાં. તેથી આ દુનિઆનાં માણસો સમજ્યા છે કે ભારતમાં હજુસુધી અમિત તેજસ્વિ, સાહસીક અને ધર્મવીર પુરૂષો જન્મ લે છે." ધન્ય છે આવી માતાને! કે પોતાના બાળકોને ઉત્તમ લક્ષણોવાળાં બનાવવાને પોતામાં ઉત્તમ ગુણોનો સંગ્રહ કરી પોતાની ફરજ બજાવવા ચૂકતી નથી.

હાલ કેટલીક માતાઓ પોતામાં સારા ગુણોનો સંગ્રહ કરી બાળકોના હૃદયમાં ઉત્તમ છાપ પાડવાને બે દરકાર રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ શેઠાણી બની કુમળા તન, મનવાળાં બાળકોને દાસ દાસીઓની સોબતમાં રાખી ઉછેરે છે. આવી અજ્ઞાન દાસ દાસીઓની સંભાળ તળે બાળકોને મૂકવાથી જે ખરાબી થાય છે, તે મોટપણે કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણીથી

સુધરતી નથી. બાળકના ભલા સંબંધી જેવી કાળજી માતાને હોય છે તેવી બીજાને હોયજ નહિ. દાસ દાસીઓ જેવાં અજ્ઞાનીની સોબતથી બાળકમાં અનેક દૂર્ગુણોનો પ્રવેશ થાય છે.–" સંગત તેવી અસર " આ કહેવત ખોટી નથી. એક પ્રાચીન યુનાનીએ કહ્યું છે કે;–" તમારા બાળકને કેળવવાને સારૂ એક ગુલામને સોંપશો, તો તમારી કને પછી એકને બદલે બે ગુલામ થશે." આ વાત જે માતા પોતાના બાળકને અજ્ઞાન દાસ દાસીઓ પાસે રાખે છે, તેણે ખૂબ લક્ષમાં રાખવાની છે. વગેરે દાખલાઓથી વિચારતાં જણાય છે કે માતાએ બાળકમાં પ્રમાણિક અને સદ્‌ગુણોથી ભરેલાં લક્ષણોની વૃદ્ધિ કરવાને જે લાભકારક શિખામણ અને દૃષ્ટાંતરૂપી બી વાવેલાં હોય છે, તે દેખીતાં તો વ્યર્થ ગયેલાં જણાશે, પરંતુ ઘણે વર્ષે, પણ સારાં કૃત્યો તરીકે અંતે ઉગી નીકળી ફળવાન થાય છે. વગેરે, વગેરે આમાં જણાવ્યા પ્રમાણે માતઓમાં ઉત્તમ સદ્‌ગુણો હોવા જોઇએ.

બાળકનો માબાપ પ્રત્યે ધર્મ.

" જો જિન્હે પિતુ માતકો, લિયો ન આશિર્વાદ;
વ્યર્થ જન્મ તાકો ગયો, નર નહીં સોઇ નિષાદ† " (રાક્ષસ†)

પ્રિયજનો! આ જગત્‌માં માબાપ એ ઘરમાં ગૃહ દેવતા સ્વરૂપ રહીને પવિત્રતાની રક્ષા કરેછે. પિતામાં પરમેશ્વરનુ ન્યાયપણું અને માતામાં દયા વ્યાપી રહીછે. જગતમાં માતાના સ્નેહની બરોબર બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. શું તેમાં સ્વાર્થનો જરાપણ અંશ જોવામાં આવે છે? નહિ, નહિ, કદી નહિ. આપણે તેને ભૂલી જઇએ છીએ, માતા કદી પણ ભુલતી નથી. આપણે તેને છોડીએ છીએ પણ તેના પ્રાણ આપણને આલિંગન કરેછે. તેણે નવ માસ ગર્ભમાં રાખી અનેક પ્રકારે સંકટો સહન કરી આપણને જન્મ આપ્યો; ત્યારે કંઇ સમજણ નહોતી અને મોઢું પણ પુરૂં ઉઘડતું નહોતું. એ વખતે માયાળુ માતા બાળકની સાથે લાડ ઘેલી બને છે અને તરેહવાર રમત કરી પોતાના મનથી મલકાય છે. તેનાં શરીરની રક્ષા સારૂ તેને ભીનામાંથી સુકામાં સુવાડે છે અને પોતે ભીનામાં સુવેછે. બાળકને કશી પીડા થાય તો પોતે કડવા ઝેર જેવાં ઔષધ ખાઈ તે આરોગ્ય થાય તેમ કરે છે. જો તે રડે તો તેને છાનું રાખતાં અનેક પ્રકારે વ્યાધી ભોગવે છે; તોપણ કંટાળતી નથી. વખતે પડે આખડે તો ખમા મા-

રા વાહાલાને ! એવી મિષ્ટવાણી બોલી આંખમાં આંસુ લાવે છે. બેસતાં, ઉઠતાં, હરતાં, ફરતાં આવડતું નથી, ત્યારે રખે ને તેને હરકત આવશે; એવું જાણી વારે ઘડીએ સંભાળ રાખે છે, બોલતાં નથી આવડતું, તોપણ તેની કંટાળા ભરેલી સંજ્ઞા સમજી જઇ, જોઇતી ચીજ પૂરી પાડે છે. તરસ કે ભૂખ લાગે ત્યારે **ભૂ–તાતા**–એવું કાલું કાલું બોલી ખાનપાન માગે છે. જે માગે છે તે ઘટતી રીતે આપનાર માતાજ છે; જ્યારે પગ ટગમગતા, સ્થિર રહી શકતા નહિ, ખાવાનું પોતાની મેળે ખાઇ શકાતું નહિ, એ અવસરે દયા લાવનાર અને સહાય કરનાર વાહાલી માતાજ છે. ટાઢ, તડકો, અને વરસાદના પાણી એ ત્રણે ઋતુમાં અન્ન વસ્ત્ર વગેરે જોઇતી સામગ્રી પૂરી પાડી સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરનાર પરમ પૂજ્ય પિતા છે અને કાલાઘેલા બની લાડ લડાવનાર પણ તેજ છે.

અહો ! પ્યારાં માતાપિતા સમાન આ સૃષ્ટિમાં બીજું કોઇ શુદ્ધ પ્રેમી નિઃસ્વાર્થી અને હીતકારક નથી. તેમાં પણ માતાનો શુદ્ધ પ્રેમ અને માયાળુ લાગણી, એતો અદ્ભૂત છે? છોકરાં ગમે તેવાં ભારે વાંકમાં આવે તોપણ તે વિસારી મૂકી કેવળ શુદ્ધ પ્રેમથીજ તેના પ્રત્યે વર્ત્તે છે. બાળપણથી તે મોટી ઉમરનાં થયે કમાતા ધમાતા વૃદ્ધ થાય, ત્યાંસુધી પણ તેમની પ્રેમમય લાગણી તેવીને તેવીજ નિરંતર રહે છે. અરે ! માતાની મમતા અને માતાની માયાળુતા ઓરજ છે. માતાની કૃપા અને માતાની વાત્સલ્ય એ જૂદા પ્રકારનીજ હોય છે. માતાને પોતાના સંતાનનું મૂખ દેખીને જે હર્ષનાં આંસુડાં આવે છે. તે શું બીજાને આવશે ? શું માતાને પોતાના સંતાન માટે જે ચિંતા થાય છે, તે શું બીજા કોઇને થશે ? શું માતાને પોતાના સંતાનનો ઉદય જોવામાં જે આતુરતા રહે છે, તે શું બીજા કોઇને રહેશે ? શું માતા જેવી રીતે પોતાના બાળકને અમૃત દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેવી રીતે શું બીજું કોઇ જોશે ? શું માતા બાળકના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થાય છે, તેવી રીતે શું બીજું કોઇ થશે ? અને જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે, તેવું શું બીજું કોઇ ઇચ્છશે ? કદી નહિ. એટલુંજ નહિ, પણ માતાને બાળક જણવામાં પોતાનુંજ લોહી ખોવું પડે છે, તેને ઉછેરવામાં પોતાનાજ લોહીનું પાણી કરવું પડે છે, તેને ભણાવી ગણાવી સારા અને સુખી કરવાની ઇચ્છા અને મોટપણે પરણાવી સારી રીતે ઘરવ્યવહાર ચલાવવાની ફિકર રાખનાર માબાપજ છે. માબાપના જેવું ખરી દાઝ જાણનાર અને

સારી શિખામણ આપનાર હેતસ્વી આ જગતમાં બીજું કોણ છે? કોઈ નથી, અરે! માબાપ પોતાના પ્રિય બાળકને માટે પોતાનો વહાલો પ્રાણ સરખો પણ આપવા ચૂકતાં નથી. દશરથે પોતાના પ્રિયપુત્ર રામચંદ્રજીના વિયોગ વિરહથી પોતાનો પ્રાણ છોડી દીધો. અર્જુન પોતાના પુત્ર અભિમન્યુના મરણ પુંઠે મરવાને તૈયાર થયો હતો. દ્રોણાચાર્યે પુત્ર મરણના સમાચાર સાંભળીને હથિઆર છોડ્યાં. શ્રવણના મરણ ખબર જાણી તેના માબાપે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. આજે પણ ઘણા માતપિતાઓ પોતાના પુત્ર મરણના શોકમાં જીંદગી પર્યંત ગમગીન રહી ઝુર્યા કરે છે. એવા ઘણા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે.

અહો! બાળક પ્રત્યે માબાપનો પ્રેમ અલૌકિકજ છે! માબાપના પ્રેમની, તેના ગુણની અને તેમણે કરેલા આભારની ગણના કદી પણ ગણી શકાય તેવી નથી. તેમના આભારનો બદલો જીંદગી પર્યંત તન, મન, ધન અને કર્મથી સેવા કરીએ, તોપણ વાળી શકાય તેમ નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યુ છે કે;—

यंमातापितरौक्लेशंसहेतेसंभवेनृणां ।
नतस्यनिष्कृतिशक्याकर्तुंवर्षशतैरपि. ॥

મનુષ્ય પોતાની માતાના ઉદરમાં આવે ત્યારથી માતા પિતા જે ક્લેશનું સહન કરે છે, તેનો બદલો સો વર્ષ લગી પણ વાળી શકાતો નથા. ખરેખર! માબાપનો ઉપકાર અમાપ છે. આવાંજ પરમ પૂજ્ય અને જીવન રક્ષક માબાપ તેની સેવા નિરંતર કરવી જોઇએ. સર્વ દેશના અને સર્વધર્મના શાસ્ત્રોમાં માબાપની સેવાને સૌથી ઉત્તમ ગણેલી છે' આર્યધર્મ શાસ્ત્ર મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;–" માબાપને જે પ્રિય લાગે તેવું દરરોજ કરવું. તેઓની સેવાને પરમ તપ કરીને કહે છે. તેઓની પ્રસન્નતા વિના બીજી કંઈ ફરજ બજાવવી નહિ,–ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય ત્યારે માબાપ અને ગુરૂ ત્રણેની અવગણના ન કરે તો તેનો ત્રણ લોકમાં યશ થાય છે અને દેવની પેઠે તેનું શરીર તેજસ્વિ રહે છે. તેથી સ્વર્ગમાં ભારે આનંદ તથા પરમ સુખને પામે છે.–એ ત્રણેનો આદર કરવો તે સર્વ ધર્મનો આદર કર્યા બરોબર છે અને એ ત્રણેનો અનાદર કર્યાથી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે,–એ ત્રણે જીવતાં રહે ત્યાં સુધી સ્વતંત્રપણે પોતાને સારૂ બીજો ધર્મ ન આચરવો. તેઓને જે પ્રિય લાગે અને તેમની ઇચ્છા પૂરી પડે

એવું કામ કરવું. ખસૂસ કરીને તેમની સેવામાં નિત્ય તત્પર રહેવું.–એ ત્રણેને વિષે આચરવા યોગ્ય જે વર્તુણુંક છે, તેને સાક્ષાત્ ખરેખરો ધર્મ કહે છે. બાકીનાને ઉપધર્મ કહે છે." આ પરથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે સુજ્ઞ મનુષ્યે પોતાના માબાપને સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દેવતા સમજીને તેમની સેવા કરવી અને તેમનું વચન પાળવું. જુઓ! ભગવાન્ રામચંદ્રજી જેવા ધર્મવીર પુરૂષે પણ પોતાના પિતાજીનું વચન પાળવાને ચૌદ વર્ષે વનવાસ સ્વીકાર્યો. ભરતખંડના ભૂપણરૂપ ભિષ્મપિતાએ પોતાના પિતાનું વચન પાળવા માટે કુંવારાજ રહેવું કબૂલ રાખ્યું. શ્રવણે માબાપને કાવડમાં બેસાડી ખાંધે ઉપાડી તીર્થે તીર્થ કરાવ્યાં અને મન, વચન અને કર્મથી સેવા, ભક્તિ કરી સંતોષ્યાં. પાંડવોએ માતાનું વચન પાળવાને માટે દ્રૌપદીજી નેરે પરૂણ્યા–શૂરવીર ચંદ્રસિંહરાણાએ પોતાના પિતાનું વચન પાળવા માટે ટીલાતપણું ખોઈ હલકી પદવી ધારણ કરી. લક્ષ્મણજીએ માતાની આજ્ઞા પાળવા રામચંદ્રજી સાથે ચૌદ વર્ષ વનવાસ જવું કબૂલ કર્યું. વગેરે આવા ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે. માબાપની સેવા કરનાર અને આજ્ઞા પાળનાર સુપુત્રો કદી પણ દુઃખી થતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ માબાપના અંતઃકરણના શુભ આશિર્વાદથી સ્વર્ગ સમાન અખંડ સુખ ભોગવી અમર કીર્ત્તિ મેળવે છે. માબાપની સેવાનો પ્રતાપજ ઓર છે. તેમનાં ચરણ સેવનમાંજ સર્વ તીર્થો રહેલાં છે. એવું અનેક શાસ્ત્રોનુ વચન છે. જ્યારે શિવજીના પુત્ર ગણપતિ અને કાર્તિક સ્વામી વચ્ચે પરણવા સંબંધી વિવાદ થતાં શિવજીએ કહ્યું કે, જે "પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા વહેલી કરી આવે, તેને સિદ્ધિ, બુદ્ધિ પરણાવીશ–" હવે ગણપતિનું વાહન મુષક અને કાર્તિક સ્વામીનું વાહન મોર. તેથી કાર્તિક સ્વામીની તો હીંમત ચાલી પણ ગણપતિને ઘણો વિચાર થયો, પરંતુ એ વખતે તેમની માતા પાર્વતીજીએ એક સહેલો રસ્તો બતાવ્યો. તેથી ગણપતિ પોતાના "માબાપની પ્રદક્ષિણા કરી બંનેને પગે લાગ્યા." તેથી એને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા જેટલું ફળ થયું, ને તેનો ફેરો સફળ ગણાયો. એથી ગણપતિની મનકામના તરત સિદ્ધ થઇ. અહો! માબાપની પ્રદક્ષિણા અને શેવાનો કેટલો બધો પ્રતાપ.!

માબાપની ભક્તિના દાખલા આ દેશમાંજ બને છે એમ નથી પણ સર્વ દેશોમાં બનેલા જોવામાં આવે છે. રોમનો ઇતિહાસ વાચતાં જણાય છે કે એક વખતે રોમના રાજ્યકર્ત્તાઓએ કોઈ આબરૂદાર સ્ત્રી- કારી-

રની ચામડી ઉખેડીને તેને મારવા કેદખાનામાં મોકલી દીધી. કેદખાનાના ઉપરીને તેની ખૂબ સુરતી જોઈ દયા ઉપજી. તેથી તેનું એકદમ ખુન ન કરતાં ભૂખે મારવાનો વિચાર કર્યો. એ બાઇને એક છોકરી હતી. તેણે પોતાની માતાને મળવા માટે કેદખાનાના ઉપરીની પ્રાર્થના કરી અંદર જવાની પરવાનગી મેળવી, પણ તે કંઇ ખાવાનું ન લાવે તેની સાવચેતી રાખી. એ છોકરી ઘણા દિવસ આવી. તેટલા રોજ ખાવાનું ન લાવ્યા છતાં, એ સ્ત્રી જીવતી રહી. તેનું કારણ કેદખાનાના ઉપરીને છૂપી રીતે તપાસતાં જણાયું કે એ છોકરી પોતાની માતાને ધવરાવી પોતાનું દૂધ પાય છે. એ જોઈ ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો. તે સમજ્યો કે એ કન્યા એવી રીતે રોજ ખવરાવી જાય છે. એ બાળકીની આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિ અને માતૃભક્તિ વિષે તેણે તરત રાજ્યના શાસનકર્ત્તાઓની આગળ વર્ણન કર્યું. શાસનકર્ત્તાઓએ પ્રધાનને જણાવ્યું. તેણે રોમની સાધારણ રાજ્ય સભામાં જાહેર કર્યું. તેથી કેદખાનામાં પડેલી સ્ત્રીને તરત ક્ષમા કરવામાં આવી અને ત્યારથી માદીકરીનું રાજ્યના ખજાનામાંથી પ્રતિપાલન થશે, એવો હુકમ કાઢયો. રોમનોએ એ કેદખાનામાં જે ઠેકાણે બાઇને કેદ રાખી હતી, તે ઠેકાણે એક મંદિર બનાવીને તેનું—"**માતૃભક્તિનો કીર્ત્તિસ્થંભ.**" એવું નામ પાડયું. એવીજ રીતે વળી માન્ટિલી નામની બીજી એક સ્ત્રીએ પોતાના કેદખાને પડેલા વૃદ્ધ બાપ—સાઇમોનસને બચાવ્યો હતો. વારંવાર એવા બનાવ જોઇને રોમનોએ એવો સ્થિર નિશ્ચય કર્યો કે માબાપની પ્રતિભક્તિ કરવી એ સ્વભાવનો પ્રથમ નિયમ છે. અહો! આવાં બાળકોને ધન્ય છે! અને ધન્ય છે તેમના જન્મને! કે પોતાને જન્મ આપનાર અને ઉછેરી મોટાં કરવામાં અથાક શ્રમ લેનાર માબાપની સેવાનો બદલો ભૂલી નહિ જતાં, તેમની સેવા કરવામાં પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખતાં નથી. જે પોતાના માતા પિતાની ભક્તિ કરવામાંજ પોતાનો પરમધર્મ સમજે છે, જે માતાપિતાનેજ પોતાના પરમ દૈવતરૂપ સમજે છે અને જે માબાપનેજ સંસારમાં સર્વસ્વ ગાનતા હોય છે. એવા સુપાત્ર પુત્રરત્નને ધન્ય છે! જેટલો ઝેરમાં અને અમૃતમાં, જેટલો અંધકાર અને તેજમાં તફાવત છે, તેટલોજ સુપુત્ર અને કુપુત્રમાં તફાવત છે. સુપુત્રરૂપ રત્નોને જન્મ આપવાથીજ માતાઓ **રત્નગર્ભા** કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ નજરથી વિચારી જોઇએ તો કુપુત્રને પુત્રજ નામ આપવું વાજબી નથી; કેમકે "જે નર્કથી રક્ષા કરે તે પુત્ર કહેવાય" આ અર્થ પ્રમાણે સુપુત્ર

પોતાના સારા આચરણોવડે માતાપિતાની નિરંતર સેવા કરી નર્કથી રક્ષા કરે છે. માટે પુત્ર એ નામને તેજ યોગ્ય છે. કુપુત્ર તો પોતાના નઠારા આચરણથી માતપિતાને દુઃખકારક નીવડી નર્કમાં નાખનારા થઇ પડે છે. તો એ પુત્ર એવા પવિત્ર નામને કેમજ યોગ્ય હોય? એતો માબાપના શરીરમાંથી થયેલા મનુષ્ય આકારના કીડાજ કહેવાય. એવા કુપાત્ર પુત્રને ધિક્કાર છે! અને તેનો જન્મ વૃથા છે. તેનું જીવવું પૃથ્વીપર બોજારૂપ છે. તે જેવો આવ્યો તેવોજ પાપનો પોટલો બાંધી ચાલ્યો જાય છે.

જે મનુષ્યો માબાપની સેવા કરી તેમનો અશિર્વાદ મેળવતા નથી, તે મનુષ્ય નહિ, પણ રાક્ષસ સમજવા. તેમને નવ માસ ગર્ભમાં રાખી માતાએ ઘણું સંકટ ભોગવ્યું તેના કરતાં, તે વાંઝણીજ રહી હોત, તો વધારે સારૂં હતું કે દેખવુંએ નહિ ને દાઝવુંએ નહિ. માબાપની સેવા ન કરવી કે તેમની આજ્ઞા ન પાળવી એ કેવી મૂર્ખાઈ! એ કેવી કૃતઘ્નતા! અને એ કેવું નિર્દયપણું? માબાપની આજ્ઞા ભંગ કરનાર બાળક આગળ જતાં બહુ દુઃખી થાય છે અને જન્મપર્યંત પસ્તાય છે. મોટી ઉમરના માણસોએ પણ માબાપનું સદાય માન રાખવું. તથા યોગ્ય આજ્ઞાઓ પાળવી જોઈએ. કદી ધર્મ વિરૂદ્ધ આજ્ઞા હોય, તો પણ તે એકવાર તો કબૂલ કરી લેવી જોઇએ, પછી નમ્રપણે સમજાવવું કે આ કરવા યોગ્ય આવા કારણથી નથી. માબાપની આજ્ઞા હમેશાં હિતબુદ્ધિથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેમની યોગ્ય આજ્ઞા થતાં તેને આધિન થવું અને તેમને માન આપવું. જોઇએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्, प्रोक्तकारितुमध्यमः॥
अधमोऽश्रद्धयाकुर्यात्, अकर्त्तच्चरितंपितुः॥

માબાપની મરજી જાણી જઇને જે આજ્ઞા ઉઠાવે તે ઉત્તમ, માબાપના કહેવાથી કરે તે મધ્યમ, માબાપ કહે અને બળાત્કારે કરે તે અધમ, અને જે માબાપની આજ્ઞા ન પાળે તે નકામો છે—આ વાત દરેક બાળકોએ યાદ રાખવાની છે. હાલ કેટલાંક નઠોર બાળકો પોતે મોટાં થઇ જુવાનીમાં આવતાં, માતપિતાએ કરેલો અપાર ઉપકાર ભૂલી જઇ પોતાની સ્ત્રીના કહેવાપર ભમાઈ જઇ માબાપ તરફ પ્રેમ અને માનની નજરે જોતા નથી, માબાપને અપમાન આપે છે, તેમની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરે છે, જુદા રહે છે, તેમને અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડતા નથી, ગાળો ભાંડી કચવાવે

છે અને તેમને અનેક પ્રકારથી નિરાશ કરે છે. જાણે તે પેલાં ભવનાં વેરી કેમ ન હોય! એમ સમજે છે. અને પોતાનો પુત્ર ધર્મ ભૂલી જઈ તેને અનેક પ્રકારનાં કડવાં વચનો કહી દુઃખ દેછે. અહો! આવા પુત્રને ધિક્કાર છે! એટલું પણ વિચારતો નથી કે મારૂં આ સંસારમાં વધારે હેતસ્વી અને ભલું કરનાર કોણ છે? કોણે મને પાળીપોષી આવડો મોટો કર્યો? કોણે મારાં સુખસાધનો વધારવાની કાળજી રાખેલ છે? અને કોણે પોતાની અહોનિષ નિંદ્રા ભંગ કરી પોતાના સુખનો ભોગ આપી મને સુખી કરવા ઇચ્છા રાખેલી? જે આવો વિચાર કરતા નથી તેને ધિક્ છે! માબાપના અપાર ઉપકારનો બદલો ભૂલવો એ ઘણું શરમ અને પાપ ભરેલું છે. આવાં પાપી બાળકો આ લોક અને પરલોકમાં અત્યંત દુઃખી થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં છોકરાં પણ તેમનું જોઈ, તેમને દુ;ખ દેતાં શિખે છે. તેથી "હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યા જેવું થાય છે અને કર્યાં કર્મ ભોગવવાં પડે છે." જે પાપી પુત્રો માબાપની આજ્ઞા પાળતા નથી કે તેમની સેવા કરતા નથી તે નર્કમાં પડે છે. મનુષ્ય ભલે કમ અકલનો હોય, પણ જે માબાપની સેવા કરે છે, તેની આ લોકમાં કીર્ત્તિ વધી સુખી થાય છે. માટે સુજ્ઞ સુપાત્ર પુત્રોએ કોઈપણ પ્રકારના મોહમાં નહિ લપટાતાં પોતાનાં પરમપૂજ્ય જે માબાપ તેમની નિરંતર સેવા કરવી, તેમની આજ્ઞા માનવી, તેમને કોઇ પ્રકારે કચવાવી દુ;ખી કરવાં નહિ, અને તેમને તન, મન, ધન અને કર્મથી સદા આનંદ તથા સુખી રાખવાં એ તેમનો પરમધર્મ છે.

કુટુંબ પ્રત્યે ધર્મ.

આ સંસારમાં દરેક મનુષ્યે પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે શું ધર્મ છે, એ અવશ્ય જાણવું જોઇએ. અને એ જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ એ તેમનો પરમ ધર્મ છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

मातापितृभ्यांयामाभि, भ्रातापुत्रेणभार्यया ॥

दुहित्रादासवर्गेण, विवादंनसमाचरेत् ॥

માતા, પિતા, ભ્રાતા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ અને દાસદાસીઓની સાથે વિવાદ કરવો નહિ. વળી એમાંજ કહ્યું છે કે;—"મોટા

ભાઈ પિતા તુલ્ય છે, ભાર્યા અને પુત્ર પોતાના શરીર પ્રમાણે છે, દાસદાસીઓ પોતાની છાયા સ્વરૂપ છે અને કન્યા એ કૃપાનેપાત્ર છે. એટલા માટે તેના તરફથી દુઃખ થાય તો પણ સહનતા રાખવી. ભારતના અનુશાસન પર્વમાં કહ્યું છે કે;—

ज्येष्ठोभ्रातापितृसमो मृतेपितरिभारत।
सह्येषांवृत्तिदातास्यात् सचैतान्परिपालयेत् ॥

પિતા પરલોક ગયાથી મોટાભાઇએ પિતા સ્વરૂપ થઇને નાનાભાઇઓનું વૃત્તિવિધાન તથા તેઓનું પરિપાલન કરવું.

कनिष्ठास्तंनमस्येरन् सर्वेछन्दानुवर्त्तिनः॥
तमेवचोपजीवेरन् यथैवपितरंतथा ॥

નાનાભાઇએ પિતાના પ્રમાણે મોટાભાઈની આજ્ઞા પાળવી અને તેમનાપ્રતિ ભક્તિ દેખાડવી.

भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायाा गुरुपत्न्यनुजस्यसा॥
यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषा ज्येष्ठस्यसास्मृता॥

મોટાભાઇની ભાર્યા, નાનાભાઇને ગુરૂ પત્ની પ્રમાણે છે. અને નાનાભાઈની ભાર્યા મોટાભાઇને પુત્ર વધૂ પ્રમાણે છે. વળી એજ પર્વમાં કહ્યું છે કે;—મોટી બેન, મોટા ભાઈની ભાર્યા અને બાલ્યકાળે જેના સ્તનનું પાન કર્યું હોય, તે માતા પ્રમાણે છે.—જે માણસ પિતા, માતા, ભ્રાતા, ગુરૂ અને આચાર્યની સેવા કરે છે અને તેઓનાપર કદી પણ દ્વેષ કરતો નથી, તેઓને સ્વર્ગ લોકમાં સારી જગ્યા મળે છે. महा निर्वाणतंत्र માં કહ્યું છે કે;—

मातरंपितरंपुत्रदारानतिथिसोदरान्।
हित्वागृहीनभुंजीयात् प्राणैःकंठगतैरपि ॥

કંઠગત પ્રાણ થયાથી પણ ગૃહસ્થે માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર અને સગાં વહાલાંઓનો પરિત્યાગ કરી પોતે ખાવું નહિ. વળી એમાંજ કહ્યું છે કે;—ગૃહી માણસે ભાઈ, બેન અને ભાઇના પુત્ર, જ્ઞાતિ, મિત્ર અને ચાકરોનું પાલન કરવું અને તેઓને સંતુષ્ટ રાખવા. આમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ગૃહસ્થે પોતાના કુટુંબના પ્રત્યે વર્તવું એ સર્વ પ્રકારે સુખ અને કલ્યાણકારક છે.

માબાપનો બાળક પ્રત્યે ધર્મ.

આ સંસારમાં માબાપ એ ઈશ્વર તરફનાં પ્રતિનિધિ છે. ઇશ્વરે તેનાપર બાળક ઉછેરી સુશિક્ષણ આપી મનુષ્ય રત્ન બનાવવાની, સુઉદ્યોગે લગાડવાની, અને યોગ્ય વયે આવતાં લગ્ન કરી આપવા વગેરેની ફરજ મૂકેલી છે. એ ફરજ બજાવવી એ તેમનો ધર્મ છે, જે માબાપ બે ફિકરાઈથી બાળકના ભલાની કશી કાળજી રાખતાં નથી, તે ઈશ્વરનાં મોટા ગુન્હેગાર થાય છે. માબાપે બાળકને પોતાના શરીરના અંશ જાણી તેનાપર પૂર્ણ પ્રીતિ રાખવી અને તેમનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવું. એ સાથે મર્યાદાથી મિત્રપણે વર્ત્તવું. તેઓ પોતાના મનની વાત ખુલ્લા દીલથી કહે તેમ કરવું. ઘરમાં જો ખુલ્લા દીલથી વાત કહેવાનું મળતું નથી, તો બહારથી કોઇને શોધી કાઢી એ પાસે વાત કરે છે. આવી રીતે થવાથી વખતે નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. બાળક સમજુ થયે તેમની દરેક કાર્યમાં સલાહ લેતા જવી. એથી કાર્ય સુધરે છે, પરસ્પર સ્નેહ અને સંબંધ વધે છે. જો સલાહ માટે પૂછવામાં આવતુ નથી, તો તેમનું મન જુદું પડી સ્નેહ તૂટે છે, સંપ રહેતો નથી અને જુદાં રહેવાનો વિચાર કરે છે. માટે તેમની સલાહ લઈ સ્નેહ વધે એમ કરવું. ફૂલણજી બની ગજા ઉપરાંત ખર્ચ કરી બાળકને કરજના કાળમૂખા ખાડામાં નાંખવું નહિ. ઘર બાર વહેચી ધર્મદાન કે તીર્થ કરવાં નહિ. બાળકોને ખાવાપીવાના સાંસા પાડી રઝળતાં મૂકવાં નહિ કેમકે બાળકને ખાવાપીવાના સાંસાપાડી રઝળતાં મૂકવાથી માબાપ તરીકેનો ધર્મ ભંગ થઈ મહા પાપ લાગે છે. ઉપજ કરતાં ખર્ચ ઓછો કરી બાળકના ભવિષ્યના સુખ માટે પૈસાનો સંગ્રહ કરવો. છોકરાંનાં નશીબ છોકરાં જાણે એમ વિચારી ધર્મદાન અને મોજમજામાં પૈસા ઉડાવી દેવા નહિ. તેમનાં તન તાપ નિવારણ કરવા માટે અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડવાં. તેઓ સદા આનંદ અને સંતોષથી રહે તેમ કરવું. ટાઢ, તાપ, અને વરસાદથી રક્ષણ કરવા તેમને રહેવાના ઘરની સોઈ કરી દેવી. પુત્ર પુત્રી પોતાના શરીરનોજ અંશ છે, એમ વિચારી બંનેને સરખાં ગણી તેમનાં સુખ સાધનો વધારવા ચિંતા રાખવી. પુત્ર પુત્રીમાં દ્વીતભાવ રાખવો નહિ. બંનેમાં દ્વીતભાવ રાખનાર માબાપ ઇશ્વરનાં અપરાધી થાય છે. હાલ કેટલાંક દુષ્ટ અને નીચ બુદ્ધિનાં માબાપો પુત્રીના સુખનો કશો વિચાર નહિ કરતાં, મોંએ માગ્યા પૈસા લઇ તેને ગમે તેવા

વર સાથે વરાવે છે. પુત્રીના પતિ પાસેથી પૈસા લેવાથી એનું ઘર ખાલી થાય છે. એથી એ બિચારી નિરપરાધી બાળા દુઃખી થાય છે. આવી રીતે **કન્યાવિક્રય**–કરી પુત્રનું ઘર ભરવું એ ઘણુંજ પાપી અને નીચ કામ છે. આવું કામ કરનાર માબાપને માબાપ નહિ પણ વેરીજ કહેવાં જોઇએ. આને લગતીવધારે હકીકત કન્યાવિક્રય નિષેધ દર્શક નામના પુસ્તકમાંથી વાંચી આવું પાપી કર્મ કરવું નહિ. પુત્રી યોગ્ય વયે આવતાં, યોગ્ય ઉમરના રૂવાન, સ્વરૂપે સુંદર, સદ્‌ગુણસંપન્ન અને વિદ્વાનવરને શોધી વરાવવી, પણ કહેવાતા **કુલીનના**—ખોટા ફાંકામાં અંજાઇ જઈ અયોગ્ય પતિ સાથે પરણાવવી નહિ. કુલીન અકુલીનપણું એ સઘળું વિદ્યા, ધન અને સદ્‌ગુણપર આધાર રાખે છે. જેનામાં આ ત્રણવાનાં હોય છે તે કુલીન અને જેનામાં આ ત્રણવાનાં નથી હોતાં એને અકુલીન શાસ્ત્રમાં ગણેલ છે. કુલીનપણું સદા આ ત્રણ વાના વિના ટકી શકતું નથી. આ ત્રણવાનાં જેની અંદર હોય, પછી તેના માબાપ ગમે તેવાં ગણાતાં હોય; તોપણ તેને કુલીન ગણી પુત્રી પરણાવવાથીજ તે સુખી થવાની અને એથીજ માબાપનું કલ્યાણ થવાનું. માટે કહેવાતા કુળના ખોટા ફંદમાં કદી ફસાવું નહિ. પુત્રને પણ ભણાવી ગણાવી કુશળ કરી યોગ્ય વયે આવતાં, યોગ્ય ઉમરની સદ્‌ગુણ સંપન્ન કન્યા સાથે પરણાવવો, પણ "લાકડે માકડું" વળગાડી તેમનો ભવ બાળવો નહિ. તેમજ લાહાવો લેવાની લાલચે લપટાઈ જઈ પુત્ર પુત્રીનો બાળપણામાં પરણાવી દુઃખી કરવાં નહિ. **બાળલગ્ન**—કરવાથી બાળકોનો ભવ બગડે છે. આ રીવાજથી ઘણીજ હાની થાય છે. તે વિષે કવિ દલપતરામે કહ્યું છે કે;—

"વૈદરભી વનમાં વલવલે" એ રાગ.

બાળપણા બાળનાં, નવ કરવાં લગન;
જો કરીએ જાણી જોઇને, વડું ઉપજે વિઘ્ન. બાળ૦ ૧
જેમ આંબે મોર જેટલી, ધારે કેરીઓ કોઇ;
વિશ્વાસથી વકરો કરે, રહે અંતે તે રોઈ. બાળ૦ ૨
જો કદી જોડું તે ઉછેરે, નાવે મળતો સ્વભાવ;
આખી ઉમરમાં એહને, દીસે દુઃખનો દેખાવ. બાળ૦ ૩
અણબનતી તણો એહને, જ્યારે ઉપજે અંકોર;
એ માનનીના મુખની, ગાળો ખાય છે ગોર. બાળ૦ ૪

સમજણ કાચી શિશુપણે, નહિ મન સ્થિર ઠાર;
કહો તેને કેમ કરાવીએ, આખી વયનો કરાર. બાળ૦ ૫
અગ્નિરૂપે ઇશ્વર ગણી, જે ઠરાવ્યો જમાન;
શું સમજે શિશુ બાપડાં, જેને જરીએ ન જ્ઞાન. બાળ૦ ૬
માબાપની મુરખાઈનો, એતો છે આડો આંક;
વાંકું થયે ખછી વેવલાં, કાઢે કર્મનો વાંક. બાળ૦ ૭
લાહાવો લેવાની લાલચે, કંઇક લાજને કાજ;
આંખો મિચીને ઉંડે કૂવે, પડે કરી પતરાજ. બાળ૦ ૮
પાછળ શું પરતાઇએ, એવો કરીને અનર્થ;
પાણી પીને ઘર પૂછીએં, એથી શું સરે અર્થ. બાળ૦ ૯
સંકટ દેખી સુતાતણું, કરે બાપ વિલાપ;
માતા મુખે મહા દુઃખના, શબ્દ ઉચ્ચારે આપ. બાળ૦૧૦

આ પરથી વિચારતાં જણાય છે કે બાળલગ્ન કરવા એ નુકસાન કરતા છે માટે ખૂબ સંભાળ રાખી એ ન કરવાં. બાળકોનું શરીર આરોગ્ય રહે તેમ કરવું, કંઈ દરદ થાય તો તે દૂર કરવા ચિંતા રાખવી. બાલ્યકાળથીજ તેમની મનોવૃત્તિને ઉત્તમ માર્ગે દોરવી. દુર્વ્યસનથી દૂર રાખી શીલવંત કરવા. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ઇશ્વિર પ્રાર્થના કરાવવી, તેમનું ચિત્ત ઇશ્વિરમાં ચોંટે એમ કરવું. માયાળુ અને ઉદ્યોગી લાગણી ઉત્પન્ન કરવી. તથા તેમનામાં શોધક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવી બીજાં મનુષ્યો સમક્ષ તરછોડી અપમાન કરવું નહિ. તરછોડી અપમાન કરવાથી માબાપપર અપ્રીતિ થાય છે. તેમનો કંઇ વાંક થયો હોય તો, મનુષ્યો સમક્ષ ઠપકો નહિ દેતાં, એકાંતમાં શાંતપણે સમજાવી કહેવું. એથી તેમને માઠું નહિ લાગતાં ખરી અસર થાય છે અને ફરી એવું કૃત્ય કરતાં નથી. સ્ત્રીઓએ પોતાની શોકયના બાળકોને પોતાનાંજ બાળકો જાણીને એ સાથે યોગ્યપણે વર્તવું. કદી પણ દ્વૈતભાવ રાખવો નહિ. વગેરે રીતે વિચારી જે માબાપો બાળકો સાથે યોગ્યપણે વર્તે છે અને જે તેમનાં સુખ સાધનો વધારે છે, તેણેજ પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો ગણાશે.

સાસરે જતાં પુત્રીને શિખામણ.

પુત્રી સાસરે જઇ પોતાની વહુ તરીકેની જે ફરજ છે. તે બરાબર

બજાવે, સાસરા પિયર અને મોસાળ એ ત્રણે કુળને શોભાવે તથા માતાની કુખને દીપાવે એવી બનાવવામાં બાપે યત્ન કરવો જોઇએ. આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની લાલચો અને હરકતો આવી પડે છે, એ વખતે ઘણી હુશિઆર અને સમજુ સ્ત્રીઓ પણ તેની સામે જીત મેળવવાને અશક્ત બને છે. એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલી સ્ત્રીને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં માબાપ તરફથી મળેલી શિખામણજ ઉપયોગી થઇ પડે છે. એ શિખામણ યાદ આવવાથી તેમની મનોવૃત્તિઓ શરમાઇને પાછી વળી અવળે રસ્તે ચાલતાં અટકી પડે છે. તેમાં પણ સાંસરે જતાં મળેલી શિખામણ જેવી હૃદયમાં સચોટ થાય છે, તેવી બીજી ભાગ્યેજ થાય છે. માટે આ વખતે માતાએ પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવા પુત્રીને કેવી શિખામણ આપવી તેનું થોડું વિવેચન નીચે આપું છું.

પુત્રી ! તું ડાહી થજે, તારા સાસુ સસરા અને પતિની સેવા કરજે. તારા માવતરની ખાનદાનીનો આધાર તારી ચાલ ચલગતપર રહેલો છે. તે તું યાદ રાખજે. તું તારા સાસુ, સસરા અને પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી તેમને સદા રાજી રાખજે. એનાથી જરા પણ વિરૂદ્ધ ચાલીશ નહિ. સતસંગત કરી સદાચરણે ચાલી તારી સુકીર્ત્તિ વધારજે, જેઠ, જેઠાણી, દેર, દેરાણી અને નણંદ વગેરે સગાં સ્નેહી પ્રત્યે સ્નેહ રાખી નમ્રપણે વર્ત્તજે અને તેમનાં છોકરાં પ્રત્યે સ્નેહ રાખજે, તેપર કદી દ્વેષ રાખીશ નહિ. સુખ કે દુ:ખ ગમે તેવી સ્થિતિમાં તું હોય, તોપણ ધર્મ નીતિ કદી તજીશ નહિ. ઇશ્વર સ્મરણ અને સ્વામિ ભક્તિ કરતી રહેજે. વડિલોનું માન્ય રાખજે અને તેઓ કંઈ પૂછે તો સભ્યપણે નમ્રતાથી ધીરે સ્વરે ઉત્તર આપજે. તારા પ્રાણપતિને વિનય, વિવેકનાં વચનો કરી આનંદ પમાડજે. સગાં સ્નેહીને કદી પણ કટુ વચન કહીશ નહિ. સૌને મધુર વચને બોલાવજે. જો તને કાંઈ કઠોર વચનો કહે તો તે સહન કરજે. હમેશાં પ્રસન્ન વદને એક ચિત્તથી કામ કરજે. તારા પતિનું ઘર ગમે તેવું હોય, તોપણ તેને ઉત્તમ ગણજે. સર્વની સાથે બોલવા ચાલવામાં પિયરના જેટલી છૂટ ન લેતાં, ઘટીતપણે મર્યાદાથી બોલજે. મીઠાશ અને સભ્યતાવાળાં વચનો બોલવામાં કદી ન્યૂનતા રાખીશ નહિ. અતિથિજનોને આદર ભાવ આપી સારો સત્કાર કરજે. દુષ્ટ માણસની સોબત કદી કરીશ નહિ. ઘરેણાંથી શરીર શોભાવવા કરતાં, સદ્‌ગુણોરૂપી સાચાં ઘરેણાંથી શરીર શોભાવવાની વધારે કાળજી રાખજે, પુન્ય અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવામાં

પ્રીતિ રાખજે, સત્યને સાચવજે અને જૂઠને જડમૂળમાંથી કાઢજે. પતિને પસંદ પડતા શુદ્ધ આચરણો રાખવાં, એના જેવો વશીકરણનો બીજો કોઈ મંત્ર નથી. તારા જીવ કરતાં પણ પતિવ્રતને વધારે વાહાલું કરજે. આ દુનિઆમાં તારા પતિ જેવો, તને બીજો કોઈ પરમ મિત્ર મળનાર નથી. માટે તેનાપર પૂર્ણ પ્રીતિ રાખી સદા આનંદથી રહેજે. તને પિયર આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તારા પતિ અને સાસુ સસરાની રજા લઇને આવજે. તું સદાચરણે ચાલીને સાસરા તથા પિયર બંને કુળને દીપાવજે. તારા પિતાના પવિત્ર કુળને કલંક લાગે નહિ, તારી જનેતાની કૂખ વગોવાય નહિ, પ્રાચીન પવિત્રસતી જનોને જે આર્યભૂમિએ ઉત્પન્ન કરી જગતમાં શ્રેષ્ટપદ મેળવ્યું છે, તેની ઉજ્વળ કીર્તિને ઝાંખ લાગે નહિ, સંસ્કૃત વિધાનું ભૂષણ જળવાય અને ઈંગ્રેજી વિધાને માથે દોષ મૂકાય નહિ તથા હિંદમાં હમણાં કહેવાતા કળીયુગને માથે અપવાદ આવે નહિ, એવી રીતે સંભાળી ચાલજે. કોઈ ગુપ્ત વાત કરતું હોય, તેમાં ચિત્ત ન રાખતાં તેથી દૂર ખસજે. કોઈ વાત કરતું હોય તેમાં કહ્યા વગર વચ્ચે બોલી ઉઠીશ નહિ. પરઘેર જવાનું ખરૂં કારણ હોય, તોપણ પતિ કે સાસુની આજ્ઞા વગર જઈશ નહિ. આજ્ઞા મળ્યે, પણ સાથે ઘરની વડિલ સ્ત્રીને લઇને જજે અને ત્યાં કામ હોય એટલીવાર રોકાઈ તરત ઘેર આવજે. જે ઘરમાં પુરૂષો બેઠા હોય, તે ઘરમાં બનતાં સુધી જઇશ નહિ. કદી કારણસર જવું પડે તો સાસુ કે નણંદની સંગાતે જજે. સ્ત્રી વગરના ઘરમાં ગમે એવું કારણ હોય, તોપણ જઈશ નહિ; કેમકે એવા ઘરમાં જવાથી લોકો ખોટું આળ મૂકે છે. ઘરમાં કામકાજ વડિલોને પૂછીને કરજે. વડિલો સામે ખડખડાટ હસીશ નહિ. તેમજ નાનીવયનાની મૂર્ખાઈ જોઇ હસીશ નહિ, પણ તે સમજે એમ હોય તો ધીરેથી શિખામણ આપજે. હસવાની ટેવ રાખ્યાથી વજન ઘટે છે. કોઈનું માન ભંગ થાય એવું કદી બોલીશ નહિ. કામ કરવામાં ઘણી ઉતાવળ કરીશ નહિ, કેમકે ઉતાવળથી કામ બગડે છે-તેમ બહુ ધીરજ પણ રાખીશ નહિ. વળી આ કામ કરી રહીશ, તો બીજું કરવું પડશે, એવી આળસુની ટેવ રાખીશ નહિ. જે કામ કરવાની તારી શક્તિ હોય, તેજ કામ કરવાની હીંમત કરજે; પણ મિથ્યાભિમાન રાખી જે ન થઇ શકે, તે કરવાની હીંમત કરીશ નહિ કેમકે એમ કરવાથી નાલાયકી જણાય છે.

વાહાલી પુત્રી! શરીર, વાળ, વસ્ત્ર, અને ઘરની સ્વચ્છતાઈ રાખજે.

રાખજે. કદી પણ ગંદી રહીશ નહિ—સદા સૌભાગ્યદર્શક ચિન્હો ધારણ કરી રાખજે. મિતાહાર કરજે અને ખોરાક વખતસર સાદો લેજે. પાકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ભોજન તૈયાર કરી ભાણાભેદ રાખ્યા વગર સૌને જમાડજે. રાત્રે એકલાં ક્યાંએ જઇશ નહિ—બહુ જરૂર જણાય તો પતિ કે સાસુની રજા લઈ ઘરની વડિલ સ્ત્રીની સાથે જજે. પુરૂષોની દૃષ્ટિ પડે એવી ખૂલ્લી જગ્યોએ નહાવાનો રીવાજ રાખીશ નહિ, કે વસ્ત્ર પહેર્યા વગર નહાઈશ નહિ—મર્યાદા રાખી ધીમી ચાલે ચાલજે. ઉતાલળી કે ઉછાંછળી ચાલે માર્યાદા રહીત ચાલ્યાથી હલકાઈ ગણાય છે, લોકો નીંદા કરે છે. અને ગર્ભને હાની પહોંચે છે, તારા મેળવેલા જ્ઞાનને તાજું રાખવા તથા વધારવા નવરાશની વેળાએ ઉત્તમ બોધ લાયક પુસ્તકો વાચતી રહેજે. અને તેમાંથી ગૃહણ કરવા યોગ્ય સાર ખેંચી હૃદયમાં ઠસાવતી રહેજે. તારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ ઘર, દેશ અને સ્ત્રીઓના સુધારાને અર્થે કરજે, દયા, ક્ષમા, સત્ય, પરોપકાર, સભ્યતા, વિવેક, વિનય, ધૈર્ય, ઉત્સાહ અને ધાર્મિકતા વગેરે સદ્‌ગુણોનો સંગ્રહ કરી જન્મ ધર્યાનું સાર્થક કરજે; કેમકે આ મોંઘો માનવ અવતાર ફરી ફરીને આવતો નથી. માટે આ જન્મમાં જે સાર્થક કર્યું , તેજ સાચું છે. સુખ દુઃખ બદલાશે, પણ કર્યું ન કર્યું થશે નહિ. માટે જે કરે તે ખુબ વિચારીને કરજે. નઠારા સ્વભાવનાં, નીચકુળના, નીચ બુદ્ધિનાં, અને નીચ જાતિનાં, અને નીચ ધંધો કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષ પાસે ઉભીશ કે બેસીશ નહિ કોઈ કારણથી એવી સ્ત્રી સાથે કામ પડ્યું, તો મતલબ જેટલી વાત કરી તરત ત્યાંથી દૂર ખસજે; કેમકે એવી સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણો મેલાં હોય છે. તેથી તેઓ ભરૂસો કરવા લાયક નથી. એવાની સોબતથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે. બેસવા, ઉઠવાનો કે બેનપણાનો સંબંધ તો ધાર્મિક, નીતિવાન, ભક્તિવાન, જ્ઞાનવાન, કુળવાન, અને સભ્યતાવાળી સ્ત્રી સાથે રાખજે. તેમાં પણ જો કોઇ નીચ બુદ્ધિની અને દુર્ગુણી નીકળી આવી, અનીતિ કે દુરાચારની વાતો કરે, તો તરત ત્યાંથી કામનું બહાનું કાઢી ઉઠી નીકળજે અને ફરી તેની સોબત કરીશ નહિ. કોઈ દુષ્ટ પુરૂષ હાસ્ય કરે, તો તે જાણ્યું અજાણ્યું કરી, ત્યાંથી નીચી દૃષ્ટિએ આઘું ઓઢી મર્યાદા સાચવી બોલ્યા વગર ચાલી જજે. રસ્તે ચાલતાં કોઇ પરપુરૂષ સામે દૃષ્ટિ કરી ચાલીશ નહિ. પછી તે ગમે તેવો હોય તોપણ શું થયું. તારા શિયળનું જીવની પેઠે જતન કરજે. કદી કોઇ પાપી પુરૂષ મર્યાદાનો લોપ કરે, એવું જણાય, તો એ પ્રસંગે ઘણીજ સાવચેતીથી જવા આવ-

વાનો વિચાર રાખજે. છતાં કોઈ શિયળ ભંગ કરવા આવે, તો એ વખતે પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર હીંમતથી સામી થજે અને શિયળનું રક્ષણ કરજે—જેનું મન વશ છે અને જેની એકજ વૃત્તિ છે, તેનું શિયળ કોઇ પણ ભંગ કરવા સમર્થ નથી, એ તું નક્કી જાણજે.

શાણી સુતા ! તું વૃથા હાસ્ય, પારકાં બાળકોને ચુંબન પરપુરૂષને જોઈ ઠેસો ખાવી, મોટા સુસ્વરથી ગાવું, પોતાના કાન અને કેડપર ખંજ વાળવું, મસ્તકપર ઓઢવું નહિ, બહુ હસવું, કામવિના પરઘેર જવું, વૃથા અન્ય પુરૂષને જોવા ઉભા રહેવું, સૂયાણી વગેરે નીચ જાતિની સ્ત્રી સાથે સ્નેહ બાંધવો, ચોરી કરવી; ક્રોધ કરવો, ઘરમા છાનુંમાનું કંઈ ખાવું રૂપપર મોહવું, રૂપ એતો ચામડીનો ભેદ છે, અન્યમિતપણે વર્ત્તવું, કોઈને માઠું લાગે એવું વચન કહેવું, અતિ લોભ કરવો, વૃથા લવલવ કરવું, ઉડાઉપણે ખર્ચ કરવો, કરજ કરી વરો કરવો, નજીવી ખાલી ભભકાની અથવા બહારના ખોટા દેખાવવાળી ચીજોની ઇચ્છા કરવી, અમૂલ્ય વખત નકામો ગાળી આયુષ્ય અલેખે કાઢવું, ચીજ લેવાગાં અક્કલ વાપરી તપાસ્યા વિના માગ્યું મૂલ્ય આપવું, કાચા કાન રાખી કહ્યા કહી સાંભળી વાતનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર અને કહેનાર કહેવું વજનદાર માણસ છે, તેનો વિચાર કર્યા વગર લડવા દોડવું, આળસુને ઉત્તેજન આપવું, પાપીનો સત્કાર કરવો, એ વગેરે અવગુણો તજી દેજે. પતિનું કલ્યાણ ઈચ્છવું કુળમર્યાદા પાળવી, ઘરની વાત ઉઘાડી પાડવી નહિ, ઘર ચલાવવાની નીતિમાં કુશળ રહેવું, વડિલોની મર્યા પાળવી, પરોણાનો સત્કાર કરવો, રોષવાળું મુખ પતિને દેખાડવુ નહિ, પતિ દોષવાળો હોય, તોપણ તેને આધિન રહેવું અને તેમના કાર્યમાં મદદ કરવી, પવિત્ર પ્રેમ, નમ્ર સ્વભાવ, દયાળુ લાગણી, નીતિમાં પ્રીતિ, સહન શીલતા, મધુરતા, એ સદ્ગુણો સ્ત્રીઓનું બળ છે. માટે તું એ સદ્ગુણો ધારણ કરજે. વેશ્યા, ગાનારી, ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન હોય એવી સ્ત્રી, વેરાગણ, નાટક વગેરે તમાસા કરનારી, જાદુ ટોણા કરનારી અને દુષ્ટ સ્વભાવની વગેરે એવા પ્રકારની સ્ત્રીઓનો સંગ કરીશ નહિ કે એ પાસે ઉભીશ પણ નહિ; કેમકે એવી સ્ત્રીના સંગથી જેનો સ્વભાવ સારો હોય છે, તે પણ બગડી જાય છે. મન, શ્રોત્ર, નાસિકા, નેત્ર, વાક્, જિવ્હા, હાથ, પાદ અને ગુહ્ય ઇંદ્રિ એ બધાને સારા કામમાં વાળજે. ધર્મપર ભાવ રાખજે. કુટુંબ દેખી ખુશી થજે. પતિને વશ રહી સંતોષથી રહેજે, અજાણી જગ્યામાં બજારમાં, અને પારકે

ઘેર એકલાં જઈશ નહિ. તેમજ નાટક, તમાસા અને ભવાયા જોવા જઈશ નહિ; કેમકે સઘળાં માણસો કાંઇ સભ્ય અને સારાં હોતાં નથી. તેઓને શું બોલવું અને શું ન બોલવું એનો વિચાર હોતો નથી, તો એવે ઠેકાણે જવાથી સ્ત્રીની પવિત્ર મર્યાદાને લાંછન લાગે છે. વગેરે સારી રીતે ચાલજે. જે પુત્રી માબાપની સારી શિખામણ પ્રમાણે ચાલે છે, તે સુખી થાય છે. સીતાજી અને ઓખા પોતાની માતાની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવાથી તેમનું પવિત્ર નામ આજે આખી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે. **સીતાજીને** સાસરે વળાવતી વખતે તેમની માતાએ શિખામણ આપતાં કહ્યું હતું કે;—

श्वश्रुशुश्रूषणंपरा । नित्यंराममनुवृता ॥
पातिवृत्यमुपालंभ्य । तिष्ठवत्सेयथासुखं ॥

હે વત્સે! તું સાસુની સેવામાં સાવધાન રહેજે અને તારા પતિ જે રામચંદ્રજી છે, તેની આજ્ઞા પાળજે. કોઇ દિવસ પણ તેમનું વચન ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. પતિવ્રતાનો જે પતિની પૂજારૂપ ધર્મ છે, તેને આધારે સુખે વર્તજે. પાર્વતીજીએ પોતાની પુત્રી **ઓખાને** સાસરે વળાવતી વખતે શિખામણ આપતાં કહ્યું છે કે;—

स्त्रीणांहिव्रतंपतिरेवदेवता । शुश्रूषणंपुत्रितदानुकूलता ॥
तद्बाधवेषुपरमोहिभावो । तदव्रतंमेतत्परितोहिधारणं ॥

હે પુત્રી! પતિ એજ દેવ છે, એમ જાણવું, તેની સેવા કરવી, તેને સર્વ રીતે અનુકૂળ રહેવું, તેનાં સગાં સંબંધી વિષે પણ સારો ભાવ રાખવો. એ સ્ત્રીઓનો પરધર્મ છે. માટે તે ધર્મને પરિપૂર્ણ રીતે ધારણ કરજે. વળી એ વખતે કહ્યું છે કે;—

રાગ બીભાસ.

"શિખા દઉ તને દીકરી, મ્હારી તારી લાજ વધારજે;
જો પ્રીતે પીયુ આજ્ઞા આપે, તો પીયર ભણી પધારજે.
ઉગ્રેસન હળધર પધુમન, વાસુદેવ ત્રિભુવન ધણી;
સ્વસુર પક્ષમાં સર્વ કુટુંબની, સેવા ભક્તિ કરજો ધણી.
રૂકમણી જાંબુવતીને રેવતી, સત્યભામા જે સુંદરી;

જક્ષ કરમાં કાળી વૃંદા, અષ્ટ પટરાણી પરી.
રતી રંભાવતી દેવકી, માયાવતી સતી રેવતી;
રખે દીકરી આળસ કરતી, તું ચરણ તેના સેવતી.
રૂડી ભુંડી વાત સાંભળી હોય, કોઇ આગળ નવ ચેહેરીએ.
ઉઘાડા કેશ નવ મૂકીએ, ઘણું ઝીણું વસ્ત્ર ન પહેરીએ.
કામ ઘરનાં બતાવ્યાં કરીએ, ન કરીએ કાંઈ અરૂં પરૂં;
પૂછ્યા પૂઠે સૂક્ષ્મ સાદે, બોલીએ જઇને ખરૂં.
પાત્ર પગે નવ ઠેલીએ, ક્ષમા રાખીએ બહુ ઉદરે;
આધું ઓઢી ચાલીએ, રાખીએ દૃષ્ટિ ભૂમિપરે.
સંતાપ સાસરે ન કીજીએ, પીયરને ન વખાણીએ;
લક્ષ દુઃખ હોય સાસરે, પણ સ્વામીને ન જણાવીએ.
દાસી માણસનો સંગ ન કીજે. નીચને મળે માઠું સહી;
સાસુ રીસ કરે ઘણી, પણ સામો બોલ કહિયે નહીં.
સાસુ નણંદને જેઠાણીની, સેવા ભક્તિ કરજો ઘણી;
પરઘેર નિત્ય જઇએ નહીં, ગયે હલકાઈ થાયે આપણી.
મ્હોટે સ્વરે હસીએ નહીં, કોઇ સામે તાળી નવ દીજીએ;
ઉભા રહી ઉઘાડે માથે, પુત્રી પાણી નવ પીજીએ.
માત પિતાને ભ્રાત ભગની, પીઅર સુખ ન સંભારીએ;
આવો બેસો જીજી કરીને, કુળની લાજ વધારીએ.
સહુને ગમતું બોલીએ, બાઈ અહંકાર કરીએ નહીં;
હરતું વદન નિત્ય રાખીએ, સુખ દુઃખ સમાન ગણીએ સહી.
દિવસે ન સૂએ દીકરી, બેન વચન પીયુનું પાળીએ;
સાસુજી જ્યારે સાદ કરે, ત્યારે જીજી કરી ઉત્તર આલીએ.
સ્વસુર જેઠાણીની લાજ કીજે, ન બોલીએ ઊંચે સ્વરે;
એમ ઘણી શિક્ષા દઇ માતા, પુત્રીને વિદાય કરે. "

ઓરે આવને શલુણા હરી શામળાજો. એ રાગ.

"શાણા થઇને રહીએ સાસરીઆના સાથમાંજો. ટેક.
મુકી ગરવ સરવ ગ્રહનું કામ કીજીએજો,
કોઈ કામનો નકો શું વાદ કીજીયેજો. શાણા૦ ૧
નહીં વાત કરો દાસથી એકાંતમાંજો,
દેખે દષ્ટે તો પડેજ કોઈ ભ્રાંતમાંજો. શાણા૦ ૨

વિના કામ ધામ પારકે ન પેસવુંજો,
પરવારી નીજ મંદીરેજ બેસવુંજો. શાણુ૦ ૩
ઘણું હસવા કેરી ટેવતો ન રાખીએજો,
સમો જોઇને વિચારી વાણી ભાખીયેજો. શાણુ૦ ૪
ગમે જેને જેવું તેવું તે શું બોલીએજો,
બોલ બોલતાં પ્રથમથીજ તોલીયેજો. શાણુ૦ ૫
મિતાહારસાર છે ઘણો સ્ત્રી જાતનેજો,
બાળ ઘર નિત્ય સુઘડજ રાખીયેજો. શાણુ૦ ૬
રાખો ટેવ ઉઠવાની પ્રાતઃકાળમાંજો,
દિવસે ઊંઘવામાં વખત નવ ગાળવોજો. શાણુ૦ ૭
અરસ પુરસકોની ન કીજીએજી વાતડીજો,
નહીં દાખવી ઉઘાડી જરા જાતડીજો. શાણુ૦ ૮
રહીએ જ્યાં ત્યાં ન કોશું વેર કીજીયેજો,
હાજી મોહનીથી વશજ કરી લીજીયેજો. શાણુ૦ ૯
કરેજ વાત બે જણા મધ્યે ના બોલીયેજો,
ભાર જાય થાય તોલ તેમાં આપણોજો. શાણુ૦૧૦
પડે કષ્ટ કાંઈ તોય તે રહેવું ખમીજો,
સદા ચાલવું સ્વામીનને નમી નમીજો. શાણુ૦૧૧
જે શું કામ તેની વૃત્તી મુજબ ચાલીયેજો,
ધરી લાજ મરજાદશીલ પાળીએજો." શાણુ૦૧૨

પ્યારી પુત્રી! આ શિખામણ તારા હૃદયમાં ઠસાવી તે પ્રમાણે વર્ત્તજે. એથી તું સુખી થઇશ. તારૂં સૌભાગ્ય ઇશ્વર અખંડ રાખો. વગેરે-વગેરે રીતે માબાપે પુત્રીને સારી શિખામણ આપી સાસરે વળાવવી.

સ્ત્રીએ સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાં સ્નેહી સાથે કેમ વર્તવું.

સુજ્ઞ વહુઓએ સમજવું જોઇએ, કે સાસુ, સાસરો એ ધર્મનાં માબાપ છે; તો જેમ માબાપની પિયરમાં રહીને સેવા કરીએ છીએ, તેમ સાસરામાં રહીને સાસુ, સસરાની સેવા કરવી જોઇએ. વળી સમજવું કે એજ મારા પ્રાણનાથના જન્મદાતા છે, એજ તેને પાળી પોષી ઉછેરી મોટાં ક-

રનાર છે, એજ તેને ભણાવી ગણાવી સારાં કરવામાં મહેનત લેનાર અને તેજ સ્વામીનાથનું સર્વ પ્રકારે સારૂં ઇચ્છનાર છે. તેના જેવું મારા પ્રાણપતિનું હિતેચ્છુ એકે નથી. હું પણ તેનાજ પ્રતાપથી આ પતિને પામી છું. અરે! આખા જગતમાં અમને બંનેને જોઈ કોણ હર્ષનાં આંસુ લાવનાર છે? અને અમારાં સુખ દુઃખમાં કોણ ભાગ લેનાર છે? અમારાં વાહાલાં સાસુ સસરોજ. આવાં જે પરમ પૂજ્ય પવિત્ર ગણાતાં સાસુ સસરાને સદા સંતોષમાં રાખવાં, તેમની આજ્ઞા પાળવી, તેમનું અંતઃકરણ કચવાય એવું કંઇ કરવું નહિ, પોતાના સદ્‌ગુણ અને સદાચરણથી તેમને રાજી રાખવાં, અને તે જે શિખામણ આપે તે જેમ માબાપની શિખામણ માનીએ, તેમ તેમની પણ માનવી. પિયરમાં જેમ ,માની રજા વગર બહાર જઇએ નહિ, તેમ સાસરામાં સાસુની રજા વગર બહાર જવું નહિ. વખતે સાસુ તાણીને કહે તો એમ સમજવું, કે એ અમારા ભલા સારૂજ કહે છે. એ ગુસ્સે થઈ જાય, તો એમ સમજવું, કે એ અમારા ભલા સારૂજ કહેછે. તેઓ અમારો કંઈ વાંક થયો હશે તેથીજ ગુસ્સે થયાં હશે. સાસરે કામ કરવામાં કંઇ ખોટ નથી, પણ એથી તો ઉલટી શોભા વધે છે, લોકોમાં વખાણ થાય છે, કીર્ત્તિ વધે છે અને ઘરમાં લાભ થાય છે. અમારી સાસુ બેસી રહી સઘળું કામ અમારી પાસે કરાવે છે. એવું કદી પણ મનમાં લાવવું નહિ, પરંતુ એમ વિચારવું, કે તેણે આજ સૂધી ઘરમાં કામ કરી કરી આટલાં વર્ષ કાઢયાં અને મારા પતિ માટે તેણે ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું છે; તેઓ ઘરડાં થવા આવ્યાં છે. હવે હું તેમને કામમાંથી મુક્ત કરી સુખી નહિ કરૂં, તો પછી કોણ કરશે? તેને હવે વિશ્રાંતિ આપવી એ મારો ધર્મ છે. એમ વિચારી પોતે પિયરમાં જે શિખેલું હોય તેનો સાસરે સારો ઉપયોગ કરવો. ઘરનું સઘળું કામ બનતાં સુધી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાડી લેવું. સાસુજી પાસે જેમ બને તેમ ઓછું કામ કરાવવું. સાસુજી ઘરડાં હોય, તો તે પાસે મુદલ કામ કરાવવું નહિ. તેમને તો ઘરમાં સર્વ કામમાં દેખરેખ રાખવાને રાખવાં જોઇએ. કાર્યમાં કંઇ ભૂલ પડે, તો તે સુધારવા સૂચના કરે, એવી ગોઠવણ રાખવી. નાના મોટાનો વિવેક રાખવો જોઇએ. જગતમાં એવી રીત ન હોય તો સંસાર મહા દુઃખદાયક થઇ પડે. માટે નાના મોટાનો વિવેક રાખી પોતાની હુશિઆરીને સારી વૃત્તિથી સ્ત્રી તરીકે વધારે ઉપયોગી થઈ પડવું.

સસરાને પોતાના પિતા સમાન સમજી તેની નીરંતર સેવા કરવી.

એની સામું ઉંચે સ્વરે બોલવું નહિ. સભ્યતાને નમ્રતાથી ચાલવું. તેમની આજ્ઞા પાળવી. કોઈ રીતે તેમને ખોટું લગાડવું નહિ. તેઓ હમેશાં આનંદમાં રહે તેમ કરવું. સવારમાં વહેલા ઉઠી પ્રથમ ઈશ્વર સ્મરણ કરી સાસુ સસરાને પાયે પડવું અને કહેવું કે જે કાંઈ આજ્ઞા હોય તે કહો. હું ખુશીથી ચિત્ત લગાડીને ઉત્સાહ સાથે કરીશ. પછી તેઓ જે આજ્ઞા કરે તે ખુશીથી ઉપાડી લઈ પાર મૂકવી. સદાય તેમનાપર સ્નેહ રાખવો, એને સંતોષ પમાડવો. એમ કરવાથી ઈશ્વર સદા રાજી રહેશે અને સારૂં ફળ આપશે. નણંદોને બેન સમાન ગણવી. તેનાપર દયા રાખવી. એ સાથે હળીમળીને ચાલવું. ઘરનાં કામકાજ સાથે હળીમળી સંપસંપીને કરવાં. કામમાં એક બીજાને મદદ કરવી, પરસ્પર માઠું ન લાગે એમ બોલવું, ચાલવું, વખતે કોઇ કામમાં એકનો વાંક થયો, તો દરગુજર કરવી. કદી જરા બોલવું થયું, તો સાસુએ વચ્ચે પડી બંનેને પોતાની દીકરી સમજી અદલ ન્યાય આપવો અને જેનો વાંક જણાય તેને ઠપકો આપવો. તથા ફરી બંને સંપસંપીને રહે એવી શિખામણ આપવી, પરંતુ યાદ રાખવું કે આવો પ્રસંગ ભાગ્યેજ આવે એમ રાખવું. નણંદ એ ભોજાઇને દયાને પાત્ર છે. એતો પોતાને સાસરેથી થોડા વખતના મેમાનની માફક આવી છે, તો તેમને સર્વ પ્રકારે સંતોષ પમાડવો. એને મધુર વચને બોલાવવી. તેમને પોતાની યથાશક્તિ વસ્ત્રાલંકારથી શણગારી સાસરે વળાવાય એમ ઇચ્છવું અને પરસ્પર સ્નેહ સહિત જુદાં પડાય એમ કરવું. નણંદે પણ પોતાની ભોજાઇને બેન જેવી ગણવી. તેમને સારૂં લાગે તેમ વર્તવું. તેમને કોઈ વાતે કચવાવવી નહિ. તેમને સુખે સુખી અને તેમને દુઃખે દુઃખી થવું. પરસ્પર સ્નેહ વધારવો. કોઈનું માઠું ઇચ્છવું કે કરવુ નહિ. એક બીજાની નીંદા કોઈ પાસે કરવી નહિ. કહ્યાકહી કોઇની સાંભળવી નહિ. એક બીજાનો ભૂલથી વાંક થયો હોય, તો નમ્રપણે તેનો જઇ ખૂલાસો કરવો અને માફ માગવી. આવી રીતથી પરસ્પર ઘણો સ્નેહ વધે છે અને એક બીજાના મનની ખાતરી થાય છે.

દેરાણી, જેઠાણીએ પણ પરસ્પર સ્નેહ રાખી સંપ સંપીને ચાલવું. એક બીજાને માઠું લાગે એવું વચન કહેવું નહિ. ઘરનાં કામકાજ સાથે રહી કરવાં. પરસ્પરને કામમાં મદદ કરવી અને એક બીજાના સુખ દુઃખમાં ભાગિએણ થવું. કોઇ કામમાં હરકત આવી પડે, તો એક બીજાને દિલાસો દેવો અને હિંમત આપવી તથા હરકત દૂર કરવા મદદ

કરવી. પરસ્પર દ્વેષ રાખવો નહિ. પરસ્પરનું સારૂં દેખી રાજી થવું. કોઇ કામમાં ચૂક પડે તો પરસ્પર નમ્રપણે બતાવી સુધારવી, પણ યાદ રાખવું કે હુકમથી કદી કંઇ કહેવું નહિ. દેરાણીએ પોતાની જેઠાણીને માતા તુલ્ય માન આપવું; કેમકે તે પોતાના પતિના વડિલ ભાઇની ભાર્યા છે, તો તે માન્યને યોગ્ય છે. તેને પોતાથી અધિક ગણી તેની આજ્ઞા માનવી અને સદા રાજી રાખવી. નાના મોટાની રીત પ્રમાણે મર્યાદા રાખવી જોઇએજ, એ વિવેકની રીત છે. તેમજ જેઠાણીએ પોતાની દેરાણીને દીકરી તુલ્ય માન આપવું એ ઘટીત છે, કેમકે પોતાના પતિના નાના ભાઇની ભાર્યા છે, તો તેને તે પ્રમાણે માન્ય આપી સદા રાજી રાખવી, તેનાપર સારો સ્નેહભાવ રાખી દરેક કામ લેવું. એ વધારે શોભા ભરેલું છે. પરસ્પર નમ્રપણેથી એકજ રૂપ બની સદા સંપસંપીને રહેવું અને સ્નેહ વધારતા જવો, એ મોટું સુખ છે. દેર એ દીકરા બરોબર માન્યને યોગ્ય છે અને જેઠ એ સસર તુલ્ય માનને યોગ્ય છે. માટે એ સાથે સભ્યતાથી સસરા તથા દીકરા પ્રત્યે વર્ત્તવાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તવું. પતિના મિત્ર અને તેમનાં સગાંવાહાલાંને જોઈને રાજી થવું. તેમનાપર સદ્‌ભાવ રાખવો અને એ સાથે વિવેક, મર્યાદાથી વ્યવહાર ચલાવવો. તેમને ખોટું લાગે એમ કદી વર્ત્તવું નહિ. ભાણેજ અને ભત્રિજાને પોતાના દીકરા તુલ્ય ગણવા. તેમના પર પ્રેમ રાખવો, જોઇ રાજી થવું અને તેમનુ સર્વ પ્રકારે ભલું ઇચ્છવું. કદી પણ તેમને કડવાં વચનો કહેવાં નહિ, પણ મધુર વચને બોલાવવા—તેજ પ્રમાણે ભત્રિજી અને ભાણેજી સાથે પણ વર્ત્તવું. પાડોસી સાથે સંપ રાખવો, તેમની અદેખાઇ કરવી નહિ, પરસ્પર મદદ કરવી, તેમનું સારૂં દેખી ખુશી થવું અને એ સાથે વિવેક, મર્યાદાથી વર્ત્તવું એ ઉત્તમ છે. પિયર ઘણું વસવું એ દુષણ આપનાર છે. માટે ત્યાં ઘણું વસવું નહિ. ઘરકુટુંબમાં સ્નેહ રાખવો, સંપથી રહેવું અને જુદા રહેવાનો વિચાર કરવો નહિ, કેમકે જુદાં રહેવાથી મન જુદાં પડી જાય છે, વગેરે હાની પહોંચે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ જુદા રહેવાને પોતાના પતિને આડું અવળું સમજાવે છે. સાસુ, સસરા વગેરેનો સાચો ખોટો વાંક કાઢે છે, પણ પતિ જો સમજુ હોય છે, તો તેનું જે કારણ હોય છે તે ખોળી કાઢે છે અને ફરી એમ ન કરે, તેનો ઇલાજ કરે છે. જે ભોળો પતિ હોય છે, તે તો સ્ત્રીના કહેવાથી ભરમાઈ જઈ સર્વ સાચું માની જુદો થાય છે. માટે આમ કરવું સમજુ સ્ત્રી પુરૂષને ઘટીત નથી. માબાપની હયાતીમાં જુદાં રહી, તેમને

કચવાવવાં એ સુપુત્રનો ધર્મ નથી. માબાપ જાણે છે કે પુત્ર વધૂ આવશે, ત્યારે આપણે સુખી થઇશું પણ એ આશા જુદા રહેવાથી ભંગ થાય છે. સુજ્ઞ વહુએ તો સાસુ સસરાને સદા રાજી રાખવાં. એ વિષે (**अनुशासन पर्वमां**) કહ્યું છે કે;—

श्वश्रूश्वसुरयोःपादौतोपयन्तीगुणान्विता ।
मातृपितृपरानित्यंयानारीसातपोधना ॥

અર્થ—જે ગુણ સંપન્નનારી સાસુ, સસરાની સેવા કરે છે અને માબાપની નિત્યભક્તિ કરે છે. તે નારી તપોધના કહેવાય છે.

આવાં શાસ્ત્રોનાં વચનો યાદ રાખી, સાસુ સસરાની નિરંતર સેવા કરવી. એ સન્નારીનો ધર્મ છે. તેમજ સાસુઓએ પણ પોતાની વહુને દીકરી બરોબર જાણી તેમની સંભાળ રાખવી. કામકાજ તેમની શક્તિ માફક કરાવવાં. એમ વિચારવું કે વહુ આપણા ઘરનાં સૌ માણસોને મદદ કરવાને અને સૌ સાથે મળી સુખ ભોગવવાને આવી છે, તો તેમને સુખ આપવું જોઇએ. તેનાથી જે કામ ન બને તે સાથે મળી કરવું, પણ કેટલીક નિર્દય સાસુઓ વહુ આવી કે તેનાપર સઘળા કામનો બોજો મૂકી દે છે. અને એક ગુલામડીની માફક ગણી કામમાંથી ઉંચું માથું કરવા દેતી નથી. ગમે તેવાં કડવાં વચનો કહે છે અને તેના પતિ પાસે આઘા પાછી કરી તેમને દુઃખ અપાવે છે. વગેરે રીતે તેમનાપર જુલમ ગુજારે છે. આમ કરવું એ ઘણુંજ ખરાબ અને નીચ કામ છે. સમજુ સાસુ કદી આ પ્રમાણે કરતી નથી. તેતો વહુને દીકરી માફક ગણી તે સાથે વર્ત્તે છે. વખતે વહુ અણુસમજથી આડી ચાલે છે, તો તેમને છોકરૂં જાણી સમજાવી સુધારે છે. અને પુત્ર તથા વહુમાં પરસ્પર સ્નેહ વધે એમ કરે છે. આવી સાસુઓને ધન્ય છે! અને જે વહુઓ પોતાનાં સાસુ સસરાને માબાપ તુલ્ય ગણી નિરંતર સેવા કરે છે. તથા ઘરનો સઘળો કાર્યભાર ઉપાડી લે છે અને દેર, જેઠ વગેરે સગાં સ્નેહી પ્રત્યે સ્નેહભાવથી પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તે છે તેમને પણ ધન્ય છે! ઘરમાં સંપ, સલાહ, સમાનતા, સંતોષ અને આનંદ એ પાંચ ગુણો વ્યાપી રહે એમ કરવું, એ ઉત્તમ સ્રીનો ધર્મ છે.

ઘર ઉપયોગી વૈદક.

"શરીરે સુખી તો, સુખી સર્વ વાતે;
શરીરે દુઃખી તો, દુઃખી છે સદા તે."

સ્ત્રીઓ ઘરનો પ્રધાન છે, તેનાપરજ છોકરાં ઉછેરવાનો અને માંદાંની માવજત કરવાનો સઘળો આધાર છે. માટે તે જો વૈદકશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળી હોય તો પોતાને પોતાનાં બચ્ચાંને તેમજ ઘર કુટુંબને આરોગ્ય રાખી શકે છે. રોગીને નિરોગી બનાવી તનદુરસ્ત કરે છે. થતા રોગોનાં કારણો જાણી અટકાવી શકે છે. વળી એકદમ વૈદ કે દાકતરને ત્યાં દોડવું પડતું નથી, કેટલીક સ્ત્રીઓ જેમ અજ્ઞાનતાએ ઔષધીના ગુણ જાણ્યા વગર કે રોગની પરીક્ષા કર્યા વગર ગમે તે દરદ ઉપર ગમે તે દવા આપી દરદમાં વધારો કરે છે, તેમ વૈદકશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળી સ્ત્રીથી થતું નથી. તે વાકેફ હોવાથી વૈદ કે દાક્તરને પણ દરદથી બરાબર વાકેફ કરી શકે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાને કે બાળકોને દરદ થાય છે, તો જેમ કેટલીક ઉંટવૈદોને ત્યાં દોડી જાય છે, જેવી તેવી દવા લઈ દરદમાં વધારો કરે છે અને પૈસા ગુમાવે છે. તેમ સમજુને વૈદકના જ્ઞાનવાળી સ્ત્રી પોતાથી ઉપાય કર્યે બનતું નથી, તો હુશીઆર વૈદોની સલાહ લેછે અને રોગ થતાંજ ઉપાય કરે છે. ભાવપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે;—

"રોગ ઉત્પન્ન થતાંજ તેનો ઉપાય કરવો, પણ થોડો જાણી બેફિકરમાં રહેવું નહીં. કેમકે અગ્નિ, શત્રુ, રોગ અને વિષ એ થોડાં હોય તો પણ વધારે વિકાર કરે છે." માટે દરદ જણાયું કે તેનો ઉપાય કરવો, એ સૌથી વધારે જરૂરનું છે. એમાં શું દવા કરવી! દવાથી શું થાય? એતો એની મેળેજ મટશે. આવું બોલવું તેનું ભૂલ ભરેલું છે. જે રોગ દવાથી મટે છે, તે એની મેળે કદી મટતા નથી. વળી જે દવાથી નથી મટતા, તેવા રોગ પણ દવાના સંયોગથી સારા થાય છે. માટે આવું વિચારવું નહીં પણ એ યાદ રાખવું, કે રોગ થયા પછી મટાડવાનો ઉપાય કરવાને બદલે પ્રથમ એ રોગ મૂળમાં થાયજ નહીં, તેવો ઉપાય કરવો, એ વધારે સારૂં છે. વળી જેમ પુરૂષો પોતાના રોગથી વૈદને બરાબર વાકેફ કરી શકે છે. તેમ સ્ત્રીઓ વૈદક જાણતી નહીં હોવાથી, પોતાના ગુહ્ય રોગની માહેતી આપી શકતી નથી. તેથી તેમને મોટું સંકટ વેઠવું પડે છે.

માટે સ્ત્રીઓએ સાધારણ રોગની ચિકિત્સા અને ઉપચાર જાણવાની

જરૂર છે. માટે તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થવા વૈદકનું ટુંક વર્ણન આપ્યું હોય તો ઠીક એવા હેતુથી તેમને ઘરવૈદાં તરીકે કેટલુંક ઉપયોગી થઈ પડવા, નિત્યના અનુભવમાં આવતાં, સાધારણ દરદોપર વૈદક ગ્રંથોને આધારે, રોગના ટુંક વર્ણન સાથે અનુભવી વૈદોએ પસંદ કરેલા, ઉપાયો આ નીચે આપ્યાછે.

વ્યાધિનું મૂળ—કેટલાક રોગ ચેપ અને ઝેરી બીઆંથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારના વ્યાધિનું મૂળ વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ દોષછે. સઘળી વ્યાધિઓ મન તથા શરીરનો આશ્રય કરી રહેલી છે. અનિયમિત વખતે ભોજન લેવું, થોડું જમવું. કડવું, તુરૂં એ વગેરે ખાવું. ઉજાગરો કરવો, શોક, ભય, ચિંતા, અતિસે કસરત, બગડી ગયેલ ખાવુ, બરાડી બોલવું,,વાયુ આદિકના વેગને રોકવા, અતિ ઉલટી, બહુ જુલાબ, અને વર્ષાઋતુ, એ વાયુ–વાતવિકારનાં મુખ્ય કારણ છે. ખારૂં ખાટું, તીખું, ગરમ અને દાહ ઉત્પન્ન કરે એવું ભોજન, ક્રોધ, તાપ, અને શરદઋતુ એ પિત્તની વિષમતાનાં મુખ્ય કારણ છે. મધુર, ખાટું, ચીકણું, ભારે, અને થોડું ભોજન, બેસી રહેવું, દિવસના ઉંઘવું, અતિશય પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો, ઉલટી અજીરણ અને વસંતઋતુ એ કફને કોપવાના મુખ્ય કારણ છે. એ પ્રત્યેક દોષને વિકાર પામવાનાં જે કારણ કહ્યાં તે મિશ્ર થવાથી વાતપિત્ત, વાતકફ, પિત્તકફ એમ બે કે અધિક દોષ સાથે કોપે છે. એ પ્રમાણે પ્રકોપ થઇ ચામડી, લોહી, માંસ, અને હાડકાદિમાં રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ દોષજ દેહની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે અને તે ક્રમથી શરીરના હેઠલા, મધ્ય, અને ઉપલા ભાગમાં રહેલા છે. જેમ થાંભલો ઘરને ધારણ કરી રાખે છે, તેમ વાતાદિ દોષો શરીરને ધારણ કરી રહ્યા છે. આ ત્રણેમાં જ્યારે બગાડ થાય છે, ત્યારે નાશનું કારણ પણ તેજ થઇ પડે છે. આ ત્રણ સિવાય ચોથું રૂધિર એવા ચાર પદાર્થથી શરીરની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય થાય છે.

આ પ્રમાણે દોષનો પ્રકોપ થયા પછી રોગનો ઉપચાર કરવા પહેલાં એ થતા રોગોને અટકાવવા એ વધારે અગત્યનું છે. એ રોગો અટકાવવાનો ઉપાય એ છે, કે તે થવા ન પામે તેવી રીતનું ખાવા, પીવાનું રાખવું. જેનો વર્ણ, ગંધ, રસ, તથા સ્પર્શ પોતાને ગમે તેવો હોય, તેવાં અન્નપાન ખરેખર પ્રાણ આપનાર છે, અને જો વિપરીત હોય, તો તેથી મનુષ્ય દેહમાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, જે મનુષ્ય બરાબર રીતે વર્ત્તે છે, તેને આરોગ્યતાની સાથે આયુષ્ય અને બળનો વધારો થાય છે.

રોગની પરીક્ષા—રોગની પરીક્ષા પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન એમ બે પ્રકારે થાય છે. પોતાની ઇંદ્રિયોથી તથા મનથી બાંહ્યતર પદાર્થોનો અનુભવ કરવો તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહેલું છે. યુક્તિ કે તર્કથી પરીક્ષા કરવી, તેને અનુમાન પ્રમાણ કહેલછે, તેમજ કહેવાથી, જોવાથી અને અનુમાન એમ ત્રણ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાનું પણ કહેલુંછે. આ પ્રમાણે વખતે બરાબર જાણી શકાતું નથી માટે બુદ્ધિમાને તપાસવું કે આ રોગ આવી રીતે કોપેલો છે, આવી રીતે જન્મેલો છે, આનું આવું સ્વરૂપ છે, આવી આની સ્થિતિ છે, આવી વેદનાવાળો છે, આવી કૃતિનો છે, આવા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધવાળો છે, આવા ઉપદ્રવવાળો છે, આવી રીતે વધે ઘટે છે, આવી રીતે પકડાઈ રહે છે, આવો જુસ્સો બતાવે છે, આવું નામ છે. તથા આવી રીતના ઔષધને લાયક છે. એવી રીતની પરીક્ષા કરવી. પછી રોગીના શરીરનું બળ અને રોગનું બળ તપાસી જે ઔષધને તે લાયક હોય તેવું તેને ઔષધ આપવું એ ઉત્તમ છે.

પરસેવો—ચાર પ્રકારથી શરીરમાંથી પરસેવો નીકળે છે. વેળુ ઈત્યાદિની પોટલી બાંધી તેને ગરમ કરી શરીરે શેક કરી પરસેવો કહાડવો, એ રીત શ્લેષ્મને હણનારી છે. કોઈ પદાર્થનો કવાથ કરી તેની બાફ આપીને પરસેવો કહાડવો, એ કફને હણનારી છે. પ્રવાહી પદાર્થનો યોગ કરી પરસેવો કહાડવો એ વાત, પિતને હણનારી છે.

વમન-ઉલટી—શરદ, વસંત, અને વર્ષાઋતુમાં વમન કરાવવું નહીં. જે બળવાન, અત્યંત કફના પ્રકોપવાન, ઉછાળાથી અકળાએલ, ધીરજવાન, અને વમન જેને સદતું હોય, તેનેજ ઘણુંકરીને વમન કરાવવું, વિષ દોષથી પીડા પામતો હોય, અજીર્ણ થયેલ હોય, અને કફથી વ્યાપ્ત હોય, તેવા દરદીને મીંઢળના કવાથનું પાન કરાવીને વમન કરાવવું. પણ જેની પ્રકૃતિ, અત્યંત કોમળ હોય, જે દુર્બળ, વૃદ્ધ, બાળક અને બીકણુ હોય તેવાને વમન કરાવવું નહીં. બાળકને રોગાનુસાર કરાવવા જરૂર પડે તો તેની શક્તિ વિચારી કરાવવું. **ઉલટીની દવા**—કફવિકારમાં પીપરમાં સિંધવ મેળવીને તેનું ચૂર્ણ ઉનાપાણીમાં દેવું, પિત્તવિકારમાં કડવી ઘીસોડી, અરડુસો, અને લિંબનું ચૂર્ણ શીતળ જળમાં દેવું-કફ સહિત વાતપીડામાં દૂધ સાથે મેળવેલું મીંઢાળનું ચૂર્ણ પાવું-અજીર્ણમાં ઉના પાણી સાથે સિંધવનું પાન કરાવી ઉલટી કરાવવી.

ઉલટીથી થતા ઉપદ્રવના ઉપાય—ઉલટી કરતા જીભ બહાર ની-

ફળી આવી હોય તો તેને તલ અને દ્રાક્ષને વાટીને ચોપડી અંદર બેસાડવી. ડોળા બહાર નીકળે, તો તેને ઘી ચોપડી હળવે હાથે દાબવી–જાડાં ઝલાઈ ગયાં હોય તો વાત કફને હરનાર ઔષધનું ટીપું નાકમાં નાખવું–લોહીની ઉલટી થતી હોય તો ચંદન, વાળો, મોથ, ચોખાની ધાણી, મગ, પીંપર, અને જવ એ સઘળાં પાણીમાં પલાળી તે પાણી સાથે પાવું–ઉલટીના અતિયોગથી તૃષ્ણા આદિ ઉપદ્રવ ઉપજેલ હોય, તો આમળી, રસવંતી, વાળો, ચોખાની ધાણી, જળથી ઘસેલું ચંદન, ઘી, મધ અને સાકર સાથે પાવું.

વિરેચન–રેચ–જુલાબ—આમ વાયુ, બંધ કોષ્ઠ અને પેટના રોગોમાં રેચ આપવો–જે દોષની રેચથી શુદ્ધિ કરવામાં આવેછે. તે દોષ પાછો થતો નથી: બાળ, વૃદ્ધ, ક્ષીણ, બીકણ, થાકેલો તૃષાતુર, સ્થુળ, ગર્ભણીસ્ત્રી, નવીન જ્વર વાળો, તરત મસૂતાસ્ત્રી, મંદાગ્નિ વાળાને, તથા ઘેલછાવાળાને, એટલાને રેચ દેવા નહીં. બાકીના રોગવાળાને રેચ ફાયદા કરતા છે. તે પણ–કારતક બેસતાં અને ફાગણ માસમાં લેવો ઉત્તમ છે, પણ શરદ, વસંત અને વર્ષાઋતુમાં તો લેવોજ નહીં, તે વખતમાં બરાબર નહીં લાગવાથી નુકસાન કરેછે–**રેચની દવા**—જેને હલકો રેચ લેવો હોય તેને દ્રાક્ષ, દૂધ અને એરંડી તેલનો આપવો. સાધારણ રેચ લેવો હોય, તેને નસોતર, કડુ, તથા ગરમાળો એનો આપવો અને જેને તિક્ષણ રેચ લેવો હોય તેને થોરનું છીર, નેપાળો અથવા દારૂડીનો આપવો. રેચ લાગ્યા પછી ચોખા, મગ, રાંધી ઘી સાથે ખાવા. તેમાં ઠંડુ પાણી, પરિશ્રમ, તેલ મર્દન, મૈથુન વગેરેનો ત્યાગ કરવો. બાળકને તો દેશી કે વિલાયતી તાજું એરંડીઆ તેલનો જુલાબજ આપવો ઉત્તમ છે અગર સોનામુખીની ચાહને દૂધ અને સાકર સાથે આપવી. વારંવાર જુલાબ લેવા એ નુકસાન કરતા છે. માટે જોઇએ ત્યારેજ વિચારી લેવા જોઇએ.

દાંતનું આવવું—બાળક છ સાત માસનું થવા આવેછે, ત્યારે દાંત આવવા માંડેછે. એ વખતે તેમને ઝાડો, ઉલટી, તાવ, ઉધરસ થઇ આવે છે, તથા દાંતની પીડાથી ઉંઘ આવતી નથી.

ઉપાય–દાંત આવવાની જગા ફૂલેલી જણાય, તો તે પર માખણ ઘસવું, તેથી વેદના થોડી થાય છે અને દાંત પણ ધીરે ધીરે ઉપડી આવેછે. ધાવણીના ફૂલ, પીંપર એ આમળાના રસમાં વાટી ચોપડવાથી દાંત તરત આવે છે.

ભરાઈ જવું—વર્ષાદ વગેરેની શરદી લાગવાથી અને કફના વધારાથી આ રોગ થાયછે. તેથી ઉલટી થાયછે અનેતાવઆવેછે. છાતીને માથું દુ:ખેછે. અને અશકત થઈ જાયછે.

ઉપાય—અતિવિષની કળી અને લવીંગ પાવું, આદુનો રસ મધમાં મેળવી પાવો, તેમજ અરડુસીનો રસ પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે. અરડુસીનાં પાન છાતીએ બાંધી શેક કરવો. ગોરોચન ઘસીને પાવું-તેથી પણ ઠીક થાય છે.

લાળ—બાળકના મોમાંથી લાળ ઝરેછે-તે તેના લૂગડાંપર ભરાઈ રહેવા દેવી નહીં તેથી તો શરદી થાયછે. **ઉપાય**-લોદર, ગોરોચન, અને તલ, એનો કવાથ કરી મધ સાથે પાવો.

ગાલ પચોરીઆ—આ રોગ બાળકને થાય છે. એ ચેપી રોગ છે. ગાલ સુણી જાય છે, તેથી વખતે થોડી ટાઢ આવી તાવ આવે છે. વખતે એ ગાલપરના ગાંઠામાં દરદ થાય છે, પણ ચાર પાંચ રોજે મટી જાય છે. **ઉપાય**—એક હલકો જુલાબ આપવો, ગાંઠાપર શેક કરવો. ખોરાક હલકો દેવો. સોનાગેરૂ વાટીને ચોપડવો. રાસ્ના, સુંઠ, બીજોરાનું મૂળ, ચિત્રક, દેવદાર, અને અરણીનાં મૂળ એ સમભાગે લઇ પાણીમાં વાટી ચોપડવાં.

ધૂળ કે માટી ખાવી—આ ટેવ કેટલાક બાળકને હોય છે. તે માટે તેની ઘણી સંભાળ રાખવી. આ ટેવ માતાની બેફિકરનુંજ કારણ છે. તેથી તેના હાથ પગ દોરડી થઇ પેટ વધી જાય છે. શરીર ગળતું જાય છે અને એથી વખતે મરણને પણ પામે છે. માટે તે ન ખાય તેવી સંભાળ રાખવી.

ઉપાય—વરીઆળી, ગંધક, એલચી, બોદાર, એનું ચૂર્ણ બે વાલ ધાવણ કે ગાયના દૂધમાં પાવાં. તેથી રેચ લાગી પેટમાંનો બિગાડ નીકળી જશે. રેવંચીનો શીરો પણ પાવાથી તેવોજ ફાયદો થાય છે.

પેટમાં ભાર રહેવો—બાળક કે તેની મા ખાવાપીવામાં સંભાળ રાખતી નથી એથી એ રોગ થાય છે. જો વાયડા પદાર્થ ખાવામાં આવે છે તોપણ થાય છે, ત્યારે ખોરાક પચી શકતો નથી અને પેટમાં દુખેછે.

ઉપાય—એરંડીઆ તેલનો કે રેવંતીના શીરાનો અથવા ગરમાળાનાગરનો રેચ આપવો. તેથી ઝાડો સાફ થઇ બીગાડ નીકળી જશે. જવ કે એરંડીની ખીર પેટપર ચોપડવી. કરીઆતુ ને સોનામુખીની ચ્યાહ કરી

ગોળ સાથે પાવી તેથી ઝાડો સાફ આવી પેટ હલકું થશે.

આમણુ—બાળકને જુલાબ વારંવાર આપવાથી, નબળાઇથી, ઝાડે જતાં કરાંજવાથી, ઝાડે ઘણીવાર બેસી રહેવાથી આ દરદ થાય છે. **ઉપાય**—જુલાબ નહીં આપવો પણ સાફ દસ્ત થવા માટે પેટે એરંડીયું તેલ ચોપડવું. ઠંડા પાણીનો રૂમાલ બાંધવો. પાણીમાં મીઠું મેળવી તેમાં ત્રણ ચાર ઇંચ ઉડાં પાણીમાં ચાર પાંચ મિનીટ બેસાડવું. બકરીના દૂધથી મળદ્વાર ધોવું. અને કચુકાનો લોટ દાબવો. તેથી બેસી જશે. વખતે બે હાથના અંગુઠા વતે તેને તેલ જરા લગાડી ધીરેથી દાબી દેવી. ને મળદ્વારપર લૂગડાની ગાદી રાખી લંગોટ વળાવવો. કલઇ સફેતો તથા માયું સરખે ભાગે લઇ વાટી દરરોજ ભરભરાવવાથી ઉંચે ચડી જાય છે. તે પાછી નીકળતી નથી.

વધરાવળ—એ વાયુથી પેદા થાય છે. તેથી પેડુ અને વૃષણની અંદર દુ:ખેછે વખતે વૃષણ મોટા થાય છે. **ઉપાય**—શેશગુંદર, ઝરેર, સુવા, શીંગરોટીનાં મૂળ, મરડાશીંગી, વાવડીંગ, ઇંદ્રજવ, કાંકચ, એરંડી, એ સમ ભાગે લેઇ તેને કપડ છાંણ ચૂર્ણ કરી ટાઢા પાણીમાં આપવાથી મટે છે.

ખસ ને લુખસ—એ બે જાતની થાય છે. એક ફોડકા થયા વગર શરીરમાં ચર આવે છે. તેથી ખણી ખણી લોહી કાઢે છે. બીજી પ્રથમ ધોળા ને પછી પીળા ફોડકા ઉપડે છે, તેમાંથી પરૂ નીકળે છે. **ઉપાય**—પ્રથમ એક જુલાબ આપવો. ઉંટીઓ ગંધક તેલમાં મેળવી મસળવો. સુખડનું તેલ, કપૂર, અને લીંબુનો રસ સમ ભાગે લઇ મેળવી ચોપડવો. મજીઠ, સાકર એ બ બે પૈસાભાર, સુનામુખી, જીરૂં એ એકેક પૈસાભાર એ સઘળાં ઝીણાં વાટી સવાર સાંજ ઉના પાણીમાં તોલા ૧ સાતરોજ લેવાથી ગમે તેવા ચામડીનાં દરદને મટાડે છે, બાવચી તોલા ૨, ગંધક તોલા ૧। સંચળ તોલા ૧। એ ત્રણને બારીક વાટી કપડ છાંણ કરી ગાયના તાજા ઘીમાં મેળવી જ્યાં ખસ હોય ત્યાં ઘસી ચોપડવું તેથી તરત મટી જશે.

ગોળો—પેટપીડ—એ વા, ગરમી કે શરદીથી થાય છે. જો તે શરદીથી હોય તો ખાટા ઓડકાર આવે છે. ખાધેલું પચતાં વાર લાંગે છે. **ઉપાય**—ચણકબાબ, અકલકરો, સુંઠ, મરી, પીંપર, એ સર્વે સમભાગે લઇ ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરવો. તે દરરોજ મધમાં મેળવી ચાટવાથી મટશે. જો ગરમીની અસરથી હોય તો ખાધેલું પચે પણ ગરમીના

જોરથી દરદ ભરેલો ઓડકાર આવેછે. પાણીની તરસ લાગેછે. **ઉપાય—** વાંસકપૂર, બોરના ઠળીઆ, એલચી, સુંઠ, કેસર, કપૂર, કસ્તુરી, એ સઘળાં સમભાગે લઇ, ઝીણું વાટી તેમાં ત્રણ ભાગ ખાંડ મેળીને દર-રોજ સવારે હથેળી ભરીને ખાવું. બદહજમીનો ઇલાજ લાંઘણ છે, જો જાયફળ મધ સાથે આપે તો ફાયદો થાય છે. સુકું લીંબુ મોંમાં રાખવું. જો ઓકારી આવે તો સડકચુરો પાવાથી ફાયદો થાય છે.

હેડકી—એ વાયુથી કે શરદ વાયુથી ઉપડે છે. **ઉપાય**—ફટકડી ફૂલાવી રતી ૪ ખાય તો તે મટે. કુંવારના રસમાં સુંઠનો ભુકો મેળવી ચાટવો.

મસા—મોઢે, માથે, અને ગાલે થાય છે. એ ઘણા ખરાબ લાગે છે. **ઉપાય—**પાપડીઓ ખારો દેવતાપર ફુલાવી સફેદ થાય, ત્યારે કાઢી લેવો. તેજ બરોબર કળીચુનો મેળવી, તેમાં ત્રીજે ભાગે ડુંગળી નાંખી, પછી તેને બારીક ખરળ કરી મસા ઉપર ચોપડવો. તેથી મટી જશે. મીઠું અને કૂવાનું પાણી એ બંને મેળવી મસા ઉપર ચોપડવાથી મટે છે. સરકો લગાડવાથી પણ મટે છે. ઘોડાનો મોવાળો તાણી બાંધવાથી પણ ખરી પડે છે.

તાવ-જવર—એ રોગ શરદ, વસંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વિશેષે કરીને આ-વેછે. પ્રથમની બે ઋતુમાં આવે છે. તેનું એ કારણ છે કે વર્ષા ઋતુમાં એકઠું થયેલ પિત્ત શરદ ઋતુમાં સૂર્યના કીરણોથી પીંગળીને જવર ઉત્પન્ન કરે છે. તેમજ હેમંત ઋતુમાં એકઠો થયેલો કફ વસંત ઋતુમાં સૂર્યના કીરણોથી પીંગળીને જવરને ઉપજાવે છે. એવો આ ઋતુનો સ્વભાવ છે. તાવ જે ઋ-તુમાં આવે, તે વખતે ખાવા પીવાની ઘણી સંભાળ રાખવી. આ રોગ ખાવાપીવાની અયોગ્યતાને લીધે વાત, પિત્ત અને કફ એ દોષો કોપી જ-વરને પેદા કરે છે. એ વાતજવર, પિત્તજવર, કફજવર, વિષયજવર, વગેરે નામથી ઓળખાય છે. રૂક્ષ, લઘુ, શીત પદાર્થોનું સેવન, કસરત, વમન, વિરેચન, ઉદ્વેગ, શોક, ઉજાગરો, ઇત્યાદિકથી ઉત્પન્ન થાય છે, નખ, આંખ, મૂત્ર, ઝાડો, અને ચામડી એ રાતાં થાય છે, ફેર આવે છે, સાંધા, કેડ, પડખાં, અને વાંસો એ દુઃખે છે. મોં સ્વાદ વગરનું થાય છે, કંઠમાં શો-ષ થવો. સુકી ખાંસી આવવી. અરૂચી થવી, બગાસાં આવવાં, માથું દુઃખવું. એ તેનાં લક્ષણ છે. **ઉપાય**—દેવદાર, ગળો, સુંઠ, પીપરીમૂળ, એનો કવાથ પાવો. કરીઆતું, કડું, લવિંગ, પીંપર, તુળસી એનો કવાથ પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

પિત્તજ્વર—ખાટું, ખારૂં, ગરમ, તીખું, વગેરે ખાવું, અજીર્ણમાં જમવું, વગેરે કારણથી પિત્ત કોપે છે. એથી મોં તીખું લાગે છે, નાક, મોં, કંઠ, હોઠ, અને તાળવું પાકી આવે છે, તરસ, ભ્રમ, મોહ, મૂર્છા, પિત્તની ઉલટી થવી, અતિસાર થવો, અન્નપર અરૂચી, પરસેવો, નખ, આંખ, મોં, મૂત્ર, ઝાડો, અને ચામડીનું રાતું થવુંઅને ઠંડા પદાર્થપર રૂચી એ પિત્તજ્વરનાં ચિન્હ છે. **ઉપાય**—લીંબડાની અંતર છાલ, ગળો, દ્રાક્ષ, જેઠીમધ, કડું, ને મોથ, એનો ક્વાથ કરી પાવો. અથવા લીંમડાની અંતરછાલને કે લીંમડાની ગળોને વાટી તોલા ૨ સવાર સાંજ પાવાથી આરામ થાય છે, તાંદળજાની ભાજીથી ઉલટી, તૃષા, આગ એ મટે છે. **કફજ્વર**—એ મધુર, ભારે, ઠંડું ખાટું ખારૂં. દિવસે સુવુ, હર્ષ એ વગેરેથી કફજ્વરને ઉપજાવે છે. એની વસંતકાળમાં ઘણું કરી વધારે ઉત્પત્તિ છે, શરીર ભારે થવું, મોંમાં મીઠાસ થવી, ઉબકો આવવો, ઉલટી થવી, જઠરાગ્નિ મંદ પડવી ઓડકાર આવવા, નિંદ્રા વધવી, આળસ આવવું, શ્વાસ ચડવો, તથા મોં, નખ, મૂત્ર, ઝાડો અને ચામડીનું ધોળું થવું તથા ગરમ પદાર્થોપર પ્રીતિ થવી. **ઉપાય**-ગળો, પીંપર સુંઠ, અને રીંગણી, અરડુસીના પાન, કીસમસી, એ સમાન લઈ તેનો ક્વાથ કરી પાવો. નાગરમોથ, પાવાથી પરસેવો છૂટી તાવ હલકો પડે છે. ને હુશીઆરી આવે છે,

ટાઢીઓ તાવ—એમાં મસ્તક પીડા, સાંધાનું ફાટવું. મૂખ સુકાવું, ઉલટી, તરસ, અરૂચી, નિંદ્રાનો નાશ, બગાસાં આવવાં, ટાઢ ચડવી, પરસેવો વારંવાર આવવો, શરીરમાં સાધારણ બળતરા, શરદી જણાવી, ઉષરસ આવવી, એ તેનાં ચિન્હો છે. રોજીઓ, એકાંતરીઓ, તરીઓ, ચોથીઓ વગેરે આનાજ પ્રકાર છે. **ઉપાય**—ટાઢ ચડે તો પ્રથમ ગરમ કપડાં ઓઢવાં, ઉના પાણીની બાટલીથી શેક કરવો, ગરમ ચાહ પીવી, તાજી હવા ઓરડામાં આવવા દેવી,-અતિવિષ, કરીઆતું મોથ, એ સમભાગે ક્વાથ કરી તાવ ન હોય ત્યારે પાવો. તાવ ન હોય ત્યારે ક્વીનાઈન પણ ઉત્તમ છે. તે આપવું. કાંકચ અને કાળાં મરી એ સમભાગે લઇ આપવાથી રોજીઓ, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ વગેરે તાવ ઉતરી જાય છે. લીંમડાની અંતરછાલને ઉકાળી તોલા ૨ા થી ૫ સુધી તાવ હોય ત્યારે ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી. તેથી તાવ ઉતરી જાય છે, **વિષમજ્વર**—એમાં બધા તાવનાં કેટલાંક લક્ષણો હોય છે. એ તાવ ફરી ફરી ઉથલો કરે છે. માટે આ વખતે ઘણી સંભાળ રાખવી. **ઉપાય**—ઝાડો સાફ ન આવતો

હોય, તો આંમળાં, હરડે અને ધમાસાનો કવાથ ઠંડો થાય, ત્યારે આપવો. કરીઆતું, કડું, મોથ, ખડસલીઓ, ગળો, ગરમાળાનો ગર એનો કવાથ પાવાથી ઉતરી જશે.

સૂચના—જે ઋતુમાં તાવ આવવાનું લખ્યું છે, તે ઋતુમાં ખાવા પીવાની સંભાળ રાખવી. તાવ આવવાના ચિન્હ જણાય તો લાંઘણ કરી નાંખવી. લાંઘણ એ એને અટકાવે છે. તે પછી પણ ચોખાને મગના પાણીનું સેવન થોડા રોજ કરવું. અને હલકો ખોરાક લેવો.

શૂળ કે ચુંક—એ વા અને શરદ વાથી, તેમજ પેટમાં બીગાડ થવાથી થાય છે, એથી પડખે ચુંક આવે છે. **ઉપાય**—હરડાં, બેડાં, આમળાં, કડું, ગરમાળાનો ગર એનો કવાથ પાવો. અથવા હીમજ, અતિવિષ, હીંગ, સંચળ અને ઇંદ્રિજવ એ સમભાગે લઇ બારીક ભૂકો કરી તેમાંથી તોલો ૦ાા ગરમ પાણી સાથે લેવાથી વાયુ અગર શૂળ બંધ થશે.

કોલેરા—આ રોગ ઘણો દુષ્ટ છે. એ બે રીતે હુમલો કરે છે. પ્રથમ તો એકલોજ થોડો થોડો ઝાડો થાય છે. જો તેને બંધ કરવામાં નથી આવતો તો વધારે જોર કરે છે. ઝાડાને રસ્તે જે પડે તે ગંધાતું નથી, પણ ચોખાના ધોવણ જેવું હોય છે, ઝાડો કબજ થતો નથી, દરદ થતું નથી, આંતરડાં ખેંચાતાં નથી. સખત ગોટલાં ચડે છે. થોડી વારમાં બધું જોર જતું રહે છે, આખું શરીર, જીભ, અને શ્વાસ તદન ઠંડા પડી જાય છે. નખ આસમાની રંગના થઇ જાય છે, પાણીની તરસ ઘણી લાગે છે, અને ઉલટી ઉપરા ઉપરી થાય છે, આંખમાં ખાડા પડે છે. અને અવાજ બદલાઇ જાય છે. બીજી જાતના કોલેરામાં કસી ચેતવણી મળતી નથી, ઉલટી, ઝાડો કે ગોટલાંએ કશું થતું નથી, અને એ રોગ થયો છે એવું રોગીને માલમ પડતું નથી, પણ એટલુંજ કહે છે કે મને નબળાઈ જણાય છે. એ નબળાઈ એકદમ વધી જઈ શરીર ઠંડુ પડી જાય છે. અને મરણ પામે છે. આ રોગમાં જેને પેટમાં દુ:ખાવ થતો નથી, તે ઘણું કરી મરી જાય છે. પણ પેટમાં દુ:ખી દુ:ખીને ઝાડો થાય છે. એ સ્થિતિ સુધરવાની નિશાની છે. ઝાડા થવા ઉપરથી બીક ન રાખવી, પણ વખતે જેને નથી થતો કે થોડો થાય છે, તેને માટે ભય રહે છે. **ઉપાય**—સુકાં મરચાં, ને મીઠું ઉકાળીને અરધા અરધા કલાકે પાવું. ૫ થી ૧૦ ઘઉંભાર કાલા ધંતુરાનાં સૂકાં ફુલનો ભૂકો, કાળાં મરી, અને મધ એ ત્રણે મેળવી ઝાડો બંધ થતાં સુધી આપવો. ઝેરકચોળું ઉકાળી કે

ઘસી પાવું—રોગીના ખાટલા પાસે કપૂર બાળવું. તમાકુની બીડીની પેઠે કપૂરની બીડી કરી પીવી. હાથ પગે શેક કરવો, ગોટલા ચડે ત્યાં હીંગના પાટા બાંધવા. અગર રાઇ વાટી પ્લાસસ્તર મારવાં. તેને ઉઠવા બેસવા નહીં દેતાં બિછાનામાંજ સુવાડી રાખવો. શરીર થંડુ થાય, તો ગરમાવો આવે, એવાં ઓષડ આપવાં. આકડાની છાલ્નો ભૂકો અને કાળાં મરીનો ભૂકો સમ ભાગે મેળવી આદુના રસમાં કે સુંઠના પાણીમાં ચણા જેવડી ગોળી વાળવી, તેમાંથી એકથી બે ગોળી અડધા અડધા કલાકે આપવી. ઉલટી કરી કાઢી નાંખે તો તરત બીજી આપવી ને ઉલટી બંધ થાય, ત્યાં સુધી આપ્યા કરવી. એ ગોળી ઉપર બીજી દવા આપવી નહીં કેમકે તેનો ગુણ જણાતો નથી. તરસ લાગે તો ધાણા ને વાળાને ઉકાળી થંડો કરી આપ્યા કરવું. અથવા લવીંગ, જાયફળ, કે નાગરમોથનું પાણી ઉકાળીને પાવું, ચોખી ચાહ પાવી. ઝેરી નાળીએરના કોપરાંનો ભૂકો બે આનીભાર ખાંડી પાણી સાથે આપવો. ઉલટીથી નીકળી જાય તો ફરી પેટમાં ટકે ત્યાં સુધી આપવું. તેથી ફાયદો થાય છે. **સૂચના**—આ રોગ વાળાને અફીણુ વાળી કોઈ દવા આપવી નહીં.

નેત્ર રોગ—આ રોગમાં આંખો લાલ થાય છે. લાહે બળે છે, ચીપડા વળે છે, સોજો ચડે છે, પાણી ઝરે છે, અને વેદના થાય છે. એ ગરમી કે વાથી થાય છે. **ઉપાય**—આ રોગીને હલકો જુલાબ આપવો. આંખ ઉપર છાંયો રાખવો. થોડા રોજ ઘર બહાર નીકળવું નહીં, આંખ ઉપર ગરમ પાણી કે ખસખસના ડોડવાને ઉકાળી તેનો શેક કરવો. ફટકડી ઘઉં ૯ ભાર ફૂલાવીને પાણી તોલા ૨॥ માં મેળવી તે પાણીથી આંખ ધોવી. રસવંતી, લીંબુનો રસ, હળદર, અફીણ, તેને વાટી લોઢાની કડછીમાં ઉનાં કરી પોપચાંએ લેપ કરવો. લીંબુની ચીરપર હળદર, ફટકડી, અફીણ, નાખી ઉનું કરી, ધોળા લુગડામાં પોટલી કરવી. તે આંખને લગાડવી, રાત્રે ચીમેડમાં જરા મીઠાની કાંકરી નાંખી આંજવી, આંખપર અજમાની પોટલીનો શેક કરવો. સરગવાના પાનનો રસ મધમાં મેળવી આંખની આજુબાજુ લેપ કરવો. ફૂલાવેલી ફટકડીને પાણીમાં મેળવી તેનાં આંખમાં ટીપાં પાડવાં. તેમજ મોરથુથુને ફૂલાવી ગુલાબ જળમાં મેળવી આંખમાં ટીપાં પાડવાં. ખીલ પડ્યા હોય, તો મોરથુથુ તેપર ઘસવું સોજો હોય તો અફીણ ને ફટકડી સરખાં મેળવી આંખની આજુબાજુ ચોપડવાં, આંખે આંખ મારતી હોય તો મોરથુથુ ૧૫ ઘઉં ભાર, કપૂર ૪

ઘઉં ભાર ખળખળતા પાણી તોલા ૬ માં મેળવી તેથી સવારસાંજ આંખ ધોવી.

રતાંધળાપણું—જેને દિવસે સૂઝે પણ રાત્રે મુદલ સૂઝે નહીં તેનો **ઉપાય**—ડોડીની ભાજી પાણીમાં બાફી સવારમાં નયણે કોઠે ખાવી. અરીઠાંના બીજને પાણીમાં ઘસી આંજવાં.

મોં આવી જવું—ગરમીથી મોં આવે છે. જીભ, તાળવું ને ગાલ પાકી આવી રાતાં થાય છે કે ચાંદાં પડે છે, તેપર ઝીણી ધોળા રંગની છાંટ કે ડાઘા પડે છે આ રોગ મોટાં કરતાં બાળકને વધારે થાય છે. **ઉપાય**—ટંકણખાર ફૂલાવી મધમાં મેળવી પીંછી વડે સવારસાંજ ચોપડવો. ફૂલાવેલો ટંકણખાર કાથાના ઉકાળામાં મેળવી કોગળા કરાવવા. ચિણીકબાલા, એળચી, કાથો, એ ત્રણેનો ભૂકો ભરભૂરાવી લાળ પડવા દેવી. ધોળી તપખીર લગાડી લાળ ઝરવા દેવી.

દાંતનું દરદ—દાંતમાં સડો લાગવાથી, અજીર્ણ, વગેરે કારણથી એ દરદ થાય છે. **ઉપાય**—દાંતમાં પોલાણ હોય ને દરદ થતું હોય, તો દાંતને સાફ કરી કપૂર તથા અફીણ મેળવી તેમાં ભરવું. લવીંગ અથવા પેપરમીટના તેલનુ પુમડું દાંતમાં રાખવું. દાંતના કોહોવાટથી પીડા થતી હોય, તો અકલકરાના ઝાડના ફૂલને ચીરીને દુઃખતા દાંત ઉપર દાબવાથી દરદ નરમ પડે છે. સુંઠ, ફટકડી, અકલકરો એ ત્રણે સરખા લઇ ખુંદી દાંતમાં ભરી લાળ પડવા દેવી. અરીઠાના ઠળીયાનો ગલ અને તેના ઉપરનું પડ ભીજાવી દાંતપર રાખી લાળ ગળવા દેવી.

મંજન—આ મંજનથી દાંતના તમામ દરદ મટી દાંત મજબુત થાયછે, મોં વાસ મારતું નથી. **ઉપાય**—કાથો તોલા ૨ માયાં તોલો ૧ કપૂર તોલો ૦ ચાક તોલા ૪ બાવળની છાલ તોલા ૨ બોરસલીની છાલ તોલા ૪ એ સઘળાને બારીક વાટી ખરળ કરી દાંતે ઘસવાથી ફાયદો થાયછે.

સલેખમ—એ શરદી કે ગરમીથી થાય છે. શરદીથી બંને નાકનાં નસકોરાંમાં સોજો થાય છે. તેમાંથી પાણી ઝરે છે. ને તે ગળામાં ઉતરી ખાંસી થાય છે. શરદીથી થાય તે પાણી જાડું ને પરાણે નીકળે છે અને ગરમીથી થાય છે, તે પાણી ગરમ પાતળું વહે છે. **ઉપાય**—શરદીથી થતું હોય તેણે તમાકુ સુંઘવાનું રાખવાથી થતું નથી. ખસખસ, ધાવણીનાં ફુલ, સુંઠ એ પાણીમાં ક્વાથ કરી ત્રણ રોજ પીવું. ગરમીથી થનારે છાસ, સરકો ને જવનો લોટ એ મેળવી ખાવો. કાયફળ, મોથ, કડું, કચુકા, કાકડાશીંગ, ને પોખર મૂળ એનું ચૂર્ણ મધમાં ચાટવું. અફીણ નાકપર ચોપડવું.

વરાધ-સસણી—આ રોગ બાળકોને તેમજ મોટાને પણ વખતે વાયુ નળીમાં સોજો થવાથી થાય છે. પ્રથમ સળેખમ થાય છે, શ્વાસ લેવાતો નથી, છાતી દુઃખે છે. તાવ આવે છે. ખાંસી થાય છે. પેસાબ થોડો થાય છે. દીવસ કરતાં રાત્રે દરદ વધારે જણાય છે. ચામડી હુંફેલી ને ભીંની લાગે છે. ખાંસીનો અવાજ લાંબો ને સોરવાળો હોય છે. બીને ચોંકી ઉઠે છે. **ઉપાય**—એ આજારીને ઓરડામાં રાખવો. શીઆળો હોય તો તેમાં સગડી રાખવી, તેમાં બહુ તાપ રાખવો નહીં. ઓરડામાં તાજી હવા આવવા દેવી. આકડાનાં મૂળીઆંની છાલનો ભૂકો આપી ઉલટી કરાવવી. તેથી તાવ નરમ પડશે. ને પરસેવો વળશે ને ખાંસી ઓછી આવશે. દસ્ત સાફ લાવવા એરંડીયા તેલનો જુલાબ આપવો. આકડાનાં મૂળીઆની છાલનો ભૂકો ૨૪ ઘઉં ભાર, ધોળી ખાંડ ૩૬ ઘઉં ભાર, આ બંનેને મેળવી તેમાંથી ૫ ઘઉં ભાર ચાર ચાર કલાકે આપવું. છાતીપર નાગરવેલના પાનથી શેક કરવો. છાતીની આજુબાજુ અજમો વાટી ઉનો કરી લેપ કરવો.

ઉટાંટીયું—આ ખાંસી નાના બાળકને શરદી વગેરેથી થાય છે. બાળકને ખાંસી વારંવાર થવાથી ગુંગળાવી દે છે. પ્રથમ સળેખમ થઇ પછી એ થાય છે. **ઉપાય**—ફટકડીને ફૂલાવી ૫ થી ૧૦ ઘઉં ભાર પાણી સાથે મેળવી ગળામાં પીચકારી મારવી. જો નબળાઈ હોય, તો ક્વીનાઈન, લોઢાનો અર્ક, અને કોડલીવર ઓઇલ પાવું. એકલું કોડલીવર ઓઇલ પણ ફાયદા કરતા છે. જુલાબ માટે સોનામુખીની ચાહ અથવા એરંડીયેલ તેલ આપવું. ખોરાક દૂધ કે કાંજી આપવો.

આંચકી—શરીરનું વારંવાર ખેંચાઇ જવું. કમાનની પેઠે વળવું વગેરે થાય છે. આ દરદ બાળકને દાંત આવે છે, ત્યારે તેમજ બીજા આજારમાં થાય છે. તેમજ મોટાને પણ થઈ આવે છે. તે ઘણું કરી મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે મગજ ઉપર થંડા પાણીના પોતાં લપેટયાં રાખવાં. **ઉપાય**—ટંકણખારને ફૂલાવી વાલ ૧ ધાવણમાં મેળવી આપવો. ગોરોચન ઘસીને પાવું. પ્રસવ થયા પછી સ્રીને આંચકી આવે તો કપૂર વાલ ૧ એરંડીઆ તેલ તોલા ૨ાા માં મેળવી ગરમ કરી પાણીમાં પાવાથી મટી જશે. તેમજ ડુંગરીનો રસ પાવો પણ ફાયદો કરેછે. ગરમ કરેલા પાણીમાં છાતી સુધી રાખવાથી ફાયદો થાય છે. તે જ્યારે જણાય ત્યારે કરવું, પાણી સહેવાય તેવું ગરમ રાખવું.

નસ્કોરી ફૂટવી—એ લાગવાથી, રગ ચીરાવાથી, કે લોહીના વધા-

રાથી લોહી પડે છે. **ઉપાય**—બીજકીંદરૂં, મજીઠ, અફીણ, ને કરોળીઆના પડની વાટ કરી નાકમાં રાખવી. ખેતરની કાળી માટીનો માથે લેપ કરવો. માટી સુંઘવી, મોરથુથુની પીચકારી નાકમાં મારવી. દાડમના ફૂલનો રસ નાકમાં મૂકવો. ફટકડી, માયાફળની ભૂકી સુંઘવાથી પણ બંધ થાય છે.

ઉંદર, ભમરી ને મધમાંખીનો ડંખ—એના ડંસથી પીડા થાય છે. **ઉપાય**—એ ડંખપર ગેરૂ ચોપડવો. થોરનું દૂધ પણ ઠીક છે. તુળસીના રસમાં અફીણ ઘસીને ચોપડવું.

માથામાં ઉંદરી—એ રોગ થવાથી વાળ ખરી જાય છે. **ઉપાય**—પ્રથમ માથું મુંડાવી તે સવાર સાંજ સાબુથી ધોવું. મોરથુથુ ૧૫ ઘઉંભાર શેર ૦ા પાણીમાં મેળવી. તેમાં લૂગડું બોળી ઉંદરી હોય ત્યાં મૂકવું. આ પ્રમાણે કરવાથી પોપડા વળશે. તે ઉખડી સાફ થશે. ગંધક અથવા સુરાખારના તેજાબને પાણીમાં નાંખી તેમાં કપડું બોળી માથાપર મૂકવું અથવા ઝીણી હીમજી હરડે દીવેલમાં તળીને તેનો ભૂકો કરી માંથાપર લગાડવો.

હડકવા—કૂતરૂં, શીઆળ વગેરે પ્રાણીને હડકવા હાલવાથી કરડે છે, તેથી હડકવા હાલે છે. જે ભાગપર તે કરડેલ હોય તે જગાને આસપાસ કાપી નાંખી લોહી ઝરવા દેવું અગર કારીખાર લગાડવું. અથવા ડંસને ડામ દઈ બાળી દેવો. બીમારને અંધારામાં રાખવો, તેને કસ્તુરી સુંઘાડવી. અથવા કુકડવેલને પાણીમાં વાટી એક નવટાંક પાણી પાવું તેથી ઉલટી થશે, ન થાય તો ઉલટી થાય ત્યાં સુધી એ રીતે કરવું. એમ દર અઠવાડીએ ઉલટી કરાવવી.

બળવું-દાઝવું—અગ્નિથી દઝાય ત્યારે ફોલ્લા ઉપડે છે ને બળતરા બળે છે. **ઉપાય**—કુંવારના કટકાને ચીરી બળેલા ભાગપર મૂકવો. તેનો રસ ચોપડવો. અથવા સરકો અને સાહી ચોપડવાં. ગુંદરનો જાડો લેપ કરી માથે ઘઉંનો લોટ ભરભરાવો. મીઠાને તેથી અરધા ચુનાના પાણીમાં મેળવી ચોપડવું. મધ સાથે કેરોસિન તેલ મેળવી ચોપડવું.

ખોડો-જુ—માથાના વાળ સાફ નહીં રાખવાથી અંદર ભૂકી જેવું થઈ ઝીણી જીવાત થાય છે તે કરડે છે. **ઉપાય**—પાપડીઆ ખારાને પાણીમાં મેળવી માથું ધોવું. ચણાને છાસમાં પલાળી નરમ થાય, ત્યારે માથે ચોળવા. બે પહોર થાય, ત્યારે માથું ધોવાથી જુ તથા ખોડો નીકળી જશે. ઉજળી ખાંડ ને લીંબુનો રસ મેળવી માથે ચોળવું અથવા નવસારનો ભૂકો સરકામાં મેળવી ચોળવાથી પણ જુ ને ખોડો બંને નીકળી જાય છે.

ઉલટી-ઝાડો ને પેટમાં દુઃખતું બંધ કરવાનો સિદ્ધ ઉપાય—ભોરીંગણીના ડોડવાનો રસ, પીંપરીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, સુંઠ, એ વાટી મધમાં કે ઘીમાં મેળવી ચટાડવાથી બાળકને થતી ઉલટી બંધ થાય છે. વખમો પાણીમાં વાટી પાવાથી પણ બંધ થાય છે. ફુદીનો, અજમો, એળચી, કાળાં મરી, સુંઠ, એળીઓ, અતિવિષ, પીંપર, ઈંદ્રજવ, વાવડીંગ, સંચર એ સમ ભાગે લઇ ચૂર્ણ કરી તેની ગોળી ચણા જેવડી કરવી આ ગોળીથી ઉલટી, ઝાડો, પેટમાં દુઃખાવ વગેરે બંધ થાય છે.

આંજણી—આંખનાં પોપચાં નીચે ઝીણી ઝીણી ફોડકી થાય છે, તે કાંકરાની પેઠે ખુંચે છે. તે ગરમીથી થાય છે. **ઉપાય**—સોઇરો આંજવો. અથવા સિંદુર કે સાઈ ચોપડવાથી મટે છે. ઘઉંના થુલા કે આટાનો શેક કરવો. જીરૂ ઘસીને ચોપડવા.

કફ—છાતી તથા ગળાને એ રૂંધે છે. ઉધરસ ખાતાં છાતીમાંથી પીળા બળખા નીકળે છે. **ઉપાય**—અરડુસીનો રસ મધ સાથે પાવો. તેથી કફ મટે છે.

હરસ—એ ગુદાની કોરપર થાય છે. તેથી ઝાડો ઉતરતી વખતે પીડા થાય છે વખતે તેમાંથી લોહી પડે છે. **ઉપાય**—અફીણ તોલો ૦ાા, માયાફળની ભૂકી તોલો ૧, માખણ તોલા ૩ માં મેળવી ચોપડવાં. અથવા મરી તોલા ૧, પીંપર તોલા ૨, સુંઠ તોલા ૩, ચિત્રો તોલા ૪, સુરણ તોલા ૧૬ એ સર્વેને વાટી તેની ગોળમાં ગોળીઓ કરી ખાવાથી એ રોગ મટે છે. મીઠાનુ પાણી ચોપડવાથી મૂળમાંથી કપાઈ જાય છે. છાશ એ હરસનું ઉત્તમ ઓષડ છે. ચુનો, સાજીખાર, ટંકણખાર, મોરથુથુ, એ સમ ભાગે લઈ ત્રણ દીવસ લીંબુના રસમાં પલાળી મસાને ચોપડવાથી મટે છે.

અળાઈ—એ ઉનાળામાં ગરમીથી ઝીણી ઝીણી ફણીગીઓ થાય છે તેથી ખરજ આવે છે, ને ચટપટે છે. **ઉપાય**—ધમાસો, ખસખસના ડોડવા એને પાણીમાં ઉકાળી તેમાં નહાવાથી મટી જશે. વાળો, શંખજીરૂ, કપૂરકાચલી એ સમ ભાગે વાટી ચોપડવાં.

રતવા—આ એક જાતનો ચેપી રોગ છે. એ ગરમીથી ઉપડે છે. તેમાં ગડા ઉપડે છે, તે દુઃખે છે, એ જુદે જુદે ઠેકાણે ફરે છે. તાવ આવે છે ઝાડો થાય છે. વખતે ઉલટી કરે છે. **ઉપાય**—જુના વાંસની ગાંઠ ઘસી ચોપડવાથી અગ્નિ શાંત થાય છે. હેમકંદ, રતવેલીઓ, કાળો હંસરાજ, ચણકબાલા, વાળો, સુખડ, સોનાગેરૂ, એ સમ ભાગે લઇ વાટી ચોપડવાથી

તરત મટે છે. ગરમાળાની છાલ અને બેડાંનો ભૂકો સમ ભાગે લઈ વાટી ખદખદાવી ચોપડવાથી બધી જાતના રતવા મટે છે.

કાનની પીડા—એ વા, ગરમી, નબળાઇ કે લોહી વિકારથી દુઃખે છે. તેમજ કોઇ જીવજંતુ પેસી જવાથી પણ દરદ થાય છે. **ઉપાય**—વાથી કાન દુઃખતો હોય તો સ્ત્રીનું દૂધ અગર ધૂપેલ તેલને ગરમ કરી ટીપાં પાડવાં. લોહી વિકારથી દુઃખે તો ફુસ ખોલાવવી ને ધુપેલ તેલમાં સમુદ્રફીણ કકડાવી તેનાં ટીપાં પાડવાં. કીડા પડ્યા હોય તો એળીઆને ગાયના દૂધમાં ઉનું કરી કાનમાં રેડવાથી કીડા મરી જશે. પરૂ નીકળતું હોય તો ટંકણખાર ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરી ભરભરાવવો. ને ઉપર લીંબુના રસનાં ટીપાં પાડવાં. કાન બહેરો હોય તો આકડાનાં પાંદડાં દેવતા ઉપર ઉનાં કરી તેના રસનાં ટીપાં દીન ૧૫ સુધી પાડ્યા કરવાં. ઉંટના મૂત્રનાં ટીપાં પણ તેવોજ ફાયદો કરે છે. તે સુતી વખતે પાડવાં.

દમ—હાલતાં ચાલતાં શ્વાસ ચડી આવે છે. છાતી ને ગળામાં કફનો જમાવ થાય છે. વખતે બળખા ચીકણા નીકળે છે. જો તરત ઉપાય નથી થતો, તો એ રોગીનું શરીર નબળું પડી જાય છે. ચોમાસામાં ને શિયાળામાં શરદીથી એનું જોર વધે છે. જ્યારે તે ઉપડે છે, ત્યારે શ્વાસોશ્વાસ લેતાં ગુંગળાઇ જાય છે. **ઉપાય**—એળીઓ મધ સાથે ચાટવાથી ફાયદો થાય છે. મોથ, ખેર, મરી, પીંપર, વાવડીંગ, ચીત્રો, સુંઠ, એ સમ ભાગે લઇ, ખાંડી ચાળી દરરોજ સવારે તોલા ૦॥ ખાવાથી શ્વાસ, પાંડુરોગ, કમળો, શુળ, તથા વાનો ગોળો એ સર્વ મટે છે.

ખીલ—ગરમીથી અને જુવાન માણસને નાક, ગાલ, અને કપાળે થાય છે. **ઉપાય**—મઠનો લોટ સરકામાં ભીંજવી મોંપર ચોપડવો. અથવા દ્રાક્ષના ઝાડનું લાકડું બાળીને તેની રાખ સરકામાં મેળવી ચોપડવી.

મરડો-ઝાડો—એ ચોમાસાની શરદી અને વાયુથી થાય છે. એથી ઝાડા સાથે લોહી અથવા જળસ પડે છે. **ઉપાય**—અરડુંસો પૈસા ૧ ભાર, સાથે સાકર તેટલીજ મેળવી દૂધમાં પીવો. લોહી તથા આમવાયુથી મરડો થયો હોય તો પેટમાં આંકડી આવે છે. ઝાડા સાથે લોહી તથા આમ પડે છે, ઘડીએ ઘડીએ મરડો આવે છે અને ઝાડો ઉતરતાં જીવ ગભરાય છે. કઠણ ઝાડો થાય તો તાવ પણ આવે છે. જીભ ઉજળી થાય છે, પેડુમાં દુઃખે છે, ઝાડે ફરતાં પીડા થાય છે, તોપણ સાફ ઝાડો ઉતરતો નથી. થોડાંક આમ તથા લોહીનાં ટીપાં પડે છે.

ઉપાય—સુઠ, ને વરીઆળી અકેક તોલો લઈ ખાંડી શેર ૦। પાણીમાં ઉકાળવાને નવટાંક પાણી રહે, ત્યારે ઉતારી તેમાં વિલાયતી ચોખું એરંડીયું તેલ તોલા ૨॥ નાખી ઘંડા કરી પાવું. તેથી દસ્ત સાફ થશે. જો બરાબર ન લાગે, તો એક દીવસ જવા દઈ. બીજે દિવસ તેજ પ્રમાણે પાવું. તેથી કસર નીકળી જશે. પછી હીમજી હરડે ને ઘીમાં તળીને તેમાં થોડી તળ્યા વગરની નાખી ભૂકો કરી. તેમાં તેટલીજ ખાંડ ભેળવી ફાકવાથી બધી પ્રકારના મરડા મટેછે. શંખજીરૂં, ખાંડમાં ભેળવી ત્રણ ત્રણ કલાકે ફાકવાં અગર મરડાંશીંગ, મોચરસ, અતિવિષ, કાકડાશીંગ, સુંઠ, જાયફળ, ભાંગ, અફીણ, બીલીનોગર, ધાવણીનાં ફુલ, ઇંદ્રજવ, ને જાવંત્રી આ સમભાગે લઈ ખાંડી કપડાછાણ કરી ચણીઆબોર જેવડી ગોળીઓ કરવી. દિવસમાં ત્રણ વખત અકેક ગોળી લેવી, અને પેટપર શેક કરવો. ખોરાક હલકો લેવો. તેથી મટી જશે.

મુત્રકચ્છ—એ રોગ શરદી કે ગરમી વગેરેના કારણથી પેસાબ બંધ થાય છે, ત્યારે દરદી ઘણો અકળાય છે. **ઉપાય**—ચંદ્રવયણાની જડ વાટી પાવાથી ઝાડો ને પેસાબ બંને થશે. કળથી ઉકાળી તેનું પાણી પાવાથી ફાયદો થાય છે, ડુંગળી, ગોખરૂ, કપાસનાં બીજ, કાકડીનાં બીજ, એ ચારે ઓષડ સમભાગે લઇ પાણીમાં ઉકાળી સાકર ભેળવી પાવાં. તેથી એક પહોરમાં પેસાબ છુટશે. ડુંટી ને પેડુપર પાણીનો શેવાળ મૂકવો. કેસુડાનાં ફૂલ બાફી બાંધવાં. મુલતાની માટીને ઘસીને ડુંટીપર લેપ કરવો. કપૂર અથવા સુરોખાર પેસાબ માર્ગમાં દાખલ કરવાથી છૂટે છે. ચણકબાબ, સોનામુખી, અળસી, પાખાણભેદ, સુરોખાર, એનું ચૂરણ આપવું.

કોયલી—એ રોગ લોહી વિકારથી અગર નબળાઇથી કે ગરમીથી થાય છે. ત્યારે ગળામાં દુઃખે છે, થુંક પણ વખતે ઉતરી શકતું નથી. **ઉપાય**—પાકેલા અંજીરને પાણીમાં ઉકાળી કાચના શીશામાં ભરી રાખવું તે એક અઠવાડીઉં પીવાથી મટે છે.

મોમાંથી લોહીનું પડવું—એ ગરમી વગેરે કારણથી પડે છે. **ઉપાય**—અરડુસો તોલા ૧ તથા મધ તોલા ૧૦ એ બે ભેળાં કરી દરરોજ સવારે ચાટવાથી લોહી બંધ થશે.

ગળું પડવું—એ બાળકને પછડાવાથી વગેરે કારણથી પડે છે. **ઉપાય**—સિંધવ, વજ, બાબચી, હળદર, મરી, પીંપર, એ સઘળાં સમ ભાગે લઈ ખાંડી કપડછાણ કરી મધ સાથે ચાટવાથી મટે છે.

છાંઈ-કરોળીઆ-ચીતરી—તે હાથ, પગ, છાતી, મોં વગેરે ઠેકાણે જરા ધોળાસ મારતાં ચાઠાં પડે છે. તે ઘણાં ખરાબ લાગે છે. ઉપાય થતો નથી, તો વધ્યે જાય છે. **ઉપાય**—તેલીઓ દેવદાર, લીંબુના રસમાં ઘસીને ચોપડવાથી મટે છે. બહેડાં કે તલનાં ફુલને ચોપડવાથી પણ મટે, બાબચી લીંબુના રસમાં વાટી ચોપડવાથી પણ મટે.

પાંડુ ને કમળો—એ કલેજામાં પિત્ત ભેળું થવાથી, ફિકરથી તથા ફેફસાં ને મગજના રોગથી અને તાવથી પણ થાય છે. તે આંખોના ડોળાં, નખ, પીળા થાય છે, મોં પીળું થઈ જાય છે ને વખતે કોઇને શરીર પણ પીળું પડતું જાય છે. **ઉપાય**—ખેર, પીંપર, ચિતરો, સડકચુરો, સુંઠ, વાવડીંગ, એ સર્વ સમાન લઇ બારીક કરવું. તેમાં લુહારની કોહોડમાં લોઢું ઘડતાંજ લોઢાની ઝેણ પડે છે—કાટ પડે છે, તેનો બારીક ભૂકો ખરળમાં કરીને બીજી ઔષધીથી બમણો નાંખી નિત્ય સવારમાં ખાવાથી કમળો, પાંડુરોગ મટી જાય છે. વિકળાનાં પાદડાં ચાવવાથી પણ કમળો મટે છે.

આધાશીશી—એ શરીરની નબળાઇથી, ગરમી કે શરદીથી નિત્ય સૂર્ય ઉગે ત્યારથી બપોર સુધી અરધું માથું દુઃખે છે તેથી કશું ચેન પડતું નથી. **ઉપાય**—વજ, પીંપર, મરી, સુંઠ એ સર્વે પાણીમાં વાટી ગળી નાકમાં સુંઘવાથી આરામ થાય છે. તુળસીનો રસ ધંતુરાના રસ સાથે સુંઘવાથી મટે છે.

માથુ દુઃખવું—એ વાત, પિત્ત અને શરદીથી દુઃખે છે. વખતે બીજા રોગના કારણથી પણ તે સાથે દુઃખે છે. **ઉપાય**—સુંઠ અને કનેર સમ ભાગે લઇ વાટી ત્રણ ગણા ગાયના ઘીમાં મેળવી, સુંઘવાથી ગમે તે પ્રકારથી દુઃખતું હશે તે મટી જશે. જો વાથી દુઃખતું હોય તો એરંડાની જડ છાંયે સુકવી પાણીમાં ઘસી માથે ને પગને તળીએ ચોપડવાં. જો ગરમીથી દુઃખે તો સુખડ ઘસીને ચોપડવી. અથવા ચીતરાછાલ ઘસીને ચોપડવી.

ઉધરસ-ખાંસી—એમાં પ્રથમ સલેખમ થઇ તે છાતીમાં જામે છે, તેથી તથા તેલ, મરચાં અને ખોરી ચીજના ખાવાથી, ગરમી તથા શરદી તથા છાતીના બિગાડથી થાય છે. તેમજ શ્વાસ લેવાની નળીઓ તથા ફેફસાંના પડમાં સોજો તથા ખખડાટ થવાથી, ગળાને શરદી લાગવાથી, ધુળ અને બીજાં રજકણો શ્વાસમાં જવાથી, ખાંસી-ઉધરસ થાય છે. **ઉપાય**—કાકડાશીંગ, દરાખ, પીંપર, કાયફળ, અને સુંઠ, આ સમ ભાગે

લઈ તેનું ચુર્ણ મધ સાથે ૩૦ ઘઉંભાર ચાટવાથી ઉધરસ, તાવ, દમ, અને સસરણી મટે. કાકડાશીંગ, અતિવિષ, પીંપર એ સમભાગે લઇ ચૂર્ણ કરી મધમા ચટાડવાથી બાળકની ખાંસી મટે છે. સાકર, વાંસકપૂર, પીંપર, એલચી, તજ એનું ચૂર્ણ મધ અને ઘી સાથે ચાટવાથી સર્વ પ્રકારની ઉધરસ, દમ, ક્ષય, એ રોગોને મટાડે છે.

શૂળ,–ચુંક ને અજીર્ણ—એવાઇ, શરદવાઈ, વગેરે કારણથી થાય છે અને અજીર્ણ–છારીઆ ઓટકાર સાથે ઝાડો થાય છે, પેટમાં દબદબો. રહે છે. **ઉપાય**—ફુદીનો, અજમો, એળચી એ સરખાં લેવા. તેથી અરધ્ધ ભાગે કાળાં મરી, સુંઠ, એ સર્વનું ચૂર્ણ મધ સાથે ચાટવું. લવીંગ, સુંઠ, અને અજમો એ ત્રણની ગોળી કરી લેવાથી અજીર્ણ મટે છે.

કરમ–જીવડા—બાળકને પેટમાં કરમનો વધારો થવાથી પેટમાં દુઃખે છે, ભૂખ જતી રહે છે. આખો દિવસ ખાવાનુ માગ્યા કરે છે, તરસ લાગે છે, નાક મશળ્યા કરે છે, મોં ગંધાય છે, ખાટી ઉલટી થાય છે, બેચેની રહે છે,ઉંઘ આવતી નથી, સફરામાં કરડતું હોય, તેવું લાગે છે, ઝાડો પાતળો થાય છે, કોઈ વખતે કરમ પડે છે, તાવ આવે છે, ખેંચ તાણુ થાય છે. **ઊપાય**—એકથી બે વર્ષના બાળકને સેન્ટોનના ાા થી ૧ ઘઉંભાર જરા સાકરના શીરામાં મેળવી ચટાડવું. એથી ઝાડો વધારે આવશે નહીં ને કરમ પડશે, પાયા પછી ચાર કલાકમાં ન પડે, તો ચાહની અરધી ચમચી સાથે એરંડીયું પાવું. તેથી ખુલાસાથી ઝાડા સાથે કરમ પડશે. એમ બે ત્રણ વખત એકાંતરે કરવું. કપીલો વાટી દહીંમાં પાવો. તેથી પણ કરમ પડે છે અગર મરી જાય છે. વાવડીંગ, કપીલો, એ સમભાગે લેવાં એને તેનાથી અરધ સુંઠ સાથે કવાથ કરી પાવાથી કરમનો નાશ થશે.

સોજો—એ ગરમી, નબળાઇ; કે લોહી વિકારથી થાય છે. **ઊપાય**—નવા વાંસનો કટકો સિંધવ, હળદર, એ સર્વે ઘસીને ચોપડવાથી ઉતરી જાય છે. ઝેરી કચુરો, સુરીજન, સુંઠ, સાટોડી આંબાહળદર, તથા એરંડાની જડ એ સર્વે ગાયના મૂત્રમાં વાટી ઉનુ કરી ચોપડવાથી સોજો ઉતરી જાય છે.

સર્પડંસ—સર્પડંસ થાય કે તરત તે ડંસથી ત્રણ ચાર તસુ છેટે એક દોરી કે લૂગડાથી મજબુત તાણી બાંધી લેવું. તેથી બે ત્રણ તસુ બીજો બંધ બાંધવો. પછી તે ડંસ ઉપર ચીરો પાડવો, તેમજ ડંસની આસપાસ કાપી દાબી લોહી કાઢયા કરવું. તેમાં એ ઝેર નીકળી જશે.

વળી તરત દેવતાનો અંગારો લઈ દાબવો કાં લોઢું ધખાવી ડાંમ દઈ એ ડંસવાળી જગો બાળી નાંખવી. અગર ચીરા પાડી કાસ્ટીક લગાડવું અગર મીઠું લગાડવું. અરીઠા ને પાપડીઓ ખારો લઇ તેનું પાણી કરી તેમાં લૂગડાનો કટકો બોળી ઉપર મૂકવો ને તેપર એ પાણી સીંચ્યા કરવું. એ પાણી આંખમાં પણ આંજવું. ઝેર ચડે ને ડોલ આવે એવું જણાય, તો તીખા ને ઘી પાવું-તમાકુ કે મોરથુથુ અગર મીંઢોળ પાઈ ઉલટી કરાવવી. ગાયનું દૂધ પાવું. બીજોરાનાં બીને રૂા ૧ ભાર ખળખળતા ઉના પાણીમાં ભીંજવી પાવાં તેથી જુલાબ લાગશે. ઇંદ્રવાયણના મૂળ રૂા. ૧) ભાર પાવાથી ઝાડો ઉલટી થશે, વળી વજ, આકડાની જડ, સિંધવ એ સમ ભાગે લઈ બારીક વાટી વાશી પાણીમાં પાવાં. તેથી સારૂં થશે. પણ તે ઉપર ગાયનું દૂધ પાવું ઠીક છે. આકડાના કુમળાં પાનને આકડાના છીરમાં ચોળી લખોટી જેવડી ગોળીઓ કરી આરામ થાય, ત્યાં સુધી દેવી. કુમળાં પાન ન મળે, તો તેના ફૂળમાંથી રેશમ જેવું રૂ નીકળે છે, તે સાથે આકડાના છીરને મેળવી લખોટી જેવડી ગોળી કરી દેવી. આથી ઘણો ફાયદો થાય છે. અરીઠાના ગરને પાનમાં દેવો. નેપાળાના મીજને પાવાં જેથી ઝાડો ઉલટી થાય. આ પ્રમાણે તરતોતરત ઉપાયો કરવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

વિંછી—આના ઝેરની વેદના ઘણી થાય છે. જેવો કરડે કે જો સોઇ વતી તેનો કાંટો કાઢી શકાય તો કાઢી નાંખવો. અગર કોઈ હુશિયાર ચુસનાર હોય તો ચુસી થુંકી નાખી દેવું. તેથી એ ઝેર ઉતરી જાય છે. ચુસનારના મોંમાં ચાંદી ન હોવી જોઇએ. પછી તેણે ઘીનો કોગળો કરી નાંખવો. એ ડંસપર માખણ ઘસવું, ઘોડાવજને ચાવી ઝેર ચડનારના કાનમાં ફુક મારવી. દીવાશળીનાં રાતાં ટોપકાં પાણીમાં ઘસી ચોપડી ઉપર શેક કરવો. લશણની કળી મસળવી. થોરનું દૂધ ચોપડવું. અઘેડાના પાનનો રસ ચોપડવો. આમોનીઆની શીશી સુંઘાડવી. ડંસપર કુંગળીનો ગાંઠીઓ ઓઢવી છુંદી બાંધવો—એ વગેરેથી આરામ થાય છે.

સ્તનનું પાકવું—બાળક વારંવાર ધાવવાથી સ્તનની બીટડીને ચેરા પડે છે. અથવા ચાંદાં પડે છે. **ઉપાય**—બીટડીપર ઓલીવનું તેલ ચોપડી શેક કરવો. તેપર ૩-૪ઘઉંભાર ફટકડીને પાણી તોલા ૨ા માં મેળવી. સ્તનપર લગાડવું, સોજો હોય તો સોનાગેરૂ, મરવો, સુખડ, સુંઠ, એ સમભાગે લઇ, બારીક વાટી ગુલાબ જળમાં લેપ કરવો. સ્તન પાકેલ હોય, તો ટાઢવાઈને તાવ આવે છે, સણકા મારેછે. તેનો ઉપાય

ખસખસના ડોડવાને પાણીમાં ઉકાળી શેક કરવો. અથવા લીંબડાના પાનને વરાળીઆં કરી બાંધવાં–ગુલાબજળમાં કપડું બોળી મૂકયા કરવું. સુખડ અને રતાંજળી ઘસીને ચોપડવી આથી આરામ થશે.

સ્તનમાં દૂધ વધારવાનો ઊપાય—જો સ્તનમાં દૂધ પૂરૂં આવતું ન હોય, તો દૂધ, માખણ, અને મલાઇનો રસ, તોલા ૩ કડવા વાલનો લોટ મેળવી ચોપડવો. સુવા, કોપરૂં, બદામ, ચણા, અને પરતાં, આ બધાં સમભાગે લઈ દીવસમાં બે વાર ફાકવાં. થોડો સૂવાનો ભૂકો શેર ૦॥ દૂધમાં મેળવી ખાવું. એળીઆની ખીર કરી ખાવી. ગળોની જડ, ગોખરૂની જડ, સતાવળીની જડ એ દરેક તોલો તોલો લઇ પાણી શેર ૧ માં ઉકાળી નવટાંક રહે, ત્યારે તેમાંથી સવાર સાંજ અરધ અરધ પીવું. એથી દૂધનો વધારો થશે.

વાળો—એ પાણી ગળ્યા વિનાનું કે જેવું તેવું પીધાથી એ રોગ થાય છે. **ઉપાય**—હીંગ તથા અરીઠાનો ગર ગરમ કરી વાળાપર બાંધવો. અગથીઓ ધાણાની ભાજી (કોથમી) અને કાસનીના પાનને છુંદી બાંધવાં. દરદ બહુ થતું હોય તો સુખડ ઘસીને તેમાં કપૂર, અફીણ મેળવીને ચોપડવાં. આકડાના પાનને વાટી લેપ કરવો. લસણ, હીંગ, સાબુ સમ ભાગે લઇ મેળવી બાંધવાં.

ખરજવુ—એ રોગ હાથે, પગે, વગેરે ઠેકાણે થાય છે. એથી ચાગડી ઉપર ઝીણી ફોડકીઓ થઇ. તેમાંથી પાણી જેવુ નીકળી ભીંગડાં વળે છે. ચર આવે છે. **ઊપાય**—જુનો વાંસ ઘસીને ચોપડવો. ખરજવા ઉપર દહીં મૂકી કૂતરાં પાસે ચટાડવું. કૂતરાની જીભમાં ખરજવા મટાડવાનો ગુણ છે. લીંમડાના પાનનો રસ ચોપડવો. મોરથુથુને ફૂલાવી પાણીમાં મેળવી તે પાણી ચોપડવું.

ગુંમડાં—આ રોગ લોહી વિકારથી, પિત્તથી અને શરીરે ગંદા રહેવાથી થાય છે ગુંમડાં પાકી તેમાંથી રસી નીકળે છે. ને ધારાં પડે છે. **ઉપાય**—પીળો સાબુ ને લાલ ખાંડ સાથે મેળવી તેની પટી કરી લગાવવી. નાનાં બાળકને થયેલાં હોય, તો તેને કોડલીવર ઓઈલ દૂધ સાથે પાવું. દીવેલનો જુલાબ આપવો. સાબુથી ચોળી જરા ગરમ પાણીથી ગુંમડાં ધોવાં. ને ઉપર આમળાં, આંબો, બાવળ, બોરડી, આકડાનાં લાકડાં, એ બાળી ભસ્મ કરી મોરથુથુને ફૂલાવી તેમાં મેળવી ગાયના ધોએલા ઘીમાં મેળવી ચોપડવું અગર કોરૂં દાબવું. ધાણા, દ્રાક્ષ, સાકર અને આ-

મળાં એ ચાર પલાળી તેનું પાણી નિત્ય પીવું. કંઇ ગરમ ચીજ ખાવી નહીં. તેથી ગુંમડાં તરત મટી જશે.

દાદર—એ શરીરની અંદરના બિગાડથી, ગરમીથી, અને બહાર મેલ વગેરેના ભરાવાથી દાદર થાય છે, તેમાં ખરજ આવે છે. ઉપાય ન થાય તો તે ફેલાય છે. **ઉપાય**—સરકામાં લૂગડું બોળી મૂકવું. ટંકણખારને સરકા શેર ૦૧ માં ગજકરણના પાન મેલાવી ચોપડવું. ટંકણખાર આની ૨ ભાર પાણી તોલા ૨।। માં મેળવી ચોપડવું. કપૂર, ફટકડી, ગંધક, કાથો એ સમ ભાગે લઇ લીંબુના રસમાં મીલાવી ચોપડવું. મુરદાશીંગને ગુલાબજળમાં વાટી ચોપડવું. મોરથુથુને ફૂલાવી પાણીમાં મેળવી ચોપડવું.

બાળદવા—નાગરમોથ, મરી, સુંઠ, જીરૂં, . પીંપર, બીલીફળનોગરભ, લવીંગ, ઇંદ્રજવ, અતિવીપ, વાવડીંગ એ સર્વ સમભાગે લઈ બારીક વાટી કપડછાણ કરી લીંબડાના રસમાં ગોળીઓ વાળવી. એ ગાળી દરરોજ સેવન કરાવવાથી ઝાડો સાફ થઇ પેટનું જડ થવું, કરમ, ખસ, શીળસ, તાવ એ રોગોને અટકાવી શરીર તનદુરસ્ત બનાવે છે. ટંકણખાર, લવિંગ, પીંપર, એ સમ લેવાં. ટંકણખારને ત્રણચાર વાર છાણમાં ધોઈ સ્વચ્છ કરવો ને અગ્નિ ઉપર મૂકી ફૂલાવી, પછી લવીંગ અને પીંપરને પણ ફૂલાવવાં એ ત્રણે મેળવી ચૂરણ કરી મધમાં ચટાડવાથી બાળકને ઉધરસ મટી જાય છે. નાગરમોથ, અને અતિવીપ એ સમ લઈ બારીક ખરલ કરી મધમાં ચટાડવાથી તાવ ને ઉલટી મટે છે.

સૂચના—૧ ઓષડો લેવાનું પ્રમાણ જ્યાં લખ્યું ન હોય ત્યાં સમ પ્રમાણે અથવા દરેક બએ તોલા લેવું.

૨ એક બે માસના બાળકને દૂધ, સાકર, મધ, કે ઘી, સાથે દેવું. ખાવાપીવાના ચૂર્ણનું વજન એક રતી લેવું. પછી જેમ જેમ વયે વધે, તેમ તેમ મહીને એક રતી પ્રમાણ વધારવું. એક વર્ષની ઉમર પછી દરેક વર્ષે વાલ ૨।। એ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષ સુધી વધારતા જવું. વર્ષ ૧૩ થી ૬૦ સુધીના માણસને એક તોલો આપવું.

૩ કવાથ, કાઢો, અને ઉકાળો ચૂર્ણથી ચાર ગણો રાખવો.

૪ કવાથ કે ઉકાળાના ઓષડ મેળવી નિત્ય ચાર તોલા ખાંડી એક કોરી માટલીમાં ઓષડથી સોળગણું પાણી મૂકી, ધીમા તાપે ઉકાળવાં. માથે કંઇ ઢાંકવું નહીં. ઠંડા પડ્યા પછી ઉતારી ગાળી બાળકને તોલા ૦। થી ૧, ને મોટાને તોલા ૪, મધ, સાકર, ગોળ કે ઘી સાથે પાવો.

૫ ચૂર્ણ મોટા માણસને તોલા ૦ાા થી ૧ સુધી. બાળકને વાલ ૨ થી તોલા ૦ાા સુધી દેવું, સાકર નાંખવી તો બમણી ને ગોળ સમ ભાગે નાખવો. ચૂર્ણ ત્રણ માસ પછી બગડી જાય છે. બાળકને વનસ્પતિનો રસ પાવો તો તોલા ૦। થી ૧ સુધી અને મોટા માણસને તોલા ૧ થી ૨ સુધી તેમાં મધ, સાકર, ગોળ, કે ઘી જે મેળવવા કહ્યું હોય, તે તોલો ૦ાા નાખવાં.

૬ ગોળી, મધ કે ગોળમાં વાળવાની હોય તે વાલ ૧ સુધીની વાળવી.

૭ કોગળા જ્યાં કરવા કહ્યા હોય, તે આખા દીવસમાં શેર ૦ાા થી ૧ સુધી પાણીના કરવા.

૮ જ્યાં હીમ વિષે કહ્યું હોય, ત્યાં તે ચુર્ણથી ૭ ગણા પાણીમાં પલાળી, સવારે ચોળીગાળીને ઉપયોગમાં લેવું.

૯ લેપ એ પાણીમાં વાટી કે કોરૂં ચોપડવું.

૧૦ જ્યાં બાફ લેવાનું કહ્યું હોય, ત્યાં જે પાણીમાંજ ઉકાળવાનું હોય, તે ઉકાળી તેની વરાળ બહાર ન જાય. માટે મોં પાસે તે ઠામ રાખી માથે કપડાં ઓઢી શરીરને બરાબર ઢાંકી લેવું, કે વરાળ અંદરજ રહે. એ વરાળ પાંચ, પંદર કે વીશ મિનિટ સુધી લેવી.

૧૧ ઔષધીઓ પોતે ઓળખતાં ન હોઇએ, તો બીજા પાસે બરાબર ઓળખાવી તાજી લેવી.

૧૨ દવા. દેશ, કાળ, હવા ને મનુષ્યની વય, શક્તિ ને પ્રકૃતિ જોઇને દેવી.

૧૩ ઔષધ તૈયાર કરી ઘણો વખત રાખવું નહીં; કારણ તેનો ગુણ ઓછો થાય છે. માટે ઉપયોગ પ્રમાણેજ તૈયાર કરવી.

૧૪ ઔષધ રોગની બરાબર પરીક્ષા કરીનેજ આપવું.

૧૫ ઔષધની માત્રા જરૂર વગર ઓછા વધતી આપવી નહીં. તેમજ જે વખતે ખાવાનું કહ્યું હોય, તેજ વખતે ખાવું. વખતનો ફેરફાર કરી ખાવું નહીં. ઔષધ ઉપર જે ખોરાક ખાવાનો કહ્યો હોય તેજ ખાવો.

માંદાની માવજત.

સ્ત્રીઓએ માંદા માણસની માવજત કરતાં શિખવું જોઇએ. પ્રાચીનકાળમાં આર્ય સ્ત્રીઓમાં આ જ્ઞાન વિશેષ હતું. તેઓ પોતાની ગૃહ વાટીકામાંજ દવાઓના રોપાઓ રોપતી અને માંદાની હેરફેર કેમ કરવી? મલમપટો કેમ દેવો? તેમની ખાવાપીવાની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી?

તેને કેવે પ્રકારે દિલાસો દેવો ? વગેરેથી વાકેફ હતી. અર્વાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓમાં આવું જ્ઞાન ઘણું થોડું જોવામાં આવે છે. માંદા માણસની બરાબર માવજત કરવાથી અને દવાની તજવીજ રાખવાથી તેમને ઘણો લાભ થાય છે; કેમકે સ્નેહીના હાથની સંભાળથી માંદા માણસને હમેશાં વિશેષ સુખ થાય છે. આ બાબતની અજ્ઞાનતાથી વૈદોને વાકેફ કરવામાં પણ ખામી આવે છે. માટે સ્ત્રીઓમાં બીજા કેટલાક જ્ઞાન સાથે તેનામાં આવડત, આનંદી, પ્રકૃતિ, ધીરજ, સમયસૂચકતા, અને પોતાની મરજીપર કાબુ વગેરે ગુણોની વિશેષ જરૂર છે.

આવડત—માંદા મનુષ્યને રહેવાનો ઓરડો લીંપીગુંપી સ્વચ્છ રાખવો. તેના ઓરડામાં સરસામાનનો ભીડો રાખવો નહિ, અંદર ખૂલી હવાની આવજાવ થાય એવી સગવડ કરવી, પણ હવા તેના શરીરપર થઇ જાય, તેવે સ્થળે સૂવાનું ન રાખવું. તેનું બિછાનું સ્વચ્છ રાખવું, તેમાં ગંદકી થવા દેવી નહિ. તેનો ઓછાડ બદલતા રહેવો, તેનાં કપડાં પણ ત્રણ ચાર રોજે બદલી ધોએલાં સ્વચ્છ પહેરાવવાં. ઓરડાની અંદર સાંજ સવાર સુગંધી ધૂપ કરવો કે અંદરની હવા સુધરે. ખોરાક રૂચતો, પચે એવો અને પચે એટલો બરાબર પકાવેલો આપવો. પાણી નિર્મળ અને રૂચે એટલું પીવા આપવું. તે પાસે ઘણા માણસોનો ભીડો થવા દેવો નહિ. એ પાસે કઈ વખતે વાત કરવી અને કઇ વખતે ન કરવી તે જાણવું. પાસે ઘણો કોળાહોળ થવા દેવો નહિ, કારણ તે તેને ગમતું નથી. તેથી એ કંટાળે છે. તે રીસે ભરાય કે ઉશ્કેરાય તેવી વાતો કરવી નહિ. એ વિશે અગાઉ સૌને ચેતવી રાખવાં. એ કોને જોઇ ખુશી થશે ? તેને બીજાની મુલાકાત લેવી ક્યારે ગમે છે ? એ જાણવું. જોવા આવનાર એથી વાકેફ ન હોય તો તેને ઉતાવળ કરી ઉઠાડી મૂકવા નહિ, કારણ ઉઠાડી મૂકવાથી દરદીને એમ થાય છે, કે એમને મારે લીધે ઉઠાડી મૂક્યા. માટે તેમને ખબર ન પડે એમ ગોઠવણ કરવી.

આનંદી પ્રકૃતિ—માંદાની પાસે હસતે ચહેરે અને મન આનંદ રાખી જવું. બોલવાની વાણી આનંદ ભરેલી રાખવી. હવે સારૂં છે, એવો દિલાસો દેવો. તેના ઓરડામાં જવાથી આનંદ આનંદ થઇ રહે તેમ કરવું, અને આપણે તેના દુઃખમાં ભાગ લઇએ છીએ, એવું તેના મનમાં લાગે એમ કરવું. તેના મનમાં એમ ન આવે કે મારે માટે કોઈને કંઈ લાગતું નથી.

ધીરજ—રોગિને બનતાં સુધી એકલો રાખવો નહિ, પણ તેના ખા-

ટલા પાસે બેસી તેનું દુઃખ ભૂલાવવાનો ઉપાય કરવો. તેનું મન રાજી થાય, તેવા પ્રકારની વાતો કરવી. કંઇ પણ દુઃખની વાતો કરી, તેનું મન દુઃખાય એવું કરવું નહિ અગર છાનામાના બેસી તેને તપાસ્યા કરવું. તે વગર કારણે ફરિયાદ કરે તે સાંભળ્યા કરવી. આપણો નકામો વાંક કાઢે અગર ખીજવાઈ જાય, તે સાંખી રહેવું. તે આડું બોલે તે સહન કરવું. આપને હમણાં આરાગ થશે, એવાં ધીરજનાં વચનો આનંદી ચહેરે કહેવાં, વગેરે રીતે ધીરજ આપી આનંદ અને શાંત રહે તેમ કરતા રહેવું.

સમય સુચકતા—રોગિની સ્થિતિમાં એક દમ ફેરફાર થઈ જાય, તો, ગભરાઇ નહિ જતાં, તરત તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવો. ડાક્ટર કે વૈદ વાઢકાપ કરે તો તેના હાથ પગ પકડી રાખવા. એ વખતે તેનું દુઃખ જોઈ આપણને લાગે, તોપણ તે વખતે આપણો ચહેરો ખુશ દેખાડવો, કે તેથી તેને હીંમત અને દીલાસો મળે. જો આપણે ગભરાઇએ, તો તે વ્યાકુળ બને છે. તેથી મોટું નુકસાન થાય છે. માટે એ વખતે ઘણી સાવચેતી રાખવી.

આપણી મરજીપર કાબુ—રોગિના ઓરડામાં જેટલીવાર રહેવું. તેટલો વખત આપણો જુસ્સો કબજે રાખવો. તેના જીવવાની આપણે કંઈ પણ આશા ન હોય, તો પણ તે સાથે આશા અને ઉમેદ ભરેલી રીતે વાતો કરવી. તેની સામે રહી આંસુ પાડવાં નહિ. "હું શું મરી જઇશ?" એવો સવાલ પૂછે તો મજબૂત મન રાખી, તેનો ધીરેથી દીલાસો મળે એવો ઉત્તમ આપવો. તે મરણની અણીપર આવેલ હોય, તે વખતે આપણને ખેદ થાય, તો પણ મન વાળી ધીરજ રાખવી. રોકકર કરવી નહિ, કારણ રોવાથી તે વ્યાકુળ થઈ જાય છે. તેથી તેને વધારે દુઃખ થાય છે તથા મરણ સમયે અનેક કલ્પનાઓ કરે છે. માટે તે વખતે સર્વેએ શાંતતા રાખી તેનું મન ઇશ્વર તરફ વાળવા, ઇશ્વર સ્મરણ કરવું. જેથી તેની સદ્‌ગતિ થાય. એ મરશે કે જીવશે, એ વિષે વૈદ કે ડાકટર જે કહી ગયેલ હોય, તે દરદીને જણાવવું નહિ. જણાવવાથી ફડકામાંજ તે તરત મરણ પામે છે. ઘણાના જીવ જવા ધાર્યા હોય, તે પણ આશાથી વખતે બચે છે. માટે હમણાં આરામ થઇ જશે. સર્વથી મોટો વૈદ જે પરમેશ્વર તે સારૂંજ કરશે, વગેરે રીતે છેવટ સુધી આશાજ આપ્યા કરવી.

તાજી હવા—રોગીને તાજી હવા મળે માટે ઓરડાનાં બારી બારણાં ખૂલ્લાં રાખવાં. તેના અંગપર થઈ પવન ન જાય, તેની સંભાળ રાખવી. તેની માવજત કરનારે પણ વખતો વખત બહાર જઇ તાજી હવા

લઈ આવવી. આથી એક તો તાજી હવા મળે છે, ને તેથી પડેલો શ્રમ પણ દૂર થાય છે અને કામ કરવામાં હુશિઆરી આવે છે. માટે આમ કરવા ચૂકવું નહિ. જો બહારની હવા ભીનાશવાળી હોય, તો હવાયલાં કપડાં બદલી નાંખી અંદર જવું. એમને એમ એ પાસે જવું નહિ.

રોગિની વર્તણુકપર ધ્યાન—તે એમ કહે કે મને ચેન પડતું નથી, ત્યારે તેના હાથપર આપણો હાથ હળવે હળવે ફેરવવો. તેના વાળપર ધીરે ધીરે બ્રુસ ફેરવવું. તેના હાથ, પગ અને માથું ચાંપવું અથવા તેની મરજી લઇ મધુરપણે સાફ અવાજે ધીરેથી કંઇ વાંચવું, અથવા ગાવું. તે પાસે કે બહાર કંઈ ગુપચુપ વાત કરવી નહિ, કારણ તેથી તેને વહેમ પડે છે. માટે જે કંઈ બોલવું હોય તે સ્પષ્ટ અવાજે બોલવું. વખતે તેને જે વાત જણાવવા જેવી ન હોય, તો દૂર જઈ કરવી, કે તે કોઇ રીતે જાણી ન શકે.

ઊંઘ—તેને ઊંઘ આવે એમ કરવું. એ ઊંઘમાં હોય, ત્યારે જોવા આવનારાને અંદર આવવા મના કરવી. તે વખતે બહારથીજ તજવીજ રાખવી કે કોઈ અંદર દાખલ ન થાય, અગર એક પાટીઆ ઉપર **પોઢેલા છે.** એવા અક્ષરો લખી બારણાપર ટાંગી રાખવું. એ સારી પેઠે ઊંઘ લે એમ કરવું. જો એકવાર તેને કોઇ ઊંઘમાંથી ઉઠાડે છે, તો ફરી તેને કોઈ પ્રકારે ઊંઘ આવતી નથી. માટે તેને ઊંઘમાંથી ઉઠાડવો નહિ.

રોગની પરીક્ષા—માવજત કરનારે રોગની પરીક્ષા કરતાં શિખવું જોઈએ. એ જાણવાથી વૈદને બોલાવવો ન બોલાવવો એ ખબર પડે છે અને તેથી ફીનું વારંવાર ખર્ચ થતું બચે છે તથા જરૂર પડે બોલાવવામાં ગફલત થતી નથી, ત્યાં સુધી ઘરના ઉપચારો કરવાની ખબર પડે છે. વૈદ કે ડાક્ટરની દવાથી જેવો લાભ થતો નથી, તેવો માવજત કરનારની કાળજી અને પ્રીતિથી કરેલી ચાકરીથી લાભ થાય છે.

ઔષધ—રોગની પરીક્ષા કરી તેને કેવી દવા આપવી એ જાણવું જોઇએ. જાણવામાં હોય તો તેવી ઘટતી દવા આપવી અગર રોગનાં ચિન્હથી વૈદને વાકેફ કરવો. તે જે દવા આપે, તે નિયમ પ્રમાણે ખાવા પીવા દેવી, તે દવા ખાય પીએ નહિ, તો સમજાવી યુક્તિથી આપવી. ચોપડવાની હોય તો ચોપડવી. કરી પાળવી કહી હોય, તેવી પળાવવી. ભૂખ લાગી હોય તો પૂછી ખાવા દેવું. તરસ ન વેઠે માટે તેને વારંવાર પાણીનું પૂછવું. વગેરે. વગેરે.

આ પ્રમાણે માવજત કરતાં આવડવાથી ઘરમાં ઘણો ફાયદો થાય છે. વખતે વૈદોની દવા જેવી લાભ કરતી નથી, તેવી માવજત લાભ કરે છે અને મનુષ્યના અમૂલ્ય કીંમતી પ્રાણ બચે છે. ઇશ્વરે આપેલો "જીવ" ક્યારે જશે. એ કોઇ જાણી શકતું નથી. માટે ધીરજ રાખી સારી પેઠે સંભાળથી માવજત કરવા ચૂકવું નહિ.

સ્ત્રી પરીક્ષા.

આ સંસારમાં ઉત્તમ રૂપ, ગુણવાળી સ્ત્રી સાથે જે પુરૂષનાં લગ્ન થાય છે અને તેના સમાગમથી સુખ ભોગવે છે, એ પુરૂષને પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજવો. સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણો જે ધૈર્ય, ઉત્સાહ, ડાહાપણ, સાહસ, અને પ્રેમ વગેરે જે અંતઃકરણમાં ઢંકાએલા હોય છે. તે પ્રસંગ આવતાં આપોઆપ એની મેળેજ પ્રગટ થાય છે. દરેક સ્ત્રીના ખરા પ્રેમ યુક્ત હૃદયમાં એક ઇશ્વરી અંશનો દીપ હમેશાં પ્રકાશમાન હોય છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં જે પ્રમાણે દીવો નજરે પડવાને અશક્ય હોય છે, તે પ્રમાણે એ સંપત્તિના, મોજશોખના ખરા દહાડામાં દેખાતો નથી, પણ વિપત્તિ રૂપ અત્યંત અંધારામાં તેની પૂર્ણ પ્રભા દેખાય છે અને તેથી જોનારના હૃદયને ઘણોજ હર્ષ થાય છે. તે જે પ્રીતિ કરે છે, તે પતિના ઐશ્વર્યની લોભી થઇને નહિ, પણ એક નિશ્ચયથી કરે છે, એમ લાગશે. કોઇને પણ પોતાની સ્ત્રી કેવી હોય છે. તે પ્રથમ સમજાતું નથી, પણ કાળના હાથમાં જે વખતે તે સપડાય છે, તે વખતે તેની પૂર્ણ યોગ્યતા માલમ પડી આવે છે. જેની સ્ત્રી સદ્‌ગુણના ભંડારરૂપ હોય છે, તેને દુઃખમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીએ બધી રીતે પુરૂષની બરોબરી કરવાને શક્તિવાન નથી; તોપણ પરમેશ્વરે તેનામાં એવો કાંઈ અજાયબ ગુણ મૂકયો છે કે, તે આપત્તિના કાળમાં ઘણો ઉપયોગી થઇ પડે છે. આ સિવાયના સમયમાં પણ સ્ત્રીની ઉત્તમતા, કનિષ્ઠતાની પરીક્ષા તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીળ અને કર્મ એ ચાર પ્રકારે થઈ શકે છે તથા સંકટને સમયે પણ તેની શ્રેષ્ઠતાની, કુળની અને જાતની પરીક્ષા થઇ શકે છે. જેમ સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી અને સોનરાણી વગેરે સતી જનોને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો પડ્યાં, તેપરથી તેના મહત્‌ ગુણો વગેરેની ખાતરી થઇ. આપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓની પરીક્ષા આપત્તિને સમયે અને તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીળ અને કર્મપરથી થઇ શકે છે.

પત્ની વશ કેમ થાય

સ્ત્રીને ભય કે દુઃખ આપીને તથા ત્યાગ કરીને વશ રાખવાનો વિચાર જે પુરૂષો કરે છે. એ વિચાર તેમનો ઘણોજ ભૂલ ભરેલો અને દુઃખંદાયક છે. એવી રીતે વશ કરવાથી સ્ત્રી દેખીતી રીતે વશ જેવી લાગે છે, પણ તેનું અંતઃકરણ એથી અળગું હોય છે. એના મનમાં પતિપર ખરો ભાવ હોતો નથી, પણ ભય ત્રાસવડે તેને ઉપરથી ભાવ બતાવવો પડે છે. આવી પ્રકારે વશ કરવાથી ઘણી પ્રકારે માઠાં ફળ થાય છે. સારી પ્રજા થવાની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે સ્ત્રી જો દુરાચારે કે આડી ચાલતી હોય, તો તેને જ્ઞાન બળ વડે સમજાવી વશ રાખવી વધારે ઠીક છે. વળી તેને વશ રાખવાનો સહેલો ઉપાય એ છે કે;–પૈસા સંગ્રહ કરવાનું તથા ખર્ચવાનું, ઘર વ્યવહાર ચલાવવાનું, બાળબચ્ચાં ઉછેરવાનું, રસોઇ કરવાનું, 'પશુપક્ષી વગેરેની સંભાળ લેવાનું, લેવા દેવાનું, ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ રાખવાનું, વગેરે ઘર વ્યવસ્થાના કાર્યોમાં મચી રહે તેમ કરવું. તેનાપર પ્રીતિ રાખવી, વસ્ત્રાલંકાર વગેરે જોઈતી વસ્તુઓથી સંતોષવી, સારી સારી આશાઓ અને દીલાસાઓ આપી મનરંજન કરવું. સ્ત્રી પ્રત્યે વર્ત્તવાના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તિ સંતોષ પમાડવો અને તેને દુઃખે દુઃખી થવું તથા તેનામાં જ્ઞાન ગુણોનો સંગ્રહ કરવા, તેને સારાં સારાં સ્ત્રી ધર્મનીતિવાળાં અને ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવા દેવાં અગર વાંચી બતાવી તેની સમજણ આપતા જવી. તેમજ પોતામાં પણ સારા ગુણોનો સંગ્રહ કરવો અને તે પ્રમાણે વર્ત્તવું, કે તેનો પાસ તેને લાગ્યા વગર રહેશે નહિ. તથા જેમ પોતા શરીરનું સારૂં ઈચ્છીએ, તેમ તેમનું સર્વ પ્રકારે સારૂં ઇચ્છવું. તેથી તરત વશ થશે અને ખરી પ્રીતિ બતાવશે. આમ કરવાથી જે લાભ થાય છે, તે ભય ત્રાસ બતાવવાથી થતો નથી. માટે વશ કરવાને આવી રીત વાપરવી, એ સૌથી ઉત્તમ ફળદાયક છે.

પતિ વશ કેમ થાય ?

પતિ વશ કરવા સંબંધી કેટલીક સ્ત્રીઓને બહુ કોડ હોય છે. આ વિષે સમજુ વિદ્વાન સ્ત્રીઓ સિધા રસ્તા લે છે અને મૂર્ખ સ્ત્રી હોય છે તે નુકસાનકારી અવળા રસ્તા લે છે. સિધા રસ્તા લેનારી સ્ત્રી સુખી થાય છે અને અવળા રસ્તા લેનારી સ્ત્રી અંતે દુઃખી થાય છે. એ તેમના કૃત્યોપ-

રથી તરત જણાઈ આવે છે. એક વખતે પાંડવો, બ્રાહ્મણો અને દ્રૌપદી વગેરે વનમાં એક ઠેકાણે બેસી હાસ્યવિનોદની વાતો કરતા હતા. ત્યાં શ્રી કૃષ્ણની પ્રિય સ્ત્રી સત્યભામાજી આવ્યાં. દ્રૌપદીજી અને સત્યભામાજીએ એકાંતમાં આવી પરસ્પરના કુશળ સમાચાર પુછ્યા. પછી સત્યભામાજીએ દ્રૌપદીજીને પૂછ્યું કે, તમે લોકપાળ સરખા મહાશૂરવીર અને મજબુત અંગવાળા પાંડવો સાથે કેવી રીતે વર્ત્તો છો ? એ તમને વશ કેમ થયા ? એ તમારાપર ક્રોધ કેમ કરતા નથી ? એ તમારૂંજ મુખ જોઇ રાજી રહે છે તેનું કારણ શું ? શું તમે વ્રત, ઉપવાસ, તપ, વશીકરણના મંત્રવાળું ઔષધ, કામ શાસ્ત્રની વિદ્યા, જપ, અને પૂજન કર્યું છે ? જે હોય તે મને કહો, કે હું પણ એ પ્રમાણે કરી શ્રી કૃષ્ણને વશ કરૂં. સત્યભામાનાં આવાં વચનો સાંભળી દ્રૌપદીજીએ કહ્યું, કે સત્યભામા ! તમે અજ્ઞાન સ્ત્રીઓનું આચરણ કેમ પુછો છો ? તેનો ઉત્તર શું આપું ? આવો સંશય તમારે રાખવો નહિ. જે સ્ત્રી મંત્રાદિકને પરાયણ હોય છે. તે પતિના જાણવામાં આવતાં, જેમ ઘરમાં સર્પ દેખીને મનુષ્ય ઉદ્વેગને પામે, તેમ તેનાથી ઉદ્વેગને પામે છે. જ્યાં ઉદ્વેગ હોય છે, ત્યાં શાંતિ રહેતી નથી અને જ્યાં શાંતિ નહિ, ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ? ઢોંગી અને ધંતર, મંતર કરી ધુતી ખાનારાઓ પાસે મંત્ર, જંત્ર કે દોરાધાગા કરાવે છે. આથી વખતે એ લુચ્ચાઓ કંઈ ચીજ ખાવાને આપે છે. તે ખવરાવવાથી કાંતો પતિ, લૂલો, લગડો, ખુંધો, કે આંધળો થાયછે, અગર તેને શરીરમાં કોઇ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી એ ખબર પતિને થાય છે, તો તેનાપર વધારે અપ્રીતિ કરે છે. એટલે જે સુખ લેવા ધાર્યું હતું, તેને બદલે ઉલટું વધારે દુઃખ વોહોરી લે છે, પણ તે એટલું નથી સમજતી. કે જો એ ધંતર, મંતર કરી પૈસા ધૂતી લેનારાઓ એ ધંતર, મંતરથી દેવને તાબે કરતા હોય, ને બીજાને સુખ આપતા હોય, તો તે બિચારા શા માટે માગી ખાત ? તેમની આવી ખરાબ સ્થિતિ કેમ હોત ? અને તેઓ બીજાપર આધાર કેમ રાખત? તે તો એક દેવનેજ રીઝવી ઇચ્છા પ્રમાણે મેળવી સર્વોપરી હોત, પરંતુ એ તો પેટ ભરવાનો ચોખ્ખો ઉપાય છે. તેમાં ભોળી સ્ત્રીઓ ભરમાઈ જઇ પૈસા ખરાબ કરે છે અને વખતે તેમાં પોતે પણ ખરાબ થાય છે, આબરૂ ગુમાવે છે અને નાતજાતમાં કલંકને પાત્ર થાય છે. આથી એવી સ્ત્રી આલોકમાં અપજશ અને અપ કીર્ત્તિને પામી પરલોકમાં નર્ક દુઃખ ભોગવે છે. તથા દેહ ધર્યાનું સાર્થક વૃથા કરી, ચોરાશી લાખ અવતારના ફેરામાં પડે છે. માટે

મંત્ર, જત્ર, દોરાધાગા કે ઔષધીથી પતિ વશ થતો નથી અને એવો નુકસાનકારી ઉપાય કરવો પણ નહિ. હું પાંડવો પ્રત્યે કેમ વર્તું છું તે સાંભળો;–" હું અહંકાર, કામ, ક્રોધ, તથા લોભનો ત્યાગ કરીને પાંડવોની સેવા કરૂં છું. ઈર્ષા ત્યાગ કરી તથા મનને વશ કરી, પતિ જેમ પ્રસન્ન થાય, તેમ કરૂં છું. દૂરથી બોલાવે અગર ઇસારો કરે, તો હું તરત પાસે હાજર થાઉં છું. તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલું છું. પતિને ખોટું લાગે એવું કંઈ બોલતી નથી. ખરાબ જગ્યોએ ઉભી રહેતી નથી. જે સ્ત્રીની લોકોમાં કંઈ ખરાબ વાત થતી હોય, એવી સ્ત્રી પાસે બેસતી નથી, કે ઉભતી પણ નથી. નઠારા પદાર્થ જોતી નથી. ખરાબ ઠેકાણે બેસતી નથી. મારા પતિને સૂર્ય, અગ્નિ અને ચંદ્ર સ્વરૂપ માનું છું. મારા પ્રાણનાથ વિના દેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ ગમે તેવા રૂપાળા, યૌવનવાળા, વસ્ત્રાલંકારથી શોભિત હોય, તોપણ તેને તુચ્છ લેખું છું. મારા પતિ જમ્યા પછી જમું છું. જેમ તારા અને ચંદ્ર વિનાની રાત્રિ, જેમ દીપક વિનાનું ઘર, જળ વિનાની માછલી, દેવ વિનાનું દેવળ, જીવ વિનાનું શરીર, જળ વિનાનું જળાશય, તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી આ જગતમાં શોભતિ નથી. અગ્નિ વિના જેમ યજ્ઞ વ્યર્થ ગણાય છે, તેમ પુરૂષ વિના સ્ત્રીનો જન્મ વ્યર્થ છે. પતિ વિનાની સ્ત્રીનો સર્વ સંસાર શોકનું કારણ છે. સંસારમાં પતિ એજ સુખ માત્રનો હેતુ છે. પતિથીજ સ્ત્રીને સર્વ સુખ અને સૌભાગ્યપણું છે. પતિજ આ સંસારમાં સ્ત્રીને તારણ હાર છે. માટે હું તેની તન, મન, કર્મ અને કાયાથી ખરા અંતઃકરણથી ભાવ રાખી ઇશ્વર તુલ્ય માની સેવા કરૂં છું. પતિ વનમાંથી કે ગામમાંથી ઘેર આવે, ત્યારે હું સામી જઈ આસન નાંખી આપી, પાણી પીવા આપું છું. આનંદની વાત કરી તેમનું મન ખુશ કરૂં છું. હું ઘરનાં વાસણ સર્વ સાફ કરૂં છું, રસોઈ મધુર રસવાળી કરૂં છું. અને વખતસર તેમને ભોજન કરાવું છું. ધન સાચવું છું. ઘરની સર્વ સામગ્રી સ્વચ્છ રાખું છું. મારા પતિનો તિરસ્કાર થાય, એવું કદી પણ બોલતી નથી. નઠારી સ્ત્રીઓની સંગત રાખતી નથી, આળસ રહિત થઇ પતિને અનુકૂળ રહું છું. હું ઘણું હસતી નથી. વાડીમાં કે બહાર એકલી ઉભી રહેતી નથી. ઘરથી બહાર સંગાત વિના જતી નથી. પતિ, સાસુ, સસરા વગેરેની રજા વગર બહાર, પિયર, કે સગા સ્નેહીઓને ત્યાં વિવાહ કે ઉત્સવ વગેરે ઉત્તમ સમયે પણ જતી નથી. ઉંબરા ઉપર કે ઉકરડા પાસે ઉભી રહેતી નથી. નિરંતર સત્ય બોલું છું અને પતિનું જેમ હિત થાય એમ કરૂં છું. પતિ વિના મને કોઇ પ-

દાર્થ પ્રિય નથી. કામના પ્રસંગથી પતિ પરદેશ જાય છે, ત્યારે ચંદન, પુ-ષ્પ, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પેહેરતી નથી. પરંતુ વ્રત, નિયમ કરૂં છું. જે મારા પતિ નથી જમતા, કે નથી પીતા તે પદાર્થને હું દૂરથી મેલી દઉં છું. શા-સ્ત્રોમાં જે પ્રમાણે સ્ત્રી ધર્મ લખ્યા છે, તે પ્રમાણે વર્તું છું.

ઉત્તમ સુંદર વસ્ત્ર, અલંકાર, પુષ્પ, અને ચંદનથી શણગાર ધરી મારા પતિની સેવા કરૂંછું. કુટુંબમાં જે જે ધર્મો પાળવાને મારાં સાસુ-જી કુંતાજીએ બતાવ્યા છે. તે પ્રમાણે ચાલુંછું. માનવા લાયક મનુષ્યોને માન આપુંછું. રાત્ર દિવસ યમ, નિયમ અને વિનયને સેવું છું. મારા પ્રાણ પતિ ક્રોધમાં હોય છે, તો પણ હું દીનપણે દાસી થઈ સેવા કરૂંછું; કારણ સ્ત્રીને પતિ એજ એક આધાર છે, પતિ એજ દેવ છે અને પતિ એજ ગતિ છે. માટે પતિનું કોઈ વખતે પણ વચન ઉલ્લંઘન કરતી નથી. તેમજ મારા પ્રાણપતિને જન્મ આપનાર મારાં સાસુજીને પણ દેવ તુલ્ય ગણી સેવા કરૂં છું. જમાડી જમું છું, અને પોઢાડ્યા પછી તેના ચરણ ચાંપી હું સુવા જાઉં છું. આજ અમે વનમાં છીએ, પરંતુ જ્યારે મહા-રાજ યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય હતુ, ત્યારે હું બ્રાહ્મણો અને ગરીબને અન્ન, વસ્ત્ર આ-પતી, રાજ્યના હાથી, ઘોડા, રથ, પાલખી વગેરે વાહનો કેવી સ્થિતિમાં છે, તેની તજવીજ કરતી. રાજ્યનું આવક ખર્ચ કેટલું છે, તે પણ હું જા-ણતી. એટલુંજ નહિ પણ રાજ્યનો હિસાબ પણ સંભાળતી. મારા પ્રાણ-પતિ કુટુંબનો ભાર મારાપર રાખી પોતે નિશ્ચિત થઇ ફરતા. મેં સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી પ્રાણપતિએ સોંપેલો ભાર માથે ચડાવી લીધો હતો. મારા પતિનો ભંડાર ભરપૂર ભરેલો હતો, તે હુંજ જાણતી હતી અને તેની વ્યવસ્થા કરતી હતી. સુંદર રાજ્ય ભૂવનમાં વનમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં હું પ્રાણનાથની સાથે સરખા સ્નેહથી રહેતી અને રહું છું. પતિના પોઢ્યા પછી શયન કરૂં છું. અને ઉઠયા પહેલાં ઉઠું છું. હું રાત દિવસ આ પ્રમા-ણેજ વર્તું છું. એજ મારૂં સાચું વશીકરણ છે. હું તો જાણું છું, કે આ સિવાય પોતાના પતિને પોતાની સાથે પ્રેમથી બાંધવાને બીજું કોઈ સાધન નથી. નીચ સ્ત્રીઓના આચરણને હું માનતી નથી, અને ઇચ્છતી પણ નથી."

સત્યભામા! "તમારૂં અજાણ્યું નથી, કે સ્ત્રીઓ ઉપર પતિ પ્રસન્ન રહે છે. તેજ સ્ત્રીઓનું પરમ દૈવત છે. સારાં વસ્ત્રો અલંકારો, ચંદન, પુષ્પ અને સુગંધી પદાર્થો તથા ટુંકામાં કહીએ તો સર્વ સુખનાં સાધનો માત્ર પતિની પ્રસન્નતાઇથીજ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ પુત્ર પરિવાર

ધન, ધાન્ય અને સર્વસ્વ, પતિની પસન્નતાઇથીજ મેળવી શકાય છે અને તેનાજ કોપથી એ સર્વેનો નાશ થાય છે. સખી! સુખથી સુખ મળતું નથી, પરંતુ દુ:ખથી સુખ મળે છે. માટે સ્નેહથી, પ્રેમથી, મન, વચન, અને કર્મથી તમારા પતિ શ્રી કૃષ્ણની તમે સેવા કરજો. બહારથી આવતા તમારા પતિનો સાદ સાંભળી તમે ઉભાં થઈ સામાં જાઓ, આસન આપો, અને પતિ આસન ઉપર બેસે કે શીતળ જળનો લોટો ભરી પાસે મૂકો અને પંખાથી પવન નાંખો. જે તમારા પતિને વાહાલાં હોય, તમારા પતિના ભક્ત હોય અને સ્નેહી હોય, તેમને અન્નવસ્ત્ર અને અલંકારથી માન આપજો. તમારા પતિના શત્રુ હોય, તેમના અપ્રિય હોય અને જેઓ દુરાચરણી હોય, તેઓથી તમે દૂર રહેજો. મન વશ રાખજો; ગાફલ ન રહો, અને ઘણું બોલવું બંધ રાખો. બીજા પુરૂષની તો વાત દૂર રહી, પરંતુ ધુમ્ન અને સાંબ કે જે તમારા પુત્ર છે. તેની સાથે પણ એકાંતમાં બેસશો નહિ. જે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી હોય, નિષ્પાપ, સુશીલ, સરલ, અને સતી હોય, એવીજ સ્ત્રીઓની સંગતી રાખજો. જે સ્ત્રીઓ ક્રુર સ્વભાવની, કજીઆળી, ઘણું ખાનારી, ચોરી કરનારી અને દુરાચરણી હોય, તે સ્ત્રીઓથી દૂર રહેજો. અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેરી પરમ પ્રેમથી અને મન, વચન અને કર્મથી પતિની સેવામાં રહેજો. તમારા પતિએ જે કંઈ વાત કરી હોય, તે કોઇને કહેશો નહિ, કારણ તે વાત પાછા તેઓ જાણશે, તો તમારાપર સ્નેહ હશે તે તૂટશે. આ પ્રમાણે હમેશાં વર્ત્તશો, તો શ્રી કૃષ્ણના મનમાં તમારાપર પ્રેમ અને દયા આવ્યા વિના રહેશે નહિ. આવું આચરણજ સૌભાગ્ય વધારનાર, સ્વર્ગની પ્રાપ્તી કરાવનાર અને પતિને વશ કરવાનું સાધન છે."

અહો! સાધ્વી દ્રૌપદીજીનો પતિને વશ કરવાનો કેવો ઉપાય? ખરેખર આવા ઉપાયથીજ પતિને વશ કરી શકાય છે અને એ રીત ઉત્તમ છે. માટે બીજા નકામા દુ:ખદાયક અને કલેશ ભરેલા ઉપાય ન કરવા. ફકત પતિને વશ કરવાનો આવોજ સુખદાયક ઉપાય કરવો, કે પતિ એની મેળે વશ થશે.

શીયળવ્રત.

શિયળ—એ સ્ત્રીઓનું સાર રત્ન સતીત્વ ધન છે. જ્યારે લગ્ન થાય છે, ત્યારે ઇશ્વરરૂપ માનેલા અગ્નિ અને હજારો લોકોની સમક્ષ સ્ત્રી પુ-

રૂષ પરસ્પર પ્રીતિજ્ઞા લઈ બંધાએલાં છે, કે કોઇ પરસ્ત્રી પુરૂષ સાથે પ્રીતિથી બંધાતું નહિ અને પરસ્પરના દેહનો અધિકાર બીજાને સોંપવો નહિ. એવી પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના દેહને પરસ્પર અર્પણ કરી દીધોછે, અને પરસ્પરમાં અખંડ પ્રીતિ રાખવાને બંધાએલ છે; છતાં જે સ્ત્રી પુરૂષ એ ઇશ્વરી લેખનો ભંગ કરીને પોતાની કાયા બીજાને સોંપે છે અને પોતાની એબ બતાવે છે. એને ધિક્કાર છે. એના જેવો એકે મોટો ગુન્હો નથી, એના જેવું એકે મોટું પાપ નથી. આવા પાપી મનુષ્યપર પરમેશ્વર ગુસ્સે થાય છે અને તેને મોટી શિક્ષા કરે છે. આ દુનિઆમાં **"ચોરી છીનાળી"** કરવામાં જેવી ખોટ ગણાય છે. તેવી ખોટ બીજા એકે કામમાં ગણાતી નથી. જગતમાં સ્ત્રી પુરુષની સંખ્યા લગભગ સરખી ગણાય છે. તેપરથી જણાય છે કે, એક સ્ત્રીને એક પુરૂષ અને એક પુરૂષ એક સ્ત્રી હોવી જોઈએ. વળી સંસારના નિયમ પ્રમાણે ધર્મ સંસ્કાર કરી પરણેલું જોડું, એક બીજાનું વચન તોડે, તો પછી પરણવાનું શું કારણ? ત્યારે મનુષ્ય અને જંગલી પશુ, પક્ષીમાં શો ફેર? પરણેલી સ્ત્રી પોતાના પતિપર ખરી પ્રીતિ ન રાખે, તો પતિની સ્ત્રીપર ક્યાંથી રહે! આથી બંને દુઃખદ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વળી જેનાં માબાપ વ્યભિચારી હોય છે, તેનાં છોકરાં પણ વ્યભિચારી થાય છે. આવાં ઘણાં મનુષ્યો થવાથી કુટુંબ, જ્ઞાતિ, અને દેશ ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વ્યભિચારી મનુષ્યોને અહો રાત્ર સુખે નિંદ્રા આવતી નથી, કે સુખે ધંધો કરવો સૂઝતો નથી અને ક્યાંએ તેમને સુખ મળતું નથી. તેણે જેથી સુખની ઇચ્છા રાખેલી હોય છે, તે ઇચ્છા જ્યારે પૂરી થતી નથી, ત્યારે એ દુઃખી, દુઃખીને દુઃખી થાય છે. વ્યભિચારીની આબરૂ લોકોમાં ઓછી થાય છે, તેમનો કોઇ ભરૂસો કરતું નથી અને કોઇ આંગણે ઉભવા દેવામાં રાજી હોતુ નથી. કદી ઘર આગળ કોઇ આવે, તો જાણે કે એ અહીંથી જાય તો સારૂં. આવાં મનુષ્યને કોઈ જોઇતું માન આપતું નથી. એ કૃત્ય કરનાર જાણે છે, કે મારા વિષે કોઇ જાણતું નથી, પણ સમજતા નથી કે કોઈ પણ કૃત્ય છાનું રહેતું નથી. એવા માણસની હાલ ચાલ ઉપરથીજ માણસો કળી કાઢે છે અને સઘળે નીંદાય છે. આવા લોકો આલોકમાં ધિક્કારને પામી, પરલોકમાં અસદ્ ગતિને પામે છે. ભારતમાં કહ્યું છે કે;—"સ્ત્રી શીલ ભંગ થયે મહાદોષને પાત્ર ઠરે છે. તેણે કોઇ પરપુરૂષનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. જેણે શીલનુ સંરક્ષણ કર્યું છે, તેણેજ સર્વ સાધન કર્યું સમ-

જવું." "જે સ્ત્રી પતિનો ત્યાગ કરીને એકાંતમાં ગમે ત્યાં ફરે છે, તે ગ્રામભૂકરીના અવતારને પામે છે અને વિષ્ટા ખાતી ફરે છે." **याज्ञवल्क्य ऋषि**એ કહ્યું છે કે;—"જે સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે, તેને પત્નીપણાના અધિકારથી રહિત કરવી. તેનો વિશ્વાસ કરવો નહિ." એ રીતે અનેક શાસ્ત્રોમાં વ્યભિચારનો નિષેધ કરેલો છે. શીળનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરવાથીજ સ્ત્રી ઉત્તમતાને પામે છે અને શીળ ભંગ થયે, સ્ત્રી નીચ ગણાઈ, સાસરા, પિયર અને મોસાળ એ ત્રણે કૂળને કલંક લગાડે છે.

સ્ત્રીએ પરપુરૂષ સાથે રમવું, હસવું, છળમાં અંગને સ્પર્શ કરવો, એકાંતમાં એક આસન ઉપર ઘણીવાર બેસવું, શરીરની કોઈ જાતની સેવા કરવી અને એબ દેખાડવી, એ સર્વે વ્યભિચારમાં ગણાય છે. માટે તેમ ન કરવું, કેમકે એ સઘળું શુદ્ધ નીતિથી ઉલટું છે. જે આચરણથી લોકોના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થાય અને એ લોકોમાં ફેલાય, એટલું એ દુષણ આપનારૂં તથા પતિ પત્નીમાં પ્રેમ ઓછો કરાવનારૂં છે. પતિ પત્નીમાં પ્રેમ ટકાવી રાખવાને, તો જેમ બને તેમ અકપટતાની વિશેષ જરૂર છે. માટે સ્ત્રીએ પોતાની જીંદગીના સારરત્ન સતીત્વ ધનનું સંરક્ષણ કરવા માટે પ્રાણની પણ દરકાર રાખવી નહિ. જુઓ! પ્રાચીનકાળમાં સીતાજી, દ્રૌપદીજી, દમયંતી, સુકન્યા અને વીરમતી વગેરે સ્ત્રીઓએ અનેક સંકટો સહન કરીને, પણ પોતાના શીળનું રક્ષણ કર્યું છે. એ કોનું અજાણ્યું છે? માટે સ્ત્રીઓએ શિયળનું રક્ષણ કરવા ચૂકવું નહિ.

"મામેરૂં મોંઘા મૂલનું" એ રાગ.

શુણો સમજુ સકળ નર નારિયો,
મોટો શિયળ તણો મહિમાય; શિયળ પાળો સ્નેહથી.
જે કોઈ શિયળ સારી રીતે સાચવે, સર્વે સુફળ મનોરથ થાય; શિયળ૦
સોના રૂપાની શોભા ન સમજીએ, શોભા સરસ શિયળ શણગાર; શિયળ૦
જેવાં નકટીને ભૂષણ નાંખીયાં, એવાં શિયળ વિના નર નાર; શિયળ૦
વધે લાજ અધિક ઠીક લોકમાં, પરલોકમાં મુક્તિ પમાય; શિયળ૦
સુખ સંપત્તિ શિયળથી સેવીએ, રીઝે જગકર્ત્તા જગરાય; શિયળ૦
માટે શિયળ સરવ વિધે સાચવો, તજો કામી હરામીનો સંગ; શિયળ૦
જરીએ ડરિયે ન મરણના ડર થકી, ભારે ડરિયે શિયળ થતે ભંગ; શિયળ૦
તજી લાજ બેઅદબી ન બોલીએ, નહિ ડોલિયે મદ છકમાંય; શિયળ૦
નીચી નજરે સરલ ચિત્તે ચાલીએ, હાંસી મશ્કરી કરિયે ન કાંય; શિયળ૦

ફાટી આંખે ફરે જે કોઈ ફાતડા, તેનું ડાટીએ માટીમાં મૂખ; શિયળ૦
તજવી સોબત નિત્ય તેહની, જેણે લજવી જનેતાની કૂખ; શિયળ૦
ભણવું ગણવું તો તેહનું ધન્ય છે, જેણે કુળને લગાડયો ન ડાગ; શિયળ૦
ભણી ગણીને જે શિયળ ન સાચવે, એના ભણતરમાં ઉઠી આગ; શિયળ૦
હૈયાફુટા બોલેબોલ હાંસીએ, દેખી ફાંસીને નાશીએ દૂર; શિયળ૦
શિક્ષા સુંદર દલપતરામની, જાણી કામની શીખો જરૂર; શિયળ૦

પરોણાચાકરી.

આપણે ઘેર કોઇ સગું વહાલું, સ્નેહી કે હરકોઇ આવી ઉતરે. તે જેવું માણસ હોય તે પ્રમાણે તેને યથા શક્તિ ખાવા, પીવા, સૂવા, બેસવા વગેરેથી આદરસત્કાર કરવો, એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. આવેલો પરોણો નારાજ થાય એમ કદી કરવું નહિ. કેમકે આંગણે આવેલા પરોણાની સારી રીતે બરદાસ થતી નથી, તો તે નારાજ થાય છે અને નારાજ થાય છે, તો ઘરધણીના પુન્યનો નાશ થાય છે અને આબરૂ ઓછી થાય છે. અતિથિને સત્કાર કરવો, એ આર્યધર્મમાં ફરમાવેલું છે. એ પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ રીતિ આજે પણ ચાલી આવે છે. કદી શક્તિ રહિત હોઇએ; તોપણ પરોણાચાકરી કર્યા વગર તેને નિરાશ પાછો વાળવો નહિ. પરોણો આવ્યો ન આવ્યો થતો નથી. એ તો "હસતાંએ પરોણો અને રોતાંએ પરોણો." પછી ભલે આપણા ઘરમાં છોકરાં જે ખાતાં હોય, તે ખવરાવીએ, તેની ફિકર નહિ, પણ મન આનંદ રાખી સત્કાર કરવો એ ઉત્તમ છે. મોં બગાડી નાંખીએ અને પછી ભલે શાકરના લાડુ કરી જમાડીએ, તોપણ એને પરોણો કડવા ઝેર જેવા ગણે છે અને જાણે છે, કે હું એને ઘેર કયાંથી ગયો. મેં તો આને ઘેર સારૂં જાણ્યું હતું, પણ આ તો હવે સર્વ થઈ રહ્યું લાગે છે, આવો મનમાં વિચાર કરી, એ સર્વ વાત બહાર પાડે છે. તેથી એ ઘરધણીની આબરૂ ઓછી થાય છે અને ઈશ્વર પણ તેનાપર નાખુશ થાય છે. આંગણે આવેલાને યથા શક્તિ સત્કાર કરવો, આદરભાવ આપવો, ખુશી ખબર પૂછવા, અને કહેવું અહો ! ભલે પધાર્યા તમો અમારે ત્યાં કયાંથી, વગેરે વિવેક વચનોએ આદરસત્કાર થતો જોઇ પરોણો ખુશી થાય છે. પછી ભલે ખાન, પાન જે આપણા ઘરમાં હોય તેવું આપ્યું હોય, તેની હરકત નહિ, પણ ઘરધણીનું હસતું મૂખ અને વિવેક જોઇ બીજે પણ તેનાં વખાણ કરે છે. તેથી તેમની

આબરૂ વધે છે. તેમજ ઘર આગળ હરકોઈ નમ્ર, વિદ્વાન, ગૃહસ્થ, સભ્ય, વૃદ્ધ, આબરૂદાર અને સદ્‌ગુણ સંપન્ન વગેરે મનુષ્ય આવે, તો તેને આસન આપી બેસાડવા, પછી જળપાન આપી કુશળ ખબર પૂછવા. તે જતાં સુધી આવવાનું કારણ ન કહે, તો પછી આવવાનું કારણ પૂછવું. જતી વખતે વિવેક, વિનય ભરેલાં મધુર વચનો કહી, બને ત્યાં સુધી વળાવવા જવું. સ્ત્રીએ પતિ કે ઘરનો કોઈ પુરૂષ એ વખતે હાજર ન હોય, તો પોતાની મર્યાદા સાચવી તેમનો ઘટતો સત્કાર કરવો. પોતાના શીળ ધર્મને હાની ન પહોંચે એની તજવીજ રાખતા જવી. એક દમ અજાણ્યા માણસનો ભરૂસો કરી દેવો નહિ. તેમ તેમને ખોટું લાગે એમ પરોણાચાકરી કરવામાં બેફિકર રહેવું નહિ. બધી રીતનો વિચાર રાખી કાર્ય સાધવું; એ ચતુર સ્ત્રીનું કામ છે. આવી રીતે વર્તવાથી ઘરની શોભા અને કીર્ત્તિ વધે છે. માટે ગૃહસ્થે આંગણે આવનારની યથા શક્તિ પરોણાચાકરી કરી તેમને સંતોષ આપવો એ ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ છે.

ચાકર કેવા રાખવા ?

ગૃહસ્થે ઘરમાં જે સ્ત્રી પુરૂષને ચાકર રાખવાં હોય, તે સ્ત્રી પુરૂષ નમ્ર, વિવેકી, સત્ય, સભ્ય, આસ્તિક, નીતિવાન, મહેનતુ, ધણીનું ભલું ઇચ્છનાર, કાળજીદાર, મર્યાદશીલ, ચતુર, નિરોગી, યુવાન કે વૃદ્ધ નહિ, કેમકે યુવાનનો સ્વભાવ ઉછાંછળો હોય છે, તેના મનની વૃત્તિ સ્થિર હોતી નથી. તેથી વખતે બગાડો થાય છે. વૃદ્ધ માણુસ શરીરે અશક્ત હોવાથી, તેનાથી ઝડપથી ધાર્યા પ્રમાણે કામ થઇ શકતું નથી, કે વારંવાર ઉઠબેસ કરી શકાતી નથી. માટે આ બે સ્થિતિનાથી મધ્યમ સ્થિતિનાને રાખવાં ઠીક છે. સ્ત્રી હોય તો પરપુરૂષનો સહવાસ નહિ કરનારીને, અને પુરૂષ હોય તો પરસ્ત્રીનો સહવાસ ન રાખનારને, સમજાવ્યું તરત સમજી લે તેને, રજા મળે તો પણ બહાર જઈ આપણા ઘરની વાત ન કરનારને, અને ચાકરના ધર્મને જાણનારને, વગેરે ગુણવાળાં સ્ત્રી પુરૂષને રસોઇ કે ઘરના કામકાજ માટે રાખવાં એ ઠીક છે, પણ ગરમ મિજાજવાળાને, રૂપાળાને, વાંઢાને, આળસુને, નિર્બળને, યુવાન કે વૃદ્ધને, વ્યભિચારીને, નાક ચુતું હોય તેને, લાળ પડતી હોય તેને, પત, કોઢ, ક્ષય, ચાંદી, પરમે વગેરે રોગિને, ભભકાદાર વસ્ત્ર પહેરી ઠાઠમાઠમાં રહેનારને, નીચ બુદ્ધિનાને, પાપ કર્મ કરનારને, દારૂબાજને, દુર્વ્યસનીને,

નિંદાખોર, ચાડીયા, ધર્મપર આસ્તારહિત, નાસ્તિક, ચોરીકરનાર, જૂઠું બોલનાર, ઉડાઉ, ખાઉકણુ, વાતો સાંભળવવાની તથા કરવાની પ્રીતિ રાખનાર, કાળજી રહિત વગેરે અવગુણવાળાં સ્ત્રી પુરૂષને રસોઇ કે ઘરના કામકાજમાં રાખવાં નહિ. જો આવો વિચાર કર્યા વગર રખાય છે, તો પાછળથી પસ્તાવો થાય છે, પરંતુ યાદ રાખવું કે સ્ત્રીઓ પાસે તો સ્ત્રી ચાકરજ રાખવી ઉત્તમ છે. જે સમજુ પુરૂષ હોય છે, તેતો ઘરમાં સ્ત્રી ન હોય, ત્યાં સુધી પુરૂષ નોકર રાખે છે, પણ જ્યારે ઘરમાં સ્ત્રી આવે છે, ત્યારે તો પુરૂષ નોકરને રજા આપી, સ્ત્રી નોકર રાખે છે. કદી પુરૂષને રજા ન આપે, તો તેને પુરૂષના કામમાં રાખેછે અને સ્ત્રી પાસે તો સ્ત્રી નોકરજ રાખે છે. રસોઇ બનતાં સુધી ઘરની સ્ત્રીએજ કરવી જોઇએ, કેમકે પુરૂષને ઘરની સ્ત્રીનો જેવો વિશ્વાસ હોય છે, તેવો વિશ્વાસ ચાકર ઉપર હોતો નથી. તેમજ ચાકર કરતાં ઘરની સ્ત્રીને વધારે ચીવટ હોય છે. કદી કારણસર રસોઇઓ રાખવાની જરૂર પડે, તો પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી જાતિને પ્રથમ પસંદ કરવી, કેમકે રસોઇ કરનારને ઘણો વખત ઘરમાં ગુજારવો પડેછે અને ઘરની સ્ત્રીઓ પણ ત્યાંજ રહેછે. વળી સર્વ કામ પર ઘરની સ્ત્રીની દેખરેખ હોયછે. તેને ભોજન સંબંધી ભાવતું ન ભાવતુ કહેવા, કે ખાવા સંબંધી પુરૂષની શરમ રાખવી પડેછે, એ કારણથી સ્ત્રી નોકર હોય, તો એ સંબંધી સ્ત્રીઓને કંઇ અડચણ આવતી નથી. કદી કોઈ ઉપાયથી તેવી સ્ત્રી ન મળે કે કંઇ ખાસ કારણ હોય, તો ચાકરના ગુણવાળા પુરૂષને રાખવો.

ચાકર સાથે વ્યવહાર—ઘરમાં રસોઇ કરનાર કે કામ કરનાર ચાકર સ્ત્રી હોય, કે પુરૂષ હોય પણ સ્ત્રીએ તેનો બહુ વિશ્વાસ કરવો નહિ. તે સાથે કામ જેટલોજ વ્યવહાર રાખવો. કામ જેટલુંજ બોલવુ. એ સાથે બેસવા ઉઠવાનો સહવાસ રાખવો નહિ, કારણ એથી મોભો જતો રહે છે. વળી સહવાસે કરીને તેને આપણી સાથે બોલવાની છૂટ મળે છે. વખતે ઘર આગળ કોઇ આવે છે, ત્યારે પણ એ ટેવથી છૂટી જીભે બોલેછે. તેથી આપણું માન ભંગ થાયછે અને લોકો એથી હલકો વિચાર બાંધે છે. ધન, લૂગડા, ઘરેણાં વગેરે રાખવાના ખાનગી ઘરની કુંચી તેને બતાવવી નહિ કે આપવી નહિ. તેમ ક્યાં રહેછે તેની વાકેફગારી થવા દેવી નહિ. કારણ સ્ત્રી અને ધન દેખીને મોટા મુનીવરની પણ દાનત બગડે છે. ખાનગી બેસવા, ઉઠવાના ઓરડામાં અગાઉથી તેમને પરવાનગી લીધા

વગર આવવા દેવા નહિ; કારણ ખાનગી ઘરમાં સ્ત્રીઓને બેસતાં, સૂતાં કોઇ વખતે શરીર પરથી વસ્ત્ર આઘું પાછું ખસી ગયું હોય, કે માથું ઉઘાડું હોય, તેવે પ્રસંગે પુરૂષ ચાકર રજા લીધા વગર એકદમ આવી ઉભે છે, તો સ્ત્રીની મર્યાદા ભંગ થાય છે. વળી અંગપરથી વસ્ત્ર ખસેલું હોય, તેવે પ્રસંગે અચાનક તેના આવવાથી સ્ત્રીને ધારકો પડે છે. તેથી તેના મનની અસર તનપર થઇ શરીર બગડેછે અને આવા સહવાસથી લોકો વગર વિચાર્યું આળ ઓઢાડે છે, વગેરે માઠું પરિણામ આવે છે. અજ્ઞાનસ્ત્રી, મુર્ખરાજા, વેલ, અવિચારી એ ચારનો સ્વાભાવિક રીવાજ એવો છે, કે તેઓ જેવાની સંગતિમાં આવે છે, તેવાની સાથે પ્રીતિ બાંધી લેછે અને બુદ્ધિ વિનાની સ્ત્રીઓ દુરાચારી થઇ જાયછે, તેથી સમજુ પુરૂષો સ્ત્રીઓ પાસે પુરૂષ નોકર રાખતા નથી. કદી હોય તો તે સાથે સ્ત્રીઓએ સહવાસ રાખવો નહિ, કે રજા વગર ખાનગી ઓરડામાં દાખલ ન થવા દેવા, તેનો અગાઉથી બંદોબસ્ત કરી રાખવો. સ્ત્રીએ ચાકર સામે ઉભી હસવું નહિ, તે સાથે કામ જેટલીજ વાત કરી, ત્યાંથી દૂર ખસી પોતાને કામે લાગવું. ચાકરની સાફ દાનતની પરીક્ષા માટે પાઈ, પૈસો, બે આની વગેરે તેને કામ કરવાની જગ્યોએ નાંખી મૂકવી. પછી તે લેછે કે નહિ, તેની ચોકસી રાખવી. વખતે એ ઉપાડી દેવા આવે, તેટલા ઉપરથી તેની સાફ દાનત વિષે પાકું અનુમાન બાંધવું નહિ; કારણ લૂચ્ચા હોય છે, તે પોતાનો વિશ્વાસ બેસાડવા સારૂ વખતે એમ કરી દેખાડેછે, પણ તેની સાફ દાન વિષે તો ઘણે પ્રસંગે ખાતરી થાય છે. માટે અનેક રીતે તેના ગુણની ખાતરી કરતા રહેવું. એમ કરતાં જો દુર્ગુણી જણાય, તો તરત તેને રજા આપવી. જુનો ચાકર હોય તોપણ તેનો પાકો વિશ્વાસ રાખી, બે દરકાર રહેવું નહિ. ચાકર પાસેથી કામ નિયમસર લેવુ, તેના કામપર દેખરેખ રાખવી, તેની વર્ત્તણુકપર બારોબર ખાનગી રીતે તપાસ કર્યા કરવી. કંઈ ચીજ ઉપાડી જાય કે કામમાં કાળજી રાખે નહિ, તેની તપાસ રાખવી. તેના કામમાં ભૂલ થાય, તો નહિ વઢતાં નમ્રપણે ધીરેથી સહેજ ઠપકો દેવો અને ફરી એવી ભૂલ ન કરે તેની સમજુત આપવી, પણ તેનું માન ભંગ કરવું નહિ; કે તેતો કોઈ કારણસર તિરસ્કાર કરવો નહિ. તેને દુઃખ પડે તો તે દૂર કરવામાં મદદ આપવી અને દીલાશો દેવો. શેઠ, શેઠાણી પ્રત્યે તેમનો શો ધર્મછે, એ જાતે અગર કોઇ મારફતે સમજાવતાં જવું, કે તેઓ પોતાની ફરજ બજાવતાં સમજે અને સેવકના ધર્મ પ્રમાણે વર્ત્તે એમ કરવું.

મનુષ્યનું મુખ્ય કર્ત્તવ્ય.

આ સંસારમાં મનુષ્યે મુખ્ય શું કરવાનું છે? આ સવાલ પ્રથમ ઉત્પન્નથાય છે. તેનો ઉત્તર એજ કે,—**ઇશ્વરના પરમપદને પામવાનું.** જ્યાં-સુધી એના પદને પામવાનો મનુષ્ય પ્રયત્ન કરતો નથી, ત્યાંસુધી તે પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંક અને વનસ્પતિ આદિના અવતાર રૂપે અવતરી જન્મ મરણ થયા કરે છે અને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ હાથે કરીને વોહોરી લે છે. આ મનુષ્ય દેહ અનેક સુકૃત્યોના પુણ્યે અને પ્રારબ્ધ યોગે પ્રાપ્ત થયો છે. તેના વડેજ ઇશ્વરના પરમપદને પમાય છે. તે સિવાય એકે રીતે ઇશ્વરની પ્રાપ્તી થતી નથી, ત્યારે આવો યોગ્ય મળ્યા છતાં—જે એ યોગ ગુમાવે છે. તેના જેવો બીજો મૂર્ખ કોણ? ઇશ્વરના પરમપદને પામવું, તે કંઈ ખાવા, પીવાને ગાડી, વાડીને લાડીમાં ગુલતાન બની વૈભવ વિલાસથી કે પુત્ર પરિવાર વધારવાથી પમાતું નથી, કે નથી પમાતું, પૃથ્વીપતિ થવાથી, કે નથી પમાતું કરોડો ધ્વજ થવાથી, કે નથી પમાતું વિદ્વાન, બારિસ્ટર અને ડાકટર વગેરેની ઉંચી પદવી મેળવવાથી. હા, જેટલું યોગ્ય કરવાનું હોય, તે કરવું ઠીક છે, પણ તે સર્વ કરતાં જતાં પણ ખરી ઇચ્છા તો એજ રાખવી, કે પરી બ્રહ્મની પ્રાપ્તી કયારે થાય? અને શી રીતે થાય? કે જન્મ મરણનો ફેરો ટળે. "આજ નહિ કાલે ક-રીશું" બાળ, અને યુવા એ અવસ્થામાં નહિ, પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં કરીશું. આ વિચાર કેવો ભૂલ ભરેલો છે? વૃદ્ધાવસ્થા તો રહી પણ કાલની કોને ખબર છે? અને વૃદ્ધાવસ્થા સૂધી આપણે જીવીશું, એની પણ શી શા-બિતી? વિકાળ કાળતો મૂખ વિકાસી ગ્રાસવાને તૈયાર થઇ બેઠો છે. તે કયારે અકસ્માત આવીને કંઠ પકડશે.? એ કોઇના જાણવામાં નથી, કે કોઈના જાણવામાં આવતું પણ નથી. માટે હમેશાં અગમચેતી રાખી, કાળથી ચેતતાં રહી, મુખ્ય કર્ત્તવ્ય જે પરીબ્રહ્મને જાણાનું કામ છે. તે ક-ર્ત્તવ્ય કર્મ કરવામાં પછાત પડવું જોઇએ નહિ. નહિતો કાળ અકસ્માત ઝડપી જશે, તો "મનના વિચાર મનમાંજ રહેશે" અને પસ્તાવો કરી ફરી ચોરાશીના ફેરામાં પડવું પડશે તથા ફરી અનેક આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ભોગવવી પડશે. કાળે મોટા મોટા દેવ, દાનવોને પણ છોડ્યા નથી, તો બિચારૂં મનુષ્ય કોણ માત્રમાં છે? એ વિચાર ખૂબ કરવો અને શમ, દમ, શાસ્ત્રઅધ્યયન, સંતોષ, સહનશીળતા અને નમ્રતા વગેરે સદ્ગુણો

ગ્રહણ કરીને, જે રીતે આ મિથ્યા દેહમાંથી મોહમાયાનો ત્યાગ થઇ શકે એમ કરવું અને ધારણ કરનાર જે ધર્મ છે, તેને વધારતા જવો; કેમકે એજ ખરો સાથી છે. આ અસાર સંસારમાં પુત્ર, કુટુંબ, સ્ત્રી, અને ધન, માલ એ કોઇ સાથે આવતું નથી. ફકત કરેલાં કર્મજ સાથે આવે છે અણુસમજુ માનવી આ પંચમાભૂતના પૂતળાને સત્ય માને છે અને તે સર્વને પોતાનું માની મારૂં, તારૂં કરીને મોહમાં પડી, પોતાની યોગ્ય ફરજ બજાવવાથી દૂર રહે છે. એ ઘણા ખેદની વાત છે! મનુષ્ય કહેછે કે આ "**મારૂં**" શરીર હાલ સારૂં નથી. "હું" શરીર સારૂં કરીશ. આમાં મારૂં-અને-હું-કહેનારો જુદો અને શરીર પણ જુદું એમ સમજાય છે. "હું" એવો જે શબ્દ થાય છે, તે કોઇ પદાર્થ નથી, પણ તે "આત્મા રૂપે વ્યાપક પુરૂષ છે" તેને ન નિહાળતાં અજ્ઞાનતાથી "હું" એને શરીર કરી જાણે છે, પણ તે ખરેખર કંઈ નથી. જ્ઞાની મનુષ્ય દેહના ભોગ, દેહને ભોગવવા દે છે, પરંતુ તેના ભોગમાં પોતે લીન થતો, કે આ શક્તિ રાખતો નથી અને તેમાં સુખ, દુ:ખ, હર્ષ, શોક કંઇ પણ રાખતો નથી; કારણ કે સઘળા ભોગો દેહ સાથે સંબંધ રાખે છે, આત્મા સાથે નહિ. જ્યારે આત્માને કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી, ત્યારે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જે સુખ દુ:ખ સમજાય છે, તે સત્ય નથી, કેમકે દેહ પોતેજ નાશવંત છે-ખોટોછે; તો તેના સંબંધની વસ્તુઓ પણ ખોટીજ છે અને તેવા દેહે માનેલા ભાઈ, ભત્રિજા, કાકા, કુટુંબ અને સગાસ્નેહી કેમ સાચાં માની શકાય? નહિ.

આ અસાર સંસારનાં અનેક દુ:ખોનો મનુષ્યે અનુભવ લીધા છતાં, અસત્ય પદાર્થોપર મમતા રાખી રહેલ છે. તેથી સત્ય શું છે.? તે જાણી શકાતું નથી. આ જગત્ સત્ય નથી, પણ સત્યનો માર્ગ દેખાડનારૂં છે. આ મનુષ્ય શરીર સત્ય નથી, પણ સત્યને સાધી લેવાનું સાધન છે. તેનો લોક વ્યવહાર સઘળું મિથ્યા છે. ફકત પરમાત્માનેજાણવાનો વ્યવહાર સત્ય છે. મૂર્ખ મનુષ્ય માયા પ્રપંચના મોહને લીધે પોતાની મુખ્ય ફરજ ભૂલી જઇને અસત્યને સિદ્ધ કરવા મથે છે. તેમાં અનેકવાર દુ:ખો ભોગવે છે, નિરાશ થાય છે અને પસ્તાવો કરે છે, તોપણ માયામાં લપટાએલો મા-માનવી નહિ ચેતતા, ફરી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ હાથે કરીને વોહોરી લેછે. જ્યાં સુધી માનવી મોહ નિંદ્રામાંથી જાગૃત થઈ અભિમાનને અલગો કરતો નથી, ત્યાં સુધી પરબ્રહ્મને જાણી શકતો નથી.

આર્ય શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

यःपश्यतिस्वयंसर्वं । यंनपश्यातिकश्चन ॥
यश्चेतयतिबुध्यादि । नतद्यचेतयत्ययं ॥

જે બ્રહ્મ પોતે સર્વ જુએ છે, પણ તેને બીજું કોઇ જોઈ શકતું નથી. બુદ્ધિ આદિ ને જે ચેતનવાળાં કરે છે, પણ તેને બુદ્ધિ આદિ ચેતવી શકતાં નથી. તે એવું છે.

એવા પરબ્રહ્મપર જ્યાં સુધી ખરી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યાં સુધી મનુષ્ય આ સંસારમાં અનેકવાર જન્મે છે અને મરે છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ભોગવે છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યનું અજ્ઞાન દૂર થતું નથી, ત્યાં સુધી એક શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર પરમ કરૂણાકર પ્રભુને પામી શકતો નથી. આ દેહેજ ઇશ્વરના પદને પમાય છે, છતાં મનુષ્ય ઈશ્વરને જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, એ કેવો અફસોસ! માટે હે માનવી! સતગુરૂ અને સતશાસ્ત્રોએ પરબ્રહ્મને જાણવાના જે માર્ગો બતાવ્યા છે, તે માર્ગ ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરો અને અહંકાર તજી વ્યવહારમાં વૈરાગ્ય તથા નિષ્કામ વૃત્તિ રાખી સુકૃત્યો કરો. જેથી જન્મ મરણનો ફેરો મટે અને મનુષ્યદેહ ધર્યાનું સાર્થક થાય.

ઘરવ્યવસ્થા.

સ્ત્રી પરણી સાસરે આવે છે, ત્યારે તેના પતિનું ઘર તેજ તેનું ઘર ગણાય છે અને પતિના ગૃહકાર્યની ચિંતાનો સઘળો ભાર તેનાપર આવી પડે છે. માટે માતાએ પોતાની પુત્રીને બાલ્યકાળથીજ ઘર વ્યવસ્થાની કેળવણી આપી યોગ્ય બનાવવી જોઇએ. એ યોગ્ય થયે ઘણી સુખી થઈ વખાણને પામે છે અને માબાપની શોભા વધારે છે, પરંતુ જો તેમને અયોગ્ય લાડ લડાવી ઉછેરી ઘર વ્યવસ્થાથી અણવાકેફ રાખવામાં આવે છે, તો તે સાસરે ગયા પછી ઘણી મુંઝાઇ રહે છે. સાસુ, સસરા અને નણંદ, વહુમાં આવડત નહિ હોવાથી, તેમને અને તેમના માબાપને વગોવે છે. તેથી એ બિચારીને પસ્તાવો કરવો પડે છે. માટે પુત્રી સાસરે જવાને યોગ્ય ઉમરની થાય, ત્યાં સુધી સુશિક્ષણ આપી તૈયાર કરવાની ઘણી જરૂર છે.

સુઘડતાઈ—સ્ત્રીઓમાં આ ગુણ એક તેમને પરમ ભૂષણ રૂપ છે. નિત્ય એક પહોર રાત્રિ હોય, ત્યારે ઇશ્વર સ્મરણ કરતાં ઉઠી, આંખો મોં

અને દાંત સાફ કરી ગૃહકાર્યમાં લાગવું. ઘરના સર્વ ભાગો, આંગણું અને ઘરની અંદરનાં પેટી, પેટારા, કબાટ, તથા ખુંણે ખોચરે જ્યાં કચરો જણાય, ત્યાં સાંજ સવાર વાળી સાફ કરવું. ભીંતો અને છાપરે જાળાં બાઝેલાં હોય, તે કાઢી નાંખવાં. ઘરમાં કચરાનો ભરાવો થવાથી કીડી, મકોડી, કરોળીઆ વગેરે અનેક નાના પ્રકારના જીવ જીવાંત ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ગંદકીનો વધારો થઈ, ઘરની હવા બગડે છે. ઘરને ભોંય તળીએ ચાર પાંચ રોજે છાણ માટીથી લીંપવું, ભીંતો ચૂના કે ખડીથી ધોળવી. ઘરની ને આગણાની ભૂમિનું તળીઉં નીચું, ઉંચું, ખાડાખડબાવાળું હોય, તો સરખું કરવું, કે તેમાં પાણી કચરો ભેળાં થઈ સડી ગંદકી કરે નહિ તથા શરદી થાય નહિ, તેની સંભાળ રાખવી; કેમકે શરદી થવાથી અને હવા બગડવાથી માણસો માંદાં પડે છે. માટે ઘર અને આંગણું સરખું, અને સ્વચ્છ રાખવું. ઘરની અંદર રમકડાં, ટેબલ, ખુરસી, કબાટ, કોચ, પલંગ, ભરતકામ, ચિત્રોના નમુના, છબીઓ, વીણા, વાંસળી, તંબુર, સતાર, સારંગી, સુંદરી, મૃદંગ, પીઆનો, હારમોનિયન, છત, હાંડી, ઝુમર, અને તખતા વગેરે ફરનીચરપર ધૂળ કચરો વળગેલાં હોય, તે લૂઝી સાફ અને ચકચકિત કરવાં. ગોળા, ગોળીઓ, લોટા, લોટીઓ, ધાઘેર, ઘડા, પ્યાલા, થાળી, વાટકા અને તપેલાં વગેરે રાંધવા, ખાવા, પીવાનાં, દહીં, છાસ, નાંખવાનાં અને પાણી ભરવાનાં તાંબા પીતળનાં અને માટીનાં વાસણોમાંથી લીલ કે મેલ હોય તે રેતી કે રાખથી માંજી કાઢી સ્વચ્છ કરતા રહેવું. જો લીલ કે મેલવાળાં વાસણમાં ખાવા, પીવામાં આવે છે, તો એથી શરીરમાં નુકસાન થાય છે. સૂવાની પથારી, ખાટલા, ગોદડાં, ગાદલાં અને તળાઇ વગેરે ઉપાડી ઝાટકી સાફ કરી, સંકેલી નિત્ય મૂકવાની જગ્યેએ ગોઠવી મૂકવાં. અંદર પરશેવો કે ભેજ લાગેલો હોય, તો બે ચાર દિવસે તડકે રાખવાં, કે અંદરની ભેજ અને ગંદકી ઉડી જાય. આ પ્રમાણે કરવાથી અંદર ચાંચડ, માકડ અને જુ વગેરે પડતું નથી. ઓછાડ બે ચાર દિવસે બદલતા જવો. ઘરની અંદર પાળેલાં, પક્ષીઓનાં પાંજરાં અને પશુઓને બાંધવાની જગ્યો સાફ કરતા જવી. છાણને ઘણા રોજ એકઠું કરી રાખવું નહિ. એકઠું કરી રાખવાથી જીવાંત પડી ગંદકી થાય છે. ખાળકુંડી, પાણીઆરાં વગેરેમાંથી કચરો કાઢી સારા પાણીથી ધોતા જવું. આંગણે વાવેલાં વૃક્ષોમાં ગંદુ પાણી, કે એંઠવાડ નાંખવો નહિ. તેમ ઘર આગળ એંઠવાડ કે ગંદુ પાણી ઢોળી ગંદવાડો થવા દેવો નહિ. જે ગંદવાડ હોય તે ઘરથી થોડે

દૂર જઇ નાંખવો. એ રીતે ઘરને સાફ કર્યા, પછી આંગણામાં કંકુ અને અબીલથી રમણિક ચિત્રો કાઢી, આંગણાને સુશોભિત કરવું. ઘરમાં અને આંગણામાં સુગંધી પુષ્પો વેરી, ધૂપ કરી ઘરને સુગંધી અને સુશોભિત કરવું.

સુર્ય ઉગ્યા પછી નિર્મળજળે શરીર ચોળી મશળીને જે રીતે શરીરનો મેલ દૂર થાય, તે રીતે સ્નાન કરવું. માથાના વાળ ચાર પાંચ રોજે ખારો, માટી, આંમળાં કે અરીઠાથી ધોઈ સાફ કરવા. સ્નાન કરતાં ઘણો વખત લગાડવો નહિ, તરત કોરો ટુવાલ કે રૂમાલથી શરીર ઘસી લૂઝી કોરૂં કરવું અને તરત વસ્ત્ર પહેરવાં. ભીંને લૂગડે ઘણીવાર રહેવું નહિ, રહેવાથી શરદી થાય છે. ઉના કરતાં ઠંડા જળે સ્નાન કરવાથી શરીર મજબૂત થાય છે અને પ્રકૃતિ સારી રહે છે, પણ જેને તે માફક આવતું ન હોય, અગર માંદગી હોય, ત્યારે શરીરની ગરમી જેટલા ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવું. કપડાં ધોએલાં અને સાફ પહેરવાં. ધોતીઆં, સાડી નિત્ય ધોવાં. બાળકોને પણ નિત્ય નવરાવી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરાવવાં. એ રીતે નહાઇ ધોઇ સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી, ધૂપ દીપ કરી થોડો વખત ઈશ્વર ભક્તિમાં ગાળવો અને તેની પ્રાર્થના કરી, ઉપકાર માનતા રહેવો. ઇશ્વરભક્તિ કર્યા પછી નવીન રંગનાં વસ્ત્રો પહેરવાં. આંખ આંજવી, માંથે તેલ નાંખી વાળ ઓળવા, સેંથો ભરવો, કપાળમાં ચાંલ્લો કરવો, નાકમાં ફૂલ, હાથમાં કંકણ અને ડોકમાં કંઠી વગેરે સૌભાગ્યદર્શક શણગાર સજી, પાણી ભરી લાવવું પછી રસોઇ કરવી.

રસોઈ—રસોઈ કરતાં આવડવી, એ સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કામ અને ચતુરાઇ છે. જેના ઘરમાં રસોઇઓ હોય, તેણે તો માથે રહી દેખરેખ રાખવી. અને રસોઇઓ ન હોય, તો સ્ત્રીએ રસોઇ જાતે કરવી, એ ઉત્તમ છે. આ સંસારમાં સૌના જીવનનો આધાર ભોજન છે. આ શરીર એક યંત્ર છે. અન્ન જળએ બે વસ્તુઓ યંત્ર ચાલનારી કળ છે. એ કળવિના શરીર બરાબર ચાલી શકતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ ટકી પણ શકતું નથી. માટે તેને અન્ન જળ આપવું, એ અગત્યનું છે. અન્ન જળથી જેમ શરીર દીર્ઘાયુષ્યી થાય છે, તેમજ એની અયોગ્યવ્યવસ્થા રાખ્યાથી શરીર નાશ પામે છે. માટે એ સંબંધી ઘણી સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. અન્ન, જળ ખાવા પીવાથી, વાયુ, કફ અને પિત્ત એ ત્રણ દોષો પ્રગટ થાય છે, તેનું વધતા, ઓછાપણું થયે ઘણા રોગો પેદા થાય છે. માટે રસોઈ કરનાર તથા જમનાર બંનેએ પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણવાની જરૂર છે.

તેમાં પણ રસોઇ કરનારે ઘરકુટુંબીઓની પ્રકૃતિ અને પદાર્થોના ગુણ દોષો જાણવાની પ્રથમ જરૂર છે. તેમજ પદાર્થોના ગુણદોષ, પાકશાસ્ત્ર, રસાયણ શાસ્ત્ર, અને વૈદ્યકશાસ્ત્ર વગેરેનું જોઈતું જ્ઞાન મેળવવું. તથા વડિલો પાસેથી અનુભવ લેવો. જેના શરીરમાં વાયુ વિશેષ હોય, તેણે વાલ, ચોળા, તુવર વગેરે વાયુ કોપાવનાર વાયડા પદાર્થો ખાવાપીવા નહિ. જેના શરીરમાં કફદોષ હોય, તેણે ઘી, ગોળ, ખાંડ, સાકર વગેરે કફને કોપાવનાર ઠંડા ને ગળ્યા પદાર્થો ખાવા નહિ અને જેના શરીરમાં પિત્તદોષ વિશેષ હોય, તેણે મેથી, રીંગણાં, તેલ, મરચાં, વઘારણી અને બાજરી વગેરે પિત્તને કોપાવનારા ખારા, તીખા અને ગરમ પદાર્થો ખાવા નહિ. તેમજ કફ વાત, કફપિત્ત, અને વાતપિત્ત વગેરે શરીરની પ્રકૃતિ જાણવી જોઇએ. પતિને કે કુટુંબીને આ ભોજન ભાવે છે કે નથી ભાવતું, આ તેમની પ્રકૃતિને અનુકૂળ આવશે કે નહિ. એ સર્વે જાણી રસોઈ કરવાને શરૂ કરવી. પ્રથરમ રસોઈનો સઘળો સામાન રસોડામાં ગોઠવી રાખવો, કોઇ પણ ચીજ વારંવાર માગવી પડે નહિ એની સંભાળ રાખવી. રાંધવાના પદાર્થોમાં કાંકરા કસ્તર કે જીવાત ન પડે માટે માથે ઢાંકી રાખવું. રસોઈના સર્વ પદાર્થો પરિપક્વ અને સ્વાદીષ્ટ થયેલા જણાય, ત્યારે ઉતારી ચૂલા માંહેના કોયલા પાણીથી છાંટી નાંખવા, કે પાછા તે કામ લાગે. તૈયાર થયેલી રસોઇ કાઢવી હોય, તો કલઈવાળાં વાસણમાં કાઢી ઢાંકવી. કલઈ વિનાના વાસણમાં કાઢવાથી કસાઈ જાય છે. કસાએલું ખાવાથી તનદુરસ્તી બગડે છે. માટે કલઈ વગરનાં વાસણ ખાવામાં વાપરવા ઠીક નથી. અનાજ બરાબર વીંણી, ખાંડી, ઝાટકી, સાફ કરી અને બરાબર પકાવી ગરમાગરમ ખાવાથી શરીર આરોગ્ય થાય છે, પણ જેમ આવ્યું તેમ કાંકરા કુંકરીવાળું, જાડુંમોટું દળી, ખાંડી, જેવું તેવું પકાવેલું, અને ઠંડુ પડી ગયેલું ખાવાથી શરીર રોગી થાય છે, બરાબર નિયમ પ્રમાણે બનાવેલી રસોઈ ખાવાથી બળ, બુદ્ધિ, તનદુરસ્તી અને આયુષ્યનો વધારો થાય છે. માટે બુદ્ધિ વાપરી પતિ આવતાં પહેલાં રસોઈ તૈયાર કરી ઢાંકી રાખી રાહ જોવી. આવે કે તરત સ્નાન કરવાનો સામાન હાજર કરવો. ઇશ્વર સ્મરણ, પૂજન અને ધ્યાન કરવાની સર્વ સામગ્રી જ્યાં જોઇએ ત્યાં ગોઠવી રાખવી. નિત્યકર્મ કરી ઉઠે કે ભોજનશાળામાં રસોઈ પીરસવી.

ભોજન—ભોજન કરવાની જગ્યો બધે ઠેકાણેથી સ્વચ્છ કરેલી હોવી જોઇએ. તેમાં સુગંધી ધૂપ કરી ચારે તરફ સુગંધી પ્રસરે અને મન

આનંદ થાય એમ કરવું. ભોજન પીરસ્યા, પછી પાસે જળપાત્ર, મરચું, મીઠું અને ચટકદાર ચટણી વગેરે રાખવાં. જેટલાં જમવા બેઠાં હોય, તેમાં કોઇને ભાણુંતર કરવો નહિ. પીરસતાં મનમાં સંકોચાવું નહિ, જમતી વખતે શોક, ભય અને દુઃખની વાતો કરવી નહિ, કેમકે આનંદમાં રહી જમેલું અન્ન જલદી પચી જાય છે, શોક, ભયમાં ખાધેલું અન્ન વિકૃતિને કરી તનદુરસ્તી બગાડે છે. માટે આ વખતે સાવચેત રાખી, અગાઉથી આનંદ થાય, એવી વાતો કરવાની ગોઠવણ કરી રાખવી. રસોડું અને ભોજન કરવાની જગ્યો જેમ બને તેમ ગુપ્ત રાખવી, કેમકે કોઇ શત્રુ આવી વખતે ગુપ્ત પણે ભોજનમાં સેળભેળ કરે અગર ભય, ત્રાસ થાય એવું કોઇ આવી ઉભું રહે. માટે તેને ગુપ્ત રાખવી એ વધારે સારૂં છે. ખોરાક હમેશાં વખત સર, પચે એટલો અને પચે એવો ખાય તેમ કરવું. ઉત્તમ ખોરાક કરતાં સાદો ખોરાક લાભ દાયક છે. નિત્ય એક તરેહનો ખોરાક ન દેતાં હમેશાં જુદો જુદો રૂચીસર કરી આપવો. ભોજન કરી રહ્યા પછી પાન, સોપારી, એળચી, લવીંગ વગેરે મુખવાસ ખાવા આપવાં. એ રીતે સૌને જમાડી પછી પોતે જમવું. એઠવાડ કાઢવો. એજ પ્રમાણે રાત્રે પણ ખાવા લાયક ભોજન તૈયાર કરી ખવરાવવું. સવારના ભોજનકૃત્યથી પરવારી ઘરમાં સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરવી.

સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની સગવડ—ઘર ઉપયોગી વસ્તુઓ થઇ રહેવા આવે, તે પહેલાં ત્રણ ચાર રોજ અગાઉથી પતિને ચેતવી રાખવું. વસ્તુ ઘરમાં આવે, કે તેને સાફ સુફ કરી ઢાંકી સંભાળી રાખવી. વસ્તુઓ રાખવા, રસોઇ કરવા, જમવા, બેસવા અને સૂવાની જગ્યાના વિભાગ જૂદા જૂદા રાખવા. બધુ એકત્ર રાખવું નહિ. એકત્ર રાખવાથી ઘરની હવા બગડી તનદુરસ્તી ખરાબ થાય છે. અનેક પ્રકારનાં બીઆં, ઐાષધીઓ, દાણોદૂણી, ફરનીચર, સાકર, ખાંડ, ગોલ, ઘી, તેલ, મસાલા, અને અથાણાં, વગેરે સાફસુફ કરી જીવજંત પડે નહિ, એમ સંભાળીને રાખવાં અને તેની વખતો વખત સંભાળ લેતા જવી, પાણી સીંચવાની દોરીઓ, ગાયો, ભેંસો વગેરે પશુઓ બાંધવાનાં દોરડાં સાચવી જુદી જગ્યોએ ગોઠવી રાખવાં, જ્યાં ત્યાં કંઈ પણ રખડતું રાખવું નહિ. વસ્તુઓની એવી ગોઠવણી રાખવી, કે તે જોઇએ, ત્યારે તરતજ જડે, ફાંફાં મારવાં પડે નહિ. કોઈ ચીજ ઉઘાડી રાખવી નહિ. કીડી, મકોડી ચડે, અને ઉંદર કે બિલાડી ખાય એમ રાખવી નહિ. સર્વ ખંડોની બારી જાળી ખૂલ્લી રા-

ખવી, કે અંદરની હવા સારી રહે અને વસ્તુઓ બગડે નહિ. મુરબ્બા, મધ, આસવો વગેરેની બરણીઓનાં મોં કપડાથી બાંધી રાખવાં. ગાદલાં, ગોદડાં અને ઓછાડ સંકેલી યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવી રાખવાં, તાંબા, પીતળનાં વાસણો માંજી સાફ કરી એક બાજુ ગોઠવી મૂકવાં. તમામ વસ્તુઓની એવી ગોઠવણી રાખવી કે સઘળે ઝાકઝમાળ થઇ રહે. જે જોઇને સૈકોઇ આશ્ચર્ય થાય, એવી વ્યવસ્થા કરવી.

સયન ગ્રહની સોભા—રાત્રિના બાર કલાક એ ગ્રહમાં ગુજારવાના હોય છે, એમાં સુખ અને આનંદથી ઊંઘ આવે, એવી સર્વ પ્રકારે સગવડ કરવી, એ સુઘડ સ્ત્રીની ચતુરાઈનું કામ છે. સૂવાનો ઓરડો જુદોજ હોવો જોઇએ. એ ગ્રહ લીંપેલ ગુંપેલ અને ખડીકે ચૂનેથી ધોળેલો રાખવો. નિત્ય વાળી ચોળી સાફ કરતા જવો. એમાં સ્વચ્છ હવા આવવા જવાની બારી જાળીઓ રાખવી. પલંગ એવી રીતે રાખવો કે સૂતી વખતે શરીરપર થઇને પવન જાય નહિ, કે બહારથી દુર્ગંધી આવે નહિ, ઘરની વચગાળે પવન નાંખવાનો પંખો રાખવો, બેસવા, ઉઠવા કે વાંચવા, લખવા સારૂ એક બાજુ ટેબલ, ખુરશી રાખવી. ટેબલ માથે દીવા સારૂ વાલસર રાખવું. વખત જાણવા સારૂ ઘડીઆળ અને રાત્રિએ પહેરવાના વસ્ત્રાલંકારનો કબાટ એક બાજુ રાખવો, નકશા, સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા સ્ત્રી પુરૂષોની અને દેવોની છબીઓ, વનવૃક્ષ અને સુંદર પશુ, પક્ષીઓનાં ચિત્રો, વગેરે ટાંગવાં. અભેરાઈપર નાના પ્રકારનાં રંગબેરંગી રમકડાંઓ રાંખવાં. ઉપર હાંડી, ઝુમર, અને તખતા, અને મનરંજનાર્થે મનોહર ગાન, તાનનાં સાધનો એક બાજુ ટીંગાડી રાખવાં. **જૂઠું બોલવું એ પાપ છે, પરોપકાર એજ પુણ્યછે. તન, મનથી પવિત્ર રહો, એક ઇશ્વર ઉપર નેક નિષ્ઠા રાખો, સ્ત્રીઓને પતિ સેવા એજ** ઇચ્છીત **ફળને આપનાર છે.** વગેરે સુબોધ વાક્યોના છાપેલા કાગળો આજુ બાજુ ટીંગાડવા, કે બેસતાં ઉઠતાં સારી શિખામણ યાદ આવે. સુંદર અને સ્વચ્છ કરેલી શય્યા બિછાવી રાખવી, સુગંધી ધૂપ કરી સઘળે સુગંધમય કરી મૂકવું. વિહાર સમયે વિવિધ પ્રકારનાં નાજુક તથા ઝીણાં વસ્ત્રો પહેરવાં અને થોડાક ઘરેણાં પણ પહેરવાં. સુગંધી પદાર્થો, શાંતિકારક ચંદન, તથા ધોળા રંગનાં પુષ્પો વગેરે આભૂષણો ધારણ કરવાં. તે જાણે ઇંદ્રભૂવનમાં ઇંદ્રાણી હોય નહિ! તેની પેઠે શોભિ રહે, બાળબચ્ચાં અને પતિને પોઢાડી, પોતે પોઢવું. અને પતિના ઉઠયા પહેલાં ઉઠી નિત્ય કામે લાગવું. આવા સુશોભિત ભૂવનમાં

શય્યન કરવાથી મન હમેશાં આનંદ અને પ્રફુલ્લિત રહે છે. તથા સુખરૂપે નિંદ્રા આવે છે.

ગૃહુવા ટીકા—સુજ્ઞ સ્ત્રીએ ઘર આગળ અને પાછળની પડતર જગ્યોમાં એઠવાડ કે કચરો નાંખી ગંદકી કરવી નહિ, પણ ત્યાં એક નાનો સરખો સુંદર બાગ બનાવવો. નિત્ય નવરાશની વેળાએ પડતર ભૂમિ ને ખોદી ખણી જમીનને પોચી કરવી તેમાં ચોખૂણ, ત્રીકોણ, ગોળ, સડખૂણ, અષ્ટકોણ વગેરે પ્રકારના ક્યારા કરવા. તેમાં કોઇગાં કેળ, તો કોઈમાં ગુલાબ, કોઈમાં મોગરો, તો કોઈમાં ગુલાદાવદી, કોઇમાં કરેણ, તો કોઇમાં જુઈ, કોઇમાં અજમા, પોઇ, ધાણાભાજી, તગર, તુળસી, ભરવો, કેતકી, માલવી, જાસુસ, અને ગલતુરો વગેરે જુદા જુદા પ્રકારનાં સુગંધી પુષ્પો અંને શાકભાજી તથા ઐાષધીઓ રોપવી. તે બધાને જુદી જુદી પ્રકારનું ખાતર પૂરવું. હમેશાં પાણી પાવું અને માથે છાંટતા જવું. મધ્યમાં બંને તો ફૂવારાની સોઈ કરવી. ચારે તરફ જવા આવવાની સડક અને કમાનો વાળી બેઠકો કરવી. આ પ્રમાણે નજર બાગની સોઈ કરવી. જેથી ઘર શોભે નીકળેછે. હવા સુધરેછે અને શરીર તન દુરસ્ત રહેછે તથા શાકભાજી અને જોઇતી ઐાષધીઓ તરત મળી આવેછે. માટે આવી ગોઠવણી કરવી.

લેવડદેવડ—સ્ત્રીઓને લેવડદેવડ કરતાં આવડવું જોઇએ. આ સદ્ગુણ વગર ગૃહણીનું ગૃહકાર્ય બરાબર ચાલી શકતું નથી. ઘર ખરચ આવકના પ્રમાણમાં રાખવો. ઉપજ કરતાં ખરચ વધારે ન થાય, તેની સંભાળ રાખવી. એટલુંજ નહિ, પણ ભવિષ્યના સુખ સારૂ દરમાસે કે વર્ષે ખરચ કાઢતાં સિલિકમાં વધારો થાય એમ કરવું. જે વસ્તુની ઘરમાં કશી જરૂર નથી, તે વસ્તુ નકામી પડતર ખાતે લેવી નહિ, કેમકે એવી બીનજરૂરની વસ્તુઓમાં પૈસા વાપરી નાંખવાથી, જ્યારે જોઇતી ચીજો લેવાની જરૂર પડે છે, ત્યારે પૈસા નહિ હોવાથી, મોં વકાશી બેસવું પડે છે. તે વખતે કંઇ નકામી પડેલી વસ્તુ વેચવા જવાતી નથી. માટે લેવદેવ કરવામાં આબરૂ રહે, તેવી સફાઈ રાખવી. જે ચીજ લેવી તે જોઈ તપાસી, બે ચાર ઠેકાણે ભાવ પાડની તજવીજ કરી, બરાબર કીંમતે લેવી, પણ એકદમ ઉતાવળ કરી વેચનારના વખાણ ઉપર મોહી વિશ્વાસ રાખી, તે જે કીંમત કહે તે બરાબર છે, એવો ભરૂસો રાખી લેવી નહિ; કેમકે ધૂર્ત્ત વેચનારાઓ પોતાની વસ્તુની કીંમત વધારે લેવા, તેનાં અનેક પ્રકારે વખાણ કરે છે, સોગન ખાય છે, અને ધર્મ હારે છે. માટે એપર કશો વિશ્વાસ કરવો

નહિ. જે ચીજની બહુજ જરૂર છે એવું જણાય, ત્યારે તેના ટકાઉ અને ભાવપર પૂરતો વિચાર કરી લેવી. મજાની, ભભકાની, રંગબેરંગી, પણ ટકાઉ નહિ તેવી, જેવી કે કાચની દીવીઓ, પ્યાલા, વગેરે ઓછા ટકાઉ હોય, તેવો સામાન બનતા સુધી લેવો નહિ. તેમજ ઉધાર માલ કદી પણ લેવો નહિ. ઉધાર લેવાથી નામાનો ઉકરડો થાય છે. તેમાં વખતે ધૂર્ત્ત વેચનારા આપણી પાસે હિસાબ નહિ હોવાથી, પોતાની દાનત બગાડી જે ચીજ ન લીધી હોય, તે પણ કેટલીક માંડી મૂકે છે, વળી વેચનારને ઉધારના પૈસા મોડા મળવાથી, એ ચીજ મોંઘી આપે છે, વગેરે રીતે નુ-કસાન જાય છે. ભરવા, તોળવા, માપવા વગેરેમાં તપાસ રાખવી કે ઓ-છું ન આપે. તે માટે તોલાં અને ત્રાજવાનાં પલ્લાં તપાસવાં. તેમજ પલ્લાં-ના દોરા તપાસવા, કે તે નાના મોટા ન હોય. તેમજ ત્રાજવાની ડાંડીનો દોરો બરાબર મધ્યેછે કે નહિ? એ સઘળું તપાસવું. લીધા પછી ઘેર ઉ ટાંકી જોવાની ટેવ રાખવી. ઓછીનું લેવું નહિ; કેમકે આપણી પાસે ન હોય, તે વખતે દેનાર લેવા આવે, અને એ વખતે ના પાડવાથી સામાનું મન કચવાય છે. વળી લેવદેવ કરવી તેમાં હિસાબ જાણવાની જરૂર છે. હિસાબ ગણતા આવડતા નથી, તો સામો માણસ છેતરી જાય છે, વગેરે રીતે લેવદેવમાં ઘણી સંભાળ રાખવી અને તેમાં કરકસર કરવી.

કરકસર—સ્ત્રીઓએ લેવદેવમાં ઉડાઉ થવું નહિ. જેમ બને તેમ ક-રકસરથી વ્યવહાર ચલાવવો. જે ચીજ આઠ આને મળતી હોય, તેવીજ બીજી ચીજ જરા ફેરફારવાળી સાત આને મળતી હોય, ને તેથી કામ રડતું હોય; તો એક આનો બચે એમ કરવું. કરકસર કરવી એ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓનું વધારે કામ છે. જે સ્ત્રીમાં કરકસર કરવાની આવડત નથી, તેનું ઘર પાયમાલ થાયછે. પછી ભલે મોટો ધનવંત હોય, તોપણ શું થયું? "સો સર અને એક કસર" સો ઠેકાણેથી આવક હોય, તેની બરોબર એક કસર છે. કરકસર કરી ભવિષ્યના સુખ માટે પૈસાનો સગ્રહ કરી રાખ્યો હોય, તો વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ મળે છે. એટલુંજ નહિ, પણ કોઇ કારજ અવસર અકસ્માત આવી પડે છે, તો તે વખતે સંગ્રહ કરે-લો પૈસો કામ લાગેછે. માટે નિત્યના ખોરાક, પોષાક, વગેરે ગૃહકાર્યના સઘળા વ્યવહારમાં કરકસરથી વર્ત્તવું. ચપટી દાણો જ્યાં ત્યાં રખડતો હો-ય, કે ઉંદર ખાતા હોય, તો ભલે ખાય. એટલામાં શું? તેમજ સોવા, ઝા-ટકવામાં, ખાંડવામાં અને દળવામાં ચપટી દાણો ગયો તો શું હરકત છે?

થોડું રાંધેલું અન્નાજછે એમાં શું ? એઠવાણીમાં નાંખી દો. જે ચીજ જોઇતી ન હોય, તોપણ એક બે પૈસાની લોને એમાં શું વિસાત છે ? એ રીતે નકામો વ્યવહાર કરી બગાડો ન કરવો. થોડે થોડે કરતાં હિસાબ કરીએ તો ઘણે વખતે ઘણું થઇ પડેછે. "કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય." એમ પઈ, પઇ કરતાં તો લાખો રૂપિઆની રકમ થઇ પડે છે, એ સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ. કમાણી થતી હોય, તેમાંથી ખર્ચ કરતાં થોડું થોડું વધારીએ તો ઘણે દિવસે ઘણો પૈસો એકઠો થાય. કોઇ મજુર ચાર આના રોજ કમાતો હોય, તેમાંથી ફક્ત રોજ એક આનો બચાવે, તો એક વર્ષે રૂા. ૨૨–૮–૦ થાય અને એ ચાળી વર્ષે રૂા. ૯૦૦) નવસો જેવડી મોટી રકમનો માલેક થાયછે. વળી જેમ કમાતો જાય, તેમ સેવિંગબેંકમાં વ્યાજે મૂકતો જતો હોય, તો એથી પણ મોટી રકમ થઈ પડેછે. પછી જ્યારે ઘરડપણમાં કમાવા જઈ શકાતું ન હોય, તે વખતે ભલેને સુખે બેઠો બેઠો ખાય. માટે "આવ્યું તેવું ચાવ્યું" અને "મળે ત્યારે મીર ન મળે ત્યારે ફકિર" એમ ફતંગ દીવાળીઆ બની વ્યવહાર ચલાવવો નહિ. જે ભવિષ્યનો વિચાર ન કરતાં આવ્યું, તેવું ચાવી જાય છે, તે ઘરડપણમાં દુઃખી થાય છે. માટે ઘરમાં બગાડ કે નુકસાન થતું અટકાવવું. ભવિષ્યનો વિચાર કરી, ઘરખર્ચ જોઈ વિચારી કરવો. થોડેથી સરતું હોય, તો ઘણું કરવું નહિ. પતિને લલચાવી ઘરેણાં, લૂગડામાં નકામો પૈસો નાંખી દેવો નહિ. ઘરેણાંમાં વધારે પૈસા રોકવા કરતાં, જોઈતાંજ ઘરેણાં રાખવાં અને બાકીના પૈસા વ્યાજે દેવા, કે તેમાં વધારો થાય. દ્રવ્ય છે એજ મનુષ્યનો જીવ છે. મનુષ્ય ભલે મૂર્ખ હોય, તોપણ દ્રવ્ય હોવાથી ડાહ્યો ગણાય છે. દ્રવ્યહીન ડાહ્યો માણસ પણ માન પાન પામતો નથી. વળી દુઃખની વખતે દ્રવ્ય એ એક મિત્રની ગરજ સારે છે, પૈસો પેદા કરવામાં કેટલું દુઃખ ભોગવવું પડે છે! એનો વિચાર કરવો. ઘણે દુઃખે પ્રાપ્ત કરેલો પૈસો નકામા ખર્ચમાં નાંખી દેવો નહિ. જોઈ વિચારી ખર્ચ કરી કરકસરથી પૈસાનો સંગ્રહ કરવો, પરંતુ યાદ રાખવું કે અંત લોભ એ પાપનું મૂળ છે. માટે અતિ લોભ કરવો નહિ જેવે પ્રસંગે જેટલું જ્યાં વાપરવું ઘટીત હોય, તેટલું ત્યાં વાપરતા જવું. નહિ તો. "કીડી સંચે ને તેતેર ખાય, પાપીનું ધન પરલઇ જાય." એમ ન થાય. જો સંચેલું દ્રવ્ય ધર્મકર્મ અને પરોપકારમાં નથી ખરચાતું તો પાછળનો પૈસો કોણ જાણે કોણ ખાય છે. માટે યોગ્ય વ્યવહાર કર-

તા રહી, સાથે ભવિષ્યનો પણ વિચાર કરવો. એકલા પતિની કમાણીપર આધાર ન રાખતાં, નવરાશના વખતમાં ઘરમાં બેઠા જે ધંધો થઇ શકે, તે કરી બે પૈસાનો ઉમેરો કરતા રહેવું.

ઘરધંધો—ઘરકામમાંથી પરવારી કંઇ પણ હુન્નરકળાવડે પતિને ઘટીત સહાયતા કરવી. કમાનાર એક અને ખાનાર ઘણાં હોય, તો પતિને ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. માટે જેમ બને તેમ વખતની કરકસર કરી અવકાશનો અવસર શોધી, તેમાં કંઇ પણ મહેનત કરી પતિની કમાણીમાં અને ઘરખરચમાં મદદ કરવી, એ સ્ત્રીનો પરમધર્મ છે. સ્ત્રીએ પતિના યોગ્ય સોબતી થવું, એ તેમનું મુખ્ય કામ છે. માટે તેણે દળવું, ખાડવું, ભરડવું, હીર વીંટવું, સીવવું, સાંધવું, ભરવું, ગુંથવું, સૂતર કાંતવું, વણવું, ચિતરવું, રંગપૂરવા, વૈદ્યનો ધંધો કરવો, માટીનાં તરેહ તરેહનાં રમકડાં બનાવવાં, કોતરવું, કાતરવું, ટોપીઓ કરવી, મોજાં, ગલપટ્ટા ગુંથવા, વગેરે ઉપયોગી ધંધો કરી, ઘરમાં બેઠાં બેપૈસા સારી પેઠે કમાઇ શકાય છે, પણ એમ ન કરતાં પગ ઉપર પગ ચડાવી આળસુ બની બેસી રહેવું; કે ઊંઘ્યા કરવું એ દરિદ્રીનું કામ છે. ઘરમાં બેઠાં ધંધો કરવામાં ખોટ નથી. ખોટતો ચોરી છીનાળીમાંજ છે. સુજ્ઞ સ્ત્રીએ નકામો વખત જરા પણ નહિ ગુમાવતાં, ઘરકાર્ય કરી નવરાશમાં બે પૈસા યોગ્ય ધંધો કરી મેળવવા. અંગ્રેજ લોકોની સ્ત્રીઓ પણ ઘેર બેઠાં મોજાં, ગળપટ્ટા, વગેરે ગુંથવાનું કામ તથા ઘરનાં મનુષ્યોનાં કપડાં હાથે સીવે છે અને બહારથી પણ બે પૈસા આવે એવો ધંધો કરે છે. દળવા, ખાંડવા અને ભરવા વગેરે ધંધા કરતાં, વણવા, ગુંથવા, સીવવા અને વૈદ્યકના ધંધામાં ઘણો લાભ થાય છે. માટે જે ધંધામાંથી બે પૈસા વધારે મળે, એવો ધંધો શિખવો અને ઘેર બેઠાં નીતિસર કરવો. જે સ્ત્રી ધંધો કરી જાણતી નથી. તે માંડમજુરી કરી ગુજરાન ચલાવે છે. કદી પતિ મરી જાય છે, તો ગરીબ સ્ત્રીને ગુજરાન ચલાવવાનો સઘળો બોજો પોતાપર આવી ચડે છે. હવે જો તે ઉપયોગી ધંધો કરી જાણતી હોય છે, તો સુખેથી આબરૂસહિત ધંધો કરી ગુજરાન ચલાવે છે; પણ જે કંઈ ધંધો કરી જાણતી નથી, તે ભવિષ્યમાં દુઃખી થાય છે અને ગધામજુરી કરી પેટ ભરે છે. કદી પેટનું પૂરૂં થતું નથી, તો કુકર્મ કરી જીંદગી ખરાબ કરે છે. જે ભવિષ્યનો વિચાર કરી અગાઉથી ઉપયોગી ધંધો શિખી હોય છે, તે શિયળ સાચવી નીતિસર ધર્મ માર્ગે ધંધો કરી સુખેથી

ગુજરાન ચલાવે છે. માટે સ્ત્રીઓએ ઉપયોગી ધંધો શિખી કરવો અને પતિને મદદગાર થવું.

હિસાબ લખવો—સ્ત્રી એ ગૃહ રાજ્યનો કાર્યભારી છે. માટે તેણે ઉપજ ખરચનો હિસાબ લખતાં શિખવું જોઇએ. નામુછે એ ઉપજ ખરચનો અડસટો જાણવાને દીવો છે. માટે સ્ત્રીએ કઈ કઈ બાબતમાં કેટલું ખરચ થયું ? આમાસે કે વર્ષે કઇ બાબતમાં વધારે ખરચ થયું ? તેટલું વધારે થયું, તો શું કારણ ? એ કારણ શોધી જો અયોગ્ય ખરચ થયું હોય, તો ફરી તેટલું ન થાય, તેની તજવીજ રાખવાનું સૂઝે છે. વળી પેદાશ કેટલી છે ? કઇ કઈ બાબતમાં થઈ ? વધારે પેદાસ શેમાં થઇ ? અને થઈ તો શી રીતે ? વગેરે શોધી ફરી તેથી વધારે સારી પેદાસ કરવાનું સૂઝે છે. ઉપજ ખરચનો સરવાળો કરતાં નફો થયો કે તોટો ? નફો થયો, તો કેટલો ? અને તોટો થયો, તો કેટલો ? એનું શું કારણ ? જે કારણ હોય શોધી ફરી તેવું ન થાય તેમ કરવાનું સૂઝે છે. જો નામુ નથી રખાતું તો આ બધું અંધારામાં રહે છે અને અંધારામાં રહેવાથી મોટી નુકસાનીના ખાડામાં પડવું પડે છે. ઉપજ ખરચનો અડસટો જાણવાથી ખરચ ચેતીને કરવાનું સૂઝે છે. વધારે ખરચ કરવાનુ મન થતું નથી. હિસાબ ન લખવાથી જેમ આવે છે, તેમ ખરચ કર્યે જઇએ છીએ, તેમાં મન પાછું હઠતું નથી. તેથી ભવિષ્યનો રસ્તો સૂઝતો નથી. વળી હિસાબ લખવાથી બીજો એ લાભ થાયછે, કે આપણે ઘણા સાથે સંબંધમાં જોડાયા હોઈએ છીએ, તો તેમાં કોને કેટલું અને ક્યારે આપ્યું તથા ક્યારે લેવાદેવાનો ઠરાવ છે; એ જાણવામાં આવે છે. વળી કઈ કઈ વસ્તુ કયારે અને કેટવી લાવ્યા હતા, તે કેટલો વખત ચાલી. આગળના કરતાં વધારે જોઈ કે ઓછી અને તેનું કારણ શું ? રોકડે પૈસે લાવ્યા હોઇએ, તેનું નામું હોય, તો સામો માણસ લુચ્ચાઈ કરી ફરી લઈ શકતો નથી. વળી દરેક પાસે શું લેવદેવ નીકળે છે એ માલમ પડે છે. વર્ષ આખરે ઉપજ ખરચનો સરવાળો કરી બાકી કાઢી હિસાબ લેવા દેવાને સૂઝ પડે છે. વગેરે હિસાબ લખવાથી ઘણા લાભ થાય છે. માટે ઉપજ ખરચ વગેરેનો હિસાબ લખવામાં આળસ કરવી નહિ.

પશુ પક્ષીની પાલના—સ્ત્રીએ ઘર આગળ પાળેલાં પશુ પક્ષીઓની નિત્ય સાંજસવાર સંભાળ લેતા રહેવું. તેના રહેવાનાં સ્થળમાંથી કચરો પૂંજો, ચરક, છાણ, મૂત્ર વગેરે દૂર કરી વાળી સાફ કરતા રહેવું,

તેમાં ગંદકી રહેવા દેવી નહિ, કે જીવાત થવા દેવી નહિ. પશુઓને ચારો નાંખવો અને પાણી પાવું. પક્ષીઓને ફળ, ફૂલ નાંખવા અને પાણી પાતા જવું. ઉનાળાની ઋતુમાં તેમને પાણીથી નવરાવતાં જવાં. નિત્ય તેમના અંગપરથી મેલ કે કચરો હોય, તે સાફ કરવો. તેમને કોઇ પ્રકારનો રોગ લાગુ પડે, તો અનુભવિને પૂછી દવા કરવી. તે જે રીતે સાજાં થાય, તેમ કરવું. પશુ પક્ષીઓને ખવરાવવા પીવરાવવામાં બેફિકરાઇ રાખવી નહિ. એમ સમજવું કે તેઓ બાપડાં આપણે સ્વાધીન પડયાં છે, અને તેઓ મુગાં છે, તો તેમનું આપણે પાલણ પોષણ કરવું, એ આપણો ધર્મ છે. તેમની સંભાળ લેવાનો આધાર દાસ દાસીઓના ઉપરજ રાખવો નહિ, વખતો વખત જાતે જઇ સંભાળ લેતા જવી. સંભાળ ન લઇએ, તો તે બિચારાં બીજાના હાથથી દુ:ખી થાય છે દુ:ખી થાય છે તો પણ તેઓ આપણને જણાવી શકતાં નથી. તેથી અંતે ઝૂરી ઝૂરીને મરણ પામે છે. તેનો દોષ આપણને લાગે છે. તેમને આપણે પાળીને પ્રીતિ બતાવીએ છીએ, તો તેઓ પણ આપણા ઉપર પ્રીતિ બતાવે છે. જો આપણે તેનાપર ગુસ્સે થઈએ છીએ, તો તે આપણા ગુસ્સાને જાણી લઇ, આપણાથી બનતાં સુધી ચેતતાં રહે છે. વળી તે આપણને કેટલાં બધાં ઉપયોગી છે? એ સૌ કોઇ જાણે છે. માટે તેઓ કોઈ વખતે આડું ચાલે, તો દયા લાવી ધીરજ રાખી તેમને વસ કરવું, પણ ઉતાવળ કરી મારવું નહિ. તેમનું તો સર્વ પ્રકારે પાલણ પોષણ અને રક્ષણ કરવું. એ પાળનારનો ધર્મ છે.

નવરાશનો વખત—સ્ત્રીઓએ ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી જેટલો નવરાશનો વખત મળે, તેમાં ઉપયોગી હુન્નર કામ કરવાં, મનરંજન ગીતો ગાવાં અને કાવ્ય વાંચી મનને આનંદ કરવું. પ્રભુ ભક્તિ અને સ્તુતિ કરવી. ઈશ્વર સંબંધી નીતિ સંબંધી અને સંસાર વ્યવહારને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવું. સારાં સારાં વર્ત્તમાનો, ચોપાનીઆં, અને ઉત્તમ બોધદાયક પુસ્તકો વાંચવાં. વાંચતાં ન આવડતું હોય, તો બીજા પાસે વંચાવી જ્ઞાનમાં વધારો કરવો. પતિના કાર્યમાં મદદ કરવી, નવીન શોધમાં મનને લગાડવું. અંગને કેળવવું. પોતાના પતિને શી રીતે આરામ અને સુખ આપી શકાય તથા પતિ કામથી પરવારી થાકયા ઘેર આવે, ત્યારે તેને શી રીતે ગમત અને આનંદ આપી શકું એનો વિચાર કરવો બાળકોના પાઠ લેવા, દેવા. પોતે પણ પતિ પાસેથી નવીન જ્ઞાન લેતાં જવું. વગેરે, વગેરે રીતે નવરાશના વખતમાં વર્ત્તવું. વખત અમૂલ્ય છે. ગયો વખત ફરી મળતો નથી. જે-

ટલો વખત ગયો, તેટલો વખત આયુષ્યમાંથી ઓછો થયો. મા જાણે મારાં બાળકો મોટાં થાય છે, પણ આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે, એ જાણતાં નથી. તેમાં જેટલો વખત લેખે કઢાયો હોય, તેટલો તો લાભ છે પણ વખત વૃથા ગુમાવ્યો હોય, તે તો નુકસાન સમજવું. જે વખતની કીંમત જાણતાં નથી, તે પાછળથી પસ્તાય છે. માટે વખતને અમૂલ્ય સમજી નવરાશની વેળા વૃથા નહિ ગુમાવતાં, તેનો ખરો ઉપયોગ કરતાં જવું. એ ચતુર અને ડાહી સ્ત્રીનું કામ છે. વગેરે, વગેરે.

પ્રાચીન સ્વયંવર પદ્ધતિ.

સ્વયંવર—પોતાની મરજી પ્રમાણે પતિને પસંદ કરીને પરણવું તે, આ રીત પ્રાચીનકાળમાં ઘણી ચાલતી. તેથી જોડું ઘણું સુખી થતુ. પસંદગી કરવામાં કોઇ રૂપ ઉપર, કોઇ હુશિઆરી અને શૂરવીરતા ઉપર, કોઇ ચીઠીઓમાં ઘાવ, સમસ્યાઓ લખી મોકલી જે પૂરો કરે તે સાથે અને કોઇ રૂપ, ગુણ અને વિદ્વાન વરને શોધી લાવવાને દેશ દેશાંતર પોતાના ગુણજ્ઞ ગુરૂને મોકલી ખબર મંગાવતા. તેમાં જે યોગ્ય જણાય, તેને કન્યા પસંદ કરતી; વગેરે રીતે પસંદ કરવાનું કામ કન્યાઓનું હતું. કન્યાએ પસંદ કરેલો, વર માબાપને યોગ્ય જણાયે, તે સાથે તેનો સંબંધ કરી દેતા. તેમાં આડે આવતા નહિ. વળી કોઇ તો વર પસંદ કરવા માટે પોતાને ત્યાં સ્વયંવર મંડપ રચી, તેમાં દેશો દેશના વિદ્વાન ધીર, વીર, ગુણવાન અને પ્રસિદ્ધજનોને નોતરવામાં આવતા, તેમને યોગ્ય આસન અને માન પાન આપી સત્કાર કરાતો. પછી તેમાં જે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવાની પ્રથમ ગોઠવણ રાખેલી હોય છે, તે પ્રમાણે કરવામાં આવતું. તેમાં ઠરાવેલી પરીક્ષા જે પસાર કરે, તેને કન્યા પોતાની વરમાળા આરોપતી. આ પ્રમાણે ગુણદોષની પરીક્ષા લઈ કન્યા ખુશીથી પોતાના હમેશના સાથી સાથે પ્રેમ ગાંઠ બાંધતી. તે જીંદગી પર્યંત નહિ છૂટતાં અચળ રહેતી. અર્વાચીનકાળમાં માબાપો જેમ પોતાની પુત્રીઓને ગમે તેવા વર સાથે વરાવી દુઃખી કરે છે, તેમ તે પ્રસંગે થતું નહોતું. તે પ્રસંગે તો કન્યા માટે વરની શોધ ખોળ કરવામાં ઘણું ઘણું કરતા. આજની પેઠે તેમની પસંદગીના હક છીનવી લેવામાં આવ્યા નહોતા. તેમની મરજી વિરૂદ્ધ કદી કોઈ આવે, તો તેમનું કશું ચાલતું નહિ. તેમની પરણવાની જ્યાં

મરજી હોય, ત્યાંજ પરણાવતા. જે સુખ દુઃખમાં સાથી ગણી નિભાવે તથા ગુજરાન ચલાવે અને સદ્ગુણ સંપન્ન હોય, એવો યોગ્ય વર ખોળી કાઢી, તેમની સાથે પરણવું, એ પરણનારી સ્ત્રીનું કામ છે, પણ તે પોતાની મેળે વર શોધી કાઢી વરવાને લાયક થાય, એવી ભણાવી સમજણી અને યોગ્ય ઉમરની કરવી, એ માબાપનું કામ છે. તે યોગ્ય સમજણી અને ઉમર લાયક થયે, પોતાની મેળે વર શોધી વરે, તેમાં માબાપની સંમતી લેવી જોઇએ અને માબાપે પણ તેમને વાજબી રીતે સહાયતા આપવી જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં આ રીત ઘણી પ્રસરેલી હતી. એ સૌ કોઈ જાણે છે, સીતાજી રામચંદ્ર સાથે, દમયંતી નળ સાથે, દ્રૌપદી અર્જુન સાથે, અને રૂક્ષ્મણી શ્રીકૃષ્ણ સાથે સ્વયંવરે પરણેલી હતી. સીતા અને દ્રૌપદીજી લડાઇ કળામાં હુશિઆરી અને બહાદૂરી ઉપર મોહીને તથા દમયંતી અને રૂક્ષ્મણી રૂપ, ગુણ ઉપર મોહીને વરેલી હતી.

આ પ્રમાણે પરસ્પરની ઇચ્છાથી જોડાએલાં જોડાં કેવાં સુખી થતાં! તે આપણે તેમના ચરિત્ર ઉપરથી જાણીએ છીએ. તેમનામાં પરસ્પર પ્રેમ અચળ રહેતો, એ પ્રેમ ગમે એવા સંકટના સમયમાં પણ જતો નહિ. ઘરમા સૌ સંપસંપીને રહેતાં અને પરસ્પર સુખ દુઃખમાં ભાગ લેતાં. એટલુંજ નહિ, પણ દુઃખમાં પણ તજી ન દેતાં દિલાસો, હીંમત અને ધીરજ આપતાં. ઘરના વડીલોની માન, મર્યાદા સચવાતી. સ્ત્રીઓ પતિની ખાતર પ્રાણ આપવાને પણ ચૂકતી નહિ. સદા તેમને સુખે સુખી અને તેમને દુઃખે દુઃખી રહેતી. જુઓ! સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી વગેરે સતીઓએ પતિ માટે કેટલું બધું દુઃખ ભોગવ્યું છે! એ બધો પ્રતાપ મરજી માફક પતિને પસંદ કરી—સ્વયંવરે પરણવાનોજ સમજવો.

એ સ્વયંવર રીતિ બંધ થવાનું કારણ આગળ મુસલમાન જુલમી રાજાઓનું જોર હતું. તેથી અડચણો થવા લાગી. તેમજ કેટલાક રાજા રાણાઓ કન્યા વરવા માટે પરસ્પર લડવા લાગ્યા અને શાસ્ત્ર તથા ધર્મ નીતિની અજ્ઞાનતાએ ચારે તરફ પ્રવેશ કર્યો. આ વગેરે કારણોથી સ્વયંવરની સર્વોત્તમ રીતિ બંધ પડી અને આધુનિક કાળની અળખામણી રીતો ચાલુ થઇ. "લાકડે માંકડું" વળગાડવા માંડયું. તેથી ખરો પ્રેમ જતો રહ્યો. હશે, સોમાં પાંચ ઠેકાણે ખરો પ્રેમ. એથી શું વળ્યું? હાલ ઈશ્વર કૃપાથી મહારાણી સરકારનું દયાળુ અને ન્યાયકારી રાજ્ય થયું છે. તેમનો અટચણ કરતા કશો જુલમ નથી. ઠેરઠેર પુત્ર, પુત્રીઓને જ્ઞાન મેળવવાનાં

શાળાઓ થઈ છે, માટે તેઓને યોગ્ય ઉમર થતાં સુધી ઉત્તમ શિક્ષણ આપી, જ્ઞાન સંપાદન કરાવો. જ્ઞાનવાન થયા પછી પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ સુખદાયી સ્વયંવર રીતિએ પરણાવી, તેમનો સંસાર સુધરે એમ કરો. એ રીતિ ચાલુ કરવાથી કોઈ પ્રકારે શાસ્ત્રબાધ લાગવાનો નથી. જુઓ ? આપણી એ પ્રાચીન રીતિ પ્રમાણે આજે યુરોપાદિ દેશના લોકો પણ સ્વયંવરે વરી સુખી થવા લાગ્યા છે, તો શું ? આપણે આપણી પુરાતન ઉત્તમ આર્યનીતિ રીતિને સાવ વિસારી મૂકી દુઃખી થઈશું ? કદી નહિ. આર્યો ! અર્વાચીનકાળની અલખામણી નીતિરીતિને તજો, અને પ્રાચીનકાળની ઉત્તમ, સુખદાયી નીતિરીતિ ગ્રહણ કરો. જેથી દંપતીનો સંસાર પ્રેમમય થાય.

પ્રાચીન વિવાહ પદ્ધતિ.

આ સૃષ્ટિમાં સંસારી સુખ ગૃહસ્થાશ્રમથી મળી શકે છે. એ ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રી પુરૂષના પવિત્ર સંબંધથી થાયછે. એ પવિત્ર સંબંધ વિવાહ નામથી ઓળખાય છે. વિવાહની રીતિ સર્વ દેશોના લોકોમાં સ્વાભાવિક રીતે હોય છે. જે લોકોની વિવાહની રીતિ સારા ધોરણપર ચાલે છે. તેમની નીતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હોય છે. અને તેમનો સંસાર સર્વ રીતે સુખી હોયછે. પ્રાચીનકાળમાં આર્યોની નીતિ રીતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હતી અને તેથી તેઓ સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. એવું અનેક શાસ્ત્રોપરથી સિદ્ધ થાય છે. તેઓ આજની પેઠે સાવ બાલ્યકાળમાં બાળકોનાં લગ્ન કરતા નહિ, પણ જ્યારે પુત્ર પુત્રી ભણી ગણી સજ્જણાં થતાં અને તેમના ખરા ગુણ દોષ જાણવામાં આવતા, ત્યારેજ લગ્ન કરતા. **વિવાહ કાળ** વિષે વાગ્ભટ્ટે કહ્યું છે કે;—૧૬ વર્ષની વય બાલ્યાવસ્થા, ૭૦ વર્ષ સુધીની મધ્યમાસ્થા અને તે ઉપરાંત વૃદ્ધાવસ્થા ગણાયછે; કેમકે ૧૬ વર્ષની વય સુધીમાં ધાતુ—વીર્ય અને પરાક્રમની વૃદ્ધિ થાયછે. ૭૦ વર્ષની વય સુધી સમાન રહે છે. અને પછી ક્ષીણ થાયછે. **આશ્વલાયન**—" ૧૬ વર્ષની વય સુધીની સ્ત્રીને બાળ, ૩૦ સુધીની ને યૌવન, ૫૫ સુધીની ને પ્રૌઢા અને પછીનીને પ્રગલ્ભા માને છે. અથર્વવેદમાં કહ્યું છે કે;—" બ્રહ્મચર્ય વાળી યુવતી કન્યા યુવાન પતિને પ્રાપ્ત થાય. " મનુમહારાજે—" કન્યાને માટે બ્રહ્મચર્ય કમતીમાં કમતી ૧૬ વર્ષ અને વધારેમાં વધારે ૨૫ વર્ષની વય સુધી ઠરાવ્યું છે, અને પુરૂષને માટે ૨૫ નું અને વધારેમાં વધારે

૪૨ નું ઠરાવ્યું છે. જ્યાં સુધી બાળકી બ્રહ્મચર્યમાં હોય, ત્યાં સુધી તેનું કન્યત્વ નષ્ટ થતું નથી. વેદમાં અને જુદા જુદા શાસ્ત્રમાં કન્યા ૧૬ વર્ષ સુધી બાળક ગણાયછે. તેટલી ઉમરે તેનો વિવાહ થવો યોગ્ય ગણ્યો છે, અને શારીરિક શાસ્ત્રનો પણ એવોજ મત છે. નાની વયે લગ્ન કરવાનો નિષેધ કર્યો છે.

અર્વાચીનકાળનાં ઋતુ, હવા અને દેશકાળ જોતાં રજોદર્શન થવાનો કાળ ૧૩–૧૬ વર્ષ સુધીમાં હોય છે, અને કોઇને વખતે મોડું પણ આવે છે. માટે ૧૭ વર્ષની વય સુધીમાં લગ્ન કરવાં એઠીક છે, પણ સમાગમ કાળતો રજોદર્શન થયા પછીજ હોવો જોઇએ. અનેક મહાત્માઓના વિચારો જોતાં, તો પૂર્વે મોટી વયેજ વિવાહ થતો હતો. તે યોગ્યજ હતો; કેમકે મોટી વયે સ્ત્રી પુરૂષના ગુણદોષ પારખી શકાય છે. ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યા વગર લગ્ન કરવું, એ પણ મોટું નુકસાન છે. હાલ જેમ પુત્ર પુત્રીના ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યા વગર લગ્ન કરવામાં આવે છે. તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું, પ્રાચીનકાળમાંતો ઘણી રીતે વર કન્યાની પરીક્ષા કરી વિવાહ થતો. વિવાહ સંસ્કાર ઈશ્વર અને અગ્નિની શાક્ષીથી કરવામાં આવતો, અને હાલ પણ એ રીત ઘણે ઠેકાણે ચાલુ જ છે. એ દેવતાઇ શાક્ષીથી જે સંબંધ જોડાય છે. તે કદી છૂટી શકતો નથી. ઋગ્વેદ સંહિતામાં કહ્યુંછે કે;—કન્યા ઉપર અગ્નિ નામના દેવતાનો અધિકાર છે." તે અગ્નિની વતી કન્યાનો પિતા જમાઇને કન્યાનો હાથ આપતાં બોલેછે કે;–

धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्येयंत्वया ।

ધર્મ, અર્થ, અને કામ એ ત્રિવર્ગમાં કોઈ પણ ઠેકાણે આને છોડી દેવી નહિ. તેનો ઉત્તર જમાઈ તરફથી મળે છે **नातिचरामि** નહિ છોડું. તે પછી વર વધૂ બંને પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા કરે છે, તે આગળ જુદા ભાગમાં જણાવી છે. એ રીતે દેવ સમક્ષ મંત્રોચ્ચાર પૂર્વક બંધાએલો સંબંધ કોઈનાથી છોડી શકાતો નથી. સ્મૃતિ ગ્રંથમાં વિવાહ આઠ પ્રકારના કહ્યા છે. પણ હાલ પ્રાજાપત્ય વિવાહ મુખ્ય ચાલે છે. "તમો બંને સાથે રહીને ધર્મનું આચરણ કરજો, એમ કહી વરનો સત્કાર કરી જે કન્યા દાન કરવામાં આવે છે. તે પ્રાજાપત્યવિવાહનો પ્રકાર છે." શાસ્ત્રોકત રીતે વૈદિક મંત્રથી વિવાહ કરવામાં આવેછે, તેનું કારણ એછે, કે તેઓનાં અંતઃકરણો એક બીજા સાથે પ્રેમ રૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો જોડાએલાં

રહે, કે તે ફરીથી ગમે તેવી વિપત્તિ આવી પડે, તોપણ છૂટી શકે નહિ. તેમ છોડવાની ઇચ્છા પણ કરે નહિ. વળી એથી પ્રેમની ગાંઠ એટલી તો સજડ બંધાયછે, કે પોતાના પ્રીતિ પાત્રને જે પદાર્થ અનુકૂલ, પ્રતિકૂલ, તેજ પોતાને પણ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ માનેછે. એવી અનુકૂળતા માટે પોતાના દેહની પણ દરકાર રહેતી નથી. જેમ પાર્વતીજીએ શિવજી માટે કર્યું હતું. ખરી રીતે પરીક્ષા કરી સમજણી વયે આવતાં, એક બીજાની પસંદગીથી સંબંધ કરી શાસ્ત્રોક્ત વિધિએ જે લગ્ન થાયછે. તેથીજ ખરો પ્રેમ બંધાયછે, પરંતુ હાલ પરીક્ષા કરી પરસ્પરની પસંદગીથી સંબંધ બાંધવો અને વૈદિક મંત્રે વિવાહ કરવો, એ તો એક બાજુએ રહ્યો, પણ પૌરાણિક મંત્રથી પણ યથાર્થ રીતે વિવાહ ઘણે ઠેકાણે થતો નથી. હાલ તો ગોર અજ્ઞાનપણે ગમે તેવા શ્લોકો ભણી જઇ, હાથ મેળવી છેડાછેડી બાંધી દેછે. તેમજ જ્યાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિએ લગ્ન કરવામાં આવે છે, ત્યાં પણ ઘણી અઘટિત રીતિ વપરાયછે. જે શબ્દો પતિને પોતાને બોલવાના હોયછે, તે પતિ તો મૂઢ રહી ગોર બોલી જાયછે. જેમકે, **मह्यंत्वादुर्गार्हपत्यायदेवाः**— "ગાર્હપત્યા અગ્નિની સેવા માટે દેવતાએ મને તું આપેલીછે." આ શબ્દો ગોરે બોલવાથી એ કન્યા ગોરને પરણી ગણાયછે. વળી **मयापत्याजरदष्टिर्यथास**—"હું રૂપ પતિ સાથે સ્થિરથા" **मयापत्या**—હું પતિ આ શબ્દો પણ પતિએ બોલવા જોઇએ, તે પણ અજ્ઞાનતાથી ગોર બોલેછે. આ કેટલું બધું અજ્ઞાનતાપણું કહેવાય ! આવી શાસ્ત્રક્રિયાએ જોડાએલા જોડામાં પૂર્ણ પ્રેમ ક્યાંથી હોય ? આ વખતે તો વર વધૂ એ પરસ્પરજ બોલવાનું છે. માટે હાલ જેમ કેટલાક લોકો કંઇ પણ મોઢે કરી રાખેછે, તેમ વિવાહ સંસ્કાર થતી વખતે બોલવાના મંત્રો કે તેના અર્થ મોંએ કરી રાખવા જોઈએ અને વર કન્યાએ લગ્ન વખતે પરસ્પર બોલવા જોઇએ. ગોરે તો તે પ્રસંગે બોલવાની ફક્ત સૂચનાજ આપવી. આ પ્રમાણે કરવું જોઇએ. જેઓ ધર્મપર ખરી શ્રદ્ધા રાખનારા છે અને જેઓ પ્રાચીન પદ્ધતિએ લગ્ન સંબંધમાં જોડાઇ સુખી થવા ઇચ્છતા હોય, તેમણે પ્રાચીન કાળની મૂળપદ્ધતિ પ્રમાણે વિવાહ સંસ્કાર કરવા ચૂકવું નહિ.

પત્ની તરીકે કેવી કન્યા પસંદ કરવી ?

આ સંસાર સુખરૂપ બનાવવામાં ઉત્તમ સ્ત્રીની જરૂરછે. જો ઉતાવળ કરી "લાકડે માકડું" વળગાડી દેવામાં આવેછે, તો પુરૂષનો આખો ભવ બગડેછે. ફક્ત એક દિવસના સુખ સારૂ શાક જેવી ચીજને પણ તપાસી, જે સારૂં હોયછે, તે પસંદ કરવામાં આવે છે; પણ આ તો જેની સાથે આખો ભવ ગુજારવો છે, તેને પરીક્ષા કરી કેમ પસંદ ન કરવી ! હાલ તો આ બધું અંધારામાં પડ્યુછે. તેથી સંસાર સુખ જોઇએ, તેવું મળતું નથી. પ્રાચીનકાળમાં આર્યો કન્યાની પરીક્ષા કર્યા, પછીજ જે યોગ્ય જણાય તેના સંબંધમાં જોડાતા. વાત્સાયને કહ્યુંછે કે;—પોતાની જ્ઞાતિની જે સ્ત્રી બીજા સાથે વિવાહિત થઇ નથી. તેની સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ લગ્ન કરવાથી પુરૂષને ધર્મ, અર્થ, પુત્ર,પુત્રી, સંબંધીઓ, સ્વપક્ષવૃદ્ધિ, રતિ સુખ એ છવાનાં પ્રાપ્ત થાય છે. કન્યા કેવી પસંદ કરવી ?—સારા કુટુંબની, જેના માબાપ બંને હયાત હોય, પુરૂષથી નાની હોય, જે કુટુંબમાં સદાચાર પળાતો હોય તે કુળની, જે કુટુંબનાં સઘળાં માણસો એક બીજા સાથે સ્નેહ ભાવથી રહેતાં હોયતે કુળની, જે કુટુંબમાં સગાં સ્નેહીઓનો જથો મોટો હોય તે કુટુંબની, તેણીના મા તથા બાપ તરફનાં કુટુંબનાં સગાંવાહાલાં હોવાં જોઇએ. પોતે લાવણ્ય સંપન્ન અને સદ્ગુણ મય હોવી જોઇએ તથા તેના શરીરપર શુભ ચિન્હો હોવાં જોઇએ. તેણીના દાંત, નખો, કાન, નિમાળા, આંખ, અને સ્તનબરાબર જોઇએ. વધારે કે ઓછાં ન જોઇએ તથા આરોગ્ય હોવી જોઇએ. બૃહત્સંહિતામાં લખ્યુંછે કે;–જે સ્ત્રીનો ઉપલો હોઠ બહુ ઉંચો હોય, અને તેના નિમાળા છેડેથી જાડા હોય તે ઘણું કરી વઢકણી નીકળે છે. સાધારણ રીતે જોતાં જે સ્ત્રી કરૂપી હોય છે, તે દુર્ગુણી હોય છે અને જે સ્વરૂપે સુંદર હોય છે, તે ઘણું કરી સદ્ગુણી હોય છે. ગોટમૂખે કહ્યું છે કે;—પુરૂષે એવી સ્ત્રી સાથે પરણવું, કે જે સ્ત્રી સાથે પરણવાથી પોતે સુખી થશે. એમ તે સમજતો હોય અને પોતાના મિત્રો તરફના કંઇપણ વાંધા વિના તે સાથે પરણી શકતો હોય, વળી જે કન્યા ઉપર મન અને દૃષ્ટિને આગ્રહ બંધાય, તે કન્યાને વરવાથી સુખ થાય છે. પુરૂષ એવી કન્યાને પરણે કે તે કન્યા સાથે તેણીના સંબંધીઓ હમેશાં ચાકરની માફક વર્ત્તે, તો તે પુરૂષે પોતાના દરજ્જાથી ચડતા દરજ્જાનો સંબંધ કરેલો કહેવાય છે, પણ એવો

સંબંધ સમજું પુરૂષો કદી કરતા નથી. પુરૂષ તથા તેના સંબંધીઓ કન્યા સાથે ચાકર પેરે વર્ત્તે, તેણે પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતા દરજ્જાનો સંબંધ કીધેલો કહેવાય છે. તેવાં લગ્ન પણ નિંદાને પાત્ર ગણાય છે. માટે તે પણ ન કરવાં, પણ જ્યાં બાળ, સ્ત્રી, પુરૂષ પરસ્પર ક્રિડા કરીને સુખાનુભવ લેછે અને એક બીજાની પ્રશંસા કરીને ઉભયના પક્ષની કીર્ત્તિ વધારે છે. તે સંબંધજ સત્પુરૂષોમાં પસંદગી પામેલો છે. આમાં જણાવેલો પોતાના કરતાં ચઢતાં દરજ્જાનો સંબંધ કરવો, પરંતુ સંબંધ કર્યા, પછી પોતાની સ્ત્રીના સગાં વહાલાં સાથે સારી રીતે હળી મળી જવું, પરંતુ બીજો હીન સંબંધ કહ્યો; તેતો કરવોજ નહિ, કારણ કે વ્યવહાર નિપૂણોએ તે સંબંધને ધિક્કારી કાઢેલો છે. વળી એક બીજાની પડોસમાં રહેતાં કુટુંબો એકબીજાની સાથે લગનની ગાંઠથી બધાય, તો સોએ સો વસા તેઓની વચ્ચે દરરોજ કજીઓ થયા વિના રહેશે નહિ, આ પ્રમાણે સંબંધ બાંધવાનો વિચાર કર્યાબાદ વરવા તૈયાર થયેલા, પુરૂષપર કુમારીકાનો પ્રેમ છે કે નહિ, તે સમજવાનાં ચિન્હો વિષે વાત્સાયને કહ્યુંછે કે;—(૧) જો કુમારીકા પુરૂષની સામુ જોતાં આશંકાય અથવા પુરૂષની નજર તેણીની નજર સાથે મળતાં, તેણી નીચું માથું કરી દે તો જાણવું કે તે કુમારીકાનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે. (૨) વળી જો તેણી તે પુરૂષની પાસેને પાસે રહેવાની મરજી બતાવે, તેમજ તેના મિત્રો તરફ તેણી મિત્રભાવ બતાવે, તો સમજવું કે તેણીનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે. (૩) જો તે કુમારીકા પોતાના માથાના અંબોડાપરનું ફુલ તે પુરૂષને આપે અને તે પુરૂષે મોકલેલું ફૂલ પોતાના અંબોડામાં ખોસે, તો જાણવું કે તેણીનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે."

કેવી કન્યાને પરણવી નહીં?—જે કન્યા ઉપર તન, મન અને દૃષ્ટિનો પ્રેમ બંધાય નહિ, તેની સાથે પરણવું નહિ. વળી નિંદ્રાવશ થયેલી, રૂદન કરતી, અને પરણવા વખતે નાશભાગ કરનારી, જેનું નામ અકલ્યાણસૂચક હોય, સંતાડી રાખી હોય, બીજા સાથે જેનું વેશવાળ થયું હોય, રાતા નીમાળા હોય, ખુંધી હોય, પગ વાંકા વળેલા હોય, જેનું કપાળ ઉંચું હોય, ધર્મક્રિયાના સંબંધમાં અપવિત્ર થયેલી હોય, વ્યભિચારણી હોય, અડકાયેલી હોય, ગર્ભવંતી હોય, બેન તરીકે માન્ય કરેલી હોય, ઘણી નાની હોય, જેના હાથપગ ઓગળતા હોય, જેનું નામ નક્ષત્ર ઉપર હોય, જેનું નામ નદી કે વૃક્ષને નામેનામ હોય, જે નિંદાપાત્ર થયેલી હોય,

જેના નામના ઉપાંત્ય અક્ષરમાં ल અને र અક્ષર આવતા હોય, તેવી ક-ન્યા સાથે પરણવું નહિ. તેમજ ક્ષય, હરસ, અપસ્માર, કુષ્ટ, વગેરે રોગી માણસોના વંશમાં અને અધિકાંગી, રોગિણી, વગેરે દોષવાળી કન્યા સાથે લગ્ન કરવું નહિ. વળી પોતાના કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કરવું એ મહા પાપ છે. માટે તેમ કરવું નહિ, કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યાથી તે કુળ-માં ઘણા દોષ લાગે છે. તેનાં છોકરાં ઘણી પ્રકારે અશક્ત અને નિવીર્ય થાય છે. એમ કરતાં ધીરે ધીરે તેમનો વંશ નાશ પામે છે. જેમ હાલ સ્પેન રાજ્યના રાજવંશીમાં ઘણા મનુષ્યો ભાણેજી અને ભાઇની દીકરી સાથે લગ્ન કરવાથી અતિ અશક્ત થઈ ગયા છે અને એ દોષથી ત્યાંના પોર્ટુગીઝ ધનવાન લોકોના વંશમાં ઘણાજ જડની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમજ અંગ્રેજોમાં અને કેટલાક મુસલમાનોમાં પણ પાસેના એવા સંબંધીઓની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની રીતિ છે, પરંતુ હિંદુઓ પૂર્ણ ભાગ્યવાન છે, કે આર્યશાસ્ત્ર કર્ત્તાઓએ એ સંબંધી ઘણોજ બારિક વિચારને શોધ કરી, એ-વા નિયમો બાંધ્યા છે, કે તે નિયમાનુસારે હજુ સુધી વર્ત્તવામાં આવેછે.

ઉપર પ્રમાણે સઘળો વિચાર અને કન્યાની તપાસ કર્યા પછી કન્યા-નું માગું કરવા આવનારમાં જે જે સુંદર દેખાવના અને ડાહ્યાપણાથી બો-લતા હોય, તેવા લોકોનો કન્યાવાળાએ સત્કાર કરવો. પછી કન્યાને શણ-ગારી હરકોઈ બાને વર તરફનાને બતાવવી, પરંતુ તેમાં પણ દૈવ પરીક્ષા કર્યા વગર કંઈ પણ નિર્ણયપર આવવું નહિ. દૈવપરીક્ષામાં યોગ્ય જણાયે તે સાથે શાસ્ત્રવિધિએ લગ્નસંબંધ બાંધવો એ સૌથી ઉત્તમ છે.

પતિ તરીકે કેવા પુરૂષને પસંદ કરવો ?

પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓને પોતાને પતિ પસંદ કરી લેવાની પૂર્ણ સત્તા હતી. અર્વાચીનકાળમાં એ તેમનો હક ખુંચાવી લેવામાં આવ્યો છે. હા-લતો માબાપ જેને પસંદ કરે, તેનેજ બિચારી બાળાઓને ગમતો અણ-ગમતો પણ કબૂલ રાખવો પડે છે. આ ઘણા ખેદની વાત છે, કેમકે જેને જેની સાથે આખો ભવ સુખ દુઃખમાં સાથે ગુજારવો છે, તેણે નીતિસર પોતાને યોગ્ય મનપસંદ પતિ શોધી લેવો, એ તેમનું પોતાનું કામ છે. એ-માં બીજાને શું ખબર પડે? એ હક તો સ્ત્રીઓને પોતાનેજ મળવો જો-ઇએ. તે જેને પસંદ કરે તેમાં માબાપની પછી સંમતી લે એ વાજબી

છે અને એમ કરવું જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં આર્યોમાં આ રીત ચાલતી હતી. તે વિષે મહાત્મા વાત્સાયને જણાવ્યું છે કે;—(૧) જો કોઈ કુમારીકા માટે ઘણા તરફથી માગાં આવતાં હોય, તો તે કુમારીકાએ એવાજ પુરૂષનું માગું કબૂલ રાખવું, કે જે પુરૂષ સાથે પરણવાથી તેણીનું રક્ષણ થશે તથા તેણીની જીંદગી સુખી નીવડશે. જે પુરૂષ પોતાની માગણીઓ પૂરી પાડવાને આતુર, વિદ્વાન, સદ્‌ગુણી અને સ્વરૂપવાન વગેરે ગુણસંપન્ન હોય તથા કહ્યા પ્રમાણે ચાલનારો હોય, તેવા પુરૂષને પસંદ કરવો. (૨) જ્યારે કોઇ કુમારીકાનાં સગાંવહાલાં પૈસાની લાલચથી એવા માણુસ સાથે તેણીને પરણાવવા માગતા હોય, કે તે માણસ રૂપ, તથા ગુણરહિત હોય અથવા તે લગ્ન કરવા યોગ્ય બીજે કારણે ન હોય અગર બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓને પરણેલો હોય, તો તેવા માણસનું માગું તેણીએ ધિક્કાર સાથ ના પાડવું. પછી તે માણસમાં બીજા ગમે તેવા ગુણો હોય, તોપણ શું થયું ? તે પુરૂષ એકવારકી તો પોતાના કહ્યાસર રહેવાનું કબૂલ કરતો હોય, શરીરે બળવાન હોય, પોતાની સાથે પરણવાને માટે તે બહુ આર્જવ બતાવતો હોય અને ઘણી ઘણી રીતે તેણીનો હાથ મેળવવાને પ્રયત્ન કરતો હોય, તોએ તેનું માગું ધસીને ના પાડવું. (૩) બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓને પરણેલા પુરૂષ સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાઈ, તે ધણીકમાં એક ગણાવું, તેના કરતાં એક પુરૂષ જે બહુ ગરીબ હોય અને બીજી કંઇ સંપત્તિ તેની પાસે ન હોય, પણ જે પોતાપર અત્યંત પ્રીતિભાવ રાખતો હોય, તેની જોડે પરણવું વિશેષ સારૂં છે. સાધારણ રીતે પૈસાદાર પુરૂષોની ઘણી સ્ત્રીઓને કંઇ ચિંતા હોતી નથી, પણ તેઓપર કંઇ તેમના ધણીઓ પ્રીતિ રાખતા નથી. અથવા તેઓને પોતાના ભરોસાની વાત કહેતા નથી. તેઓ તો તેના મનોવિકારને શાંત પાડનાર માત્ર હથિઆરરૂપ ચિજજ છે. (૪) જો તમારાથી ઉતરતા કુળનો કોઇ પુરૂષ તમારે માટે માગું કરે અથવા જે માણસના નિમાળા ભુરા હોય અથવા જે પુરૂષને પરદેશોમાં મુસાફરી કરવાનો શોખ હોય, તે પુરૂષનું માગું કબૂલ કરવું નહિ. (૫) જો કોઈ એવો પુરૂષ તમારે માટે માગું કરે, કે જે પુરૂષે બીજી ઘણી કુમારીકાનાં માગાં કર્યાં હોય અથવા જેને જુગાર રમવાની અને છેતરપિંડી કરવાની ટેવ હોય તથા જેને બહુ છોકરાંઓ હોય, તે પુરૂષનું માગું કબૂલ કરવું નહિ. (૬) જો તમારે માટે ઘણા પુરૂષોએ માગાં કર્યાં હોય અને તેમાંથી કયા પુરૂષનું માગું કબૂલ રાખવું. તે

વિષે તમને ગુંચવણુ પડતી હોય, તો લોક વ્યવહાર મુજબ જે પુરૂષે પોતાનું માગું પોતાના માબાપની મારફતે તમારા માબાપપર મોકલ્યું હોય, તે પુરૂષને પસંદ કરવો. કેમકે એવો પુરૂષ ઉત્તમ અને હેતવંતો સ્વામી નિવડે છે. સુખી લગ્નનું ઉત્તમ ચિન્હ એ છે, કે વરવહુ વચ્ચે પ્રીતિ હોવી જોઇએ. નાની ઉમરના તથા વૃદ્ધ સાથે પરણવું નહિ. ક્ષય હરસ, અપસ્માર, કુષ્ટ વગેરે રોગિ માણસોના વંશમાં પરણવું નહિ. વચનથી બંધાઈ સગપણુ કર્યું હોય, તે સગપણુ ખાસ કારણુ વગર તોડી શકાય નહિ. તોડનારને રાજદ્વારમાં ખોટી જુબાની આપી હજાર સગાઓનો જીવ લેવા જેટલું પાપ લાગે છે. તેમજ વિવાહ કરતાં, કંઇ પૈસા ખાવાને લેવા નહિ, કારણુ જે લોભને મારે પૈસા લેછે, તે પોતાની કન્યાને વેચનાર તરીકે લેખાય છે. ઉપર પ્રમાણે પુરૂષના ગુણ તપાસી માંબાપની સંમતી લઈ પતિ પસંદ કરવો અને શાસ્ત્રવિધિએ વિવાહ સંબંધ જોડવો, એ ઉત્તમ સુખદાયક છે. તપાસ કર્યા વગર પરણવાથી વખતે વિરૂદ્ધ સ્વભાવ, અસમ બુદ્ધિ, અપ્રીતિ અને વિપરિત મતાલંબી સાથે સંબંધ થઈ જાય છે. તો બંને જણા આખી ઉમર સુધી વિષમ દુઃખ ભોગવે છે. માટે જેઓ વરકન્યાના સારાસાર ચરિત્ર ઉપર વિચાર કર્યા વગર લગ્ન કરેછે. તેઓ પગલે પગલે પરમેશ્વરના પવિત્ર નિયમનું ઉલ્લંઘન કરેછે. તેથી માબાપ પણુ છોકરાંનું દુઃખ જોઇ દુઃખી થાય છે. માટે આ સંબંધી અગાઉથીજ પરીક્ષા કરવાનો રીવાજ રાખવો, એ સર્વને સુખદાયક છે.

કન્યાની દૈવ પરીક્ષા.

કન્યાની દૈવ પરીક્ષા કર્યા પછી જે યોગ્ય જણાય, તેની સાથે સંબંધમાં જોડાવું એવું આશ્વલાયનનું વચન છે. દૈવ પરીક્ષા કરવાનું કામ જે એ નિયમ પ્રમાણે ચાલતો હોય, તેજ કરી શકે. વર કન્યા તરફનાં બંનેએ જોશીને બોલાવી, આ લગ્ન લાભ કારક નીવડશે કે નહિ. તે પ્રથમ ખાત્રી કરી લેવી. પછી વર તથા કન્યાનું કુટુંબ તથા મોસાળ કેવું છે, તેની ખાત્રી કરવી, એટલે વરકન્યાના બાપના કુટુંબો છેલ્લી દશ પેઢીમાં ધર્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાન, વ્રતાદિ, તથા સત્કર્મો માટે પ્રસિદ્ધ હોય, તે જોવું. વળી વર બુદ્ધિવાળો છે કે નહિ. તે પ્રથમ તપાસવાને ઘણું લક્ષ રાખવું, વળી કન્યા માટે–તે બુદ્ધિ વાળી, રૂપાળી, સદ્ગુણી, તેના શરીરપર

શુભ ચિન્હો હોય, શરીરનો બાંધો સારો, આટલું જાણી દૈવ પરીક્ષા માટે આઠ પ્રકારની જમીનમાંથી માટી લઇ, તેના ગોળા કરવા. જે કન્યાનાં લક્ષણ જાણવાનાં હોય, તે કન્યાને તે ગોળામાંથી કોઈ એક ઉપાડવા કહેવું. તે કહેતાં– "**रेतमग्रे**" આટલા શબ્દો બોલવા. (૧) પછી કન્યા જે ગોળો ઉપાડે, તે ગોળાની માટી બેવડો પાક આપનાર ખેતરની જમીનમાંથી લેવામાં આવી હોય, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાંના ઘરમાં અનાજના ભંડાર ભરેલાં રહેશે. (૨) જો ગોશાળામાંથી લેવામાં આવેલી માટીનો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં પુષ્કળ ગાયાંદિ ઢોરોના ધણી થશે. (૩) પણ જો કોઇ યજ્ઞ કુંડની માટીથી બનાવેલો ગોળો તેણી ઉચકે તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં બહુ ભક્તિભાવ વાળાં થશે. [૪] વળી જો કોઇ જીવતા પાણી વાળા સરોવરમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો ઉચકે તો સમજવું, કે તેણીનાં છોકરાં સઘળાં પ્રકારની સંપત્તિને પામશે. (૫) જે જગ્યાપર હમેશાં જુગાર રમાતો હોય, તે જગ્યાપરથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં મોટાં જુગારી થશે. (૬) જે જગ્યાએ ચાર રસ્તા ગળતા હોય, તે જગ્યાએથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે તો સમજવું, કે તેણીનાં છોકરાં ભામટાં થશે. (૭) પણ જે જમીનમાં કંઈ પાક થઇ શકતો ન હોય, તે પડતર જમીનમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં વાંઝીયાં થશે. [૮] સ્મશાન ભૂમિમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીની છોકરીઓ પોતાના ધણીનું મોત ઉપજાવનાર થઇ પડશે. એ પ્રમાણે દૈવ પરીક્ષા કરવાનું આશ્વલાયન જણાવે છે. એ રીતે પરીક્ષા કર્યા પછી તેનામાં સર્વ શુભ ચિન્હો જણાય, તો તે સાથે વિવાહ કરવો ઉત્તમ છે.

પરણતી વખતે વરકન્યાની કબુલાતો.

સ્ત્રી પુરૂષના વિવાહ સંસ્કાર વખતે જે ધર્મનિર્મિત ઇશ્વિરને હાજર જાણી અગ્નિ અને લોકોની સાક્ષીએ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવેછે, તે ધર્મ, વ્યવહાર અને નીતિના ધોરણને અનુસરતી કરવામાં આવેછે. એવું તે પરથીજ સિદ્ધ થાયછે. આ પ્રતિજ્ઞાઓ આશ્વાલયન ગૃહ્ય સૂત્રમાં

જણાવેલી છે. તેમાંથી આ સ્થળે દાખલ કરી છે. તેપરથી જણાશે કે પ્રાચીન આર્ય લોકોની નીતિ રીતિ કેવી હતી? અને તેથી તેમનો તે પ્રસંગે સંસાર કેવો સુખમય હશે? એ સર્વે તેપરથી જણાઈ રહે છે. પ્રતિજ્ઞા પહેલી. (૧) "આ યજ્ઞશાળામાં બીરાજેલા લોકો નિશ્ચયતાથી જાણો છો કે અમે અમારી પ્રસન્નતાથી ગ્રહસ્થાશ્રમમાં એકત્ર રહેવાને એક બીજાનો સ્વીકાર કરીએ છીએ, અમારા હૃદય જળની પેઠે શાંત મળીને રહેશે, જેમ પ્રાણવાયુ પ્રિય છે, તેમ અમે એક બીજાથી પ્રસન્ન રહિશું, સર્વે સુખ દુ:ખ ખમીશું અને એક બીજા પ્રત્યે દૃઢ પ્રેમ રાખીશું."

૨—"જેમ પવિત્ર વાયુ અને જળ આદિ ને કિરણોથી ગ્રહણ કરનાર સૂર્ય દૂરના પદાર્થો અને દિશાઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અમે એક બીજાને ઈચ્છાથી પ્રાપ્ત થઈએ છીએ, અમારા અંન્યોઅન્ય મનને ઈશ્વર અનુકૂળ રાખે."

૩—"અમે એક બીજાની સાથે વિરોધ નહીં કરીએ, પણ પ્રાણ રક્ષક થઈએ, સર્વ દુ:ખને દૂર કરી ઈશ્વર કૃપાએ સુખ ભોગવવા પ્રયત્ન કરીશું, પશુઓને સુખ આપીશું, પ્રસન્ન ચિત્ત અને પવિત્ર અંત:ચરણથી રહિશું અને સુંદર, શુભગુણ–કર્મ–સ્વભાવ વાળા વીરોને ઉત્પન્ન કરીશું."

૪ પુરૂષ—"ઐશ્વર્ય અને સુસંતાનાદિ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરવા હું તારો હાથ પકડું છું; તું મારી સાથે વૃદ્ધ થાય ત્યાં સુધી સુખથી રહે."

૫ સ્ત્રી—"હું તમારો હાથ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરવા પકડું છું, તમે મારી સાથે વૃદ્ધ થાઓ ત્યાંસૂધી પ્રસન્ન અને અનુકૂળ રહો. હું અને તમે આજથી પતિ પત્નિના ભાવથી રહિશું."

૬ "(સ્ત્રી આ વિશેષ પ્રતિજ્ઞા ઈશ્વર પ્રાર્થના કરતાં અને લોકોને ઉદ્દેશીને કરે છે.) રક્ષક ઐશ્વર યુક્ત, ન્યાયકારી જગતનો ઉત્પન્ન અને ધારણ કરનાર પરાત્મા, અને આ સભામાં બેઠેલા સર્વ વિદ્વાન લોકો "ગ્રહસ્થાશ્રમ કર્મ અનુષ્ઠાન માટે મને તમને આપે છે, માટે તમે મારે હાથે અને હું તમારે હાથે વેચાયા છીએ, હવે આપણે કદી પણ એક બીજા તરફ અપ્રિય ચાલ ચાલીશું નહિ."

૭ પુરૂષ—"હે પ્રિયે! ઐશ્વર્યયુક્ત હું તારો હાથ ધરૂં છું, તથા ધર્મ યુક્ત માર્ગમાં પ્રેરક હું 'તારો હાથ ધરી ચુકયોછું. તું ધર્મથી મારી પત્નિ અથવા ભાર્યાછે. હું તારો ધર્મથી ગ્રહપતિછું. આપણે બેઉ ગળી ગ્રહકાર્યો સિદ્ધ કરીએ અને બેઉને અપ્રિય આચરણ વ્યભિચાર છે, તે

કદી ન કરીઓ. એવું કરીએ કે જેથી ઘરનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય અને ઉત્તમ સન્તાનો, ઐશ્વર્ય અને સુખની વૃદ્ધિ સદા ચાલતી રહે."

"સર્વ જગતના પાલણ કરનાર પરમાત્મા જેણે તને મને આપી છે, તું સર્વ જગતમાં પોષણ કરવા યોગ્ય મારી પત્નિ થા. તું હું પતિ સાથે શો શરદઋતુ અર્થાત્ સો વર્ષ સુધી સુખ પૂર્વક જીવતી રહે."

૮ સ્ત્રી—"હે ભદ્રે! પરમેશ્વરની કૃપાથી તમે મને મળ્યાંછો, મારે માટે તમારા વગર આ જગત્માં પાલણ કરનાર અને સેવા કરવા યોગ્ય ઈષ્ટ દેવ કોઈ નથી ને હું તમારા વગર બીજા કોઇને માનીશ નહીં જેમ તમે મારા સિવાય કોઈ બીજી સ્ત્રી સાથે પ્રીતિ નહિ કરશો, તેમ હું પણ કોઇ બીજા પુરૂષ સાથે પ્રીતિ નહિં કરૂં, તમે મારી સાથે સો વર્ષ જીવતા રહો."

૯ પુરૂષ—"જેમ પરમાત્માની આ સૃષ્ટિમાં તેની તથા આપ્ત વિદ્વાનોની શિક્ષાથી દંપતિ થાય છે. જેમ વીજળી સર્વમાં વ્યાપક રહેછે, તેમ તને મારી પ્રસન્નતાથી સુંદર વસ્ત્ર અને આભૂષણ તથા મારાથી સુખ મળે. આ તારી અને મારી ઇચ્છા પરમાત્મા પૂરી કરે. સર્વ જગતનો ઉત્પન્ન કરનાર પરમાત્મા! તું પૂર્ણ ઐશ્વર્ય યુકત ઉત્તમ પ્રજાથી મારી સ્ત્રીને આચ્છાદિત શોભાયુકત કરે, હું સૂર્ય કીર્ણની પેઠે તેને વસ્ત્રાભૂષણાદિથી સુશોભિત સદા કરીશ."

૧૦ સ્ત્રી—"હું પણ તમને એજ પ્રકારે સૂર્યની માફક સુશોભિત આનંદયુકત અનુકૂળ પ્રિયાચરણ કરીને ઐશ્વર્ય વસ્ત્રાભૂષણ આદિથી સદા આનંદિત રાખીશ."

૧૧—"હું જ્ઞાનથી તારૂં ગ્રહણ કરૂંછું. તું પણ મારૂં ગ્રહણ જ્ઞાનથી કરે છે, હું તને પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વીકારૂંછું. તું મને પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વીકારે છે. તું સામવેદ જેવી છે, હું રૂગ્વેદ જેવોછું. તું અને હું પ્રસન્નતા પૂર્વક વિવાહ કરીએ છીએ, સાથે રહી વીર્ય ધારણ કરીએ, ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરીએ, ઘણાં સન્તાનો થાય, તે આપણે વૃદ્ધ થઇએ ત્યાં સુધી જીવતાં રહે, આપણે એક બીજાથી પ્રસન્ન, રૂચીવાળા, સારા સારા વિચારો કરતાં સો વર્ષ સુધી એક બીજાને પ્રેમથી જોતા રહીએ, આનંદથી જીવીએ અને પ્રિય વચનો સાંભળતા રહીએ."

૧૨ સ્ત્રી—"આપનું હૃદય, આત્મા અને અંતઃકરણ મારા પ્રિયાચરણ કર્મમાં ધારણ કરૂં છું. મારા ચિત્તને અનુકૂળ આપનું ચિત્ત સદા

રહે, આપ એકાગ્રહ થઇ મારી વાણીથી જે કાંઇ કહું તે સદા કર્યા કરશો, કેમકે આજથી પરમેશ્વરે આપને મારે આધીન કર્યા છે, અને મને આપને આધીન કરી છે." આ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમાં વિવાહસંસ્કાર સમયે ઉત્તમ પ્રતિજ્ઞાઓ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, અને વૈશ્ય એ ત્રણે વર્ગમાં કરવામાં આવતી, પરંતુ ઘણો અફસોસ છે કે અર્વાચીનકાળમાં આ પ્રમાણે કોઈ કોઇ સ્થળે અર્થરહિત પ્રતિજ્ઞાઓ થાય છે. અને કોઈ સ્થળે તો થતી પણ નથી. અહો ! ! અર્વાચીનકાળમાં આપણી આર્યસનાતન નીતિરીતિનું થોડું અજ્ઞાન ! અને થોડી બેદરકારી ! આ પ્રમાણે થવાથી આપણો સંસાર નિંદાયો ! દંપતિમાંથી ખરી પ્રીતિ ગઈ, ઠેરઠેર અનીતિ ને અધર્માચરણનાં મૂળો રોપાયાં, તેથી ખરૂં સંસારસુખ ગયું, પતિપત્નિનાં પરસ્પર મન જુદાં પડ્યાં, અને ગ્રહસ્થાશ્રમનો લહાવો લેવાને બદલે દુઃખરૂપ થયો, તોપણ અજ્ઞાનતાની અંધારી દૂર કરવામાં આવતી નથી. હે પ્રિયજનો ! તમો તમારી મૂળ નીતિરીતિ વિચારો ! પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોમાં જણાવેલી આવી ઉત્તમ પ્રતિજ્ઞાઓ અર્થસહિત મૂખે કરી વિવાહસંસ્કાર સમયે યથાવિધિએ પરસ્પર બોલી ગ્રહણ કરો ! જેથી ફરી પૂર્વનો રંગ જામે.

પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં તફાવત ને તેનાં કારણો.

પ્રાચીનકાળમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ઘણે દરજ્જે શ્રેષ્ઠ હતી. જેની કીર્ત્તિ આજે ચોપાસ પ્રસરી રહી છે. તે સમયની સ્ત્રીઓને પ્રથમ દરજ્જે વિદ્યા અને તેમના ધર્મનું જ્ઞાન મળતું હતું. તેથી તેઓ પોતાના પ્રાણનાથ પ્રત્યે, પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે, સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાંસ્નેહી પ્રત્યે શો ધર્મ છે. તે જાણતી અને એ સર્વે પ્રત્યે સ્નેહ રાખતી. કુટુંબ દેખી હરખાતી. પતિ તરફથી જેવાં વસ્ત્રાલંકાર મળતાં, તેમાંજ સદા સંતોષથી રહેતી. સાસુની સત્તા નીચે રહી, ગૃહકાર્ય કુશળપણે કરતી. રજોદર્શન, ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ સમયે પાળવાના નિયમો જાણી, અને તે પ્રમાણે વર્ત્તતી. બાળકોને ઉછેરવામાં, કેળવવામાં, અને તેમને સદ્દ્ગુણી ને પરાક્રમી બનાવી પૃથ્વીમાં પંકાતા કરવામાં પ્રયત્ન કરતી. નિત્યોપદેશ આપી નીતિધર્મને રસ્તે ચડાવતી અને પોતે તેવો દાખલો આપતી. એથી કરીનેજ આવી માતાઓને પેટે રામ, કૃષ્ણ, અર્જુન,

પરશુરામ, વ્યાસ, વશિષ્ઠ, પરિક્ષત, હરિશ્ચંદ્ર, ભોજ, વિક્રમ, ભર્તૃહરિ વગેરે શૂરવીર, ધર્મવીર, સત્યવાદી અને નીતિ નિપૂણ મહાત્મા કહેવાતા પુરષો પેદા થઈ ગયા છે. તેમજ સીતા, કૌશલ્યા, દ્રૌપદી, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સરસ્વતી, લીલાવતી અને ગાર્ગી વગેરે સતી કહેવાતી અને દેવીરૂપ મનાએલી સ્ત્રીઓ એવીજ ઉત્તમ માતાના પેટે ઉત્પન્ન થયેલ છે. એ સમયની સ્ત્રીઓ ઉત્તમ રીતે ગૃહકાર્ય, ગૃહવ્યસ્થા, અને ઉપજખર્ચનો હિસાબ રાખી, કરકસરથી પોતાનો વ્યવહાર કરી જાણતી. ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં પોતાના પતિને અનેક રીતે મદદગાર થતી. પતિને સંકટને સમયે સહાયતા, ધીરજ, હીંમત, દિલાસો અને શિખામણ આપવાને પણ ચૂકતી નહિ. પતિને સુખે સુખી અને પતિને દુઃખે દુઃખી થતી. પતિ તરફથી તિરસ્કાર થાય, વિયોગ થાય, તોપણ પતિપર તેવોને તેવોજ પ્રેમ રાખી રહેતી. તે સમયની સ્ત્રીઓ છૂટથી પોતાના પતિ સંગાતે સાર્વજનિક સભાઓ વગેરે ઠેકાણે જઇ શકતી અને ધર્મનીતિના વિવાદમાં પ્રવિણ પુરષોને પણ હરાવતી. તેમને ઓઝલપડદે પડ્યા રહેવું પડતું નહિ. લીલાવતી જેવી સ્ત્રીએ ગણિત જેવો ગહનગ્રંથ રચ્યો છે. કેટલીકે કાવ્યોનાં, વૈદ્યકના, રસશાસ્ત્રનાં વગેરે ગ્રંથો ગુંથ્યા છે અને કેટલીકે વેદ જેવા સર્વ માન્ય ગ્રંથના ભાષ્યો કર્યાં છે. દુર્ગાવતી, કર્મદેવી, લક્ષ્મીબાઇ અને તારાબાઈ જેવી અનેક સ્ત્રીઓએ શત્રુઓને સંહારવામાં સામેલગીરી કરી છે. એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ લલનાઓની વાત કોને અજાણી છે? કેટલીકે પતિપ્રાણ રક્ષણાર્થે પોતાના પ્રાણ આપેલા છે. સીતા જેવી સતીએ અને વીરમતી જેવી સુશીળ સ્ત્રીએ પોતાના પ્રાણ જતાં સુધી પણ શીયળ ભંગ કર્યું નથી. વગેરે ગુણજ્ઞ સ્ત્રીઓ થઈ ગયેલ છે.

અર્વાચીનકાળમાં એ બધું અસ્ત થયુંછે. વિદ્યા વિસારી મૂકી છે. નીતિધર્મનું જોઇએ તેવું શિક્ષણ મળતું નથી, તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના ખરા ધર્મથી અજાણ રહી છે. પતિ પ્રત્યે, પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે, સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાંસ્નેહી પ્રત્યે શું ધર્મ છે? એ કશું જાણતી નથી. આજે તો જ્યાં જોઇએ, ત્યાં સાસુવહુના ઝગડા, સગાંસ્નેહીમાં કુસંપ, પાડાપાડોસી સાથે વેર, પતિને રંજન કરવાને બદલે રંજાડે છે. પુત્રપુત્રીને યોગ્ય રીતે પાળીપોષી, ભણાવી ગણાવી ધર્મનીતિવાળાં કરવાને બદલે ગમે તેમ વર્તવા દેછે. તેમને સારી સંગતે લગાડવાને બદલે પોતેજ ગમે તો કુલક્ષણ આપનાર થાય છે. જોઇએ તેવી રીતે ગૃહકાર્ય જાણતી નથી, નથી જાણતી

હિસાબ રાખતાં, કે નથી જાણુતી ખરી રીતે કરકસરની રીત, નથી જાણુતી સુઘડતાઈ રાખવાના નિયમ, કે નથી જાણુતી ધમનીતિ પાળતાં અને નથી જાણુતી ઈશ્વરપ્રતિ ખરી ભક્તિ. વગેરે પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં ઘણો તફાવત માલમ પડેછે. તેનું કારણુ તપાસીએ તો દેશમાં અનેક ધર્મો પ્રસર્યા, ઠેરઠેર કુસંપે પ્રવેશ કર્યો, પરદેશી અને પરધર્મિ લોકોએ હુમલા કર્યા, દેશની અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ લુટાઈ ગઈ. દુઃખ જુલમનું જોર વધ્યું. તેથી વિદ્યાને વિસારી મૂકી, સરસ્વતી દેવી અલોપ થઈ ગઇ. ધર્મનીતિના ઉપદેશો થતા અટક્યા, વિદ્યાવિલાસના મેળાવડા બંધ પડ્યા અને તેમને ઉત્તેજન મળતું અટક્યું. સારી સ્ત્રીઓની સંગતિ ગઇ. ધર્મનીતિની અજ્ઞાનતાએ આગળ પગલું ભર્યું. તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના ખરા ધર્મને ભૂલી ગઈ. ઘરની લક્ષ્મીને બદલે લુંડી થઇ, સાર્વજનિક સભામાં પતિ સંગાતે જવાને બદલે ઓઝલપડદે પડી અને સંસારસાગર તરવાના ખરા સાથીને બદલે, ઘરમાં કામ કરનાર સાથી (મજુર) જેવી થઇ. વગેરે કારણોથી અર્વાચીન સ્ત્રીઓની નબળી સ્થિતિ થઈ છે.

પરંતુ સુભાગ્યે હાલ ઇશ્વર કૃપાથી ઇંગ્રેજ સરકારના પ્રતાપી અમલમાં જુલમગારનો જુલમ જઈ, ઠેર ઠેર વિદ્યાશાળાઓ થઇ છે. તેમાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણુ આપવામાં આવે છે, તેથી કેટલીક સ્ત્રીઓ લખતાં, વાંચતાં શિખીછે અને હજુ શિખેછે. કોઇ કોઈ વર્ત્તમાનો, પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરે વાંચતી થઈ છે. અને કેટલીક સારી સ્ત્રીઓની સોબતથી કંઇ કંઇ સુધરી છે તથા પોતાનો ખરો ધર્મ શુંછે? એ કેટલીક જાણુતી થઇ છે. તેમાં કોઇ પોતાની સ્વદેશી બેનોને સારી બનાવવા પ્રયત્ન પણુ કરે છે. કેટલીક ભરવા, ગુંથવા, સીવવા અને ચિતરવા વગેરે ઉત્તમ ઘર ધંધો શીખી છે. કેટલીક નઠારી અને નુકસાનકારી રૂઢી તથા વહેમોના નુકસાનકારી રીવાજને દુઃખ રૂપ માની, તેથી અળગી રહેવા લાગી છે, વગેરે થતું જોવામાં આવે છે. તોપણુ હજુ પ્રાચીનકાળનો રંગ જામવાને તો ઘણીવાર છે. એતો જ્યારે પ્રાચીનપદ્ધતિએ ધર્મનીતિ વાળું યોગ્ય સુશિક્ષણુ આપવામાં આવશે, સતીજનોના સુચરિત્રોની ઉંડી છાપ તેમના અંતઃકરણમાં પાડવામાં આવશે, અને સ્ત્રી ધર્મથી પૂર્ણ વાકેફ કરવામાં આવશે તથા સદ્‌સ્ત્રીઓની અહોનિશ સોબત મળશે, ત્યારેજ ભારત ભૂમિની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થશે.

સદા ચરણે ચાલવા વિષે બોધ.

[સતી ગીતા.]

અને સ્ત્રીબોધ જુદા જુદા રાગમાં ગાવાની ગરબીઓ—

સ્ત્રીઓને ફુરસદે મનરંજનાર્થે ગાવા અને તેમાંથી સુબોધ ગ્રહણકરવા લાયક ઉત્તમ કવિઓની બનાવેલી રસીક કવિતાઓ દાખલ કરી, તેને સતીગીતા એવું નામ આપવું દુરસ્ત ધારૂંછું.

સ્ત્રિઓને શિખામણ.

ઢાળ.

એક અનૂપમ શીખામણુ ખરી, સમજી લેજોરે સઘળી સુંદરી.

ત્રુટક.

સુંદરી સેજે હૃદય રેજે, પરસંગે નવ બેસિયે,
ચિત થકી ચુકી લાજ મૂકી, પરમંદિર નવ પેશિયે.
બહુ ઘેર હીંડે નારિ નિર્લજ, શાસ્ત્રે પણુ તજવી કહી;
જેમ પ્રેત દૃષ્ટે પડયું ભોજન, જમવું પણ જુગતું નહીં.

ઢાળ.

પરશું પ્રેમરે હસિ નવિ બોલીયે, દંત દેખાડીરે ગુંઝ ન ખોલીયે;

ત્રુટક.

ગુંઝઘરનો પરની આગળ, કહો કેમ પ્રકાશીયે;
વળી વાત જે વિપરીત ભાખે, તેથી દૂરે નાશીયે.
અસુર સવારે અને અગોચર, એકલાં નવિ જાઇરે;
સહ સાતકારે કામ કરતાં, સહજે શીળ ગમાઇયે.

ઢાળ.

નટવિટ નરવુંરે નયણુ ન જોડીયે, મારગ જાતાંરે આઘું ઓઢીયે.

ત્રુટક.

આઘું ઓઢીયે વાત કરતાં, ઘણુંજ રૂડાં શોભિયે;
સાસૂ અને માના જણ્યા વિન, પલક પાસ ન થોભીરે.
સુખ દુઃખ સરજ્યું પામિયે, પણ કુળાચાર ન મુકીયે;
પરવશે વસતા પ્રાણુ તોપણુ, શીળથી નવીચુકીયે.

ઢાળ.

વ્યસનીની સાથેરે, વાત ન કીજીયે, હાથો હાથેરે, તાળી ન લીજીયે.

ત્રુટક.

તાળિ ન લીજે નજર ન દીજે, ચંચળ ચાલે ન ચાલીયે;
વિષય બુદ્ધે વસ્તુ કેની, હાથે પણ નવિ ઝાલિયે.
કોટિ કંદર્પ રૂપ સુંદર, પુરૂષ પેખી ન મોહિયે;
તણખલાને ગણો તોલે, ફરી પાછો નવિ જોઇયે.

ઢાળ.

પુરૂષ પરાયોરે વળી ન વખાણીયે, વૃદ્ધ તે પીતા સરીખો જાણીયે.

ત્રુટક.

જાણિયે પિયુવિણ પુરૂષ સઘળા, સહોદર સમોવડે;
પતિવ્રતાનો ધર્મ જોતાં, નાવે કોઈ તડો વડે.
કુરૂપ કુષ્ટી કૂબડો ને, દુષ્ટ દુર્બળ નિર્ગુણો;
ભરથાર પામી ભામની તમે, ઇંદ્રિથી અદકો ગણો.

ઢાળ.

અમર કુમારેરે તજિ સુરસુંદરી, પવન કુમારેરે અંજના પરિહરી.

ત્રુટક.

પરિહરિ સીતા રામે વનમાં, નળે દમયંતી વળી;
મહાસતી નિર્મળ કષ્ટ પાડે, શીળથી તે નવિ ચળી.
કસોટીયે જિમ સુવર્ણ કસતાં, કંતસું વિછડે તહી;
તનમન વચને સત્ય રાખે, સતી તે જાણો સહી.

ઢાળ.

રૂપ દેખાડીરે પુરુષ ન પાડીયે, નિર્લજ થઇનેરે મન ન બિગાડીયે.

ત્રુટક.

મન ન બિગાડીયે પુરુષ પરનું, જોગ જોતાં નવિ મળે;
કલંક માથે ચડે કુડાં, સગાં સઉ દૂરે ટળે.
અણ સરજ્યો ઉચ્ચાટ થાયે, પ્રાણ તિહાં લાગી રહે;
આ લોક પામે આપદા, પરલોકે બહુ પીડા સહે.

ઢાળ.

રામને રૂપેરે સુર્પણખા મોહી, કામન સિધ્યું અને ઇજત ખોઈ.

ત્રુટક.

ઇજત ખોઈ દેખિ અભયા, શેઠ સુદર્શન નવિ ચળ્યો;
ભરથાર આગળ પડી ભુંઠી, અપવાદ સઘળે ઉછળ્યો.

કામની બુદ્ધે કામનીએ, વંકચુલી વાલ્યો ઘણું;
પણ શીળથી ચુકયો નહીં, દૃષ્ટાંત એમ કહેતાં ભણું.

ઢાળ.

શીળ પ્રભાવેરે, જુઓ સોલે સતી, ત્રીભુવનમાંહીરે તે થઈ છતી.

ત્રુટક.

છતી થઇ જો શીળ રાખ્યું, કલ્પના કીધી નહી;
તે નામ તેહનાં જગત જાણે, વિશ્વમાં ઉગી રહી.
વિવિધ રત્ને જડીત ભૂષણ, રૂપ સુંદર કીંનરી;
પણ શીળવણું શોભે નહીં, તે સત્ય ગણજો સુંદરી.

ઢાળ.

શીળે સુરનર સહુ શેવા કરે, રહેવાનુંરે નિશ્ચળ જે ધરે.

ત્રુટક.

ધરે નિર્મળ શીળ ઉજ્વળ, તાસ કિરતી જળ હળે;
મન કામની તે સિદ્ધિ પામે, અષ્ટ ભય દૂરે ટળે;
ધન્ય ધન્ય તે જાણો ધરા, જ્યાં શિયળ ચોખું આદરે;
આનંદના તે ઓઘ પામે, "ઉદયરત્ન" જશ વિસ્તરે.

જૈનકવિ.

રાસડો.

(સૈયરો હિંડોળે બેસીને અથવા ફરતાં રાસડા લેતાં ગવાય છે.)

રમવા આવોનીરે આવોને નંદજીના લાલ, રમવા આવોનીરે. એ રાગ.

સજની સમજોનીરે સમજો શિખામણ સાર, સજની સમજોનીરે;
નહિ સમજો તો ધિક્કાર, સજની સમજોનીરે. એ ટેક.
પડવે પ્રથમ એક ઈશને ભજીએ, જાઝા પ્રભુ તે પંથને તજીએ;
રોજ સુનીતિ સજીએ, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૧
નીતિ વિના જ્ઞાન ભક્તિ ન સારાં, થાશો સદા સદાચરણથી પ્યારાં;
રહેજો નઠારાથી ન્યારાં, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨
સૌને નમન નમ્ર ભાવથી કરવું, રૂપ જોબન અભિમાન ન ધરવું;
ફિશિઆરીમાં નહિ ફરવું, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩
બીજે પ્રભુ બળવંતશું પ્રીતી, બાપ સમાન ગણો મન જીતી;
ઉંધી બુદ્ધિથી અનીતી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪
પ્રાણીનો પ્રભુ પેદા કરનારો, પતિ ભાવે ભજતાં ભવ હારો;

ધર્મમાં વિષય વિચારો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૫
રાંકની ઉપર દયાળું રહેજો, દીનને દાન ગજા સમ દેજો;
જન્મ્યાનો લ્હાવો લેજો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૬
ત્રીજે તમારી ટેવ સુધારો, જૂઠું ને કડવું ન વેણ ઉચ્ચારો;
દુ:ખમાં ધીરજ ધારો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૭
મૂકી મર્યાદા ન ખડખડ હસવું, તાણીને શ્વાન સમાન ન ભસવું;
કાળજડાને કસ્વું, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૮
થાજો સતીપદ પામવા ખંતી, ધીરજથી જશવંતિ જુવંતી;
સીતાને દમયંતી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૯
ચોથે ચોરી ને જૂલમ જારી, મોટામાં મોટાં એ પાતક ભારી;
નાખશે નર્ક મોઝારી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૧૦
સુંદરી સ્નેહથી શીયળ પાળો, ભુંડીના હાલ ભુંડા બહુ ભાળો;
સંતોષથી મન વાળો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૧૧
મન કર્મ વચને પતિવ્રત પાળે, સ્વામીનું ઘર ધરી સ્નેહ સંભાળે;
ભરથારનું સુખ ભાળે, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૧૨
પાંચમે પાછો કહું છું પોકારી, જાવું મરી વૈભોગ વિસારી;
સાથન કોઇ સહીઆરી, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૩
શાની હુંપદ ક્ષણભંગુર કાયા, સુખ દુ:ખ સૌ તડકો ને છાયા;
મિથ્યા સંસારની માયા, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૪
પાત્ર જોઈ કરજો હાથ ટાઢો, સ્વાર્થ સાથે પરમારરથ સાધો;
હરિને હમેશાં આરાધો, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૫
છઠ્ઠે પરણ્યો પતી ગણી પ્યારો, પર નરને ભાઇ બાપજ ધારો;
મોક્ષનો તો ન ઉધારો, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૬
જેવો મળ્યો તેવો લેવો નિભાવી, ટંટો કર્યા થકી ટળશે શું ભાવી.
કોઈ ફિતુરથી ન ફાવી, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૭
નાથકને નિત હાથ બે જોડી, સંભળાવવું આગ સન્મુખ દોડી;
દાસીની કસુર ન થોડી, સજની સમજો નીરે. સમજો૦ ૧૮
સાતમે કરવી સ્વામીની સેવા, સામુ ન થાવું નઠારા હેવા;
દેશે મહાદેવ મેવા, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૧૯
કંથ ન કામણથી વસ થાશે, ખબર પડ્યાથી ઉલટો ખીજાશે;
ધૂતારા ધૂતી ખાશે, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૦

કંકાસ કરી લેતી લુગડાં ઘરેણાં, લાડ ઘેલી વળી કાઢતી લેણાં;
મૂરખી મારશે મેણાં, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૧
આઠમે માનો સાસુને માતા, દેરને જેઠ ગણો દિલ ભ્રાતા;
સસરો પિતાસુખ દાતા, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૨
વેરીને પણ વશ વિનય કરેછે, તેથી સતી નમી સાસુ કે'છે;–
માતાજી આજ્ઞા શીછે ? સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૩
સાસરીઆનું સેહેવું, રાત દીવસ રૂડે રાજી રહેવું;
પીયર જઇને ન કહેવું, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૪
નોમે નણંદ દેરાણી જેઠાણી, બેન ગણો પ્રીત અંતર આણી;
મીઠી વદો મુખ વાણી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૫
સંપથી જંપ જરૂર ઉર આણો, હલકી વાત હૈયામાં ન આણો;
વાલાં સગાંને વખાણો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૬
ચોટલા ચાર મળે જે ઠામે, ભાગે ઘરના એટલા પરીણામે;
એવી કે'વત આપ નામે સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૭
દશમે ડીલ હરામ ન કરવું, પગઘર દા'ડી જાઝું ન ફરવું;
બહુ ન પીયર પરવરવું, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૮
કામ કર્યાં એણે કામણ કીધાં, વા'લથી સર્વને વશ કરી લીધાં;
પ્રેમનાં શરબત પીધાં, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૨૯
જોર જુલમ વહુપર ન ગુજારો, સાસુને વહુનો કલેશ નઠારો;
પુત્રી પેઠે અંગિકારો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૦
એકાદશીએ આળસ છોડો, જાગોતો પ્રીતી પ્રભુમાં જોડો;
ટેક મર્જાદ ન તોડો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૧
શીખો ગાતાં ને ભરતાં ચીરતતાં, શીખો વળી શીવતાં ને વેતરતાં;
દુર્જનથી રખે ડરતાં, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૨
શેઠાણી થઇને ન બેસી રહેશો, આળસથી રોગ દુઃખ રહેશે;
મીષ્ટાન દા'ડી ન લેશો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૪
બારશે બાળાપણુ ન બતાવો, મોટાં થયાં એમ મનમાં લાવો;
જેને તેને ન બોલાવો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૪
પે'રવું ઓઢવું વખત વિચારી, સમજુને મન સદાઈ સારી;
જાઝી આછાઇ નઠારી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૫
ગભરાઈ ગર્ભની હેળથી ગોરી, ખાય ભુંડી ભૂતડોને મટોડી;

એ થકી હાની ન થોડી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૬
તેરશે ગાજો ગીત પ્રભુનાં, ગાશોમાં ગીત નઠારાં નમૂના;
સંકટ થાશે સમૂનાં, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૭
મોઢે ચડાવી ન બાળ બગાડો, તેમ રોયો પીટયો કહી ન પછાડો;
રે'મમાં રોફ બેસાડો, સજની સમજોનીરે, સમજો૦ ૩૮
બાળન બાળપણે પરણાવો, સારે સગે ન કજોડું કરાવો;
ભાવથી ખૂબ ભણાવો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૩૯
ચૌદશે વેહેમની વાત વિસારો, જાદૂ શુકનને જોશી જુઠારો;
વળગાડ ખોટો ધારો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૦
વે'લા ઉઠી નિત ધરવાળી નાખો, શરીરને લુગડાં સદા સ્વચ્છ રાખો;
ચોખ્ખાઇનાં સુખ ચાખો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૧
સ્થાપજો વનિતા સમાજ વખાણી, સૈયરને શીખ આપજો શાણી;
સંપી રે' ધણી ધણિઆણી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૨
પૂનમે પાવરધા ભણી થાજો, વેમ તજી ગુણવંત ગણાજો;
બીજીને આ રસ પાજો, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૩
વાંચે જે ચોપડિયો નિત સારી, ઘડી ન ખુવે કરી કુથલી નઠારી;
જઉં એ ઉપર બલિહારી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૪
પંદર તીથીનો બોધ પ્રમાણી, માને તો બહુ સુખ પામશો શાણી;
"વલ્લભદાસ"ની વાણી, સજની સમજોનીરે. સમજો૦ ૪૫

સાસરે સંપિને ચાલવા વિષે.

ધોળ.

રામ લક્ષ્મણ વનમાં સિધાવતાં, સાથે સીતાને લક્ષ્મણ ભ્રાત;
કહે રઘુનાથ. પધારો પીયર ભણી. [એ રાગ.]
સાસરે સારી રીતથી ચાલવું, એથી લાભ અધિક બેની થાય;
સંકટ સહુ જાય. સંપી ચાલો સાસરે. [ટેક.] ૧
કજિયો કદી કરવો નહીં કોઇશું, ચાલો સંપીને બેન સદાય;
જેથી સૂખ થાય. સંપી૦ ૨
સાસુને શાણી માતા સમી ગણો, એની આજ્ઞા માનો હરનીશ;
નમાવીને શીશ. સંપી૦ ૩

સાસૂ સાચી માતા જાણો સાસરે, લાવો નહિ તેનાપર કદી રીસ;
રૂઠે જુગદીસ. સંપી૦ ૪
પ્રાતઃકાળમાં પ્રીતથી ઉઠવું, બોલવું આ રીતે સાસૂ સાથ;
જોડીને બે હાથ. સંપી૦ ૫
આજ્ઞા આપો જે આપ ઉમંગથી, ચોંટાડી સ્નેહે ચિત્તની સાથ;
પાળું પ્રીતે માત. સંપી૦ ૬
સસરાને તો બાપ સમો ગણો, ભુંડું ભણવું નહીં તેને વેણ;
દીસે દુઃખદેણ. સંપી૦ ૭
શાણી આજ્ઞા પાળો સસરા તણી, ઉથાપો ગાં તેનું કહ્યું કેણ;
પાળો પ્રીતે રેણ. સંપી૦ ૮
નણંદીને બેનો જેવી જાણવી, આણવી એનાપર અતિ પ્રીત;
રાખો રૂડી રીત. સંપી૦ ૯
ભાઇ જેવા જાણો દેર જેઠને, રાજી રાખો તેને રૂડી રીત;
આજ્ઞા પાળી નિત્ય. સંપી૦ ૧૦
પરણ્યા પતિ સાથે ટંટો ન કરીએ, ખીજીએ ન ધરી ઉર ખાર;
રહિએ ધરી પ્યાર. સંપી૦ ૧૧
આજ્ઞા એનીને નિત્ય અનુસરો, કરો જેમ કહે ભરથાર;
પૂરો ધરો પ્યાર. સંપી૦ ૧૨
સુખ આપો આજ્ઞા પાળી એહને, સાચું સ્વામીનું સગપણ સાર;
છે મોક્ષનું દ્વાર. સંપી૦ ૧૩
જેથી જગદીશ રૂડી રીતે રીઝશે, ખીજશે ન ધરી કદી ખાર;
સુખ આપે અપાર. સંપી૦ ૧૪
પરપુરૂષ સામું નવ પેખવું, લેખો ભરથાર વીણ ભાઇ બાપ;
લેજ્યો સતી છાપ. સંપી૦ ૧૫
પરપુરૂષની સામું પેખતાં, લાગે પાપ જગતમાં અમાપ;
એવી શાસ્ત્રે છાપ. સંપી૦ ૧૬
પડોશી સાથે પ્રીતથી વરતવું, તેની સાથે લડો ન વાર;
મળે ફીટકાર. સંપી૦ ૧૭
કોઇનું સારૂં દેખી શોક ના કરો, ખોટા લોભ કરો ન લગાર;
એમાં નહીં સાર. સંપી૦ ૧૮
ગજા ઉપર ઘરેણાં ઘડાવવાં, ટંટા કરવો નહીં કોઈ વાર;

ઘર માંહી લગાર. સંપી૦ ૧૯
દેવાની ખાડમાં ન ડુબાવવો, શણુગાર સાટે ભરથાર;
એની કોઇ વાર. સંપી૦ ૨૦
ઘરની વાત બીજે જઇ ન કરો, ઠરો એથી અણુસમજુ અપાર;
ધીઃકારે સંસાર. સંપી૦ ૨૧
પેટ મોટું રાખો પ્યારી બેનીયો, રૂડી કે ભુંડી વાત લગાર;
કાઢો નહીં બા'ર સંપી૦ ૨૨
સંતોષી બની બની સ્વામી સાથે વસો, ભોગવો જે આપ્યું ભગવાન;
કૃપાને નિધાન. સંપી૦ ૨૩
શીખ શાણી જો "લલ્લુ" ની માનશો, પામશો સુખ સ્વર્ગ સમાન;
રીઝે ભગવાન. સંપી૦ ૨૪

ગીતો, ગરબા છંદ ગાયા પછી તથા મંડળી બરખાસ્ત થવાની હોય, ત્યારે ગાવાની—ગરબી.

"મા પાવે તે ગઢથી ઉતર્યાં મા કાળીરે" એ રાગ.

અમે જઇશું અમારે ઘેર, સઇયિર સાંભળજો;
મનડામાં રાખી મેર, વળી વહેલાં મળજો. ૧
જો કવચન કહ્યું કાંહી, સઇયર સાંભળજો;
તો માફ કરો મનમાંહી, વળી વેહેલાં મળજો. ૨
ગાઇ ગીતો ગરબા છંદ, સઇયર સાંભળજો;
ઉરમાં ઉપજ્યો આનંદ, વળી વેહેલાં મળજો ૩
પરીપુરણુ તમારો પ્રેમ, સઇયર સાંભળજો;
કોઇ કાળે વીસરે કેમ, વળી વેહેલાં મળજો. ૪
હું કહુંછું જોડી હાથ, સઇયિર સાંભળજો;
સઘળી સાહેલી સાથ, વળી વેહેલા મળજો. ૫
આજ ટાઢાં કીધાં તન, સઇયર સાંભળજો;
મળવાથી હરખયું મન, વળી વેહેલાં મળજો. ૬
દેખી સુંદર દેખાવ, સઇયિર સાંભળજો;
જીવતરનો લીધો લાવ, વળી વેહેલાં મળજો. ૭
સઘળી તમને શાબાશ, સઇયર સાંભળજો.
પરમેશ્વર પુરે આશ, વળી વેહેલાં મળજો. ૮
મન ગમતો કરી મેળાપ, સઇયર સાંભળજો;

તનડાના ટળીઆ તાપ, વળી વેહેલાં મળજો. ૯
આ અવસર આજ અમૂલ્ય, સઇયર સાંભળજો;
તે લાખ દીવાળી તુલ્ય, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૦
હું કહું છું વાર હજાર, સઈયર સાંભળજો;
આ સફળ થયો સંસાર, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૧
શુણી બોલ તમારા આજ, સઈયિર સાંભળજો;
સમજી શીખીયાં સુધરાઇ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૨
તમે દીલનાં છો દરીઆવ, સઈયિર સાંભળજો;
ભલો દીઠો તમારો ભાવ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૩
તમે ડહાપણનાં દેનાર, સઇયર સાંભળજો;
તમે ભલાવણના ભંડાર, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૪
ગંગાજળ નીરમળ નામ, સઈયિર સાંભળજો;
તમે ઠરવાનું છો ઠામ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૫
તમે ગરવાં ગુણ ગંભીર, સઈયિર સાંભળજો;
તમે ધરમ ધુરંધર ધીર, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૬
તમે સતી શીરોમણી શુદ્ધ, સઇયર સાંભળજો;
બહોંતેર કળામાં બુધ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૭
તમે સદાચરણમાં સીધ, સઇયર સાંભળજો;
તમે નીરમળતાના નીધ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૮
તમે વિદ્યા બાગ વીશાળ, સઇયર સાંભળજો;
કુળ દીવન દીપક માળ, વળી વેહેલાં મળજો. ૧૯
તમે સમજુમાં સરદાર, સઇયર સાંભળજો;
તમે ઉત્તમ અને ઉદાર, વળી વેહેલાં મળજો. ૨૦
મન વસયાં તમારાં વેણ. સઇયર સાંભળજો;
નીરખીને ઠરીયાં નેણ, વળી વેહેલાં મળજો. ૨૧
ઘણું સરસ તમારો સંગ, સઇયર સાંભળજો;
રૂદે ચઢયો તમારો રંગ, વળી વેહેલાં મળજો. ૨૨
વળી કહીએ છેલી વાર, સઇયર સાંભળજો;
જણ જણને કરોડ જુહાર, વળી વેહેલાં મળજો. ૨૩
હરી પુરે તમારી હામ, સઈયિર સાંભળજો,
દે આશીશ "દલપતરામ" વળી વેહેલાં મળજો. ૨૪

मूकंकरोतिवाचालंपंगूल्लंघयतेगिरिं ॥
यत्कृपातमहंवंदेपरमानंदमाधवम ॥ १ ॥

અર્થ—જે ઉપર પરમેશ્વરની કૃપા છે તે કોઇ મુંગો માણુસ હોય એટલે તેને મુદલ બોલતાં ન આવડતું હોય તો પણ તેને વાચા પૂર્ણ કરે છે. અને પંગુ એટલે મુદલ ચલાતું ન હોય પણ તેને પર્વત ઉપર ચડે તેવું કરેછે તેવા પરમ આનંદકારીને માયા જીતેલા પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરૂં છું.

સમાપ્ત.

અગાઉથી ગ્રાહક થઈ આશ્રય આપનારા સદ્‌ગૃહસ્થોનાં મુબારક નામ.

અમદાવાદ.

૧ ને. રા. બા. ગીરધરલાલ ઉલટરામ.
૧ મે. દામોદર મંચારામ આ. ઇજનેર
૧ ,, મોતીલાલદોલતરાયસ્મા.કો.કલાર્ક
૧ ,,મી.જગન્નાથરણછોડદાસહેડકલાર્ક
૧ ,, ઓં. પી. બી. એ. યોગીરાજા.
૧ રા. રા. અમૃતલાલ પ્રાણલાલ.
૧ ,, ,, મણીભાઇજેસંગભાઇહઠીસંગ
૧ ,, ,, પુરૂષોત્તમભાઇ મગનભાઇ.
૧ ,, ,, વકીલ લક્ષ્મીશંકર દેવશંકર.
૧ ,, ,, પુરૂષોત્તમસખારામ એ.ડે.વૈ.
૧ ,, ,, મણીલાલ વિશ્વનાથ.
૧ ,, ,, નગીનદાસ રણછોડદાસ.
૧ ,, ,, મગનલાલ મનસુખરામ દવે.
૧ ,, ,, ચમનલાલલભોગીલામહેતા.
૧ ,, ,, વલભભાઇ નાગરજી.
૧ ,, ,, પ્રાણશંકર ગૌવરીશંકર.

અંજાર (કચ્છ)

૧ નેકનામ મહારાજા શ્રી ખેંગારજી લાઇબ્રેરી.
૧ રા. રા. જોશીમાધવજીવિ.શીવરામ
૧ ,, ,, ઉમીઆશંકર ખુશાલીરાય.
૧ ,, ,, પટેલ રામજી લાધા.

અજમેર (રજપુતાના.)

૧ રા. રા. મનસી સમર્થદાન સમ્પાદક "રાજાઆન સમાચાર."
૧ ,, ,, બાપાલાલ વેણીરામ.
૧ ,, ,, છોટાલાલ કેશવલાલ કલાર્ક.

અમરેલી.

૧ રા. રા. કશનદાસ ચત્રભુજ ગાંધી.
૧ ,, ,, છગનલાલ નરોત્તમ શેઠ.

અજાબ.

૧ મે. દામોદરદાસ હીરજી જગડ. આ. પો. સુ.
૧ મે.થાણદાર જશવંતરાયમયાશંકર.

અમલેશ્વર.

૧ રા. રા. નર્બેરામ આશારામ પટેલ.

અલ્હાબાદ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર. બી. એ.

અનસૂયા.

૧ મે. શ્રીધર નિત્યારામ. ડાક્ટર.

અંકેવાળીઆ.

૧ નેકનામ. રાણાશ્રી રણજીતસિંહજી દેવીસિંહજી.

અલુવા.

૧ ને. ઠાકોરશ્રી ભગવાનજી ગોદલજી.

અધાર.

૧ રા.રા.પા.ચુનીલાલમોતીરામમુખી.

અમૃતસર.

૧ રા. રા. જીવણરામ હરિશંકર દવે.

અમરાપર.

૧ રા.રા. સેવકરામવિશ્વનાથમહેતાજી.

આંકલાવ.

૧ રા. રા. જગન્નાથ રામશંકરભાઈ.

આણંદ

૧ રા.રા. હરકીશનદાસ. લો. ફ. ઓવરસીયર.

આંબલીઆરા.

૧ રા. રા. મગનલાલ નરોત્તમ પટેલ.

આમોદ.

૧ રા.રા.લલ્લુભાઇમંછારામમજમુદાર

આંકલવા.

૧ બાઇ દેવબાઇ.

આંકીઆબ બંદર.

૧ રા. રા. ઉમેદચંદ બેચરદાસ.

૧ ,, ,, માવજી કાળીદાસ.

ઓરપાડ.

૧ રા. રા. ઘેલાભાઈ મૂલચંદ.

ઇન્દોર કેમ્પ.

૧ રા. રા. દલપતરામ દલસુખરામ મહેતાજી.

ઈનવારા બજાર. (નાળપોર)

૧ ર..રા.અબાસઅલીઅલીભાઇડાકટર

ઉતેળીઆ.

૧ રા.રા.છોટાલાલ જગન્નાથમહેતાજી

૧ ,, ,, મહેતા જટાશંકર બકોરદાસ.

ઉંચડી.

૧ નેકનામ.કુંવરીશ્રીરૂપાળીબાસાહેબ

૧ મે. ચુડાસમા. શીવસિંહજીબાવાજી

ઉના.

૧ રા. રા.મકનદાસકુબેરદાસસરવૈયર.

૧ ,, ,, લક્ષ્મીશંકર ત્રીકમદાસ.

૧ ,, ,, ગુલાબરાયવિ.અમરજીદેશાઈ

ઉનાપા.

૧ રા. રા.ગણુપતરામબાપુજીમહેતાજી

ઉમરેઠ.

૧ મે. પરી નાનાલાલ ફીલાભાઈ સેક્રેટરી નડીયાદ. બી. હાઉસ.

ઉનાઈ.

૧ મે. જીજીભાઇકુંવરજીડીપા મેનેજર.

ઉમેટા.

૧૧ મે. લલ્લુભાઇ હરિદાસ જમીદાર મારફતે.

૧ ,, કુમારશ્રીપૃથીરાજજીહઠીસિંહજી

૧ ,, પાટવી કુમાર શ્રી રાયસિંહજી રતનસિંહજી.

૧ રા. રા. આશારામકુબેરજીકારકુન.

૨ ,, ,, ભોળાનાથ કેશવરામ તલાટી.

૧ ,, ,, પુંજારામ અભેરામ તલાટી.

૧ ,, ,, મૂળજી ભવાનીશંકર તલાટી.

૧ ,, ,, ફૂલભાઈ ગાનભાઇ શેઠ.

૧ ,, ,, છોટાલલ લલ્લુદાસ તલાટી.

ઉરણ બંદર.

૧ રા. રા. રતનજી વીરજી શાહ.

'એડન.

૧ રા. રા. સુબેદારમેજરવાલજીરામા.

ઓરપાડ.

૧ રા. રા. હરિભાઈ ગોવિંદજીતલાટી.

૧ ,, ,, ઘેલાભાઇ મૂળચંદ.

કડી.

૧ રા. રા. હર્ષદરાય વ્રજરાય.

૧ ,, ,, ચીમનલાલછોટાલાલદેશાઈ.

૧ ,, ,, અમથારામ વૈકુંઠરામ ભટ્ટ.

૧ ,, ,, મથુરાંદાસ ગગલ પરીખ.

કર્નાલ.

૧ મે. સંપતરામ પુનીઆ.. કિસોરી. ડીલી. કે. આર. વાઈ.

કરાંચી બંદર.

૧ મે. કરશનદાસ પ્રેમજી ટ્રાન્સલેટર.

૧ રા. રા. નગીનદાસ દામોદરદાસ.

૧ ,, ,, જોશી નાનજી ઝવેર.

૧ ,, ,, મેઘજી ગાભા મોચી.

૧ ,, ,, કાનજી માવજી

૧ ,, ,, ભાઇ નાઉમલ ઉદેરનમલ.

૧ ,, ,, ચાંપશી અમરશી.

૧ ,, ,, ઠા. મોરારજી સુંદરજી.
૧ ,, ,, ત્રીકમદાસ દેવજીપારખીઆ
૧ ,, ,, વીરજી વિ. વશરામ.

કતારગામ.

૧ રા. રા. પ્રાગજી વલભરામ નાયક.

કરીઆણા.

૧ મે. ખાચર જીવા વીરા ભાગદાર.

કલકત્તા.

૧ રા.રા. પરી શામળદાસ કરમચંદ.
૧ ,, ,, કાળીદાસ દેવકરણ.
૧ ,, ,, રામજી લાલજી ઠકર.

કારંજા. (વરાડપ્રાંત.)

૧ રા. રા. પ્રાગજી લીલાધર ઠકર.

કાવલી.

૧ રા.રા.મુનસીમહંમદકરીમજીમારતર

કાનાનોર બંદર.

૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમદાસ વિ. માવજી.

કાશી (બનારસ.)

૩ રા.રા. દેશાઇ સેવકલાલ ઇશ્વરલાલ.

કાનામાંગલોર.

૧ રા. રા. હરિદાસ પુરૂષોત્તમ અને વાઇડા કેશવજી.

કુંડલા.

૧ મે.સૈયદહુસેનમીઆંબીનનિઝામુદીન

કુતીઆણા.

૧ રા. રા.ગંગારામવિ.લાલજીત્રવાડી.

કુંજાગાઉં.

૧ મે. સીલેમન હસનની કંપની.

કેલીકટ.

૨ રા. રા. દ્વારકાંદાસ તુળસીદાસ.
૧ રા.રા. ગોરધનદાસ દેવચંદ શાહ.
૧ રા. રા. પ્રેમજી વિ. લધા ઠકર.

કોચીન.

૧ રા. રા. કાનજી વિ. કેશવજી શાહ.
૧ ,, ,, નરસિંહ વિ. હરિદાસશાહ.

કોટડા (પીઠા.)

૧ રા. રા. વલભદાસ ભાણજી માસ્તર.
૧ ,, ,, કાળા હરખચંદ કામદાર.

કોટડા (કચ્છ.)

૧ રા.રા.ઉમાશંકરરામચંદ્રદવેમાસ્તર

કોડાય (કચ્છ.)

૧ રા. રા. ઠાકરશી વિ.જેઠાભાઇ વેદાંત

કિઓકટો (બરમા.)

૧ રા. રા. સી. ટી. પંડિત પોસ્ટમાસ્તર

ખંભાત.

૧ રા. રા. માણેકલાલ મોતીરામ.
૧ ,, ,,ચીમનલાલ દૂર્ગા. તો.દરોગા
૧ ,, ,,મણીશંકરગૌવરીશંકરકલાર્ક.

ખડાલ.

૧ મે. શ્રી સુરસંઘજી સરદારસંઘજી.

ખાંભોદર.

૧ રા. રા. ગોવર્ધન કાનજી મેહેતાજી.

ખીજડીઆ (જામ.)

૧ રા. રા. ધરમશી રામજી પટેલ.

ખીરસરા.

૧ રા. રા.હરિલાલવિ.રણછોડદાસ.મા.

ખેડા.

૧ મે. રા. બહાદુર મોતીલાલ ચુનીલાલ ડો. ડે. કલેકટર.
૧ રા. રા. છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ.

ખારાઘોડા.

૧ રા. રા. લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.

ખૈરથલ.

૧ મે. બાબુ મગનલાલ ઇન્સ્પેકટર.

ગડત.

૧ મે. રા. સા. દયાળજી ડાહ્યાભાઇ

ગણોદ.

૧ નેકનામ. બાઇ શ્રી હરિબા.

ગઢેચી.

૧ રા. રા. દુલભદાસ વિ. માધવજી.

ગાંગડ.

૧ રા. રા. હીરાચંદ વેલજી કારભારી.

ગાજણા.

૧ ને. મહારાણા શ્રી હીંમતસંઘજી રામસંઘજી ઠાકોર.

ગઢડા.

૧ રા. રા. રામજી દેવરામ રાઇટર.

ગીદડ.

૧ ને. મે. નથુભાઇ પીતાંબર કારભારી સાહેબ.

૧ સૌ. મોંઘીબાઈ મી. પનજી નથુના પુત્ર અમૃતલાલનાં પત્ની.

ગુંદીઆળા.

૧ ને. રાણા શ્રી કસલસિંહજી લધુભા દરબાર.

ગોલવાડ.

૧ લલ્લુભાઇ સુરભાઇ દેશાઈ. સ્ટે. માસ્તર.

ગોંડલ.

૫ ને. શ્રીમંત અખંડ સૌ. બાઇ શ્રી નંદકુવેરબા સાહેબ.

૧ સૌ. બાઈ વિજયાલક્ષ્મી તારમાસ્તર ભાનુશંકરનાં પત્ની.

૧ રા. રા. મંગળજી પ્રાગજી દડવા વૈવટી કારકુન.

૧ ,, ,,શાલેભીનઅબુબકરપો.જમાદાર

૧ ,, ,, ખ્રીસ્તી રણછોડ ઉકાભાઇ.

૧ ,, ,, ધરમશી વાલજી કડીઆ.

ગોધ્રા.

૧ રા.રા.મી. માનકરઅનેજમીઅતરામ

૧ ને. મે. માણેકલાલ રણછોડલાલ પો. સુ. સિ.

ઘોઘા બંદર.

૧ રા.રા.દુર્ગાશંકર મહાશંકર આ.મા.

ચમારડી.

૧ મે. નાનાલાલ વજેશંકર થાણદાર.

૧ રા.રા.પ્રભુરામવિ.ગંગારામ.માસ્તર.

૧ રા.રા. શિરાજભાઇ જીવરાજ હે. કો'

૧ મે.રાઓળમૂલુભાઈકનુભાઈભાગદાર

ચીચણ બંદર.

૧ રા. રા. મથુરાંદાસ પ્રાણજીવનદાસ.

૧ ,, ,, ત્રીભોવન શંકરલાલ.

૧ ,, ,, નરસિંહલાલ હરિલાલ.

ચીતળ.

૧ રા. રા. પ્રાગજી ભાણજી માસ્તર.

૧ ,, ,, બાપુભાઇ દોલતરાય મેનેજર

ચોટીલા.

૧ રા. રા. ધાધલ દેવાઇત રાણા ખેરાણા ભાગદાર.

૧ રા. રા. મણીશંકર વિ. હરજીવન જપ્તીદાર.

છીદ્રા.

૧ રા. રા. મણીલાલ અચરતલાલ.

છોટાઉદેપુર.

૧ ને. મે. મહારાવળશ્રી ઇંદ્રસિંહજી જીતસિંહજી.

૧ ,, ,, ,, ભરતસિંહજીજીતસિંહજી.

૧ ,, ,, ,, ચંદ્રસિંહજીજીતસિંહજી.

૧ ,, ,, ,, ખુમાણસિંહજીજીતસિંહજી.

૧ ,, ,, ,, ભવાનીસિંહજીજીતસિંહજી

જબલપુર.

૧ રા. રા. શેલત વેણીશંકર.

૧ ,, ,, ગૌરીશંકર માધવરામ.

જંડ.

૧ ,, ,, દેવરાજ ખીમજી રાઠોડ.

જંબુસર.

૧ રા. રા.વકીલબળવતરાયદીનાનાથ
૧ ,, ,, ,, હરગોવનદાસ દુલભદાસ.

જસદણ.

૧ રા. રા. વકીલ કેશવજી જેરામ.

જખૌ (કચ્છ.)

૧ રા. રા. ખીમજી હંશરાજ.

જાફરાબાદ.

૧ મે.ડાક્ટરઅમીદાસમનજીએલ.એમ.
૧ રા.રા. ફુલચંદ બેચરદાસ સરવૈયર.

જાંબુડા. (જામ.)

૧ રા. રા. લાખા વિ.માલસુર પે.આ.
૧ ” ” ગોવિંદ ભોજાણી ગઢવી.
૧ ” ” ભગવાનજી નાગાજણ.
૧ ” ” વસ્તા ધનજી ખોજા.
૧ ” ” દેવજી પુરૂષોત્તમ ગાંધી.
૧ ” ” શોની રણછોડ તેજાણી.
૧ ” ” મૂળુ ભોજા ગઢવી.
૧ ” ” આપા દેવરાજ ગઢવી.
૧ ” ” દેવરાજ ભાણુજી સુતાર.
૧ ” ” સુંદરજી હરજી ખોજા.

જાળીયાદેવાણી.

૧ ને. મે. કુમાર શ્રી સુરસિંહજી.

જામનગર.

૧ ને. મે. કલ્યાણરાય લક્ષ્મીશંકર ના ચબદીવાન.
૧ રા. રા. માનશંકર વિ. છબીલદાસ માંકડ.
૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા બાઈશ્રી વખતુબા.
૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા બાઇશ્રી માજીબા.
૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા બાઇશ્રી ફુલીબા.
૧ ને. મે શ્રીમંતકુંવરીશ્રી રૂપાળીબા.
૫ રા.રા. રેવાશંકર પ્રભાશંકર ત્રિવેદી.
૧ મે. હરગોવિંદ હરનારાયણ કુંવરસાહેબના ડયુટર.
૧ રા.રા.દુલેરાયછોટાલાલઅંજારીયા.
૧ ” ” નથુભાઇઅંબાશંકર.મ.પ્રે.મે.
૧ ” ”લાલશંકરઉમીઆશંકરઆચાર્ય
૧ ” ” પંડ્યા કાળીદાસલાધામાસ્તર.

જીતનગર.

૧ રા.રા કાશીરામ જેશંકર સરવૈયર.

જુનાગઢ.

૧ ને. મે. ઝાલા પુરૂષોત્તમરાય સુંદરજી નાયબ દીવાન.
૧ મે.ગોવર્ધનદાસ ઈંદ્રજી સિરસ્તેદાર.
૧ મે. નરસિંહપ્રસાદ સુંદરજી ઝાલા.
૧ રા.રા.વકીલગીરધરલાલરાજારામ.
૧ રા.રા. દુલેરાયવિ.હરિપ્રસાદનાં પત્ની સૌ. બાઈ ઇચ્છાલક્ષ્મી.
૧ ” ” પ્રભુદાસ ઈંદ્રજી વૈશ્નવ.
૨ ” ” ગોવિંદજી નાનજી બુકસેલર.
૧ ” ” ગુલાબશંકરવિ.કલ્યાણજીવોરા
૧ ” ” હીરાચંદ ભગવાનદાસ.

જેતલસર (સિવિલ સ્ટેશન.)

૧૧ નેકનામદાર રાવસાહેબ નથુભાઇ નાનાભાઇ. ડે. આ. પો. એ. સાહેબ મારફત.
૧ રા.રા. ગોવિંદલાલ છનુલાલ સિરસ્તેદાર.
૧ ” ” હીમતલાલભાઇ જુનાગઢ વકીલ.
૧ ” ” લક્ષ્મીશંકરભાઈ પોરબંદર વકીલ.
૧ ” ” કાળીદાસભાઈવડીઆવકીલ.

૧ ” ” હરખચંદ ઇંદ્રજી મોસલી એ-
કાઉન્ટન્ટ.
૧ ,, ,, મગનલાલ હરિદત્ત કલાર્ક.
૧ ,, ,, ચંદુલાલ નાનાલાલ.
૧ ,, ,, રવીશંકર જીવણલાલ વકીલ
૧ ,, ,, દેશાઇ નાનાલાલ વ્રજલાલ
વકીલ.
૧ મે. મહાશંકર મોતીરામ ડે. આ.
પો. એ. સિરસ્તેદાર.

જેતપુર (કાઠીનું)

૧ રા.રા. દ્વારકાંદાસવિ.દયાળજીવકીલ.

જોધપુર (મારવાડ.)

૧ ને. મે. માણેકજી ભીમજીભાઇ મ-
હારાજાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.
૧ નેકનામ. બાઈ શ્રી ગોકાંબાઇ.

જોધપુર (જામ.)

૧ મે. વાસુદેવભાઇ બળવંત વૈવટદાર.

ટંકારા.

૧ મે. મહાલકારી સાહેબ.
૧ રા. રા. સુંદરજી રણછોડ આ. મા.

ટીંટોઈ.

૧ રા. રા. હરગોવિંદ શંભુરામ ઠાકર.

ટીંબા.

૧ ને.મે.કુમારશ્રીરાધુભાગુમાનસિંહજી
૧ને.મે.કુમારશ્રીબળવંતસિંહજીમેરૂભા

ટુવા.

૨ રા.રા.બેચરલાલલલુભાઈરિટે.માસ્તર

ટુકેદ.

૨ રા. રા. રૂસ્તમજી રતનજી શેઠ.

ડેહણું (થાણા તાબે.)

૧ રા. રા. વજેરામ મણીભાઇ.
૧ ,, ,, મગનલાલ ગોવિંદજી ઠકર.

ડેડાણ.

૧ મે. નરસિંહ જેરામ કારભારી.

ડીકા.

૧ રા. રા. કેશવલાલ દલસુખરામ.

ઠઠ્ઠા (સિંધ.)

૩ રા. રા. લક્ષ્મીદાસ તુળશી.
૧ ,, ,, મુલતાની મગનલાલ કું-
ભણદાસ ચોક્રી.

તણછા.

૧ રા. રા. અંબાલાલ નથુરામ ભટ્ટ

તાટમીઓ (બ્રહ્મદેશ.)

૧ રા. રા. જેશંકર મોનજી રાવળ.

તાલટી.

૧ મે. અણદમલ હેડમાસ્તર.

ત્રાળસા.

૧ રા. રા. જીવાભાઈ બેચર મહેતાજી.

થરાદ.

૧ રા. રા. મગનલાલ નારાયણજી.

થાણા.

૧ ને. મે. હજુર ડે. કલેકટર સાહેબ.
૧ મે. રા. બા. કેશવલાલ હીરાલાલ.
૧ મે. શેઠ રતનજી અરદેશર કંટ્રાકટર

થુની.

૧ રા. રા. નાનજી નાથા કંટ્રાકટર.

દમણ.

૧ રા. રા. આણંદરાવ ગણપતરામ.
૧ ,, ,, મોતીરામ મંગળદાસ ઇંગ્રે-
જી દવા વેચનાર.

દરેડ.

૧ ને. મે. બાઇ શ્રી સજુબા સાહેબ.

દડવા (મોટા.)

૧ ને.મે.વાળાહમીરપુંજાદડવાભાગદાર.
૧ ,, ,,વાળાજેઠસુરગોદડદડવાભાગદાર
૧ ,, ,, વાળા સામત ગીગા કાન-
પુર તાલુકદાર.

૧ ,, ,, વાળા ભાણુ માત્રા કાનપુર તાલુકદાર.
૧ " " ધાધલ રામભાઇ માણુસુર.
૧ રા. રા. ત્રીભોવન કાળા કામદાર.
૧ ,, ,, જીવન હીરજી કામદાર.
૧ ,, ,, ભીમજી ઝીણા વિપ્ર.
૧ ,, ,, પુરૂષોત્તમ નાનજી શેઠ.
૧ ,, ,, વીરજી રવજી શેઠ.
૧ ,, ,, દયારામ ભાણજી જોશી.

દ્વારકાં.

૧ રા. રા. વાલજીભાઇ જેરામ મહેતા

દસાડા.

૧ ને. મે. જેસરખાં અલેમખાનજી તાલુકદાર.

દામનગર.

૧ રા.રા.ગીરજાશંકરદુલભજીવિ.પો.મે.

દીઓર.

૧ રા. રા. પ્રેમજી લક્ષ્મીરામ. ઠકર.

દેવગઢ.

૧ રા.રા. મૂળજી રૂગનાથજી. ને. લા. સેક્રેટરી.

દેશલપર (કચ્છ)

૧ રા.રા. મોરારજીઅજમાલ માસ્તર.

ધરમપુર.

૨ ને. મે. મહારાણા કુમારશ્રી ચંદ્રદેવજી દાદાસાહેબ.
૧ ને. મે. ભીખાભાઇ હરિભાઇ આબકારી. કમિશનર.
૧ ,, ,, ઠાકોર નારસિંહજી ભગવાનસિંહજી.
૧ રા.રા. મણીરામ કુબેરદાસવસાણી
૧ ,, ,, છોટાલાલ નારણદાસ.
૧ ,, ,, જીવણરામ ભગુભાઇ દા.

ધરમપુર (પ્રાંત રામનગર.)

૨ ને. મે. શ્રીમંત મહારાણાશ્રી મોહન દેવજી રાણારાજે.

ધર્માવરમ (જી. અનંતપુર)

૧ રા.રા. જેસિંગ રતનચંદ રાજા.
૧ ,, ,, નરોત્તમદાસરણછોડદાસશા.

ધરવાળા.

૧ ને.મે.ગોહેલશ્રી દેવિસિંહજીગોડભાઈ

ધરશાણા

૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ છોટારામ.

ધાનેશ

૧ રા. રા. દાનસંગ શ્યામજી પારેખ.

ધ્રાંગધ્રા.

૧ રા.રા. જેઠાલાલબાપાલાલ ફોજદાર
૧ ,, ,, વજેરામહરિનારાયણ.માસ્તર
૧ ,, ,, લક્ષ્મીશંકર પ્રભાશંકર દવે.
૧ ,, ,, કાનજી પ્રભાશંકર દવે.
૧ ,, ,, નૌત્તમલાલ પ્રભાશંકર દવે.

ધ્રોળ

૨ ને. મે. અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપ મહારાજા શ્રી હરિસિંહજી જયસિંહજી ઠાકોર સાહેબ.
૧ ને. મે. કુમારસાહેબ શ્રી દોલતસિંહજી હરિસિંહજી.
૧ને.શ્રીમંતઅખંડ.સૌ.બાઈશ્રીનાનીબા
૧ ને. શ્રીમંત અખંડ. સૌ. બાઇ શ્રી રૂપળીબા.
૧ને.શ્રીમંત.અખંડ.સૌ.ધોળીબાઈ.દીવાનસાહેબમાણેચંદભાઈનાપત્ની.
૨ રા.મે. મૂળશંકરભાઇ દયારામસર ન્યાયાધિસ.
૧ ,, ,, વજેરામઇંદ્રજીરેવન્યુકમીશનર.
૧ ,, ,, શાકરલાલશામજી હેડમાસ્તર

૧ ,, ,, જેરામ વશરામ તા. માસ્તર.
૧ બાઇ ગગીબાઇ ભવાન.
૧ રા.રા. માણેક ચાંપશી વકીલ.
૧ ,, ,, મોરારજી દેવરાજ વકીલ.
૧ ,, ,, હીરજી લવજી વકીલ.
૧ " " ધનજી હીરાચંદ શાહ.

ધ્રાફા.

૧ ને. મે. જાડેજાશ્રી ચંદ્રસિંહજી ફતેસિંહજી.

ધોરાજી.

૧ રા. રા. પ્રાણજીવન સુંદરજી ઠકર.

ધોળકા.

૧ રા.રા. દેવચંદ નરોત્તમ વકીલ.
૧ " " છોટાલાલ છગનલાલ.
૧ " " પીતામર હરગોવિંદ તલાટી.
૧ " " હરિભાઇ આણંદજી ઠાકોર.

નવસારી.

૧ રા.રા. વિશ્વેશ્વર હરેશ્વર યાજ્ઞિક

નવીબંદર.

૧ રા. રા. બળવંતરાય વિ. પ્રભાશંકર મહેતા.

નખત્રાણા.

૧ રા.રા.દયાશંકરજીવણરામથાણદાર.

નળદૂર્ગ.

૧ રા. રા. અરદેશર પાલણજી તારાપુરવાળા.

નડીયાદ.

૧ રા.રા.ભોળાનાથત્રીકમલાલમુખત્યાર
૧ રા. રા. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.
૧ ,, ,, જેશંકર લક્ષ્મીદત્ત સ્ટાંપવેંડર

નાઉગાંગ.

૧ રા.રા. ફીરોજશાહપાલણજીમરચંટ.

નાંદોદ.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ હરિવલભદાસ.

નારાયણ સરોવર (કચ્છ.)

૧ રા. રા. બાલાશંકર કાશીરામ માસ્તર
૧ ,, ,, હરિશંકર વિ.કાનજી તીર્થગોર

નાગપુર.

૧ રા. રા. નવરોજજી કાવસજીઇજનેર

નારગોલ.

૧ રા.રા. દલપતરામ કેશવરામમાસ્તર

નોગોમા.

૧ રા.રા.દેશાઇવશનજીરૂગનાથમહેતાજી

નાશીક.

૧ રા. રા. ચદુલાલ લલુભાઇ.

નાયકા.

૧ રા.રા.અમૃતલાલસુંદરલાલમહેતાજી

પલશાણા.

૧ રા. રા. અંબાલાલ હરિભાઇ સનંદી મુખત્યાર.

પંચપીપળા.

૧રા.રા.જમનાદાસલલુભાઇતારમાસ્તર

પરિઅજ.

૧ રા.રા.રમણલાલદામોદરદાસતલાટી.

પાલ (ઇડર પાસે.)

૧ ને. મે. ઠાકોરશ્રી પૃથીસિંહજી.

પાનેલી.

૧ રા.રા.મૂળશંકરભગવાનજીસ્ટે.માસ્ત.
૧ ,, ,, કાળીદાસ વિ. પરમાનંદદાસ.
૧ ,, ,, દાનસિંહ બેચરજી.

પાટડી.

૧ ને.મે. દરબારશ્રી સુરજમલજી.
૧ ,, ,,ભીમભાઈખંડુભાઈપા.વેએ.ઈ.

પાલેજ.

૧ રા. રા.પીતાંબર શંભુરામ જમીદાર

૧ ” ” ત્રીભોવન વિશ્નુભાઈ શાહ.

પાણશીણા.

૧ ને. મે. રાણાશ્રી જશવંતસિંહજી હરિભાઇ.

પાંચવડા.

૧ રા.રા પુરૂષોત્તમ મયારામકામદાર.

પાંથાવાડા.

૧ રા રા.દલસુખલાલ શ્યામજીમાસ્તર

પરીઆતાં.

૧ ગ્ર. રા. લલ્લુભાઇ રૂગનાથજી ના. યક. મહેતાજી.

પાલણપુર.

૧ રા. રા. જાનમહમદખાન નુરમહમદખાન વકીલ.

૧ ” ” મનસુખરામ દેવચંદ વોરા.

પાળીયાદ.

૧ રા.રા. મણીશંકર જગન્નાથડાકટર.

૧ ” ” મગનલાલ વિ. વિરચંદટયુટર

૧ ” ” માણેકચંદ મધુશાહ. કે. લા. સેક્રેટરી.

૧ ” ” રૂગનાથસિંહજી હરિભાઇ.

પ્રાંતીજ.

૧ રા. રા. મણીલાલ મોહનલાલ સબરજીસ્ટાર.

પાલીતાણા.

૧ ને મે. લાલજી હરિદાસ. ઠાકોર સાહેબના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.

પાટણ (ગુજરાત).

૧ ને. મે. કહાનદાસ કસીઆભાઈ સીરસ્તેદાર.

૧ ને. મે. છોટાલાલભાઈલાલ. એલ. એમ. ઈ. હેડમાસ્તર.

૧૬ રા. રા. દશરથલાલ ગંગારામ જગદેવપરમાર અને કેશરીના કર્ત્તા મારફતે.

૧ મે. રા. સા. વાસુદેવ દાજીઢવળે. મુનસફ સાહેબ.

૧ રા.રા. ગોપાળધર શીવધર દેશાઈ.

૨ ” ” શંભુધર લક્ષ્મણજી. દેશાઈ.

૧ ” ” શ્યામલાલ દોલતરામ વકીલ.

૧ ” ” ગોકળદાસ નથુભાઈ.

૧ ” ” ત્રીભોવનદાસ મૂળજી.

૧ ” ” લલ્લુ હેમચંદ.

૧ ” ” હેમચંદ વરતા.

૧ ” ” હીરાલાલ શંકરભાઇ.

૧ ” ” માધવચંદ હીરાચંદ મહેતા.

૧ ” ”શ્યામલાલહીરાલાલમજમુદાર.

૧ ” ” મલુકચંદ અનોપચંદ પરી.

૧ ” ” કૃષ્ણરાવજીનોધણી કામદાર.

૧ ” ” ડાહ્યાલાલવાડીલાલમુખત્યાર.

પેટલાદ.

૧ મે. પ્રલ્હાદજી સેવકરામ વૈવટદાર.

૧ રા.રા. પ્રભુલાલ સખીદાસ, વકીલ.

૧ સૌભાગ્યવંતા અંબાજી જીવરામ હેડમીસ્ટ્રેસ.

પેશાવર.

૧ રા. રા. બમનશાહ હોરમસજી.

પ્રભાસપાટણ.

૧ રા.રા.મોતીલાલ જીવણલાલ છાંયા મુનસફ.

પોરબંદર.

૧ રા.રા.ગોવિંદજીવિ.ડાહ્યાભાઇ.વકીલ

૧ ,, ,, શા.કપુરચંદ હરજીવન કરાણી

૧ ,, ,, હાજીઈસમાલ હાજીશકુર.

૧ ,, ,, જીુસબઅબદુલ કરીમઝવેરી.

૧ ,, ,, પ્રમાણુંદ વિ. નેમીદાસ.

બગસરા.

૧ ને. મે. બાઇશ્રી જાલુબાઈ.
૧ રા.રા. પરમાનંદ. લા. ના. સેક્રેટરી.
૧ ,, ,, રવીશંકર શીવજીટ્રેઝરીકલાર્ક.
૧ સૌભાગ્યવંતા. હરિઈચ્છા રૂપશંકર ઉદયશંકનાં પત્ની.

બજાણા.

૫ ને. ખુદાવીંદ મલેકશ્રી નશીબખાનજી દરિઆખાનજી.

બરાકર. (જી. બર્દ્ધાવાન.)

૧રા.રા.બાબુકરશનશવજી.રે.કંટ્રાકટર.

બરાણપુર.

૧ રા. રા. ગંગારામ લક્ષ્મીરામ.

બળદાણા.

૧ રા.રા. જગન્નાથ લીલાધરઆચાર્ય.

બાટવા.

૧ રા. રા. ધનજીશાહ લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી.
૧ ,, ,, હંશરાજ વિ. રૂગનાથ. શેઠ.

બાડા.

૧ રા.રા.હરિશંકર બાવાભાઇ ત્રવાડી.

બારડોલી.

૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ ગોપાલજી ભટ્ટ.

બાવળીઆળી બંદર.

૧ રા. રા.હીમચંદ ખુશાલભાઈશાહ.

બીકાનેર.

૨રા.રા.મહમદહુશેનખાંસરન્યાયાધિસ
૧ ,, ,, વિઠ્ઠલદાસ ઓવરસીયર.

બીલ.

૧૧ રા.રા. જગન્નાથ લક્ષ્મીરામ અ-ગ્નીણવાળા.

બીલખા.

૧ રા. રા. શામળજી નાનજી.
૧ ,, ,, મકનજી ડોસા. ગાંધી.

બુરાનપુર.

૧ રા. રા. કેવળરામ મંગળજી.

બેટ. (ઓખામંડળ.)

૧ રા. રા. વાયડા છગનલાલ હરજી આ. માસ્તર.

બોટાદ.

૧ રા. મે. છોટાલાલ વિ. હરિપ્રસાદ વૈવટદાર.
૧ રા.રા.ચુનીલાલ છગનલાલ દોશી.

બોરસદ.

૩ ને. મે. ઝવેરભાઈ મથુરભાઈ. સે. માજીસ્ત્રેટ.
૧ રા. રા.જેઠાલાલજેકશનદાસ પરીખ
૬ રા. મે. ઘેલાભાઈ બાઇશંકર વ-કીલ મારફતે.
૧ રા. મે. ઘેલાભાઇભાઇશંકર વકીલ.
૧ રા. રા. રણછોડભાઇ રામભાઇ.
૧ ,, ,, નર્બેરામ ભાઈશંકર.
૧ ,, ,, પીતાંબરદાસ ગોરધનદાસ.
૧ ,, ,, ગંગાશંકર જગજીવન.
૧ ,, ,, હીરાલાલ પ્રાણજીવન પરી.

બોડલી.

૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ રણછોડદાસ.

બોરીઆસીમ.

૧ રા.રા.છોટાલાલરણછોડલાલમહેતા.

ભરૂચ.

૧ રા.રા.જીવાભાઇ જમીયતરામ હા. આ. માસ્તર.
૧ રા.રા. ચુનીલાલ. લ. હેડકલાર્ક.
૧ ,, ,,હીરાલાલઈચ્છાલાલમજમુદાર
૧ ,, ,, ચુનીલાલભગવાનભાઈ બાબુ.
૧ ,, ,, ગુલાબભાઈનરોત્તમદાસપરીખ
રા. રા.દેશાઇકલ્યાણરાયહકુમતરાય

૧ ” ” ઇશ્વરલાલ કરશનદાસ.
૧ ” ” અંબાશંકર ઉત્તમરામ.

ભમોદરા.

૧ રા.રા.ખુમાણ દેશાભાઈભોજભાઇ.

ભાડુવ.

૧ રા. રા. પ્રેમચંદ મદનજી શેઠ.

ભાડભૂત.

૧ રા. રા. ગોપાલ કાળીદાસ. શેઠ.

ભાલોદ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીપ્રસાદ અનંતરાય. ફ. માજીએટ.

ભાયાવદર.

૧ રા. રા. કાળીદાસ ઓધાભાઇ. લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.

ભાઇદર.

૧ રા. રા. કબા બાપુભાઇ શેઠ.

ભારેન બંદર.

૧ રા.રા. મુલતાની પમનમલતેજમલ

ભાવનગર.

૩ ને. મે. હરિલાલ દામોદરદાસ આ. સરન્યાયાધિસ.
૨ ” ”ગીરજાપ્રસાદહરિપ્રસાદદેસાઈ
૧ ” ”રાઇજાદા પથુભાનાનભા ભાઇ
૧ ” ” બા સાહેબ શ્રી હરિબા વાંકાનેરવાળાં.
૧ ” ”માધવસંગજીરામાભાઇહજુરી
૧ ” ” નથુભાઇ ગોદડભાઇ હજુરી.
૧ ” ” પ્રભાશંકરભાઇ ગૌવરીશંકર ઓઝા.
૧ ” ” વજેશંકર ગૌરીશંકર ઓઝા.
૧ ” ” કુંવરજી આણુદજી જે. પ્ર. અધ્યક્ષ.
૧ ” ” મહેતા સાકરલાલ સવાઈલાલ પ્રાંત વકીલ.
૧ ” ” મહમદઅલી અબદુલઅલી દીવાની જડજ.
૧ ” ” બા સાહેબ શ્રી કુંવરી રામબા સાહેબ
૧ ” ” બા સાહેબ શ્રી કુંવરી કેશાબા સાહેબ.
૧ ” ” બાઇ શ્રી મેરમબાઈ.
૧ ” ” વ્રજલાલ ઓધવજી. શેઠ.
૧ ” ” ભીમજી લક્ષ્મીરા માસ્તર.
૧ ” ” છોટાલાલ ગીલાભાઇ કલાર્ક.
૧ ” ” હરજીવન પુરૂષોત્તમ શાહ.
૧ ” ” વ્રજલાલ ત્રીભોવન કામદાર.
૧ ” ” જમનાદાસ પરમાનંદદાસ હેડકલાર્ક
૧ ” ” પ્રભાશંકર પ્રાણજીવ ત્રિવેદી.
૧ ” ” દોરાબજી શાપુરજી.
૧ ” ” મિસ્ત્રી. પુરૂષોત્તમ પીતાબર
૧ ” ” પારેખ મનમોહન ઓધવજી
૧ ” ”વ્રજલાલવિ.ભગવાનદાસદોશી
૧ ” ” ત્રંબકલાલ નથુભાઈનાણાવટી
૧” ”મણીશંકરવિ.નારણજીકંપાઉન્ડર
૧ ” ” જેઠા જીવણ પ્રીસ્તિ.

ભીમડી

૧ રા રા. ધરમસિંહ ઘેલાભાઈ ઠા.
૧ „ „ ચંદ્રશંકર ભીમાનંદ.

ભૂજ. (કચ્છ).

૫ નેકનામદાર મહારાજા ધિરાજ શ્રી ખેંગારજી સવાઈ બહાદૂર.
૧ મે. માવજી રણછોડ દરબારી બાગોના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ.
૧ મે. મોતીરામ રવીશંકર મોટી લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.

૧ ,, વિદ્યુતેજક લાઇબ્રેરી.
૧ રા.રા. ગણેશજી જેઠાભાઈ.
૧ ,, ,, પ્રાણશંકર કીપાશંકર કલાર્ક.
૧ ,, ,, દુલેરાય વિ. ત્રીકમદાસ. વોરા.
૧ ,, ,, માણેકલાલ વિ. કાશીરામ
૧ ,, ,, ભગવતીદાસ નર્ભેરામ મહેતા
૧ ,, ત્રીકમલાલ સંગજી પંડ્યા.

ભૂજપૂર (કચ્છ.)

૧ રા.રા. જીવરામ અજરામર ગોર.

ભરાઇ બંદર

૧ રા.રા. માધવજી ગોકળદાસ ઠકર.

ભેસાણ.

૧ રા રા. છોટાલાલ દુર્ગાદાસ રેવન્યુકલાર્ક.
૧ ,, ,, સદાશંકર છોટાલાલ પોલીશ કલાર્ક.
૧ ,, ,, જગજીવન પ્રેમજી વકીલ.

ભેલસા.

૧ રા. રા. મૂળજી ચાંપશી.

મહાનચેરી. (કોચીન.)

૩ રા.રા. હંશરાજ જાદવજીબુકસેલર.
૧ ,, ,, સુંદરજી શીવજી શેઠ.
૧ ,, ,, દેવચંદ વીરજી.

મસ્કત.

૧ રા. રા. ઠા. ગોપાલજી વાલજી.

માળીયા.

૧ નેકનામદાર કુમારશ્રી રાજસિંહજી.

માતર.

૧ રા.રા.સુરજરામમહીપતરામદીવાન
૧ ,, ,,અમૃતલાલસુંદરલાલમહેતાજી.
૧ ,, ,, મગનલાલ ચુનીલાલ.
૧ ,, ,, મંગળદાસ ચુનીલાલ પરી.

માલપુર.

૧ ને. મહારાવોલજી દીપસિંહજી દરબાર સાહેબ.

માલેગામ.

૧ રા. રા. ગીરજાશંકર કામેશ્વર.

માંગારેળ.

૧ રા.રા.ઇબ્રાહીમકાશમમીયાંમુનશી.
૧ ,, ,, આણંદજી વાલજી વકીલ.
૧ ,, ,, ત્રિભૂવનદાસ વિ. કૃપાશંકર ઇજનેર.

માણસાં (મહીકાંઠા.)

૧ રા. રા. શાકરચંદ વિ. લલ્લુભાઈ આ. માસ્તર.

માહિમ (મુંબઈ)

૧ રા. રા. હરિદાસ નારાયણ રિપની ગમાસ્તર.

માસમા.

૧ રા.રા.જોઈતારામવેણીરામમહેતાજી

મદ્રાસ.

૧ રા રા.મેસર્સભોગીલાલએન્ડ કંપની
૧ ,, ,, દામોદર વિ. લીલાધર વ્યાસ.
૧ ,, ,, ભલાશંકર શુભરાય ભટ્ટ.
૧ ,, ,, મણીલાલવિ.ભલાશંકરપંડ્યા.
૧ ,, ,, પીતાંબર નરસિંહ.
૧ ,, ,, કૃષ્ણરામ વિશ્વનાથ દવે.
૫ ,, ,, ત્રીભોવનદાસ પ્રેમજી શાહ.
૧ ,, ,, બાળકૃષ્ણદાસહરિવલ્લભદાસ
૧ ,, ,, જટાશંકરવિ. હરિભાઇ ભટ્ટ.
૧ ,, ,, ગોવિંદદાસ હરિવલ્લભદાસ.
૧ ,, ,, સોમેશ્વર જેઠાભાઇ દવે.

મંડેર.

૧ રા.રા.વજેશંકરડાહ્યાભાઇ મહેતાજી

માંડવી (કચ્છ.)

૧ રા. રા. જોશી પુરૂષોત્તમ તુળશી.
૧ રા. રા. વોરા મુસાજી તુરભાઇ.

મુંદ્રા (કચ્છ.)

૧ રા. રા. જેઠી બલદેવ વેલજી ન્યાયાધિસ.
૧ " " શામજી લક્ષ્મીદાસ ઠા.
૧ " " કુંવરજી કલ્યાણજી વકીલ.

માદલનીરલ.

૧" " " દેવશી વિ. હીરજી.

માધાપર (કચ્છ)

૧ " "મિસ્ત્રીવાલજી ભીમજીકંટ્રાકટર.

મુંબઈ બંદર.

૨ ને. મે. ગોવર્ધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાળ. શેઠ.
૧ " "ઝવેરીલાલઉમીઆશંકરયાજ્ઞિક.
૧ „ „ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલી.
૧ „ „ નુરમહમદભાઈ જેરાજભાઈ પીરભાઇ.
૧ „ „ માધવદાસ રૂગનાથદાસ.
૧ „ „ કલ્યાણજીભાઇ ગ્રીવસકોટનના હેડકલાર્ક.
૧ „ „ રાવસાહેબ. દલપતરામ પ્રાણજીવન બખ્ખર. ક.મા.એ.ઇ.
૧૧ „ „ વીરજી ડાહ્યાભાઇ માસ્તર.
૨ „ „ લક્ષ્મીદાસ ગોકળદાસ.
૭ „ „ બમનજી જમસેદજી બીલીમોરીઆ મારફત.
૧ „ „ બમનજી મેરવાનજી મહેતા.
૧ „ નવરોજજી નશરવાનજી રાણા.
૧ „ લલ્લુભાઇ ભોગીલાલ.
૨રારા.કાળીદાસજેચંદકોટડાપીઠાવાળા
૧ „ „ પ્રભુદાસ હરજીવનદાસ શાહ.
૧ „ „ ગોરધનદાસ પ્રેમજી.
૧ „ „ દલપતરામ. ઉ.
૧ „ „ સુંદરદાસ નારણદાસ.
૨ „ „ ડાહ્યાભાઈ તાપીદાસ.
૧૧ " " ખુશાલભાઇ કરશનજી શાહ.
૨ " " વિઠ્ઠલદાસ ગોકળદાસ.
૧ " " ત્રીભોવનદાસ ભગવાનદાસ.
૧ " " છગનલાલ ચુનીલાલ શરાફ.
૧ „ „ વલભદાસ કચરા. ઠા.
૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ રતનજી.
૧ „ „ વલભરામ મોરાર લુવાર.
૧ „ „ માધવદાસ દેવીદાસ.
૧ „ „ કેશવજી જેઠા. શોની.
૧ „ „ ભાણજી વશરામ.
૧ „ „ વલભજી કચરા. ઠા.
૧ „ „ વિનાયકરાવ દામોદરાવ દલપતી.
૧ „ „ ભગવંતલાલગોપાલાલદેશાઈ
૧ „ „ સુંદરજી જેરાજ શેઠ.
૧ „ „ અમૃતલાલ કાળીદાસ.
૧ „ „ જમનાદાસગોરધનદાસશાહ
૧ „ „ દ્વારકાંદાસત્રીકમદાસદેશાઇ.
૧ „ „ રજબઅલી ચાંદાભાઇ.
૧ „ „ કાળા ડોસા શોની.
૧ „ „ મી. રતનજી વનમાળી ઇન્જીનીયર.
૧ „ „ શીવશંકર હરિદત્ત જાની.
૧ „ „ કોરજી નરસિંહ ઠકર.
૧ „ „ ગોરધનદાસ ચત્રભુજ જોશી.
૧ „ „ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી ઠકર.
૧ „ „ લક્ષ્મીદાસ નથુ સુંદરજી ઠકર.
૧ „ „ માધવગોપાળ સુરતી લુવાર.
૧ „ „ રૂગનાથદાસ પ્રમાણંદદાસ.

૧ ,, ,, હીરજી હશરાજ દલાલ.
૧ ,, ,, જમસેદજી માણેકજીકરાણી.
૧ ,, ,, ભીમજી રવજી કાપડીઆ.
૧ ,, ,, કાશીરામ રતનશી વ્યાસ.
૧ ,, ,, ભગવાનદાસ વનરાવન.
૧ ,, ,, ગોરધનદાસ ભાઇદાસ શાહ.
૧ ,, ,, ભાઈદાસરણછોડદાસ શરાફ.
૧ ,, ,, માણેકલાલ ગોવર્ધન.
૧ ,, ,, ખોજાઅલીભાઈબાબુલભાઈ.
૧ ,, ,, નુરભાઈ અબદુલહુસેન.
૧ ,, ,, રવચંદ રામચંદ શાહ.
૧ ,, ,,મહમદભાઈઅલીભાઇવેપારી.
૧ ,, ,, મહમદભાઇ હાસમભાઇ.
૧ ,, ,, દલપતભાઇ ભગુભાઇ શેઠ.
૧ ,, ,, ભીખાલાલ મગનલાલજોશી.
૧ ,, ,, કાનજીદેવજી ઠા.શાપુરવાળા.
૧ ,, ,,વશનજીવેલજીઠા.શાપુરવાળા.
૧ ,, ,, રૂગનાથ કરશનજી ઠા. જુ-
નાગઢવાળા.
૧ ,, ,, વલભદાસ ફુલચંદ શાહ.
૧ ,, ,, માણેકલાલ છગનલાલ શાહ.
૧ " " ખોજા વલીભાઈ ગીગાભાઈ.
૧ રા.રા. રામકૃષ્ણુ મહાદેવ ચોનેકર.
૧ " " ખીમજી લધા. ઠા.
૧ " " ખોજા ગુલામહુસેનભાઇ રે-
મતલાવિરજી.
૧ " " ઠાકરશી વિ. ગોપાલજી ઠા.
૧ " " મોરારજી વીરચંદ.
૧ " " વે.સ.ભોંસલા મીઠાનીકંપની.
૧ " " વિઠુલદાસ ગોબરદાસ શાહ.
૧ " " કનૈલાલડાહ્યાભાઇ મજમુદાર.
૧ " " બલાખીદાસ હાથીભાઇ.
૧ " " લાલજી હબજી.
૧ " " કરશનદાસ વિ. તેજપાળ ઠા.
૧ " " દામોદરવિ. મેઘજી ઉપાધ્યા.
૧ " " મોતીલાલ રવચંદ શેઠ.
૧ " " ધનજીભાઇ જમસેદજી આં-
તરીઆ.
૧ " " ભાઈદાસ ભગુભાઈ મહેતા.
૧ " " શાપુરજી નવરોજજી ગાર્ડન
મીલકલાર્ક.
૧ " " દેવીદાસભાઇ.
૧ " " કાનજી પરબત રૂના વેપારી.
૧ " " કબા વીરચંદ.
૧ " " મણીલાલ ઠકર.
૧ " " વિઠુલદાસ જાદવજી શાહ.
૧ " " ઠાકોરદાસજીવણરામમર્ચન્ટ.
૧ " " જગજીવન રૂગનાથ શાહ.
૧ " " દેવીદાસ ઝીણાભાઇ શાહ.
૧ " " ત્રીકમદાસ માધવજી ઠા.
૧ " " લક્ષ્મીરામ જીજીભાઈ વ્યાસ.
૧ ,, ,, લક્ષ્મીદાસ રામદાસ શાહ.
૧ રા. રા. કેશવજી વલભજી વેપારી.
૧ રા. રા. સુંદરજી ચત્રભુજ ઠા.
૧ નેકનામ. મૂળજી જીવરાજ ખોજા
લાઇબ્રેરી.
૧ રા. રા. ભગવાનદાસ પ્રેમજી.
૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ ભીમજી ઠા.
૧ રા. રા. વિઠુલદાસ પુરૂષોત્તમ ઠા.
૧ રા. રા. જીવણદાસ વિ. નથુભાઇ.
૧ રા. રા. ખીમજી લાલજી જોશી.
૧ રા. રા. શીવલાલ નર્ભેરામ ભટ્ટ.
૧ રા. રા. શા. પુરૂષોત્તમ માધવજી
સોપારીવાળા.
૧ રા. રા. વોરા શીવલાલ મોતીલા-
લની કંપની.
૧ રા. રા. વેલજી જીવણ.

૧ રા. રા. પ્રાગજી શવજી.
૧ રા. રા. ગોકળભાઈ મૂળચંદ શાહ.
૧ રા. રા. પ્રેમજી પેરાજ ઠા.
૧ રા. રા. પ્રાગજી દુલભભાઇ દેશાઇ.
૧ ,, ,, હરગોવનદાસ કાનદાસશાહ.
૧ ,, ,, દેવીદાસ પ્રાગજી.
૧ ,, ,, વલમદાસ પ્રાગજી ઠા.
૧ ,, ,, અંબારામ કરશન ખતરી.
૧ ,, ,, રામદાસ જેઠાનંદ જોશી.
૧ ,, ,, કાળીદાસ રામચંદ્ર ખતરી.
૧ ,, ,, પુરૂષોત્તમ ખોડા દરજી.
૧ ,, ,, માવજી માધવજી.
૧ ,, ,, દેવીદાસ નાનાભાઈ.
૧ ,, ,, ગીરધરલાલ હરિલાલ.
૧ ,, ,, કલ્યાણજી ગોપાલજી.
૧ ,, ,, ભીમજી પુરૂષોત્તમ રાઘવજી.
૧ ,, ,, શેઠ પરમાનંદકોરજીમાવજી.
૧ ,, ,, માણેકલાલ ગીગા કકડ.
૧ ,, ,, ગોકળદાસ મદનજી મોદી.
૧ ,, ,, લાલજી વીરજી ઠા.
૧ ,, ,,મોહનલાલવિ.મુગટરામછાંયા
૧ ,, ,, પદમશી ગોવિંદજી.
૧ ,, ,, પ્રમાણુંદ લવજી.
૧ ,, ,, જીવન દેવજી શાહ.
૧ ,, ,, માણેકલાલ દેવીદાસ.
૧ ,, ,, છગનલાલ ભવાન વ્યાસ.
૧ ,, ,, ઠાકરશી ગોપાલજી.
૧ ,, ,, દયારામ જગજીવન.
૧ ,, ,, કેશવરામ કેશવલાલ ભટ્ટ.
૧ ,, ,, દામજી દેવજી શાહ.
૧ ,, ,, મી.વલ્લભદાસ રામજીઈબજી.
૧ ,, ,, કવિગોપાલજીવિ.કલ્યાણજી.
૧ ,, ,, પુરૂષોત્તમ નારાયણજી.

૧ ,, ,, માધવદાસ જેઠા ઠા.
૧ ,, ,,નારાયણદાસકલ્યાણદાસઝવેરી
૧ ,, ,, ગોવર્ધનદાસચત્રભુજજોશી.
૧ ,, ,, જેઠાભાઈ નારણજી ઠા.
૧,, ,,ખત્રીગોવિંદજીજાદવજીકપુરવાળા
૧ ,, ,, ગોવર્ધનદાસ દયારામ.
૧ ,, ,, રંગીલદાસ ગોવિંદજીમહેતા.
૧ ,, ,, મયારામ આત્મારામ શોની.
૧ ,, ,, મુલતાનીધરમદાસઆશાનંદ.
૧ ,, ,, ,, લક્ષ્મીદાસતુળશીદાસ
૧ ,, ,, ,, રામદાસ નાથામલ પરલમચંન્ટ.
૧ ,, ,, કરશનદાસ લાલજી ઠા.
૧ ,, ,, બાઈ પીરોજબાઈ દીનશાજી.
૧ ,, ,, ધરમદાસ ભગવાનદાસ શેઠ.
૧ ,, ,, કરશનદાસ પરમાનંદદાસ.
૧ ,, ,, પ્રાણજીવન કેશવજી શોની.
૧ રા.રા.ખોજાઅલાદીનમામદલકમાન
૧ ,, ,, ભગવનદાસ વલભદાસશાહ.
૧ ,, ,, હરિરામ વિ. સુંદરજી વ્યાસ.
૧ ,, ,,શેઠગોકળદાસગોપાળદાસઝવેરી.
૧ ,, ,, નરોત્તમદાસ ગીરધરદાસ.
૧ ,, ,, ખટાઉ મોરારજી.
૧ ,, ,, ખોજાદામજીભાઈ ઇબ્રાહીમ.
૧ ,, ,, ગંગારામ કરશનજી વ્યાસ.
૧ ,, ,, સુંદરદાસ નારણદાસ.
૧ ,, ,, પીતાંબર હરિરામ જોશી.
૧ ,, ,, મુલતાની સંતલાલ રામદાસ
૧ ” ” રૂગનાથદાસપ્રાણજીવનશાહ.
૧રા.રા.મૂલજીલીલાધરશાહએલ.સી.ઇ
૧ રા રા.કરશનદાસહરજીમૂળજીઈ.દ.વે.
૧ રા. રા. જેઠા વંદ્રાવન શાહ.
૧ રા. રા. વિઠુબાચીમનાજીપોષ્ટવાળા
૧ રા. રા. જેવચ્છરામ જમનાદાસ.

૧ રા. રા. રામજી મૂળજી શાહ.
૧ રા. રા. હરિવલ્લવ કૃષ્ણવલ્લવ ઓ-વરસીયર.
૧ રા. રા. હરદેવલાલ મુગટલાલ મુ-નસી આ. ઇન્જનેર.
૧ રા. રા. રતનલાલ રંગીલદાસ.
૧ રા. રા. કેશવલાલહરજીવનદાસશાહ.
૧ રા. રા. કેશુમલપેરાજદાસમુલતાની.
૧ રા. રા. ખુશાલભાઈકિરશનજીશાહ.
૧ રા. રા. કરશનદાસ જીવરાજ દા.
૧ રા.રા. પ્રાણજીવનદાસદ્વારકાંદાસશાહ
૧ રા. રા. જુગલ હરજીવન મોદી.
૧ રા. રા. મહાશંકર ઓધવજી.
૧ રા. રા. જીવરાજ જુઠાભાઇ.
૧ રા. રા. ત્રિભોવનદાસ વિ.નેમચંદ
૧ રા. રા. દામજી દેવજી.
૧ રા. રા. નેણશી ડુંગરશી દા.
૧ રા. રા. મોહનલાલ રણછોડદાસ.
૧ રા. રા. હીરાચંદ વિ. વશનજી.
૧ રા. રા. રવજી જાદવજી શોની.
૧ રા. રા. વિઠ્ઠલદાસ ચુનીલાલ.
૧ રા, રા. ચત્રભુજ વંશનજી પાદ.

મુલતાન.

૧ ને. બાઇ માણેકબાઇ મનચેરજી.

મૂળદ.

૧ રા. રા. નારણજી કેશવજી.

મેંગણી.

૧ ને. મે. પાટવી કુમારશ્રી નારસિં-હજી માવધસિંહજી.

મેંદરડા.

૧ ને. કુમારશ્રી વાળાગાણુસીયાના-ગજેતપુરમેંદરડાભાગદાર.
૧ રા. રા. આણંદજી વિ. પરમાણંદ.
૧ રા. રા. મૂળશંકર જૂઠા યાજ્ઞિક.

મેસાણા.

૧ રા. રા. પરી નરોત્તમ કાળીદાસ.

મેરતા.

૧રા.રા. આરતશંકર મંગળાશંકર મુ.

મહેમદાવાદ.

૧ રા. રા. ઝવેરભાઇ મથુરભાઈ એ. માગલતદાર.

મોજે.

૧ રા. રા. ભાઇલાલ ઇચ્છાભાઈ.

મોડાસા.

૧ રા. રા. ત્રીભોવન અમથાલાલ મ્યુનિ. સેક્રેટરી.
૧ રા.રા. મોતીલાલખોડીદાસફોજદાર.

મોણપુર.

૧ ને. મે. જશવંતસિંહજી ખેતાભાઈ ઠાકોર સાહેબ.

મોરબી.

૫ નેકનામ શ્રી. સૌ. રાણીજી સાહેબ.
૩૦ રા.મે. આર્યસુબોધકનાટકકંપનીના પ્રગટકર્તા વાઘજી આશારામ તથા મેનેજર મૂળજી આશારામ ઓઝા.
૧મે.શીવસિંહજીચંદ્રસિંહજીબેલાવાળા
૧ મે. દેવચંદ પોપટ દફતરી.
૧ રા. રા. પ્રભાશંકર વલમજી જોશી.

મોહનપુર.

૧ રા.રા.નાનાજીશીવરામઅવલકારકુન
૧ ને. મે. ભાભાસાહેબ પૃથીસિંગજી દોલતસિંગજી.

મોરથાણા.

૧ રા. રા. દેશાઇ મોહનભાઇ શિવ-રામ કામદાર.

રાણુંજ.

૧ રા. રા. વીરચંદ મૂળચંદ શાહ.
૧ રા. રા. લક્ષ્મીચંદ વલ્લભરામ શેઠ.

રતલામ.

૧ રા. રા. ઓચ્છવલાલ જે. દરોગા.

રાજકોટ.

૨ ને. મે. મહાશંકર દયારામ.
૧ ને. મે. જાદવજી વાલજી વકીલ.
૧ને.મે.વિજયશંકરમણીશંકરકીકાણી.
૧ ને.મે. મોતીચંદભાઈ તુળશીદીવાન. સાહેબ.
૧ ને. મે. જીવણલાલ હરજીવનદાસ સિરસ્તેદાર.
૨ ને. મે. કુમારશ્રી શિવસિંહજી મુ-ટેડીવાળા.
૧ને.મે.કુમારશ્રીલખુભાજામનગવાળા.
૧ ને. મે. કુમારશ્રી જોરાવરખાનજી.
૧ ને. મે. કુમારશ્રી વખતસિંહજી મા-ણુસાવાળા.
૧ ને. મે. કુમારશ્રી હીરસિંહજી.
૧ ને. મે. રાણા શ્રી સાહેબસિંહજી દાજીભાઈ.
૧ ને. મે. કુમાર શ્રી બાવાવાળા વ-ડીઆવાળા.
૧ ને. મે. ગુલાબભાઇ ગોપાલજી આ. માસ્તર રાજકુમાર કાલેજ.
૧ ને. મે. છગનલાલ એસ પટવારી.
૧ રા. રા. વેણીરામ જેકૃષ્ણ દ્વીવેદી.
૧ રા.રા.બાપાલાલમોતીલાલમુખત્યાર
૧ રા. રા. કાનજી નથુભાઈ માસ્તર.
૧ રા. રા. કાનજી આણંદજી ઇશ્વરી આ. પો. ૫.
૧ રા.રા. રામજીદાસમાવજી કંટ્રાકટર.
૧ રા. રા. વોરા લકમાનજી કરીમજી જનરલ મરચન્ટ.
૧ રા. રા. કરશન ઝીણા કડીઆ.
૧ રા.રા.રાઠોડરૂગનાથમાવજીકંટ્રાકટર

રાજપરા.

૨ ને.મે.કુમારશ્રીશીવાસંહજીઆશાજી.

રાંદેર.

૧ રા.ર. હરિભાઇ રામજીભાઇભગત.
૧ રા. રા. કેશવરામ જયશંકર ક-ન્યાશાળા. આ. મા.
૧રા.રા મણીશંકરગૌરીશંકરઉપાધ્યાય

રાંધણપુર.

૧ નેકનામદાર સરકાર નાદઅલીખા-નજી સાહેબ બહાદૂર.
૨૦ ને. નવાબ સાહેબશ્રી બીસમીલા-ખાનજી સાહેબનાં માનવંતા નામદાર રાણીજી સાહેબ.
૩૦ ને.મે. દલપતરામ છગનલાલ સ-રન્યાયાધિસ સાહેબ.
૨ ને. બેન મહાલક્ષ્મી જમનાદાસ.
૧ મે. મંછારામ આશારામ મેડીકલ ઓફીસર.
૧ મે.શામળદાસહરજીવનદાસમાસ્તર.
૧ મે. ચંદુલાલ હરિલાલ ઠાકોર જા-ગીરદાર.
૧ મે.શીવલાલગણપરામઆ. માસ્તર.
૧ મે. કકલદાસ પ્રભુદાસ વકીલ.
૧ મે. બાબરભાઈ ભુલાભાઈ હોસ્પિ-તાલ. આ.
૧ રા.રા. સંઘવીઅમૃતલાલકમરચંદ.

રંગુન.

૧ રા.રા. હરિલાલ વ્રજલાલમહેતાજી.
૨ ,, ,, લક્ષ્મણ હરજીવન કલાર્ક.

૧ ,, ,, ગૌરીશંકર જેશંકર મહેતાજી.
૧ ,, ,, નારૂશંકર કેશવરામ દેશાઇ.
૧ ,, ,, હુશેનમહમદ મનસુર.
૧ ,, ,, લક્ષ્મીરામ જેઠાભાઈ.
૧ ,, ,, નાગરદાસ મકનજી.

રંગપુર (મહીકાંઠા.)

૧ રા.રા. છગનલાલ ત્રીભોવનદાસ.

લાઠી.

૩ ને. મે. ઠાકોર સાહેબશ્રી સુરસિંહજી તખ્તસિંહજી.

લીંબડા.

૧ ને. મે. ગોહેલશ્રી હરિસિંહજી જેસિંહજી તાલુકદાર.
૧ રા.રા.નાગરદાસજગન્નાથ મહેતાજી.

લીલીયા.

૧ રા. રા. ભવાન કડવા મહેતા.

લીંબડી.

૧ રા. રા.નર્મદાશંકર વિ. પ્રભાશંકર.

લુવારીઆ.

૨ રા.રા.કૃપાશંકરછગનલાલમહેતાજી.

લોધીકા.

૧ રા. રા. જ્યુબીલી લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી ફુલચંદ હીરાચંદ.

વડનગર.

૧ રા. રા. મોતીલાલ વિ. પ્રાણલાલ પોસ્ટ માસ્તર.
૧ ,, ,, ગોમાજી મયાચંદ.

વરસોડા.

૧ રા. રા. કેશવજી કારભારી.

વડેરા.

૧ રા. રા. જ્યાનંદ રત્નેશ્વર મહેતાજી.

વરવાળા.

૧ ,, ,, ત્રીભોવનદાસ કાનજી પારેખ.

વડોદરા.

૧ ને. મે. છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી. આ. ડીરેક્ટર.
૧ રા. રા. ભીખારામ ગોવિંદરામ ચીટનીસ.
૧ ,, ,, નારાયણલાલ કેશવલાલ બરોડેકર.
૧ ” ”ચીમનરાવબળવંતરાવ નિકતે.
૧ રા. રા. મોતીભાઇ મણીભાઇ.
૧ રા. રા. ગુસ્તાદજી ભીખાજી.
૧ રા. રા. મોરારજી વશનજી નાયક.
૧ રા. રા. ચંપકલાલ લાલભાઇ.
૧ રા. રા. બાબારાવ ભાઉસાહેબ મજમુદાર.
૧ રા.રા.જેઠાલાલ વણારસીકાછીઆ.
૧ રા.રા.પુરૂષોત્તમ વ્રજલાલ બક્ષી.
૧ રા.રા. ફરસરાવ કુબેરરાવ ભટ્ટ.
૧ રા. રા. હીરાલાલ મનસુખ શેઠ.
૧ રા. રા. ત્રીકમલાલ દલપતરામ.
૧ રા.રા.મગનલાલકાળીદાસ કંટ્રાક્ટર

વઢવાણ.

૧ ને. મે. ભવાનીશંકર ગીરજાશંકર સરન્યાયાધિસ.
૧ ને. મે. ઠાકરશી પચાણ કલાર્ક.

વણથળી. (જુનાગઢ)

૧ રા. રા. હરપ્રસાદ ઉદેશંકરફોજદાર.

વળા.

૧ ને. મહારાજા શ્રી ઠાકોર સાહેબ.
૨ ને. લીલાધરદાસ હરખચંદ.
૧ ને. યશવંતરાવ વિનાયકરાવ ખાસ્કર હજુર સેક્રેટરી.

વણોદ.

૧ને.મે.કાળીદાસમણીશંકરન્યાયાધિશ.

વસઈ બંદર.

૧ રા. રા. માધવજી વાલજી.

વસો.

૧ રા. રા. કન્યાશાળાના મહેતાજી.

૧ ,, ,, ભાઇલાલભાઇ લલ્લુભાઇ.

વાલવોડ.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ જેચંદ શાહ.

વાગરા.

૧ રા. મે. ત્રિભુવનદાસ લક્ષ્મીદાસ સબજડજ.

૧ રા.રા.બળવંતરાયશીવપ્રસાદવકીલ

૧ ,, ,, મગનલાલઅંમૃતલાલચોકસી

વાવડી (નાંદોદ.)

૧રા.રા.ફકીરભાઇવશનજીમોજણીદાર

વાંકાનેર.

૧ રા. રા. મૂળજી દ્વારકાંદાસ.

વાસણા.

૧ રા. રા. ભૂપતરાય. હ. દાતાર.

વાલીઆ.

૧ રા. રા. રણછોડ મયારામ.

વાશાવડ.

૧ રા. રા. દેશાઇ બાવાભાઈ લક્ષ્મીશંકર ભાગદાર.

વાંસદા.

૪ અખંડ પ્રૌઢપ્રતાપ નેકનામદાર શ્રી રાજા સાહેબ.

વાળાપધર. (કચ્છ)

૧ રા. રા. શીવશંકર વિ. લાલજી વૈદ્ય, શાસ્ત્રી.

૧ રા. રા. પુંજાભાઇ દેવજી માસ્તર.

વીંછીયા.

૧ રા. રા. કાળીદાસ દેવચંદ માસ્તર.

૧ બાઈ શ્રીઝાકુબાઈ વિ. રાણીંગભાઇ.

વિરપુર (ગુજરાત.)

૧ નેકનામદાર ઠાકોરશ્રી છત્રસિંહજી.

વિલાસપુર.

૧ રા. રા. હરિશંકર કામેશ્વર જોશી

વિરમગામ.

૧ રા.રા. પબ્લીકલાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી

૧ ,, ,, દેશાઇ વજેશંગ હરિભાઇ.

૧ ,, ,, નથુભાઈ છગનલાલ.

વેંગણી.

૧ રા.રા. નાગેશ્વરભવાનીશંકરમાસ્તર

વેલાછા.

૧ રા.રા.ગંગાધરજગજીવનતા.માસ્તર

વેલાઢા.

૧ રા.રા. જયશંકરએચરસુપરવાઇઝર.

૧ ,, ,, આશારામધીરજરામકારકુન.

વેરાવળ.

૧ રા.રા. જેઠાભાઇ વિ. માવજીશોની.

૧ ,, ,, લલ્લુવિ.છગનલાલ કંટ્રાકટર

શનાલા.

૨ ને. મે. કુમાર શ્રી વાળા હીપા નથુ.

શિકારપુર [સિંધ.]

૧ રા. રા. દયારામ રામદાસ.

શીલ.

૧ રા. રા. ઝવેરચંદ હરજીવનદાસ ન્યાયાધિસ.

શિહોર.

૧ રા. રા. જેઠાલાલ ઉમીઆશંકરકવિ

૧ ,, ,, ગુલાબરાયત્રિ.નારણજીમહેતા

૧ ,, ,, ગોવિંદ ગીલાભાઈ.

૧ ,, ,, ભાઈચંદ શામજી મહેતા.

સરધાર.

૧ રા.રા.જેઠાલાલ અનુપરામમારતર.

૧ ,, ,, કાનજી આણંદજી ગાંધી.

સમી.

૧ રા. રા. આશારામ હરજીવન દવે.

શિહોરી.

૧રા. રા. કનૈયાલાલ રામરાયફોજદાર.

સાણંદ.

૧ રા.રા.લક્ષ્મીશંકરશીવશંકરમામલત.
૧ ,, ,, દયાશંકર મહાસુખરાય.

સાધી.

૧ રા રા.હરિલાલરણછોડલાલફોજદાર

સાદરા.

૨ ને. રાવબહાદૂર નાથાભાઈ દાજીભાઇ. પો. એ સા. ૫ આસિ.
૧ ને મી. આર. કે ઠાકોર.
૧ રા. રા. ફતેહચંદ રાયચંદ વકીલ.
૧ ,, ,, મૂળચંદઓત્તમદાસએ.કલાર્ક.
૧ ,, ,, લક્ષ્મીરામ મહીપતરામ દીવાન. પોલીસ ઇન્સ્પેકટર.

સાતપાટી.

૧ રા. રા. મૂળચંદ બાપુભાઇ.

સાયલા.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી મદારસિંહજી.
૧ને.મે.છગનલાલગોડીદાસન્યાયાધિસ.

સાંતલપુર.

૧ રા. રા. આદીતરામ દેવરામજી.
૧ ,, ,, મકનજી પૂલચંદ સંઘવી.

સાયણ.

૧ રા. રા. મૂળજી ગોવિંદરામમાસ્તર.

સારોદ.

૧ ને. મે. બાવાભાઇ અભેસિંહ.

સાણોદર.

૧ રા. રા. નંદલાલ માહેશ્વર માસ્તર.

સોજત.

૧ રા. રા. બાપાલાલ છગનલાલ તારમાસ્તર.

સિદ્ધપુર.

૧ રા.રા. નર્મદાશંકર સાંકળેશ્વર ભટ્ટ.
૧ ,, ,, અંબાલ કેવળરામ વકીલ.
૧ ,, ,, ભૂદર પ્રાણનાથ.

સીસોદરા.

૧ રા.રા. લલ્લુભાઇનાનાલાલદ્વીવેદી.
૧ ,, ,, જોરાભાઇ મસોન પટેલ.

સીંજીવાડા.

૧ રા. રા.જીવરામ રાજારામપરીખ.

સુત્રાપાડા.

૧ રા. રા. દેશાઇ હરપ્રસાદ વિ. ઉદેશંકર ફોજદાર.
૧ ,, ,, મોતીલાલ જીવણલાલ છાંયા મુનસફ.

સુદલપુર.

૧ રા. રા. સોમેશ્વર ગણપતરામ લાઇસન્સદાર.

સુરપુરા.

૧ રા. રા. નંદલાલ નારાયણજી સ્ટેશન માસ્તર.

સુદાસણા.

૧ નેકનામદાર ઠાકોરશ્રી તખ્તસિંહજી પરબતસિંહજી.

શુંવાલી.

૧ રા. રા. નથુભાઇ દેવશંકર ડાકટર.

સુલતાનપુર.

૧ રા.રા.દેવચંદરણછોડદાસ ફોજદાર.

સુરત.

૧ રા.રા. મુકુંદારાય મણીરાય.
૧ ,, ,,હરગોવિંદહરનારાયણવકીલ.
૧ ,, ,, ગણપતીરામ વિષ્ણુરામ ત્રિ.
૧ ,, ,, ડાહ્યાભાઈ વલ્લભદાસ.
૧ ,, ,, છગનલાલ કાનદાસ આબ્કારી ઇન્સ્પેકટર.

૧ ,, ,, હોરમઝજી ખ. માંકીદલ્લાલ.
૧ ,, ,, મરહુમ વકીલ ધીરજલાલનાં પુત્રી બાઈ હરકોર.
૧ ,, ,, મૂળચંદ ઓધવદાસ.
૧ ,, ,, ફરામરોઝ જીવાજી ભરૂચા.
૧ ,, ,, ચુનીલાલ તુલજારામ મહેતા.
૧ ,, ,, છોટાલાલ પ્રાણજીવનદાસ.
૧ ,, ,, ગોવનદાસ સુરજલાલ ગુડસ સ્ટેશન માસ્તર.
૧ ,, ,, કાળીદાસ ભાઇલાલ.
૧ ,, ,, નદશંકર ભવાનીશંકર.
૧ ,, ,, નગીનભાઇરિતુભાઈ ડાકટર.
૧ ,, ,, સુરજરામ રાજારામ કંટ્રાક્ટર
૧ ,, ,, ભગુભાઈ મોતીરામ.
૧ ,, ,, નારાયણરાવ દેવદત્ત જોશી.
૨ ,, ,, ભાનુસુખ હરિસુખરામ.
૩ ,, ,, ધીરજરામ ઉદેરામ.
૧ ,, ,, સેવકરામત્રીકમદાસનાણાવટી
૧ ,, ,, લલ્લુભાઇ ગોપાળદાસ.
૧ ,, ,, નભેરામ પરભુદાસ વકીલ.
૧ ,, ,, ઉગીઆશંકરહરિશંકરઉપાધ્યા
૧ ,, ,, ગુલાબદાસ જમનાદાસ.
૧ ,, ,, રણછોડદાસ પરભુદાસ વકીલ
૧ ,, ,, નગીનભાઇ ડાહ્યાભાઇ પટોળાવાળા.

સોપાલા.

૧ રા. રા. ઉમેદરામ ભાનુશંકર ડે. સ્ટે. માસ્તર.

હરિપરા.

૧ રા. રા. પ્રાણજીવન આત્મારામ માસ્તર.

હરમાન ભાંગડા બંદર.

૧ રા. રા. બાવાજી લાલદાસ લક્ષ્મણદાસજી.

હૈદ્રાબાદ (સિંધ.)

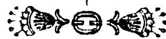
૧ રા. રા. મીરીસ બાલાજી કેશવભોંસલે ડ્રોઇંગ માસ્તર.

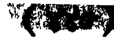
હાલોલ.

૧ રા. રા. મોતીલાલ લલ્લુભાઇ સુપરવાઇઝર.

હાંસોટ.

૧ રા. રા. ઝવેરી હરિલાલ ગોવિંદલાલ હેડમાસ્તર.

માચાર્યો અને પ્રખ્યાત મહાપુરૂષોનાં શિક્ષણ લેવા લાયક અદ્ભૂત રસિક જીવનચરિત્રો છે. જીવનચરિત્રો એ જીવન સુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દ્રષ્ટાંત એ મનુષ્યોને ઉત્તમ થવાને જાગ્રત કરે છે. આવા હેતુથી આ પુસ્તકમાં—શંકરાચાર્ય—દિગ્વિજયકરનાર, વલ્લભાચાર્ય, બૌધ, ક્ષપણક, નાનક, ચાર્વાક, ઋષભદેવ, અર્હન્,—અરિહંતા, જરથોસ્ત, મુસા, ઇસુખ્રિસ્ત. હજરતમહમદપેગંબર, ચાણાકય, પાણિનિ, પતંજલી, પાર્શ્વનાથ, કબીર, સહજાનંદ, રામાનુજાચાર્ય, મધ્વાચાર્ય, ગુરૂગોરક્ષનાથ, અગસ્ત્યઋષિ, કુમારીલભટ્ટ, ધનવંતરી, ભાષ્કરાચાર્ય, બીરબલ, ગંગકવિ, ભવભૂતિ, તુળસીદાસ, ચાંગદેવ, દયાનંદસરસ્વતી, કેશવચંદ્રસેન, મડનમિશ્ર, નિવૃત્તિનાથ, પીરલી, નિપટનિરંજન, પુંડરીક, બસવ, મયૂર, દંડી, બાણભટ્ટ, જગન્નાથરાય પંડિત, કવિકાળીદાસ, જયદેવ, તાનસેનગવૈયો, પૂર્ણસમય, પરમતકાળાનય, અપય્યાદિક્ષિત, સુરદાસ, રામદાસસ્વામી, પદ્મપાદાચાર્ય, વગેરે ૫૧ મહાપુરૂષોનાં સુશિક્ષણ લાયક રસિક ચરિત્રો આવશે.

આમાં કેટલાક દુનિઆમાં ધર્મ ચલાવનારાઓ, ઉપદેશકો, વિરપુરૂષો, શોધકો, ફીલસુફો, મહાનગ્રંથકારો, મહાકવિઓ, સમર્થ વિદ્વાનો, પૂર્ણ ઇશ્વરભક્તો, પ્રખ્યાત ગાયનશાસ્ત્રીઓ, અને પાખંડ મત ચલાવનારા નાસ્તિકો વગેરે સમર્થ પુરૂષો છે. તેઓ કોણહતા, કેવાહતા, તેઓ કેવા વિચારો પ્રગટ કરી પૃથ્વીમાં પંકાયા, કેવા કેવા શોધો કર્યા અને ધર્મસંબંધી કેવા કેવા વિચારો તથા ચમત્કારો બતાવી લોકોનાં મન પોતા તરફ વાળી લીધાં, વગેરે. તેમજ ધર્મ, નીતિરીતિ, વિવેક, મર્યાદા વગેરે આ ચરિત્રોમાંથી જાણવાનું તથા શિક્ષણ લેવાનું ઘણું મળી આવે છે.

"સર્વ મનુષ્યો ધર્માચાર્યોનો બતાવેલો ધર્મ પાળે છે અને તેમનાં વચનો પ્રમાણે સંસાર ગાળે છે. તે ધર્માચાર્યોની હકીકતથી વાકેફ થવું, એ દરેક ધર્મવાળાનું મુખ્ય કામ છે. વાકેફ થવાથી પોતાના અને પરાયા ધર્મતત્વોનો મુકાબલો કરી શકાય છે અને તેમાંથી સારાસાર ગ્રહણ કરી શકાય છે. એ સઘળું જાણવાને આ પુસ્તક અચ્છું સાધન થઇ પડે, એમ કર્યું છે. આ પુસ્તકની ગ્રાહક જેટલીજ નકલો છપાશે, પાછળથી મળશે નહિ. માટે આવો અમૂલ્ય વખત ખોવો નહિ. જેને જોઇએ તેણે પોતાનાં અને પોતાના મિત્રોનાં મુબારકનામો તરત લખી મોકલવાં. આ પુસ્તકનો અમૂલ્ય લાભ સર્વ લઈ શકે, માટે તેની કીંમત ફકત રૂ. ૨ પોષ્ટેજ જુદું. પૂઠું સુંદર થશે. પાંચ નકલ રાખનાર યા ખપાવનારને પોષ્ટેજ માફ. આઠ નકલ રાખનાર યા ખપાવનારને એક નકલ બક્ષીસ. અને પોષ્ટેજ માફ. રોકડે અગર વેલ્યુપેએબલથી મળશે. જવાબ માટે ટીકીટ મોકલવી.

મુ. ધ્રોળ—કાઠિયાવાડ. } કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રીવેદી.
સતીમંડળના કર્ત્તા.

